12

శ్రీః

శ్రీరస్తు

శ్రీమద్ధారీతకులతిలకైః వైదికసార్వభౌమైః .

శ్రీమద్వేఙ్కటనాథార్యైః

అఖిలవైదికకర్మానుష్ఠానసౌకర్యాయ విరచితమ్

కణ్ఠభూషణ వ్యాఖ్యాసహితమ్

గృహ్యరత్నంనామ

ధర్మశాస్త్రమ్

కొంబూరు, వంగిపురమ్, శ్రీనివాసరాఘవాచార్యైః,

ఫణిపురమ్, కేశవభట్టార్యైశ్చసహ

సమ్యక్పరిశోధ్య

మణ్డయమ్, దామోదరమ్, అళశిఙ్గరాచార్యేణ

మైసూరు సద్విద్యామన్దిరముద్రాశాలాయామ్

ముద్రాపితంసద్విజయతేతరామ్.

అస్య మూల్యమ్ ౧-౧౨-౦

౧౮౮౨

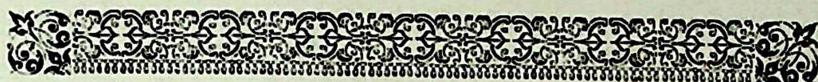
శ్రీ విషయానుక్రమణికా. శ్రీ

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౩	౨౩	నిషేకాదిద్వి	నిషెకాదిద్వ్యా
౪	౪	బార్హిష్మై సంస్కార	బార్హిష్మై స్సంస్కార
౮	౧౯	విణ్మూత్రదర్శనం	విణ్మూత్ర ప్రాశనం
౧౦	౮	స్వాధ్యాయిం	స్వాధ్యాయం
౧౧	౨౧	త్రయోదశబీ	త్రయోదశభీ
	౨౫	ఇత్యాఖ్యాషట్క్రి	ఇత్యాఖ్యాష్షట్క్రి
౧౩	౨౦	అనాకరో	అవాకరో
	౨౧	మన్యంని	మన్యన్ని
	౨౨	కపర్దీవచన	కపర్ది వచస
	౨౪	నైఋత్యాన్ని	నైఋత్యాం
౧౬	౫	ఉపరిష్ఠా	ఉపరిష్టా
	౧౧	సమనుపృత్య	సమనుప్రుత్య
౧౭	౧౬	దారుణ్య	దారూణ్య
	౨౩	దారుణీతి	దారూణీతి
౨౧	౧౩	మధ్యమగ్నేః	మధ్యమమగ్నేః
	౨౩	మధ్యమగ్నేః	మధ్యమమగ్నేః
౨౨	౨౫	భూర్భువఃస్వా	భూర్భువస్సువఃస్వా
౨౪	౫	జయాబ్యాతానాం	జయాభ్యాతానాన్
	౧౯	జయాభ్యాతానాం	జయాభ్యాతానాన్
౨౭	౫	అభ్యాతానాగ్ని	అభ్యాతానా అగ్ని
౨౮	౬	అతన్త్రికే	అమన్త్రికే
౩౨	౧౫	బ్రహ్మజిజ్ఞానం	బ్రహ్మజజ్ఞానం
౩౩	౧౫	బ్రహ్మజిజ్ఞానం	బ్రహ్మజజ్ఞానం

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౩౯	౨౬	యవై స్తిలార్థ	యవా స్తిలార్థ
౪౩	౧౦	ప్రార్థనానన్తరం	ప్రార్థనా న్తరం
	౨౨	ప్రార్థనానన్తరం	ప్రార్థనా న్తరం
౪౪	౫	గృహ్ణాతి	గృహ్ణా న్తి
	౫	స్త్రి రాహు స్త్రిః	స్త్రి రాహ త్రిః
౪౬	౧౨	చతుర్థీ	చతు ర్థే
	౨౩	హేతునిమిత్తస్య	హేతుః , నిమిత్తస్య .
౪౭	౧౬	వ్యమైత్వా	వ్యథామైత్వా
౪౯	౧౯	ఖ్యావవృత్తాస్వ	ఖ్యావవృత్స్వ
౫౧	౧	తద్భ్రాత్రా	నతద్భ్రాత్రా
	౧౩	సపిణ్డీకరణ	యస్సపిణ్డీకరణ
౫౨	౧౨	పుంసువనవ్యక్తే గర్భః	పుంసువనం వ్యక్తేగర్భే
౫౬	౭	వాత్సప్రేరణాభి	వాత్సప్రేణాభి
	౨౬	దివస్పరీ	దివస్పరి
౫౮	౧	దివస్పరీ	దివస్పరి
౬౦	౧	మన్త్రైః	మన్త్రైః
	౨౩	వదన్తి	భవన్తి
౬౩	౬	ప్రథమమాఖ్యా	ప్రథమమాఖ్యాయ
	౧౫	దపహత	దనపహత
	౨౪	శిశో స్త్రితీయె	శిశో స్తృతీయే
౬౬	౨౧	తద్ధారయేద్వై	తంధారయేద్వై
౬౮	౧౦	మజ్జుర్కారార్పణ	మజ్జుర్కారార్పణం
౭౨	౭	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన
	౨౨	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౯౩	౧౪	పూజ్యపాణి	పూజ్యపాద
౯౪	౨౬	బ్రహ్మజ్ఞ	బ్రహ్మయజ్ఞ
౯౬	౨౩	గృహ్ణీయాత్। సమ్బ	గృహ్ణీయాత్సమ్బ
౧౦౩	౯	ర్మ్యాఢై	ర్మ్యాఢ్యై
౧౦౮	౧౩	వేదాన్తసూ	వేదాన్తరసూ
౧౧౨	౧౧	ముపతీ స్థిత	ముపతి స్థిత
౧౦౮	౨౦	స్వాధ్యాయమాత్ర జపవతః	అధ్యయనమాత్రవతః
	౨౧	పర్యన్తతత్వ	పర్యన్తత్వ
	౨౩	శస్యతే	శబ్ద్యతే
౧౦౭	౧౪	స్సన్యసిషో	స్సన్యసిసిషో
౧౧౯	౮	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన
	౨౨	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన
౧౨౬	౨౫	ఏవమన్త్రాణీతి	ఏకమన్త్రాణీతి
౧౩౫	౧౩	శ్రీమన్న్యైః	శ్రీనామన్న్యైః
౧౫౮	౯	స్యాస్సమారమ్భో	స్యారమ్భో
౧౬౩	౧	ప్రాశ్చిత్త	ప్రాయశ్చిత్త
౧౮౬	౨౦	శుచిర్దేశస్యా	శుచిర్దేశస్స్యా
౧౮౮	౧౯	ధావతః	ధావకః
౧౮౭	౧౫	వ్రతం	వృతం
౧౭౦	౧౮	చతుర్బిః	చతుర్భిః
	౧౭	క్చప్రణమం	క్సప్రణవాం
౧౭౪	౧౬	ద్వైకత్వ్యం	నైర్వైకత్వ్యం

౹౨

శ్రీరస్తు

నిర్విఘ్నమస్తు

గృహ్యరత్నప్రారమ్భః

అథ నిషేకాదీన్ సంస్కారాన్ వ్యాఖ్యాస్యామః । గర్భాధానం పుంసవనం సీమన్తోన్నయనం జాతకర్మ

కర్ణభూషణప్రారమ్భః

ముకున్దః కారణం ధ్యేయో యశ్చతుర్వర్గాత్ప్రస
మ్పదాన్ । నమస్తోమాస్పదంవన్ద్యంవన్దేసర్వోత్తరం
హరిమ్ ॥

గృహ్య తాత్పర్య దర్శాది గ్రన్థోక్తార్థోపబృంహితమ్ । అపేక్షితావిరుద్ధార్థం గృహ్యరత్నం కృతంమయా ॥ * ॥ గృహ్యరత్నాశ్రితం ప్రాజ్ఞైరర్థితంకర్ణభూషణమ్ । వ్యాఖ్యానంభువివిఖ్యాతమాఖ్యాస్యామిసదాబుధైః॥

(అథ నిషేకాదీన్ సంస్కారాన్ వ్యాఖ్యాస్యామః)

పాణిగ్రహణాద్ధి, సహత్వం కర్మస్వితి ప్రజాసహత్వకర్మణాం పాణిగ్రహణానన్తర భావిత్వాదత్రాయమథశబ్ద స్సహధర్మచారిణీ సంయోగానన్తర్యేవర్తతే।నిషిచ్యతఇతి నిషేకః,. రేతస్సేకః - గర్భాధానమిత్యర్థః। పుంసవనాదీనాం గర్భాధానాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాన్నిషేకస్య ప్రాధాన్యమ్। నిషేకాదీన్సంస్కారాన్వివిచ్యవ్యక్తమాచక్ష్మహే .

కేపునస్తే తత్రాహ (గర్భాధానం పుంసవనం సీమన్తోన్నయనం జాతకర్మ నామకరణమ్ అన్నప్రాశనం చూడాకర్మ ఉపనయనం చత్వారి వేదవ్రతాని ఇత్యేతే నియతాః) ॥ తత్రగౌతమః ॥ “ గర్భాధాన పుంసవన

నామకరణమన్నప్రాశనంచూడాకర్మోపనయనం చ
త్వారి వేదవ్రతానీత్యేతేనియతా బ్రాహ్మాస్సంస్కారాః,

సీమన్తోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌళోపనయనాని చత్వారి వేదవ్రతాని స్నానం తథాసహధర్మచారిణీసంయోగః పఞ్చానాం యజ్ఞానామనుష్ఠానమష్టకాపార్వణం శ్రాద్ధం శ్రావణ్యాగ్రహాయణీ చైత్ర్యాశ్వయుజీచేతిసప్తపాకయజ్ఞసంస్థాః। అగ్న్యాధేయమగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధః సౌత్రామణీతి సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థాః। అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశీ వాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామఇతి సప్తసోమసంస్థా ఇత్యేతేచత్వారింశత్సంస్కారాః" ఇతి। కేచిత్ "ఔపాసనహోమోవైశ్వదేవఃపార్వణమష్టకా మాసి శ్రాద్ధం సర్పబలిరీశానబలిరితి సప్త పాకయజ్ఞానాహుః। తథా అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసా వాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధస్సౌత్రామణీ పిణ్డపితృయజ్ఞాదయో దర్వీహోమాస్సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థాఇతిచ" పార్వణం- స్థాలీపాకలక్షణం, శ్రాద్ధం - మాసిశ్రాద్ధమ్, ఆగ్రహాయణీ - ఆగ్రయణమ్, చైత్రీ - హోళాఖ్యంకర్మ, ఆశ్వయుజీ - ఇన్ద్రధ్వజహోమాఖ్యమ్, నియతాః - నిత్యాః । యద్వా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి శ్రుతేః వ్రతాన్తాఏవ నియతాః। తేపునర్ద్వివిధా ఇత్యాహ — గర్భాధానాదయో బ్రాహ్మాస్సంస్కారాః, పాకయజ్ఞాదయోదైవాః, అత్ర హారీతః — "ద్వివిధఏవ సంస్కారోభవతి బ్రాహ్మో దైవశ్చ — గర్భాధానాదిస్మార్తసంస్కారోబ్రాహ్మః। పాకయజ్ఞోహవిర్యజ్ఞస్సోమయజ్ఞశ్చేతి దైవః। బ్రాహ్మసంస్కారసంస్కృతః, ఋషీణాం సమానతాం సలోకతాం సాయుజ్యం గచ్ఛతి । దైవేనోత్తరేణ సంస్కృతో దేవానాం సమానతాం సలోకతాంసాయుజ్యం గచ్ఛతి" ఇతి। ఏతచ్చాత్మగుణహీనాభిప్రాయమ్ — యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కారాః, నచాష్టావాత్మగుణాః; న సబ్రహ్మణస్సాయుజ్యంసాలోక్యం గచ్ఛతి।

పాకయజ్ఞాదయో దైవాః। తేపునరుభయే బ్రాహ్మణ్యహే
తవః॥ * ॥ " స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా
సుతైః। మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతేత
నుః॥ "ఇతి మనూక్తేః। తేపునర్ద్వివిధాఅఘాఘవిఘాతకాః
॥ * ॥ " గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచూడామౌఞ్జీనిబన్ధ
నైః। బైజికం గార్భికం చైనోద్విజానామపమృజ్యతే॥ "

యస్యైతుఖలు, సంస్కారాణామేకదేశేప్యష్టావాత్మగుణాః, సబ్రహ్మణ స్సాయుజ్యం సాలోక్యం గచ్ఛతి। ఆత్మగుణానపి సఏవాహ -" అథాష్టావాత్మగుణాః — దయా సర్వభూతేషుక్షాన్తిః అనసూయా శౌచమ్ అనాయాసః మఙ్గళమ్ అకార్పణ్యమ్ అస్పృహా " ఇతి। ఏతేషాం లక్షణం బృహస్పతివచనైరస్మదుక్తే స్మృతిరత్నాకరే స్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్.

ఏతే బ్రాహ్మణ్యపాదకా ఇత్యాహ — (తేపునరుభయే బ్రాహ్మణ్యహేతవః ॥ * ॥ " స్వాధ్యాయేనవ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః। మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చబ్రాహ్మీయంక్రియతేతనుః॥ " ఇతి మనూక్తేః)అత్ర బోధాయనః — " నాక్రియో బ్రాహ్మణో నాసంస్కారో ద్విజో నావిద్వాన్ విప్రో నతైర్హీనశ్శ్రోత్రియో నాశ్రోత్రియస్య యజ్ఞః " ఇతి.

న కేవలం బ్రాహ్మణ్యహేతవః, అపితు యోనిబీజకృతదోషాపమార్జకా ఇత్యాహ—(తేపునర్ద్వివిధాఅఘాఘవిఘాతకాః ॥ * ॥ "గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచూడామౌఞ్జీనిబన్ధనైః। బైజికం గార్భికంచైనో ద్విజానామపమృజ్యతే॥ ") స్పష్టోర్థః। ఏవం యాన్యుత్తరత్ర సంవాదవచనసహితాని సూత్రాణి, తాని వచనత ఏవ స్పష్టార్థానీతి నవ్యాఖ్యాయన్తే।
॥ * ॥ " వైదికైః కర్మభిఃపుణ్యైర్నిషేకాదిద్విజన్మనామ్। కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్యచేహచ॥ ".

తస్మాత్, యథాకాలం సంస్కారాః కార్యాః ॥ * ॥ "వ్రాత్య
స్సంస్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః।" కాలాతిక్రమే, ప్ర
తిసంస్కారం ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రంకుర్యాత్ । బ్రాహ్మై
సంస్కారైస్సంస్కృతోవిరక్తః ప్రవ్రజేత్ । అపివాస్వా
ధ్యాయాజ్ఞత్వాద్వేదాధ్యయనసిద్ధయె వేదవ్రతానిచరిత్వా
నైష్ఠికస్స్యాత్ । కౌపీనధృగ్దణ్డాజినోపవీతమేఖలాధారయన్
కాషాయవాసా బ్రహ్మచర్యం చరన్, ఆదేహపతనాదాచా
ర్యాదిసన్నిధౌ నియతోవసేత్ । నాస్యసంన్యాసోనవివాహః
॥ * ॥ "వ్రతచర్యం తపోభైక్షం సన్ధ్యయోరగ్నికర్మ చ ।

(తస్మాత్, యథాకాలంసంస్కారాఃకార్యాః ॥ * ॥ "వ్రాత్యస్సం
స్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీక్షతవ్రతః" కాలాతిక్రమే ప్రతిసంస్కారం ప్రా
జాపత్యకృచ్ఛ్రం కుర్యాత్) "నిమిత్తశ్రాద్ధహీనే కాలాతీతేచసంస్కా
రే ప్రాజాపత్యంకుర్యాత్" ఇతి శాతాతపః । అత్ర ॥ * ॥ "మాతృష్వసాం
మాతృసఖీంభగినీంచపితృష్వసామ్ । మాతులానీంస్నుషాంశ్వశ్రూం గత్వా
సద్యఃపతేద్ద్విజః॥" ఇతిపాతిత్యప్రాప్త్యత్వాద్యతిదేశః, కించిన్న్యూనతత్త్వ
త్ప్రాయశ్చిత్తప్రాప్త్యర్థః । ప్రాయశ్చిత్తోత్తరకాలఏవ అతీతసంస్కా
రఃకార్యః । "నిహ్నుతేదోషే, పునఃకృత్స్నంకర్మ" ఇతివచనాత్.

(బ్రాహ్మైస్సంస్కారైస్సంస్కృతోవిరక్తః ప్రవ్రజేత్ । అపివా స్వా
ధ్యాయాజ్ఞత్వాద్వేదాధ్యయనసిద్ధయె వేదవ్రతానిచరిత్వానైష్ఠికస్స్యాత్)
"రాతినాసంభాష్య యథార్థంగచ్ఛతి" ఇతివచనాత్, సమావర్తనాన్తంకృ
త్వా ప్రవ్రజేత్ । యద్వా, ॥ * ॥ "వేదవ్రతానిచత్వారిస్వాధ్యాయస్య ప్ర
సిద్ధయె । కృత్వా వ్రతీనైష్ఠికస్స్యాత్స్వాధ్యాయోనిష్ఫలోన్యథా ॥ నవివా
హో నసంన్యాసో నైష్ఠికస్యవిధీయతే ॥" ఇతి గారుడవచనం ద్రష్టవ్యమ్.

(కౌపీనధృక్ దణ్డాజినోపవీతమేఖలా ధారయన్ కాషాయవాసా
బ్రహ్మచర్యంచరన్ ఆదేహపతనాదాచార్యాదిసన్నిధౌ నియతోవసేత్ ।
నాస్యసంన్యాసోనవివాహః॥ * ॥ "వ్రతచర్యం తపోభైక్షంసంధ్యయోరగ్ని

స్వాధ్యాయో గురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥”
ఇత్యుక్తమ్ , నైష్ఠికోపకుర్వాణయోః సమానమ్ । పరిణినీ
షురుపకుర్వాణో వేదం వ్రతాని వా ఉభయం వా పారం
నీత్వా, గురుణాఽనుజ్ఞాతః స్నాతో నిషిద్ధాభ్యోఽన్యాం క
న్యాం పాణౌ కృత్య నిత్యేషు శక్తితః ప్రవృత్తః షట్క-

ర్మ చ । స్వాధ్యాయో గురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥” ఇత్యు
క్తమ్ , నైష్ఠికోపకుర్వాణయోస్సమానమ్) అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ * ॥ “నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ తు వసేదాచార్యసన్నిధౌ । తదభావేఽస్య తన
యే పత్న్యాం వైశ్వానరేఽపి వా ॥ అనేన విధినా దేహం సాధయన్ విజితేన్ద్రి
యః । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి న చేహ జాయతే పునః ॥ దణ్డాజినోపవీతా
ని మేఖలాం చైవ ధారయేత్ । బ్రాహ్మణేషు చరేత్ భైక్షమనిన్ద్యేష్వాత్మ
వృత్తయే ॥” విజ్ఞానేశ్వరే ॥ * ॥ “ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవ
తే పునః । ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహా ॥ వైశ్వాన
రస్స బ్రహ్మచారీ । బ్రహ్మచారిణం ప్రస్తుత్య, ఆశ్వలాయనేన, ‘కాషాయం
బ్రాహ్మణో మాఞ్జిష్ఠం రాజన్యో హారిద్రం వైశ్య ఇత్యాది వసీత’ ఇతి కాషా
యవిధానాత్ , జీర్ణకాషాయధారణం” ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన ముముక్షోః
కాషాయవిధానాత్ “కాషాయం వా సర్వేషామ్, కాషాయం చైకే వస్త్ర
ముపదిశన్తి” ఇతి గౌతమాపస్తమ్బాదిభిస్సామాన్యేన స్మరణాచ్చ నైష్ఠిక
స్య కాషాయమేవ ధార్యమ్ .

(పరిణినీషురుపకుర్వాణో వేదం వ్రతాని వా ఉభయం వా పారం
నీత్వా గురుణాఽనుజ్ఞాతః స్నాతో నిషిద్ధాభ్యోఽన్యాం కన్యాం పా
ణౌ కృత్య నిత్యేషు శక్తితః ప్రవృత్తః షట్కర్మనిరతస్స్యాత్ ॥ * ॥ “సం
ధ్యాస్నానం జపో హోమో దేవతానాం చ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథే
యం చ షట్కర్మాణి దినే దినే ॥” ఇతి పరాశరః) — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥
“గురవే తు వరం దత్త్వా స్నాయీత తదనుజ్ఞయా । వేదం వ్రతాని వా పా

మర్ణనిరతస్స్యాత్ ॥ * ॥ "సన్ధ్యాస్నానం జపోహో

రం నీత్వా వృభయమేవవా ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రి యముద్వహేత్ । అనన్యపూర్వికాంకాన్తామసపిణ్డాంయవీయసీమ్॥" ఇతి । సాయణీయే — ॥ * ॥ "పఞ్చమాత్సప్తమాదర్వాగ్యదికన్యాము ద్వహేద్ద్విజః । గురుతల్పీసవిజ్ఞేయస్సగోత్రాంచైవముద్వహన్ ॥" స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ * ॥ "పఞ్చమే సప్తమేచైవ యేషాం వైవాహికీ క్రియా । క్రియాపరాఅపి హి తే పతితాశ్శూద్రతాం గతాః ॥" గౌతమః "ఊర్ధ్వం సప్తమాత్, పితృ బన్ధుభ్యో బీజినశ్చ మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమాత్" ఇతి ॥ * ॥ "పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతఃపితృతస్తథా ॥" ఇతియాజ్ఞవల్క్యః । "అతశ్చతుర్థీముద్వహేత్" ఇత్యాదికమార్షమపి, క్షత్రియవిషయమ్ । — తథా స్మృతివరదరాజీయే స్త్రీపుంసాఖ్యే వివాదే ॥ * ॥ "తృతీయాత్క్షత్రియో మాతుః పఞ్చమాత్పితృతః పరామ్ । సముద్వహేత్సవర్ణాంతు పఞ్చమాత్సప్తమాత్పరామ్ ॥" అత ఇదం చతుర్థీవివాహవచనం, యుగాన్తరవిషయమ్ । తత్రైవ వర్ణానాం మిథోవివాహవిధానాత్ ॥ * ॥ "అసవర్ణాసు నారీషు వివాహశ్చద్విజాతిభిః" ఇతి కలావసవర్ణోద్వాహనిషేధాచ్చ । అతః, "త్రీనతీత్య" ఇత్యాదికం క్షత్రియాదివిషయమ్ । తేషాంమిథస్త్రిపురుషమేవసపిణ్డత్వాత్ । — యదాహ విజ్ఞానేశ్వరే శఙ్ఖః ॥ * ॥ "యద్యేకజాతా బహవః పృథక్క్షేత్రాః పృథగ్జనాః । ఏకపిణ్డాః పృథక్శౌచాః పిణ్డస్త్వావర్తతే త్రిషు ॥" త్రిపురుషమేవ సాపిణ్డ్యమిత్యర్థః । అత్ర వక్తవ్యం సర్వమస్మదుక్తే దశనిర్ణయే ప్రపఞ్చితం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ పా - సూ ॥ నిత్యం పాణావుపయమనే" ఇతి సప్తమ్యాఅలుక్ । నిత్యేషు - సన్ధ్యాకర్మాదిషు, మనుః ॥ * ॥ "వేదోదితం స్వకంకర్మ నిత్యంకుర్యాదతన్ద్రితః । తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తిప్రాప్నోతి పరమాంగతిమ్ ॥" సన్ధ్యాకర్మాదీన్యాహ (సన్ధ్యాస్నానమితి) ఏతాన్యేవ షట్కర్మాణి, సన్ధ్యాస్నానం - సన్ధ్యోపాసనమ్ । — పునరప్య

మో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథేయంచ షట్కర్మాణిదినేదినే॥'' ఇతి పరాశరః। ''అతఃయాజనాదయోనావశ్యకార్యాః । తత్ఖలు పూర్వేషునియమః''ఇతి గౌతమః । తేహి విప్రస్యైవ నక్షత్రియాదేః, ఇతి నియమార్థస్తేషాం విప్రకర్మత్వవాదః । అత స్తన్నివృత్తౌ మహత్ ఫలమ్, తత్కరణే మహాన్దోషః । తతస్సంధ్యా

త్ర పరాశరః ॥ * ॥ ''షట్కర్మనిరతోనిత్యం దేవతాతిథిపూజకః । హుతశేషంతుభుఞ్జానో బ్రాహ్మణోనావసీదతి ॥ వైశ్వదేవేనయే హీనా ఆతిథ్యేన బహిష్కృతాః । సర్వేతే వృషలాజ్ఞేయాః ప్రాప్తవేదాఅపి ద్విజాః॥ పయోమూలఫలైర్వాపి పఞ్చయజ్ఞాన్ సమాచరేత్ । అకృత్వా పఞ్చయజ్ఞాంస్తు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ '' — పితామహః ॥ * ॥ అనాగతాంతు యేపూర్వా మనతీతాంతుపశ్చిమామ్ । సంధ్యాం నోపాసతేవిప్రాః కథంతే బ్రాహ్మణాస్మృతాః ॥ '' — వ్యాసః ॥ * ॥ ''నోపతిష్ఠేత యః పూర్వాముపాస్తే నచ పశ్చిమామ్ । సశూద్రవద్బహిష్కార్యస్సర్వస్మాత్సాధుకర్మణః ॥ యో మోహాదథవాలస్యాదకృత్వా విష్ణుపూజనమ్ । భుఙ్క్తే సయాతి నరకాన్ సూకరేష్వపి జాయతే ॥ ''

(''అతఃయాజనాదయోనావశ్యకార్యాః, తత్ఖలు పూర్వేషునియమః'' ఇతి గౌతమః । తేహి విప్రస్యైవ నక్షత్రియాదేః, ఇతి నియమార్థస్తేషాం విప్రకర్మత్వవాదః ! అతస్తన్నివృత్తౌ మహత్ ఫలం, తత్కరణే మహాన్ దోషః। తతస్సంధ్యాస్నానాదీన్యేవ షట్కర్మాణ్యవశ్యకార్యాణి । అకరణే ప్రత్యవాయస్మృతేః) ''ద్విజాతీనామ్, అధ్యయనమ్ ఇజ్యాదానం, బ్రాహ్మణస్య అధికాః ప్రవచన యాజన ప్రతిగ్రహాః। పూర్వేషునియమఇతి — అధ్యయనాదిషు త్రిష్వేవ అవశ్యతానియమః ॥ * ॥ ''అధ్యాపనమధ్యయనంయజనంయాజనంతథా। దానంప్రతిగ్రహశ్చైవషట్కర్మాణ్యగ్రజన్మనః ॥ '' ఇతి మనునాఅధ్యాపనాదీనాంవిప్రకర్మత్వవచ

స్నానాదీన్యేవ షట్కర్మాణ్యవశ్యకార్యాణి । అకరణే
ప్రత్యవాయస్మృతేః ।రజోదర్శనప్రభృతిషోడశరాత్రయః
స్త్రీణామృతుః। తాస్వాద్యాశ్చతస్రః పర్వాణిపఞ్చ షష్ఠీం

నం క్షత్రియాదేర్వ్యాదానపరమ్ । అధ్యాపన యాజనప్రతిగ్రహాణాం నావశ్యకర్తవ్యత్వం, జీవనోపాధికత్వాత్ । — తదాహమనుః ॥*॥ “ షణ్ణాంతు కర్మణామస్య త్రీణి విప్రస్యజీవికా । యాజనాధ్యాపనేచైవవిశిష్టాచ్చప్రతిగ్రహః ॥ ” అతస్తేత్రయఃక్షత్రియాదేర్నసన్తి । — యాజ్ఞవల్క్యః, ॥*॥“ ప్రతిగ్రహసమర్థోపి నాదత్తే యఃప్రతిగ్రహమ్ । యే లోకా దానశీలానాం సతానాప్నోతి పుష్కలాన్ ॥ తథా, ॥ *॥ యోరాజ్ఞఃప్రతిగృహ్యార్థం శోచితవ్యే ప్రహృష్యతి । స నజానాతి మూఢాత్మా నరకానేకవింశతిమ్ .

ప్రకృతమాహ, (రజోదర్శనప్రభృతి షోడశ రాత్రయః స్త్రీణామృతుః। తాస్వాద్యాశ్చతస్రః , పర్వాణి పఞ్చ, షష్ఠీం వ్యతీపాతం శ్రాద్ధదివసంచ పరిత్యజ్య, స్వదారాన్ ఋతావుపేయాత్ .) — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ “ షోడశర్తునిశాః స్త్రీణాంతస్మిన్యుగ్మాసు సంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చవర్జయేత్ ॥ ” — శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ * ॥ “ చతుర్దశ్యష్టమీచైవఅమావాస్యాచ పూర్ణిమా । పర్వాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసఙ్క్రాన్తిరేవచ ॥ తైలస్త్రీమాంస సమ్భోగీ పర్వస్వేతేషు యఃపుమాన్ । విణ్మూత్ర దర్శనంనామ ప్రయాతినరకం నరః ॥ షష్ఠ్యమాపూర్ణిమాసాత చతుర్దశ్యష్టమీషుచ । ఆసు సన్నిహితం పాపం తైలే మాంసే క్షురే భగే ॥ ” యుగ్మాసు గమనే వచనం ప్రశంసార్థమ్ । పుత్త్రజననస్య పుంశుక్లాధిక్యాధీనత్వాత్ । తథా మనుః — ॥*॥ “పుమాన్ పుంసోఽధికే శుక్లే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియాః । సమేపుమాన్ పుంస్త్రియౌవా క్షీణేల్పేచ విపర్యయః ॥ ప్రథమేఽహ్ని ఋతౌ ప్రాప్తేనిషేకంయఃకరిష్యతి । శీఘ్రంసమృత్యుమాప్నోతిద్వితీయే స్త్రీమరి

వ్యతీపాతం శ్రాద్ధదివసంచ పరిత్యజ్య స్వదారాన్ ఋతావుపేయాత్ । అన్తరాళేపి ప్రతిషిద్ధదినవర్జం స్త్రీణాంవరమనుస్మరన్, తయా వృతః కామం గచ్ఛేత్ । ఏకస్యాం రాత్రౌ ఏకదైవ స్త్రియంగచ్ఛేన్నద్విస్త్రిర్వా ॥ * ॥ " ధాతుక్షయో రోగవృద్ధిరశ్రీస్సత్కర్మవిప్లవః । సౌభాగ్యాయుర్యశో నాశః పుంసాం స్త్రీష్వతిసఙ్గినామ్ ॥ " ఇతిశాణ్డిల్యః । సంధ్యయోః క్రూరగర్భః, దివా పుణ్యనాశః, ప్రతిషిద్ధేషు నరకః, తతస్తాన్ పరివర్జయేత్ । మిథునీభూయ త

ష్యతి ॥ తృతీయేహ్ని నిషిక్తస్య గర్భస్య మరణంభవేత్ । రాత్రౌ చతుర్థ్యాం పుత్రస్స్యాదల్పాయుర్ధనవర్జితః ॥ " ఇతి । వ్యాసస్మరణాచ్చతుర్థీనిషేధః । ఋతావుపేయాత్ .

సర్వత్ర వా ప్రతిషిద్ధవర్జమన్తరాళేపి దారానేవేతి గౌతమాపస్తంబాభ్యుక్తమాహ (అన్తరాళేపి ప్రతిషిద్ధ దినవర్జం స్త్రీణాం వరమనుస్మరన్, తయావృతః కామం గచేత్ । ఏకస్యాం రాత్రౌ ఏకదైవ స్త్రియం గచ్ఛేన్నద్విస్త్రిర్వా ॥ * ॥ " ధాతుక్షయో రోగవృద్ధి రశ్రీస్సత్కర్మవిప్లవః । సౌభాగ్యాయుర్యశో నాశఃపుంసాం స్త్రీష్వతిసఙ్గినామ్ ॥ " ఇతి శాణ్డిల్యః) అన్తరాళేపి - అనృతావపి పర్వాదిప్రతిషిద్ధదినం వర్జయిత్వా "కామమావిజనితోస్సమ్భవామ" ఇతి స్త్రీణాంవరంస్మరన్ స్త్రియా ఽ భ్యర్థితో గచ్ఛేత్ । యథా మనుః — ॥ * ॥ " ఋతుకాలాభిగామీస్యాత్స్వదారనిరతస్సదా । పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనాం తద్వ్రతో రతికామ్యయా ॥ " పఞ్చపర్వవర్జం రతికామ్యయాపి స్త్రియాఽవృతః సదాగచ్ఛేదిత్యర్థః ॥ * ॥ " సకృదేవ స్త్రియం గచ్ఛేదేకస్యాంనిశిసర్వదా । నద్విస్త్రిర్వా " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరవచనాచ్చ ధాతుక్షయరోగాదిస్మరణాచ్చ .

(సన్ధ్యయోః క్రూరగర్భః, దివాపుణ్యనాశః, ప్రతిషిద్ధేషునరకః, తతస్తాన్ పరివర్జయేత్ । మిథునీభూయ తయాసహనశయీత । స్వదారాన్

యాసహనశయీత । స్వదారాన్ ఋతావగచ్ఛన్ భ్రూణహాస్యాత్ । అసన్నిధానె రోగేచ నదోషః । సతిపుత్రెచేత్యేకె । “ అపరరాత్రె సంవేశనం శుభం । ” ఇతిజ్యౌతిషమ్ । “ పూర్వరాత్రెనసంవేశయేత్ । ” ఇతిబోధాయనః । పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వాచమ్య ప్రా

ఋతావగచ్ఛన్ భ్రూణహాస్యాత్ । అసన్నిధానే రోగేచ నదోషః ! సతిపుత్రేచేత్యేకే) ॥ * ॥ “చత్వారిఖలుకర్మాణి సన్ధ్యాకాలేషు వర్జయేత్ । ఆహారంమైథునం నిద్రాం స్వాధ్యాయంచ తథైవచ ॥ ఆహారాజ్జాయతేవ్యాధిః క్రూరగర్భస్తుమైథునే । శ్రియం హరతివైనిద్రా స్వాధ్యాయాత్మరణం ధ్రువమ్ ॥ ఆయుఃక్షయో దివానిద్రా దివాస్త్రీ పుణ్యనాశినీ । ప్రతిషిద్ధదినేగచ్ఛన్ స్త్రియంగచ్ఛత్యధోగతిమ్ ॥ ” మిథునీభూయేత్యాపస్తంబ వచనంస్మర్యతఏవ । శౌచంప్రతీతిచ స్త్రీవాససేతిచ । విజ్ఞానేశ్వరే ॥ * ॥ “ఋతుస్నాతాన్తు యోభార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి । ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్రసంశయః ॥ ” ఇత్యాది సన్నిధిగ్రహణాదసన్నిధౌ నదోషః । స్వస్థశబ్దప్రయోగాద్దుర్బలస్య నదోషః । కార్ష్ణే — ॥ * ॥ “ ఋతుకాలాభిగామీస్యాద్యావత్పుత్రో ఽభిజాయతే । ” మనుశ్చ — ॥ * ॥ జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణ పుత్రీభవతిమానవః । పితౄణామనృణశ్చైవ పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ శుభే దినే శుభే లగ్నేపశ్చాచ్చామేస్త్రియంవ్రజేత్ । „ ఇతి .

జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తమాహ — (“ అపరరాత్రే సంవేశనంశుభమ్ ” ఇతి జ్యౌతిషమ్ । “ పూర్వరాత్రే నసంవేశయేత్ ” ఇతి బోధాయనః) స్పష్టోర్థః । అఖణ్డాదర్శే — “ ప్రజాకామస్త్వపరరాత్రే స్వదారమైథునం కుర్యాత్ ” ఇతి .

ప్రయోగమాహ (పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వాచమ్య ప్రాణానాయమ్య సంవేశనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య , “ ఆరోహో

ణానాయస్య సంవేశనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, “ ఆరో హాయురుస్ ” ఇత్యాద్యనువాకాన్తం జపిత్వా, దేవలక్ష్మ § పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా స్త్రియం గచ్ఛేత్ । స్త్రీవాసస్యై వ సన్నిపాతస్స్యాత్ । ఋతుసంవేశనే త్వభ్యుదయమేకే సమామనన్తి । పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా, ఆచమ్య పాణినా నాయమ్య, గర్భాధానం కరిష్య ఇతిసంకల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమితి త్రయోదశభీరహాసి స్త్రియమభిమన్త్ర్య పూర్వవదుపవీతం పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా, వాగ్యతో రేతస్సిఞ్చేత్ । “ నగ్నంకృత్వోరుమ్ ” ఇతిశ్రుతిః । “ పా

రుమ్ ” ఇత్యాద్యనువాకాన్తం జపిత్వా, దేవలక్ష్మ § పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా స్త్రియం గచ్ఛేత్ । స్త్రీవాసస్యైవ సన్నిపాతస్స్యాత్ । ఋతుసంవేశనేత్వభ్యుదయమేకే సమామనన్తి) శౌనకః — ॥ * ॥ “సర్వకర్మసు పుణ్యాహం నాన్దీముఖమితిస్థితిః । ” బోధాయనః — “పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధి మితి వాచయిత్వా, బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్యేతి । శేషం సమావేశనే జపేత్ ” ఇతి సూత్రమిహభావ్యమ్ । వృద్ధహారీతః— ॥ * ॥ “మానుషేష్వంసయోస్సక్తం మైథునే పార్శ్వభాగికమ్ । తర్పణేష్వంస యోస్సక్తం నివీతం త్రివిధం స్మృతమ్ ॥ ”

సంవేశనమ్ - ఋతుకాలాత్పూర్వమేవ స్త్రీగమనం । గర్భాధానంపునః - ఋతుగమనమ్ । తథాహి —(పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా ఆచమ్య గర్భాధానం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమితి త్రయోదశభీరహాసి స్త్రియమభిమన్త్ర్య పూర్వవదుపవీతం పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా, వాగ్యతో రేతస్సిఞ్చేత్ । “ నగ్నంకృత్వోరుమ్ ” ఇతి శ్రుతిః । “ పాణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితిజపేత్ ” ఇతిగౌతమః

---

§ అత్ర కాత్యాయనః ॥ ఉపవీతం బ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ ।యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యా షట్క్రమేణతు ॥

ణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్ ” ఇతి గౌతమః ॥ “ స ర్వాణి ఋతుగమనాని మన్త్రవన్తి ” ఇతి బోధాయనః ॥ * ॥ “ భార్యాసంభోగసమయే పుష్పకాలం వినాన్యదా । ఉపవీతం ద్విజః కుర్యాన్నివీతం పృష్ఠభాగతః ॥ ” ఇతి భరద్వాజః । మైథునీభూయ శౌచం ప్రతి నవిళమ్బేత । భర్తా పత్నీం బ్రాహ్మణ ప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి శిక్షయేత్ । యాం మలవద్వాస సమితిహి బ్రాహ్మణమ్ ॥

ఇతి గృహ్యరత్నే ప్రథమః ఖణ్డః

—~—

“ సర్వాణి ఋతుగమనాని మన్త్రవన్తి ” ఇతి బోధాయనః ॥ * ॥ “ భార్యాసంభోగసమయే పుష్పకాలం వినాన్యదా । ఉపవీతం ద్విజః కుర్యాన్నివీతం పృష్ఠభాగతః ॥ ” ఇతి భరద్వాజః । మైథునీభూయ శౌచం ప్రతి న విళమ్బేత) అత్ర సూత్రమ్ “ రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామృతుస మావేశనే, ఉత్తరాభిరభిమన్త్రయతే ” బోధాయనః “ అథాతో గర్భా ధానం వ్యాఖ్యాస్యామః । పూర్వపక్షే పుణ్యనక్షత్రే బ్రాహ్మణానన్నే న పరితోష్య పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వాచయిత్వా ” ఇతి । అత్ర నగ్నాం కృత్వోరుముపప్రవర్తయతీతి, శ్రుతిరుదాహర్తవ్యేత్యర్థః । గౌత మకాత్యాయనౌ — “ పాణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్ ” ఇతి । బోధాయనః — “పునర్ద్వితీయాద్యృతుగమనేచ విష్ణుర్యోనిమితి జ పేత్, ఇత్యాహేత్యాహ । సర్వాణీతి .

(భర్తా పత్నీం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి శిక్షయేత్ । యాం మలవద్వాససమితిహి బ్రాహ్మణమ్) యాం మలవద్వాససమిత్యాదినా గోపీథాయేత్యన్తేన బ్రాహ్మణేనోక్తార్థజాతం భర్తా పత్నీం ప్రత్యుపదిశే దిత్యర్థః . ...

ఇతి కణ్ఠభూషణే ప్రథమః ఖణ్డః

—•◦◦•—

అగ్నిముఖమ్

యత్ర క్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్ స్యాత్, తత్ర దక్షిణారమ్భం ప్రాచీస్తిస్రో రేఖాః పశ్చిమారమ్భముదీచీస్తిస్రశ్శకలేన దర్భేణవా అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం సంగృహీతేన లిఖిత్వా, తత్ర తంన్యస్య అద్భిరవోక్ష్య శకలం నైఋత్యాం నిరస్య అపఉపస్పృశ్య అగ్నిముపసమాధాయ యాజ్ఞీయైరిధ్మైరగ్నిమిన్ధీత ॥ * ॥ "అత్థారగ్వధకార్పాస

అగ్ని ముఖమ్

(యత్ర క్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్‌స్యాత్, తత్ర దక్షిణారమ్భంప్రాచీస్తిస్రో రేఖాః పశ్చిమారమ్భముదీచీస్తిస్రశ్శకలేన దర్భేణవా అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం సంగృహీతేన లిఖిత్వా, తత్ర తంన్యస్య అద్భిరవోక్ష్య శకలం నైఋత్యాం నిరస్య అపఉపస్పృశ్య అగ్నిముపసమాధాయ యాజ్ఞీయైరిధ్మైరగ్నిమిన్ధీత ॥ * ॥ "అత్థారగ్వధ కార్పాస కరవీరకరఞ్జార్కాః । ఇధ్మనేతింత్రిణీం నిమ్బం సర్వాన్‌కణ్టకినస్త్యజేత్ ॥" ఖాదిరం తు యాజ్ఞీయత్వాద్గ్రాహ్యమ్) అత్ర "యత్రక్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్‌స్యాత్, తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వా, అద్భిరవోక్ష్య అగ్నిముపసమాదధ్యాత్ । ఉత్సిచ్యైతదుదకం పూర్వేణోత్తరేణ వా అన్యదుపాదద్యాత్" ఇతి సూత్రమ్ ॥ * ॥ "ప్రాచీః పూర్వముదక్సంస్థం దక్షిణారమ్భమాలిఖేత్ । అథోదీచీః పురస్సంస్థం పశ్చిమారమ్భమాలిఖేత్ ॥ అవాకరోభ్యుక్ష్య నిధాయవహ్నిముత్సృజ్య తేవోక్షణతోయశేషమ్ । ప్రాక్తోయమన్యం నిదధాత్యుదగ్వా యథాబహిస్స్యాచ్ఛపరిస్తరాణామ్ ॥" ఇతి కపర్దివచనంచానుసంధేయమ్ । బోధాయనః— "అథ శుచౌదేశేఽగ్న్యాయతన దేశం శకలేన త్రిః ప్రాచీనముల్లిఖ్య త్రిరుదీచీనం, అథాభ్యుక్ష్య శకలంనైఋత్యాన్నిరస్య అపఉపస్పృశ్య" ఇతి । అత్రవైఖానసః "ఊర్ధ్వన్ రేఖా లిఖిత్వా అద్భిరవోక్ష్య దర్భం దక్షిణపశ్చి

కరవీరకరఞ్జకాన్ । ఇధ్మనే తిన్త్రిణీం నిమ్బం సర్వాన్కణ్టకినస్త్యజేత్ ॥" ఖాదిరంతుయాజ్ఞీయత్వాద్గ్రాహ్యం । నాప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావాదధ్యాత్, నశూద్రాహృతం నసకీ

మాయాముత్సృజ్యేతి తత్రతంన్యస్య" ఇతి । లిఖితదేశే శకలంనిధాయె త్యర్థః , ఉత్తరత్రనిరస్యేతి నిరసనశబ్దసామర్థ్యాత్ , తథా బోధాయనాశ్వలాయనాద్యాచారదర్శనాచ్చ ॥ * ॥ "లిఖిత్వా శకలేనాగ్నిమాదధ్యాద్వ్యాహృతిత్రయాత్ ।" ఇతి కాత్యాయనః । (యాజ్ఞీయైరితి) పాలాశఖాదిరాశ్వత్థౌదుమ్బరాద్యైరిత్యర్థః । ఖాదిగం పాలాశంవా । ఖాదిరపాలాశాశ్వత్థౌదుమ్బరేతి చాపస్తమ్బబోధాయనాదిభిః విహితత్వాత్ , ఖాదిరం గ్రాహ్యమిత్యర్థః । "నాప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావాదధ్యాత్" ఇత్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ "సమిత్పుష్పకుశాదీని శ్రోత్రియస్స్వయమాహరెత్ । శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మ కుర్వన్పతత్యధః ॥" ఇతిసంవర్తః।

ఇదమాహ (నాప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావా దధ్యాత్, నశూద్రాహృతం నసకీటం నాగ్నింముఖేనోపధమేత్, నచవ్యజనాదినావా।ధమనీం తృణం కాష్ఠంవాన్తరేకృత్వాముఖేనైవధమేత్, ముఖాదగ్నిరజాయత) మనుః — "నాగ్నింముఖే నోపధమేన్నగ్నాం నేక్షేతవాస్త్రియమ్ । నామేధ్యంప్రక్షిపేదగ్నౌ నచపాదౌప్రతాపయేత్ ॥ అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చ నచైనమతిలఙ్ఘయేత్ ।" చన్ద్రికాయామ్ "నశూర్పేణధమేదగ్నిం నచవస్త్రేణపాణినా । ముఖేనాగ్నిం సమిన్ధీయాన్ముఖాదగ్నిరజాయత ॥ పిటకేన భవేద్వ్యాధిశ్శూర్పేణధననాశనమ్ । పాణినామృత్యుమాప్నోతి ఆయుఃక్షీణం ముఖేనచ ॥" అథాగ్నిస్వరూపంకించిదుచ్యతే ॥ కాత్యాయనః ॥*॥ "అతఃపరంప్రవక్ష్యామి అగ్నిరూపస్యలక్షణమ్ । అగ్నిమధ్యేసమాసీనో బ్రాహ్మమాసనమాస్థితః ॥ ప్రాఙ్ముఖోభిముఖోప్యగ్నిః ప్రాఙ్ముఖాశ్చైవ ఋత్విజః । ప్రాఙ్ముఖోపిప్రణీతోగ్నిః కథంప్రత్యఙ్ముఖోభవేత్ ॥ పరిస్తీర్ణః పరిక్షిప్తః మన్త్రపూతేనవారిణా । హవ్యవాణ్ముదితోభూత్వా ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతి

టం నాగ్నింముఖేనోపధమేత్, నచవ్యజనాదినావాధమనీం తృణంకాష్ఠంవాంతరేకృత్వాముఖేనైవధమేత్, ముఖాదగ్ని

శ్రుతిః ॥ తరుణార్క ప్రభారూప మతిరక్తోదయామ్బరమ్ । అజవాహన
మారూఢం సర్వదేవాత్మరూపిణమ్ ॥ ఏకం వై హృదయంచైవ త్రిపాదంచ
శిరోద్వయమ్ । చతుశ్శృంగంత్రినేత్రఞ్చ సప్తజిహ్వం ద్వినాసికం ॥ సప్త
హస్తంహవ్యవాహంసర్వాభరణభూషితం । అగ్నింకింశుక పుష్పాభమగ్ని
వర్ణఇహోచ్యతే ॥ హిరణ్యా కనకా కృష్ణా రక్తాచైవాథసుప్రభా । అతిర
క్తాబహురూపాసప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః ॥ సప్తజిహ్వ అవిజ్ఞాయయఃకుర్యా
దగ్నిసన్నిధౌ । హోమోనిష్ఫలతాంయాతిహోతాచనరకంవ్రజేత్ ॥
హిరణ్యాపశ్చిమే జిహ్వ కనకాత్వగ్నిమధ్యగా । రక్తాచైవోత్తరేజిహ్వాకృ
ష్ణాదక్షిణదిక్స్థితా ॥ సుప్రభాచైవపూర్వాయామతిరక్తాగ్నిదిక్స్థితా ।
బహురూపాచ శార్వ్యాయాంజిహ్వాస్థానంప్రకీర్తితమ్ ॥ వివాహే పశ్చిమే
జిహ్వా జాతకర్మణి మధ్యమే । ఉత్తరేతూపనయనే పితృకార్యేషు దక్షి
ణే ॥ సర్వకర్మసుపూర్వాయామభి చారేగ్ని దిక్స్థితా । శాన్తికర్మణిశా
ర్వ్యాయాం స్థానకర్మసమీరితమ్ ॥ ఆగ్నేయేతిలహోమస్స్యాదైశాన్యాం
గృహకర్మసు । రక్తాయాంచరుహోమస్స్యాత్సుప్రభాసక్తుహోమకే ॥
పుష్పంస్యాద్బహురూపాయాం శేషాస్వాజ్యాహుతిర్భవేత్ । పూర్వాది
క్సర్వహోమార్థమితిహోమస్యలక్షణమ్ ॥ సూకరీకరసంకోచీ హంసీ
ముక్తకనిష్ఠికా । మృగీ కనిష్ఠాతర్జన్యౌ ముక్త్వాముద్రాత్రయంస్మృతమ్ ॥
ప్రకీర్తితామృగీహంసీ యజ్ఞశాన్తికకర్మణోః । ఆభిచారిక కృత్యేషు సూక
రీకథితాబుధైః ॥ కనిష్ఠాంతర్జనీం ముక్త్వా దర్వీహోమం సమాచరేత్ ।
చతురంగుళసంస్థాప్య మాషస్థూలాఘృతాహుతిః ॥ అగ్నికర్ణే హుతం
రోగం నాసికాయాం ధనక్షయమ్ । చక్షుషోర్నిర్ధనంకుర్యాత్కేశే దారి
ద్ర్యకృద్భవేత్ ॥ హుతంశిరసి పాపంస్యాత్తస్మాజ్జిహ్వాసు హోమయే
త్ । యత్రకాష్ఠంతుతచ్ఛ్రోత్రం యత్రధూమస్తునాసికా ॥ యత్రాల్ప

రజాయత । అగ్నిమేవమిధ్వా పరి సమూహ్యావోక్షణ శేషం
ప్రాగుదగ్వోత్సిచ్య అన్యస్మిన్పాత్రే ప్రాక్తోయంనిధాయ పు
రస్తాత్పశ్చాచ్చ ఉదగగ్రైరభితః ప్రాగగ్రైర్దర్భైః ప్రా
గాదిప్రదక్షిణమగ్నింపరిస్తీర్య “దక్షిణానుత్తరానుత్తరానధ
రాన్కుర్యాత్” ఇతిబోధాయనః । “దక్షిణఃపక్షఉపరిష్టాద్భ
వతి।అధస్తాదుత్తరతః” ఇతిభరద్వాజఃప్రాహ । ఉత్తరేణా
గ్నింపరిస్తరణాభ్యాశేప్రాగగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య, తేషు

జ్వలనం నేత్రంయత్రభస్మానితచ్ఛిరః । యత్రైవ జ్వలతేవహ్నిర్జిహ్వాత
త్రైవకీర్తితా ॥” దర్వీహోమాదీన్ వివృణ్వన్ తత్ప్రకృతి భేదమాహ,
బోధాయనః — “ ఆఘారవాన్ దర్వీహోమాః , చతుర్గృహీతంగృహీ
త్వాసర్వాన్మన్త్రాన్సమనుదృత్యసకృదేవాహుతింజుహోతి” ఇత్యాది.

(అగ్నిమేవమిధ్వా పరిసమూహ్య వోక్షణ శేషం ప్రాగుదగ్వోత్సి
చ్య అన్యస్మిన్పాత్రేప్రాక్తోయం నిధాయ పురస్తాత్పశ్చాచ్చోదగగ్రైర్ద
క్షిణోత్తరతః ప్రాగగ్రైర్దర్భైః ప్రాగాది ప్రదక్షిణమగ్నిం పరిస్తీర్య)
“ అగ్నిమిధ్వా ప్రాగగ్రైః ” ఇత్యాదిసూత్రమత్ర భావ్యమ్ । ఆశ్వలా
యనః — “ ఇషుమాత్రం చతురశ్రంసర్వతఃస్థణ్డిలముపలిప్యోల్లిఖ్య అభ్యు
క్ష్యాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్యేధ్వా పరిసమూహ్యపరిస్తీర్య పురస్తాద్దక్షిణతః పశ్చా
దుత్తరతః । ” ఇతి .

అత్ర విశేషమాహ (“ దక్షిణానుత్తరా నుత్తరా నధరాన్కుర్యా
త్ ” ఇతి బోధాయనః । “ దక్షిణఃపక్షఉపరిష్టాద్భవతి । అధస్తాదుత్తర
తః ” ఇతి భరధ్వాజః ప్రాహ) స్పష్టోర్థః । గౌతమః — “ స్థణ్డిలో
సక్రమం ప్రదక్షిణం స్తృణుయాన్మూలాన్యగ్రైరాచ్ఛాదయేత్ ”

(ఉత్తరేణాగ్నిం పరిస్తరణాభ్యాశే ప్రాగగ్రాన్దర్భాన్ సంస్తీ
ర్య , తేషు దర్వ్యాజ్యపాత్రే ప్రోక్షణీపాత్ర ప్రణీతిపాత్రేచ పశ్చిమా
దిసాదయిత్వా) అత్రసూత్రమ్ — “ ఉత్తరేణాగ్నిందర్భాన్సంస్తీర్య

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

దర్వ్యాజ్యపాత్రే ప్రోక్షణీపాత్ర ప్రణీతిపాత్రేచ పశ్చిమా
దిసాదయిత్వా। పాలాశం ఖాదిరంవా అరత్నిమాత్రంప
రిధిత్రయం పఞ్చదశసంఖ్యాకమాయామమాత్రమిధ్మమ్ ఆ
ఘారసమిధౌ ద్వేచ సహ దర్భైస్సంనహ్య ఉపదర్వ్యాస

ద్వన్ద్వం న్యఞ్చి పాత్రాణి ప్రయునక్తి దైవసంయుక్తాని, సకృదేవమనుష్య
సంయుక్తాని, ఏకైకశఃపితృసంయుక్తాని” ఇతి। అస్యవ్యాఖ్యానమ్।
అగ్నేరుత్తరతోదూరేణ దర్భాన్సంస్తృణాతి। తేచపాత్రిగగాత్రిః, బోధా
యనగృహ్యాత్। దేవసంయుక్తాని - దేవకర్మసంయుక్తాని, పాత్రాణి - ద
ర్వ్యాదీని, మనుష్యసంయుక్తాని - మనుష్యద్వారాసంయుక్తాని, అశ్మ
వాసోమెఖలాదీని సకృదేవ క్రియాభ్యావృత్తిపరిహారేణ ప్రయునక్తి, పా
త్రబహుత్వే పృథక్సాదయేనేతి.

(పాలాశం ఖాదిరంవాఅరత్నిమాత్రం పరిధిత్రయం పఞ్చదశసం
ఖ్యాకమాయామమాత్రమిధ్మమ్ ఆఘారసమిధౌ ద్వేచ సహదర్భైస్సంన
హ్య ఉపదర్వ్యాసహఇధ్మంసాదయేత్) ఆజ్యస్థాలీమేషు ఇధ్మేనసహ బ
ర్హిస్సాదయేత్। అత్రకపర్దీ ॥*॥ “దర్వ్యాజ్యపాత్రేణసహప్రయోజ్యా
వైకఙ్కతీప్రోక్షణభాజనీస్రుక్। ప్రణీతిపాత్రేణసహేధ్మదారుణ్యుపస్తృతై
శ్చాభిఘృతైశ్చ దర్వ్యా॥” అత్రసూత్రమ్॥ “త్రయఃపరిధయః పా
లాశ కాశ్మర్య ఖాదిరౌదుంబర బిల్వ రోహిత వైకఙ్కతానాం యేచ య
జ్ఞియావృక్షా ఆర్ద్రాశ్శుష్కావా సత్వక్కాః” ॥*॥ “సమిత్పవిత్రంవేదిశ్చ
త్రయః ప్రాదేశసంమితాః। ఇధ్మస్తు ద్విగుణఃప్రోక్తస్త్రిగుణఃపరిధిస్మృ
తః॥” ఇతి। యద్యపి ఇధ్మస్యద్వైగుణ్యముక్తం తథాపి ఇదమేవపరిమాణమ్।
ఇధ్మస్య సంఖ్యాపరిమాణన్తు దార్శపౌర్ణమాసికమేవ। ఏకవింశతిరిధ్మ
దారుణీతి దర్శనాత్। త్రయఃపరిధయః। ద్వేఆఘారసమిధౌ। పఞ్చదశ
ఇధ్మాః। అనూయాజసమిధాసహఏకవింశతిః। నాత్ర గృహ్యకర్మణస్వనూ
యాజసమిత్, అనూయాజాభావాత్తదనుక్తేశ్చ। తస్మాదనూయాజాభా

హ ఇధ్మంసాదయేత్ । ఏవమేతానిపాత్రాణి దక్షిణోదఞ్చి ద్వన్ద్వాని న్యఞ్చి ప్రయుజ్య మానుషపాత్రాణితు "యత్సహసర్వాణిమానుషాణి" ఇతిశ్రుతేః, దేవపాత్రాణ్యుత్తరతస్సహైవ ప్రయుజ్య। తృణం కాష్ఠంవా అన్తర్ధాయ, న నఖేన ద్వే దర్భే ప్రచ్ఛిద్య, అపఉపస్పృశ్య, మూలాదారభ్య అగ్రాదద్భిరున్మృజ్య, సమావచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రే కృత్వా, అపరేణాగ్నిం ప్రోక్షణీపాత్రంనిధాయ, తస్మిన్ సగ్రన్థి పవిత్రే నిధాయ, అప ఆనీయ, ఉత్తానయోః ప్రాగగ్రయోః పాణ్యోరఙ్గుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాం సవ్యదక్షిణాభ్యాం పవిత్రాగ్రమూలే గృహీత్వా, ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రోక్ష

నాదేకవింశత్యా నకార్యమితి వ్యాఖ్యానాచ్చ వింశతి సంఖ్యాకత్వమేవ ఆచారాత్ । "ఇధ్మాబర్హిరుపసాదయతియుక్త్యా" ఇతిశ్రుతేః ఇధ్మేన సహ బర్హిస్సాదయేత్.

(ఏవమేతాని పాత్రాణిదక్షిణోదంచి ద్వన్ద్వానిన్యఞ్చి ప్రయుజ్యమానుషపాత్రాణితు "యత్సహసర్వాణిమానుషాణి" ఇతి శ్రుతేః, దేవపాత్రాణ్యుత్తరతస్సహైవప్రయుజ్య) ద్వంద్వాని - నత్వేకైకశః । న్యఞ్చి - అధోబిలాని, దక్షిణోదఞ్చి - ఉదగపవర్గాణీత్యర్థః । అన్యద్వివృతం స్పష్టంచ.

(తృణం కాష్ఠంవా అన్తర్ధాయ, ననఖేనద్వే దర్భే ప్రచ్ఛిద్య, అపఉపస్పృశ్య, మూలాదారభ్య అగ్రాదద్భిరున్మృజ్య, సమావచ్ఛిన్నాగ్రౌదర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రేకృత్వా, అపరేణాగ్నింప్రోక్షణీపాత్రం నిధాయ, తస్మిన్ సగ్రన్థిపవిత్రేనిధాయ, అపఆనీయ, ఉత్తానయోః ప్రాగగ్రయోః పాణ్యోరఙ్గుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాం సవ్యదక్షిణాభ్యాం పవిత్రాగ్రమూలే గృహీత్వా, ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రోక్షణీ

ణీరపస్తూష్ణీం త్రిరుత్పూయ, పాత్రాణ్యుత్తానానికృత్వా, విస్రస్యేధ్మం సంస్కృతాభిరద్భిస్సర్వాణి దేవమనుష్యపాత్రాణి పవిత్రపాణిస్తూష్ణీం త్రిః ప్రోక్ష్య, అగ్నేఃపశ్చాత్ పవిత్రాన్తర్హితే ప్రణీతిపాత్రే అప ఆనీయ, పూర్వవదుత్పూయ హస్తాభ్యాం ముఖనాసికాసమం పాత్రముద్ధృత్య, ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భేషు పునస్తీర్ణేషు సాదయిత్వా, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, బ్రాహ్మణమగ్నేర్దక్షిణతో దర్భేషు నిషాదయేత్ । నాత్ర వరణ తృణ నిరసనాది

రపస్తూష్ణీం త్రిరుత్పూయ, పాత్రాణ్యుత్తానాని కృత్వా, విస్రస్యేధ్మం సంస్కృతాభిరద్భిస్సర్వాణి దేవమనుష్యపాత్రాణి తూష్ణీం త్రిః ప్రోక్ష్య, అగ్నేః పశ్చాత్పవిత్రాన్తర్హితే ప్రణీతిపాత్రే అపఆనీయ, పూర్వవదుత్పూయ, హస్తాభ్యాంముఖనాసికాసమంపాత్రముద్ధృత్య, ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భేషు పునస్తీర్ణేషుసాదయిత్వా, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, బ్రాహ్మణమగ్నేర్దక్షిణతోదర్భేషు నిషాదయేత్ .) ఆయామతఃపరిమాణం ప్రోక్షణీసంస్కారః పాత్రాణిప్రోక్షణి "దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్" ఇతిసూత్రమత్ర భావ్యమ్। సమావచ్ఛిన్నాగ్రౌదర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రేకురుతే । తృణం కాష్ఠం వాన్తర్ధాయ ఛినత్తి ననఖేన । తతో ఽప ఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥ "నైరృతే రాక్షసేరౌద్రేపైతృకేవాప్యుదీరితే । ఛేదభేదే నిరసనే కృతఆత్మాభిమర్శనే ॥ అమేధ్యకేశ లోమాది స్పర్శే చ అపఉపస్పృశేత్ ॥" ఇతివచనాత్ । తతస్తయోర్మూలాదారభ్య అగ్రాదద్భి ర్మార్జనమ్, తయోశ్చాయామతఃపరిమాణమ్, దర్శపూర్ణమాసవదేవ ప్రోక్షణీసంస్కారోదర్శపూర్ణమాసవత్ । తూష్ణీముదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యామన్తర్హితాయామపఆనీయ, తాభ్యాం త్రిరుత్పూయ, ఉత్తానాని పాత్రాణి కృత్వా, ఇధ్మంచ విస్రస్య, తాభిస్సపవిత్రేణ పాణినాతూష్ణీం త్రిః ప్రోక్షతీతి వ్యాఖ్యాతమ్ .

(నాత్రవరణతృణనిరసనాది కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణమిత్యుక్తేః । అ

కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణమిత్యుక్తేః । అథ విలీనమప్యాజ్యం హోమార్థం శాలాగ్నౌ విలాప్య, అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, అగ్నిం పరిస్తృణాతీతి అత్యన్తసంయోగేనాగ్నిమాత్రపరిస్తరణవిధానాత్, పరిస్తరణాన్తరాళస్యాగ్నిపూర్ణత్వాత్ పరిస్తరణాద్బహిరేవ ఉదీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య, తేష్వాజ్యపాత్రం నిక్షిప్య, జ్వలతా దర్భేణోల్ముకేన వా ఆజ్యమవద్యోత్య, తం విసృజ్య, ద్వే దర్భాగ్రే నఖాదన్యేన ప్రచ్ఛిద్య అప ఉపస్పృశ్య, యుగపదాజ్యపాత్రే ప్రత్యస్య, అగ్నేరుల్ముకమాదాయ, దర్భద్వయం వా ప్రజ్వాల్య, తేనాజ్యపాత్రం సమన్తాత్ ప్రాగాది ప్రదక్షిణం తూష్ణీం త్రిరావర్త్య, తం పరిత్యజేత్ । నిరూఢాగ్నేరవద్యోతన

---

*విలీనమప్యాజ్యం హోమార్థం శాలాగ్నౌ విలాప్య, అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, అగ్నిం పరిస్తృణాతీతి అత్యన్తసంయోగేన అగ్నిమాత్రపరిస్తరణవిధానాత్, పరిస్తరణాన్తరాళస్యాగ్నిపూర్ణత్వాత్ పరిస్తరణాద్బహిరేవోదీచోఽఙ్గారాన్ నిరూహ్య, తేష్వాజ్యపాత్రం నిక్షిప్య, జ్వలతా దర్భేణోల్ముకేన వా ఆజ్యమవద్యోత్య, తం విసృజ్య, ద్వే దర్భాగ్రే నఖాదన్యేన ప్రచ్ఛిద్య అప ఉపస్పృశ్య, యుగపదాజ్యపాత్రే ప్రత్యస్య, అగ్నేరుల్ముకమాదాయ, దర్భద్వయం వా ప్రజ్వాల్య, తేనాజ్యపాత్రం సమన్తతః ప్రాగాదిప్రదక్షిణం తూష్ణీం త్రిరావర్త్య, తం పరిత్యజేత్ । నిరూఢాగ్నేరవద్యోతనపర్యగ్నికరణార్థాగ్నిగ్రహణే తస్మిన్ నిరూఢాగ్నావేవ తన్నిక్షిపేత్ । న బహిస్త్యజేత్ । నహి లౌకికో నిరూఢోఽగ్నిః తత్ప్రత్యాహవిధిబలాత్ । తదాజ్యపాత్రముదగుద్వాస్య, నిరూఢానఙ్గారాన్ శాలాగ్నౌ సంయోజ్య, ఆజ్యపాత్రం స్వస్య పురస్తాన్న్యస్య, పూర్వవదుత్ప

పర్యగ్నికరణార్థాగ్నిగ్రహణే తస్మిన్ నిరూఢాగ్నావేవ తం నిక్షిపేత్ । నబహిస్త్యజేత్ । నహిలౌకికో నిరూఢోఽగ్నిః తత్ప్రత్యూహవిధిబలాత్ । తదాజ్యపాత్రముదగుద్వాస్య, నిరూఢానఙ్గారాన్మూలాగ్నౌ సంయోజ్య, ఆజ్యపాత్రం స్వస్య పురస్తాన్న్యస్య, పూర్వవదుత్పవనే ప్రాగారభ్య పవిత్రాభ్యాముత్కర్షయన్పశ్చాన్నీత్వా, అనుద్ధరన్ పునః పురస్తాత్సమాప్య, పునరప్యేవంద్విరుత్పూయ, పవిత్రగ్రన్థిం విస్రస్య, అప ఉపస్పృశ్య, యుగపదగ్నౌ ప్రహృత్య, స్రువదర్వ్యోర్వికల్పాత్, యేన స్రువేణ దర్వ్యా వా జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య, దర్భైస్సంమృజ్య, పునఃప్రతితప్య, ప్రోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్య, అగ్నౌ ప్రహృత్య, పరిధీనాదాయ పరిస్తరణోపరి స్థవిష్ఠముదగగ్రం మధ్యమగ్నేః పశ్చాన్నిధాయ, తతోఽణిష్ఠం దీర్ఘం ప్రాగగ్రమగ్నేర్దక్షిణతో నిధాయ, తతోఽపి హ్రసిష్ఠం కృశం ప్రాగగ్రమగ్నేరుత్తరతో నిధాయ, పరిధీనన్యోన్యసంస్పృష్టాన్ కృత్వా, మధ్యమం పరిధిం దక్షిణహస్తేనోపస్పృశ్య, అగ్నేర్దక్షిణపూర్వోత్తరపూర్వదేశయోః

వనే ప్రాగారభ్య పవిత్రాభ్యాముత్కర్షయన్పశ్చాన్నీత్వా, అనుద్ధరన్ పునఃపురస్తాత్సమాప్య, పునరప్యేవంద్విరుత్పూయ, పవిత్రగ్రన్థిం విస్రస్య, అపఉపస్పృశ్య, యుగపదగ్నౌ ప్రహృత్య, స్రువదర్వ్యోర్వికల్పాత్ యేనస్రువేణదర్వ్యా వా జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య, దర్భైస్సంమృజ్య, పునఃప్రతితప్య, ప్రోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్య, అగ్నౌ ప్రహృత్య, పరిధీనాదాయ పరిస్తరణోపరి స్థవిష్ఠ ముదగగ్రం మధ్యమగ్నేః పశ్చాన్నిధాయ, తతోఽణిష్ఠం దీర్ఘం ప్రాగగ్రమగ్నేర్దక్షిణతో నిధాయ, తతోఽపి హ్రసిష్ఠం కృశం ప్రాగగ్రమగ్నేరుత్తరతో నిధాయ, పరిధీనన్యోన్యసంస్పృష్టాన్ కృత్వా, మధ్యమంపరిధిం దక్షిణహస్తేనోపస్పృశ్య, అగ్నేర్ద

ఆఘారసమిధౌ ఊర్ధ్వే క్రమాన్నిధాయ, పరిస్తరణోపరి పరిధ్యన్తః పరిషిఞ్చేత్ । నాత్ర అనూయాజసమిత్కార్యా, తదనుక్తేరనూయాజాభావాచ్చ । సవ్యేన హస్తేన పాత్రం స్పృశన్ దక్షిణేనపాణినా అదితేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గమగ్నేర్దక్షిణతః పరిషిచ్య, పశ్చిమే అనుమతేఽనుమన్యస్వేతి ఉదగపవర్గం పరిషిచ్య, ఉత్తరతోఽగ్నేస్సరస్వతేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గం పరిషిచ్య, దేవసవితః ప్రసువేతి ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణం సమన్తతోఽగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । పరిషేచనప్రోక్షణాదావగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే "పునస్త్వాదిత్యా" ఇత్యగ్నిముపసమిధ్య "భూర్భువస్సువస్స్వాహా" ఇతిసర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ । అథ ఆజ్య

క్షిణ పూర్వోత్తరపూర్వదేశయోః ఆఘారసమిధౌ ఊర్ధ్వే క్రమాన్నిధాయ, పరిస్తరణోపరి పరిధ్యన్తఃపరిషిఞ్చేత్ । నాత్ర అనూయాజసమిత్కార్యా, తదనుక్తేరనూయాజాభావాచ్చ । సవ్యేన హస్తేన పాత్రంస్పృశన్ దక్షిణేనపాణినా అదితేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గమగ్నేర్దక్షిణతః పరిషిచ్య, పశ్చిమే అనుమతేఽనుమన్యస్వేతి ఉదగపవర్గం పరిషిచ్య, ఉత్తరతోఽగ్నేస్సరస్వతేనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గం పరిషిచ్య, దేవసవితఃప్రసువేతి ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణం సమన్తతోఽగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । పరిషేచనప్రోక్షణాదావగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే "పునస్త్వాదిత్యా" ఇత్యగ్నిముపసమిధ్య "భూర్భువస్సువస్స్వాహా" ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ ।) నాతేప్రతి ప్రాగేవ వ్యాఖ్యాతమ్ । దక్షిణతఃప్రాచీనమితి నియమవిధానాత్ । అన్యదిఙ్ముఖత్వే తదయోగాత్ । ప్రాఙ్ముఖపవిత్రహోమం కుర్యాత్ । "యదిహవిః ప్రోక్షున్నగ్నిమభిప్రోక్షేత్తేన యజ్ఞేన యజేత । పునస్త్వాదిత్యా" ఇత్యగ్నిముపసమిధ్యాత్ । ఏవం సర్వేష్వగ్న్యుపఘాతేష్విత్యుక్తమ్ । భూర్భువస్స్వాహేతి సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్ । "తదిదంసర్వప్రాయశ్చిత్తం సర్వత్రక్రియతే" ఇతి ఆశ్మరథ్యః.

భ్యక్తమిధ్మం దక్షిణహస్తేనాదాయ యుగపత్తూష్ణీమగ్నా
వాధాయ దర్వ్యా ఆజ్యంగృహీత్వా ఉత్తరంపరిధిసన్ధిమార
భ్య ఆగ్నేయాన్తమగ్నౌ జ్యోతిష్మత్యా ఆఘారమాఘార్య,
దక్షిణం పరిధిసన్ధిమారభ్య, ఆసీన ఐశానాన్తమాఘారయె
త్ । దీర్ఘధారయా ఆజ్యేన హోమఆఘారః । అథా
గ్నయె స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, సోమాయ స్వా
హేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, క్రమాదేవ తావాజ్యభాగా
ఖ్యౌ హోమౌ జుహుయాత్ । చరుకర్మసు ఉపాకరణవ్ర

(అథ ఆజ్యాభ్యక్తమిధ్మం దక్షిణహస్తేన యుగపత్తూష్ణీమగ్నావాధాయ, దర్వ్యా ఆజ్యం గృహీత్వా, ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమారభ్య ఆగ్నేయాన్తమగ్నౌ జ్యోతిష్మత్యా ఆఘారమాఘార్య, దక్షిణం పరిధిసంధిమారభ్య, ఆసీన ఐశానాన్తమాఘారయేత్ । దీర్ఘధారయా ఆజ్యేన హోమమఆఘారః ।) " ఇధ్మమాదాయ ఆఘారావాఘారయతి " ఇతి సూత్రమత్రానుసన్ధేయమ్ । ఏతత్సూత్రవ్యాఖ్యానార్థసంగ్రహే ఆజ్యాభ్యక్తమిధ్మం ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమన్వవహృత్య, దక్షిణం ప్రాఞ్చమృజుంసన్తతం జ్యోతిష్మత్యా ఆఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయతి । దక్షిణం పరిధి సన్ధిమన్వవహృత్య, ప్రాఞ్చముదఞ్చమృజుమిత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ । ఆసీనఇతి । " ఆసీనోన్యమాఘారమాఘారయతి తిష్ఠన్నన్యమ్ " ఇతిశ్రుతిర్నాత్ర ప్రవర్తతే, దర్వీహోమత్వాత్ । " ఆసీనోదర్వీహోమాన్ జుహోతి " ఇతిబాదరివచనాత్ .

(అథ అగ్నయే స్వాహా ఇత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, సోమాయ స్వాహా ఇతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, క్రమాదేతావాజ్యభాగాఖ్యౌ హోమౌ జుహుయాత్) అగ్నయేస్వాహా ఇతిప్రాగుదీచ్యాం సోమాయస్వాహేతి దక్షిణపూర్వస్యాం జుహుయాత్, ఇతివ్యాఖ్యాతమ్ .

అయమాజ్యభాగాఖ్య హోమో వివాహోపనయనాదిషు సప్తస్వేవ । అన్యేషు విశేషమాహ (చరుకర్మసు ఉపాకరణవ్రతేషుచ

తేషుచ ఆఘారసమ్భేదే అగ్నిమధ్యే అగ్నయే స్వాహేతి ముఖాహుతించ జుహుయాత్ । నముఖం పుంసవనాగారప్రవేశయోః । ఏతేషు పఞ్చసు పరిధయోపి వివాహాదిషు సప్తసు శమ్యాః । యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా “ జయాభ్యాతానాం రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాస్స్విష్టకృతీమ్ ” ఇతి జుహుయాత్ । చరుకర్మసు దర్వ్యాజ్యేన నిధానక్రమాత్ పరిధ్యఞ్జనం కృత్వా లేపకార్యం కుర్యాత్ । పాత్రప్రసాదనార్థ దర్భా

ఆఘారసమ్భేదె అగ్నిమధ్యే, అగ్నయే స్వాహేతి ముఖాహుతించ జుహుయాత్ । నముఖం పుంసవనాగారప్రవేశయోః । ఏతేషు పఞ్చసు పరిధయో వివాహాదిషు సప్తసు శమ్యాః) “ అగ్నయెస్వాహేత్యగ్నిముఖం జుహోతి ” ఇతి బోధాయనః । “ అగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ ” ఇతి సూత్రం ముఖాహుతి విధి పరం వ్యాఖ్యాతమ్ । కించ — శమ్యాః పరిధ్యర్థా ఇతి పరిధిస్థానే వివాహాదిషు సప్తస్వేవ శమ్యావిధానాత్ । అన్యత్ర పరిధయ ఏవ పుంసవన గృహప్రవేశ వ్రతచతుష్టయానామ్, వివాహాదిష్వపరిగణనాన్నశమ్యాః । పుంసవన గృహప్రవేశయోః నముఖం పరిధిప్రహరణం కుర్యాదితి వ్యాఖ్యానాత్ । పుంసవన గృహప్రవేశయోః నముఖమితి వివేకః.

(యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, “ జయాభ్యాతానాం రాష్ట్రభృతఃప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాస్స్విష్టకృతీమ్ ” ఇతి జుహుయాత్ ।) “ యథోపదేశంప్రధానాహుతీః ” ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । యెనయెన మన్త్రహవిరాదివిధినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయఉపదిష్టాః, తేన తేన విధానేన తాః హుత్వా, జయాది జుహుయాదితివ్యాఖ్యాతమ్.

(చరుకర్మసు దర్వ్యాజ్యేన నిధానక్రమాత్పరిధ్యఞ్జనం కృత్వా లేపకార్యం కుర్యాత్ । పాత్రసాదనార్థదర్భానాదాయ దర్వ్యగ్రం

నాదాయ దర్వ్యామగ్రం ఇతరస్యాంమధ్యం ఆజ్యస్థా
ల్యాం మూలం ఇత్యుదగపవర్గం క్రమేణాక్త్వా, అపివా
దర్వ్యామగ్రమితరస్యాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాం మూల
మితి ద్విస్త్రిర్వా అక్త్వా, తేష్వేకం దర్భం ప్రజ్ఞాతం
నిధాయ, దక్షిణోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం దర్భేణ ద
ర్వ్యం ప్రతిష్ఠాప్య, సవ్యం నిరస్య తిర్యఞ్చం హస్తం
ధారయన్నగ్రముద్ధృత్య అగ్నౌ ప్రహృత్య, అవశిష్టము
ద్ధృత్య మధ్యమం ప్రహృత్య, పునరుద్ధృత్య మూలం ప్ర
హృత్య, నిహితం దర్భమాదాయ ప్రహృత్య, తూష్ణీం త
ర్జన్యా త్రిరగ్నిం నిర్దిశ్య, అగ్నిమభిమన్త్ర్య, దక్షిణహ
స్తేన భూమింస్పృష్ట్వా మధ్యమంపరిధిమగ్నౌ ప్రహృత్య,
అన్యౌ పరిధీ హస్తాభ్యామాదాయ యుగపదగ్నౌ ప్రహరన్
ఉత్తరార్ధస్య అగ్రమఙ్గారేషు ఉపగూహేత్ । నాత్ర
ఆఘారసమిధోః ప్రహారః అపోహ్యావా, తయోరపరిధి
త్వాత్ అశమ్యాత్వాచ్చ । దక్షిణహస్తేన ప్రధానద

ఇతరస్యాం మధ్యం ఆజ్యస్థాల్యాం మూలమ్ ఇత్యుదగపవర్గం క్రమేణ
అక్త్వా, అపివా దర్వ్యామగ్రమితరస్యాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాంమూ
లమితి ద్విస్త్రిర్వా అక్త్వా, తేష్వేకందర్భంప్రజ్ఞాతంనిధాయ దక్షిణో
త్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం దర్భేణ దర్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య, సవ్యంనిరస్య,
తిర్యఞ్చం హస్తం ధారయన్ అగ్రముద్ధృత్య, అగ్నౌప్రహృత్య, పునరు
ద్ధృత్య, మధ్యమంప్రహృత్య, అవశిష్టముద్ధృత్య మూలంప్రహృత్య, ని
హితందర్భమాదాయ ప్రహృత్య, తూష్ణీం తర్జన్యా త్రిరగ్నిం నిర్దిశ్య,
అగ్నిమభిమన్త్ర్య, దక్షిణహస్తేన భూమిం స్పృష్ట్వా మధ్యమం పరిధి
మగ్నౌ ప్రహృత్య, అన్యౌపరిధీహస్తాభ్యామాదాయ యుగపదగ్నౌ ప్ర
హరన్ ఉత్తరార్ధస్యాగ్రమఙ్గారేషు ఉపగూహేత్ । నాత్ర ఆఘారసమి
ధోఃప్రహారః అపోహ్యావా, తయోరపరిధిత్వాత్ అశమ్యాత్వాచ్చ ।

ర్వీం వామహస్తేన ఇతరదర్వీంచ ఆదాయ, దర్వీభ్యా
మాజ్యంగృహీత్వా, దర్వ్యాముపదర్వ్యగ్రం ప్రక్షిప్య
దర్వ్యా తూష్ణీం సంస్రావహోమం జుహుయాత్ ।
వ్రతాదిష్వాజ్యాభ్యక్తాన్ పరిధీన్ ప్రహృత్య దర్వ్యైక
యా సంస్రావహోమం జుహుయాత్ । ఆజ్యహో
మేషు సౌవిష్టకృతహోమానన్తరం శమ్యా అపోహ్య
ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్ । అథ ఉపదర్వీం ని
ధాయ వ్యాహృతీర్హుత్వా అనాజ్ఞాతత్రయం త్వం
నో, సత్వంనో వ్యాహృతీర్వ్యస్తాస్సమస్తాశ్చ హుత్వా
శ్రీవిష్ణవే స్వాహేతి పూర్ణాహుతింహుత్వా, పూర్వ
వదగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । అన్వ్యసంస్థాః ప్రాసావీః ఇతి భే
దః । వ్యాహృతయో ఽనాజ్ఞాతత్రయంచ త్వంనో, స
త్వంనో, ప్రాణాయామశ్చేత్యేతావదేవ గార్హ్యకర్మ
సు సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ । అథ ప్రణీతిపాత్రం స్వ
స్య పురస్తాన్న్యస్య, తస్మిన్ పాత్రాన్తరేణ జలం సం

దక్షిణహస్తేన ప్రధానదర్వీం వామహస్తేన ఇతరదర్వీంచ ఆదాయ,
దర్వీభ్యామాజ్యం గృహీత్వా, దర్వ్యాముప దర్వ్యగ్రం నిక్షిప్య, ద
ర్వ్యా తూష్ణీం సంస్రావహోమం జుహుయాత్ । వ్రతాదిష్వాజ్యా
భ్యక్తాన్ పరిధీన్ ప్రహృత్య, దర్వ్యైకయాసంస్రావహోమం జుహు
యాత్ । ఆజ్యహోమేషు సౌవిష్టకృత హోమానన్తరం శమ్యా అ
పోహ్య ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్ । అథ ఉపదర్వీం నిధా
య వ్యాహృతీర్హుత్వా, అనాజ్ఞాతత్రయం త్వంనో, సత్వంనో వ్యాహృ
తీర్వ్యస్తాస్సమస్తాశ్చహుత్వా, శ్రీవిష్ణవె స్వాహేతి పూర్ణాహుతింహు
త్వా, పూర్వవదగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । అన్వసంస్థాః ప్రాసావీరితి భేదః । వ్యా
హృతయోఽనాజ్ఞాతత్రయంచత్వంనో, సత్వంనో, ప్రాణాయామశ్చేత్యే
తావదేవ గార్హ్యకర్మసుసర్వత్రప్రాయశ్చిత్తమ్ । అథప్రణీతిపాత్రం స్వ

ప్రావ్య, తజ్జలం ప్రాగాది ప్రదక్షిణం ప్రతిదిశం దక్షిణ హస్తేన కించిద్బహిర్నిరస్య, ఊర్ధ్వం చోత్క్షిప్య, భూమౌ కించిజ్జలం నినీయ, తేనాత్మానం ప్రోక్ష్య, దక్షిణతో నిషాదితం బ్రాహ్మణం పూజయేత్ । జయాశ్చిత్తం చేతి త్రయోదశ, అభ్యాతానాగ్నిర్భూతానామ్ ఇతి సానుషఙ్గా అష్టాదశ, రాష్ట్రభృతః ఋతాషాట్ ఇతి సానుషఙ్గాః ద్వావింశతిః, ప్రాజాపత్యా ప్రజాపతే నత్వదేతానీతి ఋక్, వ్యాహృతయో విహృతాః, భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఇతి తిస్రః, సౌవిష్టకృతీయదస్యైక

స్య పురస్తాన్న్యస్య, తస్మిన్ పాత్రాన్తరేణ జలం సంస్రావ్య, తజ్జలం ప్రాగాది ప్రదక్షిణం ప్రతిదిశం దక్షిణహస్తేన కించిద్బహిర్నిరస్య, ఊర్ధ్వం చోత్క్షిప్య, భూమౌ కించిజ్జలం నినీయ, తేనాత్మానం ప్రోక్ష్య, దక్షిణతో నిషాదితం బ్రాహ్మణం సంపూజయేత్ .) అత్ర " జుహ్వపరిషే ననక్తి లేపయోః ప్రస్తరవత్తూష్ణీం దర్వ్యాః పునస్త్యక్రమ్ " ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ । కించ అత్ర జుహ్వాముపభృతోఽగ్రసువధాయ, శమ్యాఅపోహ్య, పరిధీన్ ప్రహృత్య, భూర్భువస్సువరితి సర్వప్రాయశ్చిత్తాని, త్వంనో, సత్వన్నో, ఇతి సర్వత్రానాజ్ఞాతమితి తిస్రః, పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థా ఇత్యాదిభిరుక్తార్థజాత మేవసంగృహీతమ్ । ప్రణీతేతి - అత్ర శ్రౌతవత్ప్రణీతా విముఞ్చతి, తూష్ణీం కృతకార్యాణామాసాం ప్రణీత్యనపేక్షత్వాత్ । " ప్రణీతాభ్యో దిశోభ్యున్నీయ " ఇతిబౌధాయనవచనాదాచారాచ్చేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । నాత్ర బ్రహ్మోద్వాసనం బ్రాహ్మణోద్వాసనమ్, బ్రాహ్మణశ్చ యథాశక్తిదానమానాదినా సత్కృతోఽగచ్ఛేదితి వ్యాఖ్యానాత్ .

(జయాశ్చిత్తంచేతి త్రయోదశ, అభ్యాతానాః అగ్నిర్భూతానామితి సానుషఙ్గా అష్టాదశ, రాష్ట్రభృతః ఋతాషాట్ ఇతి సానుషఙ్గాః ద్వావింశతిః. ప్రాజాపత్యా ప్రజాపతే నత్వదేతాని ఇతి ఋక్, వ్యాహృతయో విహృతాః, భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఇతి

ర్మణఇతిబుక్ । ఏవం అష్టపఞ్చాశదాహుతీర్జుహుయాత్ ।
సర్వత్ర హోమేషు చతురఙ్గుల ధారాం మాషస్థూలా
మాజ్యాహుతిం జుహుయాత్ । యత్ర క్వచేత్యాజ్య
భాగాన్తం పురస్తాత్తన్త్రమ్, జయాది పరిషేచనాన్తముప
రిష్టాత్తన్త్రమ్ । తయోర్మధ్యే హూయమానాః ప్రధా
నహోమాః । అతన్త్రికేపి కర్మణి ఉల్లేఖనావోక్షణ పరి
స్తరణ దర్వ్యాజ్యసంస్కారాః కార్యాః ॥ * ॥ “యతోఽప
దిశ్యతేకర్మ కర్తురఙ్గం నతూచ్యతే । దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః
కర్మణాం పారగప్లకరః ॥ ” ఇతి కాత్యాయనః

ఇతి గృహ్యరత్నే ద్వితీయఖణ్డః

...స్రః, సౌవిష్టకృతీ యదస్యకర్మణ ఇతి బుక్ । ఏవమష్టపఞ్చాశదాహు తీర్జుహుయాత్ । సర్వత్ర హోమేషు చతురఙ్గులధారాం మాషస్థూ లామాజ్యాహుతిం జుహుయాత్ । యత్ర క్వచేత్యాజ్యభాగాన్తం పుర స్తాత్తన్త్రమ్, జయాది పరిషేచనాన్తముపరిష్టాత్తన్త్రమ్, తయోర్మధ్యే హూయమానాః ప్రధానహోమాః । అతన్త్రికేపి కర్మణి ఉల్లేఖనా వోక్షణ పరిస్తరణ దర్వ్యాజ్యసంస్కారాః కార్యాః ॥ * ॥ “యతోఽప దిశ్యతేకర్మ కర్తురఙ్గం నతూచ్యతే । దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః కర్మణాం పారగప్లకరః” ఇతి కాత్యాయనః) జయానభ్యాతానానితిసూత్రవ్యాఖ్యా నార్థసంగ్రహే “జయాశ్చిత్తంచేతి త్రయోదశ” ఇత్యాది । అస్మిన్ప్ర శ్నే యత్రయత్ర జయాద్యుచ్యతే తత్రతత్ర అష్టపఞ్చాశదాహుతీ ర్జుహుయాదిత్యర్థః । చతురఙ్గులేతి । “ఆహుతిప్రమాణం చతురఙ్గు లమ్” ఇతి బోధాయనః । అతన్త్రిక ఇతి । యేనజుహోతీతి సామా న్యేనోక్తే రతన్త్రికేపి కర్మణి అగ్నిహోత్రికేచ విధౌ హోమార్థ పాత్ర సంస్కారాః కర్తవ్యా ఇత్యర్థః .

ఇతి కర్ణభూషణే ద్వితీయఖణ్డః .

—* అథ అఙ్కురార్పణమ్ *—

॥ * ॥ “ వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాదిర్ద్విజన్మనామ్। కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ ॥ ” ఇతి నిషేకాదీనాం శరీరసంస్కారపరత్వస్మరణాత్ యదర్థం కర్మ క్రియతే తత్క్రియాఫలస్య తద్గామిత్వాత్ కరిష్యామీతి బ్రూయాత్ । క్రియాఫలస్యాత్మగామిత్వే కరిష్య ఇతి సఙ్కల్పయేత్ । చోదనానుసారేణ వా పరస్మైపదాత్మనేపదే భవతః । యథా - పుత్రస్య నామ దధాతి, బ్రాహ్మణ

—* అథ అఙ్కురార్పణమ్ *—

జాతకర్మాదీనాం శరీరసంస్కారపరత్వేనానువచనముదాహరన్ సఙ్కల్పవివేకమాహ (॥ * ॥ “ వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాదిర్ద్విజన్మనామ్। కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ ॥ ” ఇతి నిషేకాదీనాం శరీరసంస్కారపరత్వస్మరణాత్ యదర్థం కర్మ క్రియతే తత్క్రియాఫలస్య తద్గామిత్వాత్ కరిష్యామీతి బ్రూయాత్ । క్రియాఫలస్య ఆత్మగామిత్వే కరిష్య ఇతి సఙ్కల్పయేత్ । చోదనానుసారేణ వా పరస్మైపదాత్మనేపదే భవతః। యథా - పుత్రస్య నామ దధాతి, బ్రాహ్మణముపనయీత, ఇతి) యదర్థం కర్మేత్యాది సూత్రార్థో ఽగ్నిమిన్ధేత్యత్ర ॥ * ॥ “ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ ॥ ” ఇత్యాత్మనేపదశ్రవణాదిత్యాదినా వ్యాఖ్యాతః। ఉపనయనస్య కుమారసంస్కారత్వేన తత్ఫలస్య తద్గామిత్వేఽప్యష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేతి చోదనయా ఉపనేష్య ఇత్యాత్మనేపదమేవ బ్రూయాత్। నాత్రోపనయనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి । నహి యజేతేతి చోదితే యాగం కరిష్యామీతి కశ్చిదపి సఙ్కల్పయేత్, కింతు యక్ష్య ఇతి। తథా నామదధాతీతి పరస్మైపదశ్రవణాత్ నామధాస్యావ ఇతి సఙ్కల్పః। “ పితా మాతా చ దధతుః ” ఇతి శ్రుతేః। ఏవమన్యత్రాపి బోద్ధవ్యమ్ .

ముపనయీత, ఇతి । సర్వత్ర కర్మాదౌ సుస్నాతః ప్రయతో
ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో బద్ధశిఖస్సోత్తరీయః పాదౌ ప్రక్షాళ్య
ద్విరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖో దర్భేష్వాసీనః పవిత్రపాణిః
బ్రాహ్మణై రనుజ్ఞాతస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య మహాసఙ్క-
ల్పముక్త్వా, కర్తవ్యం కర్మ సఙ్కల్పయేత్, ఏతత్కర్మ కరి
ష్యామీతి । గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గమఙ్కురార్ప

(సర్వత్ర కర్మాదౌ సుస్నాతః ప్రయతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో త్తరీ
యో బద్ధశిఖః పాదౌ ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖో దర్భేష్వాసీ
నః పవిత్రపాణిర్బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాత స్త్రిః ప్రాణానాయమ్య మహాస
ఙ్కల్ప ముక్త్వా, కర్తవ్యం కర్మ సఙ్కల్పయేత్ , ఏతత్కర్మ కరిష్యామీ
తి) ॥ * ॥ “ స్నాతోఽధికారీ భవతి దైవే పిత్ర్యేచ కర్మణి । యాగో
దానం జపో హోమస్స్వాధ్యాయః పితృతర్పణమ్ ॥ భస్మీభవతి తత్సర్వ
మూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ । ఖణ్డవస్త్రావృతస్యైవ వస్త్రార్ధప్రా
వృతస్యచ ॥ సహోపవీతినా భావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖో ఽనుపవీతీచ
యత్కరోతి నతత్కృతమ్ ॥ యాః క్రియాః కురుతే మోహాదనాచమ్యైవ
నాస్తికః । సర్వాస్తానిష్ఫలాః ప్రోక్తాః కృతం చేదకృతం భవేత్ ॥ అకృ
త్వా పాదయోశ్శౌచమాచాన్తోప్యశుచిర్భవేత్ । ఉపవీతం శిఖాబన్ధమూ
ర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ ॥ అపవిత్రకృతం కర్మ విప్రస్య విఫలం భవేత్ ।
బ్రాహ్మణానాం వినావాక్యైః క్రియాస్స్యు ర్నిష్ఫలాస్తతః ॥ కర్తవ్యా
బ్రాహ్మణానుజ్ఞా కర్మణాం పరిపూర్తయే । దేవార్చనే జపే హోమే
స్వాధ్యాయే శ్రాద్ధకర్మణి ॥ స్నానే దానే తథా ధ్యానే ప్రాణాయా
మాస్త్రయస్త్రయః । సదర్భహస్తో జానూర్ధ్వౌ దక్షిణే దక్షిణోత్తరౌ ॥ కృ
త్వా జానుని కర్తవ్యమేతత్కర్మ కరోతియత్ । స్వమానసేన స్మరణం య
త్తత్సంకల్ప ఈరితః ॥ ” ఇత్యాది స్మృతివచనజాతమిహ భావ్యమ్.

(అస్య గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణకర్మ కరి
ష్యామి, ఇతి సఙ్కల్ప్య, శుచౌ దేశే గోమయేనోపలిప్తే తైజసీమృణ్మ

ణకర్మ కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, శుచౌ దేశే గోమయేనోప లిప్తే తైజసీర్మృణ్మయీర్వా పఞ్చపాలికాః సంభృత్య, మ ధ్యే చతుర్దిక్షుచ మధ్యాది ప్రదక్షిణక్రమాన్నిధాయ, తాసాం మూలే దూర్వాశ్వత్థబిల్వశిరీషాణి బధ్వా, శ్వే తసూత్రేణ వేష్టయిత్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిరాపూర్య, పు ణ్యాహం వాచయిత్వా, తాభిరద్భిః పఞ్చపాలికాః కూర్చేణ వ్యాహృతిభిః ప్రోక్ష్య। మధ్యమాయాం పాలికాయాం ఓం భూః బ్రహ్మాణమావాహయామి ఓం భువః ప్రజాప తిమావాహయామి ఓం సువః చతుర్ముఖమావాహయా మి ఓం భూర్భువస్సువః హిరణ్యగర్భమావాహయా మి ఇతి బ్రహ్మాణమావాహ్య, ఏతాభిరేవ వ్యాహృతిభిః ప్రాచ్యామిన్ద్రం వజ్రిణం శతక్రతుం శచీపతిమ్, ఏతా

యీర్వా పఞ్చపాలికాస్సంభృత్య, మధ్యే చతుర్దిక్షుచ మధ్యాదిప్రద క్షిణక్రమాన్నిధాయ, తాసాం మూలే దూర్వాశ్వత్థబిల్వశిరీషాణి బధ్వా, శ్వేతసూత్రేణ వేష్టయిత్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిరాపూర్య, పుణ్యాహం వా చయిత్వా, తాభిరద్భిః పఞ్చ పాలికాః కూర్చేణ వ్యాహృతిభిః ప్రోక్ష్య) గోత్రస్య శర్మణ ఇతి పతిశబ్దవదుత్తరపదగ్రహణమ్, తచ్చ సామాన్యవచన గ్రహణమ్। తేన వత్సగోత్రస్య విష్ణుశర్మణ ఇతి సర్వత్ర విశేషణీయమ్। ఆప స్తమ్బేన అఙ్కురార్పణప్రతిసరబన్ధనానుక్తేః ॥ * ॥ బోధాయనమతంకృ త్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్। ఇతి కాత్యాయనవచనాచ్చ, బోధాయ నవచనోక్తక్రమ ఏవాత్ర సంగృహీతః। అథాతోఽఙ్కురార్పణవిధిమిత్యు పక్రమ్య తత్ప్రకార ఉక్తః.

(మధ్యమాయాం పాలికాయాం ఓం భూః బ్రహ్మాణమావాహయా మి ఓం భువః ప్రజాపతిమావాహయామి ఓం సువః చతుర్ముఖమావాహ యామి ఓం భూర్భువస్సువః హిరణ్యగర్భమావాహయామి ఇతి బ్రహ్మా ణమావాహ్య, ఏతాభిరేవ వ్యాహృతిభిః ప్రాచ్యామిన్ద్రం వజ్రిణం శతక్ర

భిరేవ దక్షిణస్యాం యమం వైవస్వతం పితృపతిం ధర్మ
రాజమ్, ఏతాభిరేవపశ్చిమాయాం వరుణం ప్రచేతసం సు
రూపిణమ్ అపాంపతిమ్, ఏతాభిరేవ ఉత్తరస్యాం సోమమ్
ఇన్దుం నిశాకరమ్ ఓషధీశమావాహయేత్ । ఏవం బోధా
యనోక్తక్రమాత్, బ్రహ్మాదీనాం తత్తన్నామభిః ఆసనా
ర్ఘ్యపాద్యాచమనాని దత్వా, ఆపోహిష్ఠామయోభువ
ఇతి తిసృభిః హిరణ్యవర్ణా ఇతి చతసృభిః పవమానస్సువర్జ
న ఇత్యనువాకేనచ, బ్రహ్మాదిభ్యః క్రమాత్కూర్చాగ్రేణ
స్నానం దత్వా, పాద్యాచమన వస్త్రోపవీతాచమన గన్ధపు
ష్పాలఙ్కారాదీని సమర్ప్య, నైవేద్యం నివేద్య, ఆచమనం
తామ్బూలంచప్రదాయ, ఉత్థాయ ॥ * ॥ దిశాంపతీన్న
మస్యామి సర్వకామఫలప్రదాన్ । కుర్వన్తుసఫలంకర్మ
కుర్వన్తుసతతం శుభమ్ ॥ ఇతి బ్రహ్మాదీనుపస్థాయ, వ్రీహి
యవ మాష తిల ముద్గ సర్షపా న్మిశ్రీకృత్య, క్షీరేణప్ర
క్షాళ్య, అనుజ్ఞాప్య, బ్రహ్మజజ్ఞానం పితావిరాజామ్ ఇతి

లుం శచీపతిమ్, ఏతాభిరేవ దక్షిణస్యాం యమం వైవస్వతం పితృపతిం
ధర్మరాజమ్, ఏతాభిరేవ పశ్చిమస్యాం వరుణం ప్రచేతసం సురూపిణమ్
అపాంపతిమ్, ఏతాభిరేవ ఉత్తరస్యాం సోమమ్ ఇన్దుం నిశాకరమ్ ఓషధీ
శమావాహయేత్ । ఏవం బోధాయనోక్తక్రమాత్ బ్రహ్మాదీనాం తత్తన్నా
మభిరాసనార్ఘ్యపాద్యాచమనానిదత్వా, ఆపోహిష్ఠామయోభువఇతి తిసృ
భిః, హిరణ్యవర్ణాఇతి చతసృభిః, పవమానస్సువర్జన ఇత్యేతేనానువాకే
నచ, బ్రహ్మాదిభ్యః క్రమాత్కూర్చాగ్రేణ స్నానం దత్వా, పాద్యాచమ
న వస్త్రోపవీతాచమన గన్ధపుష్పాలఙ్కారాదీని సమర్ప్య, నైవేద్యం నివేద్య
ఆచమనం తామ్బూలంచ ప్రదాయ, ఉత్థాయ, ॥ * ॥ దిశాంపతీన్నమ
స్యామి సర్వకామఫలప్రదాన్ । కుర్వన్తు సఫలం కర్మకుర్వన్తు సతతం
శుభమ్ ॥ ఇతి బ్రహ్మాదీనుపస్థాయ, వ్రీహి యవ మాషతిలముద్గసర్షపాన్

ద్వాభ్యాం మధ్యమాయాం పాలికాయాం, యతఇన్ద్ర-స్వ
స్తిదా - ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రాచ్యాం, యోస్య కౌష్ఠ్యజగతః -
యమజ్ఞాయభజ్యశ్రవః - ఇతిద్వాభ్యాందక్షిణస్యాం, ఇమం
మేవరుణ - తత్వాయామి - ఇతి ద్వాభ్యాంపశ్చిమాయామ్,
సోమోధేనుం - ఆప్యాయస్వ - ఇత్యుత్తరస్యాంపాలికాయా
ముప్త్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిః పాలికోపరిప్రచ్ఛాద్య, పఞ్చగ
వ్యేన సిక్త్వా, ప్రణవేన పిధాయ, సురక్షితం క్వచిద్దేశే ప్ర
తిష్ఠాప్య, పఞ్చమాహే సప్తమాహే వా బ్రహ్మాదిభ్యోఽర్ఘ్యా
దికం దత్వా, బ్రహ్మాదీనుద్వాసయేత్ ॥ * ॥ "వాస్తుకర్మ
ణి చూడాయాం తథోపనయనేదివా । అఙ్కురార్పణమన్య
త్ర రాత్రౌ కుర్యాచ్ఛుభం భవేత్ ॥ గర్భిణీగర్భసంస్కారం
జాతకర్మ చనామచ । హిత్వాఙ్కురార్పణం కుర్యాదన్య
త్ర శుభకర్మసు ॥" ఇత్యాత్రేయః.

ఇతి గృహ్యరత్నే తృతీయఃఖణ్డః

మిశ్రీకృత్య, క్షీరేణ ప్రక్షాళ్య, అనుజ్ఞాప్య, బ్రహ్మజజ్ఞానం - పితావి
రాజామ్ - ఇతి ద్వాభ్యాం మధ్యమాయాం పాలికాయామ్, యతఇన్ద్ర-
స్వస్తిదా - ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రాచ్యామ్, యోఽస్య కౌష్ఠ్యజగతః - య
మజ్ఞాయభజ్యశ్రవః - ఇతిద్వాభ్యాం దక్షిణస్యామ్, ఇమం మేవరుణ - త
త్వాయామి - ఇతి ద్వాభ్యాం పశ్చిమాయామ్, సోమోధేనుమ్ - ఆప్యాయ
స్వ - ఇతి ఉత్తరస్యాం పాలికాయాముప్త్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిః పాలి
కోపరి ప్రచ్ఛాద్య, పఞ్చగవ్యేన సిక్త్వా, ప్రణవేనపిధాయ, సురక్షితం క్వ
చిద్దేశే ప్రతిష్ఠాప్య, పఞ్చమాహే సప్తమాహేవా బ్రహ్మాదిభ్యోఽర్ఘ్యా
దికం దత్వా, బ్రహ్మాదీనుద్వాసయేత్ ॥ * ॥ "వాస్తుకర్మణి చూడా
యాం తథోపనయనేదివా । అఙ్కురార్పణమన్యత్ర రాత్రౌ కుర్యాచ్ఛు
భం భవేత్ ॥ గర్భిణీగర్భసంస్కారం జాతకర్మచనామచ । హిత్వా
ఙ్కురార్పణం కుర్యాదన్యత్ర శుభకర్మసు ॥" ఇత్యాత్రేయః) స్పష్టోర్థః।

—* అథప్రతిసరబన్ధః *—

గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం ప్రతిసరబన్ధ కర్మకరిష్యా మీతి సఙ్కల్ప్య, తణ్డులపూర్ణతైజసపాత్రోపరి హరిద్రా గన్ధానులిప్తం నవగుణితం శ్వేతం కార్పాససూత్రం తామ్బూలఞ్చ నిధాయ ॥ * ॥ "ఊర్ధ్వాగ్రం నిక్షిపేత్కూర్చం గలన్త్యాం కలశేషుచ । తతస్సంప్రోక్షణం కుర్యా

అత్ర యాజాతా ఓషధయ - ఇత్యనువాకజపో నోక్తః, బౌధాయనేన అనుక్తత్వాత్ । అకరణే నప్రత్యవాయః । కేచిత్తదనువాకజపం కుర్వన్తి, తచ్చిన్త్యమ్ । అత్ర బీజావాపానన్తరం బోధాయనేన విశేష ఉక్తః । "శుద్ధాభిస్సికతాభిః ప్రచ్ఛాదయేత్ । పఞ్చగవ్యేన యథాక్రమం సేచయేత్ । ప్రణవేనైవాసామ్ అపిధానం కృత్వా యావత్కర్మసమాప్తిః, తావత్సురక్షితం గోపాయ్య" ఇతి । "సమాప్తే కర్మణి దేవతా యథాక్రమముద్వాసయేత్" ఇతి స్మరణాత్, కథం పఞ్చమాహే సప్తమాహే వేతిచేత్ నైవమ్, ఉత్సవాత్పూర్వం సప్తమపఞ్చమాహాదిషు అఙ్కురార్పణస్య విహితత్వాత్ । అతస్సద్యోఽఙ్కురార్పణే యావదఙ్కురాః కల్పితాభవన్తి, తావత్తత్సురక్ష్య, బ్రహ్మాద్యుద్వాసనం కార్యమితి నవిరోధః । ఏవంహి శిష్టా ఆచరన్తి.

ఇతి హారీతకుల తిలకస్య సరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య వైదికసార్వభౌమస్య శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్యకృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే ప్రథమపటలః.

—* అథప్రతిసరబన్ధః *—

(అస్య గోత్రస్యశర్మణః కర్మాఙ్గం ప్రతిసరబన్ధకర్మ కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, తణ్డులపూర్ణతైజసపాత్రోపరి హరిద్రా గన్ధానులిప్తం నవగుణితం శ్వేతంకార్పాససూత్రం తామ్బూలంచ నిధాయ ॥ * ॥ "ఊర్ధ్వాగ్రం నిక్షిపేత్కూర్చం గలన్త్యాం కలశేషుచ । తతస్సంప్రోక్షణం కు

త్తవద్గ్రేణ ద్విజోత్తమః ॥" ఇతి భరద్వాజ వచనాత్, వ్యాహృతిభిర్దర్భేషు స్థాపితే జలపూర్ణే గలన్త్యాదావూర్ధ్వాగ్రం కూర్చం నిక్షిప్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, బ్రాహ్మణహస్తేషు దర్భానదత్వా, దక్షిణహస్తేన తత్పాత్రముఖం స్పృశన్, దధిక్రావ్ణ్ణః - ఆపోహిష్ఠా - హిరణ్యావర్ణాః - పవమానస్సువర్జనః - విష్ణోర్నుకం - కృణుష్వపాజః - మహాగ్ం ఇన్ద్రః - సజోషా ఇన్ద్ర - త్రాతారమిన్ద్రమ్, ఇత్యేతాన్మన్త్రాన్ హిరణ్యవర్ణాగ్ం హరిణీమితి శ్రీసూక్తంచ చతుర్దిక్షాసనేషు నిషణ్ణైర్బ్రాహ్మణైస్స

ర్వ్యత్తవద్గ్రేణ ద్విజోత్తమః ॥" ఇతి భరద్వాజవచనాత్, వ్యాహృతిభిర్దర్భేషు స్థాపితే జలపూర్ణే గలన్త్యాదా ఊర్ధ్వాగ్రం కూర్చం నిక్షిప్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, బ్రాహ్మణహస్తేషు దర్భాన్దత్వా, దక్షిణహస్తేన తత్పాత్రముఖం స్పృశన్, దధిక్రావ్ణ్ణః, ఆపోహిష్ఠా, హిరణ్యవర్ణాః, పవమానస్సువర్జనః, విష్ణోర్నుకం, కృణుష్వపాజః, మహాగ్ంఇన్ద్రః, సజోషాఇన్ద్ర, త్రాతారమిన్ద్రమ్, ఇత్యేతాన్మన్త్రాన్ హిరణ్యవర్ణాగ్ం హరిణీమితి శ్రీసూక్తంచ చతుర్దిక్షాసనేషు నిషణ్ణైః బ్రాహ్మణైస్సహ జపిత్వా,) యద్యప్యత్ర బోధాయనేనోక్త ప్రతిసరబన్ధస్సఙ్గృహీతః తథాపి తత్ర విశేషదర్శనార్థం గృహ్యాన్తరాద్యుపన్యాసః । అఖణ్డాదర్శే ।
॥ * ॥ "ప్రదోషేసమతిక్రాన్తే దివావానక్తమేవవా । కల్యాణసమయాత్పూర్వం సులగ్నే సుగ్రహేక్షితే ॥ స్థూలముక్తాఫలైశ్శ్వేతమాలావస్త్రైరలఙ్కృతమ్ । భుక్తం ప్రాఙ్ముఖమాసీనం బధ్నీయాద్దక్షిణే కరే ॥ జననిషట్త్రిభాగేన కాఞ్చనేన కృతేనవా । కార్పాసకేన సూత్రేణ త్రివృతా త్రిగుణేనవా ॥" బోధాయనేన ప్రదోషాన్తే ప్రతిసరమారభేతేత్యారభ్య మన్త్రభేద ఉక్తః । తేచమన్త్రాబహవః । అస్మాభిస్తు తేషుమన్త్రేషు శిష్టాచారానుసారేణ మన్త్రా ఉక్తాః, దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యాదయః.

హ జపిత్వా, దత్తార్ద దర్భానాదాయ, సహహూచాగ్రేణ వ్యాహృతిభిః ప్రతిసరం ప్రోక్ష్య, కౌతుక మూలం వామహస్తేనగృహీత్వా, దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం త్రియమ్బకం యజామహ ఇతి మన్త్రేణ భస్మహరిద్రాచూర్ణగోరజస్స్వన్యతమేనసకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీమూర్ధ్వము న్మృజ్య, కౌతుకమాదాయ వాసుకిం ధ్యాత్వా, అగ్నిరాయుష్మానితి పఞ్చభిస్తణ్డులపూర్ణం దక్షిణహస్తం గృహీత్వా, బృహత్సామ - ఇతి బధ్వా, యోబ్రహ్మేబ్రహ్మణ ఇతి ఘృతసూక్తేన రక్షాం కుర్యాత్ ॥ * ॥ " ఆధానేచ వివాహేచ దమ్పత్యోరుభయోరపి । తత్పుంసవనసీమన్తే

(దత్తార్దదర్భానాదాయ, సహహూర్చాగ్రేణవ్యాహృతిభిఃప్రతిసరం ప్రోక్ష్య, కౌతుకమూలం వామహస్తేన గృహీత్వా , దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం త్రియమ్బకం యజామహే - ఇతి మన్త్రేణ భస్మహరిద్రాచూర్ణగోరజస్సు అన్యతమేన సకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీమూర్ధ్వమున్మృజ్య, కౌతుకమాదాయ వాసుకిం ధ్యాత్వా, అగ్నిరాయుష్మా — ఇతి పఞ్చభిస్తణ్డులపూర్ణం దక్షిణహస్తం గృహీత్వా, బృహత్సామ, ఇతి బధ్వా, యోబ్రహ్మేబ్రహ్మణఇతిఘృతసూక్తేనరక్షాంకుర్యాత్) — బోధాయనః " ప్రతిసరసూత్రమాదాయ వాసుకిం ధ్యాత్వా, త్ర్యమ్బకమన్త్రేణ భస్మనా సంమృజ్య అగ్నిరాయుష్మానితి పఞ్చభిర్దక్షిణహస్తం గృహీత్వా బృహత్సామేతి బధ్నాతి స్త్రీణాం వామహస్తం భస్మనా ఘృతసూక్తేన యోబ్రహ్మేబ్రహ్మణఇతి రక్షాంకుర్యాత్ " ఇతి । అత్ర స్మృతిసంగ్రహే — " ॥ * ॥ భస్మనావా నిశాచూర్ణైర్గోధూళ్యావా విశేషతః । త్రైయమ్బకేనమన్త్రేణ కౌతుకం త్రిఃప్రమార్జయేత్ ॥ " తణ్డులపూర్ణం హస్తమిత్యాచారాద్బ్యమః .

(॥ * ॥ " ఆధానేచ వివాహేచ దమ్పత్యోరుభయోరపి । తత్పుంసవన సీమన్తే స్త్రియాపవతు కౌతుకమ్ ॥ " ఇతి వచనాత్, వివాహ

స్త్రియా ఏవతు కౌతుకమ్ ॥ ” ఇతి వచనాద్వివాహోత్థానయోర్విశ్వేత్త్రాతఇతి పుంసోదక్షిణహస్తే, బృహత్సామేతి స్త్రియా వామహస్తే సూత్రం బధ్నీయాత్ ॥ * ॥ “ నిర్వృత్తే త్వథ కల్యాణే నరో నద్ధంచ కౌతుకమ్ । ప్రాప్తే నిశాముఖే తస్మిన్ మన్త్రేణాథ తతస్త్యజేత్ ॥ ” ఇతి బన్ధనమన్త్రేణైవ తత్త్యాగమాహ — అఖణ్డాదర్శే.

అథాభ్యుదయశ్రాద్ధమ్

శుచీన్ మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేదితి విహితస్య ॥ * ॥ “పూర్వాహ్ణే దైవికం కర్మ హ్యపరాహ్ణే తు పైతృకమ్।

థానయోః విశ్వేత్త్రాత ఇతి పుంసోదక్షిణహస్తే, బృహత్సామేతి స్త్రియా వామహస్తే సూత్రంబధ్నీయాత్ ॥ * ॥ “ నిర్వృత్తేత్వథ కల్యాణేనరో నద్ధంచకౌతుకమ్। ప్రాప్తే నిశాముఖేతస్మిన్మన్త్రేణాథతతస్త్యజేత్ ॥ ” ఇతిబన్ధనమన్త్రేణైవ తత్త్యాగమాహ — అఖణ్డాదర్శే) అత్రబోధాయనః “ యస్య కుర్వన్ భవతి బృహత్సామేతి బధ్నాతి పుంసోదక్షిణహస్తం స్త్రియాశ్చవామహస్తమ్ ” ఇతి। అతః “ అన్యత్ర బృహత్సామేత్యేవ కౌతుకం బధ్నీయాత్ ” ఇతి బోధాయనేన స్త్రీపుంసయోరుభయోరపి బృహత్సామేత్యనేనైవ కౌతుకబన్ధనముక్తమ్ । గృహ్యాన్తరేషు “ విశ్వేత్త్రాతఇతి పుంసః , బృహత్సామేతి స్త్రియాః ” ఇత్యుక్తమ్ ॥ * ॥ విశ్వేత్త్రాతేత్యృచాపుంసాం బధ్నీయాద్దక్షిణే కరే । తథావామకరే స్త్రీణాం బృహత్సామేతిమన్త్రతః ॥ ఇతి వ్యవస్థా యుక్తా ॥ * ॥ “ విశ్వేత్త్రాతే బృహత్సామమన్త్రాభ్యామథ కౌతుకమ్ । బధ్నీయాద్దక్షిణేపాణౌ పుంసస్తణ్డులపూరితే । తథా వామకరే స్త్రీణాం బధ్నీయాచ్చయథాక్రమమ్ ॥ ” ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ .

అథాభ్యుదయశ్రాద్ధమ్

(“ శుచీన్ మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్ ” ఇతి విహి

ఏకోద్దిష్టస్తుమధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమ్ ॥ ఇతి వృద్ధి
శ్రాద్ధస్య ప్రాతః కాలకర్తవ్యత్వవిధానాత్ , కస్మాదా
విహిత మభ్యుదయశ్రాద్ధం ప్రాతః కుర్యాత్ । అన్తే వి
హితం శ్వః ప్రాతః । సమ్భవేతు తస్మిన్నేవదినే ప్రా
తరభ్యుదయం అన్నేన ఆమేనవా హిరణ్యేనవా కుర్యాత్ ।
అగ్న్యాధానికస్తు వృద్ధిశ్రాద్ధమపరాహ్ణే కుర్యాత్ ।
॥ * ॥ మాతుఃశ్రాద్ధంతు పూర్వంస్యాత్పితౄణాంతదన
న్తరమ్ । తతోమాతామహానాంచ వృద్ధౌ శ్రాద్ధత్రయం
స్మృతమ్ ॥ ప్రాణానాయమ్య, గోత్రస్య శర్మణః కర్మా

తస్య ॥ * ॥ “ పూర్వాహ్ణే దైవికం కర్మ త్వపరాహ్ణే తు పైతృకమ్ ।
ఏకోద్దిష్టంతు మధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమ్ ॥ ” ఇతి వృద్ధిశ్రా
ద్ధస్య ప్రాతఃకాలకర్తవ్యత్వవిధానాత్కర్మాదౌ విహితమభ్యుదయ
శ్రాద్ధం ప్రాతః కుర్యాత్ । అన్తే విహితం శ్వఃప్రాతః । సంభవేతు త
స్మిన్నేవ దినే ప్రాతరభ్యుదయమన్నేనామేన హిరణ్యేనవా కుర్యాత్)
బోధాయనాదిభిః “ నామకరణ పుంసవన వివాహాదిషు బ్రాహ్మణానన్నే
న పరితోష్య, బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా, ఆశిషో వాచయిత్వా ” ఇ
త్యాదిభిః కర్మాదౌ విహితంవృద్ధిశ్రాద్ధం ప్రాతఃకుర్యాత్ । “ యదాశిషాం
స్మృతివిహితంచ వాచనం తదన్తతో భవతి వివాహాదిషు ” ఇతి వచనా
దాదావవిహితం కర్మాన్తే భవతి । తత్పునర్నాన్దీశ్రాద్ధం శ్వః ప్రాత
రేవ కుర్యాత్ । యద్యుత్సవాత్పరం పూర్వాహ్ణస్సంభవతి, తదానీం త
త్రైవ కుర్యాత్ । తదాసంభవే శ్వః ప్రాతరేవ । ఆపదాదిషు విప్ర
స్య ఆమశ్రాద్ధవిధానాదామాదినావా కుర్యాత్ । అగ్న్యాధానాదినిమి
త్తంత్వభ్యుదయశ్రాద్ధమ్, “ ఆహ్నికంచాపరాహ్ణికమ్ ” ఇతి వచనాద
పరాహ్ణఏవ కుర్యాత్ .

(॥ * ॥ మాతుశ్శ్రాద్ధంతు పూర్వంస్యాత్పితౄణాం తదనన్తరమ్ ।
తతోమాతామహానాంచవృద్ధౌ శ్రాద్ధత్రయంస్మృతమ్ ॥ ప్రాణానాయమ్య,

ఙ్గమభ్యుదయశ్రాద్ధం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, ప్రతివ
ర్గం ద్వౌ ద్వౌ వసుసత్యాఖ్యౌ విశ్వేదేవౌ నిమన్త్రయేత్।
వర్గత్రయస్య ద్వౌ వా విప్రౌ, మాత్రాదీనాం నవానా
మేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ, ప్రతివర్గం ద్వౌ ద్వౌ వా నిమ
న్త్రయేత్ ॥ అత్రాష్టౌ విప్రాస్సమ్పద్యన్తే, పూర్వత్ర
చతుర్వింశతిః। అత్రోపవీతీ ప్రాఙ్ముఖః ప్రదక్షిణం దక్షి
ణం జాన్వాచ్య సర్వం కుర్యాత్। సంకల్పావాహనాదిషు
నాన్దీముఖశబ్దేన పితరో విశేష్యాః। ప్రాగగ్రా ఋజవో యు
గ్మా ఆమూలాగ్రదర్భాః, తిలార్థే యవాః కార్యాః।
పృషదాజ్య బదరీఫలమిశ్రాన్ ప్రాగపవర్గాన్ దేవతీ

అస్య గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం అభ్యుదయశ్రాద్ధం కరిష్యామీతి స
ఙ్కల్ప్య ప్రతి వర్గం ద్వౌద్వౌ వసు సత్యాఖ్యౌ విశ్వేదేవౌ, వర్గ
త్రయస్య ద్వౌద్వౌ విప్రౌ నిమన్త్రయేత్। మాత్రాదీనాం నవానా మే
కైకస్యద్వౌద్వౌ, ప్రతివర్గం ద్వౌద్వౌ వా, నిమన్త్రయేత్। అత్ర అ
ష్టౌ విప్రాస్సమ్పద్యన్తే, పూర్వత్ర చతుర్వింశతిః। అత్ర ఉపవీతీ ప్రా
ఙ్ముఖః ప్రదక్షిణం దక్షిణం జాన్వాచ్య సర్వం కుర్యాత్। సఙ్కల్పా
వాహనాదిషు సర్వత్ర నాన్దీముఖశబ్దేన పితరో విశేష్యాః॥ ప్రాగగ్రా
ఋజవో యుగ్మా ఆమూలాదర్భాః, తిలార్థే యవాః కార్యాః। పృషదాజ్య
బదరీఫలమిశ్రాన్ ప్రాగపవర్గాన్ దేవతీర్థేన పిణ్డాన్ దద్యాత్। ఏవ మే
కైకస్య ద్వౌ ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్। అన్యత్సర్వం పార్వణవత్కుర్యా
త్ ॥ * ॥ "పుంసి నామాన్నచౌళోపనయనపాణిగ్రహేషు చ। అగ్న్యా
ధేయే వ్రతే సోమే దశస్వభ్యుదయం స్మృతమ్॥" ఇతి కాత్యాయనః।
॥ * ॥ "నాన్దీముఖే వసుసత్యావష్టకాయాం కాలకాముకౌ। పురూరవార్ద్ర
వౌ చైవ పార్వణేషు నియోజితౌ॥" — ఆశ్వలాయనః "అథాభ్యుద
యికే యుగ్మాన్ బ్రాహ్మణాన్, ఆమూలాన్ ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్, ప్రాఙ్ముఖో
యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్। ప్రదక్షిణముపచారం యవైస్తిలార్థమేకైకస్య ద్వౌ

ర్థేన పిణ్డాన్ దద్యాత్ । ఏకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్ । అన్యత్సర్వం పార్వణవత్కుర్యాత్ ॥ * ॥ " పుంసినామాన్నచౌలోపస్నానపాణిగ్రహేషు చ । అగ్న్యాధేయే వ్రతే సోమే దశస్వభ్యుదయం స్మృతమ్ ॥ " ఇతి కాత్యాయనః .

అథ పుణ్యాహః

" ఆద్యన్తయోస్తు కర్తవ్యం పుణ్యాహం సర్వకర్మణామ్ ।" ఇతి శౌనకవచనాత్ । యథాభూతికర్మసు పు

ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్ " ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ * ॥ " ఏవం ప్రదక్షిణావృత్కో వృద్ధౌ నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ । యజేత దధికర్కన్ధుమిశ్రాన్ పిణ్డాన్ యవైః క్రియాః ॥ " ప్రదక్షిణావృత్కః - ప్రదక్షిణప్రకారః, నాన్దీముఖానితి పితౄణాం విశేషణమ్, తతశ్చ నాన్దీముఖాన్ పితౄనావాహయామి, నాన్దీముఖాః పితరః! ఇదం వోఽర్ఘ్యమితి సర్వత్ర పితరో నాన్దీముఖశబ్దేన విశేషణీయాః । కర్కన్ధు - బదరీఫలమ్, దధ్నా బదరీఫలైశ్చ మిశ్రితాన్ పిణ్డాన్ దద్యాత్ । తిలసాధ్యాః క్రియాస్సర్వా యవైః కర్తవ్యాః । " యుగ్మాన్ దేవాన్ యథాశక్తి యుగ్మాన్ బ్రాహ్మణాన్ " ఇత్యాది వచనాద్విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ, మాత్రాద్యర్థే ప్రత్యేకం ద్వౌ ద్వౌ విప్రౌ నిమన్త్ర్య, సర్వత్ర స్వధాశబ్దే స్వాహాశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః । మాత్రాదీనాం నవానామేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ విప్రౌ, ప్రతివర్గం విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ ద్వావితి చతుర్వింశతిర్విప్రాః । ఏకైకవర్గస్య ద్వౌ ద్వౌ వర్గత్రయస్య విశ్వేదేవార్థే ద్వావిత్యష్టౌ విప్రాః పక్షాన్తరే .

అథ పుణ్యాహః

(॥ * ॥ " ఆద్యన్తయోస్తు కర్తవ్యం పుణ్యాహం సర్వకర్మణామ్ " ఇతి శౌనకవచనాద్యథాభూతికర్మసు పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమిత్యుదాహృతేశ్చ, ఆదావిహితమాదౌ, తత్రావిహితం కర్మాన్తే, సర్వకర్మసు పుణ్యాహం వాచయేత్) అత్ర హారీతః ॥ * ॥ " చతుర్భిర్బ్రాహ్మణైస్సార్ధం పు

ణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమిత్యుదాహృతేశ్చ, ఆహో విహిత
మాదౌ, తత్రావిహితం కర్మాన్తే, సర్వకర్మసు పుణ్యా
హంవాచయేత్ । శుచౌదేశే ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీ
ర్య, తత్రోదపాత్రం నిధాయ, వ్యాహృతిభిరద్భిరాపూ
ర్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, ప్రాణా
నాయమ్య, గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం పుణ్యాహం వా
చయిష్యే ఇతి సఙ్కల్ప్య, బ్రాహ్మణానన్నేనామేనవా ప
రితోష్య తైస్త్రిభిర్దర్భహస్తైః పుణ్యాహం వాచయేత్ ।
అత్ర బ్రాహ్మణాః ప్రాఙ్ముఖాస్తిష్ఠేయుః । తేషాం దక్షిణ
త ఉదఙ్ముఖో వాచయితాతిష్ఠేత్ । అశక్తావాసీరన్వా,
॥ * ॥ "ప్రాఙ్ముఖైర్దర్భహస్తైశ్చ తిష్ఠద్భిరథవోషితైః । ఓమి
త్యేకాక్షరం పూర్వం పుణ్యాహం వాచయేద్ద్విజః ॥" ఇతి
శౌనకః । అథమనస్సమాధీయతామితి బ్రాహ్మణాన్ సం
పూజ్య, సమాహితమనసస్స్మ ఇతిప్రత్యుక్తే । ప్రసీదన్తు భ

ణ్యాహం సర్వకర్మసు । వాచయేత్సుక్తవద్భిస్తైర్దత్తాన్నాపూరితోదరైః ॥"
అన్నేన భోజనేన తణ్డులద్రవ్యదానేనవా ప్రీతైర్విప్రైః పుణ్యాహంవా
చయేదితిసిద్ధమ్.

ప్రయోగమాహ — (శుచౌదేశే ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సం
స్తీర్య, తత్రోదపాత్రం నిధాయ, వ్యాహృతిభిరద్భిరాపూర్య, గన్ధాది
భిరభ్యర్చ్య, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, ప్రాణానాయమ్య, గోత్రస్య శర్మ
ణః కర్మాఙ్గం పుణ్యాహంవాచయిష్యే ఇతి సఙ్కల్ప్య, బ్రాహ్మణానన్నేనా
మేనవా పరితోష్య తైస్త్రిభిర్దర్భహస్తైః పుణ్యాహంవాచయేత్ । అత్ర
బ్రాహ్మణాః ప్రాఙ్ముఖాస్తిష్ఠేయుః । తేషాందక్షిణతఉదఙ్ముఖోవాచయితా
తిష్ఠేత్ । అశక్తావాసీరన్వా ॥ * ॥ "ప్రాఙ్ముఖైర్దర్భహస్తైశ్చ తిష్ఠద్భిర
థవోషితైః । ఓమిత్యేకాక్షరం పూర్వం పుణ్యాహంవాచయేద్ద్విజః ॥"
ఇతిశౌనకః । అథమనస్సమాధీయతామ్, ఇతి బ్రాహ్మణాన్ సమ్పూజ్య, స

వన్త్వితి ప్రార్థితాః, ప్రసన్నాః స్మ ఇతి ప్రత్యాహుః । కర్తా అఞ్జలిం బధ్వా, ఓం భవద్భిరనుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్యే ఇతి విజ్ఞాప్య, ఓం వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః, ఉదపాత్రం సవ్యహస్తే నిధాయ, దక్షిణపాణినా పిధాయ, ఓం కర్మణః పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్తు ఇతి ప్రార్థితాః, ఓం పుణ్యాహం కర్మణోఽస్తు. ఇతి ప్రతిబ్రూయుః । ఏవం త్రిః । ఓం కర్మణే స్వస్తి భవన్తో బ్రువన్త్వితి విజ్ఞాప్య, ఓం కర్మణే స్వస్తీతి ప్రత్యుక్తే । ఓం కర్మణ ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్త్విత్యాశాసితాః । ఓం కర్మ ఋధ్యతామితి చ త్రిః ప్రార్థనా ప్రతివచనే కుర్యుః । అనన్తరం పుణ్యాహసమృద్ధిరస్తు శివం కర్మాస్తు ప్రజాపతిః ప్రీయతామితి ప్రార్థయేత్, అస్తు ప్రీయతాం భగవాన్ ప్రజాపతిరితి ప్రత్యాహుః । అథ శాన్తిరస్త్విత్యాదీని సర్వే సహ బ్రూయుః । అత్ర బోధాయనః — “పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వాచ

మాహితమనసః స్మ ఇతి ప్రత్యుక్తే । ప్రసీదన్తు భవన్త ఇతి ప్రార్థితాః, ప్రసన్నాః స్మ ఇతి ప్రత్యాహుః । కర్తా అఞ్జలిం బధ్వా, ఓం భవద్భిరనుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్యే, ఇతి విజ్ఞాప్య, ఓం వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః ఉదపాత్రం సవ్యహస్తే నిధాయ దక్షిణపాణినా పిధాయ, ఓం కర్మణః పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్తు ఇతి ప్రార్థితాః, ఓం పుణ్యాహం కర్మణోఽస్తు ఇతి ప్రతిబ్రూయుః । ఏవం త్రిః । ఓం కర్మణే స్వస్తి భవన్తో బ్రువన్తు ఇతి విజ్ఞప్తాః, ఓం కర్మణే స్వస్తి ఇతి ప్రత్యాహుః । ఓం కర్మణః ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్తు ఇత్యాశాసితాః, ఓం కర్మ ఋధ్యతాం, ఇతి చ త్రిః ప్రార్థనాప్రతివచనే కుర్యుః । అనన్తరం పుణ్యాహసమృద్ధిరస్తు, శివం కర్మాస్తు, ప్రజాపతిః ప్రీయతామితి ప్రార్థయేత్, అస్తు ప్రీయతాం భగవాన్ ప్రజాపతిః, ఇతి ప్రత్యాహుః । అథ శాన్తిరస్త్విత్యాదీని సర్వే సహ బ్రూయుః । — అత్ర బోధాయనః “పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వా

యిత్వా శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, వృద్ధిరస్తు, అవిఘ్న మస్తు, ఆయుష్యమస్తు, ఆరోగ్యమస్తు, శివం కర్మాస్తు, ఇత్యాశిషస్మైనైతామాశాస్తే తథైవేతరేషాం ప్రతివచనమ్ । పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్త్విత్యేతేన అహశ్చ నక్షత్రంచ పూతే భవతః । తదేవైనం పూతే పునీతః । స్వస్తి భవన్తో బ్రువన్త్విత్యేతేన గోబ్రాహ్మణాశీరుక్తా । తదేవైనమాశిషా సమృద్ధయన్తి । ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్త్విత్యేతేన ఋగ్యజుస్సామ్నామృద్ధిరుక్తా । తైరేవ ఋద్ధిమాన్ భవతి । య ఏవం విద్వాన్ పుణ్యాహం వాచయతి । నాస్య కర్మోపహతం భవతి'' ఇతి । తతః ప్రార్థనానన్తరం పునరుక్తం, తస్య తత్రైవాన్తర్భావాత్ । అత్ర అస్తుశబ్దేషు పాత్రే కించిత్కించిజ్జలం నిస్స్రావ్య తజ్జలం యజమానాఞ్జలౌ నినయేత్ । శుద్ధ్యర్థం చేత్పుణ్యాహజలైర్గృహాదిప్రోక్షయేత్ । తతో బ్రాహ్మణేభ్యో దక్షిణాం దద్యాత్ । అత్ర పైఙ్గగృహ్యే విశేషః, ''ఉదకుమ్భధర

చయిత్వా శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, వృద్ధిరస్తు, అవిఘ్నమస్తు, ఆయుష్యమస్తు, ఆరోగ్యమస్తు, శివంకర్మాస్తు, ఇత్యాశిషమేవైతామాశాస్తే, తథైవేతరేషాం ప్రతివచనమ్ । పుణ్యాహంభవన్తోబ్రువన్తు ఇత్యేతేనాహశ్చ నక్షత్రంచ పూతేభవతః । తదేవైనం పూతేపునీతః । స్వస్తిభవన్తోబ్రువన్తు ఇత్యేతేన గోబ్రాహ్మణాశీరుక్తా । తదేవైనమాశిషా సమృద్ధయన్తి । ఋద్ధింభవన్తోబ్రువన్తు ఇత్యేతేన ఋగ్యజుస్సామ్నామృద్ధిరుక్తా । తైరేవ ఋద్ధిమాన్ భవతి । య ఏవం విద్వాన్ పుణ్యాహం వాచయతి । నాస్యకర్మోపహతంభవతి'' ఇతి । తతః ప్రార్థనానన్తరం పునరుక్తం, తస్యతత్రైవాన్తర్భావాత్ । అత్ర అస్తు శబ్దేషు పాత్రే కించిత్కించిజ్జలం నిస్స్రావ్య, తజ్జలం యజమానాఞ్జలౌ నినయేత్ । శుద్ధ్యర్థంచేత్, పుణ్యాహజలైర్గృహాదిప్రోక్షయేత్ । తతోబ్రాహ్మణేభ్యోదక్షిణాందద్యాత్ । అత్ర పైఙ్గగృహ్యేవిశేషః ''ఉదకుమ్భధరస్తిష్ఠన్ పూర్ణకుమ్భసార్థస్తాద్వా మ

స్త్రీస్థలే పూర్ణకుమ్భస్యాథస్తాద్వామకరం న్యస్య, ఉపరి సపవిత్రం దక్షిణకరేణ ప్రచ్ఛాద్య, పుణ్యాహం వాచయేత్ ।

కరం న్యస్య, ఉపరి సపవిత్రం దక్షిణకరేణ ప్రచ్ఛాద్య, పుణ్యాహం వాచయేత్ । తే చ పుణ్యాహశబ్దానాం ప్రతివచనముఖేనాశిషః కుర్వన్తి । తదన్తే దక్షిణాం గృహ్ణాతి" ఇతి ॥ * ॥ "పుణ్యాహాదీంస్త్రిరాహుస్తిస్రః ప్రతిబ్రూయుస్తథా ద్విజాః । కర్త్రా సహ సకృద్బ్రూయుస్సర్వే శాన్తిముఖాశిషః ॥") స్పష్టోఽర్థః । అత్రాయం వివేకః, పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమిత్యాపస్తమ్బేనోక్తమ్ । తథా జాతకర్మనామాదిషు బోధాయనేన "బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్య పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వాచయిత్వా" ఇతి చోక్తమ్ । గ్రన్థాన్తరే "తేనైవ మనస్సమాధీయతామ్, ప్రసీదన్తు భవన్తః, ఇత్యుక్త్వా, అనన్తరం శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, బుద్ధిరస్తు, అవిఘ్నమస్తు, ఆయుష్యమస్తు, ఆరోగ్యమస్తు, శివం కర్మాస్తు" ఇత్యుక్తమ్ । ఆశ్వలాయనేన పునః, భవద్భిరనుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్యే, మనస్సమాధీయతామ్, ప్రసీదన్తు భవన్తః, ఇత్యుక్త్వా పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి అనన్తరం పుణ్యాహసమృద్ధిరస్తు శివం కర్మాస్తు ప్రజాపతిః ప్రియతామిత్యుక్త్వానన్తరం శాన్త్యాదికముక్తమ్ । ఏతదేవ శిష్టాచారానురోధాదస్మాభిరుక్తమ్ । బోధాయనేన నిరుక్తపుణ్యాహస్య స్వస్త్యృద్ధిశబ్దాన్తరాభావాత్, ధనధాన్యసమృద్ధిరస్తు గోబ్రాహ్మణేభ్యశ్శుభం భవతు అరిష్టనిరసనమస్తు ఇత్యాదికమస్మాభిర్నోక్తమ్ । అత్ర ఆశ్వలాయనః — " ॥ * ॥ తతోఽస్త్వితి చ తైరుక్తే సర్వే శాన్తిముఖాశిషః వదేయుః ప్రియతామన్తం క్షితౌ కించిజ్జలం సృజేత్ ॥ యజమానాఞ్జలౌ దద్యాదాశీస్సంస్రావితం జలమ్ । శుద్ధ్యర్థం యది పుణ్యాహం కూర్చేన ప్రోక్షయేద్గృహమ్ ॥ " ఇతి । నను తర్హ్యాశ్వలాయనీయైరన్యదప్యుక్తమ్, తదపి కింత్వయా నోక్తమ్ । మైవమ్, బోధాయనగౌతమాదివదాపస్తమ్బేనాపి ప్రధానతయా ప్రతిపాదితేషు పుణ్యాహాదిషు మన్త్రైస్సుక్తైరత్రైవ ప్రార్థనాన్తరసిద్ధేశ్చ । తథాహి — శాన్తిరస్త్విత్యనేనారిష్టనిరసనపాపప్రతిహత్యా అశుభనివృత్తిస్సిద్ధా । శివం కర్మాస్త్విత్యత్ర ధనధాన్య

తేచ పుణ్యాహశబ్దానాం ప్రతివచనముఖేన ఆశిషం కుర్వన్తి । తదన్తే దక్షిణాం గృహ్ణన్తి ” ఇతి ॥ * ॥ పుణ్యాహాదీం స్త్రిరాహ త్రిః ప్రతిబ్రూయుస్తథా ద్విజాః । కర్తా సహ సకృద్బ్రూయుస్సర్వే శాన్తిముఖాశిషః ॥

ఇతి గృహ్యరత్నే చతుర్థఃఖణ్డః

— * అథ పుంసవనమ్ * —

మాసి ద్వితీయే తృతీయే వా గర్భస్పన్ద ఇతి బీజావాపాత్తృతీయే మాసి పుష్యానురాధాది పుంనక్షత్రే పుంసవనం కుర్యాత్ । తత్రైవ గర్భవ్యక్తేః । “ పుంసవనం మాసిద్వితీ

సమృద్ధిః ప్రార్థితా । అనుగృహీతవ్యాణాం చిత్తసమాధానాభావే మనః ప్రసాదనాభ్యనుజ్ఞావిరహేణ ప్రార్థనానుపపత్తేః మనస్సమాధీయతాం ప్రసీదన్తు భవన్తః భవద్భిరనుజ్ఞాత ఇతి త్రయమాదావవశ్యం కర్తవ్యమేవేత్యలమ్ । అత్ర పైఙ్గగృహ్యద్యుదాహరణముక్తార్థదృఢీకరణార్థమ్ । అత్ర ప్రజాపతిః — ॥ * ॥ “ స్వవేదసూత్రవిధిభిశ్చపుణ్యాహకరణం భవేత్ । చతుర్భిరథవా సర్వైశ్శుద్ధైర్విప్రైస్తు తద్భవేత్ ॥ ప్రాఙ్ముఖైర్గర్భహస్తైశ్చ తిష్ఠద్భిరథవోషితైః । ఉదఙ్ముఖో వాచయితా తిష్ఠేత్కుమ్భధరో ద్విజః ॥ ఓమిత్యేకాక్షరంపూర్వం పుణ్యాహం వాచయేద్ద్విజః । వర్ణత్రయం వినాశూద్రే వాచ్యమప్రణవం ద్విజైః ॥ ” ఇతి ।

ఇతికణ్ఠభూషణే చతుర్థఃఖణ్డః

— * అథ పుంసవనమ్ * —

(మాసి ద్వితీయే తృతీయే వా గర్భస్పన్ద ఇతి బీజావాపాత్తృతీయే పుష్యానురాధాది పుంనక్షత్రే పుంసవనం కుర్యాత్ । తత్రైవ గర్భవ్యక్తేః । “ పుంసవనం మాసిద్వితీయే తృతీయే వా । యదహః పుంసా నక్షత్రే

మే తృతీయేవా । యదహఃపుంసానక్షత్రేణచన్ద్రమాయుక్త
స్స్యాత్'' ఇతి పరాశరశౌనకౌ । సీమన్తేనవా సహకుర్యా
త్ ॥ * ॥ " చతుర్థే సావనేమాసి షష్ఠేవా ప్యథవాష్ట
మే । సీమన్తోన్నయనంకుర్యాత్తేన పుంసవనంసహ ॥ "
ఇతివచనాత్ । సహకరణేతు పూర్వం పుంసవనంకృత్వా
పశ్చాదేవసీమన్తంకుర్యాత్ ॥ * ॥ " సీమన్తోన్నయనస్యోక్త
మాసర్క్షతిథిరాశిషు । ప్రథమం సవనం కార్యం సార్ధం
సీమన్తకర్మణా ॥ " ఇతి వచనాత్, నిమిత్తస్యపూర్వభావి
త్వాత్ప్రథమం పరిగణనాత్ ॥ * ॥ " కాలాతీతాని కర్మాణి
ప్రాప్నువన్త్యుత్తరాణిచ । కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యా

ణ చన్ద్రమాయుక్తస్స్యాత్'' ఇతి పారాశరశౌనకౌ । సీమన్తేనవాసహ కు
ర్యాత్ ॥ * ॥ " చతుర్థే సావనేమాసి షష్ఠేవా ప్యథవాష్టమే । సీమన్తో
న్నయనం కార్యం కేచిత్పుంసవనంసహ ॥ " ఇతి వచనాత్ । సహకరణేతు
పూర్వం పుంసవనం కృత్వా పశ్చాదేవ సీమన్తం కుర్యాత్ ॥ * ॥ " సీ
మన్తోన్నయనస్యోక్త మాసర్క్ష తిథిరాశిషు । ప్రథమం సవనం కార్యం
సార్ధం సీమన్తకర్మణా ॥ " ఇతి వచనాత్, నిమిత్తస్య పూర్వభావిత్వా
త్ప్రథమం పరిగణనాత్ ॥ * ॥ " కాలాతీతానికర్మాణి ప్రాప్నువన్త్యుత్తరా
ణిచ । కాలాతీతానికృత్వైవవిదధ్యాదుత్తరాణితు ॥ " ఇతి నియమాచ్చ, పుం
సవనస్య పృథక్కాలంననిరీక్షేత ।) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ " తృతీయేమాసిక
ర్తవ్యా ప్రథమాగర్భసంస్కృతిః । అఙ్కురస్యచ సద్భావాద్బహూనాం
సంమతంత్విదమ్ ॥ అతః పుంసువనంవ్యక్తే '' ఇతి వ్యక్తశబ్దోవ్యాఖ్యాతః ।
సహకరణే సీమన్తస్య పూర్వకర్తవ్యతాశఙ్కాం శ్రీధరీయవచనేన నిరస్య
తి, సీమన్తోన్నయనస్యేతి । తత్ర హేతునిమిత్తస్య పుంసువన నిమిత్తస్యగ
ర్భస్పన్దనస్య పూర్వసద్భావాత్ "గర్భాధాన పుంసువనసీమన్తోన్నయన "
ఇతి గౌతమేన సంస్కారానుక్రమే సీమన్తాత్ప్రాగేవపుంసువన పరిగణనాత్,
సర్వత్రవిధానగ్రన్థేషు పుంసువనస్యైవప్రథమోక్తత్వాత్, ఆపస్తమ్బేనమ

చుత్తరాణితు ॥ ''ఇతి నియమాచ్చ, పుంసువనస్యపృథక్కాలం ననిరీక్షేత । సస్యార్థక్షేత్రసంస్కారవద్గర్భసంస్కారస్య క్షేత్రార్థత్వోపపత్తేరుభయార్థత్వమవిరుద్ధమ్ । యద్యకృతసంస్కారాప్రసూయేత, అఙ్కేపుత్రం నిధాయ సంస్కార్యా ॥ * ॥ యదాత్వకృతసీమన్తా గర్భిణీప్రసువీతచేత్ । గృహీతపుత్రావిధివత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ తథా భర్తరి దూరదేశాన్తరస్థే పతితే మృతేవా తస్యాః పిత్రాదిః శ్రోత్రియాగారాదాహృతే అ

స్త్రాగ్నిమ్నానక్రమేణ పూర్వం పుంసువనోక్తేః, కాలాతీతానీతి రత్నావళీకారవచనాచ్చ పూర్వమేవ పుంసువనం కర్తవ్యమ్.

(సస్యార్థక్షేత్రసంస్కారవద్గర్భసంస్కారస్య క్షేత్రార్థత్వోపపత్తేరుభయార్థత్వమవిరుద్ధమ్ ।) యథా అజసమూహస్థాపనాదికం క్షేత్రార్థం సస్యార్థంచభవతి, తథా పుంసువనాదిసంస్కారః క్షేత్రార్థం పుత్రార్థంచ భవతి । అతఏవ సకృత్సంస్కారేణ సర్వగర్భసంస్కారః స్మర్యతే । తథాహి ॥ * ॥ “ సకృత్సంస్కృత సంస్కారాస్సర్వగర్భేషు సంస్కృతాః । యంయంగర్భం ప్రసూయన్తే ససర్వస్సంస్కృతోభవేత్ ॥ ” ఇతి హారీతవచనాత్ ప్రథమే గర్భ ఇతివిశేషణాచ్చ నప్రతిగర్భం సంస్కారఃకార్యః ·

(యద్యకృతసంస్కారాప్రసూయేత, అఙ్కేపుత్రంనిధాయసంస్కార్యా। ॥ * ॥యదాత్వకృతసీమన్తాగర్భిణీప్రసువీతచేత్ । గృహీతపుత్రావిధివత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥) భర్తుర్దేశాన్తరగమనే మరణేవా పుంసవనంకథమిత్యత్రాహ (తథాభర్తరి దూరదేశాన్తరస్థేపతితే మృతేవా తస్యాఃపిత్రాదిః శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ పుంసువనాదికుర్యాత్) ॥*॥ “గర్భిణ్యా భర్తరిప్రేతే తత్పితాభ్రాతరస్తథా । అన్యేవా బాన్ధవాః కుర్యుస్తస్యాః పుంసువనాదికమ్ ॥ ” ప్రేతఇతి దేశాన్తరస్థస్యాప్యుపలక్షణమ్, సంస్కారస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్ ॥ * ॥ “ మృతో దేశాన్తరగతో భర్తాస్త్రీ

గ్నౌ పుంసవనాదికుర్యాత్ । నాత్ర భార్గవమూఢాద్యధిమాసాదిదోషో మాసప్రోక్తత్వాత్ ॥ * ॥ మాసప్రోక్తేషు కార్యేషు మూఢత్వం జీవశుక్రయోః । అధిమాసాదిదో

యద్యసంస్కృతా । దేవరో వా గురుర్వాపి సపిణ్డో వా సమాచరేత్ ॥ "
ఇతి చన్ద్రికావచనాచ్చ.

నాత్రమాసాదిదోషఇత్యాహ (నాత్రభార్గవమూఢాద్యధిమాసాదిదోషోమాసప్రోక్తత్వాత్ ॥ * ॥ మాసప్రోక్తేషుకార్యేషు మూఢత్వంగురుశుక్రయోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చ నస్యుఃకాలవిధేర్బలాత్ ॥ తథా పత్న్యోరగ్నిసంసర్గేకృతే సంసృష్టాగ్నావేవపుంసవనాదికుర్యాత్ ॥ * ॥ భార్యాద్వయంయస్యభవేత్సతస్య సంసృష్టవహ్నౌసవనాదికుర్యాత్ । తత్రైవసీమన్తమపిప్రశస్తం వదన్తివహ్నేర్నవిభాగఇష్టః ॥) అత్ర బోధాయనః « అథయదిగృహస్థస్తు ద్వేభార్యేవిన్దేత కథంతత్రకుర్యాదితి । యస్మిన్కాలేవిన్దేతోభావగ్నింపరిచరేత్, అపరాగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్యాజ్యం విలాప్య ఉత్పూయ స్రుక్ స్రువౌ నిష్టప్య సంమృజ్య స్రుచిచతుర్గృహీతంగృహీత్వా అన్వారబ్ధాయాంయజమానోజుహోతి । ' నమస్తఋషేగద । అవ్యథాయైత్వాస్వధాయైత్వా । మానఇన్ద్రాభితస్త్వదృష్వారిష్టాసః।ఏవాబ్రహ్మంతవేదస్తు ' స్వాహేత్యథసమారోపయతి ' అయంతేయోనిర్ఋత్వియః ' ఇతి । అథపూర్వాగ్నిముపసమాధాయ ' ఆజుహ్వానః, ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ' ఇతిసమిధమాదాయ సంపరిస్తీర్య ఆజ్యంవిలాప్య ఉత్పూయస్రుక్ స్రువౌనిష్టప్య సంమృజ్య స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా ద్వయోర్భార్యయోరన్వారబ్ధయోర్యజమానోజుహోతి । ' యోబ్రహ్మాబ్రహ్మణః ' ఇత్యేతేనసూక్తేనైకైకం చతుర్గృహీతం గృహీత్వాజుహోతి । ప్రసిద్ధమాగ్నిముఖాత్కృత్వాపక్వాజ్జుహోతి । ' సమితꣳసంకల్పేథామ్ ' ఇతి ' పురోనువాక్యామనూచ్య, అగ్నేపురీష్య ' ఇతి యాజ్యయాజుహోతి।అథాజ్యాహుతీరుపజుహోతి । ' పురీష్యస్త్వమగ్నే ' ఇత్యాన్తాదనువాకస్య తతస్స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదానాత్ । అథాగ్రేణాగ్నిం దర్భ

షాశ్చ నస్యుః కాలవిధేర్బలాత్ ॥ '' తథాపత్న్యోరగ్ని
సంసర్గే సంసృష్టాగ్నావేవ పుంసవనాది కుర్యాత్ ॥ * ॥
"భార్యాద్వయం యస్యభవేత్తస్యసంసృష్టవహ్నౌసవనా
దికుర్యాత్ । తత్రైవసీమన్తమపి ప్రశస్తంవదన్తి వహ్నేర్న
విభాగఇష్టః ॥ '' యస్యాభ్యుదయేఽన్వయః తత్సాపిణ్డ్యం
కృత్వైవాభ్యుదయంకుర్యాత్ । అన్యేషాం తదకరణేఽపి
గర్భాదిప్రాశనాన్తంకుర్యాదిత్యన్యే । సర్వత్ర కర్త్రి

స్తమ్భేషుహుతశేషం నిదధాతి । " బ్రహ్మజజ్ఞానం, పితావిరాజామ్ '' ఇ
తి ద్వాభ్యాం ప్రసిద్ధమౌపాసనే పార్వణాదికుర్యాత్ " ఇతి । ప్రాణా
నాయమ్య, మమ భార్యయోరౌపాసనాగ్నిద్వయసంసర్గం కరిష్య ఇ
తి సఙ్కల్ప్య, పశ్చాత్పరిణీతాయా అగ్నేరుపసమాధానాది కృత్వా అ
గ్నిం సమారోప్య, పూర్వపరిణీతాయా అగ్నిముపసమాధాయ " ఆజు
హ్వాన, ఉద్బుధ్యస్వ '' ఇతిద్వాభ్యాం ఆరూఢాగ్నిం సమిధమగ్నావా
ధాయ, పరిస్తరణాది పరిషేచనాన్తే పత్నీభ్యామన్వారబ్ధః " యోబ్రహ్మ
బ్రహ్మణః '' ఇతి ఘృతసూక్తేన ప్రత్యృచమష్టాహుతీః, ప్రత్యృచం చ
తుర్గృహీతేనాజ్యేన హుత్వా, హవిరధిశ్రయణాది ముఖాన్తం కృత్వా,
అవదానధర్మేణావదాయ, " సమితగ్ంసఙ్కల్పేథామ్ " ఇతి । " పురోను
వాక్యామనూచ్య, అగ్నే పురీష్య '' ఇతి యాజ్యయాహుత్వా, " పురీ
ష్యస్త్వమగ్నే" ఇత్యారభ్య "పయసాభ్యావవృత్స్వ" ఇత్యన్తమష్టాదశభిః
ఋగ్భిః ప్రత్యృచం చతుర్గృహీతేనాజ్యేన హుత్వా, స్విష్టకృతం హు
త్వా, లేపకార్యపరిధిప్రహరణప్రాయశ్చిత్తపరిషేచనాదికృత్వా, అ
గ్నేరగ్రే దర్భస్తమ్భేషు " బ్రహ్మజజ్ఞానమ్, పితావిరాజామ్ '' ఇతి
ద్వాభ్యాంహుతశేషం హవిర్నిధాయ, అగ్నిముపస్థాయ, తస్మిన్సంసృష్టా
గ్నౌపార్వణాదికుర్యాత్.

ప్రకృతముచ్యతే (యస్యాభ్యుదయేఽన్వయః తత్సాపిణ్డ్యం కృ
త్వైవ అభ్యుదయం కుర్యాత్ । అన్యేషాం తదకరణేఽపి గర్భాది ప్రాశ

న్తరసద్భావేన దోషః ॥ * ॥ “ నిర్వర్త్య వృద్ధితన్త్రిస్తు మా
సికాని న తన్త్రయేత్ । ” ఇతి వృద్ధితన్త్రి మాసికయోస్స
మాన కర్తృత్వస్మరణాత్ , కర్త్రన్యస్య పుత్రాదేః ఏ
కోద్దిష్టాదివచ్ఛోడశశ్రాద్ధాది నిషేధేన మాసిక కర్తృత్వా
భావాచ్చ , మాసిక కర్తురేవ అభ్యుదయే మాసికాన్యప

నాన్తం కుర్యాదిత్యన్యే । సర్వత్ర కర్త్రన్తర సద్భావే న దోషః ॥ * ॥
“ నిర్వర్త్యవృద్ధితన్త్రిస్తు మాసికాని న తన్త్రయేత్ । ” ఇతి వృద్ధిత
న్త్రిమాసికయోస్సమాన కర్తృత్వస్మరణాత్ । కర్త్రన్యస్య పుత్రా
దేః, ఏకోద్దిష్టాదివత్ షోడశశ్రాద్ధనిషేధేన మాసికకర్తృత్వాభావాచ్చ,
మాసికకర్తురేవాభ్యుదయే మాసికాన్యపకృష్య కుర్యాత్ । న తద్భ్రా
త్రాద్యుత్సవే, నిషేధస్య మాసిక కర్తృత్వవిషయత్వాత్ , భ్రాత్రా
దేస్తదభావాచ్చ ।) పిత్రాదేర్మాత్రాదేర్మాతామహాదేశ్చ నాన్దీశ్రాద్ధేఽ
న్వయాత్తత్తత్సపిణ్డీకరణాభావే ఽభ్యుదయానుపపత్తేః తత్సాపిణ్డ్యం కృ
త్వైవోత్సవం కుర్యాత్ । పుత్ర పౌత్ర దౌహిత్ర వ్యతిరిక్తానామ్ ॥ * ॥
“ గర్భాది ప్రాశనాన్తాని ప్రాప్తకాలం న లఙ్ఘయేత్ । జ్ఞాతీనాం ప్రేత
కార్యాణి న కుర్వన్నపి కారయేత్ ॥ ” ఇతి వచనాత్ ఉత్సవం కుర్యా
దిత్యన్యే మన్యన్తే । నిర్వర్త్యేతి ॥ * ॥ “ నవశ్రాద్ధం సపిణ్డత్వం శ్రా
ద్ధాన్యపి చ షోడశ । ఏకేనైవ తు కార్యాణి సంవిభక్తధనేష్వపి ॥ ” ఇతి విజ్ఞా
నేశ్వరే సాపిణ్డ్యమాసికాదీనాం ముఖ్యకర్త్రైవ కర్తవ్యత్వ ప్రతిపా
దనాత్, ముఖ్యకర్తృవ్యతిరిక్తస్య మాసికకర్తృత్వప్రసఙ్గాభావాత్ ,
॥ * ॥ నిర్వర్త్యవృద్ధితన్త్రింతు మాసికాని న తన్త్రయేత్ ” ఇతి వృద్ధితన్త్రి
నిర్వర్తకస్యైవ మాసిక కర్తృత్వనిషేధాత్ , మాసిక వృద్ధితన్త్రయోః
నిర్వర్త్య న తన్త్రయేదితి సమాన కర్తృకత్వావగమాత్ , మాసికానధి
కారి ముఖ్యకర్తృవ్యతిరిక్తోత్సవే , న మాసికాపకర్షః । అతో మాసికోత్స
వయో రన్యస్య సమానకర్తృత్వాభావాత్ ॥ * ॥ “ అపకృష్యాపి కు
ర్వీత కర్తా నాన్దీముఖే ద్విజః । ” ఇతి మాసికకర్తురేవాభ్యుదయే మా

కృష్యకుర్యాత్ । తద్భార్యాద్యుత్సవే, నిషేధస్య మాసిక కర్తృవిషయత్వాత్, భ్రాత్రాదేస్తదభావాచ్చ। అథ ప్రాణానాయమ్య అస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః పుంసువన సీమన్తోన్నయన కర్మాఙ్గం ప్రతిసర బన్ధ కర్మ కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య తత్కృత్వా, పునఃప్రాణానాయమ్య ఏనాంగోత్రాం శ్రీనామ్నీం పుంసువనకర్మణా సంస్కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య అగ్నే రుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు ప్రాగుదగ్వా శాఖాజాతం, ఫలద్వయయుక్తంవటాఙ్కురం, దృషత్పుత్రద్వయం, నవవస్త్రఞ్చ, ప్రయుఞ్జ్యాత్ । అథాజ్యభాగాన్తేపత్న్యామన్వారబ్ధాయాం "ధాతాదధాతునోరయిమ్" ఇతి చతు

సికాపకర్షవిధానాత్, ముఖ్యకర్తృవ్యతిరిక్తోత్సవే నైవ మాసికాపకర్షః । మాసిక కరణనిషేధస్య మాసికకర్తృవిషయత్వావగమాత్, సపిణ్డీకరణకర్తా సఏవ మాసికకర్తా, యోహిమాసికకర్తా తస్యైవోత్సవేమాసికాపకర్షః । నతు కర్తృవ్యతిరిక్తపుత్రభార్యాద్యుత్సవే మాసికాపకర్ష ఇతి శేముషీ విశేషజుషాం సువ్యక్తమిత్యర్థః.

ప్రయోగమాహ (అథ ప్రాణానాయమ్య, అస్యాగోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః పుంసువనసీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గంప్రతిసరబన్ధకర్మ కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, తత్కృత్వా, పునఃప్రాణానాయమ్య, ఏనాంగోత్రాం శ్రీనామ్నీం పుంసువనకర్మణాసంస్కరిష్యామీతిసంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, ప్రాగుదగ్వా శాఖాజాతం, ఫలద్వయయుక్తం వటాఙ్కురం, దృషత్పుత్రద్వయం, నవవస్త్రంచ, ప్రయుఞ్జ్యాత్ । అథాజ్యభాగాన్తేపత్న్యామన్వారబ్ధాయాం "ధాతాదధాతునోరయిమ్" ఇతి చతుర్భిః "యస్త్వాహృదాకీరిణా" ఇతి చతుర్భిశ్చ మన్త్రైరష్టౌప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అనన్వారబ్ధోజయాదిసౌవిష్టకృత్యన్తంహుత్వా, ఆజ్యాభ్యక్తాన్పరిధీన్ ప్రహృత్య, దర్వ్యైకయా సంస్రావహూ

ర్భిః “ యస్త్వాహృదాకీరిణా ” ఇతి చతుర్భిశ్చ మన్త్రై రష్టౌప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది స్వి ష్టకృత్యన్తంహుత్వా , ఆజ్యాభ్యక్తాన్ పరిధీన్ప్రహృత్య, దర్వ్యైకయా సంస్రావహోమంకృత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ, అగ్నింపరిషిచ్య, ప్రణీతా విమోక్ష్య, అగ్నేరుత్తరేణ దృషత్పుత్రే వటాఙ్కురంన్యస్య, దృషత్పుత్రాన్తరేణ కుమార్యా వ్రతవత్యా బ్రహ్మచారిణా వా పేషయిత్వా, నవవస్త్రాఞ్చలేన పరిస్రావ్య, అపరేణాగ్నిం ప్రత్యఙ్ముఖీమాసీనామూర్ధ్వ ముఖీం నిపాత్య, స్వయం ప్రాఙ్ముఖః స్థిత్వా, వధ్వాదక్షిణే నాసికారన్ధ్రే

మంహుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ, అగ్నింపరిషిచ్య, ప్రణీతావిమోక్ష్య) “పుంసువనవ్యక్తేగర్భః” ఇతి సూత్రమత్రభావ్యమ్ । సవృషణాం - వృషణాకృతికేన ఫలద్వయేన సహితాం శుఙ్గామగ్రాఙ్కురామ్। వ్యక్తమన్యత్ । అత్రచసీమన్తవదగ్నేరుపసమాధానాదీత్యతిదేశాద్బ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనంచ తన్త్రాత్పురస్తాన్నిర్వర్తతే, అన్తేతుభవతిను చీమన్త్రవత ఇతి । అత్ర పరిధయఏవ శమ్యాః పరిధ్యర్థ ఇత్యత్ర సీమన్త గ్రహణాదితి। అత్ర నముఖమ్, చరుకర్మత్వాభావాత్ । అత్రకపర్దీ—

॥ * ॥ “ ఫలద్వయేన సంయుక్తం వటాఙ్కురం దృషత్సుతా । సుపావనాయవస్త్రకం క్షిపేత్సహైవ పుంసవే ॥ ” అత్రదర్వ్యైకయా సంస్రావహోమః, ఆజ్యహోమత్వాత్ ॥ * ॥ “ దర్వ్యైకైవాజ్యహోమేషు ద్వేదర్వ్యౌచరుకర్మసు । వికల్పస్సర్వతన్త్రేషు స్రువదర్వ్యోః పరిగ్రహే ॥ ” తస్మాదేకయైవ దర్వ్యా సంస్రావహోమః కార్యః.

(అగ్నేరుత్తరేణ దృషత్పుత్రే వటాఙ్కురంన్యస్య, దృషత్పుత్రాన్తరేణ కుమార్యా వ్రతవత్యా బ్రాహ్మణ్యా, బ్రహ్మచారిణావా పేషయిత్వా, నవవస్త్రాఞ్చలేన పరిస్రావ్య, అపరేణాగ్నిం ప్రత్యఙ్ముఖీమాసీనామూర్ధ్వముఖీం నిపాత్య, స్వయంప్రాఙ్ముఖఃస్థిత్వా, వధ్వా దక్షిణనాసి

“ పుంసువనమసి ” ఇతి శుఙ్గారసం దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠాగ్రేణ అవిచ్ఛిన్నమన్తః ప్రపాతయేత్ । వధూస్తద్రసం నిగరేత్ । ప్రాణానాయమ్య, అస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః పుంసువనకర్మాఙ్గం అభ్యుదయ శ్రాద్ధం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ .

— * అథ సీమన్తః * —

ఏవమస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః సీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గం అభ్యుదయ శ్రాద్ధంపుణ్యాహంచ కృత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఏనాం గోత్రాం శ్రీనామ్నీం సీమన్తోన్నయనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, ప్రతిష్ఠితమగ్నిం ఇధ్వా పరిసమూహ్య, పరిస్తరణాది పరిషేచనాన్తం పరిధిప్రహరణ వర్జం సర్వం పుంసువనవత్కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు విరూఢాః సూత్రగ్రథితాః

కారణ్డే) “ పుంసువనమసి ” ఇతి శుఙ్గారసం దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠాగ్రేణ అవిచ్ఛిన్నమన్తఃప్రపాతయేత్ । వధూస్తద్రసం నిగరేత్ । ప్రాణానాయమ్య అస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాఃపుంసువనకర్మాఙ్గమభ్యుదయ శ్రాద్ధం పుణ్యాహఞ్చ కుర్యాత్) అత్ర గౌతమః — “ కుమారీ బ్రహ్మచారీవ్రతవతీ బ్రాహ్మణీవా పేషయేత్ ” ॥ * ॥ నిపాతోర్ధ్వముఖీం వహ్నేః పశ్చాత్ప్రాక్ఛిరసంవధూమ్ । సిఞ్చేచ్చుఙ్గారసం ఘ్రాణేభర్తాస్యాః ప్రాఙ్ముఖఃస్థితః ॥

— * అథ సీమన్తః * —

(ఏవమస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః సీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గం అభ్యుయశ్రాద్ధం పుణ్యాహవాచనంచకృత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఏనాంగోత్రాం శ్రీనామ్నీం సీమన్తోన్నయన కర్మణా సంస్కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య, ప్రతిష్ఠితమగ్నిమిధ్వా పరిసమూహ్య, పరిస్తరణాదిపరిషేచనాన్తం పరిధిప్రహరణవర్జం సర్వం పుంసువనవత్కుర్యాత్ । పా

యవాన్, యవానాంబన్ధనం త్రిషుప్రదేశేషు శ్వేతాం శలలీం త్రీన్ దర్భపుంజీలాన్ శలాలుగ్రప్సంచసహ ప్రయుఞ్జీత । ప్రణీతావిమోక్షణాన్తే, అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖీం వధూముపవేశ్య, స్వయం ప్రత్యఙ్ముఖః స్థిత్వా, శలల్యాదీన్ సహగృహీత్వా, తైర్వధ్వాశ్శిరోమధ్యే రేఖాం ప్రాగారభ్య “ భూర్భువస్సువో రాకామహం, యాస్తే రాకే ” ఇతి ద్వాభ్యామున్నీయ, ప్రత్యక్ప్రాస్య, అప ఉపస్పృశ్య గాయతమితి వీణాగాథినౌ సంప్రేష్య “ సోమ ఏవ నో రాజా ”

త్రప్రయోగే తు విరూఢాన్ సూత్రగ్రథితాన్ యవాన్ యవానాంబన్ధనం త్రిషు ప్రదేశేషు శ్వేతాంశలలీం త్రీన్ దర్భపుఞ్జీలాన్ శలాలుగ్రప్సంచ సహ ప్రయుఞ్జీత ।) “ సీమన్తోన్నయనం ప్రథమే గర్భే ” ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ “ యవాన్ విరూఢాన్ శలలీం సపుఞ్జాం గ్రప్సం యవానామపి బన్ధనంచ । ఏతాని సీమన్తవిధౌ ప్రయుఞ్జ్యాత్ త్వాష్ట్రాణి సాకం ఖలు మానుషాణి ॥ ”.

(అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖీం వధూముపవేశ్య, స్వయం ప్రత్యఙ్ముఖః స్థిత్వా, శలల్యాదీన్ సహగృహీత్వా, తైర్వధ్వాశ్శిరోమధ్యే రేఖాం ప్రాగారభ్య, “ భూర్భువస్సువో రాకామహమ్, యాస్తే రాకే ” ఇతి ద్వాభ్యామున్నీయ, ప్రత్యక్ప్రాస్య, అప ఉపస్పృశ్య, గాయతమితి వీణాగాథినౌ సంప్రేష్య, “ సోమ ఏవ నో రాజా ” ఇతి స్వనివాసగ్రామసమీపస్థనదీనామధేయమసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా నిర్దిశ్య, సూత్రగ్రథితాన్యవాన్ వధ్వాశ్శిరసి బద్ధ్వా, యవానాంబన్ధనంచ అస్యాః వస్త్రాఞ్చలే నిబధ్య, వాచంయచ్ఛేత్ । తతః ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య, వత్సమన్వారభ్య, వ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా, వాచం విసృజేత్ । “ యవబన్ధనాద్యర్థపఞ్చకం వధూకృత్యమ్ ” ఇత్యేకే ।) “ అపరేణాగ్నిమ్ ” ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ * ॥ “ లాజహోమేచ సీమన్తే దేవతావాహనే వరే । అగ్నేర్పశ్చిమ దేశస్థానే షడేతేభ్యృగుచా

ఇతి స్వనివాసగ్రామసమీపనదీనామధేయమసౌశబ్దేన బు
ద్ధ్యానిర్దిశ్య, సూత్రగ్రథితాన్యర్వాణ వధ్వాశ్శిరసిబధ్వా,
యవానాం బన్ధనంచ తస్యాఃవస్త్రాశిఞ్చలే నిబధ్య వాచం
యచ్ఛేత్ । తతః ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య వ
త్సమన్వారభ్య వ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా వాచంవిసృజేత్ ।
యవబన్ధనాద్యర్థం పఞ్చకం వధూకృత్యమిత్యేకే ।

ఇతి గృహ్యరత్నే పఞ్చమఃఖణ్డః

—* అథ జాతకర్మ *—

జాతే కుమారే దివానక్తంవా పితా సచేలస్స్నాత స్త
త్క్షణా త్తిథి వారాదికమవిచార్య జాతకర్మ కుర్యాత్ ।

దితాః ॥ " కించ యవాన్వ్రీహీనితిసూత్రే అజుహరితార్వాణ సూత్రగ్రథి
తాన్యవాన్వధ్వాశ్శిరసి బధ్నాతి । శిరసీతి కుతః ? ఆచారాదితి వ్యాఖ్యాత
మ్ ॥ * ॥ " వధ్వాశ్శిరసి బధ్నీయాద్వ్రీహీనర్వాణగ్రథితాన్యవాన్ । వధ్వా
భర్త్రా తతఃకుర్యాద్వాగ్యమాద్యర్థపఞ్చకమ్ ॥ " అత్ర కేచిత్ । " వా
చంయచ్ఛతః, వాచంవిసృజతః, " ఇతిసూత్రంపఠన్తి, తస్మిన్పక్షే వా
గ్యమనాద్యర్థపఞ్చకముభౌ జాయాపతీ కురుతః । అన్యేతు " వాగ్బన్ధ
నాదికం సర్వం వధూరేవ కుర్యాన్నపతిః " ఇతీదం మతద్వయమప్యయు
క్తమ్, క్వచిదపి కస్యాపి ద్వివచనాన్తపాఠాభావాత్, స్త్రీణాంవ్యాహృ
తిజపానధికారాదవిహితత్వాదాచారాభావాచ్చ .

ఇతి కణ్ఠభూషణే పఞ్చమఃఖణ్డః

—* అథ జాతకర్మ *—

(జాతే కుమారే దివా నక్తంవా పితా సచేలః సుస్నాతస్తత్క్షణా
త్తిథివారాదికమవిచార్య జాతకర్మ కుర్యాత్ । గో భూధనధాన్యాది

గోభూధనధాన్యాది శక్తితో దద్యాత్ । నాత్ర జాతకర్మణి దానాదౌ పూర్వప్రవృత్తమాశౌచమ్ । తదహః కృత్స్నం పుణ్యమ్ । సూతకాత్పరమేవ పర్వణ్యాహితాగ్నిర్జాతేష్టిం కుర్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య ఇమం నక్షత్రజాతం కుమారం జాతకర్మణా సంస్కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య,

---

శక్తితో దద్యాత్ । నాత్ర జాతకర్మణి దానాదౌ పూర్వప్రవృత్తమాశౌచమ్ । తదహః కృత్స్నం పుణ్యమ్ । సూతకాత్పరమేవ పర్వణ్యాహితాగ్నిః జాతేష్టిం కుర్యాత్ ।) “ జాతం వాత్సప్రేణాభిమృశ్య ” ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । — అత్ర శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ * ॥ “ జాతే పుత్రే పితుస్స్నానం సచేలన్తు విధీయతే । జాతకర్మ తతః కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధమభ్యుదయం తతః ॥ ” అత్ర శ్రాద్ధమామేనైవ కర్తవ్యమ్ । — [illegible]ష్ఠానేశ్వరే ॥ * ॥ “ జాతే కుమారే తదహః కామం కుర్యాత్ప్రతిగ్రహమ్ । హిరణ్యధాన్యగోవాసస్తిలాన్నగుడసర్పిషామ్ ॥ తత్ర సర్వం ప్రతిగ్రాహ్యం కృతాన్నం తు విసర్జయేత్ । భక్షయిత్వా తు తన్మోహాద్ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ” అత్రోక్తాన్నశబ్దః పక్వాన్నవ్యతిరిక్తాదనీయఫలాదిపరః । — ప్రజాపతిః ॥ * ॥ “ ఆశౌచే తు సముత్పన్నే పుత్రజన్మ యదా భవేత్ । కర్తుస్తాత్కాలికీ శుద్ధిః పూర్వాశౌచేన శుధ్యతి ॥ ” — అత్ర వ్యాసః ॥ * ॥ “ ద్రవ్యాభావే ద్విజాభావే ప్రవాసే పుత్రజన్మని । ఆమశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత మాతాపిత్రోః క్షయాదృతే ॥ ” అతః పక్వాన్నశ్రాద్ధం జాతకర్మణి నిషిద్ధమ్, కాలాన్తరే న దోషః । — పరాశరః ॥ * ॥ “ పుత్రజన్మని యాత్రాయాం శర్వర్యాం దత్తమక్షయమ్ । ” సూతకాత్పరమితి, ఇష్టేశ్చిరకాలసాధ్యత్వాత్ తదనన్తరమేవ శిశోః స్తన్యపానే సతి, కణ్ఠశోషణేన శిశోర్జీవనం న స్యాత్ । తతః “ యన్మూలో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ” ఇతి న్యాయాత్ సూతకాత్పరమేవ కర్తవ్యేత్యర్థః.

ప్రయోగమాహ (ప్రాణానాయమ్య ఇమం నక్షత్రజాతం కుమారం జాతకర్మణా సంస్కరిష్యామి ఇతి సఙ్కల్ప్య “ దివస్పరి ” ఇత్యనువాకేన

“దివస్పరి” ఇత్యనువాకేన సపవిత్రదక్షిణపాణినా కుమా
రం సకృదభిమృశ్య “అస్మిన్నహమ్” ఇతియజుషాకర్తా
స్వాఙ్కే కుమారం నిధాయ “అఙ్గాదఙ్గాత్.” ఇతి
ద్వాభ్యాం కుమార మభిమన్త్ర్య, పునశ్చతాభ్యాం శి
శోర్మూర్ధాన మవఘ్రాయ, పునశ్చ తావేవమన్త్రౌ తస్య
దక్షిణేకర్ణే జపేత్ । అత్రాభిమన్త్రణావఘ్రాణ జపేషు
త్రిష్వప్య సౌశబ్దే కుమారస్య జాతనక్షత్రంసంబుద్ధ్యాఽర
హస్యం నిర్దిశేత్ ॥ * ॥ “రోదేసమ్మృజ్యే చిషువృద్ధిరా
దౌ స్థాత్వేచ వాన్త్యశ్రవశశ్వయుక్షు । శేషేషు నా
మ్నాం కపరస్వరోఽన్త్యస్వాపో వరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః ॥”
ఇత్యుక్తమ్ । సౌవర్ణాదిపాత్రే మధుఘృతంచ సంసృజ్య
తస్మిన్ దర్భేణ హిరణ్యం నిష్టర్క్యం బధ్వాఽవదాయ,
“మేధాన్తేదేవస్సవితా” ఇతి మన్త్రేణ “త్వయి మేధా
మ్” ఇత్యాదిభిస్త్రిభిశ్చ దర్భబద్ధహిరణ్యేనైవ నతుపా
ణినా మధ్వాది సకృదేవ శిశుంప్రాశయిత్వా “క్షేత్రియై

సపవిత్రదక్షిణపాణినా కుమారం సకృదభిమృశ్య “అస్మిన్నహమ్” ఇతి
యజుషా కర్తా స్వాఙ్కే కుమారం నిధాయ “అఙ్గాదఙ్గాత్” ఇతిద్వా
భ్యాం కుమారమభిమన్త్ర్య, పునశ్చ తాభ్యాంశిశోర్మూర్ధానమవఘ్రా
య, పునశ్చతావేవమన్త్రౌ దక్షిణకర్ణేజపేత్ । అత్రాభిమన్త్రణావఘ్రా
ణజపేషు త్రిష్వప్యసౌశబ్దే కుమారస్యజాతనక్షత్రం సంబుద్ధ్యారహస్యంని
ర్దిశేత్ ॥ * ॥ “రోదేసమ్మృజ్యేచిషువృద్ధిరాదౌ స్థాత్వేచవాన్త్యశ్రవ
శాశ్వయుక్షు । శేషేషునామ్నాంకపరస్వరోన్త్యస్వాపోవరదీర్ఘస్సవిస
ర్గఇష్టః ॥” ఇత్యుక్తమ్ । సౌవర్ణాదిపాత్రే మధుఘృతంచ సంసృజ్య, త
స్మిన్ దర్భేణహిరణ్యం నిష్టర్క్యం బధ్వాఽవదాయ “మేధాన్తే దేవస్సవి
తా” ఇతి మన్త్రేణ “త్వయిమేధామ్” ఇత్యాదిత్రిభిశ్చ దర్భబద్ధ
హిరణ్యేనైవ నతుపాణినా మధ్వాది సకృదేవ శిశుంప్రాశయిత్వా “క్షే

త్వా '' ఇతి పఞ్చభిరన్తై కుమారం సకృదేవ కూర్చేన సం
స్నాప్య, కాంస్యపాత్రే దధిఘృతమితిసంసృజ్య, తత్పృ
షదాజ్యం "భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓం
స్వాహా '' ఇతి కాంస్యేనైవ నాన్యేన శిశుంసకృదేవప్రా
శయిత్వా, ప్రాశితావశిష్ట మద్భిస్సంసృజ్యాన్యేన గోష్ఠే
నినయేత్ । స్వాఙ్కేస్థితం కుమారం "మా తే కుమారమ్''
ఇతి మాతురఙ్కే నిధాయ "అయంకుమారోజరాంధయతు''
ఇతి మాతా దక్షిణ స్తనం శిశుంపాయయిత్వా "య
ద్భూమేర్హృదయమ్ '' ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణ హస్తేన
పృథివీమభిమృశ్య, తత్ర ప్రాక్శిరసంకుమారం తూష్ణీం శా

యిత్వా '' ఇతిపఞ్చభిరన్తై కుమారంసకృదేవకూర్చేనసంస్నాప్య, కాం
స్యపాత్రే దధిఘృతమితిసంసృజ్య తత్పృషదాజ్యం "భూస్స్వాహా భువస్స్వా
హా సువస్స్వాహా ఓం స్వాహా '' ఇతి కాంస్యేనైవ నాన్యేన శిశుం సకృ
దేవ ప్రాశయిత్వా, ప్రాశితావశిష్టమద్భిస్సంసృజ్య అన్యేన గోష్ఠేనినయే
త్ । స్వాఙ్కేస్థితం కుమారం "మా తే కుమారమ్'' ఇతి మాతురఙ్కేనిధాయ
"అయంకుమారోజరాంధయతు ,, ఇతి మాత్రా దక్షిణ స్తనం శిశుంపాయ
యిత్వా "యద్భూమేర్హృదయమ్ '' ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణహస్తేన పృథివీ
మభిమృశ్య, తత్ర ప్రాక్శిరసంకుమారం తూష్ణీంశాయయిత్వా, సంవిష్టం
కుమారం "నామయతి '' ఇతి యజుషాభిమృశ్య "ఆపస్సుప్తేషు '' ఇతి
యజుషా శిశోశ్శిరోన్తికే పూర్ణకుమ్భంనిధాయ "యత్ర క్వచ ,, ఇతి వి
ధినా శ్రోత్రియాగారాదాహృతమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య "అయం కలిమ్''
ఇత్యాదిభిరష్టభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం సర్షపాణాం ఫలీకరణమిశ్రాణా అ
ఞ్జలినా హుత్వా, స్వాహా స్వాహేతిచ ద్విద్విర్జుహుయాత్) "జా
తం వాత్సప్రేణాభిమృశ్య '' ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । " అఙ్గాదఙ్గా
త్, అశ్మాభవ '' ఇతి ద్వాభ్యామేవాభిమన్త్రణాభ్యాం జపవిధానాత్,
మేధాన్తే ఇతి జపఇతి వచనంసూత్రవిరుద్ధమ్ । స్వసూత్రాత్రిసక్తాహిసూ

యిత్వా, సంవిష్టం కుమారం “ నామయతి ” ఇతి యజు
షాభిమృశ్య “ అపస్సుస్తేషు ” ఇతి యజుషా శిశోశ్శిరోన్తికే
పూర్ణకుమ్భం నిధాయ “ యత్ర క్వ చ ” ఇతి విధానాచ్ఛ్రో
త్రియాగారాదాహృతమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య “ అయం కలిమ్ ”

త్రాన్తరగ్రహణమ్ । అత్ర అభిమన్త్రణాదిషు కుమారస్య నక్షత్రనా
మ్నా సంబుద్ధ్యా అసావిత్యస్థానే నిర్దిశేత్ । — అత్ర కపర్దీ — “ రో
రే ఇతి నక్షత్రనామాద్యక్షరగ్రహణమ్, రౌహిణ్యాదిషు ॥ వ్యా ॥ § త
త్ర జాత ఇత్యణ్ . యస్యేతి ఈకారలోపః . తద్ధితేష్వచామిత్యాదినా ఆదివృ
ద్ధిః . ఇదమిహరూపమ్ - రౌహిణ . రైవత . మాఘ . మార్గశీర్ష . జ్యైష్ఠ .
చైత్ర । ష్ఠాత్పరే పకారే వృద్ధిః । ప్రౌష్ఠపాద, ప్రోష్ఠపదానామితి విధా
నాత్ । అపభరణ శ్రవణశతభిషగశ్వినీషు వృద్ధిర్వికల్పేన భవతి । అపభరణ -
ఆపభరణ . శ్రవణ - శ్రావణ . శతభిషజ - శాతభిషజ . అశ్వయుజ - ఆశ్వ
యుజ . ఏతేభ్యోఽన్యేషు నవృద్ధిః । శ్రవిష్ఠా ఫల్గున్యనూరాధస్వాతి తి
ష్య పునర్వసుహస్తవిశాఖాషాఢాబహులాల్లుగిత్యనేన, నక్షత్రేభ్యో బహు
లమిత్యనేనచ లుగేవభవతి । లుక్తద్ధితలుకీతి స్త్రీప్రత్యయనివృత్తిః । కృత్తిక
తిష్య ఆశ్లేష ఫల్గున హస్త విశాఖ అనూరాధ ఆషాఢ శ్రవిష్ఠ । ఆన్యోః-
ఆర్ద్రామూలయోః, అన్త్యస్వరః కశబ్దపరో వాచ్యః । ఆర్ద్రక, మూల
క, పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణార్ద్రామూలఇత్యాదినా వున్ప్రత్యయః । స్వా
త్యోః - స్వాతీపునర్వస్వోః, అన్త్యస్వరః, సవిసర్గో హ్రస్వశ్చ భవతి ।
స్వాతిః పునర్వసుః ఇతి ప్రథమాన్తః, స్వాతే పునర్వసో ఇతి సంబుద్ధిః । §
నిష్కర్షణం - శిఖాబన్ధనవత్సూత్రేణ గ్రన్థినా బన్ధనమ్ । సకృదేవేతి - ఉక్త
రైర్మన్త్రైః “ మేధాన్తే దేవస్సవితా ” ఇతి । “ త్వయి మేధామ్ ” ఇతి
చతుర్భిర్యజుర్భిశ్చతుర్ణాం మన్త్రే సకృదేవ తేన హిరణ్యేన ప్రాశయేత్ । స
కృదితి - స్నాపనాదిషు యథ్ప్రాహుమన్త్రికం కర్మ తత్ప్రక్రియ తేఽన్తత ఏవ
హీత్యుక్తమ్ । స్వాఙ్కే కుమారస్య స్థితత్వాదన్యేనేత్యుక్తమ్ । తూష్ణీమి
తి - నామయతీతిమన్త్రేణ సంవేశనమన్త్రః, కింతు సంవిష్టస్య కుమారస్యా

ఇత్యష్టభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అఞ్జలినాహుత్వా, స్వాహాస్వాహేతి చ ద్విర్ద్విర్జుహుయాత్ । సూతికాగృహపాలకాన్ జనాన్ సంప్రేషయతి ప్రతిప్రవేశనం సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అఞ్జలినా తూష్ణీమాదశాహమగ్నౌ ప్రక్షిపతేతి । కాలాన్తరే జాతకర్మణి నేదం సంశాసనమ్, అర్థలోపాదేవకారాచ్చ । అత్రాభ్యుదయ పుణ్యాహవాచనంచ స్మృతిసిద్ధమ్ । జాతస్య ముఖం పితా సద్యోపలోకయేత్, ఋణాన్ముక్తో భవతి ॥ * ॥ ఋణమస్మిన్

భిమర్శనమన్త్రః । యత్ర కుమారః శయిష్యతే తత్ర "యద్భూమేర్హృదయమ్" ఇత్యభిమృశేత్ । అభిమృష్టాయాం భూమౌ మాతా కుమారం సంశాయయతి । సంవిష్టం కుమారం "నామయతి" ఇతి యజుషాభిమృశేత్ । ప్రతి మన్త్రమితి - అయం కలిరిత్యాదిభిరష్టాభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం త్రిస్త్రిర్జుహోతి, తత్ర ద్విస్తూష్ణీమ్ । తత్ర తేష్వపి స్వాహాకారో భవతి, ప్రతిమన్త్రమితిసిద్ధేః । ప్రతిస్వాహాకారమిత్యధికాక్షరాత్ "గౌరసర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్" ఇతి బోధాయనః.

(సూతికాగృహపాలకాన్ జనాన్ సంప్రేషయతి, ప్రతిప్రవేశనం సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అఞ్జలినా తూష్ణీమా దశాహమగ్నౌ ప్రక్షిపతేతి । కాలాన్తరే జాతకర్మణి నేదంసంశాసనమ్, అర్థలోపాదేవకారాచ్చ । అత్రాభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహవాచనంచ స్మృతిసిద్ధమ్) అర్థలోపః - అనిర్దశతాయా ఇత్యుక్తకాలాభావః । ఏవకారాదితి - ప్రవిష్టే ప్రవిష్ట ఏవేత్యేవకారేణ సూతికాగృహప్రవేశ ఏవసర్షపావాపః, నత్వన్యకాలఇతి । వైఖానసః "పుణ్యాహేన సర్వాః క్రియాః పుణ్యాః పరిపూర్ణా వదన్తి" ఇతి ॥ * ॥ "సర్వకర్మసు పుణ్యాహం నాన్దీముఖమిస్థితిః ॥" ఇతిశౌనకః

(జాతస్య ముఖంపితాసద్యోవిలోకయేదృణాన్ముక్తో భవతి ॥ * ॥ "ఋణమస్మిన్ సన్నయతి అమృతత్వఞ్చ గచ్ఛతి । పితాపుత్రస్య జాతస్య

సన్నయతి అమృతత్వఞ్చ గచ్ఛతి । పితాపుత్రస్య జాత
స్య పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ ఇతి బహ్వృచ బ్రాహ్మణమ్।

— * అథనామకరణమ్ * —

దశమేహన్యపరరాత్రే సూతికాగృహాన్నిష్క్రమ్య స్నా
యాత్ । తతః ప్రభాతే పితా మాతా చ ప్రాణానాయమ్య
నక్షత్రజాతస్య కుమారస్య నామధాస్యావ ఇతి సఙ్కల్ప్య
నామ బ్రూయాతామ్ , తదేవ నామకరణమ్ । అథాస్య శ
ర్మణః కుమారస్య నామకరణ కర్మాఙ్గమభ్యుదయశ్రా
ద్ధం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య , తత్కృత్వా , శర్మణః కుమా
రస్య నామకరణకర్మాఙ్గం పుణ్యాహ వాచనం కరిష్యామీతి
సఙ్కల్ప్య , పుణ్యాహవాచనే మధ్యమేస్వస్తివాచనే , శ
ర్మణే స్వస్తి భవన్తోబ్రువన్త్వితి ప్రార్థయేత్ । శర్మ

పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ ఇతిబహ్వృచ బ్రాహ్మణమ్ ।) స్పష్టోఽర్థః ।
స్మృతిసంగ్రహే ॥ * ॥ జాతస్యారిష్టనాశాయ సర్వాపచ్ఛయశాన్తయే । స
ర్వసంపత్సమృద్ధ్యర్థం జాతకర్మాదికారయేత్ ॥ జాతమాత్రేతతఃకుర్యా
త్ స్తన్యపానాత్పురాక్రియామ్ । నాభిచ్ఛేదాత్పరంవాపిజాతకర్మవిధీ
యతే ॥ తిథిభిస్తారవారాద్యైఃఫలంనేచ్ఛన్తిపణ్డితాః । ఏష్వతీతేషు కాలే
షు శుభకాలం నిరీక్షయేత్ ।

— * అథ నామకరణమ్ * —

(దశమే హన్య పరరాత్రె సూతికా గృహా న్నిష్క్రమ్య స్నా
యాత్ । తతః పితా మాతా చ నక్షత్ర జాతస్య కుమారస్య నామ ధా
స్యావ ఇతి సంకల్ప్య , నామ బ్రూయాతామ్ , తదేవ నామకరణమ్ ।
అథాస్యశర్మణః కుమారస్య నామకరణ కర్మాఙ్గ మభ్యుదయశ్రాద్ధం
కరిష్యామీతి సంకల్ప్య , తత్కృత్వా , శర్మణఃకుమారస్య నామకరణక
ర్మాఙ్గం పుణ్యాహవాచనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య , పుణ్యాహవాచనే
మధ్యమే.స్వస్తివాచనే, శర్మణే స్వస్తిభవన్తోబ్రువన్త్వితి ప్రార్థయేత్।

ణే స్వస్తీతి బ్రాహ్మణాః ప్రతిబ్రూయుః ॥ * ॥ “ నామకర్మ చ జాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ । అతిపాతే చ కుర్వీత ప్రశస్తే మాసి పుణ్యభే ॥ యస్యాః క్రియాయా స్సంప్రోక్తః కాలో మాసైర్దినైరపి । తస్యాం నమాసదోషోఽస్తి మూఢత్వం జీవశుక్రయోః ॥ ” ఇతి వచనం తత్కాలవిషయమ్ .   ఇతి గృహ్యరత్నే షష్ఠఃఖణ్డః

శర్మణే స్వస్తీతి బ్రాహ్మణాః ప్రతిబ్రూయుః ॥ * ॥ “ నామకర్మ
చజాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ । అతిపాతేతుకుర్వీత ప్రశస్తేమా
సిపుణ్యభే । యస్యాఃక్రియాయాస్సంప్రోక్తః కాలోమాసైర్దినైరపి ।
తస్యాంనైవచవక్రత్వంమూఢత్వంగురుశుక్రయోః ” ఇతివచనం తత్కా
లవిషయమ్) “ దశమ్యాముత్థితాయాం స్నాతాయామ్ ” ఇతి సూత్ర
మత్రానుసన్ధేయమ్ । దశమ్యాంరాత్రౌ ఉత్థితాయాంసూతికాగృహాన్ని
ష్క్రాన్తాయాం సూతికాయాం స్నాతాయాంసత్యాం, పుత్రస్య పితా
మాతాచ నామధత్తః, వ్యవస్థాపయతః, వాచ్యవాచకయోః సంబన్ధం
గృహ్ణీతః । అత్ర దధాతి దధతురితి పరస్మైపదశ్రవణాన్నామధాస్యావః,
ఇత్యేవం సంకల్పః । దశమ్యాముత్థితాయాం స్నాతాయామిత్యుక్తేన
దశమేఽహని నామకరణమ్, దశమాహోపరరాత్రపవోత్థానస్నానవిధానాత్ ।
— తథాపారస్కరశ్చ । “ దశమ్యాముత్థాప్య పిణ్డవర్ధనమ్, పితృ
ణాంతత్రసాన్నిధ్యమ్ ” ఇతి । — బోధాయనశ్చ “ దశమ్యాము
త్థానం దశమ్యాం ద్వాదశ్యాం వా నామకరణమ్ ” ఇతి । తదేవం దశ
మాహే నామకరణస్మరణమ్, దశమాహోపరరాత్రే సూతకోత్థానాన్త
రకాలపరమ్, అనుత్థితాయాం సూతికాయామభోజ్యాన్నత్వేన బ్రాహ్మ
ణభోజనాసమ్భవాత్, భుక్తవతశ్చాన్ద్రాయణవిధానాచ్చ । — అ
త్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ “ అహన్యేకాదశే నామ చతుర్థే మాసి ని
ష్క్రమః ॥ ” గౌతమశ్చ — “ జననాదూర్ధ్వం దశరాత్రాచ్ఛతరా

త్రాద్వత్సరాద్వా నామకుర్యాత్ ।" వైఖానసః — "సూతకప్రేతకయోర్దశమేఽహని వాపయిత్వా మృణ్మయాని భాణ్డాని పురాతనాని త్యక్త్వా నవాని పరిగృహ్యాన్యాని పరిచ్ఛదాని యథోక్తం శోధయిత్వా, పుణ్యాహం వాచయేత్" ఇతి — శఙ్ఖః "పితా నామ కుర్యాదన్యో వా కులవృద్ధః" ఇతి — గౌతమః "అసావితి నామ కుర్యాత్తదేవమస్యాన్తే మాత్రే ప్రథమమాఖ్యాయ" ఇతి । — కాత్యాయనశ్చ "అథాస్య నామ కరోతి వేదోఽసి" ఇతి । అతః సఙ్కల్పానన్తరమసౌ శ్రీనివాస ఇతి పితరౌ నామ బ్రూతః, తదేవ నామకరణమ్ । తతోఽభ్యుదయపుణ్యాహవాచనే । — అత్ర మనుః ॥ * ॥ "శర్మాన్తం బ్రాహ్మణస్యోక్తం వర్మాన్తం క్షత్రియస్య తు । వైశ్యస్య పుష్టిసంయుక్తం శూద్రస్య ప్రేష్యసంయుతమ్ ॥" అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ "పుణ్యాహవాచనే నామ్ని మధ్యమే స్వస్తివాచనే । ఉక్త్వా బాలకనామాస్మై స్వస్తీత్యన్యత్సముద్భవేత్ ॥" పూర్వమేవ నామకరణాభావే శ్రీనివాసశర్మణే స్వస్తీతి వాచ్యమ్ । అత్ర రుద్రం ప్రతి బ్రహ్మా । "కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి, తమబ్రవీదపహతపాప్మా వా అహమస్మి హన్త నామాని మే దేహీతి । తస్మాజ్జాతస్య పుత్రస్య నామ కుర్యాత్ । అపి ద్వితీయం తృతీయం పాప్మానమేవాస్య తదపహన్తి । సోఽబ్రవీద్రుద్రోఽసీతి । అగ్నిస్తదమా రూపమభవత్ । అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః" ఇతి । అత్ర శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "దేవాలయగజాశ్వానాం వృషాణాం వాపికూపయోః । గృహోద్యానోపకరణానాం చ విప్రాణాం యోషితాం నృణామ్ ॥ కావ్యాదీనాం కథానాం చ పశ్వాదీనాం విశేషతః । రాజప్రసాదసంజ్ఞానాం నామకర్మ విధీయతే ॥"

ఇతి హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్య కృతౌ
గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే
ద్వితీయః పటలః

॥ అథ పఞ్చాయుధధారణాదికమ్ ॥

జాతస్య పఞ్చమాహే రక్షార్థం పఞ్చాయుధం ధారయేత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా సప్తమాష్టమ దశమాన్యతమమాసే వా శిశోః కర్ణవేధనం కుర్యాత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా షోడశే వా త్రింశద్దినే వా శిశోః ఖట్వారోహణం కుర్యాత్ । తృతీయే మాసి సూర్యదర్శనం "తచ్చక్షుః" ఇతి కారయేత్ । చతుర్థే మాసి చన్ద్రం దర్శయేత్ । చతుర్థే మాసి నిష్క్రమణం అలఙ్కృతస్య శిశోః స్వస్తివాచనైస్సహ మాతులేన గృహాత్ప్రథమనిర్గమనం । ధాన్యరాశౌ నివేశ్య బాలం గన్ధాక్షతైరభ్యర్చ్య, మృతసంజీవనీం జపిత్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ । ద్వితీయే జన్మర్క్షే వా ఏకత్రింశాహే వా శఙ్ఖేన శిశుం క్షీరం పాయయేత్ । వర్షా

॥ అథ పఞ్చాయుధధారణాదికమ్ ॥

(జాతస్య పఞ్చమాహే రక్షార్థం పఞ్చాయుధం ధారయేత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా సప్తమాష్టమదశమాన్యతమమాసే వా శిశోః కర్ణవేధనం కుర్యాత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా షోడశే వా ద్వాత్రింశద్దినే వా శిశోః ఖట్వారోహణం కారయేత్ । తృతీయే మాసి సూర్య దర్శనం "తచ్చక్షుః" ఇతి కారయేత్ । చతుర్థే మాసి చన్ద్రం దర్శయేత్ । చతుర్థే మాసి నిష్క్రమణమలఙ్కృతస్య శిశోః స్వస్తి వాచనైస్సహ మాతులేన గృహాత్ప్రథమ నిర్గమనమ్ । ధాన్యరాశౌ నివేశ్య బాలం గన్ధాక్షతైరభ్యర్చ్య మృతసంజీవనీం జప్త్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ । ద్వితీయే జన్మర్క్షే వా ఏకత్రింశాహే వా శఙ్ఖేన శిశుం క్షీరం పాయయేత్. । వర్షాన్తజన్మర్క్షే హరిద్రాదిషు శిశుం సంస్నాప్య నవవస్త్రం పరిధాప్యాలంకృత్య కటిసూత్రం బద్ధ్వా మాతులాదినా గృహం ప్రవేశ్య పుణ్యాహం వాచయిత్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ * ॥ " జాతనామ వ్రతస్నాన ప్రవేశేషు నకౌతుకమ్ । నాఙ్కురం పుంసవాద్యానాం పు

న్త జన్మర్క్షే ప్రహ్రాదాదిషు శిశుం సంస్నాప్య నవవస్త్రంప
రిధాప్య, అలఙ్కృత్య, కటిసూత్రంబధ్వా, మాతులాదినా
గృహం ప్రవేశ్య, పుణ్యాహం వాచయిత్వా, బ్రాహ్మణా
న్భోజయేత్ ॥ * ॥ “ జాతనామవ్రతస్నానప్రవేశేషు న

ణ్యాహం సర్వకర్మసు । ” పితా ప్రవాసాదేత్య “ అఙ్గాదఙ్గాత్ ” ఇ
తిద్వాభ్యాం పుత్రస్యాభిమన్త్రిణావఘ్రాణే జాతకర్మవత్కుర్యాత్ । అ
త్ర అసౌశబ్దేన పుత్రస్య శర్మ నిర్దిశేత్ । “ అగ్నిరాయుష్మాన్ ” ఇతి ప
ఞ్చమన్త్రాన్ పుత్రస్య దక్షిణే కర్ణే జపేత్ । ఏవం ప్రతిపుత్రం । కుమారీం
తు “ సర్వస్మాదాత్మనః ” ఇతి యజుషాభిమన్త్రయేత్) ఆత్రేయే —
॥ * ॥ “ స్వర్ణైః పఞ్చాయుధం ధార్యం రక్షాయై పఞ్చమేహని । అసి
శఙ్ఖ గదాచక్రశార్ఙ్గాణ్వ్యాఘ్రనఖాన్యపి ॥ ” శ్రీధరీయే — ॥ * ॥ “ దశ
మేద్వాదశేవాహ్ని షోడశేకర్ణవేధనమ్ । ప్రథమే సప్తమేమాసి అష్టమే
దశమేపివా ॥ యస్మిన్వారే తిథీతారే ద్వౌద్వౌయుక్తౌనశోభనమ్ । పూ
ర్వాహ్ణేతు ప్రశస్తస్స్యాత్కర్ణవేధోఽతి శోభనః ॥ మధ్యాహ్నేనిశివర్జ్య
స్స్యాన్ముహూర్తంవాత్రినాడికమ్ । శుక్లసూత్రసమాయుక్తతామ్రసూ
చ్యాతువేధయేత్ ॥ వేధాత్తృతీయే నక్షత్రే క్షాళయేదుష్ణవారిణా । రోపణా
ర్థంసుశుద్ధ్యర్థం నాశసంపత్తిమాప్నుయాత్ ॥ సుభూమాప్రాఙ్గణేరమ్యే శు
చౌదేశేఽమ్బరేరవేః । సన్నిధౌ వేధయేత్కర్ణౌ స్త్రీపుంసౌర్వామదక్షి
ణౌ ॥ క్రమేణపూర్వవేధ్యౌద్వౌ శిశోరాయుశ్శ్రియఃప్రదౌ ॥ ” బృహస్ప
తిః ॥ * ॥ “ ఏకత్రింశద్దినేచైవ పయశ్శఙ్ఖేనపాయయేత్ ॥ ” శ్రీధరీయే
॥ * ॥ “ నక్షత్రేమాసి సమ్పూర్ణే జాతర్క్షేతు విశేషతః । మాసాన్తే దుగ్ధ
పానంస్యాత్పశ్చాత్కాలే శుభేభవేత్ ॥ ఖట్వారోహశ్చ కర్తవ్యో దశ
మేద్వాదశేఽహ్నివా । షోడశేదివసేవాపి ద్వాత్రింశద్దివసేఽపివా ॥ ”
యమః ॥ * ॥ “ శిశోస్తృతీయే కర్తవ్యం మాసి సూర్యస్య దర్శనమ్ ।
చతుర్థే మాసికర్తవ్యం శిశోశ్చన్ద్రస్య దర్శనమ్ ॥ తచ్చక్షురితిమన్త్రేణ
కారయేత్సూర్యదర్శనమ్ । పుణ్యాహంచైవ విప్రాణాం భోజనంచాత్ర

కౌతుకమ్ । నాఙ్కురం పుంసవాద్యానాం పుణ్యాహం సర్వకర్మసు ॥ ” పితా ప్రవాసాదేత్య “ అఙ్గాదఙ్గాత్ ” ఇతి ద్వాభ్యాం పుత్రస్యాభిమన్త్రణాఘ్రాణే జాతకర్మవత్కుర్యాత్ । అత్ర అసౌశబ్దేన పుత్రస్య శర్మనిర్దిశేత్ । “ అగ్నిరాయుష్మాన్ ” ఇతి పఞ్చమన్త్రాన్ కుమారస్యద

సంమతమ్ ॥ ” — బృహస్పతిః ॥ * ॥ “ ఉపనిష్క్రమణంనామ గృహాత్ప్రథమనిర్గమః । అకృతేఽస్యాం క్రియాయాం వై ఆయుశ్శ్రీనాశనంశిశోః ॥ కృతేసంపత్సమృద్ధిస్స్యాదాయుర్వర్ధనమేవచ । అలఙ్కృత్య శిశుం సమ్యగభ్యర్చ్య చ శుభాక్షతైః ॥ స్వస్తివాచ్య సమారూఢవాహనం గమయేద్గృహమ్ । యథాన్నభోజనే కాలస్సమాదేశ్య స్తథాత్రచ ॥ కాలే నిర్గమనంకుర్యాద్గృహాద్బాలోరథాదినా । మాతులోవావహేదేనం నిర్వాహనశిశుం స్వయమ్ ॥ అలఙ్కృత్యయథాశక్తి శ్రీశ్చాయుస్త్వాం భజత్వితి । శిశునాసహమిత్రాణి నిరీయుశ్చ గృహాత్స్వయమ్ ॥ సర్వదున్దుభిఘోషైశ్చ వాద్యఘోషసమన్వితైః । చత్వరేతు శుచౌ దేశే గోమయేనోపలేపితే ॥ ధాన్యపుఞ్జే సమాసీనం బాలం బాలామథాపివా । అర్చయేద్గన్ధపుష్పాద్యై స్తస్మిన్ మూర్ధ్ని లలాటకే ॥ న్యస్య రక్షాం తతఃకుర్యాన్మృతసఞ్జీవనీం జపేత్ । అథార్చయేద్గణేశానం భూతేశానం తథైవచ ॥ భక్ష్యైర్విచిత్రైస్సఫలై శ్శిశుమభ్యర్చయేద్బుధః । దైవజ్ఞభిషజోఃపూజాం యావచ్ఛక్యం ప్రయోజయేత్ ॥” — శ్రీధరీయే ॥ * ॥ “ అబ్దేనసారేణ శిశౌసమేతే బాలంతు సంస్నాప్యచ జన్మధిష్ణ్యే । కృత్వాయుషో వృద్ధికరఞ్చ కర్మ తద్ధారయేద్దివ్య కటిసూత్రవస్త్రే ॥ ” — అత్రిః ॥ * ॥ “ వత్సరోత్తరజన్మర్క్షే స్నాపయిత్వా హ్రదాదిషు । ఆచ్ఛాదయేన్నవైర్వస్త్రైర్మాతులోవేశయేద్గృహమ్ ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాతు పుణ్యాహంవాచయేద్ద్విజైః । ఉదయవ్యాపిజన్మర్క్షే తస్మిన్ గ్రాహ్యంతు జన్మతః ॥ సఙ్గవవ్యాపిజన్మర్క్షే తత్ర జన్మపరంశుభమ్ । ఏకమాసే ద్విజన్మర్క్షే అన్త్యర్క్షే జన్మ కారయేత్ ॥ సఙ్గవవ్యాపిఖణ్డర్క్షే అన్త్యఖణ్డేసమాచరేత్ । నా

క్షిణకర్ణే జపేత్ । ఏవం ప్రతిపుత్రం । కుమారీంతు " స ర్వస్మాదాత్మనః " ఇతి యజుషాభిమన్త్రయేత్ ।

⟶ అథాన్నప్రాశనమ్ ⟵

జన్మదినమారభ్యసావనేన షష్ఠేమాస్యష్టమేదశమేసంవత్సరేవా పుంసః, స్త్రీణామయుగ్మేమాసి , అన్నప్రాశనం కుర్యాత్ । నాత్ర మాసదోషగన్ధః , మాసప్రోక్తత్వా త్ ॥ * ॥ " మాసప్రోక్తేషుకార్యేషుమూఢత్వంజీవశుక్రయోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చనస్యుః కాలవిధేర్బలాత్ ॥ " ప్రాణానాయమ్య అస్యగోత్రస్యశర్మణః కుమారస్యాన్నప్రాశనకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధంపుణ్యాహవాచనంచ కృత్వా , ప్రాణానాయమ్యఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారం అన్నప్రాశనకర్మణాసంస్కరి

డీషటాకాత్పరంభాష్యం యదితత్ర సమాచరేత్ ॥ జన్మనక్షత్రకృత్యం తు పూర్వంచేత్పూర్వవాసరే । " " పితా ప్రవాసాదేత్య " ఇతి సూత్ర మత్ర భావ్యమ్ .

⟶ అథాన్నప్రాశనమ్ ⟵

(జన్మదినమారభ్య సావనేన షష్ఠేమాస్యష్టమే దశమేవా సంవత్సరే వా పుంసః, స్త్రీణామయుగ్మేమాస్యన్నప్రాశనంకుర్యాత్ । నాత్రమాసదోషగన్ధః, మాసప్రోక్తత్వాత్ ॥ * ॥ " మాసప్రోక్తేషు కార్యేషు మూఢత్వం గురుశుక్రయోః । అధిమాసాది దోషాశ్చ నస్యుః కాలవిధేర్బలాత్ ॥ " ప్రాణానాయమ్య, అస్యగోత్రస్యశర్మణః కుమారస్య అన్నప్రాశనకర్మాఙ్గం అఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహవాచనంచ క్రమాత్కృత్వా , ప్రాణానాయమ్య ,ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారమన్నప్రాశన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య , సౌవర్ణాదిపాత్రే క్షారలవణవర్జం దధిమధుఘృతమోదనమితి సం సృజ్య

ష్యామీతి సంకల్ప్య, సౌవర్ణాదిపాత్రే క్షారలవణవర్జమ్ దధిమధుఘృతమోదనమితి సంసృజ్య "భూరపాంత్వా" ఇతి చతుర్భిరన్తై సకృదేవ కుమారం ప్రాశయేత్ । అత్ర మన్త్రాన్తే అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా శిశోః శర్మ బ్రూయాత్ । ॥ * ॥ "దేవతాపురతస్తస్య ధాత్ర్యుత్సఙ్గతస్య చ । అలఙ్కృతస్య దాతవ్యమన్నం పాత్రే తు కాఞ్చనే ॥" జాతకర్మాద్యాస్సంస్కారాశ్చౌలాన్తాః స్త్రీణాం తత్తత్కాలపవ తూష్ణీం కార్యాః ॥ * ॥ "తూష్ణీమేతాః క్రియాః స్త్రీణాం వివాహస్తు సమన్త్రకః".

ఇతి గృహ్యరత్నే సప్తమఃఖణ్డః

"భూరసాన్త్వౌషధీనామ్" ఇతి చతుర్భిరన్తైస్సకృదేవకుమారం ప్రాశయేత్ । అత్ర మన్త్రాన్తే అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా శిశోర్నామ బ్రూయాత్ ॥ * ॥ "దేవతాపురతస్తస్య ధాత్ర్యుత్సఙ్గతస్య చ । అలఙ్కృతస్య దాతవ్యమన్నం పాత్రే తు కాఞ్చనే ॥" జాతకర్మాద్యాః సంస్కారాశ్చౌలాన్తాః స్త్రీణాన్తత్తత్కాలపవ తూష్ణీం కార్యాః ॥ * ॥ "తూష్ణీమేతాః క్రియాః స్త్రీణాం వివాహస్తు సమన్త్రకః ।)" జన్మనోఽధీతి వ్యాఖ్యానే, జన్మనోఽధి - జన్మదినమారభ్య దివసగణనయా షష్ఠే మాసీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । — బృహస్పతిః ॥ * ॥ "పఞ్చాశద్దివసాత్ త్రిఘ్నాత్పశ్చాత్ త్రిహాతషష్ఠ్యహాత్ । అర్వాగేవోత్తమాభుక్తిర్మాస్యన్యే కేచిదూదిరే ॥" అత్ర కాలాన్తరగ్రహణం స్వగృహ్యోక్తకాలాతిక్రమవిషయమ్, నతు వికల్పార్థమ్ ॥ * ॥ "శేషేష్వోజే స్త్రియాః ప్రోక్తం యుగ్మే పుంసః ప్రకీర్తితమ్ । పఞ్చమే సప్తమే చైవ నవమే చ విధిః స్త్రియాః ॥" ఇతి బృహస్పతినోక్తమ్ ॥ * ॥ "అథౌజే వత్సరే ప్రాప్తే కన్యాయాః కరసంగ్రహః ।" ఇతి వివాహపటలే చోక్తమ్ । అతః కన్యానామయుగ్మే మాస్యన్నప్రాశనం కార్యమ్ ॥ * ॥ "నామకర్మ చ జాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ । అనిపాతే తు కుర్వీత ప్రశస్తే మా

అథ చౌళమ్

జన్మదినమారభ్య సావనేన తృతీయేవర్షే గతత్రిభాగే తృతీయే వా పునర్వస్వాదిపుణ్యనక్షత్రే శిశోశ్చౌళం కుర్యాత్ ॥ * ॥ "తృతీయేఽబ్దే శిశోర్గర్భాజ్జన్మతోవావి

సి పుణ్యభే । గర్భిణీగర్భసంస్కారమ్" ఇతివచనాదన్యత్రాఙ్కురార్పణముక్తమ్ । "చౌళాద్యఙ్కురమేవచ" ఇతి కపర్దివచనాత్ నాన్నస్యాఙ్కురార్పణమ్ । "దేవతాపురతస్తస్య" ఇతిమార్కణ్డేయవచనమ్ । అత్రమనుః ॥ * ॥ "మధ్వాజ్యకనకోపేతం ప్రాశయేత్ పాయసంతుతత్ । కృతప్రాశమథోత్సఙ్గాద్ధాత్రీ బాలమథస్సృజేత్ ॥ అమన్త్రికాతు కార్యేయం స్త్రీణామావృదశేషతః । సంస్కారార్థంశరీరస్యయథాకాలం యథాక్రమమ్॥" తతః స్త్రీణాంజాతకర్మాదయశ్చౌళాన్తాః క్రియాదేహసంస్కారార్థమమన్త్రికంకర్తవ్యాః । గోభిలః — "తూష్ణీమేతాః క్రియాః స్త్రీణాంవివాహస్తుసమన్త్రికః ।" ఇతి.

ఇతి కణ్ఠభూషణే సప్తమఃఖణ్డః

అథ చౌళమ్

(జన్మదినమారభ్య సావనేన తృతీయే వర్షే గతత్రిభాగే తృతీయే వాపునర్వస్వాదిపుణ్యనక్షత్రే శిశోశ్చౌళంకుర్యాత్ ॥ * ॥ "తృతీయేఽబ్దేశిశోర్గర్భాజ్జన్మతోవా విశేషతః । పఞ్చమే చౌళకంకార్యం స్త్రియాఃపుంసోఽథవా సమమ్ ॥" ఇతి గర్భపఞ్చమజన్మతృతీయవర్షయోశ్చౌలవిధానాత్ , గర్భతో జన్మతో వా చతుర్థేఽబ్దే శిశోశ్చౌలంశాస్త్రసిద్ధమ్ । అతః ఖలు తదనుక్తిః, సందంశన్యాయేన చౌళే చతుర్థాబ్దసిద్ధేః ॥) "జన్మనోఽధి" ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । తస్యేదం వ్యాఖ్యానం, జన్మనోఽధీతి పూర్వవత్ । తతశ్చ గర్భాది సఙ్ఖ్యేయవర్షాణామితి గర్భవర్షం నగణ్యతే । అత్ర బ్రాహ్మణానాం భోజనమితి గ్రహణమాశీర్వచనకుమారభోజనయోరపి ప్రదర్శనార్థమ్ । భోజనాదీత్యాదిశబ్దో వా ద్రష్టవ్యః, ఉపనయనవదితివచనాత్ । గతత్రిభాగ ఇతి । "గతత్రిభాగేతువదన్తి

శేషతః । పఞ్చమే చౌళకం కార్యం స్త్రియాః పుంసోఽథవా సమమ్ ॥ ” ఇతి గర్భపఞ్చమజన్మతృతీయవర్షయోశ్చౌళవిధానాత్ , గర్భతో జన్మతో వా చతుర్థాబ్దే శిశోశ్చౌళం శాస్త్రప్రసిద్ధమ్ । అతః ఖలు తదనుక్తిః, సందంశన్యాయేన చౌలే చతుర్థాబ్దసిద్ధేః । మాతరి గర్భిణ్యాం చౌళ నిషేధః పఞ్చమాబ్దాత్ప్రాగేవ ॥ * ॥ “ సూనో ర్మాతరి గర్భి

చౌలమ్ । ” “ తృతీయేఽబ్దే త్ర్యంశోన ఇతి పాక్షికమ్ ” ఇత్యన్యే మన్యన్తే । పుణ్యేతి - బృహస్పతిః ॥ * ॥ “ హస్తాశ్వివిష్ణుపౌష్ణాశ్చ శ్రవిష్ఠాదిత్యపుష్యభమ్ । సౌమ్యచిత్రే నవత్యారేఽప్యుత్తమా నవతారకాః ॥ ” అత్ర తృతీయపఞ్చమగ్రహణాచ్చతుర్థే చౌలనిషేధోఽర్థసిద్ధ ఇతి కేచిదాచక్షతే । తథా నేత్యాహ । తృతీయ ఇతి - స్పష్టోఽర్థః । శ్రీధరీయే నరసింహః — ॥ * ॥ “ తతస్సంవత్సరే పూర్ణే చూడాకర్మ విధీయతే । తృతీయే పఞ్చమే వాథ వత్సరే జన్మతశ్శిశోః ॥ గర్భాద్వా చౌలకం కార్యమితి జీవేన భాషితమ్ । సావనాత్ప్రథమేవర్షే తృతీయే పఞ్చమేఽపి వా ॥ దామోదరమతం హ్యేతత్సప్తమే చౌలకర్మణి ॥ ” ఆత్రేయే ॥ * ॥ ” వర్షే తృతీయే త్ర్యంశోనే పఞ్చమే చోత్తరాయణే । గర్భాద్వా జన్మతో వాబ్దాన్నషష్ఠే జన్మతశ్శిశోః ॥ ” ఇత్యాది బహువచనసిద్ధత్వాచ్చతుర్థేఽబ్దే చౌలం నిర్వ్యాకులమ్ । అర్ణవే ॥ * ॥ “ జన్మతస్సప్తశతయుక్త్రియస్త్రింశద్దినాత్పరే । ద్విషష్ఠత్రింశదృక్షేషు కైశ్చిచ్చౌలం ప్రశస్యతే ॥ ” శ్రీధరీయవచనాత్తృతీయేఽబ్దేఽపి గతత్రిభాగవచనం పాక్షికమిత్యవసీయతే । సందంశన్యాయేనేతి — “ ఆదరన్త్యేనసహితా ” ఇతివత్తృతీయపఞ్చమాబ్దగ్రహణేన తన్మధ్యగతస్య చతుర్థాబ్దస్యసిద్ధిః । అత ఏవ జ్యోతిశ్శాస్త్రేచ చతుర్థానుక్తిరితి విదుషాసుబోధమ్ .

(మాతరి గర్భిణ్యాం చౌలనిషేధః, పఞ్చమాబ్దాత్ప్రాగేవ ॥ * ॥ “ సూనోర్మాతరి గర్భిణ్యాం చూడాకర్మ న కారయేత్ । పఞ్చమాబ్దాదథ స్తూర్ధ్వం గర్భిణ్యామపి కారయేత్ ॥ ” తథా తృతీయే సతి గర్భే ప్రథ

ణ్యాం చూడాకర్మ న కారయేత్ । పఞ్చమాబ్దాదధస్తాదూర్ధ్వం గర్భిణ్యామపి కారయేత్ ॥" తథా తృతీయే సతి గర్భే ప్రథమస్య చౌలం నిర్వ్యాకులమ్ । మధ్యమస్య చౌళం నిషిద్ధమ్ ॥ * ॥ "శిశోశ్చౌలం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః । దృష్టే ద్వితీయే శిరసి చౌళం చుళిఖాయ నేతరత్ ॥" ఇత్యాత్రేయః । ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్య చౌలకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయం పుణ్యాహవాచనంచ క్రమాత్కృత్వా, పునః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారం చౌలకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, క్షారలవణవర్జం కుమారం భోజయిత్వా, అగ్నేరుపసమాధానా

మస్య చౌళం నిర్వ్యాకులమ్ । మధ్యమస్య చౌలం నిషిద్ధమ్ ॥ * ॥ "శిశోశ్చౌళం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః । దృష్టే ద్వితీయే శిరసి చౌలం చుళిఖాయ నేతరత్ ॥" ఇత్యాత్రేయః) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "మాతుర్గర్భే శిశోశ్చౌలం గర్భస్యాపి స్మృతో౽బ్దతః । తస్మాచ్చౌళం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః ॥" అత్ర స్మృత్యన్తరే విశేషః ॥ * ॥ "చౌలం శిశోర్మాతరి గర్భవత్యాం కుర్యాత్పురస్తాదపి పఞ్చమాసాత్ । దృష్టే ద్వితీయే తు శిశోశ్చ చౌళం శేషం భవేద్గర్భవినాశనాయ ॥" కించ న్యూనేషు చతుర్షు మాసేషు చౌళం కార్యమిత్యర్థః ॥ * ॥ అనాప్తషష్టిదివసాన్నవాత్ గర్భే మాతుశ్శిశోర్బుధాః । చూడాకర్మ ప్రశంసన్తి కేనాప్యన్తరితస్య చ ॥" ఇతరత్ - తృతీయం శిరః నమః శిఖాయామిత్యర్థః ,

(ప్రాణానాయమ్య అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్య చౌళకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయం పుణ్యాహవాచనంచ క్రమాత్కృత్వా , పునః ప్రాణానాయమ్య , ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారం చౌలకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య , క్షారలవణవర్జం కుమారం భోజయిత్వా) సుస్పష్టార్థమిదమ్ .

దిపరిషేచనాన్తం సీమన్తవత్కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగే తు - శీతోష్ణజలె, యవాన్, ఆనడుహం శకృత్పిణ్డమ్, క్షురమ్, త్రిషు ప్రదేశేషు శ్వేతాంశలలీమ్, త్రీన్ దర్భపుఞ్జీలాన్, శలాలుగ్లప్సమ్, ప్రాదేశమాత్రాన్ ద్వాదశ దర్భాంశ్చ సహ సాదయేత్ । ప్రణీతామోక్షణాన్తే, అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖం కుమారముపవేశ్య, సహితైశ్శలల్యాదిభిశ్శిఖార్థాన్కేశాన్వప్తవ్యాంశ్చ తూష్ణీం పృథక్కృత్య, శీతాస్వప్సూష్ణా అపః "ఉష్ణేన వాయ ఉదకేన" ఇతి యజుషా సంసృజ్య, "ఆప ఉన్దన్తు" ఇతి కుమారస్య శిరః ప్రాగాది ప్రదక్షిణం సిక్త్వా, త్రిభిర్దర్భైరూర్ధ్వాగ్రైరన్తర్హితాన్ పురస్తాత్కేశాన్ "యేనావపత్" ఇతి తిరశ్చా క్షురేణ వపన్తమాచార్యమగ్నేర్దక్షిణత ఉపవేశ్య, మాతా బ్రహ్మచారీ వా "యత్క్షురేణ" ఇత్యనుమన్త్రయేత । అత్ర అసౌ

(అగ్నేరుపసమాధానాది పరిషేచనాన్తం సీమన్తవత్కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగే తు - శీతోష్ణజలే, యవాన్, ఆనడుహం శకృత్పిణ్డం క్షురమ్, త్రిషు ప్రదేశేషు శ్వేతాంశలలీమ్, త్రీన్ దర్భపుఞ్జీలాన్, శలాలుగ్లప్సమ్, ప్రాదేశమాత్రాన్ ద్వాదశదర్భాంశ్చ, సహ సాదయేత్). అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ "జలద్వయం కుశాన్ వ్యాన్ శలాలుదర్భపుఞ్జీలాన్ 1. శకృచ్ఛలల్యౌ సిన్ క్షిపేత్సహైవ చౌలకర్మణి ॥" ప్రాదేశమాత్రానితి వైఖానసోక్తమ్.

(ప్రణీతామోక్షణాన్తే అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖం కుమారముపవేశ్య, సహితైశ్శలల్యాదిభిశ్శిఖార్థాన్ కేశాన్ వప్తవ్యాంశ్చ తూష్ణీం పృథక్కృత్య, శీతాస్వప్సు ఉష్ణా అపః "ఉష్ణేన వాయ ఉదకేన" ఇతి యజుషా సంసృజ్య "ఆప ఉన్దన్తు" ఇతి కుమారస్య శిరః ప్రాగాది ప్రదక్షిణం సిక్త్వా, త్రిభిర్దర్భైరూర్ధ్వాగ్రైరన్తర్హితాన్ పురస్తాత్కేశాన్ "యేనావపత్" ఇతి తిరశ్చా క్షురేణ వపన్తమాచార్యమగ్నేర్దక్షిణత ఉపవేశ్య, మాతా బ్రహ్మచారీ వా "యత్క్షురేణ" ఇత్యనుమన్త్రయేత । అత్ర అసౌ

శబ్దే ప్రథమాన్తం కుమారస్య శర్మోక్త్వా, ఉప్తానాచార్యో దర్భమిశ్రాన్ కేశాన్ బ్రహ్మచారిహస్తేప్రదాయ, దక్షిణతః కేశాన్ "యేనపూషా" ఇతిపూర్వవత్ప్రవాప్యప్రదాయ, "యేనభూయః" ఇతి శిఖాధఃపశ్చిమతః కేశాన్ తథాప్రవాప్యప్రదాయ, "యేనపూషా" ఇతి ఉత్తరతః కేశాన్ తథాప్రవాప్యప్రదద్యాత్ । అత్ర అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా కుమారస్య శర్మనిర్దిశేత్ । ఏవం త్రీం స్త్రీన్ దర్భానన్తర్ధాయ చతుర్దిగ్వపనం కృత్వా అన్తే సకృదేవ ఆచార్యోఽపఉపస్పృశేత్ । "కేశాన్ప్రచ్ఛిద్య ప్రాగగ్రాన్ శమీపర్ణైస్సహ మాత్రే ప్రయచ్ఛతి, తానానడుహే గోమయే నిదధాతి" ఇత్యాశ్వలాయనః । అత్రాపి కేశోపయమన నిధానయోస్సమాన కర్తృకత్వావగతేఃబ్రహ్మచార్యేవ కేశానాదాయ అన్తేసంహత్య సకృదేవ శకృత్పిణ్డే నిక్షిప్యఆ దాయోత్థాయ, "ఉప్త్వాయ కే

శబ్దే ప్రథమాన్తం కుమారస్య శర్మోక్త్వా, ఉప్తానాచార్యో దర్భమిశ్రాన్ కేశాన్ బ్రహ్మచారి హస్తే ప్రదాయ, దక్షిణతః కేశాన్ "యేన పూషా" ఇతి పూర్వవత్ప్రవాప్య ప్రదాయ, "యేన భూయః" ఇతి శిఖాధః పశ్చిమతః కేశాన్ తథా ప్రవాప్య ప్రదాయ, "యేన పూషా" ఇత్యుత్తరతః కేశాంస్తథా ప్రవాప్య ప్రదద్యాత్ । అత్ర అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా కుమారస్య శర్మ నిర్దిశేత్ । ఏవం త్రీం స్త్రీన్ దర్భానన్తర్ధాయ చతుర్దిగ్వపనం కృత్వా అన్తే సకృదేవ ఆచార్యోఽప ఉపస్పృశేత్ । "కేశాన్ ప్రచ్ఛిద్య ప్రాగగ్రాంశ్శమీ పర్ణైస్సహ మాత్రే ప్రయచ్ఛతి, తానానడుహేగోమయేనిదధాతి" ఇత్యాశ్వలాయనః । అత్రాపి కేశోపయమననిధానయోస్సమానకర్తృకత్వావగతేర్బ్రహ్మచార్యేవ కేశానాదాయ అన్తే సంహత్య సకృదేవ శకృత్పిణ్డే నిక్షిప్య ఆదాయోత్థాయ, "ఉప్త్వాయ కేశాన్" ఇత్యౌదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బేవా నిఖనేత్ ।

శాఖా ” ఇత్యౌదుమ్బర మూలేదర్భస్తమ్బేవా నిఖనేత్ । “ అరణ్యే కేశాన్నిఖనేయుః ” ఇతిగౌతమః “ ఉదుమ్బర దర్భస్తమ్బయోర్మూలే కేశానాచ్ఛాదయేత్ ” ఇతి వైఖానసః । తస్మాదత్ర నిధానం నిఖననమ్, నిదధ్యుర్వా బద్ధ్వా వా బహిరితివత్ । తతః క్షురం ప్రక్షాళ్య నిదధ్యాత్, తేనత్ర్యహం వపన నివృత్తిః । అథ వటుర్వరం దద్యాత్ । అన్యశ్చేచ్చౌలకర్తా, తస్మై గాం దద్యాత్ । పితా చేద్దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ వరం దద్యాత్ । అథావశిష్టాభిస్సంసృతాభిరద్భిరుష్ణం వటోశ్శిరోనాపి తేనవాపయిత్వా

“ అరణ్యే కేశాన్నిఖనేయుః ” ఇతి గౌతమః “ ఉదుమ్బరదర్భస్తమ్బయోర్మూలే కేశానాచ్ఛాదయేత్ ” ఇతి వైఖానసః । తస్మాదత్ర నిధానం నిఖననమ్, నిదధ్యుర్వా బద్ధ్వా వా బహిరితివత్ । తతః క్షురం ప్రక్షాళ్య నిదధ్యాత్, తేన త్ర్యహంవపననివృత్తిః । అథ వటుర్వరం దద్యాత్ । అన్యశ్చేచ్చౌలకర్తాతస్మై గాం దద్యాత్ । పితా చేద్దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ వరం దద్యాత్ । అథావశిష్టాభి స్సంసృతాభి రద్భిరుష్ణం వటోశ్శిరో నాపితేన వాపయిత్వా శిఖాం నిధాపయేత్ । “ అథైనముష్ణోదకేన సంస్నాప్య, ఆచ్ఛాద్య, అలంకృత్య, త్రివృతాన్నేన బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వాఽఽశిషోవాచయేత్ । ” ఇతిబోధాయనః) ప్రణీతామోక్షణాన్తమితి స్పష్టార్థమనువాదః “ అపరేణాగ్నిం ప్రాఞ్చమ్ ” ఇత్యాది సూత్రమత్రభావ్యమ్ । ప్రాఞ్చం-ప్రాఙ్ముఖమ్ “ దర్భపుఞ్జీలీస్సప్తోర్ధ్వాగ్రా అభినిధాయ ” ఇతి గౌతమః । “ మస్తకే దర్భాన్ ప్రాగుత్తరాగ్రాన్ విన్యస్యసరోమాణం దర్భం ఛిత్త్వా ” ఇతి వైఖానసః “ క్షురం తిర్యఞ్చం న్యసేత్ ” ఇతి బోధాయనః । “ నను సకృదాయసేన ప్రచ్ఛిద్య ఆనడుహే గోమయే కేశాన్ కుర్యాదితి గౌతమ స్మరణాద్బ్రహ్మచారి హస్త ఇతి కుతోఽవసీయతే ” ఇత్యాశఙ్క్య ఆశ్వలాయన సూత్రమేవోదాహరతి, కేశాన్ప్రచ్ఛిద్యేతి । కేవలమాశ్వలాయననైవోక్తమ్, ఆపస్తమ్బసూ

శిఖాం నిధాపయేత్ । "అప్తైన ముష్ణోదకేన సంస్నాప్యా చాఘదాద్యలఙ్కృత్య త్రివృతాన్నేన బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాశిషో వాచయేత్ " ఇతి బోధాయనః .

—* అథతుల్యోత్సవనిషేధః *—

ఏకస్మిన్వత్సరే సోదరాణాంతుల్యోత్సవం నకుర్యాత్ । యమళయోస్సమానక్రియాః కుర్యాత్ ॥ * ॥ " భ్రాతృద్వయే స్వస్నృయుగే స్వసృభ్రాతృయుగేతథా । సమానాపిక్రియాకార్యామాతృభేదేతథైవచ ॥ " ప్రథమజమేవ జ్యేష్ఠం మనుఃప్రాహ । పుత్రోద్వాహే షట్సుమాసేషు పుత్రీవివాహంనకుర్యాత్సోదరభ్రాతృచౌలోపనయనేచన కుర్యాత్ । తథా ఉపనయనాత్పరం చౌలంచనకుర్యాత్ । వర్షభేదేతు త్రిమాసాదూర్ధ్వం కుర్యాదిత్యేకే । చౌలోపనయనానన్తరం వివాహంకుర్యాత్ । తథాపుత్రీపరిణయాదూ

త్రైఽపిప్రసిద్ధమిత్యాహ, అత్రాపి కేశేతి । తస్మిన్కేశానుపయమ్య, ఉత్తరస్యాం - ఉదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బేవా నిదధాతీత్యాదినాశకృత్పిణ్డే కేశోపయమన నిధానయోస్సమానకర్తృకత్వావగతేరిత్యర్థః .

—* అథ తుల్యోత్సవ నిషేధః *—

(ఏకస్మిన్వత్సరే సోదరాణాంతుల్యోత్సవంనకుర్యాత్ । యమళయోస్సమానక్రియాఃకుర్యాత్ ॥ * ॥ " భ్రాతృద్వయేస్వసృయుగేస్వసృభ్రాతృయుగే తథా । సమానాపిక్రియాకార్యా మాతృభేదేతథైవచ ॥ " ప్రథమజమేవ జ్యేష్ఠం మనుఃప్రాహ । పుత్రోద్వాహే షట్సుమాసేషు పుత్రీవివాహం నకుర్యాత్సోదరభ్రాతృచౌలోపనయనేచ నకుర్యాత్ । తథా ఉపనయనాత్పరం చౌలంచనకుర్యాత్ । వర్షభేదేతు త్రిమాసాదూర్ధ్వం. కుర్యాదిత్యేకే । చౌలోపనయనానన్తరం వివాహం కుర్యాత్ । తథాపుత్రీపరిణయాదూర్ధ్వం పుత్రపరిణయం కుర్యాత్ । ఏవం పుత్ర్యన్తరస్యోపయమం శేషహోమానన్తరంకుర్యాత్ । దత్తపుత్రే, సాపత్న్యే, నైష్ఠికే,

ర్ధ్వం పుత్రః పాణిగ్రహణం కుర్యాత్ । ఏవం పుత్రాన్తరస్యా పయమం శేషహోమానన్తరం కుర్యాత్ । దత్తపుత్రే, సాపత్న్యే, నైష్ఠికే, జాత్యన్ధే, పతితే, దీర్ఘచికిత్స్యరోగే వా జ్యేష్ఠభ్రాతరి, కనిష్ఠస్య నపరివేదనదోషః। నిర్దోషేపి జ్యేష్ఠభ్రాతరి, దూరదేశస్థే ద్వాదశాబ్దాదూర్ధ్వం న దోషః । "అష్టవర్షాదూర్ధ్వం నపరివేత్తృత్వమ్" ఇతి వసిష్ఠః । తథా భగినీష్వసంస్కృతాస్వపి కనిష్ఠస్య నపరివేత్తృత్వమ్ । కనీయస్యాస్సంస్కారే దోషః । ఏకస్మిన్ గృహే శుభద్వయం న కుర్యాత్ । ద్వారభేదే న దోష ఇత్యేకే । జన్మజ్యేష్ఠమాసయో రాద్యగర్భస్యైవ శుభం వర్జ్యమ్, కనిష్ఠస్య వివాహాదిశోభనం శుభమ్ ॥ * ॥ "మౌఞ్జీనిబన్ధో వ్రతకర్మ తద్వచ్చూడాకృతిశ్చ ప్రథమో వివాహః । స్నానంచ పుంసః ప్రథమస్య నేష్టం జ్యేష్ఠాఖ్యమాసేఽపి చ జన్మమాసే ॥"

ఇతి గృహ్యరత్నే అష్టమః ఖణ్డః

జాత్యన్ధే, పతితే, దీర్ఘచికిత్స్యరోగే వా జ్యేష్ఠభ్రాతరి, కనిష్ఠస్య నపరివేదన దోషః ॥ నిర్దోషేపి జ్యేష్ఠభ్రాతరి దూరదేశస్థే ద్వాదశవర్షాదూర్ధ్వం న దోషః । "అష్టవర్షాత్పరం నపరివేత్తృత్వమ్" ఇతి వసిష్ఠః॥ తథా భగినీష్వసంస్కృతాస్వపి కనిష్ఠస్య నపరివేత్తృత్వమ్ । కనీయస్యాస్సంస్కారే దోషః । ఏకస్మిన్గృహే శుభద్వయం న కుర్యాత్ । ద్వారభేదే న దోష ఇత్యేకే । జన్మమాస జ్యేష్ఠమాసయో రాద్యగర్భస్యైవ శుభం వర్జ్యమ్, కనిష్ఠస్య వివాహాది శోభనం శుభమ్ ॥ * ॥ "మౌఞ్జీ నిబన్ధో వ్రత కర్మ తద్వచ్చూడా కృతిశ్చ ప్రథమో వివాహః । స్నానం చ పుంసః ప్రథమస్య నేష్టం జ్యేష్ఠాఖ్యమాసేఽపి చ జన్మ మాసే ॥") శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "ఏక మాతృ ప్రసూతానా మేకస్మిన్వత్సరేఽపి వా । వివాహమౌఞ్జీ బన్ధం చ చూడాకర్మ న కారయేత్ ॥" అయం తుల్యోత్సవ నిషేధోయమలయోర్నాస్తి ॥ భ్రాతృద్వయ ఇత్యాదికమస్మదుక్తే దశనిర్ణయగ్రన్థే స్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ .

ఇతి కణ్ఠభూషణే అష్టమః ఖణ్డః

అథోపనయనమ్

"వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత । గర్భాద్వా జన్మతో వాష్టమేవర్షే । అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత" ఇతి శ్రుతేః । అగలగ్రహే పూర్వాహ్ణే పుణ్యాహే శీలవతః శుచీన్మన్త్రవతో బ్రాహ్మణానాహూయ ఆసనేషూపవేశ్య, పాదౌ ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య, ప్రయతః ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిర్దర్భేష్వాసీనస్సదాచార్యః, సుస్నాతం కౌపీనధరం శుచివస్త్రం సకృదాచాన్తం కుమారం స్వదక్షిణత ఉ

అథోపనయనమ్

అథ సంస్కారక్రమప్రాప్తముపనయనం ప్రాహ ("వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత । గర్భాద్వా జన్మతో వా అష్టమే వర్షే । అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత" ఇతి శ్రుతేః । అగలగ్రహే పూర్వాహ్ణే శీలవతశ్శుచీన్ మన్త్రవతో బ్రాహ్మణానాహూయ, ఆసనేషు ఉపవేశ్య, పాదౌ ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య, ప్రయతః ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిర్దర్భేష్వాసీనస్సదాచార్యః, సుస్నాతం కౌపీనధరం శుచివస్త్రం సకృదాచాన్తం కుమారం స్వదక్షిణత ఉపవేశ్య బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతః) ఉపనయనమ్, ఇతి కర్మనామధేయం పఙ్కజాదివద్యోగరూఢమ్ । కుమారస్య, ఆచార్యసమీపనయనస్య ఉపనయనశబ్దార్థత్వాత్ । అత్రాపస్తమ్బః — "గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత, వసన్తే" ఇతిచ । అత్ర బోధాయనః — "అథాతో గర్భాష్టమేషు వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత" ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ * ॥ "గర్భాష్టమేఽష్టమే వాబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ । గర్భాధానమాదిం కృత్వా, జననం వా, అష్టమే బ్రాహ్మణస్యోపనయనమ్ । అత్ర వ్రీహియవవద్వికల్పః" ఇతి । అనేనాష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేతి శ్రుతిగతోఽష్టవర్షో వ్యాఖ్యాతః । అతఏవ సామాన్యేన "అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయేత్" ఇతి గౌతమాశ్వలాయనాదిభిరుక్తమ్ । అతః ॥ * ॥

పవేశ్య, బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్య ఉపనయనకర్మాఙ్గముఞ్జు

“ పఞ్చమేమానవిత్తత్వం షష్ఠే బ్రహ్మత్వమాప్నుయాత్ । సప్తమే బ్రహ్మవర్చసకమ్ ” ఇత్యాదికం కామ్యవిషయమ్ । అతస్తస్యైవ బలాబలచిన్తా, న నిత్యస్య ; అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేతి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ । తతో బహువచనం గర్భజన్మాదిసౌరసావనాద్యభిప్రాయమ్ । తథా త్రేయే — ॥ * ॥ “ గర్భాష్టమే వాష్టమేఽబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ । చాన్ద్రైర్వా సావనైస్సౌరైరబ్దైర్గర్భాష్టమా మతాః ॥ ” ఇతి । తస్మాత్ షష్ఠసప్తమయోర్గర్భాష్టమత్వాభావాన్న తదభిప్రాయమ్, శ్రుతివిరోధాచ్చ । అగలగ్రహ ఇతి - ॥ * ॥ “ నష్టే చన్ద్రేఽస్తగే శుక్రే నిరంశే చైవ భాస్కరే । కర్తవ్యం నోపనయనం నానధ్యాయే గళగ్రహే ॥ త్రయోదశీ చతుష్కం చ సప్తమ్యాదిత్రికం తథా । చతుర్థ్యేకాకినీ ప్రోక్తా అష్టావేతే గళగ్రహాః ॥ అనధ్యాయాచ్చ పూర్వేద్యురనధ్యాయాత్పరేఽహని । అనధ్యాయోపనీతశ్చ పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ ” వృద్ధగార్గ్యః — ॥ * ॥ “ స్వాధ్యాయవియుజో ఘస్రాః కృష్ణప్రతిపదా సహ । ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తం తు మేఖలాబన్ధనే మతాః ॥ పట్టబన్ధనచౌళాన్నప్రాశనే చోపనాయనే । శుభదం జన్మనక్షత్రమశుభం త్వన్యకర్మసు ॥ ” ఏవమన్యచ్చ తిథివారనక్షత్రాదికం జ్యోతిశ్శాస్త్రతోఽవగన్తవ్యమ్ । కాపీనధరమితి - కాపీనరహితస్య నగ్నత్వేన కర్మానర్హత్వప్రసక్తేరితి భావః । సదాచార్య ఇతి - “ తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతి, యమవిద్వానుపనయతే ; యశ్చావిద్వాన్ ” ఇతి హి బ్రాహ్మణమ్ । “ తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముపేతం సంస్కర్తారమీప్సేత్ ” ఇతి వచనం స్మర్యతే । అనుజ్ఞాత ఇతి - ॥ * ॥ “ బ్రాహ్మణానాం వినా వాక్యైః క్రియాః స్యుర్నిష్ఫలాస్తతః । కర్తవ్యా బ్రాహ్మణానుజ్ఞా కర్మణాం పరిపూర్తయే ॥ ” ఇతి పాద్మవచనం సూచ్యతే.

(త్రిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్యోపనయన కర్మాఙ్గముఞ్జురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహ

రప్రతిసరాభ్యుయదపుణ్యాహవాచనాని క్రమాత్కుర్యాత్। అత్ర త్రికాణ్డీ — ॥ * ॥ "బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా తు ధృతయజ్ఞోపవీతకమ్ । సప్రాణాహుతిమానం చ గురుర్మాణవమాశయేత్ ॥" ఇతి । అత్ర బోధాయనః— "బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్య, పుణ్యాహం స్వస్తి ఋద్ధిమితి వాచయిత్వా, కుమారం భోజయిత్వా, తస్య చౌలవత్తూష్ణీం కేశానోప్య, స్నాతం శుద్ధవాససం బద్ధశిఖం ధృతకౌపీనం, యజ్ఞోపవీతం ప్రతిముఞ్చన్ వాచయతి, యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమితి ।" తథైవాశ్వలాయ

వాచనంచ క్రమాత్కుర్యాత్ ।) అత్ర బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వాశిషో వాచయిత్వేత్యాపస్తమ్బేనాభ్యుదయశ్రాద్ధపుణ్యాహవాచనమాత్రోక్తావపి తదనుక్తమపి యజ్ఞోపవీతవదఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధకర్మచ కర్తవ్యమ్, గృహ్యాన్తరేషు తదుక్తేః.

(అత్ర త్రికాణ్డీ—॥ * ॥ "బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాథ ధృతయజ్ఞోపవీతకమ్ । సప్రాణాహుతిమానం చ గురుర్మాణవమాశయేత్॥) ఇతి వచనాత్పుణ్యాహానన్తరం భోజనాత్పూర్వమేవ యజ్ఞోపవీతం ధార్యమ్.

(అత్ర బోధాయనః— "బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్య పుణ్యాహం స్వస్తి ఋద్ధిమితి వాచయిత్వా కుమారం భోజయిత్వా తస్య చౌలవత్తూష్ణీం కేశానోప్య స్నాతం శుద్ధవాససం బద్ధశిఖం ధృతకౌపీనం, యజ్ఞోపవీతం ప్రతిముఞ్చన్ వాచయతి, యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమితి") ॥ * ॥ "యజ్ఞోపవీతకాలస్స్యాద్వాచనే కృత ఆశిషామ్ । పురస్తాత్సమిదాధానాచ్ఛివ సామ్యమతేనతు ॥" ఇతి కపర్దివచనాత్ క్షౌరానన్తరమ్ "ఆయుర్దాదేవ" ఇతి సమిదాధానాత్పూర్వమేవయజ్ఞోపవీతంధార్య ఇత్యుతికాలద్వయముక్తమ్.

(తథైవాశ్వలాయనకాత్యాయనవైఖానసాదయః "వస్త్రమేఖ

న వైఖానసాదయో వస్త్ర మేఖలాది ధారణావసరఏవ యజ్ఞోపవీతం ధారయన్తి । అతః పురస్తాత్సమిదాధానాదితి వచనాచ్చ, ఆయుర్దా దేవేతి సమిదాధానాత్పూర్వమేవ యజ్ఞోపవీతం ధార్యమ్ । పరిహిత వస్త్రం పుచ్ఛ కచ్ఛమాచ్ఛాదయన్తి కేచిత్ । తన్నతథా కుర్యాత్, పుచ్ఛక

లాది ధారణావసరఏవ యజ్ఞోపవీతంధారయన్తి) తదేవం కుమారస్య కౌపీనధారణమాచమనం పరిషేచనమాపోశనం ప్రాణాహుతిరిత్యాదీని భవేయుః । ఏవనె ఉపవీతస్య నాపి తేనాపి స్పర్శశ్చ పరిహర్తవ్యః । స్నానాఙ్గతర్పణంచ సందేహాస్పదంస్యాత్ । అత ఏవ బోధాయనేన స్నానానన్తరముపవీతధారణముక్తమ్ । అతఏవ వరరుచినా కపర్దినాచ శివస్వామిమతముపన్యస్తమ్ ॥ పురస్తాత్సమిదాధానాదితి, సమిదాధానమత్ర ఆయుర్దా దేవేతి మన్త్రేణ సమిదాధానమేవోచ్యతే.

(అతః పురస్తాత్సమిదాధానాదితి వచనాచ్చ ఆయుర్దా దేవేతి సమిదాధానాత్పూర్వమేవయజ్ఞోపవీతం ధార్యమ్) నతు తస్మిన్, “ ఉత్తరైర్మన్త్రైస్సమిధ ఆదధ్యాత్ ” ఇత్యుక్తత్వాత్, ॥ * ॥ “ వినా యచ్ఛిఖయాకర్మ వినాయజ్ఞోపవీతతః । రాక్షసం తద్ధి విజ్ఞేయం సమస్తానిష్ఫలాః క్రియాః ॥ ” ఇతి వ్యాసస్మరణాత్ । తస్మాదుపవీతం ధారయిత్వా అగ్నేరుపసమాధానాదికం కార్యమ్ । అస్మిన్పక్షే నపూర్వోక్తదోష లేశః । అత్ర పునరాచారబాహుళ్యం దర్శయతి ఆశ్వలాయనః — “ మేఖలాంబధ్నీత ‘ఇయందురుక్తాత్’ ఇతి, అస్మిన్నవసరే యజ్ఞోపవీతమాదధాతి ” ఇతి । ఏవమేవ కాత్యాయనశ్చ । వైఖానసః — “ యాఅకృన్తన్ ఇతి వస్త్రమ్, ఇయందురుక్తాదితి మేఖలాం, పరీదమిత్యుత్తరీయం, యజ్ఞోపవీతమిత్యుపవీతమ్ ” ఇతి । గౌతమః — ॥ * ॥ “ ధారయేదహతం వాసఉపవీతాజినేఽపి । ” ఇతి.

(పరిహితవస్త్రం పుచ్ఛకచ్ఛమాచ్ఛాదయన్తి కేచిత్ । తన్నతథాకుర్యాత్, పుచ్ఛకచ్ఛస్య నగ్నత్వేన కర్మానర్హతాప్రపత్తేః ।

చ్ఛస్య నగ్నత్వేన కర్మానర్హత్వాపత్తేః ॥ * ॥ " యజ్ఞో పవీతమజినం మౌఞ్జీం దణ్డం కమణ్డలుమ్ । సోత్వం వా సశ్చ కౌపీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ ॥ " ఇతి భరద్వాజవచనాత్ , " కౌపీనాచ్ఛన్నం కృతశౌచం కుమారం దక్షిణత ఉపవేశ్య " ఇతి సాయణీయాదౌ దర్శనాచ్చ , కౌపీనమేవధారయేత్ । అథపుణ్యాహాన్తే బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞాతః

॥ * ॥ " యజ్ఞోపవీతమజినం మౌఞ్జీందణ్డం కమణ్డలుమ్ । సోత్వంవాసశ్చ కౌపీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ ॥ " ఇతి భరద్వాజవచనాత్ , " కౌపీనాచ్ఛన్నం కృతశౌచం కుమారం దక్షిణతఉపవేశ్య " ఇతిసాయణీయాదౌ దర్శనాచ్చ, కౌపీనమేవ ధారయేత్ ।) ఏవం తర్హి గృహస్థస్యాపి నగ్నత్వప్రసఙ్గఇతి చేత్ నైవం ॥ * ॥ " అకచ్ఛః పుచ్ఛకచ్ఛో వా ద్వికచ్ఛః కటివేష్టితః । కౌపీనధారకశ్చైవ నగ్నః పఞ్చవిధః స్మృతః ॥ " ఇతి, అకచ్ఛస్యైవ సాయణీయేపి నగ్నత్వప్రతిపాదనాత్, నివీతీచపరిధాయేత్యాపస్తమ్బేన కచ్ఛవిధానాచ్చ । అతః పృష్ఠే నాభౌ చ కచ్ఛాభావే గృహస్థోపి నగ్న ఏవ, అద్వికచ్ఛ ఇతి స్మరణాత్ । తర్హి కథమేకకచ్ఛం బ్రహ్మచారిణ ఇతి చేత్తస్య కౌపీనవిధానాత్ ॥ * ॥ " కటిసూత్రేబద్ధకచ్ఛః " ఇతి స్మరణాత్, స నగ్న ఇతి చేన్న ॥ * ॥ " కౌపీనధారణాయాథశుల్బం కృత్వోపవీతవత్ । యతిశ్చ బ్రహ్మచారీ చ దధ్యాత్తాం ద్విః ప్రదక్షిణమ్ ॥ " ఇతిభరద్వాజవచనాత్ । కటివేష్టిత ఇతి గృహస్థవిషయమ్ । ఉత్తరాభిస్తిసృభిః పరిధాప్యేతి బ్రహ్మచారిణః కటివేష్టనవిధానాత్ త్రియహాత్పరమప్యన్యత్పరిధాప్యేతి తద్విధానాచ్చ , సర్వైః కటిసూత్రం ధార్యమేవ । తథాచ సంవర్తః — ॥ * ॥ " కటిసూత్రం వినా కర్మ శ్రౌతం స్మార్తం కరోతి యః । సర్వం తన్నిష్ఫలం విద్యాత్సోపినగ్న ఇతి స్మృతః ॥ " సాయణీయమితి స్మృత్యనుసారేణ కృతః కశ్చిత్ప్రయోగగ్రన్థః ఆన్ధ్రేషు ప్రసిద్ధః । ఆదిశబ్దేన మాధవీయాదికం గృహ్యతే । తత్రాప్యేవమేవ కౌపీనాచ్ఛాదనముక్తమ్ .

ప్రయోగమాహ ॥ — (అథ పుణ్యాహాన్తే బ్రాహ్మణైరభ్యను

త్రిః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారం ఉపనేష్యఇతి సంకల్ప్య, ఆచాన్తం కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయేత్ । సర్షిచ్ఛన్దోదైవతం మన్త్రమాచార్యోవా చయేత్కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, తంమన్త్రం వాచయిత్వా ఆచామయేత్ । అథకుమారం క్షారలవణవర్జం ఘృతక్షీరమిశ్రమన్నం భోజయేత్ । ధృతోపవీతంతు పరిషేచనాపోశన ప్రాణాహుతిపూర్వకం భోజయిత్వా,ద్విరాచమయ్య స్వదక్షిణత ఉపవేశ్య, అపాంసంసర్జనాద్యాకేశనిధానాన్తం చౌలవత్కుర్యాత్ .

జ్ఞాతః త్రిః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారముపనేష్య ఇతి సంకల్ప్య, ఆచాన్తం కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయేత్ । సర్షిచ్ఛన్దోదైవతం మన్త్రమాచార్యో వాచయేత్, కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, తం మన్త్రం వాచయిత్వా,ఆచామయేత్। అథ కుమారం క్షార లవణ వర్జం ఘృత క్షీరమిశ్రమన్నం భోజయేత్ । ధృతోపవీతంతు పరిషేచనాపోశనప్రాణాహుతిపూర్వకం భోజయిత్వా ద్విరాచమయ్య, స్వదక్షిణత ఉపవేశ్య) ఉపనయీతేతిశ్రుత్యా చోదనవాక్యే త్వాత్మనేపదశ్రవణాదుపనేష్య ఇత్యేవసఙ్కల్పః, యజేత - యక్ష్యఇతివత్ । అస్యత్సర్వం వ్యాఖ్యాతమ్ । పుణ్యాహాన్తఇతి పునః పాఠః క్రమేణానుష్ఠానార్థః.

(అపాం సంసర్జనాద్యకేశనిధానాన్తం చౌలవత్కుర్యాత్)

" అనువాకస్య ప్రథమేనయజుషా " ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ ॥

నను, " చతుర్దిగ్వపనమన్త్రానన్తరమేవ యత్క్షురేణేత్యామ్నాయతే, తథా ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం ప్రవపతి, ' వపన్తముత్తరయానుమన్త్రయతే ' ఇతి సూత్రకారేణ వపనానన్తరమేవానుమన్త్రణమన్త్రోవినియుజ్యతే, తతస్తత్క్రమముల్లఙ్ఘ్య కథంవా యేనావపదిత్యనన్తరమేవ యత్క్షురేణేత్యనుమన్త్రణం క్రియతే " ఇతిచేత్, నైవంన్యాయపరిహీణాం వాణీంభాణీః , మన్త్రే వపసీతి వర్తమానప్రయోగదర్శనాత్ । నహివపనే నివృత్తే, వపసి

—॥ ఉపనయనేనసహ చౌలకరణవిధిః ॥—

ఉపనయనేనసహచౌలకరణే చౌలస్యప్రధానత్వాత్ , ప్రథమంచౌలవపనంమన్త్రవత్కృత్వా, పశ్చాదుపనయనాఙ్గవపనే, అపాం సంసర్జనాది విధివత్కృత్వా, చతుర్దిగ్వపనే కేశాభావేపి ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్ దర్భానేవ ఛిన్ద్యాత్ । అథనాపితేనో ప్తకేశం సుస్నాతం ధృతకౌపీనం శుద్ధవస్త్రాచ్ఛన్నమాచాన్తం ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం బద్ధశి

శుద్ధి ఇతి నిర్దేష్టుంశక్యతే । ప్రారబ్ధో ఽపరిసమాప్తశ్చహి వర్తమానః । ప్రకృతాభిప్రాయేణహి వపనక్రియాయాం వర్తమానం వపన్తమితి నిర్దిశ్యతే న తదనుమన్త్రణమాహసూత్రకారః । అతః పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్వ్యుత్క్రమేణ వినియోగో యుజ్యత ఇత్యలమ్ .

—॥ ఉపనయనేన సహ చౌలకరణవిధిః ॥—

(ఉపనయనేన సహచౌలకరణే చౌలస్య ప్రధానత్వాత్ , ప్రథమం చౌల వపనం మన్త్రవత్కృత్వా, పశ్చాదుపనయనాఙ్గవపనే అపాం సంసర్జనాది విధివత్కృత్వా , చతుర్దిగ్వపనే కేశాభావేపిప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్ దర్భానేవఛిన్ద్యాత్) సున్దరరాజీయేవ్యాఖ్యాయాం ఽయమర్థః । యుక్తంచైతత్ ॥ * ॥ “ ప్రధానస్యాక్రియాయాన్తు సాఙ్గంతత్క్రియతేపునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాన్తు నావృత్తిర్నైవ తత్క్రియా ॥ ” ఇతికాత్యాయనవచనేన ప్రధానస్య చౌలస్యాకరణే పునరపిసాఙ్గానుష్ఠానవిధానాత్ , “ అప్యల్పశో లోమాని వాపయతి ” ఇతిన్యాయేనోపనయనాఙ్గవపనస్య కించిత్కరణేపి చరితార్థత్వాచ్చ ॥ * ॥ “ చౌలోపనీతేతుసహ క్రియేతే యదా తదా క్షౌర యుగ ప్రసక్తౌ । చౌలే ప్రధానం క్షురకర్మకార్యముపానయాఙ్గం తు విభావనీయమ్ ॥ ”

(అథ నాపితేనో ప్తకేశం సుస్నాతం ధృత కౌపీనం శుద్ధవస్త్రాచ్ఛన్నమాచాన్తం ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం బద్ధశిఖమలఙ్కృతం కుమారమాచార్యో దర్భాసనే పూర్వవదుపవేశ్య , సమిచ్ఛన్దో దైవతం యజ్ఞోపవీతం పరమ

ఖమలఙ్కృతం కుమారమాచార్యో దర్భాసనే పూర్వాస్యముపవేశ్య, సర్షిచ్ఛన్దోదైవతం యజ్ఞోపవీతం పరమమితి మన్త్రం వాచయన్ కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, ఆచామయేత్ ॥ * ॥ “ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షిపేత్ ॥” ఇతి భరద్వాజః । అథాగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగే తు కుశామ్బుకూర్చవస్త్రాశ్మమౌఞ్జ్యజినదణ్డభిక్షాపాత్రాణి సకృదేవ సాదయేత్ । ఆజ్యభాగాన్తే కుమారస్య దక్షిణే హస్తే పాలాశీం సమిధం ప్రదాయ హస్తే తం గృహీత్వా, “ఆయు

మితి మన్త్రం వాచయన్ కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, ఆచామయేత్ ॥ * ॥ “ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షిపేత్ ॥” ఇతి భరద్వాజః) ॥ * ॥ “ఉపవీతం శిఖాబన్ధమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ । అపవిత్రకృతం కర్మ విప్రస్య విఫలం భవేత్ ॥” ఇతి సంవర్తః । అలఙ్కృతమితి - ఆశ్వలాయనః — “అలఙ్కృతం కుమారం కుశలీకృతశిరసమహతేన వాససా సంవీతమ్” ఇతి । కాత్యాయనశ్చ — “పర్యుప్తమలఙ్కృతం కుమారమానయన్తి” ఇతి । “అథ పర్యుప్తమూర్ధానం భుక్తవన్తమలఙ్కృతమ్” ఇతి తద్వ్యాఖ్యానే । అతో గన్ధపుష్పాద్యలఙ్కారోఽస్మిన్ దినే న బ్రహ్మచర్యవిరుద్ధః ॥ * ॥ “యజ్ఞోపవీతమన్త్రస్య బ్రహ్మా ఋషిరితిస్మృతిః । ఛన్దస్త్రిష్టుప్ దేవతా తు త్రయో వేదా ఇతి శ్రుతిః.

(అథాగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగే తు కుశామ్బుకూర్చవస్త్రాశ్మమౌఞ్జ్యజినదణ్డభిక్షాపాత్రాణి సకృదేవ సాదయేత్ । ఆజ్యభాగాన్తే కుమారస్య దక్షిణహస్తే పాలాశీం సమిధం ప్రదాయ, హస్తే తం గృహీత్వా, “ఆయుర్దా దేవ” ఇతి మన్త్రమాచార్యస్స్వయముచ్చరన్, మన్త్రాన్తే సమిధమాజ్యాభ్యక్తామాధేహీత్యాధాపయేత్ ।

దా॒దేవ " ఇతి మన్త్రమాచార్యస్స్వయముచ్చరన్ మ
న్త్రాన్తే సమిధమాజ్యాభ్యక్తా మాధేహీత్యాధాపయేత్ ।
నాత్రస్వాహాకారః । తతఉత్థాయ కుమారఆచార్యం ప్రద
క్షిణమాగత్యానుజ్ఞాప్య, ఆచార్యమగ్నించాన్తరేణాసాద్య,
ఉత్తరేణాగ్నింతిష్ఠేత్ । తమ్ " ఆతిష్ఠేమమ్ " ఇతిమన్త్ర
ముచ్చరన్నాచార్యోదక్షిణేన పాదేన అశ్మాన మాతిష్ఠతి

నాత్ర స్వాహాకారః । తతఉత్థాయ కుమారఆచార్యం ప్రదక్షిణమాగత్యా నుజ్ఞాప్య, ఆచార్యమగ్నించాన్తరేణాసాద్య, ఉత్తరేణాగ్నింతిష్ఠేత్ । తమ్ " ఆతిష్ఠేమమ్ " ఇతి మన్త్రముచ్చరన్నాచార్యో దక్షిణేనపాదేనాశ్మాన మాతిష్ఠేతి కుమారంబ్రూయాత్) " స్నాతమగ్నేరుపసమాధానాత్ " ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ " పాత్రప్రయోగే తు కుశామ్బుకూర్చ వస్త్రాశ్మదణ్డాజిన మేఖలాశ్చ । ద్రవాణిపాత్రాణి నియుజ్య పశ్చాదుద్యజ్ఞోతచామూని సమూహ్యోపనేతా ॥ " " భిక్షాపాత్రం చ సాదయేత్ " ఇతి వైఖానసః । ఆజ్యభాగాన్తేకృతే స్నాతం కుమారం హస్తేగృహీత్వా, ఆయుర్దాదేవే త్యేతయా పాలాశీం సమిధమాధాపయతి, మన్త్రాన్తే చాధేహీతి బ్రూయాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ । ప్రదక్షిణమితి - విప్రాగ్న్యోరన్తరాగమననిషేధాదితి శేషః । " అగ్నింబ్రాహ్మణంచాన్తరేణ నాతిక్రామేత్ । బ్రాహ్మణాంశ్చానుజ్ఞాప్యవాఽతిక్రామేత్ ।" ఇత్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ అథోత్థాయ కుమారోఽపి స్వాచార్యం తు ప్రదక్షిణమ్ । ఆగమ్యోత్తరతస్తిష్ఠేదగ్నిమాచార్యమన్తరా ॥ అత్ర యద్యపి, బోధాయనేన " జరసేనయేమం స్వాహా " ఇతి పఠ్యతే । తథాప్యస్మాకం తథాఽనామ్నానాదాధేహీత్యేవబ్రూయాదితి వ్యాఖ్యాతమ్। యత్రప్రధానక్రియైవోక్తా, నజుహోతిక్రియా, నతత్రస్వాహాకారః । మన్త్రాన్తే నపఠ్యతేచేదితి వివృతత్వాచ్చ నాత్ర స్వాహాకారః ॥ * ॥ " స్వాహాకారో నచాయుర్దా ఇత్యత్ర సమిదాహుతౌ । ఆధేహీత్యేవ మన్త్రాన్తే వటుమాధాపయేద్గురుః ॥ "

కుమారంబ్రూయాత్ । అత్ర వైఖానసః “ ఆతిష్ఠేతి వాయ
వ్యామశ్మానంపాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేనస్పర్శయిత్వా ” ఇతి ।
తతః పాదేనాశ్మానంస్పృష్ట్వా, అధస్తాత్తత్రైవ తిష్ఠేత్
ఆపరిధానాద్యథాస్థానం నప్రత్యాసీదేత్, ఉత్తరతాఽఽచార్య
సమీపనయనవిధానాత్ , బోధాయనాదిభిరగ్నేరుదక్ తిష్ఠ
త ఏవ వాసఃపరిధానాదివిధానాచ్చ । అథాచార్యో “ రేవతీ
స్త్వా ” ఇతిద్వాభ్యాముపాహతంవాసోఽభిమన్త్ర్య “ యాఅ
కృన్తన్ ” ఇతిత్రిభిః కుమారస్యకటితటే ప్రదక్షిణంపరిధా

ఉక్తార్థేసంవాదవచనముదాహరతి । (అత్ర వైఖానసః — “ ఆతి
ష్ఠేతి వాయవ్యామశ్మానం పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేన స్పర్శయిత్వా ” ఇ
తి । తతః పాదేనాశ్మానంస్పృష్ట్వా, అధస్తాత్తత్రైవతిష్ఠేత్ , ఆపరిధానా
ద్యథాస్థానం నప్రత్యాసీదేత్ , ఉత్తరత్రాఽఽచార్య సమీపనయనవిధానా
త్ , బోధాయనాదిభిరగ్నేరుదక్ తిష్ఠత ఏవ వాసః పరిధానాది విధానా
చ్చ ।) స్పృష్ట్వేతి - స్పర్శమాత్ర విధానాదిత్యర్థః । ప్రాగేవాచా
ర్యసమీపం గతస్య, పరిధానానన్తరం సమీపనయనవిధానం నసంభవతి;
తథా గౌతమేన ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్యేత్యుపక్రమ్య,
సంప్రేష్యోపవేశ్యేతి సంప్రేషానన్తరమేవోపవేశనవిధానాత్ ; అథైనమ
స్థాప్యోత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదాఽశ్మానమాస్థాపయతీత్యుపక్రమ్య, అశ్మా
నమాస్థాయ , తత్రైవ తిష్ఠతో వాసో మౌఞ్జ్యజిన హస్తగ్రహణ పరిధా
నాన్యుక్త్వా, “అథైనముపనయతి” ఇతిబోధాయనేనాశ్మసమీప నయన విధా
నాచ్చ । తథాస్మాకమపి అశ్మాస్థాపనవాసఃపరిధానాదికమగ్నేరుత్తరతస్తి
ష్ఠత ఏవ క్రియతే, నగురోర్దక్షిణత ఆసీనస్య, సమ్ప్రదాచారాభావాత్ ,
పునరుత్థానాస్న్యుదగవస్థానవిధానాభావాచ్చ ॥ * ॥ దక్షిణేన పదాఽశ్మా
నమాస్థాయాధఃస్థితో వటుః । ఆదేవతాపరీదానాన్ప్రత్యాసీదేన్నచాసనే ॥
(అథాచార్యో “ రేవతీస్త్వా ” ఇతిద్వాభ్యాముపాహతంవాసోఽభిమన్త్ర్య
“ యా అకృన్తన్ ” ఇతి త్రిభిః కుమారస్య కటితటే ప్రదక్షిణం పరిధా

ప్య, పరిహితవాససంకుమారమ్ " పరీదంవాసః " ఇత్యను మన్త్రియ్య, మౌఞ్జీం మెఖలాం త్రివృతాం త్రిః ప్రదక్షిణం " ఇయం దురుక్తాత్ " ఇతి ద్వాభ్యాంకుమారస్య కటితటె పరివీయ, నాభిదెశె గ్రన్థిం కృత్వా, తౌ మన్త్రౌ కుమారం వాచయిత్వా, కృష్ణాజినముత్తరలోమకముత్తరీయార్థే " మిత్రస్య చక్షుః " ఇతి ధారయిత్వా, తం వాచయిత్వా, తతోఽగ్నెరుత్తరత ఉదగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తెషు " ఆగన్త్రా " ఇతి కుమారం ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్య, తం మన్త్రం వాచయిత్వా, స్వయం ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠేత్ । ఉత్తరతోఽగ్నెః ప్రత్యఙ్ముఖ మవస్థాప్యాఞ్జలిం కారయేత్, స్వయంచోపరి కుర్యాత్ । " దక్షిణతస్తిష్ఠన్ మన్త్రవాన్ బ్రాహ్మణఆచార్యోదకాఞ్జలిం పూరయేత్ । " ఇతి గౌతమః । " ఉత్తరతోఽగ్నెః ప్రా

ప్య, పరిహితవాససంకుమారం ' పరీదంవాసః ' ఇత్యనుమన్త్రియ్య, మౌఞ్జీం మేఖలాం త్రివృతాంత్రిఃప్రదక్షిణమ్ " ఇయం దురుక్తాత్ " ఇతి ద్వాభ్యాంకుమారస్య కటితటె పరివీయ, నాభిదెశెగ్రన్థిం కృత్వా, తౌ మన్త్రౌ కుమారం వాచయిత్వా, కృష్ణాజిన ముత్తర లోమకముత్తరీయార్థే " మిత్రస్య చక్షుః " ఇతి ధారయిత్వా, తం వాచయిత్వా, తతోఽగ్నెరుత్తరత ఉదగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తెషు " ఆగన్త్రా " ఇతి కుమారం ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్య, తం మన్త్రం వాచయిత్వా, స్వయం ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠేత్ । " వాసః సద్యః కృత్తోతమ్ " ఇత్యాది సూత్రమత్రభావ్యమ్ । " ఉదగగ్రాన్ దర్భాన్ " ఇతి గౌతమః.

కథమత్రవటోః ప్రత్యఙ్ముఖత్వం గురోః ప్రాఙ్ముఖత్వం చె త్యత్ర సంవాదవచనముదాహరతి । (ఉత్తరతోఽగ్నెః ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్య అఞ్జలిం కారయెత్, స్వయంచోపరి కుర్యాత్ " దక్షిణతస్తిష్ఠన్ మన్త్రవాన్ బ్రాహ్మణః ఆచార్యోదకాఞ్జలిం పూరయెత్ " ఇతి గౌతమః

ఙ్ముఖ ఆచార్యోఽవతిష్ఠతే, ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతరోఽపామఞ్జలిం
పూరయిత్వా " ఇత్యాశ్వలాయనః । తతః ప్రత్యఙ్ము
ఖస్య తిష్ఠతః కుమారస్యాఞ్జలావాచార్యోఽన్యావర్జి
తమస్మా ఉదకాఞ్జలిం నినీయ, తెన జలేన "సముద్రా
దూర్మిః" ఇతి త్రిః కుమారం ప్రోక్ష్య, తం వాచయిత్వా
"అగ్నిష్టే హస్తమగ్రభీత్" ఇత్యాదిభిస్తవేత్యన్తైర్మ
న్త్రైరన్తే కుమారస్య సాఙ్గుష్ఠముత్తానం దక్షిణహస్తం గృ
హీత్వా, "అగ్నయే త్వా పరిదదామి" ఇత్యాదిష్వసౌశ
బ్దేషు నియత సంబుద్ధ్యన్తశర్మశబ్దైరేకాదశభిర్మన్త్రైః
ప్రతిమన్త్రం శర్మాన్తేఽగ్న్యాది దేవతాభ్యో రక్షణా
ర్థం కించిత్కించిత్ప్రసార్య, హస్తం ప్రదర్శ్య దద్యాత్ ।
"దేవస్య త్వా" ఇతి యజుషా అసౌ శబ్దే సంబుద్ధ్యా
కుమారస్య శర్మ నిర్దిశన్నాచార్యో హస్తాభ్యాం కుమా
రమాలిఙ్గ్య, ఆత్మనస్సమీపం నీత్వా, అభిముఖముపవేశ్య,

"ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రాఙ్ముఖ ఆచార్యోఽవతిష్ఠతే ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతరోఽ
పామఞ్జలింపూరయిత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః ।) స్పష్టోఽర్థః.
(తతః ప్రత్యఙ్ముఖస్య తిష్ఠతః కుమారస్య అఞ్జలౌ ఆచార్యోఽ
న్యావర్జితమస్మాఉదకాఞ్జలింనినీయ, తేనజలేన "సముద్రాదూర్మిః"
ఇతిత్రిఃకుమారం ప్రోక్ష్య, తంవాచయిత్వా, "అగ్నిష్టేహస్తమగ్రభీత్"
ఇత్యాదిభిస్తవేత్యన్తైర్మన్త్రైరన్తే కుమారస్యసాఙ్గుష్ఠముత్తానందక్షిణహస్తం
గృహీత్వా, "అగ్నయేత్వాపరిదదామి" ఇత్యాదిష్వసౌశబ్దేషు నియ
త సంబుద్ధ్యన్తశర్మశబ్దైరేకాదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం శర్మాన్తే అ
గ్న్యాది దేవతాభ్యో రక్షణార్థం కించిత్కించిత్ ప్రసార్య, హస్తం
ప్రదర్శ్య దద్యాత్ । "దేవస్యత్వా" ఇతి యజుషా అసౌ శబ్దే సంబు
ద్ధ్యా కుమారస్య శర్మ నిర్దిశన్నాచార్యో హస్తాభ్యాం కుమారమాలిఙ్గ్య
ఆత్మనస్సమీపం నీత్వా, అభిముఖముపవేశ్య, "సుప్రజా" ఇతితస్యదక్షిణే

" సుప్రజాః '' ఇతి దక్షిణేకర్ణే జపిత్వా, " బ్రహ్మచర్య
మాగామ్ '' ఇతికుమారం వాచయిత్వా, కుమారం దక్షి
ణహస్తేగృహీత్వా, " కో నామాసి '' ఇతి పృచ్ఛతి " శ
ర్మానామాస్మి '' ఇతి వటుః ప్రత్యాహ " కస్య బ్రహ్మచార్య
సి శర్మన్ '' ఇత్యాచార్యః " ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మి ''
ఇతి కుమారః " శర్మైష తే దేవసూర్యేత్యాదిసంచరశర్మన్ ''
ఇత్యన్తమాచార్యో జపిత్వా " అధ్వనామధ్వపతే '' ఇతి
యజుః కుమారం వాచయేత్ । కుమారః ప్రదక్షిణమగ్నింకృ
త్వా, ఆచార్యస్య దక్షిణత ఉపవిశేత్ । " ప్రదక్షిణము

కర్ణేజపిత్వా " బ్రహ్మచర్యమాగామ్ '' ఇతి కుమారం వాచయిత్వా, కుమా
రం దక్షిణహస్తేగృహీత్వా " కో నామాసి '' ఇతి పృచ్ఛతి " శర్మానా
మాస్మి '' ఇతి వటుః ప్రత్యాహ । " కస్య బ్రహ్మచార్యసి శర్మన్ '' ఇత్యా
చార్యః " ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మి '' ఇతి కుమారః । " శర్మైష తే
దేవసూర్యేత్యాది సంచరశర్మన్ '' ఇత్యన్తమాచార్యో జపిత్వా " అధ్వనా
మధ్వపతే '' ఇతి యజుః కుమారం వాచయేత్ । కుమారః ప్రదక్షిణమగ్నింకృ
త్వా ఆచార్యస్య దక్షిణత ఉపవిశేత్ । " ప్రదక్షిణమగ్నిం పరీత్యోపవిశ
త్యన్వారబ్ధ ఆజ్యాహుతీర్జుహుత్వా '' ఇతి కాత్యాయనః) ఉదకాఞ్జలి
మితి - అస్మా ఇతి షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ । త్రిఃప్రోక్షేదితి - సకృన్మన్త్రేణ ద్వి
స్తూష్ణీమ్ । అసౌశబ్దేషు సర్వేషు సమ్బుద్ధ్యా నామగ్రహణమితి వ్యాఖ్యాత
మ్ । అత్ర కపర్దీ —— ॥ * ॥ " మార్జ్యాజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనానితు ।
సమన్త్రమేతాన్యాచార్యః పూర్వం కృత్వాథ వాచయేత్ ॥ అన్తేతు సర్వమ
న్త్రాణాం హస్తగ్రహణమిష్యతే । దేవతాభ్యః పరీధానం రక్షణాయ పృ
థక్పృథక్ ॥ గ్రహమన్త్రేష్వసౌశబ్దే నీచైః ప్రాణధాన్యవాచిని । సంబు
ద్ధ్యా శర్మవక్తవ్యమనీచైః ప్రథమాన్తతః ॥ '' నియతేతి - సంబోధనానీతి
సర్వాణ్యనుదాత్తప్రకరణోక్తేః సంబుద్ధిపదం సర్వం నియతమిత్యర్థః । ప్రాణ
ధాన్యేతి - అవృధమసావితి నివర్తతే, ప్రాణవాదిత్వాదసౌశబ్దస్య " దేవ

గ్నింపరీతోయుపవిశత్యనాయురభ్యాజాయుపహుతీర్హుత్వా " ఇతి కాత్యాయనః ॥

—* ఇతిగృహ్యరత్నే నవమఃఖణ్డః *—

ఏవముత్తరత్రాపి కుమారగామిఫలప్రకాశనమన్త్రాంశ్చకుమారం వాచయేత్, ప్రత్యగాశిషంచైనం వాచయతీతి నియమాత్। తేఖలు " ఇయంమరుక్తాత్ " ఇత్యాదయః। తాన్మన్త్రాన్వాచయతి। కరణత్వేన చోదితత్వాత్తైర్మన్త్రైః పూర్వంక్రియాంకుర్వన్తి। తేషాం క్రియాగుణభూతైకర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాల్, కుమారస్య సంస్కార్యత్వేన ప్రధానత్వాచ్చ, తతోన్యానామన్త్రాన్ప్రత్యగాశిషో వాచయేత్। ఏవంకుమారమాచార్యః"యోగేయోగే"ఇతి

స్యత్వా " ఇతి హస్తాభ్యాం కుమారమాలిఙ్గ్య, ఇతి వైఖానసోక్తార్థః। కుమారందక్షిణహస్తేగృహీత్వా, ఇతికాత్యాయనోక్తార్థః। ప్రదక్షిణమిత్యుక్తార్థంసంవాదయతి। ప్రదక్షిణమగ్నిమిత్యాశ్వలాయనః। అధ్వనామధ్వపతే ఇత్యస్య అధ్వనః పారగమనరూపఫలస్య కుమారగామిత్వప్రకాశకత్వాత్ తం వాచయత్యాచార్యః.

ఇతి కర్ణభూషణే నవమఃఖణ్డః

ఏవముత్తరత్రాపి కుమారగామిఫలప్రకాశనమన్త్రాంశ్చ కుమారం వాచయేత్, ప్రత్యగాశిషంచైనంవాచయతీతి నియమాత్। [అనుష్ఠేయార్థప్రకాశకోహి మన్త్రః] తేఖలు " ఇయంమరుక్తాత్ " ఇత్యాదయః, తాన్మన్త్రాన్ వాచయతి। కరణత్వేన చోదితత్వాత్తైర్మన్త్రైః పూర్వం క్రియాం కుర్వన్తి। తేషాంక్రియాగుణభూతకర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాత్, కుమారస్యసంస్కార్యత్వేనప్రధానత్వాచ్చ, తతోన్యానామన్త్రాన్ప్రత్యగాశిషోవాచయేత్। ఏవంకుమారమాచార్యః "యోగేయో

తం వాచయన్ హస్తం గృహీత్వా హావయిత్వా, స్వయమ్
"ఇమమగ్నే" ఇతిమన్త్రముచ్చార్య ఆచార్యః మన్త్రాన్తే
స్వాహేతి కుమారమేవ వాచయన్ హావయిత్వా "శతమి
న్ను" ఇతి కుమారం వాచయన్ హావయిత్వా "అగ్నిష్ట ఆ
యుః" ఇతి స్వయముక్త్వా, అన్తే స్వాహేతి కుమారం వాచ
యన్ హావయిత్వా "మేధాం మహ్యమ్" ఇత్యాదీన్ సప్తమ
న్త్రాన్ స్వయమనుక్త్వా కుమారం వాచయన్నేవ హావయే
త్। తతోజయాది పరిషేచనాన్తమాచార్య ఏవ అనన్వారబ్ధః

గే" ఇతి తం వాచయన్ హస్తం గృహీత్వా హావయిత్వా, స్వయమ్ "ఇమ
మగ్నే" ఇతిమన్త్రముచ్చార్య, ఆచార్యో మన్త్రాన్తే స్వాహేతి కు
మారమేవ వాచయన్, హావయిత్వా, "శతమిన్ను" ఇతి కుమారం
వాచయన్ హావయిత్వా "అగ్నిష్ట ఆయుః" ఇతి స్వయముక్త్వా, అ
న్తే స్వాహేతి కుమారం వాచయన్ హావయిత్వా "మేధాం మహ్యమ్"
ఇత్యాదీన్ సప్తమన్త్రాన్ స్వయమనుక్త్వా, కుమారం వాచయన్నేవ హావ
యేత్) "అత్రైనముత్తరాహుతీర్హావయిత్వా" ఇతిసూత్రమత్ర భావ్యమ్।
జయాదీనాం ప్రత్యగాశిషామపి నవాచనమ్, నాపిహావనమ్, సామాన్య
సిద్ధత్వాత్, తా నాచార్య ఏవ జుహోతి.

ఇదమాహ — (తతోజయాదిపరిషేచనాన్తం ఆచార్య ఏవ అన
న్వారబ్ధః కుర్యాత్ । అత్ర భువఃస్వాహేతి హుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహు
తీర్జుహుయాత్ । అథ ప్రణీతాః విమోక్షయేత్ ।) ఆహుతీరితి సామాన్య
వచనాదాజ్యభాగానన్తరమేవ కుమారం హావయతి । తత్ర ద్వితీయచతుర్థౌ
"ఇమమగ్న ఆయుషే, అగ్నిష్ట ఆయుః ప్రతరామ్" ఇతి లిఙ్గవిరోధాత్, ఆ
యుర్దా దేవజరసమితివదాచార్యః స్వయమేవ బ్రూయాత్ । నైనం వాచ
యతి । "జయాన్, అభ్యాతానాన్, రాష్ట్రభృతః" ఇతి సామాన్యవిధి సిద్ధ
మేవ ఆచార్యో జయాదిప్రతిపద్యతె । తతస్తేషాం నవాచనమ్, నహావన
మ్, ఇతి । అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ "యోగాదీన్ వాచయన్నేవ కుమా

కుర్యాత్। అత్ర భువస్స్వాహేతి హుత్వా, ప్రాయశ్చిత్తా
హుతీర్జుహుయాత్ । అథప్రణీతాః విమోక్షయేత్ । అథో
త్థాయాచార్యస్సదస్యాన్ సంపూజ్య ప్రణమ్య సుముహూర్తం
ప్రతీక్ష్య, అపరేణాగ్నిముదగగ్రే కుమారనిహితే కూర్చే
" రాష్ట్రభృదసి " ఇతి యజుషోపవిశేత్ । తస్య పురస్తా
త్ప్రత్యఙ్ముఖో వటుర్దర్భేష్వాసీత । అథ కుమారో దక్షి
ణేనపాణినా ఆచార్యస్య దక్షిణంపాదం సవ్యేన సవ్యము
పసంగృహ్య, ప్రణమ్య " సావిత్రీంభో అనుబ్రూహి " ఇ

ఠం హోవరమెష్థాలు । ద్వితీయచతుర్థౌ బ్రూయాదాచార్యో జుహుయాద్వ
టుః ॥ యత్కర్మణి బ్రాహ్మణశబ్దఉక్తో భేదోఽస్తిచేత్తత్ర తథోపనీతౌ ।
తత్కర్మవశాన్నైభువ ఆహుతిస్స్యాద్భేదనాజ్ఞాతవిధిద్వయం వా ॥"

(అథోత్థాయాచార్యః, సదస్యాన్ సంపూజ్య ప్రణమ్య సుము
హూర్తంప్రతీక్ష్య, అపరేణాగ్నిముదగగ్రే కుమారనిహితే కూర్చే " రా
ష్ట్రభృదసి " ఇతియజుషోపవిశేత్ । తస్యపురస్తాత్ప్రత్యఙ్ముఖోవటుర్దర్
భేష్వాసీత ।) " అపరేణాగ్నిముదగగ్రమ్ " ఇత్యాది సూత్రమత్రభా
వ్యమ్ ॥ * ॥ " కర్తవ్యాబ్రాహ్మణానుజ్ఞా ద్విజైస్సర్వప్రయత్నతః —
బ్రాహ్మణానుజ్ఞయాసర్వంకర్మ కుర్యాత్ప్రయత్నతః — అభేద్యాబ్రా
హ్మణాశిషః । " ఇత్యాదికమత్రభావ్యమ్ । వటుర్దర్భేష్వితి - అత్ర బో
ధాయనః — " తస్యాగ్రే కుమారః ప్రత్యఙ్ముఖోవటుర్దర్భేషూపవిశ్య
పాదావన్వారభ్యాహ " ఇతి.

(అథ కుమారోదక్షిణేనపాణినా ఆచార్యస్య దక్షిణంపాదం సవ్యే
న సవ్యముపసంగృహ్య, ప్రణమ్య, " సావిత్రీం భో అనుబ్రూహి " ఇతి
ప్రార్థయేత్) సూత్రే " దక్షిణేన పాణినాదక్షిణంపాదమ్ " ఇతిసవ్యస్యా
ప్యుపలక్షణమ్, పాదావన్వారభ్యాహేతి బోధాయనోక్తేః । " తస్య పాదౌ
పాణిభ్యాం సంగృహ్య " ఇతి ఆశ్వలాయనః । తథా మనుః — ॥ * ॥
వ్యత్యస్తపాణినా కార్యం పాదయోర్గ్రహణం గురోః । సవ్యేనసవ్య

తిపాఠయేత్ ; ఏవం సమ్యగుపసన్నాయ, సావిత్ర్య
ఖ్యం బ్రహ్మప్రార్థయతే శిష్యాయ, సర్షిచ్ఛన్దోదైవతం
తదుబ్రూయాత్ ॥*॥ " పచ్ఛోభూస్తమ్భవోభర్గస్స్వర్ధి
యఇతీష్యతే । అర్ధర్చశోభూస్తమ్భవర్ధియస్స్వస్తద
న్యథా ॥ " ఇత్యుక్తక్రమేణ కుమారస్య దక్షిణకర్ణే సము
పదిశన్వాచయేత్ । " తస్య వాససా పాణిభ్యాం పాణీ
సంగృహ్య సావిత్రీమన్వాహ, పచ్ఛోర్ధర్చశస్సర్వాం
యథాశాస్త్రం వాచయిత్వా " ఇతి ఆశ్వలాయనః ।
" కుమారో దర్భేషు ప్రత్యఙ్ముఖఉపవిశ్య, పాదావన్వార

స్యవ్యత్యస్తవ్యోదక్షిణేనతుదక్షిణః ॥ జన్మప్రభృతియత్కించిత్సుకృతం సము
పార్జితమ్ । తత్సర్వం నశ్యతిక్షిప్రమేకహస్తాభివాదనే ॥ " నను, అత్ర
చరణగ్రహణస్యానతిక్రమణీయత్వాద్గాయత్ర్యుపదేశార్థం తద్విధీయ
తే, అతోఽత్ర నాభివాదననియమః । సత్యమ్ - ఏకపాణినా పూజ్యపా
దగ్రహణస్యానుచితత్వాత్, బోధాయనాదివచనాచ్చ, పాణిభ్యాంపా
దయోర్గ్రహణమిత్యవిరోధః.

(ఏవం సమ్యగుపసన్నాయసావిత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ ప్రార్థయతే
శిష్యాయ, సర్షిచ్ఛన్దోదైవతంతదుబ్రూయాత్)సమ్యగితి " తస్మై సవి
ద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ " ఇతి శ్రు
తిః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే .

తత్ర గాయత్ర్యుపదేశక్రమే కపర్దివచనముదాహరతి ॥ * ॥
" పచ్ఛోభూస్తమ్భవోభర్గస్స్వర్ధియ ఇతీష్యతే । అర్ధర్చశోభూ
స్తమ్భవర్ధియస్స్వస్తదన్యథా ॥ " ఇత్యుక్తక్రమేణ కుమారస్య దక్షి
ణే కర్ణే సముపదిశన్ వాచయేత్ । " తస్యవాససా పాణిభ్యాం పాణీ
సంగృహ్య, సావిత్రీమన్వాహ, పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వాం యథాశక్తి
వాచయిత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః । " కుమారో దర్భేషు ప్రత్యఙ్ము
ఖఉపవిశ్య, పాదావన్వారభ్యాహ, సావిత్రీం భో అనుబ్రూహి " ఇ

ష్య ఆహ, సావిత్రీం భో అనుబ్రూహి” ఇతి బోధాయనః ।

తి బోధాయనః) అత్రాయముపదేశక్రమః ॥ ప్రణవవ్యాహృతిగాయత్రీణామృష్యాదికం క్రమేణ ప్రథమముపదిశ్య, తస్మా అన్వాహ “ సావిత్రీం పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వాం ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వకమ్” ఇతి । యత్తు గౌతమవచనం “ తస్మా అన్వాహ సావిత్రీం పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వాం వ్యాహృతీశ్చైకైకశ ఓంకారం చ ” ఇతి । న తత్ క్రియాపరమ్, జపహోమాదిషు సర్వత్ర గాయత్ర్యాః ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వకత్వాత్, బహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాచ్చ । “ ఓమితి ప్రతిపద్యతే భూర్భువస్సువరిత్యాహ । అథ సావిత్రీం గాయత్రీం త్రిరన్వాహ । పచ్ఛోఽర్ధర్చశోఽనవానమ్ । ఓమితి బ్రాహ్మణాని ప్రవక్ష్యన్నాహ” ఇత్యాదికా శ్రుతిః । మనుః — ॥ * ॥ “ ఏతదక్షరమేతాం చ జపన్ వ్యాహృతిపూర్వకామ్ ॥ ” ఇతి । ఏతదక్షరం-- ప్రణవమ్, ఏతాం-- గాయత్రీమ్, “ ప్రణవాద్యామిమాం తథా । తదిత్యృచసమో నాస్తి ” ఇతి స్మృత్యన్తరేణ ప్రకృతత్వాత్ । బోధాయనశ్చ “ తస్మా అన్వాహ ఓమితి ప్రతిపద్య తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యేతాం పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సమస్తాం వ్యాహృతీర్విహృతాః పాదాదిష్వన్తేషు వా తథార్ధర్చయోరుత్తమాం కృత్స్నాయామ్ ” ఇతి । ఏవమేవాపస్తమ్బశ్చ । వ్యాసః — ॥ * ॥ “ ప్రణవవ్యాహృతిభ్యాం స్వాహాన్తా హోమకర్మణి । త్రికేష్వేవ జపేన్మర్త్యో జప్యయజ్ఞః ప్రసిద్ధమే ॥ ” సున్దరరాజీయే — “ సావిత్రీం పాదే పాదేఽవసాయ, తతోఽర్ధర్చేఽవసాయ, తతస్సర్వామన్వాహ । అస్మిన్నేవానువచనే క్రమేణ పాదాదిషు వ్యాహృతిమేకైకామన్వాహ । ఏవం తాసామాదౌ ప్రణవమన్వాహ ” ఇతి । ఏవం శ్రుతిస్మృతిభిర్గాయత్ర్యాస్సర్వత్ర ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వకత్వప్రతిపాదనాత్, బహుశ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ గౌతమీయమపి తదనుగుణార్థమేవ సమర్థనీయమ్ । తస్యార్థస్త్వయమర్థః - గాయత్ర్యాః పాదే పాదే అర్ధర్చే అనవానే చాదౌ ప్రణవమన్వాహ [illegible] వ్యాహృతీం [illegible] ఇతి నతు [illegible]

[illegible]

తతః కుమారః “అవృధమ్” ఇతి యజుషా । ఉత్తరమోష్ఠము
పస్పృశ్య, ఆచామేత్ । నాత్రాసౌశబ్దే శర్మనిర్దేశః,
కుమారపరత్వాభావాత్, అసౌ ప్రాణ ఇత్యన్వయాత్ । త
తః ప్రథమాన్తః ప్రాణశబ్దో న సంబుద్ధిః, ప్రచయత్వప్రసక్తేః ।
“బ్రహ్మణ ఆణీస్థః” ఇతి యజుషా హస్తాభ్యాం కర్ణౌ యుగ
పదుపస్పృశ్య, “సుశ్రవః” ఇతి మన్త్రం పఠన్ దక్షిణే
న పాణినా పాలాశదణ్డం వటురాచార్యదత్తమాదత్తే । అథా
చార్యః “స్మృతం చ మే - ఇత్యాది ‘సర్వప్రజో భూయాస

ష్వేవ వినియోగః, అన్యథా ఉపదేశస్య నిరర్థకత్వప్రసక్తేః, జపాదిషు
క్రమాన్తరవిధానాచ్చ । ఏవం హి శిష్టా ఆచరన్తి । తస్మాదయమేవోపదేశ
క్రమః । ఏవముపదిశ్య కుమారం వాచయేత్, “సావిత్రీం పఠన్ ఊర్ధ్వ
శస్సమస్తానధ్యాపయేత్” ఇతి వైఖానసోక్తేః । అత్ర ద్వితీయతృతీయ
యోరావ్యాహృత్యోరాదౌ కేచిత్ప్రణవం నేచ్ఛన్తి.

(తతః కుమారః “అవృధమ్” ఇతి యజుషా ఉత్తరమోష్ఠము
పస్పృశ్య ఆచామేత్ । నాత్రాసౌశబ్దే శర్మనిర్దేశః, కుమారపరత్వా
భావాత్, అసౌ ప్రాణ ఇత్యన్వయాత్ । అతః ప్రథమాన్తః ప్రాణశ
బ్దో న సమ్బుద్ధిః ప్రచయత్వప్రసక్తేః) అత్ర కాపదీ – ॥*॥ “ఓష్ఠ
యోస్తు పర్యస్తం పస్పృశ్యతేఽవృధమిత్యథ । ఆచామేత్తు హి నా[illegible]
కరాభ్యాం యుగపచ్ఛ్రుతి ॥ కర్ణౌ స్పృశేదిత్యదణ్డాదానం [illegible] మన్త్రేణ [illegible]
తు । ప్రత్యగాశిష మన్యేషాం భవేదాచ్చనమేవ తు ॥”

(“బ్రహ్మణ ఆణీస్థః” ఇతి యజుషా హస్తాభ్యాం కర్ణౌ యుగపదు
పస్పృశ్య “సుశ్రవః” ఇతి మన్త్రం పఠన్నన్తే దక్షిణేన పాణినా పాలా
శదణ్డం వటురాచార్యదత్తమాదత్తే) “ఆచార్యో దణ్డం ప్రయచ్ఛతి, [illegible]
ప్రతిగృహ్ణాతి” ఇతి కాత్యాయనః.

(అథాచార్యః “స్మృతం చ మే - ఇత్యాది ‘సర్వప్రజో భూయాసమ్’”
ఇత్యన్తం కుమారం వాచయతి । అథ కుమారః, “సుహా [illegible]”

ష్టమ్” ఇత్యన్తం కుమారం వాచయేత్ । అథ కుమారో వరం తే దదామీతి గురవే గాం దద్యాత్ । నాత్ర ప్రతిగ్రహమన్త్రాః, స్వతన్త్రగోదానవిషయత్వాత్ । అథాచార్యః ప్రత్యఙ్ముఖమాసీనం కుమారమ్ “ఉదాయుషా” ఇతి యజుషోత్థాప్య, తద్వాచయేత్ “తచ్చక్షుః” ఇతి దశభిర్మన్త్రైర్వటురాచార్యవాచితైరాదిత్యముపతిష్ఠేత । “యస్మిన్భూతంచ” ఇతి కుమారహస్తగ్రహణం వేదాధ్యయనశాస్త్రవ్యాఖ్యానశక్తవిషయం కామ్యమేవ । అథ కుమారః ప్రా

ణేతి గాం దద్యాత్ ।) “గౌర్వై వరః” ఇతి వచనాత్ వరో గౌః.

(నాత్ర ప్రతిగ్రహమన్త్రాః, స్వతన్త్రగోదానవిషయత్వాత్ । అథాచార్యః, ప్రత్యఙ్ముఖమాసీనం కుమారమ్ “ఉదాయుషా” ఇతియజుషోత్థాప్య, తద్వాచయేత్ । తచ్చక్షురితి దశభిర్మన్త్రైర్వటురాచార్యవాచితైరాదిత్యముపతిష్ఠేత ।) యత్ర కపిలోభయతోముఖ్యాదిగౌర్దీయతే, తత్రైవ స్వతన్త్రగోదానే అయం ప్రతిగ్రహమన్త్రః । అన్యథా శ్రాద్ధకామ్యగృహయజ్ఞాదిగోదానప్రతిగ్రహేఽపి ప్రతిగ్రహమన్త్రప్రసక్తేః । న హి తథాఽస్తి శిష్టాచారః । “దేవా వై వరుణమయాజయన్” ఇతి లిఙ్గాద్యాగీయప్రతిగ్రహ ఏవ ప్రతిగ్రహమన్త్రజప ఇత్యుపదేశ ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ న తత్ప్రసఙ్గః । కేచిజ్జపన్తి.

అథ కామ్యమాహ — (“యస్మిన్భూతంచ” ఇతికుమారహస్తగ్రహణం వేదాధ్యయనశాస్త్రవ్యాఖ్యానశక్తవిషయం కామ్యమేవ) “యం కామయేత” ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్ । “అయం కుమార ఆసమావర్తనాన్మత్తో నవిచ్ఛిద్యేత నవియుజ్యేతేతి కామయేత తముత్తరయా దక్షిణే హస్తే గృహ్ణీయాత్ । సమ్బుద్ధ్యా యద్వయమాచార్యశ్చతుర్వేదీ సర్వశాస్త్రవిదధ్యాపయితుం వ్యాఖ్యాతుంచ శక్నోతి” ఇతి.

(అథ కుమారః ప్రాణానాయమ్య సమిధ ఆధాస్యామీతి సఙ్కల్ప్య పరి త్వేతి పరిమృజ్య పరిసమూహ్యాగ్నిం విధివత్పరిషిఞ్చేత్ । అత్ర బోధా

ణౌనాయమహ్య సమిధ ఆధాస్యామీతి సఙ్కల్ప్య పరి త్వేతి పరిస్మృజ్య పరిసమూహ్యాఽగ్నిం విధివత్పరిషిఞ్చేత్ । అత్ర బోధాయనః — "త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయన్తి, తస్మిన్నేవాగ్నౌ వ్యాహృతిభిస్సాయం ప్రాతస్సమిధ ఆదధ్యాత్ । అథైనమగ్నిం ప్రదక్షిణం పరిషిఞ్చన్యది తేఽనుమన్యస్వేతి । తతోఽగ్నిం పరిషిచ్య 'అగ్నయే సమిధమ్' ఇత్యాద్యైర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైః ద్వాదశ సమిధ ఆధాయ, అగ్నిం పరిషిఞ్చత్యన్వమంస్థాః ప్రాసావీరితి మన్త్రైః సన్నయత్యథైనముపతిష్ఠతే । 'యత్తే అగ్నే' ఇతి త్రిభిః పర్యాయైః 'మయి మేధామ్' ఇతి త్రిభిశ్చ" ఇతి । త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయేత్, అస్మిన్నేవాగ్నౌ సమిధ ఆదధ్యాత్ । అత ఊర్ధ్వం లౌకికాగ్నౌ । సమిధశ్చాత్ర సాలాశ్వత్థౌదుమ్బర ఖాదిరాః । తతః కుమారమాచార్యః బ్రహ్మచార్యసీ

యనః — "త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయన్తి తస్మిన్నేవాగ్నౌ వ్యాహృతిభిస్సాయం ప్రాతస్సమిధఆదధ్యాదథైనం ప్రదక్షిణమగ్నింపరిషిఞ్చత్యది తేఽనుమన్యస్వేతి । తతోఽగ్నిం పరిషిచ్య, 'అగ్నయే సమిధమ్' ఇత్యాద్యైర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైర్ద్వాదశ సమిధఆధాయాగ్నిం పరిషిఞ్చత్యన్వమంస్థాః - ప్రాసావీరితి మన్త్రైః సన్నయత్యథైనముపతిష్ఠతే । 'యత్తే అగ్నే' ఇతి త్రిభిః పర్యాయైః 'మయి మేధామ్' ఇతి త్రిభిశ్చ" ఇతి । త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయేత్, తస్మిన్నేవాగ్నౌసమిధ ఆదధ్యాత్ । అత ఊర్ధ్వం లౌకికాగ్నౌ । సమిధశ్చాత్ర సాలాశ్వత్థౌదుమ్బరఖాదిరాః)
అత్ర "పరి త్వా" ఇతిసూత్రే పరిసమూహనమాత్రముక్తమ్, న మన్త్రవత్పరిషేచనమ్ । తథాపి బోధాయనాదావుక్తత్వాదస్మాభిరుక్తమ్, అపరుద్ధాంశస్యాన్యతో గ్రహణస్య యుక్తత్వాదాచారాచ్చ । నను, క్షారలవణవర్జనమత్ర కిమితి త్వయా నోక్తమ్ । నైవమ్, బ్రహ్మచర్యం తపో క్షే క్షమితి పరిభాషాయాముక్తత్వాత్ । "త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయన్తి ।

త్యాదీని షడర్థాని సంశాస్తి, ప్రతిసంశాసనం కుమారో బాఢమితి ప్రతిబ్రూయాత్ । అథ బ్రహ్మచారీ మాతరమేవాగ్రే భిక్షేత, భగినీంవా । అత్ర బోధాయనః — “ అథాస్మా అరిక్తం పాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ మాతరమేవాగ్రే భిక్షస్వేతి । స మాతరమేవాగ్రే భిక్షేత । భవతి భిక్షాం దేహీతి బ్రాహ్మణో భిక్షేత । తత్సమాహృత్యోపనిధాయాచార్యాయ ప్రాహ భైక్షమిదమితి । తత్సుభైక్షమితీతరస్తత్ప్రతిగృహ్ణాతి ” ఇతి । చతుర్థేఽహన్యాచార్యోఽన్య

క్షారలవణవర్జనంచ ” ఇత్యత్ర త్ర్యహగ్రహణమ్, అత ఊర్ధ్వంక్షారలవణవర్జనస్య పాక్షికత్వజ్ఞాపనార్థమితి వ్యాఖ్యాతమ్.

(తతః కుమారమాచార్యో బ్రహ్మచార్యసీత్యాదీని షడర్థాని సంశాస్తి, ప్రతిసంశాసనం కుమారో బాఢమితి ప్రతిబ్రూయాత్) బాఢమ్ - ఏవం కరోమీత్యర్థః.

(అథ బ్రహ్మచారీమాతరమేవాగ్రే భిక్షేత, భగినీంవా । అత్ర బోధాయనః — “ అథాస్మా అరిక్తం పాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ, మాతరమేవాగ్రే భిక్షస్వేతి । స మాతరమేవాగ్రే భిక్షేత, భవతి భిక్షాం దేహీతి బ్రాహ్మణో భిక్షేత, తత్సమాహృత్యోపనిధాయాచార్యాయ ప్రాహ, భైక్షమిదమితి । తత్సుభైక్షమితీతరస్తత్ప్రతిగృహ్ణాతి ” ఇతి । చతుర్థేఽహన్యాచార్యోఽన్యద్వస్త్రం పరిధాప్య, పరిహితం తద్వాసః “ యస్య తే ప్రథమవాస్యం హరామః ” ఇత్యాదద్యాత్ ।) “ వాసశ్చతుర్థీమ్ ” ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । సప్తమ్యర్థే ద్వితీయా । “ చతుర్థ్యాం రాత్ర్యాం చతుర్థే అహోరాత్రే అహన్యేవ ఉదగయన పూర్వపక్షాహః ” ఇతి నియమాత్ । వాసః - ఉపనయనకాలే యత్పరిధాపితం తత్ । అథాచార్యో యస్య తే ప్రథమవాస్యమిత్యనయా స్వీకరోతి । నాత్ర ప్రతిగ్రహమన్త్రః । ఉపదేశమతం తు “ దేవా వై వరుణమయాజయన్ ” ఇతి లిఙ్గాత్ అయజ్ఞేషు న ప్రతిగ్రహవిధిరితి వ్యాఖ్యాతమ్ । తదేవ మన్త్రవత్పరిహితం వస్త్రం త్ర్యహ

ద్వస్త్రం పరిధాప్య, పరిహితం తద్వాసః "యస్య తే ప్రథమవాస్యగ్ంహరామ" ఇత్యాదధ్యాత్ । ఉపనీతోమధ్యాహ్నే సన్ధ్యాముపాసీత । తదాది నిత్యం నియతస్త్రిసన్ధ్యం సన్ధ్యాముపాసీత .

ఇతి గృహ్యరత్నే దశమఃఖణ్డః

మవశ్యంధారయమితిసిద్ధమ్ । అత్ర "బ్రహ్మచార్యసి, అపోశాన, కర్మకురు, మాసుషుప్థాః, భిక్షాచర్యంచర, ఆచార్యాధీనోభవ" ఇతి శిక్షితమర్థషట్కం సమిదాధానంచాసమావర్తనాద్బ్రహ్మచారిణో నిత్యమితిసిద్ధమ్.

సన్ధ్యావన్దనంచేత్యాహ—(ఉపనీతోమధ్యాహ్నే సన్ధ్యాముపాసీత । తదాదినిత్యంనియతస్త్రిసన్ధ్యం సన్ధ్యాముపాసీత) అత్రవ్యాసః—॥ * ॥ "సేవేత పూర్వం ప్రాక్సన్ధ్యాం మధ్యసన్ధ్యాం తతఃపరమ్ । తత్పశ్చాత్పశ్చిమాంసన్ధ్యాంయమేన సతతంద్విజః ॥" ఇతి . యమేన - నియమేన । అత్ర బోధాయనః— "అథాన్ధబధిరజడమూకానాం సంస్కారముపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామః । పుణ్యేనక్షత్రే బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా ఆశిషో వాచయిత్వా, కేశానోప్య, స్నాతం శుచివాససం బద్ధశిఖం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, అప ఆచమయ్య, దేవయజనముదానయతి । అథ దేవయజనోల్లేఖనప్రభృత్యాగ్నిముఖాత్కృత్వా, యజ్ఞీయసమిధమాజ్యేనాక్త్వా, తూష్ణీమభ్యాధాపయతి । యథాలాభం తూష్ణీం వాసః పరిధాపయతి । తూష్ణీం మెఖలామమన్త్రివత్త్రిర్నిం కరోతి । తూష్ణీమజినంప్రతిముఞ్చతి" ఇతి .

ఇతి హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్య పౌత్రస్య
శ్రీరఙ్గనాథసూరి సుతస్య శ్రీవేఙ్కటార్యస్య
వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్న
వ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే
తృతీయఃపటలః.

అథోపాకర్మ

అథోపాకర్మణో నిర్ణయిష్యామస్సింహదర్శాత్పూర్వా పూర్ణిమా శ్రావణీ, తస్యాముపాకర్మ తైత్తిరీయకాః కుర్యుః । శ్వః కృత్స్నం సంగవాత్ షణ్ముహూర్తం వా వ్యాప్య స్థితం పర్వౌదయికమత్రైవ యజురుపాకర్మ కార్యమ్ । సంగవాదూర్ధ్వమర్వాఙ్మధ్యం దినాత్పర్వ సత్త్వే తత్రైవోపాకరణమ్, సమిదాధానం గాయత్రీజపం వా కుర్యాత్ । ఉత్సర్గాకరణ ప్రాయశ్చిత్తార్థమ్ "కామోఽకార్షీత్, మన్యురకార్షీత్" ఇతి మన్త్రమష్టోత్తర సహస్రకృత్వో జపిష్యామీతి సంకల్ప్య, అష్టోత్తర సహస్రం ప్రాతరేవ జప్త్వా, బ్రహ్మచారిణో వపనం కుర్యుః । కర్మాఙ్గత్వాన్నాత్ర వారాదిదోషగన్ధః । తస్మాన్నపూర్వేద్యుర్వాపయేయుః, అవిహితత్వేన దోషాపత్తేః । శ్రావణే మాసి శ్రవణర్క్షే, పఞ్చమీయుక్తే హస్తే వా, బహ్వృచాః కుర్యుః । నకుర్యురుత్తరాషాఢయుక్తే శ్ర

అథోపాకర్మ

(అథోపాకర్మణో నిర్ణయిష్యామస్సింహదర్శాత్పూర్వా పూర్ణిమా శ్రావణీ, తస్యాముపాకర్మ తైత్తిరీయకాః కుర్యుః । శ్వఃకృత్స్నం సఙ్గవాత్ షణ్ముహూర్తంవా వ్యాప్యస్థితంపర్వ ఔదయికమ్, అత్రైవయజురుపాకర్మకార్యమ్ । సఙ్గవాదూర్ధ్వమర్వాఙ్మధ్యన్దినాత్పర్వసత్త్వే తత్రైవోపాకరణమ్, సమిదాధానంగాయత్రీజపంవా కుర్యాత్ । ఉత్సర్గాకరణప్రాయశ్చిత్తార్థమ్ "కామోకార్షీన్మన్యురకార్షీత్" ఇతిమన్త్రమష్టోత్తరసహస్రకృత్వోజపిష్యామీతి సంకల్ప్య, అష్టోత్తరసహస్రం ప్రాతరేవ జప్త్వా, బ్రహ్మచారిణో వపనంకుర్యుః । కర్మాఙ్గత్వాన్నాత్రవారాదిదోషగన్ధః । తస్మాన్నపూర్వేద్యుర్వాపయేయుః, అవిహితత్వేన దోషాపత్తేః । శ్రావణేమాసిశ్రవణర్క్షే పఞ్చమీయుక్తే హస్తేవా బహ్వృచాఃకుర్యుః।

వణే, సంవత్సరాధ్యయననాశస్మరణాత్ । ప్రోష్ఠపదమాసె పఞ్చమీయుక్తే హస్తే ఛన్దోగాః కుర్యుః । శ్రావణ్యాం ఫాల్గునమాస్యాం వా, దర్శయుక్తేహస్తేవా, దినద్వయె దర్శయుక్తేహస్తే పూర్వవత్త్రైవకుర్యుః, అపరేష్వరాశ్వయు

నకుర్యాదుత్తరాషాఢయుక్తే శ్రవణే, సంవత్సరాధ్యయననాశస్మరణాత్ । ప్రోష్ఠపదమాసె పఞ్చమీయుక్తే హస్తే ఛన్దోగాః కుర్యుః । శ్రావణ్యాం ఫాల్గునమాస్యాం వా, దర్శయుక్తే హస్తేవా, దినద్వయె దర్శయుక్తే హస్తే పూర్వవత్త్రైవ కుర్యుః, అపరేష్వరాశ్వయుజత్వాత్) అత్ర సుసః ॥ * ॥ "పుష్యే తు ఛన్దసాం కుర్యాద్బహిరుత్సర్జనం ద్విజః మాఘశుక్లస్య వా ప్రాప్తే పూర్వాహ్ణే ప్రథమేఽహని ॥" ఏవం విహితస్యాకరణే ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమ్ । తచ్చ "ఏవమన్యేష్వపి దోషవత్స్వపతనీయేషు ఉత్తరణీయాని వక్ష్యామః । కామమన్యుభ్యాం వా జుహుయాత్, 'కామోఽకార్షీత్, మన్యురకార్షీత్' ఇతి జపేద్వా" ఇతి విహితత్వాదాచారాచ్చ, కామోఽకార్షీన్మన్యురకార్షీదితి మన్త్రజప ఇత్యర్థః ॥ * ॥ "అధ్యాయానాముపాకర్మ కుర్యాత్కాలేఽపరాహ్ణకె । పూర్వాహ్ణేతు విసర్గస్స్యాదితి వేదవిదో విదుః ॥" ఇతి గోభిలవచనాత్ పూర్వాహ్ణ ఏవోత్సర్జనం కార్యమిత్యర్థః । వైఖానసః — "శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామగ్నిం పరిస్తీర్య, శిష్యం వాచయిత్వా" ఇతి । సూత్రానుక్తస్యావిరుద్ధస్యాన్యతో గ్రహణస్య యుక్తత్వాత్ ॥ * ॥ "దీక్షాకాలేఽఖిలే కేవ్రతనియమవిధౌ" ఇతి విహితత్వాదాచారాచ్చ, బ్రహ్మచారిభిర్వపనం కర్తవ్యమేవ । శ్రీధరీయే — ॥ * ॥ "తారవారతిథిజా గుణా గుణా నాత్రసూత్రవిధివైభవాదతః । లగ్నమాత్రమనుకూలముజ్జ్వలం యస్తు దేవ విమృశేదుపాకృతౌ ॥" సంగ్రహే — ॥ * ॥ "క్షౌరకర్మ నకుర్వీత గ చౌళాత్పరమృతుత్రయే । తథోపనయనాదూర్ధ్వముపాకర్మణి నాబ్దవిత్ ॥ వైధే కర్మణి తు ప్రాప్తే కాలదోషం నచిన్తయేత్ । సద్యః క్షౌరం ప్రకుర్వీత మాతాపిత్రోర్మృతౌ తథా ॥ భౌమే మృత్యుమవాప్నోతి సౌరేచా

జత్వాత్ । ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం మన్దభౌమవారయోగస్య మృత్యుయోగత్వాన్నతత్రయాజుషాఃకుర్యుః । శ్రావణ్యాం నతద్యోగదోషః । "తారవారతిథిజాః" ఇతి వచనాత్ । అతశ్చబ్రహ్మచారి వపనే నవారాదిదోషశ్చిన్త్యః, నాత్రదోషో నిత్యత్వాత్ । "ప్రథమోపాకరణన్తు శుద్ధమాసికుర్యాత్ । గురుశుక్రయో రేకో మూఢోఽన్యశ్చేత్ స్వోచ్చమిత్రాంశగః, తదా ప్రథమోపాకర్మావిచా

యః స్మయోభవేత్ ॥" ఇత్యుక్త దోషా నతస్యామిత్యర్థః ॥ * ॥ "శ్రవణేనతు యత్కర్మ ఉత్తరాషాఢసంయుతమ్ । సంవత్సరకృతోఽధ్యాయస్తత్క్షణాదేవ నశ్యతి ॥" ఇతి వచనం బహ్వృచ విషయమ్ । తేషామేవ శ్రవణ నక్షత్ర ప్రధానత్వాత్ । తదభావే కర్తవ్యముక్తం జ్యోతిశ్శాస్త్రే — ॥ * ॥ "శ్రవిష్ఠాసుచ తత్కుర్యాత్ శ్రవణేకర్మ యద్భవేత్ । తత్కర్మ సఫలం విన్ద్యాదుపాకరణసంజ్ఞితమ్ ॥"

మన్దభౌమవార యోగే యజుశ్శాఖినాం ప్రోష్ఠపద్యాం దోషః । శ్రావణ్యాంతు నదోష ఇత్యాహ । (ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం మన్దభౌమవారయోగస్య మృత్యుయోగత్వాన్నాత్రయాజుషాః కుర్యుః । శ్రావణ్యాం నతద్యోగదోషః । "తారవారతిథిజాః" ఇతి వచనాత్ । అతశ్చ బ్రహ్మచారివపనే నవారాదిదోషశ్చిన్త్యః, నాత్రదోషో నిత్యత్వాత్) జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ * ॥ "మన్దవారం భౌమవారం ప్రోష్ఠపద్యాంతథాపివా । పౌర్ణమాస్యాంసంయుతం చేదుపాకర్మ నకారయేత్ ॥ వారుణంభౌమవారేణ యుక్తం మరణదంభవేత్ । తస్మాత్తం వర్జయేద్ధీమాన్మృత్యుయోగఇతీరితః ॥ శ్రావణ్యాం వారుణం శస్తం పౌర్ణమాస్యాంవిశేషతః । వర్జయేత్ప్రోష్ఠపద్యాన్తు శ్రావణ్యాం నతుదోషభాక్ ॥"

("ప్రథమోపాకరణన్తు శుద్ధేమాసి కుర్యాత్ । గురుశుక్రయో రేకోమూఢోఽన్యశ్చేత్ స్వోచ్చమిత్రాంశగః, తదా ప్రథమోపాకర్మ అవిచార్య కుర్యాత్" ఇతిజ్యోతిర్విదః । "సక్తాన్నిర్గ్రహణంవాఽర్థరాత్రిస్వ

రయస్కుర్యాత్" ఇతిజ్యోతిర్విదః । "సఙ్క్రాన్తిర్గ్రహణంవా అర్ధరాత్రాత్పరతశ్చేన్నదోషః" ఇతిచ । అథాపరాహ్ణేస్నాత్వా, ధౌతం పరిధాయ, మాధ్యాహ్నికం కృత్వా, ॥ * ॥ "ఆర్ద్రేణ వాససాస్తు యత్కుర్యాజ్జపహోమ ప్రతిగ్రహమ్ । సర్వం తద్రాక్షసం విద్యాత్ ॥" ఇతిస్మరణాత్, నార్ద్రవస్త్రః క్రియాః కుర్యాత్ । పవిత్రపాణిః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయోపాకర్మ కరిష్యే, అధ్యాయము

రతశ్చేన్నదోషః" ఇతిచ ।) ఆత్రేయే — ॥ * ॥ గురుభార్గవయోర్మౌఢ్యే బాల్యేవా వార్ధకేపివా । తథాధిమాససంసర్ప మలమాసాదిషు త్రిషు ॥ ప్రథమోపాకృతిర్నస్యాత్కుర్యాద్యదివినశ్యతి ॥" అతోదోషసంభవే శ్రావణీనిషేధః, కాలాన్తరవిధానం చ ప్రథమోపాకర్మ విషయమితి సిద్ధమ్ । ॥ * ॥ "ఏకోమూఢోభవేదన్యస్స్వోచ్చమిత్రాంశగోయది । అన్యస్యాస్తమయేకాలే కుర్యాచ్ఛ్రావణమఞ్జసా ॥ ప్రథమోపాకృతించాపి కుర్యాదేవావిచారయన్ ।" ఆత్రేయేచ ॥ * ॥ "ఋగ్యజుస్సామాథర్వశాఖీ జీవశుక్రకుజేన్దుజాః । శాఖాధీశే శక్తియుక్తే తచ్ఛాఖాధ్యయనంశుభమ్ ॥ కుర్యాద్వాఽన్యస్య సందర్శే చౌళం మౌఞ్జీం వినా శుభమ్ ।" ఇతిచ । ॥ * ॥ "ఉపాకర్మ తథోత్సర్గం కామ్యముత్సవమష్టకామ్ । మాసవృద్ధౌ పరే కుర్యాద్వర్జయిత్వాతు పైతృకమ్ ॥" ఇదంప్రథమోపాకర్మవిషయమ్ । సర్వవిషయమిత్యన్యే, శుద్ధమాససంభవాత్తస్యాపి శ్రావణత్వాచ్చ.

ప్రయోగమాహ (అథాపరాహ్ణే స్నాత్వా, ధౌతం పరిధాయ, మాధ్యాహ్నికంకృత్వా ॥ * ॥ "ఆర్ద్రవాసాస్తు యత్కుర్యాజ్జపహోమ ప్రతిగ్రహమ్ । సర్వంతద్రాక్షసం విద్యాత్ ॥" ఇతిస్మరణాన్నార్ద్రవస్త్రః క్రియాః కుర్యాత్ । పవిత్రపాణిః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయోపాకర్మ కరిష్యే,

పాకరిష్యే, ఇతి వా సంకల్ప్య, బ్రహ్మచారీ యజ్ఞోపవీతం ధృ
త్వా, ఆచమ్య, మేఖలాజినదణ్డాన్ మన్త్రైర్ధారయేత్ ।
॥ * ॥ “ఉపవీతం వటోరేకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతే । ఏక
మేవ యతీనాం స్యాదితి శాస్త్రవినిర్ణయః ॥” ఇతి భృగుః ।
గృహస్థో యజ్ఞోపవీతే ద్వే త్రీణి వా ప్రత్యుపవీతం మన్త్రో
చ్చారణాచమనపూర్వకం బిభృయాత్ । అత్ర భరద్వాజః
— ॥ * ॥ “ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వా
గ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షి
పేత్ ॥” ఇతి । అథ స్నాత్వా ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోఽ
ప్సు ప్రవిశ్య, నివీతం కృత్వా, ఉపవీతమఙ్గుష్ఠాభ్యాం పరి
గృహ్య, ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం సోమమగ్నిం విశ్వాన్
దేవాన్ కాణ్డఋషీన్ సాంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీర్బ్రహ్మా
ణం సదసస్పతిం తర్పయామీతి నవ ఋషీన్ ఋషితీర్థేన బ్ర
హ్మాణం బ్రహ్మతీర్థేన ప్రత్యేకం త్రిభిస్తిలాక్షతోదకైస్తర్ప

అధ్యాయముపాకరిష్యే, ఇతి వా సంకల్ప్య, బ్రహ్మచారీ యజ్ఞోపవీతం
ధృత్వా, ఆచమ్య, మేఖలాజినదణ్డాన్ మన్త్రైర్ధారయేత్ ॥ * ॥
“ఉపవీతం వటోరేకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతే । ఏకమేవ యతీనాం
స్యాదితి శాస్త్రస్య నిర్ణయః ॥” ఇతి భృగుః । గృహస్థో యజ్ఞోపవీతే ద్వే
త్రీణి వా ప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనపూర్వకం బిభృయాత్ ।
అత్ర భరద్వాజః — ॥ * ॥ “ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య
వాగ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షిపేత్ ॥”
ఇతి । అథ స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోఽప్సు ప్రవిశ్య, నివీ
తం కృత్వా, ఉపవీతమఙ్గుష్ఠాభ్యాం పరిగృహ్య, ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం
సోమమగ్నిం విశ్వాన్ దేవాన్ కాణ్డఋషీన్ సాంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీ
ర్బ్రహ్మాణం సదసస్పతిం తర్పయామీతి నవఋషీన్ ఋషితీర్థేన, బ్ర
హ్మాణం బ్రహ్మతీర్థేన, ప్రత్యేకం త్రిభిస్తిలాక్షతోదకైస్తర్పయిత్వా,

యిత్వా, ఆచమ్య, ధౌతం పరిధాయ, ద్విరాచమ్య, గృహాన్నేత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య, అగ్నేరుపసమాధానాదిముఖాన్తేఽన్వారబ్ధేష్వన్తేవాసిషు, ఆచార్యః ప్రజాపతిముఖాన్నవ ఋషీన్ హుత్వా, ప్రణవపూర్వకమ్ "ఇషేత్వా" ఇత్యాది చతురోఽనువాకానేవశిష్యానధ్యాప్య, అనన్వారబ్ధో జయాది స్విష్టకృదన్తం హుత్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । తతశ్శ్వోభూతే నిత్యకర్మాన్తే బ్రహ్మచారీ ప్రాణానాయమ్య, మిథ్యాధీతదోషప్రాయశ్చిత్తార్థం సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాస్యామీతి సంకల్ప్య, శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ "యత్ర క్వచ" ఇతి విధినా ప్రతిష్ఠాపితే పరిస్తీర్ణే పరిషిక్తే ఘృతేనాభ్యజ్య, ఏకైకశః ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయా సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాయ, పరిషిచ్య, "అగ్నేనయ" ఇత్యగ్నిముపతిష్ఠేత । అథవా ప్రాణానా

ఆచమ్య, ధౌతం పరిధాయ, ద్విరాచమ్య, గృహాన్నేత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య, అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తేఽన్వారబ్ధేష్వన్తేవాసిష్వాచార్యః ప్రజాపతిముఖాన్ నవఋషీన్ హుత్వా, ప్రణవపూర్వకమ్ "ఇషేత్వా" ఇత్యాదిచతురోఽనువాకానేవ శిష్యానధ్యాప్య, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । తతశ్శ్వోభూతే నిత్యకర్మాన్తే బ్రహ్మచారీ ప్రాణానాయమ్య, మిథ్యాధీతదోషప్రాయశ్చిత్తార్థం సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాస్యామీతి సంకల్ప్య, శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ యత్రక్వచేతి విధినా ప్రతిష్ఠాపితే పరిస్తీర్ణే పరిషిక్తే ఘృతేనాభ్యజ్య, ఏకైకశః ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయా సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమ్మాధాయ, పరిషిచ్య "అగ్నేనయ" ఇత్యగ్నిముపతిష్ఠేత । అథవా ప్రాణానాయమ్య,

యమ్య, సావిత్రీం సహస్రకృత్వోజపిష్యామీతి సంకల్ప్య,
నిత్యజపవత్ప్రణవాదీన్ ఋష్యాదిపూర్వకం ధ్యాత్వా,
త్రిః ప్రాణానాయమ్య, సప్తవ్యాహృతి యుతాం గా
యత్రీం శిరసాసహ దశవారం జపిత్వా, ప్రాణానాయ
మ్య, ఆవాహ్య, గాయత్రీం ఋష్యాదిధ్యానాన్తం కృత్వా
శనైరష్టోత్తరసహస్రంజపిత్వా, పునస్త్రిః ప్రాణానాయ
మ్య, అభివాద్య, గాయత్రీముద్వాసయేత్ । ఏవం గృహ
మేధీజపేత్ .

ఇతి గృహ్యరత్నే ఏకాదశఃఖణ్డః

సావిత్రీంసహస్రకృత్వోజపిష్యామీతి సంకల్ప్య, నిత్యజపవత్ప్రణవాదీన్ ఋష్యాదిపూర్వకం ధ్యాత్వా, త్రిఃప్రాణానాయమ్య, సప్తవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీం శిరసాసహ దశవారంజపిత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఆవాహ్య, గాయత్రీమృష్యాది ధ్యానాన్తంకృత్వా, శనైరష్టోత్తర సహస్రం జపిత్వా, పునస్త్రిఃప్రాణానాయమ్య, అభివాద్య, గాయత్రీముద్వాసయేత్) స్మృతిసారసముచ్చయే — ॥ * ॥ " ఉపాకర్మణిసన్ధార్య ఉపవీతాదికం నవమ్ । అనవంవానవంవాపి పురాతనమిహత్యజేత్ ॥ మాఞ్జీయజ్ఞోపవీతాదీన్నవానేవతు ధారయేత్ । కటిసూత్రం నవంచైవ నవవస్త్రముపాకృతౌ ॥ " అత్రఉపాకరణే సమాపనేచేతి సూత్రేపునరేవం వ్యాఖ్యాతమ్ । " శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామాచార్యః శిష్యైస్సహ కృతప్రాణాయామః అధ్యాయముపాకరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య, మహానద్యాం పితృవత్స్నాత్వా, పవిత్రపాణిః ఋషీంస్తర్పయేత్ । తతోఽగ్నేరుపసమాధానాదిముఖాన్తేఽన్వారబ్ధేష్వన్తేవాసిషు నవాహుతీర్జుహోతి । సదసస్పతిమిత్యేతయానవత్వమ్ । ఇమాఆహుతీర్హుత్వా, ఆచార్యః ప్రాఙ్ముఖః వేదసాద్యదితశ్చతురోఽనువాకాన్ధ్యానసువాకానధీయీత । అథజయాదిహుత్వా పరిషేచనాన్తే బ్రాహ్మణపూజనం పుణ్యాహంచకుర్యాత్ " ఇతి । అత్ర

కపర్దీ — ॥ * ॥ “ ఉపక్రమోత్సర్జనయో స్సశిష్య ఆచార్య ఆప్లుత్య మ
హాపగాఘ్న । సన్తర్ప్య వార్యఞ్జలిభిర్మునీంస్తానేభ్యస్తు, ఛన్దాంస్యృషీన్సద
సస్పతించ ॥ ప్రజాపతిముఖాన్దేవా న్నైకైకం త్రిస్త్రిలోదకమ్ । ఉద్ధృత్య
ర్పణంకుర్యాచ్ఛ్రావణ్యాం తైత్తిరీయకాః ॥ కేన్ద్వగ్నివిశ్వాంశ్చనివత్స,
యంభూర్భువస్త్వాముఖాన్తే సదసస్పతించ । ఆద్యానువాకాంశ్చతురో
రాధ్యాయనధీయతే తత్ర తతో జయాదీన్ ॥ ” కః - ప్రజాపతిః । ఇన్ద్రః - సో
మః । భరద్వాజః — ॥ * ॥ “ కేవలైస్తణ్డులైర్దేవాన్ఋషీంత్సతిలతణ్డులైః ।
పితౄన్సాత్తాన్తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥ గన్ధపుష్పాక్షతతిలైస్సార్థం
తర్పణముత్తమ్ । మానుషెష్వంసయోస్సక్తం మైథునేపృష్ఠభాగికమ్ ॥ త
ర్పణేఽఙ్గుష్ఠయోస్సక్తంనివీతంత్రివిధంస్మృతమ్ ॥ ” హారీతః — ॥ * ॥
“ పూర్వాశాభిముఖోదేవా నుత్తరాభిముఖ స్త్వృషీన్ । పితౄంస్తు దక్షి
ణాస్యస్తు జలమధ్యేతు తర్పయేత్ ॥ ” చతురోఽనువాకానిత్యేవనియమా
దనువాకాన్తర వేదాన్తసూత్రాన్తరాది వ్యవచ్ఛేదః, ప్రారబ్ధస్వ వేదస
మాప్త్యనన్తరమేవ వేదాన్తరాధ్యయనవిధానాత్ । స్వవేదమనధీత్య శా
ఖాన్తరాధ్యయనే ॥ * ॥ “ యస్స్వశాఖాం పరిత్యజ్య పారక్యామధిగచ్ఛతి ।
శాఖారణ్డస్సవిజ్ఞేయస్సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ ” ఇత్యుక్తంపాపంశిష్యతే ॥ * ॥
“ అతఊర్ధ్వంతు ఛన్దాంసి శుక్లేతు నియతః పఠేత్ । వేదాఙ్గానిచసర్వాణి
కృష్ణపక్షేచ సంపఠేత్ ॥ ” ఇతి మనునా కాలభేదేనైవ అధ్యయనస్మరణా
చ్చ అనువాకచతుష్క వ్యతిరిక్తాధ్యయనం చిన్త్యమ్ । గ్రహణాధ్యయనే
బ్రహ్మచారిభిరాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణం కర్తవ్యమ్ । అధీతవేదా
స్తు సర్వేసహాధీయీరన్ ఇతి వివేకః । శుచీన్మన్త్రాన్విచితస్సర్వకృత్యేషుభో
జయేత్ । లోకేచ భూతికర్మస్వేతదాదీన్యేవ వాక్యానిస్యుః । యథా
పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి విధానాత్ । అభ్యుదయం పుణ్యాహంచాత్ర
కర్తవ్యమ్ । సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రం బ్రహ్మాదధ్యాత్ । ఇతివిధానాత్ ,
నచోపాకర్మణస్స్వాహాకార ఇత్యుజ్జ్వలాయాం వ్యాఖ్యాతమ్.

ఇతి కణ్ఠభూషణే ఏకాదశఃఖణ్డః

అథ ప్రాజాపత్యవ్రతమ్

వేదవ్రతాని చరిష్యన్ అగ్నీన్ధనభైక్షాచరణగురుశుశ్రూషాది బ్రహ్మచర్యవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తం పరిషన్నిర్మితం చరిత్వా, ఉప్తకేశస్సుస్నాతోధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో గురోర్దక్షిణతః దర్భాసనే ప్రాఙ్ముఖో వటురాసీత । అథాచార్యస్తథాసీనః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, కృతప్రాణాయామం వటుం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామీతి వాచయేత్ । ॥ * ॥ "మౌఞ్జీదణ్డోపవీతాని వాసః కృష్ణాజినం తథా । పూర్వోపయుక్తాన్యుత్సృజ్య ధారయేయుర్వ్రతే వ్రతే ॥" ఇతి వచనాత్, ఉపాకర్మవదుపవీతాదీని నవాని ప్రత్యేకం మన్త్రైర్ధృత్వా, స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోఽప్సు ప్రవిశ్య, నివీతీ ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం నిషత్త్రియం స్వాయంభువం సదసస్పతిమితి తిలాక్షతోదకైః షడ్భిస్తర్ప

అథ ప్రాజాపత్యవ్రతమ్

వేదవ్రతాని చరిష్యన్ అగ్నీన్ధనభైక్షాచరణ గురుశుశ్రూషాది బ్రహ్మచర్యవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తం పరిషన్నిర్మితం చరిత్వా, ఉప్తకేశస్స్నాతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో గురోర్దక్షిణతో దర్భాసనే ప్రాఙ్ముఖో వటురాసీత । అథాచార్యస్తథాసీనః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, కృతప్రాణాయామం వటుం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామీతి వాచయేత్ ॥ * ॥ "మౌఞ్జీదణ్డోపవీతాని వాసః కృష్ణాజినం తథా । పూర్వోపయుక్తాన్యుత్సృజ్య ధారయేయుర్వ్రతే వ్రతే ।" ఇతి వచనాదుపాకర్మవదుపవీతాదీని నవాని ప్రత్యేకం మన్త్రైర్ధృత్వా, స్నాత్వా ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోఽప్సు ప్రవిశ్య, నివీతీ ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం నిష

త్రియం స్వయంభువం సదసస్పతిం తిలాక్షతోదకైష్షడృషీంస్తర్పయిత్వా, ఆచమ్య, కౌపీనంధృత్వా ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పూర్వవదుపవిశేత్) క్షారలవణమధుమాంసాది వర్జనాగ్నీన్ధన భైక్షాచరణ గురువృత్తి మేఖలాజిన దణ్డధారణాదీనాం బ్రహ్మచారిధర్మత్వాత్తద్భ్రేషే ॥ * ॥ " అకృత్వా భైక్షాచరణ మసమిధ్యచ పావకమ్ । అనాతురస్సప్తరాత్రమవకీర్ణీవ్రతఞ్చరేత్ ॥ " సప్తరాత్రం స్నానసన్ధ్యోపాసన స్వాధ్యాయసమిద్ధోమభైక్షచర్యాహానే మేఖలాజినోపవీత దణ్డధారణాది బ్రహ్మచర్యవర్జనేచ పాదకృచ్ఛ్రమితి మనువైఖానసాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ ॥ * ॥ " యాం యాం వేదవిదో బ్రూయుస్త్రయో ప్యేనస్సునిష్కృతిమ్ । సా తేషాం పావనాయస్యాత్పవిత్రం విదుషాంహి వాక్ ॥ " ఇతి ధర్మశాస్త్రవిద్భిశ్శిష్టైరనుశిష్టం ప్రాయశ్చిత్తంకర్తవ్యమ్ । శ్రీధరీయే — ॥ * ॥ " వేదవ్రతాని కాణ్డాదౌ ప్రారభేతోత్తరాయణే । యావత్సంవత్సరాన్తంతు తావచ్చరణమిష్యతే ॥ ముఖ్యస్సంవత్సరః కాలస్త్ర్యహం వాపి తతఃపరమ్ । తిథి నక్షత్రవారాంశ వర్గోదయపరీక్షణమ్ ॥ చౌలవత్సర్వమాఖ్యాతం గోదానవ్రతేషుచ ॥ " చౌలవదిత్యుక్తేః, వ్రత నియమ విధావితి వచనాచ్చ, బ్రహ్మచారిభిర్వపనం కర్తవ్యమ్ । యథాచ వ్యాఖ్యాతమ్ — " సౌమ్యవ్రతే వపన విధానాత్, వ్రతాన్తరేష్వపి కర్తవ్యమ్ " ఇతి । " శ్రౌతస్మార్తక్రియాస్సర్వాహ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రమకుర్వతః । జాయన్తే విఫలా బ్రహ్మన్ బాధితాశ్చ భవన్తి తాః ॥ " ఇతి చన్ద్రికోదాహృత బ్రహ్మాణ్డ వచనాదూర్ధ్వపుణ్డ్రం ధార్యమ్ । ఆదిశబ్దేన మౌఞ్జ్యజిన దణ్డసంగ్రహః । ఉత్తరాభిముఖస్త్వృషీనితి వచనాత్ " స్నాతశ్చార్ద్రవాసా ఉదఙ్ముఖో ఽప్సుస్థఏవ తర్పణం కుర్యాత్ " ఇతి వచనాత్, అప్సు ప్రవిశ్య తర్పయేత్ । " అథ నివీతీ కార్యాణి ఋషీణాం తర్పణమ్ " ఇతి బోధాయనః । ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి, సాంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి, యాజ్ఞికీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి, వారుణీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్ప

పుణ్డ్రః పూర్వవదుపవిశేత్ । అథాచార్యోఽగ్నిరుపస
మాధానాది ముఖాన్తేఽన్వారబ్ధే వ్రతిని, “ ప్రజాపతయే
కాణ్డఋషయే స్వాహా ” ఇతి హుత్వా, “ ప్రజాపతే న
త్వదేతాని ” ఇతి షడృచేనసూక్తేన ప్రత్యృచంహుత్వా,
సాంహితీభ్య ఇత్యాది నిషత్త్రియేణచ హుత్వా, బ్రహ్మణే
స్వయంభువేచహుత్వా, సదసస్పతిమితి స్విష్టకృత్ స్థా
నేజుహుయాత్ । ఏతేపఞ్చోపహోమాః । తతోవ్రతీ
తూష్ణీమేకాం సమిధమాధాయోత్థాయ, “ అగ్నే వ్రతప
తే కాణ్డఋషిభ్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతంచరిష్యామి, తచ్ఛ
కేయంతన్మేరాధ్యతామ్ । వాయోవ్రతపతే... । ఆదిత్యవ్ర
పతే... । వ్రతానాంవ్రతపతే... । ” ఇతిచతుర్భిరగ్నిము
పతిష్ఠతే । అథాచార్యోఽనన్వారబ్ధో జయాదిప్రణీతా మో
క్షణాన్తంకృత్వా, ప్రాణానాయమ్య సంకల్ప్య, ప్రాజా

యామి, బ్రహ్మాణం స్వయం భువం తర్పయామి, సదసస్పతిం తర్పయా
మి । ఉపాకరణే సమాపనేచేతి సూత్రవ్యాఖ్యానే యః ప్రయోగఉక్తః;
సఏవాస్మాభిస్సంగృహీతః. అతోనచోద్యావకాశః.

(అథాచార్యోఽగ్నిరుపసమాధానాదిముఖాన్తేఽన్వారబ్ధే వ్రతిని,
“ ప్రజాపతయే కాణ్డఋషయే స్వాహా ” ఇతి హుత్వా, “ ప్రజాపతే
నత్వదేతాని ” ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, సాంహి
తీభ్య ఇత్యాది నిషత్త్రియేణచ హుత్వా, బ్రహ్మణే స్వయంభువేచ హు
త్వా, సదసస్పతిమితి స్విష్టకృత్ స్థానే జుహుయాత్ । ఏతే పఞ్చో
పహోమాః । తతోవ్రతీ తూష్ణీమేకాం సమిధమాధాయోత్థాయ, “ అ
గ్నే వ్రతపతే కాణ్డ ఋషిభ్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామి, తచ్ఛ
కేయం తన్మేరాధ్యతామ్ । వాయోవ్రతపతే... । ఆదిత్యవ్రతపతే... ।
వ్రతానాంవ్రతపతే... ” ఇతి చతుర్భిరగ్నిముపతిష్ఠతే । అథాచార్యోఽ
నన్వారబ్ధో జయాదిప్రణీతామోక్షణాన్తం కృత్వా, ప్రాణానాయమ్య

పత్య వ్రత కర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనప్రయోగః । తత్రేమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనకర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం చరిష్యామీతి వ్రతీ బ్రూయాత్ । ఉపస్థానే తు "వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తన్మేరాధి ।" ఇతి బ్రూయాత్ .

అథ సౌమ్యవ్రతమ్

అపరాహ్ణే ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం సౌమ్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యః, సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ సంకల్ప్య, ఉపవీతాదిధృత్వా, స్నాత్వా, ఆచమ్య, సోమం కాణ్డఋషింతర్పయామీతి సంతర్ప్య, నిషత్త్రియాదీన్ పఞ్చ పూర్వవత్తర్పయిత్వా, పూర్వవదుపవిశేత్ । అథాచార్యోఽగ్నేరుపసమా

సంకల్ప్య, ప్రాజాపత్యవ్రత కర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనప్రయోగః । తత్ర, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనేన కర్మణా సంస్కరిష్యమీత్యాచార్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం చరిష్యామీతి వ్రతీ బ్రూయాత్ । ఉపస్థానే తు "వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తన్మేరాధి" ఇతి బ్రూయాత్ । ఏవం - ప్రాజాపత్యవ్రతవదుత్సర్జనేఽపి స్నానతర్పణహోమాదీత్యర్థః .

అథ సౌమ్యవ్రతమ్

సౌమ్యవ్రతమాహ — (అపరాహ్ణే ప్రాణానాయమ్య ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం, సౌమ్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యః । సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ సంకల్ప్య, ఉపవీతాది ధృత్వా స్నాత్వా ఆచమ్య, సోమం కాణ్డఋషిం తర్పయామీతి సంతర్ప్య, నిషత్త్రియాదీన్ పఞ్చ పూర్వవత్తర్పయిత్వా, పూర్వవదుపవిశేత్ । అథ

ధానాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, చతస్రఔదుమ్బరీస్సమిధః, ఉదకుమ్భమ్, శిరోవేష్టనవస్త్రంచ సాదయేత్ । ముఖాన్తేఽనాన్వారబ్ధే వ్రతిని, "సోమాయకాణ్డఋషయే స్వాహా" ఇతిహుత్వా, "సోమోధేనుమ్" ఇతిషడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, "సాంహితీభ్యః" ఇత్యాదీనుపహోమాన్ జుహుయాత్ । అథబ్రహ్మచార్యుదకుమ్భం దక్షిణహస్తేనస్పృశన్ "నమోవాచే" ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కృత్వా "పృథివీసమిత్" ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిశ్చతస్రఔదుమ్బరీస్సమిధో ఘృతేనాభ్యక్తా అగ్నావాధాయ, "అగ్నే వ్రతపతే" ఇతి చతుర్భిః పూర్వవదగ్నిముపతిష్ఠేత । సౌమ్యవ్రతంచరిష్యామీతి భేదః । తతః "యుఞ్జతే మనః" ఇత్యనువాకానాం ప్రథమపదాని వా "యుఞ్జతే సవితా" ఇతివా వ్రతినం వాచయిత్వా, అనన్వారబ్ధఆచార్యోఽజయాది ప్రణీతామోక్షణాన్తం కుర్యాత్ । అథవ్రతీ పదన్తీముపస్పృశ్య "శన్నో

ఆచార్యః, అగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, చతస్రఔదుమ్బరీస్సమిధః, ఉదకుమ్భమ్, శిరోవేష్టనవస్త్రంచ సాదయేత్ । ముఖాన్తేఽనాన్వారబ్ధే వ్రతిని, "సోమాయ కాణ్డఋషయే స్వాహా" ఇతి హుత్వా "సోమోధేనుమ్" ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా "సాంహితీభ్యః" ఇత్యాదీనుపహోమాన్ జుహుయాత్ । అథ బ్రహ్మచారీ ఉదకుమ్భం దక్షిణ హస్తేన స్పృశన్ "నమోవాచే" ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కృత్వా "పృథివీసమిత్" ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిః, చతస్రఔదుమ్బరీస్సమిధో ఘృతేనాభ్యక్తా అగ్నావాధాయ "అగ్నే వ్రతపతే" ఇతి చతుర్భిః పూర్వవదగ్నిముపతిష్ఠేత । సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి భేదః । తతః, "యుఞ్జతే మనః" ఇత్యనువాకానాం ప్రథమపదాని వా "యుఞ్జతేసవితా" ఇతి వా వ్రతినం వాచయిత్వా, అనన్వారబ్ధ ఆచార్యోఽజయాదిప్రణీ

పాంతః పవతామ్'' ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కృత్వా వాచం
యచ్ఛేత్ । అథ అహతేన వాససా ప్రదక్షిణం సముఖం
ప్రతినః శిరో వేష్టయిత్వా, రవావస్తమితే కృతసన్ధ్యోపా
సనం వ్రతినం గ్రామం ప్రాపయేత్ । వాగ్యతో వ్రతీ తాం
రాత్రిం తిష్ఠేన్నా., ఆసీత వా । శ్వోభూతే గ్రామాద్బహి
ర్నిర్గత్య, శిరోవస్త్రం ముఖతః కిఞ్చిదుత్క్షిప్య గణ్డూషేణా
స్యం విశోధ్య, ఆచమ్య, అద్భిస్సమార్జయిత్వా కౌపీనం ధృ
త్వా, ఆచమ్య, సన్ధ్యాముపాస్య, రవావుదితే శిరోవస్త్ర
ముపనీయ, గురవే దద్యాత్ । అగ్నిమ్, ఆదిత్యమ్, ఉదకుమ్భమ్,
ఆకాశమ్, గిరిమ్, వత్సమ్, సువర్ణమ్, యథాసమ్భవమాచా
ర్యః శిష్యాయ దర్శయేత్ । శిష్యస్తు “ వయస్సుపర్ణాః ” ఇ
త్యాదిత్యముపతిష్ఠేత । అథాచార్యస్సోమస్య వ్రతకర్మా
ఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కృత్వా, సోమవ్రతవతస్సో
మస్య వ్రతోత్సర్జనం కారయేత్ । విశేషస్తు “ ద్యౌస్స

తా మోక్షణాన్తం కుర్యాత్ । అథ వ్రతీ పాదగ్రీముపస్పృశ్య “ శన్నో వా
తః పవతామ్ ” ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కృత్వా వాచం యచ్ఛేత్ । అథ
అహతేన వాససా ప్రదక్షిణం సముఖం వ్రతినశ్శిరో వేష్టయిత్వా, రవావ
స్తమితే కృతసన్ధ్యోపాసనం వ్రతినం గ్రామం సంప్రాపయేత్ । వాగ్యతో వ్ర
తీ తాం రాత్రిం తిష్ఠేత వా, ఆసీత వా । శ్వోభూతే గ్రామాద్బహిర్నిర్గ
త్య శిరోవస్త్రం ముఖతః కించిదుత్క్షిప్య, గణ్డూషేణాస్యం విశోధ్య, ఆచమ్య
అద్భిస్సమ్మార్జయిత్వా, కౌపీనం పరిధాయ, సన్ధ్యాముపాస్య, రవావు
దితే, శిరోవస్త్రముపనీయ, గురవే దద్యాత్ । అగ్నిమ్, ఆదిత్యమ్, ఉ
దకుమ్భమ్, ఆకాశమ్, గిరిమ్, వత్సమ్, సువర్ణమ్, యథాసంభవమా
చార్యశ్శిష్యాయ దర్శయేత్ । శిష్యస్తు “ వయస్సుపర్ణాః ” ఇత్యా
దిత్యముపతిష్ఠేత । అథాచార్యస్సోమవ్రతకర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యా
హం చ కృత్వా, సోమవ్రతవతస్సోమవ్రతోత్సర్జనం కారయేత్ । వి

మిత్ " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిశ్చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధోఽగ్నావాధాయ, " ఆదిత్య వ్రత పతే " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిరగ్నిముపస్థాయ, పూర్వవచ్ఛాన్తిం కృత్వా, గురవే వరం దద్యాత్ । అథాభ్యుదయం పుణ్యాహం చ ఆచార్యః కుర్యాత్ । ఏవం సౌమ్యవ్రతస్య ద్వ్యహసాధ్యత్వాత్ దేకాహేన వ్రతం నైవ కుర్యాత్ ।

శేషస్తు " ద్యౌస్సమిత్ " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిశ్చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధోఽగ్నావాధాయ " ఆదిత్యవ్రతపతే " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిరగ్నిముపస్థాయ, పూర్వవచ్ఛాన్తిం కృత్వా, గురవే వరం దద్యాత్ । అథాభ్యుదయం పుణ్యాహం చాచార్యః కుర్యాత్ । ఏవం సౌమ్యవ్రతస్య ద్వ్యహసాధ్యత్వాత్ దేకాహేన వ్రతం నైవ కుర్యాత్ ।) అత్ర " అవాన్తరదీక్షాం వ్యాఖ్యాస్యామః " ఇత్యాది ప్రథమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా, చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధో ఘృతాభ్యక్తా ఆదధాతి । పృథివీ సమిదిత్యాదిచ సర్వేషామనువాకానాం ప్రభృతీరభివ్యాహారయతి । " ప్రథమోత్తమయోః " ఇత్యాది సూత్రముదాహర్తవ్యమ్ । ప్రభృతీః - ప్రథమపదాని, ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ " యుఞ్జతే సవితా " ఇత్యేకైకమేవ పదం వక్తవ్యమ్ । న తావన్త్యనువాకా । అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ " ఋషీన్ముఖాన్తే జుహుయాద్వ్రతేషు సూక్తోపహోమాన్ సదసస్పతిం చ । ఉపస్థితిం చాస్య తదేవతానాం జయాదయోఽబ్రాహ్మణతర్పణం చ ॥ సంకల్పవసనస్నానగోర్పణాగ్న్యనుఖాని చ । ఋషిహోమాపస్థానం జయపుణ్యాహమేవ చ ॥ సోమసూక్తనిషత్సదసస్పతిం తన్త్రం జుహుయాత్సలింగం నవః । శుక్రియే సమిధోఽగ్న ఇతి వ్రతీ యుఞ్జతే సవితా జయవారిశమ్ ॥ మీలనే యతవాక్ఛరసః కృతే వేష్టనే ఽస్తమితే గృహమాపిశేత్ । స్థీయతేఽద్య ఇవ తత్ర థవాసః తే వాగ్యతేన తతోఽభ్యుదిత క్రియా ॥ తతః ప్రభాతే బహిర్గ్రహాణాం వహ్నించ సూర్యం చ తథోదకుమ్భమ్ । ఆకాశముద్వీక్ష్య గిరిం చ వత్సం పశ్యేద్ధిరణ్యం చ వయస్సుపర్ణాః ॥ ఉత్సర్జనే తు యుఞ్జాదికం మీల

అథ ఆగ్నేయ వ్రతమ్

ప్రాణానాయనస్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం ఆగ్నేయవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యో బ్రూయాత్, ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ। ధృతోపవీతాదిః స్నాత్వా, "అగ్నిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి" ఇతిసంతర్ప్య, "సాంహితీః" ఇత్యాది సమానమ్। అథాచార్యః అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తే వ్రతినాఽన్వారబ్ధః "అగ్నయే కాణ్డఋషయే స్వాహా" ఇతిహుత్వా "అగ్నేనయ" ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, "సాంహితీభ్యః" ఇత్యాద్యుపహోమాన్ జుహుయాత్। అథబ్రహ్మచారీ "అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డఋషిభ్యః ఆగ్నే

నాదించ వర్జయేత్ । సమిదాధానమన్త్రోఽగ్నౌ ద్వ్యస్సమితూర్వామిష్యతే ॥" "అత్రైతదాస్యోగురవే దత్వా, వయస్సుపర్ణాః ఇత్యాదిత్యముపతిష్ఠేత," ఇత్యేతత్సూత్రమిహద్రష్టవ్యమ్। కించ "ఉత్తమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా" ఇతిసూత్రమిహభావ్యమ్। విశేషఇతి "యజ్ఞోతేసవితా" ఇతిపదద్వయముక్త్వా, అనన్తరంజయాదయః కర్తవ్యాః.

అథ ఆగ్నేయ వ్రతమ్

(ప్రాణానాయనస్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకమాగ్నేయ వ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యో బ్రూయాత్ । ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ । ధృతోపవీతాది స్నాత్వా, "అగ్నిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి" ఇతి సంతర్ప్య, "సాంహితీః" ఇత్యాదిసమానమ్ । అథాచార్యోఽగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తే వ్రతినాఽన్వారబ్ధః "అగ్నయె కాణ్డఋషయెస్వాహా" ఇతి హుత్వా, "అగ్నేనయ" ఇతిషడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, "సాంహితీభ్యః" ఇత్యాద్యుపహోమాన్ జుహుయాత్ । అథ బ్రహ్మచారీ "అగ్నె వ్రతపతె కాణ్డఋషిభ్యః, ఆగ్నేయ వ్రతం చరిష్యామి"

యద్వ్రతం చరిష్యామి " ఇత్యాదిప్రణీతా మోక్షణాన్తం ప్రాజాపత్యవ్రతవత్కృత్వా, ఆగ్నేయవ్రతకర్మాఙ్గనాభ్యుదయంపుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనమ్, " వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తస్మైరాధి " ఇతి భేదః.

——౩* అథ వైశ్వదేవవ్రతమ్ *౯——

ప్రాశినాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం వైశ్వదేవవ్రతకర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యో వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ ప్రాహ । ధృతోపవీతాదిః స్నాత్వా, " విశ్వాన్దేవాన్ కాణ్డఋషీం స్తర్పయామి " ఇతిసంతర్ప్య, " సాంహితీః " ఇత్యాదిసమానమ్ అథాచార్యోఽగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తేఽన్వారబ్ధో వ్రతినా, " విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాణ్డఋషిభ్యః స్వాహా " ఇతి హుత్వా " ఆనో విశ్వే అస్క్రాగమన్తు " ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, " సాంహితీభ్యః "

ఇత్యాది ప్రణీతామోక్షణాన్తం ప్రాజాపత్య వ్రతవత్కృత్వా, ఆగ్నేయ వ్రతకర్మాఙ్గనాభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనమ్ । వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తస్మైరాధి । ఇతి భేదః)

——౩* అథవైశ్వదేవవ్రతమ్ *౯——

ప్రాశినాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం వైశ్వదేవవ్రత కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యః, వైశ్వదేవ వ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ ప్రాహ । ధృతోపవీతాదిస్స్నాత్వా, " విశ్వాన్దేవాన్ కాణ్డఋషీం స్తర్పయామి " ఇతి సంతర్ప్య, " సాంహితీః " ఇత్యాదిసమానమ్ । అథాచార్యో ముఖాన్తేఽన్వారబ్ధో వ్రతినా, " విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాణ్డఋషిభ్యస్స్వాహా " ఇతి హుత్వా, " ఆనో విశ్వే అస్క్రాగమన్తు " ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, " సాంహితీభ్యః " ఇత్యాద్యుపహోమాన్ హుత్వా, " అగ్నే వ్రతప

ఇత్యాద్యుపహోమాన్ హుత్వా, "అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డఋషిభ్యః, వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామి" ఇత్యాది ప్రణీతామోక్షణాన్తమాగ్నేయవ్రతవత్కృత్వా, వైశ్వదేవవ్రతకర్మాఙ్గమభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్। ఏవమేవోత్సర్జనమ్, "వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తన్మేరాధి," ఇతి భేదః.

ఇతి గృహ్యరత్నే ద్వాదశఖణ్డః

తే కాణ్డఋషిభ్యః, వైశ్వదేవ వ్రతం చరిష్యామి" ఇత్యాది ప్రణీతా మోక్షణాన్తం ఆగ్నేయవ్రతవత్కృత్వా, వైశ్వదేవ వ్రత కర్మాఙ్గ మభ్యుదయ శ్రాద్ధం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్। ఏవమేవోత్సర్జనమ్ "వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తన్మేరాధి." ఇతి భేదః.) కించ ॥ * ॥ "వ్రతేషు చాపరోవిధిర్నసూక్తచిన్తనాదికమ్। ఉపస్థితిర్న దేవతాగణస్యశుక్రియాదృతే ॥" ఇతి సౌమ్యవ్రతంవినా వ్రతేషు కల్పాన్తరముక్తమ్, తూష్ణీం సమావర్తనవత్ తత్రైవ లోకపతనభయాదస్మాభిర్నోక్తమ్। అయమత్ర ప్రయోగః — తత్తత్ప్రధానకాణ్డఋషీన్ హుత్వా, పశ్చాచ్చ పఞ్చోపహోమాన్ ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చహుత్వా, పరిషిచ్య, ప్రణీతా మోక్షణాభ్యుదయపుణ్యాహ వాచనాని కుర్యాత్। ఇదమత్యన్తాపద్విషయమ్। అత్రాపి సౌమ్యవ్రతస్య ద్వ్యహసాధ్యత్వాన్నైకాహేఽ నుష్ఠేయమ్। అత్ర స్వాధ్యాయవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవసానాత్, "స్వాధ్యాయమాత్రజపవతః" ఇతివ్యాసేన సూత్రితత్వాత్, మాత్రచా అర్థజ్ఞానపర్యన్తతత్వనిరాసాత్, లోకేచ తథైవాధ్యయన ప్రసిద్ధేః, అన్యథా ॥ * ॥ "యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శస్యతే।" ఇతి భేదనిర్దేశస్య వ్యర్థకత్వాత్, "వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః" ఇతి మన్వచనాచ్చ, మన్త్రబ్రాహ్మణానువాదాత్మక వేదాఖ్యాక్షర రాశి మాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణపూర్వకమ

॥ అథ స్నాతకవ్రతమ్ ॥

అథ స్నానకర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగాదిలోక్యదయాగ్నేశ్శాలాం పరిశ్రితాం ప్రవిశ్య, అన్తర్లోమ్నా చర్మణా వ్రజద్వారం పిధాయావస్థితో మధ్యన్దినే ద్విరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, స్నానకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్। పాత్రప్రయోగేతు, శీతోష్ణామ్బుక్షురకటకుశశకృదవచ్ఛితోపానద్వయ వైణవదణ్డాన్తరీయోత్తరీయోష్ణీషకుణ్డలద్వయ సూత్రప్రోతసౌవర్ణమణి బాదరబీజస్రజః, సుగన్ధమ్, ఆదర్శమ్, అఞ్జనమ్, మాషాది స్నానచూర్ణమ్,

---

ధీతస్య, వేదస్య విద్యయా వ్రతైరుభయైర్వా స్నాతస్య ॥ * ॥ "క్షేత్రం శరీరం గామశ్వం ఛత్రోపానద్వయం తథా । ధాన్యం వాసాంసి శాకం వా గురవే శక్త్యాహరేత్ ॥" ఇతి మనుస్మరణాత్, శక్త్యర్థప్రదానేన వా పరిణినీషోస్సన్యసిష్టో గాస్సిష్టాస్తో స్నానకర్మ సంప్రతిపద్యతే.

ఇతి కణ్ఠభూషణే ద్వాదశఃఖణ్డః

॥ అథ స్నాతకవ్రతమ్ ॥

(అథ స్నానకర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగాదితోక్యదయాగ్నేశ్శాలాం పరిశ్రితాం ప్రవిశ్య, అన్తర్లోమ్నా చర్మణా వ్రజద్వారం ప్రచ్ఛాద్య, అవస్థితో మధ్యందినే ద్విరాచమ్య, ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, స్నానకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, శీతోష్ణామ్బు క్షురకటకుశశకృద్వవచ్ఛితోపానద్వయ వైణవదణ్డాన్తరీయోత్తరీయోష్ణీషకుణ్డలద్వయ సూత్రప్రోతసౌవర్ణమణి బాదరబీజస్రజః, సుగన్ధమ్, ఆదర్శమ్, అఞ్జనమ్, మాషాది స్నానచూర్ణమ్, ఔదుమ్బరదన్తకాష్ఠమ్,

ఔదుమ్బరదన్తకాష్ఠమ్, పాలాశీం సమిధం చ యుగపత్ప్రయుఞ్జీత। అథాజ్యభాగాన్తే పాలాశీమాజ్యాభ్యక్తాం సమిధమ్ " ఇమం స్తోమమ్ " ఇతి స్వాహాకారవర్జమగ్నావాధాయ, అపరేణాగ్నిం కటనిర్మితే ఉదగగ్రే తల్పే తత్ప్రకృతౌ వేరకాయాం వోపవిశ్య, " త్ర్యాయుషమ్ " ఇతి యజుషా క్షురమభిమన్త్ర్య, " శివో నామాసి " ఇతి యజుషా వస్త్రే క్షురం ప్రదాయ, " ఉష్ణేన వాయ ఉదకేన " ఇత్యాది కేశనిధానాన్తముపనయనవత్కృత్వా సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా, త్రయోదశ వారం నిమజ్జ్య విధివత్పునః స్నాత్వా ద్విరాచమ్య కౌపీనమాచ్ఛాద్య ఆచమ్య, వ్రజస్య పశ్చిమార్ధే ఉపవిశ్య, మేఖలాదీని బ్రహ్మచారి లిఙ్గా

పాలాశీం సమిధం చ యుగపత్ప్రయుఞ్జీత) " ప్రాగుదయాద్వ్రజం ప్రవిశ్య " ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ " సూత్రే వస్త్రే మణియుగ సమిత్స్రక్సుగన్ధాః ప్రవృత్తౌ శీతోష్ణామ్బు క్షుర కట యవ చ్ఛత్ర దణ్డాఞ్జనాని । మానోపానద్ద్వయ కుశ శకృత్స్నానచూర్ణోదపాత్రం స్నానస్యానుజ్ఞయైతత్సకృదిహ నరః కాష్ఠమౌదుమ్బరం చ ॥ " మణిద్వయమ్ - సువర్ణమణీ బాదరమణీ । ప్రవృత్తౌ - కుణ్డలే । మానమ్; దర్పణమ్,

(అథాజ్యభాగాన్తే పాలాశీమాజ్యాభ్యక్తాం సమిధమ్, " ఇమం స్తోమమ్ " ఇతి స్వాహాకార వర్జమగ్నావాధాయ, అపరేణాగ్నిం కటనిర్మితే ఉదగగ్రే తల్పే తత్ప్రకృతౌ వేరకాయాం వా ఉపవిశ్య, " త్ర్యాయుషమ్ " ఇతి యజుషా క్షురమభిమన్త్ర్య, " శివో నామాసి " ఇతి యజుషా క్షురం వస్త్రే ప్రదాయ, " ఉష్ణేన వాయ ఉదకేన " ఇత్యాది కేశ నిధానాన్తముపయన వత్కృత్వా, సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా, త్రయోదశ వారం నిమజ్జ్య, విధివత్పునస్స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య. కౌపీనమాచ్ఛాద్య, ఆచమ్య, వ్రజస్య పశ్చిమార్ధే ఉపవిశ్య, మేఖలాదీని బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని విస్రస్య, బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ।

ని విస్రస్య, బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి। తాం బ్రహ్మ
చారీ, "ఇదమహమముకశర్మణోఽముకగోత్రస్య పా
ప్మానముపగూహామ్యుత్తరో విష్ణుశర్మా ద్విషద్భ్యః" ఇతి
యజుషా ఉదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా ప్రచ్ఛాదయేత్।
అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్। మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః
"ఆపోహిష్ఠా" ఇతి త్రిభిః "హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పా
వకాః - యాసాం రాజా - యాసాం దేవాః -" ఇతి త్రి

తాం బ్రహ్మచారీ "ఇదమహమముకశర్మణోఽముకగోత్రస్య పాప్మా
నముపగూహామ్యుత్తరో విష్ణుశర్మా ద్విషద్భ్యః" ఇతి యజుషా ఉదుమ్బ
రమూలే దర్భస్తమ్బే వా ప్రచ్ఛాదయేత్।) తాం- మేఖలాం, ప్రచ్ఛా
దయేత్ - గోపాయేదిత్యర్థః.

(అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్) అత్ర భరద్వాజః —
॥ * ॥ "సముద్రం గచ్ఛ స్వాహేతి ఉపవీతం జలే క్షిపేత్। మేఖలా
మజినం దణ్డముపవీతం కమణ్డలుమ్ ॥ అప్సు ప్రాస్య వినష్టాని గృహీ
త్వాన్యాని మన్త్రితః।" అత్ర సూత్రే విస్రస్య మేఖలామితి మౌఞ్జీ
మాత్రోక్త్యావపి బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని త్యక్త్వేతి వ్యాఖ్యానాత్, దణ్డాజిన
యోరేవాప్సు త్యాగః, నతూపవీతస్య, వినష్టస్య త్యాగాయోగాత్,
నిత్యం ధార్యత్వాచ్చ। వస్త్రే - మన్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయేతి వ్యా
ఖ్యాతమ్। తచ్చిన్త్యమ్। "అవశిష్టాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిశ్శిరస్సముద్య,
క్షురం నాపితాయ ప్రయచ్ఛతి" ఇతి వైఖానస వచనాచ్చ లోపనయ
సమోస్తథా ప్రదర్శనాచ్చ, "అనువాకస్య ప్రథమేన" ఇత్యారభ్య
"దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి" ఇత్యేవమన్తముపనయన వత్కార్యమిత్య
తిదేశాచ్చ.

(మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః "ఆపోహిష్ఠా" ఇతి త్రిభిః "హి
రణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః — యాసాం రాజా — యాసాం దే
వాః —" ఇతి త్రిభిః, షడ్భిర్మన్త్రైరన్తైసకృదేవాభిషిచ్య "అన్నాద్యా

భిః, షడ్భిర్మన్త్రైస్సకృదేవాభిషిచ్య, “అన్నాద్యా
యవ్యూహధ్వమ్” ఇతిమన్త్రేణ సౌమనస్బరేణోర్ధ్వకృతకూ
ర్చేన ద్వాదశాఙ్గులేన కాష్ఠేన, సవ్యోత్తరభాగమారభ్య
ప్రదక్షిణమథఊర్ధ్వక్రమేణ దన్తాన్ ధావయిత్వా, హ
రిద్రామధూకచూర్ణాదిభిరుద్వర్తితదేహస్తతో దేహం ప్ర
క్షాళ్య మన్త్రవదప్సు స్నాత్వా ద్విరాచమ్య విధివద్దేవర్షి
పితృతర్పణం కృత్వా ద్విరాచమ్య “సోమస్య తనూర
సి” ఇతి యజుషా అహతమన్తర్వాసః పరిధాయ, ద్విరా
చమ్య “నమోగ్రహాయచ” ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిర్గన్ధం దే
వతాభ్యః ప్రదాయ, “ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణోఽనులి
మ్పేత్” ఇత్యాశ్వలాయనస్మరణాత్ ॥ * ॥ “భస్మీభవ
తితత్సర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతమ్।” ఇతిబ్రహ్మాణ్డవచ
నాచ్చ, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రార్థం ముఖమగ్రేఽనులిప్య “అప్సరస్సు
మోగన్ధః” ఇత్యాత్మానమనులిప్య, వజ్రవైడూర్యాది
యుక్తం సూత్రప్రోతం సౌవర్ణమణిమ్ “ఇయమోషధే

యవ్యూహధ్వమ్” ఇతి మన్త్రేణ సౌమనస్బరేణోర్ధ్వకృతకూర్చేన ద్వాదశా
ఙ్గులేన కాష్ఠేన, సవ్యోత్తరభాగమారభ్య, ప్రదక్షిణమథ ఊర్ధ్వక్రమే
ణ దన్తాన్ ధావయిత్వా, హరిద్రామధూకచూర్ణాదిభిరుద్వర్తిత దేహః
తతో దేహంప్రక్షాళ్య, మన్త్రవదప్సుస్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, విధివద్దేవ
ర్షిపితృతర్పణం కృత్వా, ద్విరాచమ్య “సోమస్యతనూరసి” ఇతి
యజుషా అహతమన్తర్వాసఃపరిధాయ ద్విరాచమ్య “నమోగ్రహాయచ”
ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిర్గన్ధం దేవతాభ్యః ప్రదాయ, “ముఖమగ్రే బ్రాహ్మ
ణోఽనులిమ్పేత్” ఇతి ఆశ్వలాయనస్మరణాత్ ॥ * ॥ “భస్మీభవతితత్స
ర్వ మూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతమ్” ఇతి బ్రహ్మాణ్డవచనాచ్చ, ఊర్ధ్వపు
ణ్డ్రార్థం ముఖమగ్రేఽనులిప్య, “అప్సరస్సుమోగన్ధః” ఇత్యాత్మానమ
నులిప్య, వజ్రవైడూర్యాదియుక్తం సూత్రప్రోతం సౌవర్ణమణిమ్, “ఇ

త్రాయమాణా" ఇత్యపరతముదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్య "అపాశో స్యురోమశః" ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిః కణ్ఠే బద్ధ్వా, తూష్ణీం "యువా సువాసాః" ఇతి వా, శిరస్యుష్ణీషం బధ్నీయాత్ । "ఉష్ణీషేణ వేష్టయతే యువా సువాసా ఇతి" ఇతి కాత్యాయనః "మణిం కణ్ఠే ప్రముచ్యోష్ణీషం కృత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః । ఏవం బాదరబీజం సూత్రప్రోతముదపాత్రే తూష్ణీం త్రిః పరిప్లావ్య, సవ్యే పాణౌ వాబధ్య ।

యమోషధే త్రాయమాణా" ఇత్యపరతముదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్య "అపాశో స్యురోమశః" ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిః కణ్ఠే బద్ధ్వా, తూష్ణీం "యువా సువాసాః" ఇతి వా, శిరస్యుష్ణీషం బధ్నీయాత్ । "ఉష్ణీషేణ వేష్టయతే యువా సువాసా ఇతి" ఇతి కాత్యాయనః । "మణిం కణ్ఠే ప్రముచ్యోష్ణీషం కృత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః । ఏవం బాదరబీజం సూత్రప్రోతముదపాత్రే తూష్ణీం త్రిః పరిప్లావ్య, సవ్యే పాణౌ వాబధ్య) "ఏవంవిహితాభిరేవాద్భిః" ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ "ఏవంవిహితాభిః - తూష్ణీం మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిః కేశాన్వపత్వితి మన్త్రలిఙ్గవిరోధాదేవకారాచ్చ, న హి మిశ్రణే మన్త్రః" ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అన్యే తు సముచ్చయార్థత్వం విద్వాంసః । ఏవం శబ్దస్య ఇత్యర్థపరత్వం దృష్టమ్ । న హ్యుక్తార్థాతిదేశః । న హి కేశాన్వపత్వితి మన్త్రలిఙ్గవిరోధః "పశూనాం త్వా హింకారేణాభిజిఘ్రామి" ఇతివదుపపత్తేః । న హ్యభిమన్త్రణజపయోర్లిఙ్గవిరోధాత్ , "అఙ్గాదఙ్గాత్" ఇతి మన్త్రద్వయత్యాగః । "శీతోష్ణాభిః 'ఆపో హి ష్ఠా' ఇత్యాదిభిస్సంసృష్టాభిరద్భిః స్నాపయిత్వా, దన్తధావనమాచమ్య క్షౌరేణ కాన్తైనకరోతి" ఇతి వైఖానసే దర్శనాత్తద్గ్రన్థానుసారితా స్యాదస్మాభిర్మిశ్రితాభిరిత్యుక్తమ్ । హిరణ్యవర్ణా ఇతి - "హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః ప్రచక్రముః" ఇతి భ్రాన్తినివృత్త్యర్థమ్, "యాసాం రాజా - యాసాం దేవా" ఇత్యుక్తమ్ । సకృదితి - "ఆపో హి ష్ఠా" ఇతి తిసృభిః, "హిరణ్యవర్ణాః" ఇతి తిసృభిశ్చ స్నాతి - అభిషిఞ్చతి । ఏతచ్చ పర్ణావమన్త్రే స

కృదేవేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । ఏవంహి జాతకర్మణి వివాహేచ ఉత్తరాభిః పఞ్చభిస్స్నపయిత్వేత్యత్ర సకృదేవ స్నానం కారయన్తి । స్నానమత్ర ప్రోక్షణమేవ, “హిరణ్యవర్ణాః పవమానాభ్యాం ప్రోక్షేత” ఇతి వైఖానసే దర్శనాత్ । మఘాకేతి - “ స్నానీయోత్సాదితస్స్నాతః ” ఇత్యత్ర స్నానే సోపకరణైర్మఘాకక్లీతకాదిమాషైః రుద్వర్తితదేహః ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । క్లీతకమ్ - హరిద్రా, అస్య మలాపకర్షణార్థత్వాత్, ॥ * ॥ “ మలాపకర్షణం పార్శ్వే మన్త్రవత్తు జలేస్మృతమ్ ॥ ” ఇతి వచనాత్తట ఏవోద్వర్తనస్నానాదికం కార్యమ్ । అహతమితి - హేమాద్రౌ ॥ * ॥ “ ఈషద్ధౌతం నవం వస్త్రం సదశం యన్న ధారితమ్ । అహతం తద్విజానీయాత్సర్వకర్మసు పావనమ్ ॥ ” ఏవం చ అత ఊర్ధ్వం స్నాతకస్య అన్తర్వాసస్పరిధానమేవ కర్తవ్యమ్, న కౌపీనమ్ । బ్రహ్మచారిణో నాన్తర్వాసః, అస్నాతత్వాత్కౌపీనమేవ ॥ * ॥ “ స్వోక్తం వాసశ్చ కౌపీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ । ” ఇతి భరద్వాజస్మృతేః । “ దేవతాభ్యో గన్ధదానం నమశ్శబ్దేన, నతు మన్త్రేణ, నమస్కారస్యాపి ప్రదర్శనార్థత్వాత్ ” ఇత్యుక్తమ్ । తన్నయుక్తమ్, “ మన్త్రైః కర్మాణి సన్నిపాతయేత్ ” ఇతి సూత్రవిరోధాత్ । ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణోఽనులిమ్పేదిత్యస్యార్థమాహ, భస్మీభవతీత్యాదినా । అప్సరస్స్వితి గాత్రాణ్యనులేపయేదితి వైఖానసే దర్శనాదాత్మానమిత్యుక్తమ్ । సౌవర్ణమితి— సౌవర్ణమ్ - సువర్ణవికారమ్, సోపధానమ్ - వజ్రవైదూర్యాదినోభయతః పరిగృహీతమ్ । సూత్రప్రోతమ్ - ఇయమోషధే త్రాయమాణేత్యేతయా సకృదుచ్చరితయా, ఉదపాత్రే ప్రదక్షిణమవిరతం త్రిః పరిప్లావ్య, అపాశ్నోస్యురోమ ఇత్యాదికయా పుణ్యాయేత్యన్తయా త్ర్యవసానయా, తం మణిం కణ్ఠే నిబధ్యేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అస్మిన్నవసరే శిరస్యుష్ణీషబన్ధనం గృహ్యాన్తరోక్తమ్, అత్రానుక్తమవిరుద్ధమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయసిద్ధముదాహరతి, తూష్ణీమితి — మన్త్రస్యానుక్తత్వాత్తూష్ణీం వేత్యుక్తమ్ । కాత్యాయనేన మన్త్ర ఉక్తః, ఆశ్వలాయనేన నోక్తః । ఏవమితి - “ ఏ

అథోపద్రష్టా రేవతీస్త్వా - ఇతి ద్వాభ్యాముత్తరీయమభిమన్త్ర్య, యా అకృన్తన్ ఇతి త్రిభిరాచ్ఛాదయ్య, ఆచ్ఛాదితోత్తరీయమ్ "పరీదం వాసః" ఇత్యనుమన్త్రయేత్।

వమేవబాదరబీజమ్" ఇతి సూత్రస్యసూత్రభాష్యమ్। ఏవమిత్యస్య తూష్ణీం శబ్దార్థపరత్వే, మన్త్రవర్జమితి సూత్రం వ్యర్థం స్యాత్। ఏవమిత్యతిదేశః। పూర్వవన్మన్త్రప్రయోగే ప్రాప్తే, సమన్త్రో నిషిధ్యతే మన్త్రవర్జమితి। నహ్యేవమితి మన్త్రనిషేధః। అతోఽతిదేశసామర్థ్యాన్మన్త్రితఏవాపాం సంసర్గః కార్యః.

(అథోపద్రష్టా రేవతీస్త్వా - ఇతి ద్వాభ్యాముత్తరీయమభిమన్త్ర్య, యా అకృన్తన్ - ఇతి త్రిభిరాచ్ఛాదయ్య, ఆచ్ఛాదితోత్తరీయమ్ "పరీదంవాసః" ఇత్యనుమన్త్రయేత్) "అహతముత్తరం వాసః" ఇతి సూత్రస్యసూత్రభాష్యమ్। నన్విదమయుక్తమ్; అహతముత్తరంవాస ఇత్యత్ర వాసఃపరిధానమేవ నతూత్తరీయమ్, తదుపనయనేన సమానమితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్। నైవం సాధీయః। ఉత్తరీయమేవ, నపరిధానమ్. ఉత్తరీయమితి వచనాత్, "ఆచార్యఏవ రేవతీస్త్వేత్యాద్యుపనయనేన సమానం కరోతి" ఇతి పక్షాన్తరోపన్యాసాత్। నను పరిధాప్యపరీదమిత్యనుపపత్తైరేవ నోత్తరీయమ్। తథాచార్యకులాన్నివృత్తస్య స్నానంవిధీయతే తత్ర ఆచార్యకర్తృకత్వప్రసక్తిరేవేతితత్పక్షాన్తరం దూషితమితి చేన్న; భూయఃశ్రుతిమిచ్ఛతోవత్సరస్య ద్వౌద్వౌమాసావాచార్యకులేవాసవిధానాదితి। అస్త్వేవం, నహి వయమత్యన్తనివృత్తిం బ్రూమః। స్నానకర్మ చికీర్షోరాచార్యకులాన్నివృత్తిమితిచేత్తర్హి అధ్యయనకాలోచితధర్మవిరతిరేవ హినివృత్తిశబ్దార్థః। నహ్యన్యోన్యవియోగః, గ్రామాన్తరవాసప్రసక్తేః। తదేవమ్, అత్రాప్యాచార్యకర్తృకత్వముపపద్యతే, తస్మాదుత్తరీయమేవ, నపరిధానమ్। ఇమమర్థం స్పష్టమేవాచష్టే సమావర్తనఖణ్డే వైఖానసః। "వాస ఇతి వస్త్రం పరిధాయ, సోమస్య తనూరసి - ఇత్యుత్తరీయం గృహ్ణాతి" ఇతి। బౌధాయనశ్చ — "స్నాతకోఽన్తర్వాసస్యుత్తరీయమ్" ఇతి.

"నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్" ఇతి నియమాత్ ॥ * ॥ "స్నాతకానాం ద్వితీయం స్యాదన్తర్వాసస్తథోత్తరమ్" ఇతి మనునా స్నాతకస్యాన్తరీయోత్తరీయవిధానాత్, ॥ * ॥ "ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః" ఇతి వచనాత్, కటివేష్టితవస్త్రస్య నగ్నత్వస్మరణాత్, "రేవతీస్త్వేతి సమానమ్" ఇత్యభిమన్త్రణాదిమాత్రోపదేశాత్, ధర్మశాస్త్రేషూత్తరశబ్దస్యోత్తరీయత్వప్రసిద్ధేః, ఉపనయనవన్న పరిధానమ్; పరిధానశబ్దస్య

("నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్" ఇతి నియమాత్ ॥ * ॥ "స్నాతకానాం ద్వితీయం స్యాదన్తర్వాసస్తథోత్తరమ్।" ఇతి మనునా స్నాతకస్యాన్తరీయోత్తరీయవిధానాత్ ॥ * ॥ "ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః" ఇతి వచనాత్, కటివేష్టితవస్త్రస్య నగ్నత్వస్మరణాత్, "రేవతీస్త్వేతి సమానమ్" ఇత్యభిమన్త్రణాదిమాత్రోపదేశాత్, ధర్మశాస్త్రేషూత్తరశబ్దస్యోత్తరీయత్వప్రసిద్ధేః, ఉపనయనవన్న పరిధానమ్; పరిధానశబ్దస్యాత్ర ఆచ్ఛాదనపరత్వాత్, అన్యథా గోచర్మపరిధాయేత్యాదిషు కటివేష్టనప్రసక్తేః।) స్పష్టోఽర్థః। నను, "నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్" ఇతి విహితత్వాత్ నాత్ర తద్విధిరితి చేన్న। ఉత్తరశబ్దస్యోత్తరీయత్వప్రసిద్ధేర్నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమితి గృహస్థమధికృత్యైవోక్తత్వే నాత్ర నతత్ప్రసఙ్గః। అతోఽనుత్తరీయత్వే నైష్ఫల్యప్రసఙ్గో దుర్వారః। ధర్మశాస్త్రేష్వపి - "అజినం త్వేవోత్తరం ధారయేత్ — అజినముత్తరముత్తరయా స్నాతకోత్తరాన్యస్యోత్తరీయమైణవదణ్డం ధారయేత్ — అన్తర్వాసస్తథోత్తరమ్" ఇత్యాపస్తమ్బబోధాయనమన్వాదిస్మృతిష్విత్యర్థః। పరిహితం పరివేష్టితమేవ, ఉత్తరశబ్దాదిత్యర్థః కిన్న స్యాత్। న స్యాత్ ॥ * ॥ "అకచ్ఛః పుచ్ఛకచ్ఛో వా ద్వికచ్ఛః కటివేష్టితః। యావదాస్తే ద్విజస్తావన్నగ్న ఏవ న సంశయః ॥" ఇతి సాయణీయే; కటివేష్టితవస్త్రస్య నగ్నత్వే నకర్మానర్హత్వాపత్తేః। ఆదిశబ్దా

అత్ర ఆచ్ఛాదనపరత్వాత్, అన్యథా, గోచర్మణి పరిధాపయేత్యాదిషు కటివేష్టనప్రసక్తేః । అథోత్తరీయదశాయాం సౌవర్ణస్య కుణ్డలె ప్రబధ్యోపాయేన దర్వ్యగ్రే స్థాపయిత్వా, సవ్యేనపాణినాఽన్యేనవా తయోరుపర్యాజ్యమానీయ, తేనైవాజ్యేన "ఆయుష్యంవర్చస్యమ్" ఇత్యాద్యష్టభిర్మన్త్రైరష్టౌప్రధానాహుతీర్హుత్వా, దర్వ్యగ్రాత్తస్తే అపనీయ, జయాదిపరిషేచనాన్తం కృత్వా, హోమమన్త్రైరేవదక్షిణేకర్ణే కుణ్డలం బధ్వా, పునశ్చ తైరేవాష్టాభిస్సవ్యే కర్ణేఽన్యత్కుణ్డలముపముఞ్చేత్ । "ఏకమన్త్రాణి

త్ ఖరాజినం బస్తాజినం వా బహిర్లోమపరిధాపయేత్యాదిసంగ్రహః .

(అథోత్తరీయస్య దశాయాం సౌవర్ణకుణ్డలే ప్రబధ్యోపాయేన దర్వ్యగ్రే స్థాపయిత్వా, సవ్యేన పాణినాఽన్యేన వా తయోరుపర్యాజ్యమానీయ, తేనైవాజ్యేన "ఆయుష్యం వర్చస్యమ్" ఇత్యాద్యష్టాభిర్మన్త్రైరష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, దర్వ్యగ్రాత్తస్తే అపనీయ, జయాదిపరిషేచనాన్తం కృత్వా, హోమమన్త్రైరేవ దక్షిణే కర్ణే కుణ్డలం బధ్వా, పునశ్చ తైరేవాష్టాభిస్సవ్యే కర్ణేఽన్యత్కుణ్డలముపముఞ్చేత్ "ఏకమన్త్రాణి కర్మాణి, అవశిష్టో వికల్పార్థః" ఇతి నియమాత్ "శుభికే శిర ఆరోహ" ఇతి వా "యామాహరత్" ఇతి వా శిరసి స్రజం బధ్వా, "యదాఞ్జనమ్" ఇతి మన్త్రం సకృదుచ్చార్య పాణిభ్యాం యుగపదక్ష్ణోరఞ్జనం కుర్యాత్) "తస్య దశాయామ్" ఇతి సూత్రస్యాత్ర భాష్యమ్ । అత్ర వైఖానసః — "కుణ్డలమణీ ఆచ్ఛాదాగ్రేణ బధ్నీయాత్తావదగ్నావుపరి నిధాయ జుహుయాత్" ఇతి । "ఏకకర్మణి అనేకమన్త్రాః - యత్రాల్పీయాంసి కర్మాణి భూయాంసో మన్త్రాః" ఇతి పరిభాషా నాత్ర ప్రవర్తతే, అన్త్యలోప ఇతి చ విషయభేదాత్ । అతో వికల్ప ఏవేత్యాహ, ఏకమన్త్రాణీతి - "ఏకమన్త్రైరర్థ్యథాలిఙ్గమ్" ఇతి సూత్రే యథా కర్మణ్యేకస్మిన్ సమన్త్రకం ప్రవృత్తావాకాఙ్క్షా । ఏవమన్త్రైర్యథాలి

కర్మాణి, అవశిష్టో వికల్పార్థః" ఇతి నియమాత్ "శుభికే శిరఆరోహ" ఇతి వా "యామాహరత్" ఇతి వా శిరసి స్రజం బధ్వా "యదాఞ్జనమ్" ఇతి మన్త్రం సకృదుచ్చార్య, పాణిభ్యాం యుగపదక్ష్ణోరఞ్జనం కుర్యాత్। అత్ర "మయీతి చత్వారి యజూంషి వికల్ప్యన్తే" ఇతి భాష్యమ్। తతస్తేష్వేకేన వా, "యదాఞ్జనమ్" ఇతి వా, అఞ్జనం కృత్వా "యస్మై వర్చః" ఇతి మన్త్రేణ ఆదర్శమవేక్ష్య "ప్రతిష్ఠేస్థః" ఇతి మన్త్రేణ ఉపానహౌ యుగపదున్ముచ్య, తూష్ణీం ఛత్రమాదాయ "ప్రజాపతేశ్శరణమసి" ఇత్యాత్మానమాచ్ఛాద్య, "దేవస్య త్వా" ఇతి యజుషా దక్షిణేన పాణినా మూర్ధప్రమాణమృజుం సత్వచమసుషిరం యుగ్మపర్వకం వైణవం దణ్డమాదదీత। అత్ర కుణ్డలాదీని షడేతాన్యాసీన ఏవ కుర్యాత్।

ఙ్గమ్ - మన్త్రలిఙ్గానుసారేణ స్రగాదిపఞ్చకమాబధ్నీత। అత్ర చ, శుభికే శిరఇతి - ఏతయైకయైవ శిరసి స్రజమాబధ్నీత। యామాహరదితి తు వికల్పార్థః। ఏకమన్త్రాణి కర్మాణ్యవశిష్టో వికల్పార్థ ఇతి పరిభాషావచనాత్.

ఇదమాహ (అత్ర "మయీతి చత్వారి యజూంషి వికల్ప్యన్తే" ఇతి భాష్యమ్। తతస్తేష్వేకేన వా "యదాఞ్జనమ్" ఇతి వా, అఞ్జనం కృత్వా "యస్మై వర్చః" ఇతి మన్త్రేణాదర్శమవేక్ష్య "ప్రతిష్ఠేస్థః" ఇతి మన్త్రేణ ఉపానహౌ యుగపదున్ముచ్య, తూష్ణీం ఛత్రమాదాయ, "ప్రజాపతేశ్శరణమసి" ఇత్యాత్మానమాచ్ఛాద్య "దేవస్యత్వా" ఇతి యజుషా దక్షిణేన పాణినా మూర్ధప్రమాణమృజుం సత్వచమసుషిరం యుగ్మపర్వకం వైణవం దణ్డమాదదీత) స్పష్టోఽర్థః। దణ్డలక్షణం స్మృత్యన్తరే ద్రష్టవ్యమ్ .

॥ * ॥ "ఆసీన ఊర్ధ్వః ప్రహ్వో వా నియమో యత్ర నేదృశః। తదాసీనేన కర్తవ్యం న ప్రహ్వేణ న తిష్ఠతా ॥" ఇతి కాత్యాయనవచనా

వాచంయచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః । ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య, "ద్రైపీష్ఠదుర్వ్యః" ఇతి యజుషా ప్రాగాదిదిశ ఉపస్థాయ, "మాహాస్మహి" ఇతి యజుషా నక్షత్రాణి చన్ద్రమసం చ యుగపదుపస్థాయ, స్నానకర్మాఙ్గాభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కృత్వా, రాతినా ఆత్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికం విచార్య, నిశ్చిత్య, గార్హస్థ్యం మోక్షాశ్రమం వా ప్రతిపద్యేత । తదేవం సన్యసిసిషుః స్నానకర్మ కృత్వైవ ప్రవ్రజేత్ । ఏవం మన్త్రవత్ స్నానకర్మాశక్తౌ తూష్ణీం సమావర్తనం కుర్యాత్ । అథైతదపరమిత్యస్యాపి విహితత్వాత్.

ఇతి గృహ్యరత్నే త్రయోదశఖణ్డః

క్తమాహ (అత్రకుణ్డలాదీని, షడేతాని, ఆసీనఏవకుర్యాత్ । వాచంయచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః । ఉదితేషు నక్షత్రేషుప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య "ద్రైపీష్ఠదుర్వ్యః" ఇతి యజుషా ప్రాగాదిదిశ ఉపస్థాయ "మాహాస్మహి" ఇతి యజుషానక్షత్రాణి చన్ద్రమసఞ్చయుగపదుపస్థాయ, స్నానకర్మాఙ్గాభ్యుదయం పుణ్యాహంచకృత్వా, రాతినా ఆత్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికం విచార్య నిశ్చిత్య, గార్హస్థ్యంమోక్షాశ్రమంవాప్రతిపద్యేత । తదేవం సన్యసిసిషుః స్నానకర్మకృత్వైవ ప్రవ్రజేత్. ఏవం మన్త్రవత్స్నానకర్మాశక్తౌతూష్ణీంసమావర్తనంకుర్యాత్ । అథైతదపరమిత్యస్యాపి విహితత్వాత్) రాతిః - మిత్రమ్। తేనసహసంభాష్య। ఏవంచబ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజతాపి సుహృత్సమ్భాషణాన్తంసమావర్తనంకృత్వైవప్రవ్రజ్యాకార్యేతివ్యాఖ్యానాత్ ॥ "యమిచ్ఛేత్తమావసేత్" ఇతివచనాచ్చ, సమావృత్యసన్యాసఃకార్యఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి కణ్ఠభూషణే చతుర్థపటలః

పవిత్రపాణిరాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, అపరం స్నానకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా త్రయోదశవారం నిమజ్జ్య, శుష్కం కౌపీనం వసిత్వా, విధివత్పునః స్నాత్వా కౌపీనం పరిధాయ ద్విరాచమ్య మేఖలాజినదణ్డాన్ బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛేత్ । స పునస్తామదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిఖనేత్ । అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్ । ఏవం బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని త్యక్త్వా, స్నానోపకరణచూర్ణైరుద్వర్తితః, అక్లిష్టహిరణ్యవర్ణమన్త్రవర్జం నిత్యస్నానవత్ తీర్థే స్నాత్వా, అన్తరీయోత్తరీయే వాససీ పరిధాయ, అలఙ్కృత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య ప్రతిష్ఠాప్య పరిస్తీర్య పరిషిచ్య, తూష్ణీమగ్నౌ పలాశసమిధమాధాయ ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్హుత్వా, పరిషిచ్య అభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । ఆవివాహాదాజ్యేన వ్యాహృతిభిర్జుహుయాత్ । ఏవం

ఏవం స్నానకర్మణో ముఖ్యకల్పమభిధాయానుకల్పమాహ —

(పవిత్రపాణిరాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, అపరం స్నానకర్మకరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా, త్రయోదశవారం నిమజ్జ్య, శుష్కం కౌపీనం వసిత్వా, విధివత్పునస్స్నాత్వా, కౌపీనం పరిధాయ, ద్విరాచమ్య, మేఖలాజినదణ్డాన్ బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛేత్ । సపునస్తాముదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిఖనేత్ । అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్ । ఏవం బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని త్యక్త్వా స్నానోపకరణచూర్ణైరుద్వర్తితః, అక్లిష్టహిరణ్యవర్ణమన్త్రవర్జం నిత్యస్నానవత్తీర్థే స్నాత్వా, అన్తరీయోత్తరీయే వాససీ పరిధాయ, అలఙ్కృత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య పరిషిచ్య తూష్ణీమగ్నౌ పాలాశీం సమిధమాధాయ, ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్హుత్వా, పరిషిచ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఆవివాహాదాజ్యేన వ్యాహృతిభిర్జుహుయాత్ । ఏవం బ్ర

బ్రహ్మచర్యవ్రతే సమాప్తే, తస్మిన్ వర్షే జ్ఞాతిర్మృతశ్చేత్ త్రిరాత్రాద్యాశౌచమనుష్ఠాయ, ఉదకం దత్త్వా ప్రయతఉద్వహేత్ । త్రివిధోఽయం స్నాతకః — వ్రతానిసమాప్య సమావృత్తో వ్రతస్నాతకః, విద్యాం సమాప్య సమావృత్తో విద్యాస్నాతకః, వేదం వ్రతానిచసమాప్య, సమావృత్తో విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి ।

హ్మచర్యవ్రతే సమాప్తే, తస్మిన్వర్షే జ్ఞాతీమృతశ్చేత్త్రిరాత్రాద్యాశౌచమనుష్ఠాయ ఉదకందత్త్వా, ప్రయత ఉద్వహేత్ । త్రివిధోఽయంస్నాతకః — వ్రతాని సమాప్య సమావృత్తో వ్రతస్నాతకః, విద్యాం సమాప్య సమావృత్తో విద్యాస్నాతకః, వేదం వ్రతానిచ సమాప్య సమావృత్తో విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి) "అథైతదపరమ్" ఇతి సూత్రమత్రభావ్యమ్ । అత్ర మన్త్రవర్జమేవ సర్వం కార్యమ్, తూష్ణీమితి విధానాదేవకారాచ్చ । అతోనాయం వికల్పః । అథాపరమ్ — అతద్విధానమిత్యుక్తేః, స్నానసమిదాధానవైపరీత్యోక్తేశ్చ । యది వికల్పోఽభిమతః స్యాత్తదోత్తరయాఽఽధాయ తూష్ణీంవా షడ్భిః స్నాత్వా, తూష్ణీం వేతి తత్ర తత్ర అల్పాక్షరైరేవ సూత్రమవక్ష్యత్ । అత్ర వృద్ధమనుః ॥ * ॥ "ముఖ్యకల్పేఽనుకల్పశ్చ సర్వస్మిన్ కర్మణిస్మృతః ।" ఇతి । ఇదంచాశక్తవిషయం ప్రాహుః ॥ * ॥ "శక్తః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పే ప్రవర్తతే । నసాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్విద్యతేఫలమ్ ॥" ఇతి వృద్ధమనుస్మరణాత్, ద్రవ్యాభావ మన్త్రానభిజ్ఞత్వ ద్రవ్యవైకల్యోపాధ్యాయాఽభావాదిరశక్తిః । ప్రయోగశ్చ వ్యాఖ్యానోదాహృతః । ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయంస్తూష్ణీమేవపాలాశీం సమిధమాదధాతి । కేచిత్ కేశశ్మశ్రువపనాదికమన్యదప్యవిరోధి తూష్ణీమేవ కర్తవ్యమితి । అత్ర బోధాయనః "సమావర్తనప్రభృత్యాజ్యేనైవ వ్యాహృత్యాదిభిర్హూయతే । ఆపాణిగ్రహణాత్" ఇతి । మనుః — ॥ * ॥ "ఆదిష్టీ నోదకం దద్యాదావ్రతస్య సమాపనాత్ । సమాప్తేతూదకం దద్యాత్త్రిరాత్రమశుచిర్భవే

అథ మధుపర్కః

సుశీలాయ తస్మై వివాహే మధుపర్కం దద్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య, మధుపర్కదానం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య దాతా వరాయ కూర్చమాసనార్థం నిక్షిపేత్ । తస్మిన్నుదగగ్రే కూర్చే "రాష్ట్రభృదసి" ఇతి యజుషా వరః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశేత్ । అథ దాతా ఉదపాత్రమాదాయ, ఆపః పాద్యా ఇతి బ్రూయాత్ । వరస్తా అపః "ఆపః పాదా

త్" "కర్మ కురు । మా సుషుప్థాః" ఇతి వ్రతస్యాదిష్టత్వాత్ ; అత్ర ఆదిష్ట - బ్రహ్మచారీ ॥ * ॥ "అహస్తు నవమాదర్వాగూర్ధ్వం స్నానేన శుధ్యతి" "వీతే త్వాశౌచే, వత్సరాన్త ఏకరాత్రమ్" ఇతి విష్ణుః । అత్రాఖణ్డాదర్శే "కుమారస్యాశౌచాభావాదాశౌచినాం పిత్రాదీనామయోగ్యత్వాన్మాతామహాదిభిరుపనయనం కరణీయమ్, అన్యథా కాలాతిక్రమదోషప్రసక్తేః । ఏవమేకాదశవయస్కాం కన్యాం దిత్సతః పితురాశౌచసమ్భవే ఆశౌచే దానం కుర్యాత్ । సా మాతామహాదిభిరపి దేయా, నో చేత్ రజసి సమ్భూతే కులనాశం ఫలమితి । తస్మాద్దశవర్షాత్పూర్వం కన్యాదానమాశౌచే నిషిద్ధమ్ । దశవర్షాదూర్ధ్వం తు రజస్సమ్భవశఙ్కయా పిత్రాదిభిరవశ్యం కన్యా దేయేతి । త్రయః స్నాతకా భవన్తి, విద్యాస్నాతకో వ్రతస్నాతకో విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి । యస్సమాప్య వేదమసమాప్య వ్రతాని సమావర్తతే, స విద్యాస్నాతకః, యస్సమాప్య వ్రతాని అసమాప్య వేదం సమావర్తతే స వ్రతస్నాతకః, యః పునరుభయం సమాప్య సమావర్తతే, స విద్యావ్రతస్నాతకః" ఇతి హారీతః .

అథ మధుపర్కః

తస్మై సువ్రతాయ వివాహే మధుపర్కం దద్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య, మధుపర్కదానం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య, దాతా వరాయ కూర్చమాసనార్థం నిక్షిపేత్ । తస్మిన్ ఉదగగ్రే కూర్చే "రాష్ట్రభృదసి" ఇతి యజుషా వరః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశేత్ । అథ దాతా ఉదపాత్ర

వనేజనీః ” ఇతి యజుషాఽభిమన్త్రయేత్ । దాతా వరస్య దక్షిణం పాదం సవ్యంచ తాభిరద్భిః ప్రక్షాళయేత్ । అప ఉపస్పృశ్య వరః ప్రక్షాళయన్తం దక్షిణపాణావుపస్పృశ్య, “ మయి మహః ” ఇతి యజుషా స్వస్య హృదయదేశం ప్రత్యభిమృశ్య , అపఉపస్పృశేత్ । మృణ్మయే పాత్రే పుష్పాక్షతయుక్తా అప ఆనీయ , సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాముపరిష్టాదధస్తాచ్చ తత్పాత్రం పరిగృహ్య , దాతా, అర్హణీయా ఆపః ఇతి ప్రాహ । వరస్తాఅపః “ ఆమాగన్ ” ఇత్యభిమన్త్ర్య , తదేకదేశం జలం స్వాఞ్జలౌ దాత్రానీయమానమ్ “ విరాజో దోహోఽసి ” ఇతియజుర్జపిత్వా , శేషంజలంపురస్తాత్ప్రాచీనంనీయమానమ్ “ సముద్రంవః ప్రహిణోమి ” ఇతి జపేత్ । దాతాకాంస్యపాత్రేదధిమధుఘృతంచసంసృజ్య , బృహతాకాంస్యపాత్రేణాపిధాయ , సకూర్చాభ్యాంపాణిభ్యాం పూర్వవత్పరిగృహ్య, సముద్ధృత్య,

---

మాదాయ , ఆపః పాద్యా ఇతి బ్రూయాత్ । వరస్తా అపః “ ఆపఃపాదావనేజనీః ” ఇతి యజుషాఽభిమన్త్రయేత్ । దాతా వరస్య దక్షిణం పాదం సవ్యంచ తాభిరద్భిః ప్రక్షాళయేత్ । అప ఉపస్పృశ్య, వరః ప్రక్షాళయన్తం దక్షిణపాణావుపస్పృశ్య “ మయిమహః ” ఇతి యజుషాస్వస్య హృదయదేశం ప్రత్యభిమృశ్య, అప ఉపస్పృశేత్ । మృణ్మయేపాత్రే పుష్పాక్షతయుక్తా అప ఆనీయ, సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాముపరిష్టాదధస్తాచ్చ తత్పాత్రం పరిగృహ్య, దాతా, అర్హణీయా ఆప ఇతి ప్రాహ । వరస్తా అపః “ ఆమాగన్ ” ఇత్యభిమన్త్ర్య, తదేకదేశం జలంస్వాఞ్జలౌ దాత్రానీయమానం “ విరాజో దోహోఽసి ” ఇతి యజుర్జపిత్వా శేషం జలం పురస్తాత్ప్రాచీనం నీయమానమ్ “ సముద్రంవః ప్రహిణోమి ” ఇతి జపేత్ । దాతా కాంస్యపాత్రే దధిమధుఘృతంచ సంసృజ్య , బృహతా కాంస్యపాత్రేణాపిధాయ , సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాం

మధుపర్క ఇతి బ్రూయాత్ । పరః పాణిభ్యాం తం మధుపర్కం పరిగృహ్య, అపిధానపాత్ర ముపనీయ "త్రయ్యై విద్యాయై యశోఽసి - ఆమాగన్" ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య "అమృతోపస్తరణమసి" ఇతి యజుషా ఆపోశనం కృత్వా "యన్మధునో మధవ్యమ్" ఇతి మధుపర్కం సకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీం సర్వాఙ్గులీభిస్సముద్ధృత్య, ప్రాశ్య "అమృతాపిధానమసి" ఇత్యాపోశనం కుర్యాత్ । అత్ర "ఉభయత్ర ఆపోశనానన్తరమాచామేత్" ఇతి బోధాయనః ।

ఇతి గృహ్యరత్నే చతుర్దశః ఖణ్డః

పూర్వవత్పరిగృహ్య సముద్ధృత్య, మధుపర్క ఇతి బ్రూయాత్ । పరః పాణిభ్యాం తం మధుపర్కం పరిగృహ్య, అపిధానపాత్ర ముపనీయ, "త్రయ్యై విద్యాయై యశోఽసి - ఆమాగన్" ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య "అమృతోపస్తరణమసి" ఇతి యజుషా ఆపోశనం కృత్వా "యన్మధునో మధవ్యమ్" ఇతి మధుపర్కం సకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీం సర్వాఙ్గులీభిస్సముద్ధృత్య ప్రాశ్య "అమృతాపిధానమసి" ఇత్యాపోశనం కుర్యాత్ । అత్ర "ఉభయత్రాపోశనానన్తరమాచామేత్" ఇతి బోధాయనః ।)

"యత్రాస్మా అపచితిమ్" ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । "అమృతోపస్తరణమసి" ఇతి యజుషా అపః పిబతి । తత ఆచమ్య, "యన్మధునో మధవ్యమ్" ఇతి సకృత్ప్రాశ్నాతి ద్విస్తూష్ణీమ్ । తతః "అమృతాపిధానమసి" ఇతి యజుషా ఉపరిష్టాదపః పిబతి । అథాచమ్య, శేషం శిష్యాదమే సమావృత్తాయైవ ప్రాశితుం ప్రయచ్ఛేత్" ఇతి । అత్ర బోధాయనః — "దక్షిణం పాదం పూర్వం బ్రాహ్మణాయ ప్రయచ్ఛేత్, త్రిః ప్రక్షాళయతి । అథావనేజయితుః పాణిం సంస్పృశ్య అప ఉపస్పృశ్య, మయి మహః ఇత్యాత్మానం ప్రత్యభిమృశతే । అవశిష్టాః పరాచీనం

అథ వివాహః

అథ వివివాహయిషోః పిత్రాదిః, స్వయం వా ప్రదోషే పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణో వరస్య, గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః కన్యాయాశ్చ

నీయమానా అనుమన్త్రయతే సముద్రం వ ఇతి । మధుపర్క ఇతి ప్రాహ, తముభాభ్యాం హస్తాభ్యాం పరిగృహ్ణాతి । సర్వాఙ్గులీభిస్సముద్ధృత్య, ప్రాశ్నాతి యన్మధునఇతి । కించిత్త్యక్త్వా పిబతి అమృతోపస్తరణమసీతి । త్రిరాచామేత్, త్రిఃపరిమృజేత్, ద్విరిత్యేకే । " ఇతి । ఉపస్తరణపిధానానన్తరమాచమనముక్తమ్ ॥ * ॥ " మధుపర్కే చ సోమే చాప్సు ప్రాణాహుతీషు చ । నోచ్ఛిష్టస్య భవేద్దోషస్త్వత్రేస్తు వచనం యథా ॥ " అప్సు - అమృతోపస్తరణమసీత్యాదిషు, ప్రాణాహుతీషు - మన్త్రోచ్చారణే దోషో నాస్తి, ఉచ్ఛిష్టత్వాభావాత్ । తతో మధుపర్కాదిషు శుద్ధ్యర్థమాచమనం న కార్యమితి స్మృతివద్భిః కాణూముక్తమ్ । తథా చ పరాశరః ॥ * ॥ " తామ్బూలభక్షణే చైవ భుక్తస్నేహానులేపనే । మధుపర్కే తిలే సోమే నోచ్ఛిష్టం మనురబ్రవీత్ । " ఇతి । అతో విధిప్రతిషేధాద్వికల్పః.

ఇతి కర్ణభూషణే చతుర్దశః ఖణ్డః

అథ వివాహః

॥ * ॥ " గురవే తు వరం దత్త్వా స్నాయాత తదనుజ్ఞయా । వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్యుభయమేవ వా ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్ । అనన్యపూర్వికాం కాన్తామసపిణ్డాం యవీయసీమ్ ॥ అరోగిణీం భ్రాతృమతీమసమానార్షగోత్రజామ్ । పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా ॥ " ఇతి యాజ్ఞవల్క్యాదిభిరుక్తలక్షణాయాః కన్యాయాః పాణిం జిఘృక్షురుద్వాహప్రయోగమాహ (అథ వివివాహయిషోః పిత్రాదిః, స్వయం వా ప్రదోషే, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణో వరస్య గోత్రాయాః

ఉభయోరుద్వాహకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణకర్మ కరిష్యామీతి సం
కల్ప్య, తత్కృత్వా, ప్రతిసరబన్ధం చ కుర్యాత్ । అత్ర
బోధాయనః — “ స్రగ్విణీం భుక్తవతీం స్నాతామహత
వాససం కన్యాం, స్రగ్వీ భుక్తవాన్ స్నాతోఽహతవాసా
ఉపయచ్ఛేత్ ” ఇతి । అథ వరస్సముహూర్తే పాదౌ ప్ర
క్షాళ్య, ద్విరాచమ్య, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య,
వరాన్ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య, సుహృదస్సమవేతాంశ్చ
తురోఽవరయిత్వాన్, “ ప్రసుగ్మన్తా ” ఇతి ద్వాభ్యామభి
మన్త్ర్య, యూయం మహ్యం కన్యాం వృణీధ్వం ఇతి ప్రే
షయేత్ । తతస్తే కన్యావన్తం గత్వా, గోత్రాయ శర్మణే
వరాయ గోత్రాం శ్రీనామ్నీం భవదీయాం కన్యాం ప్రజా
సహత్వకర్మభ్యో వృణీమహే, ఇతి వృణీయుః । “ అత్ర

శ్రీనామ్న్యాః కన్యాయాశ్చోభయోరుద్వాహకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణకర్మ కరి
ష్యామీతి సంకల్ప్య తత్కృత్వా, ప్రతిసరబన్ధం చ కుర్యాత్ । అత్ర బోధాయ
నః “ స్రగ్విణీం భుక్తవతీం స్నాతామహతవాససం కన్యాం, స్రగ్వీ భుక్త
వాన్ స్నాతోఽహతవాసా ఉపయచ్ఛేత్ ” ఇతి । అథ వరస్సముహూర్తే
పాదౌ ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య, ప్రాణానాయమ్య, వరాన్ప్రేషయిష్య ఇ
తి సంకల్ప్య, సుహృదస్సమవేతాంశ్చతురోఽవరయిత్వాన్ “ ప్రసుగ్మన్తా ”
ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య, యూయం మహ్యం కన్యాం వృణీధ్వమితి
ప్రేషయేత్ । తతస్తే కన్యావన్తం గత్వా, గోత్రాయ శర్మణే వరాయ
గోత్రాం శ్రీనామ్నీం భవదీయాం కన్యాం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యో వృ
ణీమహ ఇతి వృణీయుః) “ సుహృదస్సమవేతాన్ ” ఇతి సూత్రమత్ర
భావ్యమ్ । ప్రజేతి - ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయేదితి వచనాత్, ప
రంహి ప్రతిపాదనమ్ । తత్రైవ ప్రార్థనమపి యుక్తమ్, ప్రార్థన ప్రతి
పాదనయోరేకవిషయత్వాత్ । ధర్మప్రజార్థమితి ప్రార్థనే జపహోమా
స్నానదానసంకీర్తననమస్కారప్రదక్షిణాదిధర్మాః పత్న్యా వినాపి స్వేనాపి

వరణేదానేవ త్రిపూరుషం బ్రూయాత్ ” ఇతి హేమాద్రౌ। అముష్య నప్త్రే పౌత్రాయ పుత్రాయ, అముష్య నప్త్రీం పౌత్రీం పుత్రీమితి। తతో దాస్యామీతి దాతా ప్రతిశ్రుతే, వరాయ తమర్థం నివేద్య, వరం వధూగృహమానయేయుః। అథోపోషితః కన్యాప్రదో వరస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య ఆచమ్యాచమయ్య, ఇమాం గోత్రాం శ్రీనామ్నీం, గోత్రాయ శర్మణే వరాయ తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి సోదకం కన్యాహస్తం దక్షిణం దక్షిణే వరహస్తే దద్యాత్। “ ప్రాఙ్ముఖాః ప్రయచ్ఛన్తి ప్రత్యఙ్ముఖాః ప్రతిగృహ్ణాతే ” ఇత్యఖణ్డాదర్శే ॥ * ॥ “ గో

కత్వేఽం సుకరః, అతస్తదప్రార్థనమేవస్యాత్। తతశ్చ పాణిగ్రహణాద్ధి సహత్వం కర్మస్వితి శ్రౌతస్మార్తగార్హ్యకర్మసహత్వం నప్రార్థితం స్యాత్। ధర్మాగ్ని సంబన్ధ ఇతి వచనం వ్యర్థమేవ స్యాత్। తతశ్చావాభ్యాం కర్మాణీతి సంకల్పాత్ ప్రార్థన ప్రతిపాదనయోరేకార్థ విషయతావ్యచ్చ ప్రజాసహత్వకర్మభ్య ఇత్యేవ వరణం యుక్తమిత్యలమ్.

॥ * ॥ “ కన్యాముల జభృతాం దద్యాత్పరి సంకీర్త్య త్రిపూరుషమ్। ” ఇత్యుక్తమ్, తదాహ — (అత్ర “ వరణేచానేచ త్రిపూరుషంబ్రూయాత్ ” ఇతి హేమాద్రౌ। అముష్య నప్త్రే పౌత్రాయ పుత్రాయ, అముష్య నప్త్రీం పౌత్రీం పుత్రీమితి। తతో దాస్యామీతి దాతా ప్రతిశ్రుతే, వరాయ తమర్థంనివేద్య వరంవధూగృహమానయేయుః। అథోపోషితః కన్యాప్రదోవరస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య, ఆచమ్య, ఆచమయ్య, ఇమాం గోత్రాం శ్రీనామ్నీం, గోత్రాయ శర్మణే వరాయ తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి, సోదకం కన్యాహస్తం దక్షిణం దక్షిణే వరహస్తే దద్యాత్। “ ప్రాఙ్ముఖాః ప్రయచ్ఛన్తి। ప్రత్యఙ్ముఖాః ప్రతిగృహ్ణాతే। ” ఇత్యఖణ్డాదర్శే ॥ * ॥ “ గోదాసీకన్యకాశ్చైవ తిష్ఠన్నేవ ప్రతిగ్రహే। వాలం కేశం తథాహస్తం న్యస్య

దాసీకన్యకాశ్చైవ త్రిస్రన్నైవప్రయోజయేత్ । వాలం కేశంతథాహస్తం న్యస్యహస్తే జలంక్షిపేత్ ॥" ఇతి హేమాద్రౌ । ఏతస్మిన్ కాలే గోభూహిరణ్యవస్త్రభూషణాలఙ్కారాదికదద్యాత్ । వరస్తాంపరిగృహ్య, వివాహస్థానే ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఉద్వాహకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, యత్రక్వచేతి విధినాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, ప్రాక్తోయం నిధాయ, కన్యాగృహం గచ్ఛేత్ । తస్మై సువృత్తాయ దాతా మధుపర్కం దద్యాత్ । తతస్తణ్డులరాశిస్థాంధాన్యరాశిస్థాంవాకన్యాంవరఃస్వయందృష్ట్వా "అభ్రాతృఘ్నీమ్" ఇతి యజుర్జపిత్వా, చక్షురుపసంహృత్య "అఘోరచక్షుః" ఇతి వధ్వాదృష్టో స్వదృష్టిం నిపాత్య, అవయవశః ప్రతీక్షేత ।

హస్తే జలంక్షిపేత్ ॥" ఇతి హేమాద్రౌ । ఏతస్మిన్ కాలే గోభూహిరణ్యవస్త్రభూషణాలఙ్కారాదికదద్యాత్) ॥ * ॥ ఇక్షూనపః ఫలంమూలం తామ్బూలం పయ ఔషధమ్ । భక్షయిత్వాపి కుర్వీత స్నానదానాదికాః క్రియాః ॥" ఇతి స్మృత్యర్థసారే ఫలాదిమాత్రభక్షణాభ్యనుజ్ఞానాత్, కన్యాదానస్య మహాదానత్వాచ్చ ఉపోషిత ఇత్యుక్తమ్ ॥ * ॥ "ఆచ్ఛాద్యచార్హయిత్వాచ కన్యకాంవస్త్రభూషణైః । శక్త్యాగోభూహిరణ్యాద్యైర్వరం సత్కృత్య దాపయేత్ ॥" ఇత్యాదికమిహద్రష్టవ్యమ్ । అన్యత్ స్పష్టమ్.

(వరస్తాం ప్రతిగృహ్య వివాహస్థానే ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, ఉద్వాహకర్మకరిష్య ఇతిసంకల్ప్య, యత్రక్వచేతి విధినాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, ప్రాక్తోయం నిధాయ, కన్యాగృహంగచ్ఛేత్ । తస్మై సువృత్తాయ దాతామధుపర్కం దద్యాత్ । తతస్తణ్డులరాశిస్థాం ధాన్యరాశిస్థాంవాకన్యాం వరః స్వయందృష్ట్వా, "అభ్రాతృఘ్నీమ్" ఇతియజుర్జపిత్వా, చక్షురుపసంహృత్య "అఘోరచక్షుః" ఇతి వధ్వాదృష్టో

అథ వరో వధ్వా సహాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యా ఇతి సంకల్ప్య, అఙ్గుష్ఠోపమధ్యమాభ్యాం దర్భమాదాయ, తేన వధ్వా భ్రువోరన్తరమ్ "ఇదమహం యా త్వయి" ఇతి యజుషా సంమృజ్య, దర్భం ప్రతీచీనం నిరస్య, అప ఉపస్పృశ్య, "జీవాం రుదన్తి" ఇతి జపిత్వా। వధూస్నానార్థమేవ ఆహర్తుం చతురో బ్రాహ్మణానేకశ్రుత్యా "వ్యుక్షత్క్రూరమ్" ఇత్యుచ్చైః వరః ప్రే

ష్యదృష్టిం నిపాత్య, అవయవశః ప్రతీక్షేత) అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ "పాణిసంయమనం ప్రథమం భవేత్ప్రేషణం సుహృదామభిమన్త్రితమ్। సఙ్గతాయ వరాయ సమర్ప్యతే స్వామినా తు వధూర్జలపూర్వకమ్। స్థాప్యతే చ వివాహసమీహితే పావకో విధివన్మధుపర్కకః। సోత్రగోసహితోఽసహితోఽపి వా దీయతే వరవస్త్రసమీక్షయా॥ ఏవమేవ వరావధితా వధూభ్రూమన్త్రజపోఽథసమీక్షణమ్। అత్ర చాపి సుమనా వరకన్యయోర్భ్రువోరన్తరం యజుషా పరిమృజ్యతే॥" స్మృత్యర్థసారే ॥ * ॥ "స్నాతాలఙ్కృతకన్యాయాః ప్రాఙ్ముఖ్యాః ప్రత్యగాననః। ఈక్షేత తద్గులస్థాయా ముఖం ప్రత్యఙ్ముఖస్య సా॥".

(అథ వరో వధ్వా సహాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యా ఇతి సంకల్ప్య, అఙ్గుష్ఠోపమధ్యమాభ్యాం దర్భమాదాయ, తేన వధ్వా భ్రువోరన్తరమ్ "ఇదమహం యా త్వయి" ఇతి యజుషా సంమృజ్య, దర్భం ప్రతీచీనం నిరస్య అప ఉపస్పృశ్య "జీవాం రుదన్తి" ఇతి జపిత్వా) ఉపమధ్యమా - ఉపకనిష్ఠికా న తు ప్రదేశినీ, తస్యాపి స్రంసికేతి వ్యపదేశాత్। శేషం వ్యక్తమ్.

(వధూస్నానార్థమేవ ఆహర్తుం చతురో బ్రాహ్మణానేకశ్రుత్యా "వ్యుక్షత్క్రూరమ్" ఇత్యుచ్చైర్వరః ప్రేషయేత్। తైరపి రక్షోఘ్నస్వపాస్వాహృతాసు దర్భైర్మణ్డలీకృతమణివమ్ "అర్యమ్ణో అగ్నిమ్" ఇతి

షయేత్ । త్రైరవీరఘ్నీష్వప్స్వపహృతాసు దర్భైర్మణ్డలీకృతమిణ్వమ్ “ అగ్న్యణ్ణోఽగ్నిమ్ ” ఇతియజుషావధ్వాశ్శిరసి నిధాయ,తస్మిన్ ఇణ్వే “ ఖేనసః ” ఇతి దక్షిణంబాహ్యంయుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య “శన్తేహిరణ్యమ్ ” ఇతిఛిద్రేసువర్ణమన్తర్ధాయ “ హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః ప్రచక్రముః ” ఇతిపఞ్చభిరేనాంవధూంస్నాపయిత్వా, “ పరిత్వాగిర్వణః ” ఇత్యహతేన వాససా ఆచ్ఛాదయ్య, ద్విరాచమయ్య ॥ * ॥ “ ఆచ్ఛాద్యనూతనంవాసోవరోమఙ్గళ్యసూత్రకమ్ । సువర్ణమణిసంయుక్తం బధ్నీయాత్కన్యకాగళే ॥ ” ఇతి వచనాత్ ఆసీనాయాః ప్రాఙ్ముఖ్యావధ్వాః కణ్ఠే వరో మఙ్గళ్యసూత్రం బధ్వా, ఆచారాత్ , “ మఙ్గళంభగవాన్విష్ణుః ” ఇతి శ్లోకమనుసన్దధ్యాత్ । “ ఆ

యజుషా వధ్వాశ్శిరసి నిధాయ, తస్మిన్నిణ్వే “ ఖేనసః ” ఇతి దక్షిణం బాహ్యం యుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య “ శన్తే హిరణ్యమ్ ” ఇతి ఛిద్రే సువర్ణమన్తర్ధాయ “ హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకాఃప్రచక్రముః ” ఇతి పఞ్చభిరన్తై సకృదేవ వధూం స్నాపయిత్వా “ పరిత్వాగిర్వణః ” ఇత్యహతేన వాససాచ్ఛాద్యద్విరాచమయ్య ॥ * ॥ “ ఆచ్ఛాద్యనూతనంవాసోవరోమఙ్గళ్యసూత్రకమ్ । సువర్ణమణిసంయుక్తంబధ్నీయాత్కన్యకాగళే ॥ ” ఇతివచనాదాసీనాయాః ప్రాఙ్ముఖ్యావధ్వాః కణ్ఠే వరోమఙ్గళ్యసూత్రం బధ్వా, అత్ర ఆచారాత్ “ మఙ్గళం భగవాన్విష్ణుః ” ఇతి శ్లోకమనుసన్దధ్యాత్ ।) యుగ్మాన్ సమవేతానిత్యత్ర, యాస్వప్సు పురుషాః స్నానాదిషు పూర్వం నమ్రుతాః, తా అప ఆనయేదితి వ్యాఖ్యాతమ్ । ఇణ్వమ్ - దర్భైఃకల్పితం నిగళాకృతి పరిమణ్డలాకారమిత్యర్థః — అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ “ స్నాపనాదితు యద్బహుమన్త్రకంకర్మ తత్క్రియతేఽన్తేఽపవర్గో హి । ” ఇతి ఆదిశబ్దేనాన్నప్రాశనహస్తగ్రహణజాతకర్మసమావర్తనాదిసఙ్గ్రహః । సకృదితి - ఏకంకర్మ బహుమన్త్రకమితివచనాత్ । అహతస్యల

శాసానాసౌమనసమ్'' ఇతి ఉత్తరేణ నాభిం యోక్త్రం నిష్టర్క్యం బధ్వా, ప్రదక్షిణంపర్యుహ్య, దక్షిణేన నాభిమవస్థాప్యోత్థాప్య, తాం తూష్ణీం వరో వధ్వా దక్షిణహస్తం గృహీత్వా ''పూషా త్వేతోనయతు '' ఇత్యగ్నిమభిముఖ మానీయ, అగ్నేః పశ్చాదుదగగ్రం కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటనిర్మితే తల్పే వధూవరౌ ప్రాఙ్ముఖౌ దక్షిణోత్తరౌ యుగపదుపవిశ్య, దర్భైః పరిస్తరణాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు లాజానశ్మానముఞ్జలించ సాదయేత్ । అథాజ్యభాగాన్తే ''సోమః ప్రథమోవివిదే'' ఇతిద్వాభ్యాంవధూ

క్షణం సమావర్తనఖణ్డే దర్శితమ్ । ఆసీనాయాఇతి —॥ * ॥ ''అసీనఊర్ధ్వః ప్రహ్వోవా నియమోయత్ర నేదృశః । తదాసీనేన కర్తవ్యం న ప్రహ్వేన నతిష్ఠతా ॥ యత్ర దిఙ్నియమోనస్యాజ్జపాదిషు కథంచన । తిస్రస్తత్ర దిశః ప్రోక్తా ఐన్ద్రీ సౌమ్యాపరాజితే ॥'' ఇతి కాత్యాయనవచనం ద్రష్టవ్యమ్ । మాఙ్గల్యసూత్రబన్ధనే మాఙ్గల్యతన్తు నేతిశ్లోకం కేచిత్పఠన్తి.

(''ఆశాసానా సౌమనసమ్ '' ఇత్యుత్తరేణనాభిం యోక్త్రం నిష్టర్క్యంబధ్వా, ప్రదక్షిణంపర్యుహ్య, దక్షిణేననాభిమవస్థాప్యోత్థాప్య, తాం తూష్ణీం వరో వధ్వా దక్షిణహస్తం గృహీత్వా '' పూషా త్వేతోనయతు '' ఇత్యగ్నిమభిముఖమానీయ, అగ్నేఃపశ్చాదుదగగ్రం కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటనిర్మితే తల్పే వధూవరౌ ప్రాఙ్ముఖౌ దక్షిణోత్తరౌ యుగపదుపవిశ్య) అత్ర ''ఉత్తరేణనాభిమ్ '' ఇతి సూత్రమనుసన్ధేయమ్॥ అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ ''గృహ్యతేఖలుపాణిరమన్త్రకం గమ్యతేజ్వలనస్తుసమన్త్రకమ్ '' ఇతి । అథైనాముత్తరయేతిసూత్రే, ఏనాం వధూంతూష్ణీం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా, పూషా త్వేత్యగ్నిమభిముఖమానయతి, నయత్వితి మన్త్రలిఙ్గాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ .

(దర్భైః పరిస్తరణాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు లాజానశ్మానముఞ్జలిఞ్చ సాదయేత్ । అథాజ్యభాగాన్తే ''సోమః ప్రథమోవివిదే''

మభిమన్త్ర్య న్యగ్భూతేన స్వదక్షిణహస్తేనవధ్వా ఉత్తానం దక్షిణం హస్తం సాఙ్గుష్ఠమ్ “ గృహ్ణామి తే ” ఇతి చతసృభిః ఋగ్భిరన్తే గృహీత్వోత్తిష్ఠేత్ । “ వధ్వాదక్షిణేన పాదేన ‘ ఏకమిషేవిష్ణుః ’ ఇతి తాంపర్యాయేణాక్రమయ్య ” ఇతి వైఖానసేదర్శనాదసమ్భవాచ్చ ; వధ్వాసహవరస్సముత్థాయహస్తమముఞ్చన్నుత్తరేణాగ్నిం ప్రాచీముదీచీంవాదిశం ప్రతిసప్తపదాని ప్రతిపదముద్ధృత్యోద్ధృత్య నిక్షిపేతిప్రక్రమయేత్ । “ ఏకమిషే ” ఇతి సప్తభిః “ ద్వేఊర్జే ” ఇత్యాదిషు “ విష్ణుస్త్వాన్వేతు ” ఇత్యనుషక్తైర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రంవరఃప్రక్రమయ్య , సప్తమేపదే నిహితే “ సఖా సప్తపదేతిసూనృతే ” ఇత్యన్తంజపిత్వా , ప్రదక్షిణమగ్నిం బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞయా వధ్వాసహపరీత్య , దక్షిణతోవ

ఇతి ద్వాభ్యాంవధూమభిమన్త్ర్య, న్యగ్భూతేనస్వదక్షిణహస్తేనవధ్వాఉత్తానం దక్షిణహస్తం సాఙ్గుష్ఠమ్ “ గృహ్ణామి తే ” ఇతి చతసృభిఋగ్భిరన్తే గృహీత్వోత్తిష్ఠేత్) అత్రతు లాజా నవశూర్పేణ నేతవ్యాః । “ లాజాన్ శూర్పే కృత్వా , శూర్పేణ శిష్టాన్ లాజానోప్య , శూర్పపుటేన తూష్ణీమ్ ” ఇతి గౌతమాశ్వలాయనాదిషు దర్శనాత్ । బోధాయనాపస్తమ్బాదిభిరనుక్తైరనుక్తమస్మాభిః .

(“ వధ్వా దక్షిణేన పాదేన ‘ ఏకమిషే విష్ణుః ’ ఇతితాం పర్యాయేణాక్రమయ్య ” ఇతి వైఖానసే దర్శనాదసంభవాచ్చ , వధ్వా సహ వరస్సముత్థాయ , హస్తమముఞ్చన్నుత్తరేణాగ్నిం ప్రాచీముదీచీం వా దిశంప్రతి, సప్త పదాని ప్రతిపదముద్ధృత్యోద్ధృత్య నిక్షిపేతి ప్రక్రమయేత్ । “ ఏకమిషే ” ఇతిసప్తభిః “ ద్వేఊర్జే ” ఇత్యాదిషు “ విష్ణుస్త్వాన్వేతు ” ఇత్యనుషక్తైర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం వరః ప్రక్రమయ్య , సప్తమే పదే నిహితే “ సఖా సప్తపదేతి సూనృతే ” ఇత్యన్తం జపిత్వా , ప్రదక్షిణమగ్నిం బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞయా వధ్వా సహ పరీత్య , దక్షిణతోవధూముత్త

ఘ్నేరుత్తరతో వరః ప్రాఙ్ముఖం సహోపవిశ్య, వధ్వా అన్వారబ్ధో వరః “సోమాయ జనివిదే” ఇతి చతుర్భిర్యజుర్భిః ప్రతిస్వాహాకారమాజ్యేన హుత్వా “ప్రేతో ముఞ్చాతి” ఇత్యాదిభిః ద్వాదశభిః మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, ఉత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదా అశ్మానమాస్థాపయతి ఆతిష్ఠేతి। అత్ర ఆస్థాపనమ్ - ఈషత్స్పర్శనమ్। అత్ర గౌతమః “దృషత్పుత్రమాక్రమయేద్వధూం దక్షిణేన ప్రపదేన” ఇతి। తథా వైఖానసః — “అశ్మానమాతిష్ఠేతి వధ్వాః పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేన స్పర్శయేత్” ఇతి। అతో నాశ్మని పాదనిధానమ్। ఏతేన ఉపనయనాశ్మాస్థాపనం వ్యాఖ్యాతమ్, ఉభయత్రాశ్మాస్థాపనస్య తుల్యత్వాత్। తతః పూర్వ

రతో వరః ప్రాఙ్ముఖం సహోపవిశ్య) అసంభవాదితి - వధ్వా సహ వరస్యానుష్ఠానే అగ్నేరుపదేశే సప్తపదక్రమణాసంభవాత్, అతో వధ్వా సహోత్థాయ ప్రక్రమయితవ్యమ్। అత్ర పత్న్యాః పాదగ్రహణస్య అయుక్తత్వాత్ వరస్తత్పాణిమముఞ్చన్నేవ పాదముద్ధృత్య నిక్షిపేత్యేవం వధూం ప్రక్రమయతీతి యుక్తమ్। బ్రాహ్మణావస్థానాదన్తరా గమనస్య నిషిద్ధత్వాత్, బ్రాహ్మణానుజ్ఞయా అగ్నిం ప్రదక్షిణం కుర్యాత్। తథాపస్తమ్బః - “అగ్నిం బ్రాహ్మణం చాన్తరేణ నాతిక్రామేత్। బ్రాహ్మణాంశ్చానుజ్ఞాప్య వాతిక్రామేత్” ఇతి .

(వధ్వాన్వారబ్ధో వరః “సోమాయ జనివిదే” ఇతి చతుర్భిర్యజుర్భిః ప్రతిస్వాహాకారమాజ్యేన హుత్వా “ప్రేతో ముఞ్చాతి” ఇత్యాదిభిర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, ఉత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదా అశ్మానమాస్థాపయత్యాతిష్ఠేతి। అత్ర, ఆస్థాపనమ్ - ఈషత్స్పర్శనమ్। అత్ర గౌతమః — “దృషత్పుత్రమాక్రమయేద్వధూం దక్షిణేన ప్రపదేన” ఇతి। తథా వైఖానసః। “అశ్మానమాతిష్ఠేతి వధ్వాః పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేన స్పర్శయేత్” ఇతి। అతో నాశ్మని పాదనిధానమ్। ఏతేన ఉపనయనాశ్మా

వముపవిశ్య దర్వీసంస్కారకాలే త్రివృద్భిర్దర్భైస్సంమృజ్య,
ప్రోక్షితే వధ్వఞ్జలౌ సకృదుపస్తీర్య, వధ్వాస్సోదరో ద్వి
ర్లాజానావపతి । జమదగ్నీనాం త్రిః । అథవరోఽభిఘార్య వ
ధ్వఞ్జలిం గృహీత్వా, తేన శ్లిష్టేన దేవతీర్థేన లాజాన్
. " ఇయంనారీ " ఇత్యాసీనఏవ పశ్చిమజిహ్వాయాం హు

స్థాపనం వ్యాఖ్యాతమ్, ఉభయత్ర అశ్మాస్థాపనస్య తుల్యత్వాత్ ।)
స్పష్టోఽర్థః .

(తతః పూర్వవముపవిశ్య, దర్వీసంస్కారకాలే త్రివృద్భిర్దర్భైస్సంమృజ్య ప్రోక్షితే వధ్వఞ్జలౌ సకృదుపస్తీర్య, వధ్వాస్సోదరో ద్విర్లాజానావపతి। జమదగ్నీనాం త్రిః । అథవరోఽభిఘార్య వధ్వఞ్జలిం గృహీత్వా. తేన శ్లిష్టేన దేవతీర్థేన లాజాన్ " ఇయం నారీ " ఇతి ఆసీనఏవ పశ్చిమజిహ్వాయాం హుత్వా,) యేన జుహోతీతి పరిభాషావచనమిహ భావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ " స్యాద్వరోజమదగ్నిసముద్భవస్తస్య పఞ్చ గృహీతముపేష్యతే । అభిన్నవధ్వఞ్జలినాతు హోమో యథాజుహూవన్నముఖేన హోమః ॥ సంమార్జనప్రోక్షణసాదనాని యథాజుహూవన్నచ లేపకార్యమ్ । " యది దర్వీసంస్కారకాలే వధ్వఞ్జలిసంస్కారోన కృతస్తదాఽత్రవా కార్యః , అసంస్కృతస్య హోమానర్హత్వాత్ । వధ్వాస్సోదరో భ్రాతృసుతో వా అన్యస్సుహృద్వా అఞ్జలినా ద్విర్లాజానావపతి । " భ్రాతా భ్రాతృసుతో వా ద్విర్లాజానావపేత్ " ఇతి కాత్యాయనః । " వధ్వఞ్జలౌ లాజానావపేద్భ్రాతా సుహృద్వా " ఇతి గౌతమః । " లాజాన్ పరిణయన్తి ,, ఇత్యాశ్వలాయనః । పరిణయన్తి - ప్రదక్షిణకాలే లాజానప్యగ్నిం పరితోనయేయురిత్యర్థః । ఆసీనఇతి - ఆసీనో దర్వీహోమాన్ జుహోతీతి దర్వీహోమానామస్మాకమవిశేషేణ స్మరణాత్ , " లాజహోమేచ సీమన్తే " ఇతి వచనం నాత్ర ప్రవర్తత ఇత్యర్థః । పశ్చిమేతి - ॥ * ॥ " వివాహేపశ్చిమే జిహ్వే పితృకార్యే తు దక్షిణే । " ఇతివచనాత్, " జుహుయాద్వధ్వఞ్జలినావరోఽగ్నేః ప

త్వా, వధూహస్తం గృహీత్వా "తుభ్యమగ్నే" ఇతి త్రీన్మన్త్రాన్ జపిత్వా, అన్తే వధ్వా సహాగ్నిం ప్రదక్షిణీకృత్య "ఆతిష్ఠేమమ్" ఇత్యశ్మానమాస్థాప్య పూర్వవదుపవిశ్య హస్తంవిముచ్య పూర్వవల్లాజానోప్య "అర్యమణన్ను దేవమ్" ఇతిపూర్వవల్లాజాన్ హుత్వా, పునశ్చపూర్వవత్తుభ్యమగ్న ఇతి ప్రదక్షిణమాతిష్ఠేత్యశ్మాస్థాపనముపవేశనం లాజావాపంచ కృత్వా, "త్వమర్యమా" ఇతి లాజహోమంచ కుర్యాత్ । పునస్తుభ్యమగ్నెపర్యవహన్నిత్యగ్నింవధ్వాసహప్రదక్షిణీకృత్య యథాస్థానముపవిశ్య అనన్వారబ్ధో జయాదిపరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రహ్మాణం సంపూజ్య "ప్రత్వాముఞ్చామి" ఇతి ద్వాభ్యాం యోక్త్రం విముచ్య

శ్చిమార్చ్ఛషి" ఇతి సంగ్రహః । జుహోతి । ఇయంనారీతి సూత్రే, వర ఏవ, ఇయంనారీ, ఇత్యనయా ఋచా, అభిన్నేన వధ్వఞ్జలినా దేవతీర్థేన లాజాన్ జుహోతి । నపార్శ్వేనేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । "మార్జనార్చనబలికర్మ హోమ భోజనాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్" ఇతి హారీతః.

(వధూహస్తం గృహీత్వా "తుభ్యమగ్నే" ఇతి త్రీన్మన్త్రాన్ జపిత్వా, అన్తే వధ్వాసహ అగ్నిం ప్రదక్షిణీకృత్య, "ఆతిష్ఠేమమ్" ఇత్యశ్మానమాస్థాప్య, పూర్వవదుపవిశ్య, హస్తం విముచ్య, పూర్వవల్లాజానోప్య, "అర్యమణన్ను దేవమ్" ఇతి పూర్వవల్లాజాన్హుత్వా, పునశ్చ పూర్వవత్, తుభ్యమగ్నె, ఇతి ప్రదక్షిణమాతిష్ఠేతి, అశ్మాస్థాపనముపవేశనం లాజావాపంచ కృత్వా "త్వమర్యమా" ఇతిలాజహోమం కృత్వా, పునః తుభ్యమగ్నేపర్యవహన్ ఇత్యగ్నిం వధ్వాసహప్రదక్షిణీకృత్య యథాస్థానముపవిశ్య, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రహ్మాణం సంపూజ్య "ప్రత్వాముఞ్చామి" ఇతి ద్వాభ్యాంయోక్త్రం విముచ్య, ప్రత్యక్ప్రాస్య, అప

ప్రత్యక్ప్రాశిస్య అపఉపస్పృశ్య “అగ్నేనయ” ఇత్యగ్నిముపస్థాయ, బ్రాహ్మణానామార్ద్రాక్షతారోపణమనుభూయ సదస్యాన్ సమ్భావయేత్ ।

ఇతి గృహ్యరత్నే పఞ్చదశఃఖణ్డః

అథ ప్రవిశ్యహోమాః

తతో వరో రథం శిబికాం యానం వా, మనుష్యం మాతులాదీన్వా వధూమధిరోప్య స్వగృహం ప్రాపయేత్ । నాత్ర ప్రతిశుక్రాదిదోషః । అర్థలోపేఽపి “సత్యేనోత్తభితా” ఇత్యాదిమన్త్రాన్ జపేత్, వేదమన్త్రజపస్య పురుషార్థత్వాత్ । తథా యదృతాదిహోమప్రవిశ్యహోమావపి, ఏకగ్రామేఽప్యేకగృహే వా న త్యజే

ఉపస్పృశ్య “అగ్నేనయ” ఇత్యగ్నిముపస్థాయ, బ్రాహ్మణానామార్ద్రాక్షతారోపణమనుభూయ, సదస్యాన్ సంభావయేత్ ।) అత్ర బోధాయనః — “ప్రణీతాభ్యో దిశ ఉన్నీయ” ఇతి । ప్రాచ్యాం దిశి దేవా ఇతి మన్త్రవర్జం ప్రణీతా మోక్షణంచ కుర్యాదిత్యర్థః । ఆర్ద్రాక్షతారోపణమితి - శిష్టాచారప్రసిద్ధేః । సదస్యానితి - “యావన్తో వై సదస్యాస్తే సర్వే దక్షిణ్యాః” ఇతి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । అన్యత్స్పష్టమ్.

ఇతి కణ్ఠభూషణే పఞ్చదశఖణ్డః

అథ ప్రవిశ్యహోమాః

(తతో వరో రథం శిబికాం యానం వా మనుష్యం మాతులాదీన్వా వధూమధిరోప్య, స్వగృహం ప్రాపయేత్ । నాత్ర ప్రతిశుక్రాదిదోషః । అర్థలోపేఽపి “సత్యేనోత్తభితా” ఇత్యాది మన్త్రాన్ జపేత్, వేదమన్త్రజపస్య పురుషార్థత్వాత్ । తథా యదృతాదిహోమ ప్రవిశ్యహోమావపి ఏకగ్రామే ఽప్యేకగృహే వా న త్యజేత్ । యజ్ఞాదివత్శాలా

త్, యజ్ఞాదివచ్ఛాలాన్తరదేశాన్తరభావ్యర్థసాధనత్వాత్ ప్రధానహోమాదికర్మసముదాయస్యైవ వివాహశబ్దవాచ్యత్వేన ఏకదేశవైకల్యేన వివాహాసిద్ధేశ్చ, అవశ్యం యదృతాదీన్ కుర్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య, సత్యేనేత్యాది స్వస్త్యయ ఇత్యన్తం జపిత్వా, శ్మశానాదివ్యతిక్రమస్యభూషణవస్త్రాదినాశస్యవా అవశ్యంభావిత్వాత్ వధ్వాసహ కటే పూర్వవదుపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, యదృతాదిహోమం కరిష్యఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుప

న్తర దేశాన్తరభావ్యర్థసాధనత్వాత్ । ప్రధానహోమాదికర్మసముదాయస్యైవ వివాహశబ్దవాచ్యత్వేన ఏకదేశవైకల్యేన వివాహాసిద్ధేశ్చ అవశ్యంయదృతాదీన్కుర్యాత్) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "ప్రతిశుక్రభయంనాస్తి, స్త్రీణాం భర్తృగృహం ప్రతి ।" నూతనవధ్వాగమనే ప్రతిశుక్రవిచారణానాస్తీత్యర్థః । నను రథాద్యభావే భాణ్డరథనాశాభావే స్వగృహప్రవేశాభావేచ నిమిత్తాభావేసతి నైమిత్తికస్యాభావ ఇతి న్యాయేన తత్తన్నిమిత్తకం కర్మనకార్యమితి ఆశఙ్క్యాహ । అర్థలోప ఇతి ॥ * ॥ "వేదస్య పాఠమాత్రేణ విగతం దుష్కృతం భవేత్ । తూలమగ్నౌ యథా క్షిప్తం పాపరాశిర్వినశ్యతి ॥" ఇతి స్వరూపేణ వేదజపస్య పురుషార్థత్వాత్, నిమిత్తాభావేపి మన్త్రజపః కార్య ఇత్యర్థః । కించ ॥ * ॥ "ప్రధానహోమేయదృతాది హోమే ప్రవిశ్యహోమేఽథ వివాహశేషే ।" ఇతి యదృతాదిహోమ ప్రవిశ్యహోమసహితస్యైవ వివాహశబ్దవాచ్యత్వనిర్ణయాత్ ॥ * ॥ "వివాహేయదృతాదీని కుర్యాదుద్వాహసిద్ధయే । ఏకగ్రామేఽపి వాప్యేకగృహే వానత్యజేద్బుధః ।" ఇత్యభియుక్తోక్తేశ్చ అవశ్యంకుర్యాత్ ,

(ప్రాణానాయమ్య, సత్యేనేత్యాది స్వస్త్యయ ఇత్యన్తం జపిత్వా, శ్మశానాదివ్యతిక్రమస్య భూషణవస్త్రాదినాశస్యవావశ్యం భావిత్వాత్, వధ్వాసహ కటే పూర్వవదుపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, యదృ

సమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వాన్వారబ్ధాయామ్ "యద్యతేదిత్" ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతాః విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య ", యేగన్ధర్వాః" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా, "సఙ్కాశాయామ్" ఇతియజుషా వధ్వైగృహాన్ ప్రదర్శ్య "ఆవామగన్" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా, వరః పూర్వం గృహాన్ ప్రవిశ్య, లోహితచర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవమగారమధ్యే, "శర్మవర్మ" ఇత్యుత్తరలోమాస్తీర్య "గృహాన్భద్రాన్" ఇతి వాచయన్ వధూం గృహాన్ప్రవేశయన్ దేహలీం అనధితిష్ఠతా దక్షిణేన పాదేన ప్రవేశ్య, పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య, కటతల్పే వధ్వాసహవరః పూర్వవముపవిశేత్, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ప్రవిశ్యహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగారస్యోత్త

తాదిహోమం కరిష్య ఇతిసంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వాన్వారబ్ధాయామ్ "యద్యతేదిత్" ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య "యేగన్ధర్వాః" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా "సంకాశాయామ్" ఇతి యజుషా వధ్వై గృహాన్ ప్రదర్శ్య "ఆవామగన్" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌజపిత్వా, వరః పూర్వం గృహాన్ ప్రవిశ్య, లోహితచర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవమగారమధ్యే "శర్మవర్మ" ఇత్యుత్తరలోమాస్తీర్య "గృహాన్భద్రాన్" ఇతి వాచయన్ వధూం గృహాన్ ప్రవేశయన్ దేహలీమనధితిష్ఠతా దక్షిణేనపాదేన ప్రవేశ్య, పాదౌప్రక్షాళ్యాచమ్య, కటతల్పే వధ్వాసహ వరః పూర్వవముపవిశేత్ । ప్రాణానాయమ్య, ప్రవిశ్యహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్య

రపూర్వదేశే అగ్నే రుపసమాధానా దాజ్యభాగాన్తే వధ్వామన్వారబ్ధాయామ్ « ఆగన్గోష్ఠమ్ » ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, పూర్వమాస్తీర్ణే చర్మణి « ఇహ గావః » ఇతి వధూవరౌ వివాహవదుపవిశ్య, జీవపుత్రాయాః పుత్రవత్యాః పుత్రం పత్న్యఙ్కే « సోమేనాదిత్యాః » ఇతి నివేశ్య, తస్మై « ప్రస్వస్థ ప్రేయమ్ » ఇతి యజుషా కదల్యాదిఫలాని దత్వా « ఇహప్రియమ్ » ఇతి ద్వౌ మన్త్రౌ వరో జపేత్ । అథ దమ్పతీ క్షణం నాచంయచ్ఛతః । ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమతః । అథ వరో « ధ్రువక్షితిః » ఇతి ధ్రువమ్, « సప్తర్షయః ప్రథమామ్ » ఇత్యరున్ధతీంచ వధ్వై ప్రదర్శయేత్ ।

భాగాన్తే వధ్వామన్వారబ్ధాయామ్ « ఆగన్ గోష్ఠమ్ » ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేనహుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాదిపరిషేచనాన్తం కృత్వా ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, పూర్వాస్తీర్ణేచర్మణి « ఇహగావః » ఇతివధూవరౌ వివాహవదుపవిశ్య, జీవపుత్రాయాః పుత్రవత్యాః పుత్రం వధ్వఙ్కే « సోమేనాదిత్యాః » ఇతినివేశ్య, తస్మై « ప్రస్వస్థప్రేయమ్ » ఇతి యజుషాకదల్యాదిఫలాని దత్వా « ఇహప్రియమ్ » ఇతిద్వౌమన్త్రౌ వరోజపేత్ । అథ దమ్పతీ క్షణంవాచంయచ్ఛతః । ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమతః । అథ వరో « ధ్రువక్షితిః » ఇతి ధ్రువమ్ « సప్తర్షయః ప్రథమామ్ » ఇత్యరున్ధతీంచ వధ్వై ప్రదర్శయేత్) ఆదిశబ్దేన తీర్థస్థాణుచతుష్పథసంగ్రహః । స్థాణుః - గవాంకణ్డూయనార్థంనిఖాతోదారుః । పునరాదిశబ్దేన వధూపకరణసంగ్రహః । గృహాన్ప్రవిశన్తీ వధూర్దేహళీం నాధితిష్ఠేచ్ఛేతి చ ద్వారాద్వరోఽపీతి కేచిత్ । దేహళీ - ద్వారస్య అధోదారు । పూర్వవది

——⟶ అథాగ్నేయస్థాలీపాకః ⟵——

అథపత్నీ వ్రీహీనవహన్యాన్నంతు శ్రపయేత్ । వరపవ వివాహోగ్నౌ చరుం శ్రపయిత్వాభిఘార్య ఉదగుద్వాస్య ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య కటతల్పే వివాహవద్వరోవధ్వాసహాసీనః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్నేయస్థాలీపాకేన యక్ష్యఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తైవధ్వామన్వారబ్ధాయాం, వామహస్తస్థాయాం హైమదర్వ్యాం స్రువేణవా ప్రధానదర్వ్యావా సకృదుపస్తీర్య, చరుమధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం హవిర్మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్ద్విరవదాయ, జమదగ్నీనాం త్రిరవదాయ, సకృదభిఘార్య, స్విష్టకృదర్థం చరుం ప్రత్యభిఘార్య, దక్షిణహస్తేనాదాయ అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేఽగ్నౌ జుహుయాత్ । అపివా దర్వ్యాస్థాలీపాకాత్సకృద్గృహీత్వా, జుహుయాత్ । నాత్రోపస్తరణావదానాదిధర్మః । అన

లి । తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరోవరఇత్యుక్తక్రమేణోపవిశేదిత్యర్థః । ఫలానీతి బహువచనాన్నైకం దద్యాత్ .

——⟶ అథాగ్నేయస్థాలీపాకః ⟵——

(అథ పత్నీ వ్రీహీనవహన్యాన్నంతు శ్రపయేత్ । వరపవవివాహోగ్నౌ చరుం శ్రపయిత్వా, అభిఘార్య, ఉదగుద్వాస్య, ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య, కటతల్పే వరో వివాహవద్వధ్వాసహాసీనః ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్నేయస్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తేవధ్వామన్వారబ్ధాయాం, వామహస్తస్థాయాం హైమదర్వ్యాం స్రువేణ వా ప్రధానదర్వ్యావా సకృదుపస్తీర్య, చరుమధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం హవిర్మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్ద్విరవదాయ, జమదగ్నీనాం త్రిరవదాయ, సకృదభిఘార్య, స్విష్టకృదర్థంచరుం ప్రత్యభిఘార్య, దక్షిణహస్తేనాదాయ, అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేఽగ్నౌజుహుయాత్ । అపివాదర్వ్యాస్థాలీపాకా

నాన్వారబ్ధః పూర్వవత్సకృదుపస్తీర్య, చరోరుత్తరార్ధాత్స
కృదవదాయ, తేషాం ద్విరవదాయ, ద్విరభిఘార్య, అగ్నయే
స్విష్టకృతే స్వాహేతి ప్రాగుదీచ్యాం ప్రధానాహుత్య
సంహితం హుత్వా, పరిధ్యఞ్జన లేపకార్యాది ప్రణీతా
మోక్షణాన్తం కృత్వా, బ్రాహ్మణాయోపదిశాయ బు
షభందత్వా, తేనహవిశ్శేషేణ సర్పిష్మతా బ్రాహ్మణం

తత్సకృద్గృహీత్వా జుహుయాత్ । నాత్రోపస్తరణావదానాది ధర్మః । అ
నన్వారబ్ధః పూర్వవత్సకృదుపస్తీర్య, చరోరుత్తరార్ధాత్సకృదవదాయ
తేషాం ద్విరవదాయ, ద్విరభిఘార్య, అగ్నయె స్విష్టకృతేస్వాహేతి ప్రా
గుదీచ్యాంప్రధానాహుత్యసంహితం హుత్వా, పరిధ్యఞ్జన లేపకార్యాది
ప్రణీతామోక్షణాన్తం కృత్వా బ్రాహ్మణాయోపదిశాయ బుషభందత్వా
తేన సర్పిష్మతా హవిశ్శేషేణ బ్రాహ్మణం భోజయేత్) “ అథైనామాగ్నే
యేనస్థాలీపాకేనయాజయతి ” ఇతి సూత్రస్యాత్రభావ్యమ్ । స్థాలీపాకా
ర్థం వ్రీహ్యాదికం పత్న్యేవావహన్తి, అవఘాతమేవ కుర్యాత్, నతుశ్రప
ణమపి, తదాదికం వర ఏవకుర్యాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ । అతః పత్న్యా చరోరధి
శ్రపణం మాధ్యకృతమేవ, ఆగ్నేయేనేతి సూత్రాక్షేపసమాధానే, య
తాగ్నేయెన స్థాలీపాకేన యాగంకరోషీతి వదతా ఆగ్నేయెనస్థాలీపాకే
న యక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి । యుక్తం చైతత్ । ఏతద్వికృతిభూత దర్శ
పూర్ణమాస స్థాలీపాకేషు తథాదర్శనాత్ , పూర్ణమాసస్థాలీపాకేన య
క్ష్య ఇతి ఏనామితి వచనమాగ్నేయస్థాలీపాకఏవానన్వారమ్భార్థమితి
వ్యాఖ్యాతమ్ । ఆచార్యాత్ శ్వశ్రూశ్వశురౌస్నుషాం ప్రతిబ్రువాతామ్।
అఙ్గుష్ఠేతి - ॥ * ॥ “ కుక్కుటాణ్డప్రమాణస్తు పిణ్డఇత్యభిధీయతే । అఙ్గుష్ఠ
పర్వమాత్రంస్యాదవదానమితిస్థితిః ॥ ” మధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రమవ
దానం తిరశ్చీనమవద్యతి, పూర్వార్ధాద్ద్వితీయమనూచీనమ్, చతురావత్తి
నఃపశ్చార్ధాత్తృతీయమవాచీనమ్ పఞ్చావత్తిన ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ । జమ
దగ్నీనాన్తు పఞ్చావత్తమిత్యుక్తేః తేషామేవపఞ్చావత్తమ్ । భోజయేదిత్య

భోజయేత్ । ఏవమతఊర్ధ్వం పర్వసూపోష్యశ్వః ప్రాతః స్థాలీపాకం కుర్యాత్ । నాత్ర అన్వారమ్భో న ఋషభదానమ్ । వివాహశేషహోమయోర్మధ్యే యది పౌర్ణమాసీ స్యాత్, తస్యాం స్థాలీపాకం కుర్యాత్ ; దర్శశ్చేన్నకుర్యాత్ " పౌర్ణమాసోపక్రమా దర్శపూర్ణమాసౌ " ఇతి గౌతమస్మరణాత్ । శేషహోమానన్తరం దర్శశ్చేత్ పూర్వమ్ । భావిపౌర్ణమాసీచేద్దోషయుక్తా, దర్శాత్పూర్వమేవపూర్ణమాసస్థాలీపాకం కృత్వా స్వకాలే దర్శం యజేత । " సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాసస్య " ఇతిగౌతమేన కృష్ణపక్షస్య పూర్ణమాసస్థాలీపాకకాలత్వేన విధానాత్, తతో న ప్రతిపది దర్శపూర్ణమాసౌ సహ కుర్యాత్, అన్యావరుద్ధే కాలేఽన్యస్యానవకాశత్వవచనాత్ । అన్యథా గ్రహణే అధిమాసే పితృమాసద

త్తైర్నత్వాహుతిమాత్రం చరుః కార్యః, కింతు బ్రాహ్మణభోజనాయాలమ్

(ఏవమతఊర్ధ్వం పర్వసూపోష్య శ్వః ప్రాతః స్థాలీపాకం కుర్యాత్ । నాత్ర అన్వారమ్భో న ఋషభదానమ్ । వివాహశేషహోమయోర్మధ్యే యదిపౌర్ణమాసీ స్యాత్ , తస్యాం స్థాలీపాకం కుర్యాత్ , దర్శశ్చేన్నకుర్యాత్ । " పౌర్ణమాసోపక్రమా దర్శపూర్ణమాసౌ " ఇతి గౌతమస్మరణాత్ , శేషహోమానన్తరం దర్శశ్చేత్ పూర్వమ్ । భావిపౌర్ణమాసీచేద్దోషయుక్తా, దర్శాత్పూర్వమేవ పూర్ణమాసస్థాలీపాకం కృత్వా స్వకాలే దర్శం యజేత " సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాసస్య " ఇతి గౌతమేన కృష్ణపక్షస్య పూర్ణమాసస్థాలీపాకకాలత్వేన విధానాత్, తతో న ప్రతిపదిదర్శపూర్ణమాసౌ సహ కుర్యాత్, అన్యావరుద్ధే కాలే అన్యస్యానవకాశత్వవచనాత్ । అన్యథా గ్రహణే అధిమాసే పితృమాసదుష్టే చ ప్రథమస్థాలీపాకం వర్జయేత్ । అన్యత్సర్వం దశనిర్ణయేఽస్మాభిర్వ్యక్తముక్తమ్ ।) దర్శశ్చేత్పూర్వముపపద్యేత, పూర్ణమాసే నేష్ట్వాథ

తుష్వేచ, ప్రథమస్థాలీపాకం వర్జయేత్ । అస్యత్సర్వం దశనిర్ణయేఽస్మాభిర్వ్యక్తముక్తమ్ । ... ...

అథాగ్రయణస్థాలీపాకః

ఏవం స్థాలీపాకవచ్ఛరద్యాగ్రయణం పర్వణి కుర్యాత్ । అత్ర విశేషః — ప్రాతర్హోమం కృత్వా, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్రయణస్థాలీపాకేనయక్ష్యే. ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాదిముఖాన్తేఽవదానధర్మేణావదాయ, ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం స్వాహా, విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః స్వాహా, ద్యావాపృథివీభ్యాంస్వాహా, ఇతి తిస్రః ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, స్విష్టకృత్ప్రభృతి పరిషేచనాన్తం కృత్వా, హుతశేషేణ హవిషా తణ్డులైర్వా ముఖమాపూర్య, నిగీర్య, సకృదపః ప్రాశ్య, శుద్ధ్యర్థం ద్విరాచమ్య, హుతశేషేణ దృఢమేకం పిణ్డం కృత్వా,

---

తతుర్యాత్ ॥ * ॥ "ఉపరాగోఽధిమాసో వా యది ప్రథమపర్వణి ।
నాహరేత్ప్రథమామిష్టిం మౌఢ్యేచగురుశుక్రయోః ॥ స్థాలీపాకక్రియాం
కుర్యాద్ద్వివాహాదుత్తరాయణే । పితృమాసచతుష్కేతు యదికుర్యాద్వి
నశ్యతి ॥" ఇత్యాది దశనిర్ణయే ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః.

అథాగ్రయణస్థాలీపాకః

(ఏవం స్థాలీపాకవచ్ఛరద్యాగ్రయణం పర్వణికుర్యాత్ । అత్రవిశేషః । ప్రాతర్హోమంహుత్వా ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్రయణేనస్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్న్యుపసమాధానాది ముఖాన్తే అవదానధర్మేణావదాయ, ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం స్వాహా, విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః స్వాహా, ద్యావాపృథివీభ్యాంస్వాహా, ఇతి తిస్రః ప్రధానాహుతీర్హుత్వా స్విష్టకృత్ప్రభృతి పరిషేచనాన్తంకృత్వా, హుతశేషేణ హవిషా తణ్డులైర్వా ముఖమాపూర్య, నిగీర్య, సకృదపః ప్రాశ్య, శుద్ధ్యర్థంద్విరాచమ్య, హుతశేషేణ దృఢమేకం పిణ్డం కృత్వా "పరమేష్ఠ్యసి" ఇతి

“ పరమేష్ఠ్యసి ” ఇతి గృహపృష్ఠవంశే తంపిణ్డమూర్ధ్వం నిక్షిప్య, సర్పిష్మతా తేన చరుణా (బ్రా)హ్మణం భోజయేత్ । యద్యగ్నిహోత్ర(విధినా స్థాలీపాకంకుర్యాత్ , నా(త్రా)వదానధర్మో నశమ్యా నపరిధిః । అగ్నిహోత్ర(విధినా పౌర్ణమాసేన దార్శేనవా స్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతిసఙ్కల్ప్య “ యత్రక్వచ ” ఇతి విధినా అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, ప్రజ్వాల్య, పరిసమూహ్య పరిస్తీర్య, అగ్నేః పశ్చాత్ (ప్రా)గగ్రంబర్హిరాస్తీర్య, ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్సంస్తీర్య, దర్వ్యాజ్యయోస్సంస్కారంకృత్వా, అగ్నిం పరిషి

గృహపృష్ఠవంశే తం పిణ్డమూర్ధ్వం నిక్షిప్య, సర్పిష్మతా తేన చరుణా బ్రాహ్మణం భోజయేత్) “ అనాహితాగ్నేరాగ్రయణమ్ ” ఇతిసూత్రమత్ర భావ్యమ్ । “ నవానాం వ్రీహీణాం సంబన్ధే పత్న్యవహన్తి ” ఇత్యాది విధానాత్, స్థాలీపాకవత్కార్యః । యథోద్వృధ్యమానో నశీర్యేత, తథా దృఢం పిణ్డం కృత్వా, యథాగారస్తూపే పృష్ఠవంశే పతతి తథోద్వర్ధ్యేదిత్యర్థః । కాఠకగృహ్యే — “ శరది పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాంవా ఆగ్రయణం కుర్యాత్ ” ఇతి బోధాయనః । “ పర్వణిపర్వణ్యాగ్నేయేన స్థాలీపాక అగ్నిహోత్రికః, లౌకికానాన్తు పాకయజ్ఞః ” ఇతి బోధాయనాపస్తమ్బాదిభిరుక్తః । “ ద్విర్జుహోతి, ద్విర్నిమార్ష్టి , ద్విఃప్రాశ్నాతి, ఉత్సృప్యాచామతి, నిర్లేఢి ” ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధశ్చాగ్నిహోత్రికోవిధిః .

తస్య ప్రయోగమాహ (యద్యగ్నిహోత్ర విధినా స్థాలీపాకంకుర్యాన్నాత్రావదానధర్మో నశమ్యా నపరిధిః । అగ్నిహోత్రవిధినా పౌర్ణమాసేన దార్శేనవాస్థాలీపాకేనయక్ష్య ఇతిసంకల్ప్య “ యత్రక్వచ ” ఇతి విధినాగ్నింప్రతిష్ఠాప్య, ప్రజ్వాల్య, పరిసమూహ్య పరిస్తీర్య, అగ్నేః పశ్చాత్ప్రాగగ్రంబర్హిరాస్తీర్య, ఉత్తరేణాగ్నిందర్భాన్సంస్తీర్య, దర్వ్యాజ్యయోస్సంస్కారంకృత్వా, అగ్నింపరిషిచ్య శ్రపయిత్వా అభిఘారితోద్వా

చ్య, అధిశ్రిత్యాభిఘారితోద్వాసిత ప్రతిష్ఠితాభిఘారితేన హవిషా, ప్రధానహోమస్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షార్థం దర్వీంసంపూర్య, బర్హిష్యాసాద్య, అగ్నావేకాం సమిధమాధాయ, ప్రాణానాయమ్య, సమిధోద్వ్యఙ్గులమతీత్య హవిష్పాగ్ణాందర్వీమాదాయ, అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేఽగ్నావాహుతిమాత్రం విభజ్య హుత్వా, పునశ్చ తాం బర్హిష్యాసాద్య, ఆకాశముద్వీక్ష్య, బర్హిషి లేపం నిమృజ్య హుత శేషం విభజ్య స్విష్టకృతం హుత్వా, దర్వ్యాగ్నిం “ త్రిరుదఞ్చమ్ ” ఇతివల్గయతి। ప్రాచీనావీతీ దర్వ్యా లేపమాదాయ, అగ్నేర్దక్షిణతోభూమ్యామనువాచీనపాణిర్లేపం నిమృజ్య, పునరుపవీతీ లేపమఙ్గుళ్యాదాయ ప్రాశ్యాతిహాయ, తతోఽప ఆచమ్య, పునః ప్రాశ్య, ఆచమ్య, దర్వ్యా అవశిష్టంకృత్స్నంహవిరాదాయ, నిష్క్రమ్య ప్రాశ్యాచమ్య, ఉదఙావృత్యోత్సృప్యాగత్య, దర్వీం ప్రక్షా

సితప్రతిష్ఠితాభిఘారితేనహవిషా, ప్రధానహోమస్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షణార్థందర్వీంసంపూర్య, బర్హిష్యాసాద్య, అగ్నావేకాంసమిధమాధాయ, ప్రాణానాయమ్య, సమిధో ద్వ్యఙ్గులమతీత్య హవిష్పాగ్ణాం దర్వీమాదాయ, అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేఽగ్నావాహుతిమాత్రంవిభజ్య హుత్వా, పునశ్చతాం బర్హిష్యాసాద్య, ఆకాశముద్వీక్ష్య, బర్హిషి లేపం నిమృజ్య, ఆహుతి శేషం విభజ్య, స్విష్టకృతం హుత్వా, దర్వ్యాగ్నిమ్ “ త్రిరుదఞ్చమ్ ” ఇతి వల్గయతి । ప్రాచీనావీతీ దర్వ్యా లేపమాదాయ, అగ్నేర్దక్షిణతోభూమ్యామనువాచీనపాణిర్లేపం నిమృజ్య, పునరుపవీతీ లేపమఙ్గుళ్యాదాయ ప్రాశ్యాతిహాయ, తతోఽపఆచమ్య, ఏవంపునఃప్రాశ్యాచమ్య, దర్వ్యా అవశిష్టం కృత్స్నం హవిరాదాయ, నిష్క్రమ్య, ప్రాశ్యాచమ్య, ఉదఙావృత్యోత్సృప్యాగత్య, దర్వీంప్రక్షాళ్య, లేపకాగ్న్యం కృత్వా, భువఃస్వాహేతిహుత్వా అనాజ్ఞాత త్రయంచ, అ

శ్య, లేపకార్యం కృత్వా, భువస్స్వాహేతి హుత్వా అ
నాజ్ఞాతత్రయంచ, అగ్నింపరిషిచ్యోపతిష్ఠేత। ... ...

⟶ శ్రీ అథౌపాసనప్రారమ్భః ⟵

అథాగ్నేయస్థాలీపాకాత్పరం నవనాడ్యతిక్రమే శ్వః
సాయం హోమమారభేత। అనతిక్రమే, పవిత్రపాణిః
ప్రాణానాయమ్య, అభ్యనుజ్ఞాతః, ఔపాసనహోమ
మారప్స్యే ఇతి సంకల్ప్య, పునః ప్రాణానాయమ్య, సా
యమౌపాసనహోమం హోష్యామీతి సంకల్ప్య, అ
గ్నిం విధివత్పరిషిచ్య, తణ్డులైర్యవైర్వా అగ్నయేస్వా

గ్నిం పరిషిచ్యోపతిష్ఠేత) అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ " అష్టకాభవ సర్వబలిష్వథ
పార్వణే పితృకర్మణి మాసికే। అగ్నిహోత్రిక ఏవవిధిర్భవే దావడశి
మతాదపి లేపయోః ॥ ప్రజ్వాల్యవహ్నిం పరితస్సమూహ్య పర్యుక్ష్యహ
స్తస్థజలేనసమ్యక్। దర్భైః పరిస్తీర్య యథోక్తమస్య పశ్చాచ్చబర్హిః స్త్ర
ణుయాత్పురోగ్రమ్ ॥ సంపూర్యదర్వింహవిషా ప్రధానతత్స్విష్టకృత్వా ప్రా
శనభక్షణార్థమ్। నేష్టావిహోపస్తరణాభిఘారౌ ప్రధానహోమం
తత ఏవహుత్వా ॥ తతోగృహీత్వా నిమృజేచ్చ లేపం బర్హిష్యతః స్విష్ట
కృతశ్చహోమః। ప్రాచీనమావీత్య నిగృహ్యలేపం నిమార్జనం దక్షి
ణతశ్చ భూమ్యామ్ ॥ ప్రాశ్యాతిహాయాచమనం పునశ్చనిమృజ్యశే
షస్య భవేచ్చభక్షః। లేహ్యేథదర్వ్యాచమనం పునశ్చ స్వధర్మకోఽయం
విధిరాగ్నిహోత్రః ॥

⟶ శ్రీ అథౌపాసనప్రారమ్భః ⟵

(అథాగ్నేయస్థాలీపాకాత్పరం నవనాడ్యతిక్రమే శ్వస్సాయం
హోమమారభేత। అనతిక్రమే, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అ
భ్యనుజ్ఞాతః, ఔపాసనహోమమారప్స్యే ఇతి సంకల్ప్య, పునః ప్రా
ణానాయమ్య, సాయమౌపాసనహోమం హోష్యామీతి సంకల్ప్య,
అగ్నిం విధివత్పరిషిచ్య, తణ్డులైర్యవైర్వా, అగ్నయేస్వాహా, అగ్నయే

హో, అగ్నయె స్విష్టకృతే స్వాహేతి సాయమ్, సూర్యాయస్వాహో, అగ్నయెస్విష్టకృతె స్వాహేతిప్రాతః, దక్షిణహస్తేన దేవతీర్థేన హుత్వా, తతోవిధివత్పరిషిచ్య " అగ్నేనయ " ఇత్యుపతిష్ఠేత " మార్జనార్చనబలికర్మహోమభోజనానిదేవతీర్థేనకుర్యాత్ " ఇతి హారీతః । ప్రారబ్ధేహోమె ॥ * ॥ " నిశ్యహ్నివా వినష్టేఽగ్నౌసద్యస్సంధానమిష్యతే । తతోఽప్యుపోషణమేవస్యాన్నష్టేచాపహృతేఽనలే ॥ ఉపోషణంవాఽనుగతావయాశ్చాహుతిరేవవా । భుక్తేఃప్రాగగ్నినాశశ్చేత్సద్యస్సంధాయ పావకమ్ ॥ ఆహోమకాలాన్నాశ్నీయాద్ద్వికాలం తత్పరం యది । అగ్నౌ నష్టేత్రయః కృచ్ఛ్రాః కర్తవ్యావత్సరంప్రతి ॥ స్వాధ్యాయజపశీలానాం కృచ్ఛ్రమేకం విధీయతే । అష్టభ్యోహోమకాలేభ్యఃప్రాక్ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమ్ ॥ పృథక్కుర్యాచ్చ్యుతాన్హోమాన్దద్యాద్విప్రాయతత్పరమ్ । ధార్యమాణ

స్విష్టకృతేస్వాహేతి సాయమ్, సూర్యాయస్వాహో, అగ్నయె స్విష్టకృతే స్వాహేతి ప్రాతః, దక్షిణహస్తేన దేవతీర్థేన హుత్వా, తతో విధివత్పరిషిచ్య " అగ్నేనయ " ఇత్యగ్నిముపతిష్ఠేత " మార్జనార్చనబలికర్మహోమభోజనాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్ " ఇతి హారీతః । ప్రారబ్ధే హోమే ॥ * ॥ నిశ్యహ్నివా వినష్టేఽగ్నౌ సద్యస్సన్ధానమిష్యతే । తత్రోపోషణమేవస్యాన్నష్టేచాపహృతేఽనలే ॥ ఉపోషణంవానుగతావయాశ్చాహుతిరేవవా । భుక్తేఃప్రాగగ్నినాశశ్చేత్సద్యస్సంధాయ పావకమ్ ॥ ఆహోమకాలాన్నాశ్నీయాద్ద్వికాలం తత్పరం యది । అగ్నౌనష్టే త్రయః కృచ్ఛ్రాః కర్తవ్యావత్సరంప్రతి ॥ స్వాధ్యాయజపశీలానాం కృచ్ఛ్రమేకం విధీయతే । అష్టభ్యోహోమకాలేభ్యః ప్రాక్ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమ్ ॥ పృథక్కుర్యాచ్చ్యుతాన్హోమాన్ దద్యాద్విప్రాయ తత్పరమ్ । ధార్యమాణశ్చతూరాత్రమహుతోఽగ్నిస్తు లౌకికః ॥ సమిదాత్మన

శ్చతూరాత్రమహుతోఽగ్నిస్తు లౌకికః ॥ సమిదాత్మసమా రూఢోద్వికాలమహుతస్తథా । " ఇతి మహర్షయః,

ఇతి గృహ్యరత్నే షోడశఖణ్డః

—ooo—

॥* అథ శేషహోమః *॥

వివాహాది శేషహోమాన్తం దమ్పత్యోరధశ్శయనం బ్రహ్మచర్యవ్రతంచ కార్యమ్ ॥ * ॥ " స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సంకల్పోఽధ్యవసాయ

మారూఢోద్వికాలమహుతస్తథా ॥ " ఇతి మహర్షయః ।) స్థాలీపాకాన్తం విధాయ, అతఊర్ధ్వమితి విధానాత్, రాత్రావేవాస్యానుష్ఠానమ్. యదినవనాడ్యోనాతీతాః । అతీతాశ్చేదపరేద్యుస్సాయమేవేతి ॥ ॥ * ॥ " ప్రాతర్హోమస్సఙ్గవాన్తస్సాయన్తు నవనాడికాః । హోమకాలస్సవిజ్ఞేయో హ్యన్యథా లఙ్ఘనంస్మృతమ్ ॥ " ఇతి కాత్యాయనః । ॥ * ॥ " కాలద్వయాత్యయే దర్శపూర్ణమాసాత్యయే తథా । పునరేవాగ్నిమాదధ్యాదితి భార్గవశాసనమ్ ॥ " ఇతి బోధాయనః । " ఏకాగ్నేస్త్రివిధం సమారోపణమాత్మన్యరణ్యోర్వా సమిధిచ, సమిధశ్చాత్ర పాలాశాశ్వత్థౌదుమ్బరఖాదిరాః " ఇత్యాదిక మిహభావ్యమ్.

ఇతి హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభార్యపౌత్రస్య శ్రీరఙ్గనాథసూరిసుతస్య శ్రీవెఙ్కటార్యస్య వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే పఞ్చమఃపటలః

—◇—

॥ అథ శేషహోమః ॥

(వివాహాది శేషహోమాన్తం, దమ్పత్యోరధశ్శయనం బ్రహ్మచర్యవ్రతంచ కార్యమ్ ॥ * ॥ " స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవచ ॥ ఏతన్మైథు

శ్చక్రియానివృత్తిరేవచ ॥ ఏతన్మైథునమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి మనీషిణః । " ఇతి బృహస్పతిః । అథ స్థాలీపాకాత్ప్రాగథ్వాని ద్వితీయాదివివాహేచ, బ్రహ్మచర్యం కార్యమ్ । తథా క్షారలవణమధుమాంసదన్తధావనతామ్బూలాఞ్జనాభ్యఞ్జనాని వర్జయేత్ , బ్రహ్మచర్యవిధానాదేవంభాష్యభాషణాచ్చ । స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రం దమ్పత్యోరేకస్మింస్తల్పే శయనం కార్యమ్ । తయోర్మధ్యే శయ్యాయాం గన్ధానులిప్తో వాససా సూత్రేణవా పరివీతోఽలఙ్కృతో నైయగ్రోధాదిష్వన్యతమో దణ్డో నిధాతవ్యః । తం చతుర్థ్యామపరరాత్రే సుస్నాతౌ ప్రయతావలఙ్కృతౌ ద్విరాచాన్తౌ దమ్పతీ కటేపూర్వవదుపవిశ్య " ఉదీర్ష్వాతః " ఇతి ద్వాభ్యాముత్థాప్య , ప్రక్షాళ్య తం దణ్డం శయనాదన్యత్రనిదధ్యాత్ । వరః పవిత్రపాణిః ప్రాణానా

నమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి మనీషిణః । " ఇతిబృహస్పతిః । అథస్థాలీపాకాత్ప్రాగథ్వాని ద్వితీయాదివివాహేచ, బ్రహ్మచర్యం కార్యమ్ । తథా క్షారలవణమధుమాంసదన్తధావన తామ్బూలాభ్యఞ్జనాని వర్జయేత్, బ్రహ్మచర్యవిధానాదేవంభాష్యభాషణాచ్చ । స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రం దమ్పత్యోరేకస్మింస్తల్పే శయనం కార్యమ్ । తయోర్మధ్యే శయ్యాయాం గన్ధానులిప్తో వాససా సూత్రేణవా పరివీతోఽలఙ్కృతో నైయగ్రోధాదిష్వన్యతమో దణ్డో నిధాతవ్యః । తం చతుర్థ్యామపరరాత్రే సుస్నాతౌ ప్రయతావలఙ్కృతౌ ద్విరాచాన్తౌ దమ్పతీ, కటే పూర్వవదుపవిశ్య, " ఉదీర్ష్వాతః " ఇతిద్వాభ్యాముత్థాప్య, ప్రక్షాళ్య, తం దణ్డం శయనాదన్యత్ర నిదధ్యాత్ ।) చకారాద్బ్రహ్మచర్యవచనాచ్చ, బ్రహ్మచర్యనిషిద్ధమత్రాపినిషిద్ధమితిభావ్యమ్ । అతోఽనులేపనస్య ధారణాదికమపి వర్జనీయమ్ । దణ్డస్తు, నైయగ్రోధ ఔదుమ్బర ఆశ్వత్థః ప్లాక్షో వా కార్యః, " ఏతేవై గన్ధర్వాప్సరసాం గృహాః " ఇతి శ్రుతేః । సుస్నాతావితి —

యమ్య, శేషహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరు
పసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వామన్వారబ్ధాయామ్,
“ అగ్నే ప్రాయశ్చిత్తే ” ఇత్యాదిభి ద్వితీయ తృతీయ
యోరపి త్వం దేవానామిత్యనువక్తైస్సప్తభిర్మన్త్రైః
ప్రతిమన్త్రం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అనన్వారబ్ధా జయా
ది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రాహ్మ
ణం సంపూజ్య, అపరేణాగ్నింవధూం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య
దర్వ్యా హుతశేషమాజ్యమాదాయ, భూస్స్వాహా భువః
స్వాహా సువస్స్వాహా, ఓంస్వాహేతి వధ్వాశ్శిరసి నినయే
త్ । “ అపశ్యంత్వా ” ఇతి వధూః వరం సమీక్షేత “ అప
శ్యన్త్వామనసాదీధ్యానామ్ ” ఇతి వరో వధూం సమీక్షే
త । అఙ్గుష్ఠవిస్రంసికాభ్యాం హుతశేషమాజ్యం స్పృ
ష్ట్వా, వధూం దక్షిణహస్తేన పరిష్వజ్య, స్వాఙ్గుష్ఠేన వధూ

॥ * ॥ “ అస్నాతో నాచరేత్కర్మ జపహోమాది కించన । లాలాస్వే
దసమాకీర్ణశయనాదుత్థితః పునః ॥.

(వరః ప్రాఙ్ముఖో నాయమ్య, శేషహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య
అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వామన్వారబ్ధాయామ్ “ అ
గ్నే ప్రాయశ్చిత్తే ” ఇత్యాదిభిర్ద్వితీయతృతీయయోరపి “ త్వందేవా
నామిత్యనువక్తైస్సప్తభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అన
న్వారబ్ధోజయాది పరిషేచనాన్తంకృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రాహ్మ
ణంసంపూజ్య, అపరేణాగ్నిం వధూం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య, దర్వ్యా హు
తశేషమాజ్యమాదాయ, భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓం
స్వాహేతి వధ్వాశ్శిరసి నినయేత్ । “ అపశ్యన్త్వా ” ఇతి వధూర్వరం సమీ
క్షేత । “ అపశ్యన్త్వామనసా దీధ్యానామ్ ” ఇతి వరో వధూంసమీక్షేత ।
అఙ్గుష్ఠవిస్రంసికాభ్యాం హుతశేషమాజ్యం స్పృష్ట్వా, వధూం దక్షిణ
హస్తేన పరిష్వజ్య, స్వాఙ్గుష్ఠేన వధూహృదయదేశం తర్జన్యా స్వహృత్క

హృదయదేశం తర్జన్యా స్వహృదయదేశంచ "సమఞ్జన్తు విశ్వేదేవాః" ఇతి యుగపదనక్తి। అనన్తరం వరః "ప్రజాపతే తన్వం మె జుషస్వ" ఇతిత్రీన్ మన్త్రాన్ జపిత్వా, ప్రాణానాయమ్య, కర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । నాత్ర రోహితారుమిత్యాదిమన్త్రాన్ జపేత్, తేషాం సమావేశనే వినియోగాత్ । శేషాస్తోహి వివాహః। అత ఊర్ధ్వం స్నాతకవ్రతాని నియతఃకుర్యాత్,

ఇతి గృహ్యరత్నే సప్తదశఃఖణ్డః

అథ పునస్సంస్కారః

అథాతః పునస్సంస్కారాన్వ్యాఖ్యాస్యామః, అఙ్గ వఙ్గ కళిఙ్గ సౌవీర సౌరాష్ట్ర ప్రత్యన్త వాస్యాది దేశగమనే ద్విజ

యదేశంచ "సమఞ్జన్తు విశ్వేదేవాః" ఇతి యుగపదనక్తి। అనన్తరం వరః "ప్రజాపతే తన్వం మేజుషస్వ" ఇతిత్రీన్మన్త్రాన్ జపిత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఉద్వాహకర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహవాచనంచ కుర్యాత్ । నాత్ర రోహితారు మిత్యాది మన్త్రాన్ జపేత్ । తేషాం సమావేశనే వినియోగాత్ । శేషాస్తోహి వివాహః । అత ఊర్ధ్వం స్నాతకవ్రతాని నియతః కుర్యాత్) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "రాత్రౌ వివాహరాశౌతు శేషహోమం సమాచరేత్ । పశ్చాచ్ఛాగేఽథవారాత్రౌ తతస్సంవేశనం భవేత్ ॥ " "స్నాతకవ్రతాని పాణిగ్రహణాదధి గృహమేధినో వ్రతమ్" ఇత్యాదీన్యాపస్తమ్బోక్తాని ద్రష్టవ్యాని.

ఇతి కణ్ఠభూషణే సప్తదశఃఖణ్డః

అథ పునస్సంస్కారః

(అథాతః పునస్సంస్కారాన్వ్యాఖ్యాస్యామః, అఙ్గ వఙ్గ కళిఙ్గసౌవీర సౌరాష్ట్ర ప్రత్యన్త వాస్యాది దేశగమనే ద్విజస్య పునస్సంస్కారః

సస్య పునస్సంస్కారః కార్యః । తీర్థయాత్రాయాం నదోషః । విణ్మూత్రప్రాశనే మద్యపానే సిన్ధుతరణేచ పునస్సంస్కారః కార్యః । పితృమాతృమాతామహాచార్యోపాధ్యాయ మాతులవ్యతిరిక్తప్రేతకార్యే, పితృజ్యేష్ఠభ్రాత్రాచార్యవ్యతిరిక్తోచ్ఛిష్టభోజనే, మధుమాంసప్రేతాన్నాశౌచాన్నగణికాన్నశూద్రాన్నభోజనేచ బ్రహ్మచారిణః పునరుపనయనం కార్యమ్ ॥ * ॥ " వపనం మేఖలా దణ్డః భైక్షాచర్యవ్రతానిచ । నివర్తన్తే ద్విజాతీనాం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ కాలశ్చైవ వసన్తాదిర్ననిరీక్ష్యః కదాచన ।" ఇతి మనుః — అశుభర్క్షాదావాశౌచే వా ఉద్వాహే మనసోఽపరితోషే పునరుద్వాహం కుర్యాత్ । యద్యౌపాసనాదర్వాగ్వివాహాగ్నినాశః,పునర్వివాహంకుర్యాత్ । యోక్త్రమోచనానన్తరం వధ్వానయనే మధ్యేమార్గం గృహప్రవేశాదర్వాగ్ద్వాదశాహాతిక్రమే పునర్వివాహం కుర్యాత్ । అత్ర పునర్వివాహే నాఙ్కురం న ప్రతిసరం న

కార్యః । తీర్థయాత్రాయాం నదోషః । విణ్మూత్రప్రాశనే మద్యపానే సిన్ధుతరణేచ పునస్సంస్కారః కార్యః । పితృమాతృమాతామహాచార్యోపాధ్యాయ మాతులవ్యతిరిక్తప్రేతకార్యే, పితృజ్యేష్ఠభ్రాత్రాచార్యవ్యతిరిక్తోచ్ఛిష్టభోజనే, మధుమాంసప్రేతాన్నాశౌచాన్నగణికాన్నశూద్రాన్నభోజనేచ, బ్రహ్మచారిణః పునరుపనయనం కార్యమ్ ॥ * ॥ " వపనంమేఖలాదణ్డఃభైక్షాచర్యవ్రతానిచ । నివర్తన్తే ద్విజాతీనాంపునస్సంస్కారకర్మణి ॥ కాలశ్చైవవసన్తాదిర్ననిరీక్ష్యఃకదాచన ।" ఇతిమనుః । అశుభర్క్షాదావాశౌచే వా ఉద్వాహే మనసా ఽపరితోషే, పునరుద్వాహం కుర్యాత్ । యోక్త్రమోచనానన్తరం వధ్వానయనే మధ్యేమార్గం గృహప్రవేశాదర్వాగ్ద్వాదశాహాతిక్రమే, పునరుద్వాహం కుర్యాత్ । అత్ర పునరుద్వాహే, నాఙ్కురం నప్రతిసరం నవరప్రేషణం

వరప్రేషణం నవరణం నదానం నపూర్వభోజనం నత్రి
రాత్రవ్రతం కుర్యాత్ । అథాత్రితృష్ణమిత్యాది సర్వమే
కరాత్రే సుముహూర్తే కుర్యాత్ । తస్యాపరరాత్రే శేష
హోమం కుర్యాత్ । ప్రోషితే పుత్రాద్యైర్వా దశా

నవరణం నదానం నపూర్వభోజనం నత్రిరాత్రవ్రతం కుర్యాత్ । అథాత్రి తృష్ణమిత్యాది సర్వమేకరాత్రే సుముహూర్తే కుర్యాత్ । తస్యాపర రాత్రే శేషహోమం కుర్యాత్ ।) చన్ద్రికాయామ్ ॥ * ॥ “ సిన్ధు సౌవీర సౌరాష్ట్రమావన్త్యం దక్షిణాపథమ్ । తీర్థయాత్రాం వినా గత్వా పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ ” వ్యాసః ॥ * ॥ “ సిన్ధుసౌవీరసౌరాష్ట్రాంస్త థా ప్రత్యన్తవాసినః । అఙ్గవఙ్గకళిఙ్గాగాంశ్చ గత్వా సంస్కారమర్హ తి ॥ ” ప్రత్యన్తావాసినశ్చ దేశాః । బోధాయనపరాశరౌ ॥ * “ అమ త్యా వారుణీం పీత్వా ప్రాశ్య విణ్మూత్రమేవ వా । బ్రాహ్మణః క్షత్రి యో వైశ్యః పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ ” మనుః ॥ * ॥ “ ఆచార్యం స్వముపాధ్యాయం మాతరం పితరం గురుమ్ । నిహృత్య తు వ్రతీ ప్రే తం న వ్రతేన వియుజ్యతే ॥ మాతామహం మాతులం చ తత్పత్నీం చాసపత్న్య కే । ప్రేతసంస్కారకర్తా యస్తు వ్రతలోపో న తస్య హి ॥ ” వసిష్ఠబోధాయ నౌ — “ బ్రహ్మచారిణశ్శవకర్మణా వ్రతనివృత్తిరన్యత్ర మాతాపిత్రో రాచార్యాచ్చ, ॥ * ॥ ఉపనీయ దదద్వేదమాచార్యస్స ఉదాహృతః । ” బోధాయనః । “ అథోపనీతో నాన్యోచ్ఛిష్టం భుఞ్జీతాన్యత్ర పితృజ్యేష్ఠా భ్యాం, న స్త్రియా సహ భుఞ్జీత, మధుమాంసకే శ్రాద్ధసూతకాన్నాని ర్దశాహక్షీరఛత్రాక నిర్యాస విలయన గణాన్న గణికాన్న శూద్రాన్నమి త్యుక్తేషూపయుక్తేషు పునస్సంస్కారో విద్యతే ” ఇతి । వైఖానసః — “ అథావకీర్ణి ప్రాయశ్చిత్తం సప్తరాత్రం సన్ధ్యోపాసనస్వాధ్యాయ స మిద్ధోమభిక్షాచర్యహానే, మెఖలోపవీతాజినదణ్డధారణాదిబ్రహ్మచర్యవ ర్జనే చ. పాదకృచ్ఛ్రం కుర్యాత్ । పితృజ్యేష్ఠయోరన్యేషాముచ్ఛిష్ట భోజనే, మధుమాంససూతకాన్నప్రేతాన్నభోజనే, పునరుపనయనం కు

ర్యాత్ '' ఇతి । పునరుపనయనం చ ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యమ్ । తచ్చ
తత్రైవోక్తమ్ । “ అథాతః పునరుపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామః, పాదకృ
చ్ఛ్రముపవాసం చ కృత్వా, అగ్నిముపసమాధాయ ఆఘారాన్తేనాహృ
త్వా పాలాశసమిధా హుత్వా, ఆజ్యేన విష్ణుసూక్తమష్టవారం హుత్వా,
శాన్తిపతాదీన్ పూర్ణాహుతిం వ్యాహృతీశ్చ హుత్వా, పునరుపనయనం క
రోతి । అథవా సావిత్రీమష్టశతమభ్యావర్త్య అభిమన్త్ర్య, తస్మైవ ఘృతం
ప్రాశ్నీయాత్ । గురోరుచ్ఛిష్టం భుఞ్జీత, తతః పూతో భవతి ” ఇతి । అష్ట
ఙ్గాదశే “ శృఙ్గాటకే గోత్వచి సంస్థాప్య, తత్ర హోమం యథావిధి
కృత్వా, భిక్షాన్నేనైవ వర్షం భుక్త్వా, ద్రుపదాం జపేత్ ” శృఙ్గాట
కే - చతుష్పథే, వైఖానసే “ సమావర్తనహీనే పాణిగ్రహణే కృతే చా
న్ద్రాయణం చరిత్వా సమావర్తనం కృత్వా, పునర్వివాహం కరోతి । ”
ఇతి । బోధాయనః “ అపరపక్షే అశుభదినే శావాశౌచే వివాహే, వివా
హో నఖోర్నతీతి మన్యేత వా పునర్వివాహం కుర్వీత, చేదౌపాసనార
మ్భాత్ప్రాక్ జ్వలనస్య నాశః పునర్వివాహం కుర్వీత, పునర్వివాహే
ష్వేతానుతీన్దన్తి ” ఇత్యాది । తథా స్మృత్యన్తరే ॥ * ॥ “ హోమా
దౌపాసనాదర్వాగనలే శాన్తిమాగతే । యుగాద్యవాన్తరం కర్మ కృత్వా
శేషం సమాపయేత్ ॥ ప్రాక్చేదౌపాసనారమ్భాద్వివాహాగ్నిర్వినశ్య
తి । గృహప్రవేశనాదర్వాగ్ద్వాదశాహవ్యతిక్రమే ॥ వివాహోఽప్యైవసి
ధ్యేత పునర్వృణీత కన్యకామ్ । ” ఆత్రేయే ॥ * ॥ “ అశుభర్క్షే కృ
తోద్వాహే పునస్తాముద్వహేచ్ఛుభే । ” వైఖానసే । “ గర్భాధానా
ది చౌలాన్తేషు అకృతేషు పితా చాన్ద్రాయణం, పుత్రః ప్రాజాపత్యవ్ర
తం చరిత్వా, గర్భాధానాదీన్ కరోతి । సమావర్తనక్రియాహీనే పాణి
గ్రహణే కృతే చాన్ద్రాయణం చరిత్వా, సమావర్తనం కృత్వా, పునర్వి
వాహం కరోతి । రజః ప్రాప్తకన్యావివాహే కృతే కృచ్ఛ్రం చరిత్వా,
అగ్నిమాధాయ, వైష్ణవ శతమావర్త్య హుత్వా పునర్వివాహం కుర్యాత్ ।
వివాహే హోమకాలే రజస్యుత్పన్నే తాం స్నాపయిత్వా, అన్యద్వ

బ్దాదికాలాదూర్ధ్వం పైతృమేధికసంస్కృతే పునరాగతే, తస్య పునర్జాతకర్మాదిసంస్కారం కుర్యాత్ । అత్ర కర్తవ్యం సర్వం పితృమేధసారేఽస్మాభిర్వ్యక్తముక్తమ్ ॥ * ॥ "యః ప్రత్యవసితో విప్రః ప్రవ్రజ్యాతో వినిర్గతః । అనాశకనివృత్తశ్చ గార్హస్థ్యం చ చికీర్షతి ॥ వత్సరం త్రీణి కృచ్ఛ్రాణి త్రీణి చాన్ద్రాయణాని వా । జాతకర్మాదిభిస్సర్వైస్సంస్కృతశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥" ఇత్యుక్తేః, ప్రత్యవ

సూత్రం పరిధాప్య, పుణ్యాహం కృత్వా, ప్రోక్షిత్య మిన్దాభ్యాం శాన్తిపిత్రాదీష్ట్వా, వ్యాహృతీశ్చ హుత్వా, కర్మ ప్రవర్తేత । తత్క్రియాపరిసమాప్తౌ సావధూరశుద్ధిర్భవతి ।" ఇతి — అఖణ్డాదర్శే ॥ * ॥ "వినాహే వితతే తత్ర హోమకాలే తు సంస్థితే । కన్యా ఋతుస్సమాగచ్ఛేత్కథం కుర్వన్తి యాజ్ఞికాః ॥ యజుః పవిత్రైరగ్నిజ్ఞైః స్నాపయిత్రీపూతవారిభిః । అనేన చానువాకేన పవమానస్సువర్జనః ॥ స్నాపయిత్వా చ విద్వద్భిరన్యవస్త్రామలఙ్కృతామ్ । పూర్వాహుత్యా చ మిన్దాభ్యాం హుత్వాఽనుజ్ఞాప్య తాం సతః ॥ తయా సహ తతస్తత్ర తన్త్రశేషం సమాపయేత్ । ప్రధాన హోమే నిర్వృత్తే మలవద్వాసినీ యది ॥ త్ర్యహేఽపి పర్యవేతే తు శేషం కార్యం సమాపయేత్ ।".

(ప్రోషితే పుత్రాద్యైర్ద్వాదశాబ్దాదికాలాదూర్ధ్వం, పైతృమేధికసంస్కృతే పునరాగతే, తస్య పునర్జాతకర్మాదిసంస్కారం కుర్యాత్ । అత్ర కర్తవ్యం సర్వం పితృమేధసారేఽస్మాభిర్వ్యక్తముక్తమ్ ।) అత్ర వృద్ధమనుః ॥ * ॥ "జీవన్ యది సమాగచ్ఛేద్ఘృతకుమ్భే నియోజయేత్ ।" ఇత్యాదిఘృతకుమ్భస్థాపనోత్థాపనోపవాస గిరివాసపునస్సంస్కారాదికమిత్యర్థః.

(॥ * ॥ "యః ప్రత్యవసితో విప్రః ప్రవ్రజ్యాతో వినిర్గతః । అనాశకనివృత్తశ్చ గార్హస్థ్యం చ చికీర్షతి ॥ వత్సరం త్రీణి కృచ్ఛ్రాణి త్రీణి చాన్ద్రాయణాని చ । జాతకర్మాదిభిస్సర్వైస్సంస్కృతశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥".

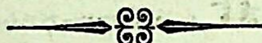
సితత్వే సంన్యాసభ్రంశే యథేష్టాశనగార్హస్థ్య చికీర్షా
సంభవే, సంన్యాసీ సంవత్సరం చాన్ద్రాయణం చరన్ పుణ్య
తీర్థసేవీ జాతకర్మాద్యుపనయనాన్తైస్సంస్కార్యః । తస్య
సంస్కారైశ్శుద్ధ్యభిధానం పునస్సంన్యాసార్థమ్ । యథా
హ శాతాతపః — ॥ * ॥ " విధినా బుద్ధిపూర్వేణ యస్సం
న్యాసీ గృహీ భవేత్ । స పవారూఢపతితః సర్వకర్మబహి
ష్కృతః ॥ ఆరూఢపతితస్యాథ ప్రాయశ్చిత్తం వదామి వః ।
చాన్ద్రాయణం ద్విజః కుర్యాద్వర్షమేకం సమాహితః ॥ పు
ణ్యతీర్థాభిగామీ చ పుణ్యాశ్రమనివాస్యపి । తతః పునర్గు
రుం గత్వా సంన్యసేద్విగతస్పృహః ॥ " ఇతి । జ్యేష్ఠే

ఇత్యుక్తేః ప్రత్యవసితత్వే, సంన్యాసభ్రంశే యథేష్టాశనే గార్హస్థ్య చి
కీర్షాసమ్భవే సంన్యాసీ సంవత్సరం చాన్ద్రాయణం చరన్ పుణ్యతీర్థసేవీ జా
తకర్మాద్యుపనయనాన్తైస్సంస్కార్యః) ప్రత్యవసితో నవవిధః ॥ * ॥ " జ
లాగ్న్యుద్బన్ధనభ్రష్టాః ప్రవ్రజ్యానాశకచ్యుతాః । విషప్రపతనప్రాయ
శస్త్రఘాతచ్యుతాశ్చయే ॥ నవైతే ప్రత్యవసితాస్సర్వకర్మబహిష్కృతాః ।
చాన్ద్రాయణాన్న శుధ్యన్తి తప్తకృచ్ఛ్రద్వయేన చ ॥ " అవివేకాజ్జలాదిషు
ప్రవృత్తాః కథంచిద్యత్నాత్ప్రాగేవ నివర్తితాః న కేవలం చాన్ద్రాయ
ణేన శుధ్యన్తి ; అపితు తప్తకృచ్ఛ్రద్వయసహితచాన్ద్రాయణేన శుధ్య
న్తీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । తథా కుటుమ్బభరణాలస్యాదినా ప్రవ్రజ్యోద్యుక్త
స్సంన్యాసారమ్భాత్ప్రాగేవ నివర్తితః ప్రవ్రజ్యాచ్యుతః.

(తస్య సంస్కారైశ్శుద్ధ్యభిధానం పునస్సంన్యాసార్థమ్ । య
థాహ శాతాతపః ॥ * ॥ "విధినాబుద్ధిపూర్వేణయస్సంన్యాసీగృహీభవేత్ ।
స పవారూఢపతితః సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ ఆరూఢపతితస్యాథ ప్రాయ
శ్చిత్తం వదామివః । చాన్ద్రాయణం ద్విజఃకుర్యాద్వర్షమేకం సమాహి
తః ॥ పుణ్యతీర్థాభిగామీ చ పుణ్యాశ్రమనివాస్యపి । తతః పునర్గురుంగత్వా
సంన్యసేద్విగతస్పృహః ॥ " ఇతి । జ్యేష్ఠే పశ్చాత్కృతోపనయనేన

పశ్చాత్కృతోపనయనే కృతోద్వాహేవా కనిష్ఠః పునరుపనేయః, పునస్తాం పూర్వోఢాముద్వహేత్ ॥ * ॥ "పతనీయాని యాన్యేవ కర్మాణ్యాహుర్మహర్షయః । తాని కృత్వాద్విజో మోహాత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥"

ఇతి గృహ్యరత్నే అష్టాదశఃఖణ్డః

తోద్వాహేవా కనిష్ఠః పునరుపనేయః। పునస్తాం పూర్వోఢాముద్వహేత్ ॥ * ॥ "పతనీయానియాన్యేవ కర్మాణ్యాహుర్మహర్షయః । తానికృత్వాద్విజో మోహాత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ ") అత్ర "జ్యేష్ఠే అకృతవివాహే అనుజేన వివాహేకృతే పరివేత్తానుజశ్చాన్ద్రాయణం చరిత్వా, పరివిత్తిం జ్యేష్ఠం వివాహం కారయిత్వా పూర్వవత్ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా పునర్వివాహం కుర్యాత్ । బ్రహ్మహత్యాద్యైః పతితే జ్యేష్ఠే బన్ధుసన్నిధౌ జలపూర్ణఘటప్రహరణపూర్వకం త్యక్త్వా, చాన్ద్రాయణం చరిత్వా వివాహం కుర్యాత్ ॥ " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరే । వసిష్ఠేన ప్రాయశ్చిత్తవిశేష ఉక్తః ॥ " పరివిదానః కృచ్ఛ్రం చరిత్వా తస్మైదత్వా పునర్నివేశయేత్, తాంచోపయచ్ఛేత్ " ఇతి । వ్యాఖ్యాతంతత్రైవ ॥ " పరివిదానః - పరివేత్తా, అసౌ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా, తస్మై - జ్యేష్ఠాయ, స్వోఢాం బ్రహ్మచర్యాహృతభైక్షవద్గురుపరిభవ పరిహారార్థం నివేద్య, పునరుద్వహేత్ । తామిన్యపేక్షాయాముక్తం తామితి । తామేవస్వోఢాం జ్యేష్ఠాయ నివేదితాం తేనైవానుజ్ఞాతాముద్వహేత్ " ఇతి । హారీతః । " జ్యేష్ఠేత్వనివిష్టే కనీయాన్నివిశమానః పరివేత్తాభవతి । పరివిన్నః - జ్యేష్ఠః, పరివేదినీ - కన్యా, పరివిదాయీ - దాతా, పరియష్టాచ - యాజకః, తేసర్వే పతితాస్సంవత్సరాత్ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం చరేయుః " ఇతి । పరివిత్తిః పరివేత్తాచ సంవత్సరం బ్రాహ్మణగృహే భైక్షం చరేయాతామితిదం శంఖవచనం కామకారేణ పిత్రాద్యననుజ్ఞాత విషయమ్, ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాదితిచ తత్ర వ్యాఖ్యాతమ్ । తథా జ్యేష్ఠాయామనివిష్టా

అథ వాస్తుకర్మ

(గృహం ప్రారభమాణో బ్రాహ్మణానుజ్ఞాతో మీనాదిషు త్రిషు మాసేషు ప్రత్యక్ఛిరసో ఽధరీకృతవామభాగస్య వాస్తుపురుషస్య కుక్షిం దక్షిణకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । మిథునాదిషు త్రిషు ఉదక్ఛిరసః కుక్షిం పశ్చిమకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । కన్యాదిషు త్రిషు ప్రాక్ఛిరసః కుక్షిముత్తరకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ధనురాదిషు త్రిషు దక్షిణశిరసః కుక్షిం పూర్వకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ఏవం ఖాతే గర్తే ఘటావర్జితం జలం ప్రదక్షిణావర్తం శుభమ్ । తత్ర భస్మకేశాస్థిదుర్జ

యాం కనీయస్యా వివాహే తేనైవ ప్రాయశ్చిత్తముక్తమ్ ॥ * ॥ "జ్యేష్ఠాయాం యద్యనూఢాయామూహ్యతేఽత్వనుజా తు యా । సైవాగ్రేదిధిషూర్జ్ఞేయా పూర్వా తు దిధిషూస్తథా ॥" తత్ర అగ్రేదిధిషూపతిః ప్రాజాపత్యం కృత్వా, తామేవ జ్యేష్ఠాం పశ్చాదన్యేనోఢాముద్వహేత్ । దిధిషూపతిస్తు కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రే చరిత్వా స్వోఢాం జ్యేష్ఠాం పూర్వం కనీయస్యా వివాహకర్త్రే దత్వా తాం కనీయసీముద్వహేదితి విజ్ఞానేశ్వరే వ్యాఖ్యానమ్ .

ఇతి కణ్ఠభూషణే అష్టాదశఖణ్డః

అథవాస్తుకర్మ

(గృహం ప్రారభమాణో బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞాతో మీనాదిషు త్రిషు మాసేషు ప్రత్యక్ఛిరసో ఽధరీకృత వామభాగస్య వాస్తుపురుషస్య కుక్షిం దక్షిణకుడ్యమధ్యంఖనేత్ । మిథునాదిషు త్రిషు ఉదక్ఛిరసః కుక్షిం పశ్చిమకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । కన్యాదిషు త్రిషు, ప్రాక్ఛిరసః కుక్షిముత్తర కుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ధనురాదిషు త్రిషు దక్షిణశిరసః కుక్షిం పూర్వకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ఏవం ఖాతే గర్తే ఘటావర్జితంజలం ప్రదక్షిణావర్తంశుభమ్, తత్ర భస్మకేశాస్థిదుర్ఘస్తుదృష్టౌవర్జయేత్) శ్రీధరీయే —

స్తు దృష్ట్వా వర్జయేత్ । ఏవం పరీక్ష్య, నైరృత్యాం దిశి నిమ్నం గృహం హలేన కృష్ట్వా, ఖనిత్రేణ వా సర్వతః ఖనిత్వా, పాలాశేన శమీవికారేణ వా ఉదూహేన దారుణా “ యద్భూమేః క్రూరమ్ ” ఇత్యేతామేవ దిశం మృదః ప్రాపయేత్ । ప్రత్యూహాహం మన్త్రమావర్త్య త్రిరుహ్య, గృహం ప్రాగుదక్ప్రవణం కృత్వా, క్లిప్తం భూతలమ్ “ స్యోనా పృథివి ” ఇత్యభిమృశ్య, గృహస్థూణానాం

॥ * ॥ “ మీనాదిషు త్రిషు నిధాయ శిరః ప్రతీచ్యాం మాసేషు షట్స్వయముదీచి శిరః పురస్తాత్ । యామ్యే ధనుః ప్రభృతిషు క్రమశశ్శయానం వాస్త్వీశమాహురధరీకృతవామభాగమ్ ॥ శిరః ఖనన్మాతృపితౄంశ్చ హన్తి పాదే ఖనన్ స్త్రీసుతగోత్రహా స్యాత్ । ఖాతే తు పృష్ఠే భయచోరపీడా చిరాయురారోగ్యధనాని కుక్షౌ ॥ ” ఆత్రేయే ॥ * ॥ “ గర్తం కృత్వా రత్నిమాత్రం జలైరాపూర్య తద్బిలమ్ । శ్వః ప్రాతర్జలసంయుక్తం గర్తం వృద్ధికరం భవేత్ ॥ పఙ్కయుక్తం తు తద్గర్తం మధ్యమం భవతి ధ్రువమ్ । వ్రణయుక్తే భవేద్వ్యాధిశ్శుష్కే మృత్యుం వినిర్దిశేత్ ॥ ఖాతే గర్తే జలం సించేద్దక్షిణావర్తనం శుభమ్ । వామావర్తే తు మృత్యుర్వా విఘ్నో వా రాష్ట్రవిప్లవః ॥ భస్మాస్థిశకలాఙ్గారి సర్పదృష్టాభువం త్యజేత్ । ఊషరం చ సవల్మీకం పాషాణసికతాధికమ్ ॥ కపాలశర్కరాయుక్తం దుష్టదేశం పరిత్యజేత్ । ”

(ఏవం పరీక్ష్య నైరృత్యాం దిశి నిమ్నం గృహం హలేన కృష్ట్వా ఖనిత్రేణ వా సర్వతః ఖాత్వా, పాలాశేన శమీవికారేణ వా ఉదూహేన దారుణా “ యద్భూమేః క్రూరమ్ ” ఇత్యేతామేవ దిశం మృదః ప్రాపయేత్ । ప్రత్యూహాహం మన్త్రమావర్త్య, త్రిరుహ్య, గృహం ప్రాగుదక్ప్రవణం కృత్వా, క్లిప్తం భూతలమ్ “ స్యోనా పృథివి ” ఇత్యభిమృశ్య, గృహస్థూణానాం గర్తాన్ ప్రాగాది ప్రదక్షిణం కర్మకారైః ఖానయిత్వా, అగారాభ్యన్తరపాంసూనాదస్య నిష్క్రమతో జనస్య దక్షిణాం ద్వారస్థూణామ్ “ ఇహైవ తిష్ఠ నిమితా ” ఇతి ద్వాభ్యాం ద్వారదక్షిణగర్తే ప్రతి

గర్తాన్ ప్రాగాదిషు ప్రదక్షిణం కర్మకారైః ఖానయిత్వా, అగారాభ్యన్తరపాంసూనుదస్యనిష్క్రామతోజనస్యదక్షిణాంద్వారస్థూణామ్ " ఇహైవతిష్ఠనిమితా " ఇతిద్వాభ్యాం ద్వారదక్షిణగర్తేప్రతిష్ఠాప్య, ఏవంద్వారస్యోత్తరగర్తేతాభ్యామేవమన్త్రాభ్యాం నిధాయ, ఏవమితరాగృహస్థూణాః ఖననక్రమేణ తూష్ణీం గర్తేష్వవస్థాప్య, ఆనీయమానవంశమగారస్తూపమ్ " ఋతేనస్థూణా" ఇతియజుషాభిమన్త్ర్య, " బ్రహ్మచతేక్షత్రఞ్చపూర్వేస్థూణే అభిరక్షతు " ఇతి ప్రాచీంస్థూణాం ప్రాఙ్ముఖోఽభిమన్త్ర్య, " యజ్ఞశ్చ దక్షిణాశ్చ దక్షిణే, " ఇతిదక్షిణాం స్థూణాం దక్షిణాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య " ఇషశ్చోర్జశ్చాపరే " ఇతి పశ్చిమాం పశ్చిమాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య " మిత్రశ్చ వరుణశ్చోత్తరే " ఇత్యుత్తరాముత్తరాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, " ధర్మస్తేస్థూణారాజశ్రీస్తేస్తూపః, " ఇతిమధ్యమాం స్థూణాం మధ్యమాభిముఖోఽభిమన్త్రయేత్ । అత్ర కేచిద్ద్వితీయాదిషు మన్త్రేషు స్థూణేఅభిరక్షత్విత్యనుషజ్జన్తి, అన్యేపునస్తేశబ్దమ

స్థాప్య, ఏవంద్వారస్యోత్తర గర్తే తాభ్యామేవ మన్త్రాభ్యాం నిధాయ, ఏవమితరాగృహస్థూణాః ఖననక్రమేణ తూష్ణీం గర్తేష్వవస్థాప్య, ఆనీయమానవంశమగారస్తూపమ్ " ఋతేనస్థూణా " ఇతియజుషాభిమన్త్ర్య, " బ్రహ్మచతే క్షత్రంచపూర్వేస్థూణే అభిరక్షతు " ఇతి ప్రాచీంస్థూణాం ప్రాఙ్ముఖోఽభిమన్త్ర్య, " యజ్ఞశ్చదక్షిణాశ్చదక్షిణే " ఇతిదక్షిణాం స్థూణాం దక్షిణాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య " ఇషశ్చోర్జశ్చాపరే " ఇతి పశ్చిమాం పశ్చిమాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, " మిత్రశ్చ వరుణశ్చోత్తరే " ఇత్యుత్తరా ముత్తరాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, " ధర్మస్తే స్థూణారాజశ్రీస్తే స్తూపః " ఇతి మధ్యమాం స్థూణాం మధ్యమాభిముఖోఽభిమన్త్రయేత్ । అత్ర కేచిద్ద్వితీయాదిషు మన్త్రేషు స్థూణే అభిరక్షత్వితి అనుషజ్జన్తి, అన్యే

పి, అపరే పఞ్చమే మన్త్రేప్యభిరక్షత్విత్యనుషఙ్గం మన్యన్తే।
తత్తథా న కార్యమ్; అనుషజ్యమానస్య మన్త్రస్య వైరూ
ప్యాపత్తేః, అగ్నే ప్రాయశ్చిత్త ఇత్యాదివదన్తేనుషజ్యమా
న పాఠాభావాచ్చ, బుద్ధిస్థతయా పదార్థాన్వయేనవా
క్యార్థసిద్ధేః ।

అథ గృహప్రవేశః

ఏవం నిర్మితం గృహం ప్రవిశన్నమూహేన క్లృ
ప్తిం భూతలాఽభిమన్త్రణం దక్షిణస్థూణాదినిధానఞ్చమ
న్త్రవద్భావయిత్వా, పవిత్రపాణిః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణా
నాయమ్య, గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, పాలా
శాదిభిర్యాజ్ఞియైః కాష్ఠైరౌపాసనాగ్నిం అనగ్నిశ్చేత్పచనా
గ్నిం ప్రజ్వాల్య, జ్వలన్తమగ్నిమ్, "ఉద్ధ్రియమా

పునస్తేశబ్దమపి, అపరే పఞ్చమే మన్త్రేప్యభిరక్షత్విత్యనుషఙ్గం మన్యన్తే।
తత్తథా న కార్యమ్; అనుషజ్యమానస్య మన్త్రస్య వైరూప్యాపత్తేః, అగ్నే
ప్రాయశ్చిత్త ఇత్యాదివత్ అన్తేఽనుషజ్యమానపాఠాభావాచ్చ, బుద్ధిస్థత
యా పదార్థాన్వయేన వాక్యార్థసిద్ధేః ।) "దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవ
ణమ్" ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । ఊహ్యన్తే - దేశాన్తరం ప్రాప్య
న్తే పాంసవోఽనేనేత్యూహాః · కుద్దాలక ఇత్యర్థః । బుద్ధిస్థతయేతి -
వాక్యసమాప్తిస్తు ప్రకృతతయా బుద్ధిస్థపదార్థాన్వయాత్సిధ్యతి । యథా
ఇషే త్వేతి మన్త్రస్య బుద్ధిస్థ ఛేదనాన్వయాచ్ఛిన్నమితి వాక్యపరిస
మాప్తిరితి .

అథ గృహప్రవేశః

(ఏవం నిర్మితంగృహం ప్రవిశన్నమూహేన క్లృప్తింభూతలాభిమ
న్త్రణం దక్షిణస్థూణాది నిధానఞ్చ మన్త్రవద్భావయిత్వా, ప్రాణానా
యమ్య, గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, పాలాశాదిభిర్యాజ్ఞియైః
కాష్ఠై రౌపాసనాగ్నిమ్, అనగ్నిశ్చేత్ పచనాగ్నిం ప్రజ్వాల్య, జ్వాల

ణ ఉద్ధర, ” ఇతి పాణిభ్యాముద్ధరేత్ । అహ్ని ప్రవేశే “ రాత్రియదేనః ” ఇతి । రాత్రౌ ప్రవేశే “ అహ్నాయదేనః ” ఇత్యుద్ధృత్యాగ్నిమ్ “ ఇన్ద్రస్యగృహాః ” ఇతి యజుషా గృహం ప్రపాద్య, అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే, “ అమృతాహుతిమమృతాయామ్, ” ఇతి తమగ్నిం నిధాయ, ఏతస్మిన్కాలే శ్రోత్రియాగ్నీనప్యగ్న్యగారం ప్రపాద్య ప్రతిష్ఠాపయేత్ । పచనాగ్నిమపి మహానసే ప్రతిష్ఠాపయేత్ । ఔపాసనాగ్నేర్దక్షిణతో దర్భాన్ సర్వతోగ్రాన్ సంస్తీర్య, “ అన్నపతే ఽన్నస్య ” ఇతి వ్రీహీన్ ద్రోణాదన్యూనాన్ రాశీకృత్య, తస్మిన్నుదకుమ్భం తూష్ణీంప్రతిష్ఠాప్య “ అరిష్టా అస్మాకమ్ ” ఇతిప్రత్యుదకు

స్తమగ్నిమ్ “ ఉద్ధ్రియమాణ ఉద్ధర ” ఇతి పాణిభ్యాముద్ధరేత్ । అహ్ని ప్రవేశే “ రాత్రియదేనః ” ఇతి । రాత్రౌ ప్రవేశే “ అహ్నాయదేనః ” ఇత్యుద్ధృత్యాగ్నిమ్ “ ఇన్ద్రస్య గృహాః ” ఇతి యజుషాగృహం ప్రపాద్య, అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే “ అమృతాహుతిమమృతాయామ్ ” ఇతి తమగ్నిం నిధాయ, ఏతస్మిన్ కాలే శ్రోత్రియాగ్నీనప్యగ్న్యగారం ప్రపాద్య, ప్రతిష్ఠాపయేత్ । పచనాగ్నిమపి మహానసే ప్రతిష్ఠాపయేత్) పూర్వమేవ నిర్మితం గృహం ప్రవిశన్ ఇదానీముమూహేనాభిమర్శనస్థూణావధానాభిమన్త్రణాదికం భావయేదిత్యర్థః । “ పాలాశం శమీమయం వేశ్మమ్ ” తద్వ్యాఖ్యాతమ్ “ కాష్ఠమౌపాసనాగ్నావాటపయతి ” ఇతి । అత్రచసానుషంగే ద్వేఋచౌ పఞ్చభిః పాదైరామ్నాతే, తయోరేకైకోద్ధరణార్థాః.

(ఔపాసనాగ్నేర్దక్షిణతో దర్భాన్ సర్వతోగ్రాన్ సంస్తీర్య, “ అన్నపతేన్నస్య ” ఇతి వ్రీహీన్ ద్రోణాదన్యూనాన్ రాశీకృత్య, తస్మిన్నుదకుమ్భం తూష్ణీం ప్రతిష్ఠాప్య “ అరిష్టా అస్మాకమ్ ” ఇతి ప్రత్యుదకుమ్భం యజురావృత్య కుమ్భచతుష్కోదకైర్మణికమాపూర్య, ఊర్ధ్వ

మ్భం యజురావృత్య, కుమ్భచతుష్టోదకైర్మణికమాపూర్య, ఊర్ధ్వాగ్రంకూర్చంనిక్షిపేత్। అత్ర సర్వత్ర వా మృణ్మయమభిన్నమ్ “ భూమిర్భూమిమగాత్ ” ఇత్యనుమన్త్రియేత్ । అథ సర్వత్ర స్వయం ప్రజ్వలితేగ్నౌసతి “ ఉద్దీప్యస్వ ” ఇతి ద్వాభ్యామ్ “ ఆపన్మాశ్రీశ్శ్రీర్మాగాత్ ” ఇతి యజుర్ద్వయేనవా ప్రత్యేకం ద్వే సమిధావాదధ్యాత్ । అథాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే “ వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహి - వాస్తోష్పతే శగ్మయా - వాస్తోష్పతే ప్రతరణో న ఏధి - అమీవహా వాస్తోష్పతే ” ఇతి చతుర్భిః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, జయాది ప్రణీతామోక్షణాన్తం కృత్వా “ శివꣳ శివమ్ ” ఇతి గృహాన్తరాళం నివేశనం వాఽన్తతః ప్రదక్షిణంనిరన్తరధారయాసకృదుపాత్తేనోదకుమ్భేన త్రిః పరిషిచ్య, ప్రాణానాయమ్య, గృహప్రవేశకర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కృత్వా, బ్రాహ్మణాన్ సమ్యగ్భోజయేత్ .

ఇతి గృహ్యరత్నే ఏకోనవింశఃఖణ్డః

గ్రంకూర్చం నిక్షిపేత్ । అత్రసర్వత్ర వా మృణ్మయమభిన్నమ్ “ భూమిర్భూమిమగాత్ ” ఇత్యనుమన్త్రయేత్ । అథ సర్వత్ర స్వయంప్రజ్వలితేగ్నౌసతి “ ఉద్దీప్యస్వ ” ఇతి ద్వాభ్యామ్ “ ఆపన్మాశ్రీశ్శ్రీర్మాగాత్ ” ఇతి యజుర్ద్వయేనవా ప్రత్యేకం ద్వే సమిధావాదధ్యాత్ । అథాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే “ వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహ్యస్మాన్ - వాస్తోష్పతే శగ్మయా - వాస్తోష్పతే ప్రతరణో న ఏధి - అమీవహా వాస్తోష్పతే ” ఇతి చతుర్భిరాజ్యేన ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, జయాది ప్రణీతామోక్షణాన్తం కృత్వా “ శివꣳశివమ్ ” ఇతి గృహాన్తరాళం నివేశనం వాఽన్తతః ప్రదక్షిణం నిరన్తరధారయా సకృదుపాత్తేన ఉదకుం

అథ యజ్ఞోపవీతవిధానమ్

“ ప్రసృతో హవై యజ్ఞోపవీతినో యజ్ఞోఽప్రసృతోఽనుపవీతినో యత్కిఞ్చ బ్రాహ్మణో యజ్ఞోపవీత్యధీతే యజత ఏవ తత్తస్మాద్యజ్ఞోపవీత్యేవాధీయీత యాజయేద్యజేత వా యజ్ఞస్య ప్రసృత్యై ” ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ “ సదోపవీతినా భావ్యం సదాబద్ధశిఖేన చ । విశిఖోఽనుపవీతశ్చ యత్కరోతి న తత్కృతమ్ ॥ ” ఇతి భృగుస్మృతేశ్చ, ఆశ్రమి

భేన త్రిః పరిషిచ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కృత్వా, బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్) “ కర్మస్మార్తం వివాహాగ్నౌ హవిష్యాన్నముఖాహుతిః ” వివాహాదిషు సప్తస్వపరిగణనాన్నశమ్యాః, కిన్తు పరిధయః । “ బ్రాహ్మణాన్భోజయేదపూపైస్సక్తుభిరోదనేన ” ఇతిసూత్రమ్ । సక్తూనాం భోజనార్థత్వాత్ప్రాగేవోపయోగః, నమథ్యే, లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్ । శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేదితి సిద్ధస్య పునర్వచనమపూపాది గుణసిద్ధ్యర్థమితి వ్యాఖ్యాతమ్ .

ఇతి హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభార్యపౌత్రస్య శ్రీరఙ్గనాథ
సూరిసుతస్య శ్రీవేఙ్కటార్యస్య వైదికసార్వభౌమస్య
కృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే
కణ్ఠభూషణే షష్ఠః పటలః

అథ యజ్ఞోపవీతవిధానమ్

ప్రసృతః - సృగతా - ఉద్గతః, ప్రవృత్త ఇత్యర్థః । యజ్ఞః - దేవపూజాసఙ్గతకరణదానజపహోమాత్మకః క్రియాకలాపః । యజ్ఞోపవీతలక్షణముత్తరత్ర వక్ష్యతే । తదస్యాస్తీతి యజ్ఞోపవీతీ । తస్య । అప్రసృతః - అనుద్గతః, అప్రవృత్త ఇతి యావత్ । అతో యజ్ఞస్య ప్రసృత్యై ఉపవీతం ధార్యమ్ । అత్ర సంవాదవచనముదాహరతి । నను యజనయాజనాద్యభావాద్దేవదర్శినః కథముపవీతమితి చేన్న ॥ * ॥ “ యతేర్లిఙ్గం ప్రవక్ష్యామి

భిరుపవీతం ధార్యమ్ ॥ * ॥ “ యఏతం నాభిజానాతి బ్రహ్మసూత్రసముద్భవమ్ । వేదోక్తం నిష్ఫలం తస్య యజ్ఞదానజపాదికమ్ ॥ ” ఇతి పితామహః । “ విధానేనవినా జాతంసూత్రంగోకర్ణరజ్జువత్ । ” ఇతి భరద్వాజః । “ యఏతాంనాభిజానాతి ఉపవీతస్యసంస్థితిమ్ । మోహాత్సవహతే భారం పాశంగౌరివసర్వదా ॥ ” ఇతి వ్యాసః । తస్మాదుపవీతవిధానమవశ్యం విజ్ఞేయమ్ । తత్పునర్మహర్షిభిర్ఘుష్టం నిష్కృష్య వయం వ్యాచక్ష్మహే । కరణే కార్యం తత్ర్యా-

---

యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః । త్రిదణ్డముపవీతంచ వస్త్రం జన్తునివారణమ్ ॥ యస్యైతద్విద్యతేలిఙ్గం సయతిర్నేతరో యతిః । ” ఇత్యక్షరసాద్యుపవీత ఏవ యతిత్వనిర్ధారణాత్ । అతో యతిలిఙ్గత్వాన్నత్యాగసంశయః । త్యాగవచనమస్తీతి చేన్న , ఉపాకర్మవదుపవీతత్యాగస్య పురాణోపవీత విషయత్వాత్ । అత ఏవహి యాదవప్రకాశీయే యతిధర్మసముచ్చయే ॥ * ॥ “ బ్రహ్మసూత్రంత్రిదైవత్యం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్ । పరిత్యజన్తి యేవిప్రా మోహాత్తేసోప్యపజీవినః ॥ స్వర్గాపవర్గమార్గాభ్యాం ప్రచ్యుతాస్తేనసంశయః । బ్రహ్మసూత్రపరిత్యాగాద్బ్రహ్మచారీగృహీవనీ ॥ పరివ్రాట్చాపి పతితాస్తస్మాత్తన్నపరిత్యజేత్ । ” ఇత్యాది ప్రత్యవాయపరవచనముదాహృతమ్ । అథోపవీతత్యాగే ॥ * ॥ “ మేఖలాజినదణ్డేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే । గృహస్థో యష్టివేదాద్యైర్నఖరోమైర్వనాశ్రమీ ॥ త్రిదణ్డో యతినశ్చాత్ర లక్షణాని పృథక్పృథక్ । యస్యైతల్లక్షణం నాస్తి ప్రాయశ్చిత్తీ నచాశ్రమీ ॥ ” ఇతి దక్షోక్తానాశ్రమీత్యేవ శిష్యతే । తతో యజనాద్యభావేఽపి ఆశ్రమిభిర్నిత్యమేవోపవీతం ధార్యమ్ । తథా వక్ష్యతేచ । ఉపవీతస్వరూపమజానతో దోషమాహ —(“ యఏతంనాభిజానాతి ”) ఇత్యాదిభిః । మహర్షిభిర్ఘుష్టం నిర్ధారితమ్, నిష్కృష్య కర్తవ్యమితి శేషః ॥ * ॥ “ కర్తవ్యమఙ్గంసమతీతకాలం పురా స్మృతం సాన్తరితం సమాప్తేః । ప్రవోఽ్యపయోగాత్పురతస్తథైవ సంస్కారకస్మాన్తరితం తు

ర్యేప్యుపయోగాత్పూర్వం కార్యం సంస్కారత్వాత్। స్వాధ్యాయ దివసే శుక్లపక్షే పూర్వాహ్ణే ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య, దేవాగారే నదీతీరే గోష్ఠే వా శుచౌ దేశే సుస్నాతః ప్రయతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రోత్తరీయో బద్ధశిఖో ద్విరాచాన్తో దర్భాసనే ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, శుచిభిర్నిర్మితం కార్పాససూత్రమాదాయ, ప్రణవేనాభిమన్త్ర్య, “ ఆపో వా ఇదమ్ ” ఇత్యద్భిరభిషిచ్య, సప్తవ్యాహృతిప్రణవపూర్వం వ్యాహృతిత్రయం జపిత్వా, చతురఙ్గులమా

పశ్చాత్ ॥ ” ఇత్యుక్తమాహ (కరణే కార్యమితి) అయమర్థః - సాధకతమేర్థే యదవశ్యం కార్యమస్తి, తత్ కార్యే సంస్కార్యేఽర్థే తదుపయోగాత్ , పూర్వమేవావఘాతప్రోక్షణాదివత్కార్యమ్, ద్రవ్యసంస్కారత్వాత్ । యథాహుః — “ భూతభావ్యుపయోగిద్రవ్యం సంస్కారమర్హతి ” ఇతి ॥ * ॥ “ స్వక్షేత్రే స్వగృహాభ్యాశే శుచౌ దేశేపి వా ద్విజః । స్వేష్టం యథాబలం తావదవటం జానుమాత్రకమ్ ॥ ఖాత్వా గోమయపాతేన శ్వేతవర్ణమృదం శుభామ్ । ఆపూర్య నిర్వపేద్బీజం కార్పాసస్య ద్వయం ద్వయమ్ ॥ ప్రణవేనాభిమన్త్ర్యైవ తతస్తోయం ప్రసేచయేత్ । ఆపో వా ఇదమిత్యాది సూక్తేనైవాభిమన్త్రితమ్ ॥ ” ఇతి । బీజావాపనాదికాలకార్యమన్త్రజపస్తత్కాలే కార్పాససూత్రే కార్య ఇత్యర్థః । ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । ప్రయోగమాహ । అత్ర భరద్వాజః — ॥ * ॥ “ తస్మాత్కార్పాసమాదాయ శుచౌ దేశేభివర్ధితమ్ । పాత్రే పవిత్రే సంస్థాప్య ప్రయతశ్శౌచసంయుతః ॥ తస్మిన్కరాభ్యాం నిర్ముచ్య కార్పాసే బీజసంచయమ్ । స్వాధ్యాయోక్తే తథా పుణ్యే నక్షత్రే శుభవాసరే ॥ ప్రాహ్ణే శుచిశ్శుచౌ దేశే బ్రహ్మసూత్రం ప్రకల్పయేత్ । సువర్ణాదిశలాకానామలాభే తస్తుకర్మణి ॥ శుద్ధమృన్మణిసంప్రోతం కుశనాళం ప్రశస్యతే । పాదౌ ప్రక్షాళ్య చాచమ్య ప్రాఙ్ముఖో వాప్యుదఙ్ముఖః ॥ తతః ప్రణవ

నేన దక్షిణహస్తేన షణ్ణవతి సఙ్ఖ్యయా తం సూత్రమచ్ఛిన్నం త్రిగుణీకృత్య, కూర్చోపరినిధాయ "ఆపోహిష్ఠా-హిరణ్యవర్ణాః - పవమానస్సువర్జనః" ఇత్యేతైస్తత్సూత్రం దర్భైర్మార్జయిత్వా, శుచినా ప్రత్యఙ్ముఖేన గృహీతమధ్యం గృహీతాగ్రౌ ప్రాఙ్ముఖౌ ద్వావిప్రౌ స్థిత్వా, దక్షిణహస్తోర్ధ్వం పాణిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిభిరనువర్త్య, తత్సూత్రం సావిత్ర్యా త్రిగుణీకృత్య "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి" ఇతిసూత్రాగ్రేణ పార్శ్వయోర్మధ్యేచావేష్ట్య, శ్లిష్టం కృత్వా, ప్రాఙ్ముఖప్రత్యఙ్ముఖావాద్వౌస్థిత్వా, వామహస్తోర్ధ్వమ్ "భూరగ్నించ" ఇత్యనువాకేన, ఆచారాత్

ముచ్చార్య వ్యాహృతిత్రితయం తతః । నవతిం షట్చ గృహ్ణీయాత్సూత్రం తచ్చతురఙ్గులమ్ ॥ తదేవాచ్ఛిన్నరూపేణ కుర్వీతత్రిగుణం తతః । తత్సంప్రక్షాళయేచ్ఛుద్ధై రమ్బుభిః ప్రణవేనచ ॥ వ్యాహృతిత్రితయేనాథ కూర్చోపరి వినిక్షిపేత్ । ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మన్త్రైః కుశైస్తన్మార్జయేత్త్రిభిః ॥ పశ్చాద్ధిరణ్యవర్ణాద్యైశ్చతుర్భిర్మార్జయేద్బుధః । పవమానానువాకేన తతోమార్జనమాచరేత్ ॥ " ఇతి। బోధాయనః । " హస్తౌ పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుచినిర్మితంసూత్రం గృహీత్వా 'ఆపోహిష్ఠామయోభువః' ఇతి తిసృభిః 'హిరణ్యవర్ణాః' ఇతి చతసృభిః 'పవమానః' ఇత్యనువాకేనచ మార్జయిత్వా, దేవాగారే నదీతీరే గోష్ఠేవా శుచౌదేశే యత్ర యత్ర శుచిర్దేశస్స్యాత్ " ఇతి.

(శుచినా ప్రత్యఙ్ముఖేనగృహీతమధ్యంగృహీతాగ్రౌ ప్రాఙ్ముఖౌ ద్వావిప్రౌ స్థిత్వా, దక్షిణహస్తోర్ధ్వంపాణిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిభిరనువర్త్య, తత్సూత్రంసావిత్ర్యా త్రిగుణీకృత్య "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి" ఇతి సూత్రాగ్రేణ పార్శ్వయోర్మధ్యేచావేష్ట్య, శ్లిష్టంకృత్వా, ప్రాక్ప్రత్యఙ్ముఖౌద్వౌస్థిత్వా, వామహస్తోర్ధ్వమ్ "భూరగ్నించ" ఇత్యనువాకేన, ఆచారాత్ "భూర్భువస్సువః" ఇత్యనువాకేనచ పాణిభ్యామనువర్త్య,

"భూర్భువస్సువః" ఇత్యనువాకేనచపాణిభ్యామనువర్త్య, దర్భైర్భుశిల్పాస్తృత్వ, శుచౌదేశే దర్భాస్తృతేప్రసార్య, ద్వౌ దర్భౌదత్త్వా, త్రిః కరధ్వనిం కృత్వా, తత్సూత్రభ్రమంనావేష్టయేత. అనన్తరమాదాయ, అశ్వత్థాదియాజ్ఞీయవృక్షే "పితృభ్యో నమః" ఇతి బధ్వా, తదాదాయకుటిలం ప్రణవవ్యాహృతిభి ఋజూకృత్య, సూత్రం స్వహస్తే త్రివలయం కృత్వా, అగ్రేణ మధ్యమావేష్ట్య, అగ్రాభ్యాంసూత్రత్రయంపరివేష్ట్య "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి" ఇతి గ్రన్థిం కృత్వా, అల్పామశ్వత్థాది యాజ్ఞీయశాఖామాదాయ ప్రణవవ్యాహృతిభిస్తస్యాం సూత్రం నిక్షిప్య.

దర్భైర్భుశుల్పాస్తృత్వ, శుచౌ దేశే దర్భాస్తృతే ప్రసార్య, ద్వౌదర్భౌ దత్త్వా, త్రిః కరధ్వనిం కృత్వా, తత్సూత్రభ్రమం నావేష్టయేత. అనన్తరమాదాయ, అశ్వత్థాది యాజ్ఞీయవృక్షే "పితృభ్యో నమః" ఇతిబధ్వా, తదాదాయ, కుటిలం ప్రణవవ్యాహృతిభి ఋజూకృత్య, సూత్రం స్వహస్తేత్రి వలయం కృత్వా, అగ్రేణ మధ్యమావేష్ట్య, అగ్రాభ్యాం సూత్రత్రయం పరివేష్ట్య, " ప్రాణానాంగ్రన్థిరసి, " ఇతి గ్రన్థింకృత్వా, అల్పామశ్వత్థాదియాజ్ఞీయశాఖామాదాయ, తస్యాంసూత్రంనిక్షిప్య) అత్రభరద్వాజః — ॥ * ॥ " ఉపవీతకృతౌవిప్రా శుద్ధాద్వావేవభాషితా । ఏకోనువర్తకోవిప్రశ్చాన్యోమధ్యగధావతః ॥ ప్రాక్ప్రత్యగ్వదనాచాదగ్దక్షిణాభిముఖావపి । స్థిత్వా పరస్పరంతుల్యం తత్సూత్రమనువర్తయేత్ ॥ ఏవం జ్ఞాత్వానువర్త్యాథ కుశైర్షుల్పాప్య కుశాస్తృతే । దేశేప్రసార్యదర్భౌద్వౌ దత్త్వాకృత్వాకరధ్వనిమ్ ॥ భ్రమన్నావేష్టిత వ్యాంహి పితౄణాం తృప్తిదంహితత్ । సన్తాడయేత్కరతలం దేవర్షీణాం హితృప్తిదమ్ ॥ పశ్చాత్తత్సూత్రమాదాయ ప్రణవవ్యాహృతిత్రయమ్ । జపఞ్శనైశ్శనైర్గ్రన్థింకుటిలం పరిమోచయేత్ ॥ శుల్బంత్రివలయం కృత్వా తదగ్రాభ్యాం దృఢంతథా । ఆవేష్ట్యబన్ధయేద్గ్రన్థిం తృణయఙ్ఞోపవీతక్ర

—— శ్రీ అథ యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠా ——
శుచౌదేశే వ్రీహితణ్డులోపరి ససూత్ర కూర్చ వేష్టితే జల
పూర్ణే తామ్రపాత్రే సూత్రయుతాం శాఖాం నిక్షిప్య,
ప్రణవవ్యాహృతిభి ర్గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, ప్రాణానాయ

మాత్ ॥ పలాశఖదిరాశ్వత్థ బిల్వాద్యథ వ్రభూరుహామ్ । తత్తత్పైడేక శా ఖాయాం భూయుర్భువస్సువరోమితి ॥ " సంవర్తః ॥ * ॥ దేవాగారేథవా నద్యాం సప్తప్రణవపూర్వకమ్ । చతురఙ్గులమానేన షణ్ణవత్యఙ్గులం తథా ॥ అవిచ్ఛిన్నన్తుతత్సూత్రం త్రిగుణీకృత్యహస్తతః । ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖైర్వా పి ద్విజైఃకార్యంత్రిసూత్రకమ్ ॥ " ఇతి । ఏవముపవీతకృతౌ బ్రాహ్మణ త్రయనియమనాదేకేనద్వాభ్యాంవోపాయేన తంత్వనువర్తనం త్యాజ్య మేవ " అజినం వాసో వా దక్షిణత ఉపవీయ " ఇతి వాసోవిన్యాసవిశే షణోపవీతత్వం యద్యపిశ్రూయతే, తథాపి " సూత్రం నవంస్త్రైత్రి వృత్ " ఇతిత్రివృత్సూత్రస్యోపవీతత్వశ్రవణాదాచారాచ్చసూత్ర మేవధార్యమ్ । తథామనుః ॥ * ॥ " కార్పాసముపవీతంస్యాద్విప్రస్యో ర్ధ్వవృతంత్రివృత్ " గృహ్యపరిశిష్టే " ఉపవీతమయుక్సరం విషుతస్తు కం త్రివృద్యజ్ఞోపవీతమ్ " ఇతి । అయుక్సరం - త్రిగుణమితి యావత్ । కాత్యాయనః ॥ * ॥ " త్రివృదూర్ధ్వవృతంకార్యం తన్తుత్రయమధోవృత మ్ । హస్తేన దక్షిణేనోర్ధ్వగతేన త్రిగుణీకృతమ్ । వలితం మానవం సూ త్రం శాస్త్రే ప్యూర్ధ్వవృతం స్మృతమ్ । " ఊర్ధ్వగతేన దక్షిణహస్తేనయ ద్వలితం తదూర్ధ్వవృతమిత్యర్థః । దేవలః — ॥ * ॥ " గ్రామాన్ని ష్క్రమ్య సంఖ్యాయ షణ్ణవత్యఙ్గులీషుతత్ । తావత్త్రిగుణితం సూ త్రం ప్రక్షాళ్యాబ్లిఙ్గకైస్త్రిభిః । సావిత్ర్యాత్రిగుణం కుర్యాన్నవసూ త్రన్తు తద్భవేత్ ॥ ".

—— శ్రీ అథ యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠా ——

(శుచౌదేశే వ్రీహిస్థణ్డిలోపరి సకూర్చ సూత్ర వేష్టితే జలపూ ర్ణే కుమ్భే సూత్రయుతాం శాఖాం ప్రణవవ్యాహృతిభిర్నిక్షిప్య, గన్ధా

ష్య, యజ్ఞోపవీత ప్రతిష్ఠాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, దక్షిణహస్తేన ఉపవీతం స్పృశన్, ఓం భూః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భూర్భువస్సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఇతి ప్రతిష్ఠాపయేత్ । “భూరగ్నించేతి దక్షిణాం వర్తిమ్, భువో వాయుంచేతి మధ్యమాం వర్తిమ్, సువరాదిత్యం చేత్యుత్తరాం వర్తిమనుమన్త్రయేత్ ” ఇతి బోధాయనః.

ఇతి గృహ్యరత్నే వింశఖణ్డః

దిభిరభ్యర్చ్య, పాణినాఽఽనాయమ్య, యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠాం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, దక్షిణహస్తేన ఉపవీతం స్పృశన్, ఓం భూః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భూర్భువస్సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామీతి ప్రతిష్ఠాపయేత్ । “భూరగ్నించేతిదక్షిణాం వర్తిమ్, భువో వాయుంచేతి మధ్యమాం వర్తిమ్, సువరాదిత్యం చేత్యుత్తరాంవర్తిమనుమన్త్రయేత్ ” ఇతి బోధాయనః) అత్ర భరద్వాజః ॥ * ॥ “ గోమయేన శుచౌ దేశే ఉపలిప్తే కుశాస్తృతే । వ్రీహ్యాసనం ప్రకల్ప్యాథ కూర్చం తన్మధ్యమేక్షిపేత్ ॥ తస్యోపరిష్టాత్కలశం తామ్రం సూత్రేణ వేష్టితమ్ । పూర్ణం పవిత్రసలిలైస్సుగన్ధకుసుమాక్షతైః ॥ సంస్థాప్యకలశాభ్యన్తస్తాం శాఖాం సూత్రసంయుతామ్ । యజేద్గన్ధాదిభిస్తచ్చ ప్రణవేన సమాహితః ॥ తతస్తత్ప్రణవేనైవ వ్యాహృతిత్రితయేనచ । ఇతః ప్రతిష్ఠాపయామీతి వదేదేకమానసః ॥ ” అత్ర బోధాయనః — “ బిల్వఖాదిరపలాశోదుమ్బరాశ్వత్థాది యాజ్ఞీయవృక్షశాఖామవలమ్బ్య సజీవం బధ్నాతి, పితృభ్యో నమ ఇతి । సంపన్నం హస్తేగృహీత్వా, ప్రతిష్ఠాపయతి । భూః ప్రతిష్ఠాపయామి, భువః ప్రతిష్ఠాపయామి, సువః ప్రతిష్ఠా పయామి, భూర్భు

అథ నవతన్తు దేవతాః, గ్రన్థిత్రయ దేవతాః, యజ్ఞోపవీతాధిదేవతాం చావాహ్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చయేత్, ॥ * ॥ "భూర్వారి తేజో వాయుః ఖం ప్రాణ ఆత్మత్రయం తథా। క్రమాద్భవన్తితన్తూనాం నవానామధిదేవతాః॥ గ్రన్థిత్రయస్యాప్యధిపాః పితామహహరీశ్వరాః। యజ్ఞోపవీతాకారస్య పరంబ్రహ్మాధిదైవతమ్ ॥" ఇతి భరద్వాజః। ॥ * ॥ "ఓంకారః ప్రథమస్తన్తుర్ద్వితీయోగ్నిస్తథైవచ। తృతీయో నాగదైవత్యశ్చతుర్థస్సోమదైవతః ॥ పఞ్చమః పితృదైవత్యః షష్ఠస్యైవ ప్రజాపతిః। సప్తమస్సోమదైవత్యస్సూర్యస్త్వష్టమ ఏవచ ॥ నవమస్సర్వదైవత్య ఇత్యేతే నవతం

వస్సవః ప్రతిష్ఠాపయామి, ఇతి ప్రతిష్ఠాప్య, భూరగ్నించేతి దక్షిణాం వర్తిం భువో వాయుం చేతి మధ్యమాం వర్తిం సువరాదిత్యం చేత్యుత్తరాం వర్తిమనుమన్త్రయేత్" ఇతి.

ఇతి కణ్ఠభూషణే వింశఖణ్డః

ఆత్మత్రయమితి - ఆత్మా, అన్తరాత్మా, పరమాత్మాచ। భరద్వాజః ॥ * ॥ "ప్రతిష్ఠాప్యచ తత్సూత్రమాదాయాదిత్యమణ్డలమ్। ఆసత్యేనాదిభిర్మన్త్రైశ్చతుర్భిస్సం ప్రదర్శయేత్ ॥ పూర్వవత్ స్థణ్డిలే సూత్రం సంస్థాప్యాష్టోత్తరం శతమ్। పృథక్పృథక్చ ప్రణవాం గాయత్రీం సంస్పృశ్య జపేత్ ॥ అనేనోక్తవిధానేన సంజాతం సంస్కృతంచతత్। తన్మహామునిభిర్వేదైర్బ్రహ్మసూత్రమితి స్మృతమ్ ॥ ఉపవీతం నివీతం చ ప్రాచీనావీతమిత్యపి। దైవమానుషపిత్ర్యేషు కర్మస్వేతత్త్రిధాస్మృతమ్॥ కణ్ఠేతుసవ్యేప్రక్షిప్తముపవీతముదాహృతమ్। ప్రాచీనావీతమన్యస్మిన్నివీతంకణ్ఠలమ్బితమ్ ॥ ఉపవీతంబ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీతకమ్। యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యాపట్క్రమేణతు ॥" "అథ వైభవతి నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాముపవీతం దేవానామ్"

తవః ।" ఇతి దేవలో దేవతాభేదం వ్యాచష్టే । తదేవం ప్రతిష్ఠితం యజ్ఞోపవీతమాదాయ, "ఆసత్యేన," ఇతిచతుర్భిస్సవిత్రైప్రదర్శ్య, పూర్వవన్నిధాయ, ఉపవీతం స్పృశన్నష్టోత్తరశతం గాయత్రీం జపిత్వా, తద్బ్రహ్మసూత్రం ధారణార్థం నిక్షిపేత్, ధారయేద్వా । పాదౌ ప్రక్షాళ్య, ద్విరాచమ్య, ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా దర్భాసనే ఉపవిశ్య, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఉపవీతంస్పృశన్త్ర్యమ్బకమన్త్రం సకృజ్జపిత్వా, సర్షిచ్ఛన్దో దైవతమ్ "యజ్ఞోపవీతమ్" ఇతి మన్త్రముచ్చార్య, దక్షిణబాహుముద్ధృత్య శిరసాసహకణ్ఠే సవ్యేని

ఇతి । "కథంకల్పే తానివిజానీయాదితి । ఉపరిష్టాదంసాభ్యాంగ్రీవాంహృదయం చపరిగృహ్య, హృదయస్యాధస్తాదూర్ధ్వం నాభేరఙ్గుష్ఠాభ్యాం పరిగృహ్ణాతీతి ఋషీణామిత్యేవం వేద ఉక్తం భవతి । ఏతేన కృష్ణద్వైపాయనాదయో వ్యాఖ్యాతాః । తేషాం సప్తర్షయో రాజానో య ఇహాసన్తి తేమనుష్యాః" ఇత్యుక్తత్వాత్ । నివీతకార్యాణి - ఋషీణాంతర్పణం, వ్యవాయః - స్త్రీప్రజాసంస్కారోఽన్యత్ర హోమాత్, మూత్రపురీషోత్సర్గః, ప్రేతోద్వహనమ్, యానిచాన్యాని నివీతమితి । దక్షిణస్యాంసస్యోపరిష్టాత్ గ్రీవాం హృదయం పృష్ఠంచ పరిగృహ్య, సవ్యస్య హస్తస్యాధస్తాత్ ప్రాచీనావీతమితి । పితృణామితి - మృతానామిత్యేవముక్తమితి । ఏతేన వైశంపాయనాదయో వ్యాఖ్యాతాః । తేషామ్ "సోమః పితృమాన్ యమోఽఙ్గిరస్వాన్ అగ్నికవ్యవాహనాదయః" ఇతిరాజానః య ఇహాసన్తి, యే ప్రేత్యాసన్తి తే పితర ఇతి । సవ్యస్యాంసస్యోపరిష్టాద్గ్రీవాం హృదయం పృష్ఠఞ్చ పరిగృహ్య దక్షిణస్య హస్తస్యాధస్తాద్భవత్యుపవీతమ్.

వృద్ధమనుః ("ప్రాణానాయమ్య, స్పృశన్నుపవీతం త్ర్యమ్బకమన్త్రం సకృజ్జపిత్వా, సర్షిచ్ఛన్దోదైవతమ్ "యజ్ఞోపవీతమ్" ఇతి మన్త్రముచ్చార్య, దక్షిణబాహుముద్ధృత్య శిరసాసహ సవ్యేకణ్ఠేనిక్షి

క్షిపేత్ । సూత్రాన్తరాళే దక్షిణబాహుంకుర్యాత్ । గృహస్థస్య ప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనేభవతః । నతిష్ఠన్నుపవీతంధారయేత్ ॥ * ॥ “ ఏకమేవయతేస్సూత్రం సాజినం బ్రహ్మచారిణః । సోత్తరీయాణిగృహిణస్తథైవవనవాసినః ॥ ” ఇతి వ్యాసభరద్వాజౌ ॥ * ॥ “ ఉపవీతంవటోరేకం ద్వేతథేతరయోస్స్మృతే । ఏకమేవయతీనాంస్యాదితిశాస్త్రస్యనిర్ణయః ॥ ” ఇతిభృగుః ॥ * ॥ “ ఏకైకముపవీతంస్యాదాద్యన్తాశ్రమిణోర్ద్వయోః । దశాష్టౌవాగృహస్థస్య చత్వారివనవాసినః ॥ ” ఇతి భరద్వాజః ॥ * ॥ “ ఏ

పేత్ । సూత్రాన్తరాళే దక్షిణబాహుం కుర్యాత్ । గృహస్థస్య ప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనే భవతః । నతిష్ఠన్నుపవీతం ధారయేత్) భరద్వాజః ॥ * ॥ “ అథ యజ్ఞోపవీతస్య ధారణే కథ్యతేవిధిః । స్నాత్వా శుద్ధశ్శుచౌదేశే ప్రక్షాళ్య చరణౌకరౌ ॥ పవిత్రపాణిరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖోవాప్యుదఙ్ముఖః । ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః ॥ జపేత్త్రియమ్బకం మన్త్రం స్పృశన్దక్షిణపాణినా । దక్షిణంబాహుముద్ధృత్య శిరస్యైవ సహద్విజః ॥ మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళేక్షిపేత్ । యజ్ఞోపవీతమన్త్రస్య ప్రజాపతి ఋషిస్స్మృతః ॥ ఛన్దస్త్రిష్టుబ్దేవతాతు త్రయోవేదా ఇతి స్థితిః । గృహస్థస్య వనస్థస్య సూత్రం ప్రతిపునః పునః ॥ మన్త్రోచ్చారణాచమన ద్వితయంక్రమశః స్మృతమ్ । ” “ దక్షిణం బాహుముద్ధరతేవ ధత్తే సవ్యమ్ ” ఇతి శ్రుతిః .

(“ ఏకమేవయతేస్సూత్రంసాజినంబ్రహ్మచారిణః । సోత్తరీయాణిగృహిణస్తథైవవనవాసినః ॥ ” ఇతివ్యాస భరద్వాజౌ ॥ * ॥ “ ఉపవీతంవటోరేకం ద్వేతథేతరయోస్స్మృతే । ఏకమేవయతీనాంస్యాదితిశాస్త్రస్య నిర్ణయః ॥ ” ఇతి భృగుః ॥ * ॥ “ ఏకైకముపవీతంస్యాదాద్యన్తాశ్రమిణోర్ద్వయోః । దశాష్టౌవాగృహస్థస్య చత్వారివనవాసినః ॥ ” ఇతి భరద్వాజః ॥ ॥ * ॥ “ ఏకైకంవ్రతియత్యోస్స్యాద్ద్వేసూత్రే గృహిణః స్మృతే । బహూని

నైకంప్రతీయతోఽస్యాస్యద్ద్వేసూత్రే గృహిణః స్మృతే । బహూనిచాయుష్కామస్యేత్యాది కామ్యంప్రచక్షతే ॥ యజ్ఞోపవీతేద్వేధార్యే శ్రౌతేస్మార్తేచ కర్మణి । తృతీయముత్తరీయన్తు వస్త్రాభావేతదిష్యతే ॥ ” ఇతి దేవలః ॥ ॥ * ॥ “ బ్రహ్మసూత్రపరిత్యాగాద్బ్రహ్మచారీగృహీవనీ । పరివ్రాట్చాపిపతతితస్మాత్తన్నపరిత్యజేత్ ॥ త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతన్తు షట్కృచ్ఛ్రాణిసమాచరేత్ । సావిత్రీ సహితంకుర్యాత్పునరప్యుపనాయనమ్ ॥ ” ఇతి యాదవప్రకాశీయే । యతిధర్మసముచ్చయే ॥ * ॥ “ వినాయజ్ఞోపవీతేనదినమేకమపిద్విజః । స్థితశ్శూద్రత్వమాప్నోతి మృతశ్శ్వవోపజాయతే ॥ ” తస్మాచ్చతుర్భిరాశ్రమిభిరుపవీతంనిత్యం ధార్యమ్ ॥ * ॥ “ త్రివృదూర్ధ్వవృతం కార్యంతన్తుత్రయమధోవృతమ్ । త్రివృతంచోపవీతంస్యాత్తస్యైకో గ్రన్థిరిష్యతే ॥ ” ఇతికాత్యాయనః ॥ * ॥ “ అనేనోక్తవిధానేనసఞ్జాతంసంస్కృతంచయత్ । తన్మహామునిభిర్వేదైర్బ్రహ్మసూ

చాయుష్కామస్యేత్యాదికామ్యంప్రచక్షతే ॥ ” ఇతి దేవలః ॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీతే ద్వేధార్యే శ్రౌతేస్మార్తేచ కర్మణి । తృతీయముత్తరీయార్థం వస్త్రాభావే తదిష్యతే ॥ ” ఇతిచ ॥ * ॥ “ త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతన్తు షట్కృచ్ఛ్రాణిసమాచరేత్ । సావిత్రీసహితం కుర్యాత్పునరప్యుపనాయనమ్ ॥ ” ఇతియాదవప్రకాశీయే । యతిధర్మ సముచ్చయే — ॥ * ॥ “ వినాయజ్ఞోపవీతేన దినమేక మపిద్విజః । స్థితశ్శూద్రత్వమాప్నోతి మృతశ్చశ్వోపజాయతే ॥ ” ఇతి ॥ * ॥ “ త్రివృదూర్ధ్వం వృతంకార్యం తన్తుత్రయమధోవృతమ్ । త్రివృతం చోపవీతంస్యాత్తస్యైకో గ్రన్థిరిష్యతే ॥ ” ఇతి కాత్యాయనః ॥ * ॥ “ ఉక్తేన విధినానేన సఞ్జాతం సంస్కృతంచ యత్ । తన్మహామునిభిర్వేదైర్బ్రహ్మసూత్రమితిస్మృతమ్ ॥ సుసంస్కృతమిదంధార్యం సూత్రం సద్భిర్ద్విజోత్తమైః । అన్యైరసంస్కృతంధా

త్రమితిస్మృతమ్ ॥ ఉపవీతంబ్రహ్మసూత్రం సూత్రంయజ్ఞోపవీతకమ్ । యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యాష్షట్క్రమేణతు ॥ కణ్ఠేపసవ్యేప్రక్షిప్త ముపవీత ముదాహృతమ్ । ప్రాచీనావీతమన్యస్మిన్నివీతంకణ్ఠలమ్బితమ్ ॥ సుసంస్కృతమిదంధార్యం సూత్రంసద్భిర్ద్విజోత్తమైః । అన్యైరసంస్కృతంధార్యం జాతిజ్ఞానాయ కేవలమ్ ॥ నాభేరూర్ధ్వమనాయుష్యమధస్తాత్తుతపఃక్షయః । తస్మాన్నాభిసమంధార్యముపవీతంవిజానతా ॥ ” ఇతిమహర్షయః । కార్పాసతన్తు గోవాలం కుశమయం వా ఉపవీతాలాభే ధారయేత్, పరిమణ్డలితంవస్త్రంవా । విచ్ఛిన్నైకతన్తుకమ్, భుక్త్వానిర్మితమ్, త్రిభిర్బ్రాహ్మణైర్వినాకృతమ్, ఉపయుక్తమ్, అనువర్తనే మనుష్య మార్జారాదిభిరధోగతమ్ , పూయశోణితవి

ర్యం జాతిజ్ఞానాయ కేవలమ్ ॥ కణ్ఠేఽపసవ్యేనిక్షిప్త ముపవీతముదాహృతమ్। ప్రాచీనావీత మన్యస్మిన్నివీతంకణ్ఠలమ్బితమ్ ॥ నాభేరూర్ధ్వమనాయుష్యమధస్తాత్కర్మనాశనమ్ । తస్మాన్నాభిసమంధార్యముపవీతంవిజానతా ॥ ” ఇతి మహర్షయః) ॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీతం ద్వేకక్ష్యం దణ్డం ఛత్రం కమణ్డలుమ్ । సౌవర్ణకుణ్డలే రత్నైః ప్రోతేదధ్యాద్గృహాధిపః ॥ ” ద్వైకక్ష్యమున్తరీయం తస్యైవ కక్షద్వయసమ్భవాత్ । ఏవం భరద్వాజ వ్యాసదేవల వృద్ధాత్రి ప్రభృతిభిర్మహర్షిభిర్నిత్యముపవీతధారణ విధానాత్ అధారణే ప్రత్యవాయప్రతిపాదనాచ్చ చతుర్భిరాశ్రమిభిర్నిత్యముపవీతం ధార్యమితి శాస్త్రఘణ్టాపథః .

ఉపవీతాలాభే దేవలోక్తమాహ (కార్పాసతన్తు గోవాలం కుశమయం వా ఉపవీతాలాభే ధారయేత్ , పరిమణ్డలితం వస్త్రంవా । విచ్ఛిన్నైకతన్తుకం , భుక్త్వా నిర్మితం, త్రిభిర్బ్రాహ్మణైర్వినాకృతమ్ , ఉపయుక్తమ్ , అనువర్తనే మనుష్యమార్జారాదిభిరధోగతమ్ , పూయ శోణిత విణ్మూత్ర శ్లేష్మోచ్ఛిష్టదూషితమ్ , అనర్హస్పృష్టమ్ , అశుచిక్షేత్రజకారా

ణ్మాత్ర శ్లేష్మాదిభిర్దూషితమ్ , అనర్హస్పృష్టమ్ , అశు
చిభిః స్త్రీశూద్రాద్యైస్సనిర్మితఞ్చ సూత్రం పరిత్యజేత్ ।
విస్మృత్యోపవీతీ యదివిణ్మూత్రే ఉత్సృజేత్ , యదివా చ
ణ్డాలాన్త్యజైర్భాషేత తదుపవీతం పరిత్యజేత్ । మలమూ
త్రోత్సర్జనే అన్త్యజైస్సహ సమ్భాషణే బ్రహ్మసూత్రం ద
క్షిణేకర్ణే నిక్షిపేత్ ॥ * ॥ “మన్త్రప్రతిష్ఠితం కామేనో
ద్ధరేదుపవీతకమ్ । సకృదుద్ధరణాద్విప్రః ప్రాయశ్చిత్తీయ
తేద్విజః ॥ క్రోధాన్మోహాద్బలాద్వాపి బ్రహ్మసూత్రం భి
నత్తియః । నద్యాం స్నాత్వాథగాయత్రీం జపేదష్టసహ
స్రకమ్ ॥ సంస్కారైస్సంస్కృతః పూర్వైరుత్తరైరపిసం
స్కృతః । నిత్యమష్టగుణైర్యుక్తో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥

ఇతి శ్రీ హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్య
పౌత్రస్య శ్రీరఙ్గనాథసూరిసుతస్య శ్రీ వేఙ్కటేశ
స్య వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నే
ఏకవింశఃఖణ్డః

గృహ్యాన్తరోక్తార్థవిశేషమాపస్తమ్బాశ్రయం వైదికసా
ర్వభౌమః । పాహిస్మృతీర్వీక్ష్య చ గృహ్యరత్నం వివే
కదం తత్కలయన్తు సన్తః ॥

సనిర్మితంచ సూత్రం పరిత్యజేత్ । విస్మృత్య ఉపవీతీ యది విణ్మూత్రే ఉ
త్సృజేత్ , యదివా చణ్డాలాన్త్యజైర్భాషేత, తదుపవీతం పరిత్యజేత్
మలమూత్రోత్సర్జనే త్రైస్సహ సమ్భాషణేచ బ్రహ్మసూత్రం దక్షిణకర్ణే
నిక్షిపేత్ ॥ * ॥ “మన్త్రప్రతిష్ఠితం కామేనోద్ధరేదుపవీతకమ్ । సకృ
దుద్ధరణాద్విప్రః ప్రాయశ్చిత్తీయతేద్విజః ॥ క్రోధాన్మోహాద్బలాద్వా
పి బ్రహ్మసూత్రంభినత్తియః । నద్యాంస్నాత్వాథగాయత్రీం. జపేదష్టస
హస్రకమ్ ॥ సంస్కారైస్సంస్కృతఃపూర్వైరుత్తరైరపిసంస్కృతః । ని

త్యనుష్టుభనైరుక్తో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥) ॥ * ॥ “ కార్పాసక్షౌమగోవాలశణవల్కతృణోద్భవమ్ । సదాసమ్భవతో ధార్యముపవీతం ద్విజాతిభిః ॥ ” క్షౌమం - అతసీవల్కలతన్తుః । తృణోద్భవం - కుశనిర్మితమ్ । భిన్నాగ్రాస్తృణసంజ్ఞితా ఇతి భిన్నాగ్రదర్భాణామేవ తృణసంజ్ఞావిధానాత్ ॥ గోభిలశ్చ ॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీతం కురుతే సూత్రం వస్త్రం కుశం చ వా । ” ఇతి । సూత్రం - తన్తుః వస్త్రాలాభే వేదితవ్యమ్ । — వాససా యజ్ఞోపవీతార్థేఽఙ్గుల్యాదభావే త్రివృతా సూత్రేణేతి । కించ — ఉపాసనేషు రూఢానామిత్యాద్యుక్తకాలఏవ ఉపవీతం ధార్యమితి న భ్రమితవ్యమ్ । — సదేత్యుక్తేః ॥ * ॥ “ వినా యచ్ఛిఖయా కర్మ వినా యజ్ఞోపవీతకమ్ । రాక్షసం తత్కృతం సర్వం నిత్యం తద్ధాన్యమేవ్యయమ్ ॥ ” ఇతి వ్యాసస్మరణాత్ । భరద్వాజః — ॥ * ॥ “ సరాస్యృగాః పతస్నాశ్చ సన్ధానే చానువర్తనే । సూత్రస్యాధో నగన్తవ్యా గతాశ్చేద్యది తత్త్యజేత్ ॥ పిణ్యాకాత్రిక్షారకేశాస్థి చర్మ క్రిమి చయోపరి । అనువర్తనసన్ధానే సూత్రస్య న సమాచరేత్ ॥ కపాలోచ్ఛిష్టనిర్మాల్యకృష్ణగూఢేషు నోపరి । న చానువర్తయేత్సూత్రం సన్ధానం చాస్య నాచరేత్ । పూయశోణితవిణ్మూత్రశ్లేష్మోచ్ఛిష్టవిగర్హితైః । సంస్పృష్టం తద్భవేత్సూత్రముపవీతకృతౌ న హి ॥ దగ్ధం ఖణ్డం మూషికాద్యైస్స్పృష్టం ప్రసూతియుతైర్నరైః । విచ్ఛిన్నం వాప్యధోయాతం భుక్త్వా నిర్మితముత్సృజేత్ ॥ సూత్రం సలోమకం చేత్స్యాత్తతః కృత్వా విలోమకమ్ । సావిత్ర్యా దశకృత్వోఽద్భిర్మన్త్రితాభిస్తదుక్షిపేత్ ॥ ” తత్ - సూత్రం , ఉక్షిపేత్ - సిఞ్చేదిత్యర్థః ॥ మనుః ॥ * ॥ “ మేఖలామజినం దణ్డముపవీతం కమణ్డలుమ్ । అప్సు ప్రాస్య వినష్టాని గృహ్ణీతాన్యాని మన్త్రవత్ ॥ ” భరద్వాజః ॥ * ॥ “ మలమూత్రే త్యజేద్విప్రో విస్మృత్యైవోపవీతధృక్ । తత్సూత్రం తు పరిత్యజ్య దధ్యాదన్యన్నవం పునః ॥ చణ్డాలైరన్త్యజైరుక్తా మలమూత్రవిమోచనే । దక్షిణశ్రవణే విప్రో బ్రహ్మసూత్రం వినిక్షిపేత్ ॥ ఉపవీతం విశ్లేషం చేదేకం స్యాద్ద్విత్రిరజ్జుషు । భిన్నం యది ప్రమాదాద్వా తన్న ధార్యం తతః పరమ్ ॥ యజ్ఞోపవీతశుల్బస్య నష్టస్య

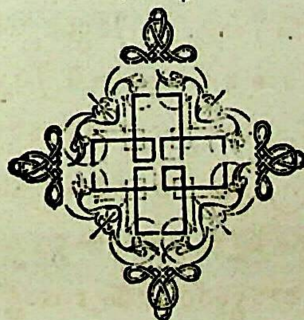
ప్రమాణకమ్ । సిద్ధార్థస్య ఫలం స్థూలం స్థూలసోక్తం మనీషిభిః ॥ ఇషుపాత్రైః స్థితైర్ధార్యం బహిస్సూత్రస్థితం తథా । యథాదృశ్యం తథాకార్యం బుధైర్వస్త్ర్యేవం మహర్షయః ॥ తన్తునా చాథవాన్యేన కృత్వా యజ్ఞోపవీతకమ్ । బిభర్తి శూద్రో యది వా ఛిద్యాచ్ఛాయాం తథా నృపః ॥ ధృతోపవీతం వృషలం దృష్ట్వా శ్రుత్వాథవా నృపః । మోహాత్తూష్ణీం సమాసీనో నరకే సుచిరం వసేత్ ॥ యే వేదాభ్యాసనిరతాః శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరాః । ఉపవీతమిదం దధ్యురితరే నాధికారిణః ॥ యేనిషేకాదయస్సంస్కారాస్తైః పునర్యజ్ఞోపవీతినైవ కృతాస్సఫలా ఇతి జ్ఞాపయితుం యజ్ఞోపవీతవిధిరుక్తః ॥ ఇదానీం ప్రకృతముపసంహరన్ శ్లోకవచనముదాహరతి । సంస్కారైరితి .

గృహ్యరత్నస్య పరిగ్రహే హేతుమాహ

గృహ్యాన్తరోక్తార్థవిశేషమాపస్తంబాశ్రయం వైదికసార్వభౌమః । ప్రాహ స్మృతీర్వీక్ష్య హి గృహ్యరత్నం వివేకదం తత్కలయన్తు సన్తః ॥

ఇతి శ్రీ హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్యపౌత్రస్య
శ్రీరఙ్గనాథసూరిసుతస్య శ్రీ వేఙ్కటేశస్య వైదిక
సార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే
విబుధకణ్ఠభూషణే సప్తదశపటలః

ఆశౌచపూర్వశతకం పితృమేధసారం వ్యాఖ్యాం తయోశ్చ దశనిర్ణయగృహ్యరత్నే । రత్నాకరం విబుధకణ్ఠవిభూషణఞ్చ ప్రాహ ప్రబన్ధమితి వైదికసార్వభౌమః ॥ వేదేఽద్వితీయః స్మృతిషు ప్రవీణో వేదాన్తవిశ్రాన్తమనాశ్రుతేషు । సుధీస్సదాచారనిధిస్సమిద్ధే యజుర్నిధిర్వైదికసార్వభౌమః ॥

శ్రీ

శ్రీరస్తు

శ్రీమన్నైధ్రువకాశ్యప కుల కలశపయోరాశి
రాకా నిశాకరాయమాణ
శ్రీవీరరాఘవసూరిణా విరచితా

ప్రయోగచన్ద్రికా

కొమ్బూరు, వఙ్గిపురం, శ్రీనివాసరాఘవాచార్యైః
ఫణిపురమ్, కేశవభట్టాచార్యైః
మైసూరు సద్విద్యాశాలాధ్యక్షైః
పెరీస్వామి తిరుమలాచార్యైశ్చసహ
సమ్యక్పరిశోధ్య

మణ్డయమ్, దామోదరమ్, అళశిఙ్గరాచార్యేణ
మైసూరు, సద్విద్యామన్దిరముద్రాశాలాయామ్
ముద్రాపితం సద్విజయతేతరామ్

అస్య మూల్యమ్ ౦ - ౨ - ౦

౧౮౮౯

విషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా

శ్రీ

శ్రీరస్తు

ప్రయోగచన్ద్రికా ప్రారమ్భః

శ్రీనివాసగురుం నత్వా సీతారామంచ సానుజమ్ ।
ప్రయోగచన్ద్రికాం తేషాంకరోమికృపయాధునా ॥

ప్రతిజ్ఞా

శ్రియఃపతిం శ్రీభూమినీళాసమేతం ప్రణమ్య, గర్భాధాన పుంసువన సీమన్తోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌళోపనయన వ్రతసమావర్తనోద్వాహ గృహప్రవేశానాం తత్రతత్రోపయోగినామన్యేషాముదకశాన్త్యాదీనాంచప్రయోగంవక్ష్యే

పరిభాషా

సర్వత్ర కర్తాదౌ స్నాతశ్శుద్ధవస్త్రధరో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రస్సాత్తరీయో బద్ధశిఖః పాదౌప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతః ప్రాగగ్రేషు దర్భేషు ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, భగవన్తం ధ్యాత్వా కరిష్యమాణ స్యకర్మణోనిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థం సపరివారంవిష్వక్సేనమావాహ్య, ఆసనాదిభిరభ్యర్చ్య, త్రిఃప్రాణానాయమ్య హరిరోమిత్యుపక్రమ్య గోవిన్దంత్రిస్సఙ్కీర్త్య దక్షిణేజానుని దక్షిణోత్తరౌ పాణీకుర్యాత్। తత్రచ సవ్యస్య పాణేరఙ్గుష్ఠతర్జనీమధ్యే దక్షిణస్యపాణేరఙ్గుష్ఠ వర్జితాశ్చతస్రోఽఙ్గులీః కృత్వా, సవ్యాఙ్గుష్ఠందక్షిణాఙ్గుష్ఠేనావేష్ట్య అద్యేత్యాద్యుచ్చార్య సంవత్సరాయనర్తుమాసపక్షతిథివార నక్షత్రయోగకరణాన్యుక్త్వా, భగవదాజ్ఞయా భగవత్ప్రీత్యర్థం భగవత్కైఙ్కర్యరూపమేతత్కర్మకరిష్యే, ఇతి కరిష్యమాణం కర్మసంకల్ప్య, బలమన్త్రమనుసన్ధాయ భగవానేవ మమైతత్కర్మ కారయతీతిబుద్ధ్యా కర్మకృత్వా, అన్తే భగవదర్పణం కుర్యాత్।

స్వశేషభూతే నేతి మన్త్రద్వయం కర్మణామాదావన్తే చ క్రమేణానుసంద
ధ్యాత్ । క్రియాఫలస్యాత్మగామిత్వే కరిష్య ఇతి సఙ్కల్పయేత్ । ఉద్వా
హకర్మ కరిష్య ఇత్యాది । క్రియాఫలస్యాన్యగామిత్వే కరిష్యామీతి సంక
ల్పయేత్ । జాతకర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాది । క్వచిచ్చోదనానుసారే
ణ సఙ్కల్పయేత్ । నామధాస్యావహే, ఉపనేష్యే, సమిధ ఆధాస్యా
మీత్యాది । జాతకర్మాదీనాం స్వస్వకాలేష్వకరణే ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం
కృత్వా లౌకికాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య పరిస్తీర్య, ఆజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య
పరిషిచ్య వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః "పాహినో అగ్న ఏనసేస్వా
హా, పాహినో విశ్వవేదసేస్వాహా, యజ్ఞం పాహి విభావసోస్వాహా,
సర్వం పాహి శతక్రతోస్వాహా, పాహినో అగ్న ఏకయా, పాహ్యుత
ద్వితీయయా, పాహ్యూర్జం తృతీయయా, పాహి గీర్భిస్తిసృభిరూర్జాంప
తయె, పాహి చతసృభిర్వసోస్వాహా" ఇతి పాహిపఞ్చకేన పునశ్చ వ్య
స్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిరిత్యేతైః పాహిత్రయోదశభిః "త్వన్నో
అగ్నే - సత్వన్నో అగ్నే - త్వమగ్నే అయాసి - ఉదుత్తమమ్ - ఏతేశ
తమ్" ఇత్యేతైశ్చ హుత్వా, సర్వప్రాయశ్చిత్తమనాజ్ఞాతమిత్యాదీం
శ్చ హుత్వా, పరిషిచ్యాతీతం కర్మ కృత్వా, తాత్కాలికం కర్మ కుర్యాత్ ।
ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వస్య ప్రతినిమిత్తమావృత్తిః । పుంసవన సీమన్తాకర
ణే స్త్రియాం ప్రసూతాయాం, ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం కృత్వా, పాహి
త్రయోదశకహోమం కృత్వా, తస్యా అఙ్కే శిశుం నిధాయ పుంసవనం
సీమన్తం చ కుర్యాత్ । గర్భిణ్యాః స్త్రియాః భర్తరి దేశాన్తరం లోకాన్తరం వా
గతె పతితె వా, తస్యాః పితా భ్రాతా వాఽన్యో వా బన్ధుః శ్రోత్రియాగారా
దాహృతేఽగ్నౌ పుంసవనం సీమన్తం చ కుర్యాత్ । అన్నప్రాశనచౌలోప
నయనోద్వాహేష్వఙ్కురార్పణమ్, ఏతేషు పుంసవనసీమన్తయోశ్చ ప్ర
తిసరబన్ధమ్, సీమన్తాన్నప్రాశనచౌలోపనయనేష్వభ్యుదయమ్, పుణ్యా
హవాచనం చాదౌ । గర్భాధాన పుంసవన జాతకర్మ నామకరణోపాకర్మ
వ్రతసమావర్తనోద్వాహ గృహప్రవేశేష్వన్తే అభ్యుదయం పుణ్యాహవా

చనంచ కుర్యాత్ । ద్వయోర్బహూనాంకర్మణాంసహకరణే, అఙ్కురా దీని సకృదేవకుర్యాత్ । ప్రవృత్తం కర్మ అజ్ఞానాదన్యథా కృతం చేద్యత ఆరభ్య అన్యథాకృతం తత ఆరభ్య యథావత్కుర్యాత్ । ఏకదేశాన్య థాకరణె, తావదేవయథావత్కుర్యాత్ । ప్రధానవిస్మరణే, సాఙ్గంపునఃకు ర్యాత్ । అఙ్గవిస్మరణే,సర్వప్రాయశ్చిత్తంజుహుయాత్, ఇదంవిష్ణురితి మ న్త్రంవాజపేత్ । సర్వత్రవాగ్యమనాదినియమలోపే ఏతమేవమన్త్రం జపేత్ । ఆధానేచోదితే నస్వాహాకారః । హోమద్రవ్యానుక్తావాజ్యే న జుహుయాత్ । సర్వత్ర గవ్యంగ్రాహ్యమ్, తదభావే మాహిషమ్, తదభావే ఆజమ్, తదభావే తైలమ్ । మన్త్రాజ్ఞానే ప్రణవో వ్యాహృతి ర్వా । ముఖ్యద్రవ్యాలాభె, రూపేణ వర్ణేన క్షీరేణ పుష్పేణ ఫలేన గన్ధేన వా తత్సదృశం పూర్వపూర్వాభావే పరంపరం గ్రాహ్యమ్ । పాలాశ ఖాదిరాశ్వత్థౌదుమ్బర వైకఙ్కత బైల్వ శమ్యర్కవేతసాపామార్గదర్భాః, పూర్వపూర్వాభావే పరాః పరాస్సత్వచః కీటవర్జితాః అసుషిరాః అవ్ర ణాః పరుష్పరాః ప్రాదేశమాత్రాస్సమిధో గ్రాహ్యాః । జీర్ణాస్స్వయం పతితాశ్చ సమిధో వర్జయెత్ । క్రయక్రీతైశ్శూద్రాహృతైర్వా సమి ద్దర్భాదిభిఃకర్మకుర్వన్పతితస్స్యాత్ । మాషస్థూలాశ్చతురఙ్గులదీర్ఘధారా ఆజ్యాహుతయః, ఆర్ద్రామలకమాత్రా అన్నాహుతయః, ద్వాదశప ర్వపూరితాః పాణ్యాహుతయశ్చ కార్యాః.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

ప్రథమఃఖణ్డః

ఆథ ఉదకశాన్తిః

గర్భాధానాదిషు పూర్వేద్యురుదకశాన్తిజపకర్మకరిష్య ఇతిసంకల్ప్య, గోమయేన చతురశ్రముపలిప్య, తత్ర, బ్రహ్మజజ్ఞానమితి మధ్యే, నాకేసుప ర్ణమితి దక్షిణతః, ఆప్యాయస్వేత్యుత్తరతః, ప్రాచీస్తిస్రో రేఖాః, యో రుద్రో అగ్నావితిమధ్యే, ఇదంవిష్ణురితిపశ్చాత్, ఇన్ద్రంవిశ్వాఅవీవృధన్ని

తిపురస్తాత్ , ఉదీచీస్తిస్రో రేఖాః విలిఖ్య , అద్భిరవోక్ష్య , వ్రీహీంస్తత్ర నిక్షిప్య , తత్ర బ్రహ్మజజ్ఞానమితి కుమ్భం నిధాయ, తస్మిన్ గాయత్ర్యా తిరః పవిత్రం నిధాయ , ఆపోవా ఇదమిత్యద్భిరాపూర్య , ఊర్ధ్వాగ్రం కూర్చం నిధాయ , భూర్భువ స్సువరోమిత్యక్షతాన్నిక్షిప్య , గన్ధాక్షతపుష్పైరలంకృత్య , దూర్వాపుష్పఫలైరవకీర్య , దూర్వాదర్భైః ప్రచ్ఛాద్య , శన్నోదేవీ రిత్యభిమృశ్య , చతుర్దిక్ష్వా సనేషు నిషణ్ణైశ్చతుర్భిర్బ్రాహ్మణైస్సహ కుమ్భమన్వారభ్య , గాయత్రీంపచ్ఛోఽర్ధర్చశోఽనవానముక్త్వా , వేదాదీన్ జపిత్వా, కృణుష్వపాజ ఇత్యనువాకమ్ , మదేచిదస్యేత్యర్ధర్చమపోహ్య , ఇన్ద్రంవోవిశ్వతస్పరి హవామహ ఇత్యనువాకమ్, యతఇన్ద్ర - స్వస్తిదా - మహాఁ ఇన్ద్రః - సజోషా ఇతిచతస్రః , యేదేవాఃపురస్సదఇతి పఞ్చ,అగ్నయేరక్షోఘ్న ఇతిపఞ్చ, అగ్నిరాయుష్మానితిపఞ్చ, యావామిన్ద్రావరుణేతిచతురః , యోవామిన్ద్రావరుణేత్యష్టౌపర్యాయాన్ , అగ్నేయశస్విన్నితిచతస్రః, ఋతాషాడితిసానుషఙ్గమనువాకమ్, నమోఅస్తుసర్పేభ్య ఇతితిస్రః , అయంపురోహరికేశ ఇతిపఞ్చపర్యాయాన్, అశుశ్శిశానః - శంచమే - మమాగ్నే - అగ్నేర్మన్వ ఇత్యనువాకాన్, సమీచీనామేతి షట్పర్యాయాన్ , హేతయోనామస్థేతిషట్పర్యాయాన్, శతాయుధాయేతిపఞ్చ , భూతంభవ్యమ్-ఇన్ద్రోదధీచో అస్తభిరిత్యనువాకౌ, చక్షుషోహేతేఇత్యారభ్యభ్రాతృవ్యంపాతయామాసీత్యన్తం , ప్రాణోరక్షతి , సిగ్ంహేవ్యాఘ్రే అహమస్మి, తాసూర్యాచన్ద్రమసా, అగ్నిర్నఃపాతు , ఋధ్యాస్మ , నవోనవ ఇత్యనువాకాన్, అగ్నయేస్వాహేత్యాద్యుపహోమాన్, దధిక్రావ్ణ్ణఇత్యృచం , ఆపోహిష్ఠేతితిస్రః , ఉదుత్తమంవరుణ అస్తభ్నాద్ద్యాం యత్కిఞ్చేదమ్ కితవాసః అవతేహేడః తత్వాయామి ఇతివరుణసూక్తమ్ , హిరణ్యవర్ణాః పవమానః తచ్ఛంయోరిత్యనువాకాన్, యోబ్రహ్మాబ్రహ్మణ ఇతిభృతసూక్తంచజపిత్వా , నమోబ్రహ్మణ ఇతి పరిధానీయాంత్రిర్జపిత్వా, ప్రణవేన కుమ్భముత్థాప్య, దేవస్యత్వేత్యాది వ్యాహృతిభిశ్చ యజమానం ప్రోక్షయేత్ । అథ యజమానః పురస్తాదుపవిశతె హిరణ్యమ్ , దక్షిణత

ఉపవిశతే రజతమ్, పశ్చాదుపవిశతే కాంస్యమ్, ఉత్తరత ఉపవిశతే వా
సశ్చ, దక్షిణాం దత్త్వా, కుమ్భజలేన స్నాపయేత్ .

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

ద్వితీయఖణ్డః

॥ అఙ్కురార్పణమ్ ॥

అథాఙ్కురార్పణం సౌరే చాన్ద్రే వా యస్మిన్ మాస్యుత్సవస్త
స్మిన్ మాస్యుత్సవాత్పూర్వస్మిన్ యుగ్మేఽహని కుర్యాత్ । ఉద్వా
హే తు రాత్రౌ । త్రైజసీమృణ్మయీర్వా పఞ్చ పాలికాస్సమ్భృత్య
తాసాం మూలే దూర్వాశ్వత్థశిరీష బిల్వపత్రాణి బధ్వా, శ్వేతసూ
త్రేణావేష్ట్య, శుద్ధాభిర్మృద్భిరాపూర్య, శుచౌ దేశే గోమయో
పలిప్తే నిధాయ, అముకగోత్రస్య అముకశర్మణః కుమారస్య అముకకర్మాఙ్గ
మఙ్కురార్పణ కర్మ కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, తదఙ్గం పుణ్యాహం వాచయిష్య
ఇతి సఙ్కల్ప్య పుణ్యాహం వాచయిత్వా, తేన జలేన పాలికాః కూర్చేన వ్యా
హృతిభిః ప్రోక్ష్య, మధ్యమాయాం పాలికాయామ్, ఓం భూః బ్రహ్మాణ
మావాహయామి, ఓం భువః ప్రజాపతిమావాహయామి, ఓం సువః హిర
ణ్యగర్భమావాహయామి, ఓం భూర్భువస్సువః చతుర్ముఖమావాహయామీ
త్యావాహ్య ; ఏవమేవ ప్రాచ్యామిన్ద్రం వజ్రిణం శతక్రతుం శచీపతిమ్,
ఏవమేవ దక్షిణస్యాం యమం వైవస్వతం పితృపతిం ధర్మరాజమ్, ఏవమే
వ ప్రతీచ్యాం వరుణం ప్రచేతసం సురూపిణం అపాంపతిమ్, ఏవమేవోత్తర
స్యాం సోమమిన్దుం నిశాకరమోషధీశం చావాహ్య, బ్రహ్మాదీనాం క్రమే
ణాసనార్ఘ్యపాద్యాచమనీయాని దత్త్వా, ఆపో హి ష్ఠేతి తిసృభిః, హి
రణ్యవర్ణాశ్శుచయ ఇతి చతసృభిః, పవమానస్సువర్జన ఇత్యనువాకేన చ
స్నాపయిత్వా, ఆచమనవస్త్రోత్తరీయాచమనయజ్ఞోపవీతాచమన గన్ధపు
ష్ప ధూప దీపాచమన నైవేద్య తామ్బూలాచమనాదీని దత్త్వా, ఉత్థాయ
॥ శ్లో ॥ దిశాంపతీన్నమస్యామి సర్వకామఫలప్రదాన్ । కుర్వన్తు సఫలం కర్మకు

ర్వన్తుసతతంశుభమ్ ॥ ఇతిబ్రహ్మాదీనుపస్థాయ, వ్రీహియవముద్గతిలమాష సర్షపాన్ పాత్రేసంసృజ్య క్షీరేణప్రక్షాళ్య, యాజాతా ఇత్యనువాకే నాభిమన్త్ర్య, బ్రహ్మజజ్ఞానమ్- పితావిరాజామ్ - ఇతిద్వాభ్యాంమధ్యమాయాంపాలికాయామ్, యతఇన్ద్ర - స్వస్తిదా - ఇతిద్వాభ్యాంప్రాచ్యాం, యో ఽస్యకౌష్ఠ్య - యమజ్ఞాయ - ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణస్యాం, ఇమంమే వరుణ. తత్త్వాయామి. ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రతీచ్యాం, సోమోధేనుమ్- ఆప్యాయస్వ. ఇత్యుత్తరస్యాం, వ్రీహ్యాదీనుప్త్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిః ప్రచ్ఛాద్య, పఞ్చగవ్యేన సిక్త్వా, ప్రణవేనాభిమన్త్ర్య, సురక్షితాః కృత్వా, ప్రతిదినం సాయంప్రాతః సంపూజ్య, సమాప్తే కర్మణి సప్రణవవ్యాహృతిభిస్తైరేవ నామభిర్దేవతా ఉద్వాసయేత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయామ్

తృతీయఃఖణ్డః

అథ ప్రతిసరబన్ధః

శుచౌదేశే గోమయేనోపలిప్తే తణ్డులపూర్ణం పాత్రంనిధాయ, తదుపరి ఉల్లేఖనాది దర్భప్రచ్ఛాదనాన్తం పూర్వవత్కృత్వా, కుమ్భస్యోత్తరతో నవగుణితం గన్ధోపలిప్తం కార్పాససూత్రం భస్మ హరిద్రాచూర్ణగోరజస్స్వన్యతమంచ నిధాయ, అముకగోత్రస్య అముకశర్మణః కుమారస్య అముకకర్మాఙ్గం ప్రతిసరబన్ధ కర్మ కరిష్యామీతిసంకల్ప్య, చతుర్దిక్ష్వాసనేషు నిషణ్ణైశ్చతుర్భిర్బ్రాహ్మణైస్సహకుమ్భమన్వారభ్య, గాయత్రీం పచ్ఛోఽర్ధర్చశోనవానముక్త్వా, వేదాదీంశ్చ జపిత్వా, దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యృచమ్, ఆపోహిష్ఠేతి తిస్రః, హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకా ఇతిచతస్రః, పవమానస్సువర్జనః - కృణుష్వపాజః- ఇత్యనువాకౌ, అగ్నేయశస్విన్ ఇతిచతస్రః, ఉదుత్తమం ఇత్యాది వరుణసూక్తమ్, బ్రహ్మజజ్ఞానమిత్యాది బ్రహ్మ సమిద్భవత్యాహుతీనామిత్యన్తం షడృచం బ్రహ్మసూక్తమ్, పరిణోరుద్రస్యహేతిః - స్తుహిశ్రుతమ్ - మీఢుష్టమా - అ

ర్హన్బిభర్షి - త్వమగ్నేరుద్రః - అపోరాజానమ్. ఇతిషడృచంరుద్రసూక్తమ్। విష్ణోర్నుకమ్ - తదస్యప్రియమ్. ప్రతద్విష్ణుః - పరోమాత్రయా. విచక్రమే - త్రిర్దేవః. ఇతి షడృచం విష్ణుసూక్తమ్, జాతవేదసే సునవామేతి పఞ్చ దుర్గాసూక్తమ్, హిరణ్యవర్ణాం హరిణీమితి పఞ్చదశర్చంశ్రీసూక్తం జపిత్వా, నమోబ్రహ్మణ ఇతి పరిధానీయాం త్రిర్జపిత్వా, ప్రణవేన కుమ్భముత్థాప్య, కూర్చేన వ్యాహృతిభిః ప్రతిసరసూత్రంప్రోక్ష్య, వామహస్తేన సూత్రంగృహీత్వా, దక్షిణహస్తేన త్రియమ్బకమితివాసుకిం ధ్యాత్వా, భస్మాదినాత్రిరున్మృజ్య అగ్నిరాయుష్మానితిపఞ్చభిస్తణ్డులపూర్ణం దక్షిణహస్తం గృహీత్వా, బృహత్సామేతి బధ్వా, ఘృతసూక్తేన అభిమృశేత్। వివాహోపనయనయోస్తు, విశ్వేత్తాతఇతి పుంసాదక్షిణహస్తే, బృహత్సామేతి స్త్రియావామహస్తే, బధ్నీయాత్। ఉత్సవాన్తే సాయం సంధ్యాయాం బన్ధనమన్త్రేణ సూత్రం విసృజ్య పరిత్యజేత్.

ఇతిప్రయోగచన్ద్రికాయాం

చతుర్థఖణ్డః

॥ అభ్యుదయశ్రాద్ధమ్ ॥

అథాభ్యుదయశ్రాద్ధం యత్రాదౌవిహితం, తత్ర ప్రాతః కాలే కృత్వా, అనన్తరం కర్మకుర్యాత్। యత్రాన్తే విహితమ్, తత్రపూర్వం కర్మకృత్వా పరేద్యుఃప్రాతః కాలే కుర్యాత్। తతోపవీతీ ప్రాఙ్ముఖో దక్షిణం జాన్వాచ్య, ప్రాగగ్రైఋజుభిర్యవమిశ్రైర్దర్భైస్తిలార్థేయవైర్దేవతీర్థేన ప్రదక్షిణం సర్వంకుర్యాత్। ధాశబ్దే స్వాహాశబ్దంబ్రూయాత్, సంకల్పావాహనాదౌ నాన్దీముఖశబ్దేన పితరో విశేష్యాః। వసుసత్యాఖ్యావిశ్వేదేవాః। అముకగోత్రస్య అముకశర్మణః అముక కర్మాఙ్గమభ్యుదయశ్రాద్ధం కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, పార్వణవదగ్నిముఖాన్తే వర్గద్వయపితౄనావాహ్య, వర్గద్వయపితృభ్యోజుహుయాత్। వరణేతు ప్రతివర్గం విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ ద్వౌ విప్రౌ, మాత్రాదీనాం పిత్రాదీనాం

మాతామహాదీనాంచ నవానామేకైకస్య ద్వౌద్వౌ, విష్ణ్వర్థమేకమ్, ఏవం పఞ్చవింశతిబ్రాహ్మణాన్ వృణుయాత్ । ద్రవ్యస్య బ్రాహ్మణానాంచాభావే వర్గత్రయస్య విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ, ప్రతివర్గం ద్వౌద్వౌ, విష్ణ్వర్థమేకమ్, ఏవం నవ బ్రాహ్మణాన్వృణుయాత్ । మధువాతా ఇత్యృచాంస్థానే, ఉపాస్మైగాయతానరఇతి మధుమతీః పఞ్చర్చస్స్రావయేత్। పిణ్డప్రదానే చతురః ప్రాగగ్రాన్దర్భాంత్సంస్తీర్య, తేషు పృషదాజ్యబదరీఫలమిశ్రాంశ్చతుర్వింశతిపిణ్డానేకైకస్య ద్వౌద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్। అన్యత్సర్వం పార్వణవత్కుర్యాత్ । ఏవం ముఖ్యకల్పస్యాసంభవే ద్విగుణేన తణ్డులేన ఆమశ్రాద్ధం కుర్యాత్ । అథవాఽభ్యుదయశ్రాద్ధం హిరణ్యరూపేణ కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, వరణాది గన్ధదానాదిచ కృత్వా, బ్రాహ్మణానాంపురతోఽన్నశ్రాద్ధాచ్చతుర్గుణంహిరణ్యంనిధాయ, యజ్ఞేశ్వరోహవ్య . ఏకోవిష్ణుః ఇతిమన్త్రద్వయముచ్చార్య, అనేన హిరణ్యరూపేణ అభ్యుదయశ్రాద్ధేన వసుసత్యసంజ్ఞకవిశ్వేదేవరూపీ, నాన్దీముఖమాతృ పితామహీ ప్రపితామహీరూపీ, నాన్దీముఖ పితృ పితామహ ప్రపితామహరూపీ, నాన్దీముఖ మాతామహ మాతుః పితామహ మాతుః ప్రపితామహరూపీ, అభ్యుదయశ్రాద్ధసంరక్షక శ్రీమహావిష్ణురూపీ, భగవాన్జనార్దనః ప్రీయతామ్, ఇతి యవోదకముత్సృజ్య తామ్బూల దక్షిణాదానాది కుర్యాత్ .

॥ పుణ్యాహమ్ ॥

అథపుణ్యాహం శుచౌదేశే ప్రాగగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య, తేషు కుమ్భంనిధాయ, వ్యాహృతిభిరద్భిరాపూర్య, ఊర్ధ్వాగ్రం కూర్చంనిక్షిప్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, అముకగోత్రస్య అముకశర్మణః అముక కర్మాఙ్గం పుణ్యాహం వాచయిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, చతురోబ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా, దక్షిణాం తామ్బూలం తణ్డులంవా దత్వా, తైర్దర్భహస్తైః పుణ్యాహం వాచయేత్ । అఞ్జలింకృత్వా, మనస్సమాధీయతా మితిబ్రాహ్మణాన్ సంపూజ్య, సమాహితమనసస్స్మ ఇతితైః

ప్రత్యుక్తః, ప్రసీదన్తు భవన్త ఇతి ప్రార్థ్య, ప్రసన్నాఃస్మ ఇతి ప్రత్యుక్తః భవద్భిరనుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్య ఇత్యనుజ్ఞాప్య, ఓం వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః, ఉదకుమ్భం సవ్యహస్తే నిధాయ దక్షిణహస్తేన పిధాయ, కర్మణః పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్తు, పుణ్యాహం కర్మణోఽస్తు, కర్మణే స్వస్తి భవన్తో బ్రువన్తు, స్వస్తి కర్మణేఽస్తు, కర్మణః ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్తు, కర్మ ఋధ్యతామితి త్రిః ప్రార్థనా ప్రతివచనే కుర్యుః । అథ పుణ్యాహసమృద్ధిరస్తు, శివంకర్మాస్తు ప్రజాపతిః ప్రియతామిత్యుక్తేః, అస్తు ప్రియతాం భగవాన్ ప్రజాపతిరితి బ్రూయుః । శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, ఋద్ధిరస్తు, ఆయుష్యమస్తు, ఆరోగ్యమస్తు, శివంకర్మాస్తు, ఇతి సర్వే సహ బ్రూయుః, సర్వాణి ప్రార్థనాప్రతివచనాని ప్రణవపూర్వకమేవ కుర్యుః । అత్ర అస్తుశబ్దేషు పాత్రే కించిత్కించిజ్జలం నినీయ, తజ్జలం కుమ్భే నినయేత్ । శుద్ధ్యర్థం పుణ్యాహం చేత్, ఆపోహిష్ఠాదిభిః పుణ్యాహజలేన గృహాదీన్ ప్రోక్షయేత్, తతస్తేభ్యో దక్షిణాం దద్యాత్ .

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

పఞ్చమఖణ్డః

అథాగ్నిముఖమ్

యత్రాగ్నిస్థాపనం, తతోఽదగపవర్గం ప్రాచీః ప్రాగపవర్గముదీచీస్తిస్రస్తిస్రో రేఖా దర్భాదినాలిఖిత్వా, తత్ర తన్న్యస్యాద్భిరవోక్ష్య దర్భాదికం నైరృత్యాం నిరస్య అప ఉపస్పృశ్య, తత్ర వ్యాహృతిభిరగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, యాజ్ఞీయైరిన్ధనైః ప్రజ్వాల్య, పరిసమూహ్య, అవోక్షణశేషం ప్రాగుదగుత్సృజ్య, అన్యజ్జలం ప్రాగుదగ్వా పాత్రే యథాపరిస్తరణాద్బహిస్స్యాత్తథా నిధాయ, ప్రాగుదగగ్రాన్ షోడశషోడశదర్భానగ్నేః ప్రాగాది ప్రదక్షిణం పరిస్తీర్య, దక్షిణానుత్తరానుత్తరానధరాన్ కృత్వా, అగ్నేరుత్తరతో దర్భాంత్సంస్తీర్య, తేషు దర్వ్యాజ్యస్థాల్యౌ తత్పురస్తాత్ప్రోక్షణీపాత్రప్రణీతాపాత్రే తత్పురస్తాదరత్నిమాత్రం పరిధి

త్రయం ప్రాదేశమాత్రాస్సప్తదశ సమిధశ్చ దర్భైస్సన్నహ్య, ఇధ్మోపద ర్వ్యౌ ద్వన్ద్వమవాఞ్చి సాదయిత్వా, శలలీమౌఞ్జీలాజాదీంశ్చ సర్వాణి యుగపదేవ సాదయేత్ । సమావభినాఽగ్రౌ ప్రాదేశమాత్రౌ దర్భౌ కా ష్ఠాదినాఛిత్వా, అపఉపస్పృశ్య, మూలాదారభ్యాగ్రాదద్భిరున్మృజ్య, పవిత్రేకృత్వా, అగ్నేః పశ్చాద్దర్భోపరి ప్రోక్షణీపాత్రేనిధాయ, తస్మిన్ అప ఆనీయ ఉత్తానయోః ప్రాగగ్రయోర్దక్షిణవామయోః పాణ్యోర ఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం పవిత్రమూలాగ్రే గృహీత్వా ప్రాగపవర్గం త్రిరు త్పూయ, పాత్రాణ్యుత్తానానికృత్వా, ఇధ్మంచ విస్రస్య, సర్వాభిస్తాభి రద్భిః పవిత్రపాణిస్త్రిః ప్రోక్ష్య, అగ్నేః పశ్చాత్సపవిత్రే ప్రణీతిపాత్రే అప ఆనీయ, పూర్వవదుత్పూయ, దక్షిణోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం ఘ్రా ణసమముద్ధృత్య, పాత్రసాదనాదుత్తరతో దర్భేషు సాదయిత్వా, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, అగ్నేర్దక్షిణతో దర్భేషు బ్రాహ్మణముపవేశ్య, విలీనమ ప్యాజ్యం చెబామార్థే అగ్నౌ విలాప్య, అగ్నేః పశ్చాత్సపవిత్రాయా మాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, పరిస్తరణపాత్రసాదనయోర్మధ్యేఽ ఙ్గారాన్నిరూహ్య, తేష్వాజ్యమధిశ్రిత్య, జ్వలతా దర్భేణోల్ముకేన వా ఆజ్యమవద్యుత్య, అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రే ద్వే దర్భాగ్రే కాష్ఠాదినాఛిత్వా, అప ఉపస్పృశ్య యుగపదాజ్యే ప్రత్యస్య, జ్వలతా దర్భాదినా ఆజ్యపా త్రం ప్రాగాదిప్రదక్షిణం త్రిః పర్యగ్నికృత్వా, ఆజ్యస్థాలీముదగుద్వా స్య, నిరూఢానఙ్గారాన్ప్రత్యూహ్య, ఆజ్యస్థాలీం స్వస్య పురస్తాన్నిధా య, పూర్వవత్పవిత్రే గృహీత్వా, ప్రాగారభ్యానుద్ధరన్ప్రాగపవర్గం త్రిరుత్పూయ, పవిత్రే విస్రస్య, అద్భిస్సంమృజ్య, యుగపదగ్నౌ ప్ర హృత్య, దర్వ్యావగ్నౌ ప్రతితప్య దర్భైస్సంమృజ్య, పునః ప్రతిత ప్య, ప్రోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్య, అగ్నౌ ప్రహరతి । పుం సువనోపాకర్మ వ్రతగృహప్రవేశేషు చరుకర్మసు చ పరిధీన్ పరిదధాతి । అ తోఽన్యత్ర సీమన్తాదిషు పాలాశఖాదిరాదీనామన్యతమేన కృతాన్ పరిధి స్థాల్యయామార్గ శమ్యాశ్వాన్యగకీలాన్ పరిదధాతి । తత్ర స్థూలముద

గ్రం పశ్చాత్, అణు దీర్ఘం దక్షిణతః, అణు హ్రస్వముత్తరతః, పరిస్తరణ వదనోర్న్యసంస్పృష్టాన్నిధాయ, మధ్యమం పరిధిముపస్పృశ్య, అగ్నేర్దక్షిణపూర్వోత్తరపూర్వయోరాఘారసమిధావూర్ధ్వక్రమాన్నిధాయ, సవ్యేన ప్రోక్షణీపాత్రం స్పృశన్ దక్షిణహస్తేన పరిధ్యన్తః పరిస్తరణోపరి అదితేఽనుమన్యస్వేతి దక్షిణతః, ప్రాగపవర్గమనుమతేఽనుమన్యస్వేతి పశ్చాత్, ఉదగపవర్గం సరస్వతేఽనుమన్యస్వేత్యుత్తరతః, ప్రాగపవర్గం దేవసవితః ప్రసువేతి ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణంపరిషిచ్య, ఆజ్యాభ్యుక్తమిధ్మం బ్రాహ్మణానుజ్ఞయా అగ్నావాధాయ, సవ్యేనాజ్యస్థాలీం స్పృశన్నుత్తరం పరిధిసంధిమారభ్య ఆగ్నేయాన్తముపదర్వ్యా దక్షిణం పరిధిసన్ధిమారభ్యైశానాన్తం ప్రధానదర్వ్యా ఆజ్యేన దీర్ఘధారయా సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయన్ స్వాహాకారవర్జమాఘారద్వా మా జుహుయాత్। పూర్వస్య ప్రజాపతిః, ఉత్తరస్యేన్ద్రో దేవతా। అథాగ్నయే స్వాహేత్యుత్తరపూర్వే, సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణపూర్వే దేశే చాజ్యభాగౌ జుహుయాత్। పుంసవనాదిష్వగ్నయే స్వాహేతి పునరేకామాజ్యాహుతిం మధ్యే జుహుయాత్, వివాహే హిరణ్యాయాం పశ్చిమజిహ్వాయామ్, జాతకర్మణి కనకాయాం మధ్యమజిహ్వాయామ్, ఉపనయనే రక్తాయాముత్తరజిహ్వాయామ్, పితృకార్యేషు కృష్ణాయాం దక్షిణజిహ్వాయామ్, అన్యత్ర సుప్రభాయాం పూర్వజిహ్వాయామ్, శాన్తికర్మణి అతిరిక్తాయామీశాన్యదిక్స్థితాయామ్, తిలహోమే బహురూపాయామాగ్నేయ్యామ్, తత్తత్ప్రధానాహుతీర్జుహుయాత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయామ్

షష్ఠఖణ్డః

అథ జయాదిః

అథ జయైశ్చిత్తం చేతిత్రయోదశభిః, అభ్యాతానైరగ్నిర్భూతానామితి సానుషఙ్గైరష్టాదశభిః, రాష్ట్రభృద్భిరృతాషాడితి సానుషఙ్గైర్ద్వా

వింశతిభిః, ప్రజాపతే నత్వదేతానీత్యేతయా, వ్యస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః, యదస్యకర్మణా ఇత్యేతయాచ అష్టపఞ్చాశదాహుతీర్హుత్వా, పుంసువనాదిషు పరిధీనాజ్యేన నిధానక్రమేణాభ్యజ్య, మధ్యమం పరిధిమగ్నౌ ప్రహృత్య, అన్యౌపరిధీ హస్తాభ్యాం యుగపదాదాయ, ప్రహృత్య, దక్షిణవామహస్తాభ్యాంప్రధానా ప్రధానదర్వీభ్యాం సంస్రావహోమంజుహుయాత్ । సీమన్తాదిషు శమ్యా అపోహ్య సంస్రావ హోమం జుహుయాత్ । అథ మన్త్రతన్త్రదేవతా విపర్యాస న్యూనాతిరిక్తస్వరాక్షరపదభ్రేష ప్రాయశ్చిత్తార్థం సర్వప్రాయశ్చిత్తహోమం హోష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, ప్రణవపూర్వాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిరనాజ్ఞాతత్రయేణ త్వన్నో అగ్నే, సత్వన్నో అగ్నే, స్వస్తిదా, అభిర్గీర్భిః, ఇదంవిష్ణురిత్యేతాభిః, వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిర్హుత్వా, శ్రీవిష్ణవేస్వాహేతి పూర్ణాహుతిం హుత్వా, పూర్వవత్పరిషిఞ్చేత్, అన్వమంస్థాః । ప్రాసావీరితి భేదః । ప్రణీతిపాత్రం స్వస్యపురస్తాన్నిధాయ, తస్మిన్నన్యజ్జలంనినీయ, తజ్జలంప్రాగాదిప్రదక్షిణం ప్రతిదిశం వ్యుత్సిచ్య, పురస్తాన్నిస్రావ్య తేనాత్మానంప్రోక్ష్య దక్షిణతోనిషాదితం బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, అగ్నేనయేత్యగ్నిసూక్తేనాగ్నిముపస్థాయ, ప్రణమ్యాభివాదయేత్ .

అథ ప్రాయశ్చిత్తమ్

అగ్నౌజలబిన్దునిపాతనే, పునస్త్వాదిత్యా ఇత్యగ్నిం ప్రజ్వాల్య సర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ । సర్వత్ర ప్రయత్నమన్తరేణ అగ్నౌప్రజ్వలితే, ఉద్దీప్యస్వజాతవేదః - మానోహిగ్ంసీజ్జాతవేద ఇతి ద్వాభ్యాం సమిధావాదధ్యాత్ । ప్రణీతిపాత్రం భిన్నంచేత్, అభిన్నో ఘర్మోజీరదానురిత్యభిమన్త్ర్య, ఘర్మోదేవాగ్ంఅప్యేత్విత్యన్యత్పాత్రంనిధాయ, తస్మిన్‌జలం పూరయిత్వా, వ్యాహృతిభిరుపతిష్ఠేత । యది ప్రణీతాః ప్రణీయమానావా సర్వాఆపః పరాసిచ్యేరన్, అక్షితోస్యక్షిత్యై త్వా - ఇత్యభిమన్త్ర్య, ఆపోహిష్ఠేత్యన్యాభిరద్భిః పూరయిత్వా, ఆయుర్మేధారయత ప్రాణంమేధారయత ప్రజాంమేధారయత

పర్యగ్నిసేధారయత మామాయుః పాపిణాః ప్రజాః పశవః పరాసిచ్యేర న్నిత్యుపతిష్ఠేత । (తతంమఆపఇతి జుహుయాత్) పరిస్తరణదాహే, అగ్నయె త్రామవతె స్వాహేతి హుత్వా, ఇన్ద్రింవో విశ్వతస్పరి - ఇన్ద్రిం నర ఇతి ద్వాభ్యామనార్ద్ధర్భ్యా పరిస్తీర్య, ఇన్ద్రాయస్వాహేతిజుహుయాత్ । పరిధిదాహే, పరిత్వాగ్నె పురంవయమితిజుహుయాత్ । దర్వీ కూర్చపవిత్రేధ్మద్రవ్యసమ్భారాణాం ఛేదదాహాపఘాతవినాశేషు, అన్యం యథాలిఙ్గం సాదయిత్వా, సంస్కృత్య, త్వన్నో అగ్నే - సత్వన్నో అగ్నే - త్వమగ్నె అయాసి - ప్రజాపతే నత్వదేతానీతి జుహుయాత్ । ప్రోక్షితానాం వస్త్రాదీనాం ఛేదనాదిషు, సోమాయస్వాహేతిజుహుయాత్ । కర్మమధ్యేఽగ్నినాశే, అయన్తేయోనిః - ఇతిసమిధిభస్మ సమారోప్య, అన్యస్మిన్నగ్నౌ తాం సమిధం, ఆజుహోత - ఉద్బుధ్యస్వ- ఇతి ద్వాభ్యామాధాయ, ప్రణవేన, భూరగ్నయె చేతిచతుర్భిః, మనోజ్యోతిర్జుషతా మాజ్యమితిచ జుహుయాత్ । అతోఽన్యేష్వనామ్నాతేషు, పాహిత్రయోదశకం జుహుయాత్ । సర్వత్ర కర్మణామాదావన్తేచభగవత్స్మరణం తన్నామసంకీర్తనంచ కుర్యాత్, మహదనుగ్రహంచ కారయేత్ । తదేవ సర్వప్రాయశ్చిత్తమితి విజ్ఞాయతే .

ఇతిప్రయోగచన్ద్రికాయాం

సప్తమః ఖణ్డః

అథ గర్భాధానమ్

స్త్రీణాం రజోదర్శనాది షోడశసురాత్రిషు ఆద్యా చతస్రోరాత్రీః పరిహృత్య, అన్యాసు ద్వాదశస్వనిషిద్ధాయాం రాత్రౌ, ఋతుసమావేశనం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమిత్యాదిని తంమే వాయో సమృద్ధయఇత్యన్తేన పత్నీమభిమన్త్ర్య, తయా సహ సంవిశేత్ । పరేద్యుః ప్రాతరభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ .

* అథ పుంసవనమ్ *

తస్యాం గర్భవత్యాం ద్వితీయే తృతీయే మాసే పుంసవనమ్, చతుర్థేషష్ఠేఽష్టమేవామాసే సీమన్తేనవాసహ పుంసవనం కుర్యాత్ । పుంసవనసీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గం ప్రతిసరబన్ధంకృత్వా, అముకగోత్రామముకనామ్నీం భార్యాం పుంసవనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతిసంకల్ప్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాదిపాత్రసాదనకాలే, న్యగ్రోధస్య యాప్రాచ్యుదీచీ వాశాఖా తత ఆహృతం ఫలద్వయసహితమఙ్కురమ్, దృషత్పుత్రద్వయం నవంవాసశ్చసాదయిత్వా, అగ్నిముఖాన్తే పత్న్యాఽన్వారబ్ధః, ధాతాదదాతు నోరయిమితి చతసృభిః, యస్త్వాహృదాకీరిణేతి చతసృభిశ్చ హుత్వా, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తే, యస్యా రజఃప్రాదుర్భావో నాస్తి తయాకన్యయా న్యగ్రోధాఙ్కురం దృషత్పుత్రే న్యస్య, దృషత్పుత్రేణ పేషయిత్వా, నవవస్త్రచ్ఛేలేన స్లావయిత్వా, అగ్నేః పశ్చాత్ప్రాక్శిరసమూర్ధ్వముఖీం పత్నీం శాయయిత్వా, స్వయంప్రాఙ్ముఖఃస్థిత్వా, దక్షిణాఙ్గుష్ఠేన తస్యాదక్షిణే నాసికాచ్ఛిద్రే తద్రసమ్ "పుగ్ంసవనమసి" ఇతి నినయేత్ । సా తద్రసం నిగరేత్ । పుంసవనకర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహంచకుర్యాత్ .

—* అథ సీమన్తోన్నయనమ్ *—

అముకగోత్రామముకనామ్నీం భార్యాం సీమన్తోన్నయనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాది పాత్రసాదనకాలే, త్రిషుప్రదేశేషు శుక్లవర్ణాం శలలీమ్, పిశాచోదుమ్బరస్తబకం, త్రీన్దర్భపుఞ్జీలాన్, సూత్రగ్రథితాన్నిరూఢధాన్యవాంశ్చ సాదయిత్వా, ఆజ్యభాగాన్తే పూర్వవత్ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తే అగ్నేఃపశ్చాత్ప్రాఙ్ముఖీం పత్నీముపవేశ్య, ప్రత్యఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ శలల్యాదీన్యవవ్యతిరిక్తాన్ సహగృహీత్వా, తైః పత్న్యాశ్శిరోమధ్యే రేఖాం, భూర్భువస్సువో రాకామహమ్ - యాస్తేరాకే సుమతయ ఇతిద్వాభ్యాముల్లిఖ్య, పశ్చాన్నిరస్య, అప ఉపస్పృశ్య, గాయతామితి వీణాగాథినౌ

పే్రషయేత్ । తాచ " సోమ ఏవనోరాజా " ఇతి గాయేతామ్ । అత్ర అసావిత్యస్యస్థానే , యస్యానద్యాస్తీరేవస న్తి తన్నామసమ్బుద్ధ్యా నిర్దిశేతామ్। అథసూత్ర గ్రథితాం యవాంతస్యాశ్శిరసి బధ్వా, ఆనక్షత్రోద యాన్మౌనీస్యాత్ । నక్షత్రేష్వాదితేషు ప్రాచీముదీచీంవా దిశంగత్వా వత్సమభిమృశ్య వ్యాహృతీర్జపిత్వా వాచం విసృజేత్ .

✱ అథ జాతకర్మ ✱

జాతేపుత్రేదివానక్తంవా పితాసచేలంస్నాత్వా , అముకగోత్ర మముకనక్షత్రజాతం కుమారం జాతకర్మణాసంస్కరిష్యామీతిసఙ్కల్ప్య, దివస్పరీత్యనువాకాన్తే కుమారమభిమృశ్య , అస్మిన్నహమిత్యేతేన తమ ఙ్కేనిధాయ , అఙ్గాదఙ్గాదితిద్వాభ్యాం తమభిమన్త్ర్య , తాభ్యామే వ మూర్ధన్యవఘ్రాయ , తే ఏవ తస్యదక్షిణే కర్ణే జపేత్। అత్ర అసా విత్యస్య స్థానే అభిమన్త్రణావఘ్రాణ జపేషు కుమారో యస్మిన్నక్ష త్రే జాతస్తన్నక్షత్ర నామరహస్యం సమ్బుద్ధ్యానిర్దిశేత్ । ఆశ్వయుజ, ఆపభరణ , కృత్తిక , రోహిణ , మార్గశీర్ష , ఆర్ద్రిక , పునర్వసో , పుష్య, ఆశ్లేష , మాఘ, పూర్వఫల్గున, ఉత్తరఫల్గున, హస్త, చైత్ర, స్వా తే, విశాఖ, అనూరాధ, జ్యైష్ఠ, మూలక, పూర్వాషాఢ, ఉత్తరాషాఢ, శ్రావణ, శ్రవిష్ఠ, శతభిషజ , పూర్వప్రోష్ఠపాద , ఉత్తరప్రోష్ఠపా ద, రైవతేతి । మధుఘృతంచ సంసృజ్య, తస్మిన్ దర్భేణ శిఖాబద్ధ వత్స రజ్జ్వేణ గ్రన్థినాబద్ధంహిరణ్యమవధాయ తేనతదాదాయ, మేధాన్తేదేవ స్సవితేత్యేతైఃకుమారంప్రాశయిత్వా, క్షేత్రియైత్వా నిఋఋత్యైత్వేతి పఞ్చభిస్స్నాపయిత్వా , దధిఘృతంచ కాంస్యపాత్రే సంసృజ్య, తత్తేనై వ పాత్రేణ, భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓగ్ం స్వాహే తి ప్రాశయిత్వా, శేషమద్భిస్సంసృజ్య, అన్యేన గోష్ఠేనినీయ, అఙ్క స్థం కుమారమ్, మాతేకుమారమిత్యేతయా మాతురఙ్కేనిధాయ, అయం కుమార ఇత్యేతయా దక్షిణం స్తనం పాయయిత్వా, యద్భూమేర్హృద యమ్ - యత్తే సుశీమే హృదయమిత్యేతాభ్యాం పృథివీమభిమృశేత్ ।

తస్యామభిమృష్టాయాం పృథివ్యాం మాతా కుమారం సంవేశయేత్ । సంవి
ష్టం కుమారం, నామయతి నరుదతీత్యేతేనాభిమృశ్య, ఆపస్సుప్తేషు జా
గ్రతేత్యేతేన కుమారస్యశిరః ప్రదేశేఉదకుమ్భం నిధాయ, అగ్నింప్రతి
ష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, దర్వీవదఞ్జలింసంస్కృత్య, పరిషిచ్య, ఫలీకరణమిశ్రాన్
సర్షపాన్, అయంకలింపతయన్తమిత్యాదిభిరష్టభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం
స్వాహాకారత్రయసహితం ప్రతిస్వాహాకారమఞ్జలినాచతుర్వింశతివారం
హుత్వా, పరిషిచ్య, అగ్నిముపస్థాయ, తమగ్నింసురక్షితం కృత్వా,
సూతికాగృహస్యప్రవేశే ప్రవేశే తస్మిన్నగ్నౌ ఫలీకరణమిశ్రాన్ సర్ష
పానఞ్జలినా ప్రక్షిపతేతి సూతికాగృహపాలకాన్ జనాన్ సంప్రేషయే
త్ । కాలాతిక్రమే నేదం సంప్రేషణమ్, నాగ్నిసంరక్షణంచ । జాతక
ర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

అష్టమఃఖణ్డః

పఞ్చాయుధధారణాది

జాతస్య పఞ్చమాహే రక్షార్థం పఞ్చాయుధం వ్యాఘ్రనఖంచ
ధారయేత్ । ద్వాదశేషోడశేవాఽహ్ని, ప్రథమేసప్తమేవామాసి, యస్మిన్
దినే తిథిద్వయంవా స్యాత్ తస్మిన్ దినేపూర్వాహ్ణే, ప్రాఙ్గణేఽనాదృతే శు
చౌ దేశే సూర్యసన్నిధౌ శుక్లసూత్రయుతప్రసూచ్యా శిశోః కర్ణవేధం
కుర్యాత్ । పుంసో దక్షిణకర్ణమ్ । తృతీయేదివసే కర్ణే ఉష్ణోదకేన ప్రక్షా
ళయేత్ । దశమే ద్వాదశే షోడశే ద్వాత్రింశేవా దివసే, శిశుం ఖట్వా
మారోపయేత్ .

* అథ నామకరణమ్ *

ఏకాదశేఽహ్ని నామకరణమ్, ద్వాదశే షోడశే అష్టాదశే విం
శే ద్వాత్రింశేవా, పితామాతాచ అముకగోత్రస్యఅముక నక్షత్రజాత
స్యకుమారస్య నామ ధాస్యావహే, ఇతిసఙ్కల్ప్య, శర్మాన్తంనామబ్రూ

యాతామ్ । విష్ణు శర్మే త్యాది । తతోఽభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । అస్మిన్ పుణ్యాహేవిశేషః, మధ్యమే స్వస్తివాచనే అముకశర్మణే ఆయుష్మతేస్వస్తి భవన్తో బ్రువన్తు అముకశర్మణే ఆయుష్మతే స్వస్తీతి ప్రార్థనా ప్రతివచనేకుర్యుః .

* అథ క్షీరపాయనాది *

ద్వితీయెజన్మర్క్షేచైకత్రింశేదినేవా, శఙ్ఖేన క్షీరంపాయయెత్ । తృతీయెమాసి బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా, తచ్చక్షురితి మన్త్రైః కుమారం సూర్యస్యదర్శయెత్ । చతుర్థేమాసి చన్ద్రస్య దర్శయెత్ । తస్మిన్నేవమాసి బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా, ధాన్యరాశౌ కుమారంనిధాయ అలఙ్కృత్య శ్రీశ్చాయుశ్చత్వాం భజత్వితి గన్ధాక్షతైః కుమారమభ్యర్చ్య, మృతసఞ్జీవనీం జపిత్వా, వాద్యఘోషైస్సహితం మిత్రైర్బన్ధుభిస్సహ రథాదినామాతులాదినావా కుమారం వాహయిత్వా, గృహాన్నిర్గమయ్య, చత్వరంగమయిత్వా, గృహం ప్రవేశయెత్ .

* అన్నప్రాశనమ్ *

సావనేనమానేన షష్ఠేమాస్యన్నప్రాశనమ్, అష్టమే, దశమే, ద్వాదశేవా । అఙ్కురార్పణ ప్రతిసరబన్ధాభ్యుదయ పుణ్యాహవాచనాని కృత్వా, అముకగోత్రమ్ అముకశర్మాణం కుమారమన్నప్రాశన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, దధి మధు ఘృతమోదనంచపాత్రే సంసృజ్య, భూరపాన్త్వౌషధీనామితి చతుర్భిః కుమారం ప్రాశయెత్ । సర్వత్ర అసౌశబ్దేషు తత్తద్విభక్తికం తత్తచ్ఛర్మ బ్రూయాత్ । సర్వత్రమన్త్రాన్తే క్రియాఃకుర్యాత్ .

* అబ్దపూర్త్యుత్సవః *

వర్షాన్తే జన్మనక్షత్రే కుమారం హ్రదాదిషు స్నాపయిత్వా, నవం కటిసూత్రం వస్త్రంచ ధారయిత్వా, అలఙ్కృత్య, రథాదినామాతులాదినావా గృహంప్రాపయెత్ .

* అథ చౌళమ్ *

జన్మమాసాది మాససఙ్ఖ్యయా తృతీయే వర్షే చౌళం కుర్యాత్, పఞ్చమే వా, గర్భాత్తృతీయే వా పఞ్చమే వా । స్నాతం శుద్ధకౌపీనవస్త్రధరం ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం ప్రక్షాళితపాణిపాద మాచాన్తం కుమారం దక్షిణతఉపవేశ్య, అఙ్కురార్పణ ప్రతిసరబన్ధాభ్యుదయ పుణ్యాహ వాచనాని కృత్వా, అముకగోత్రమ్ అముకశర్మాణం కుమారం చౌళకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, క్షార లవణవర్జం కుమారం భోజయిత్వా, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాది పాత్రప్రయోగాన్తే శీతోష్ణజలే యవాన్ ద్వాదశదర్భాన్ ఆనడుహం శకృత్పిణ్డం క్షురం శలల్యాదీంశ్చ సాదయిత్వా, ఆజ్యభాగాన్తే కుమారేణాన్వారబ్ధః, ధాతాదధాతునోరయిమిత్యాద్యష్టభిర్హుత్వా, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తే, అగ్నేః పశ్చాత్కుమారం ప్రాఙ్ముఖముపవేశ్య, శలల్యాదినా తస్యవప్తవ్యాన్ శిఖాస్థాంశ్చ కేశాన్ పృథగ్విభజ్య, శలల్యాదీన్ పశ్చాన్నిరస్య, అపఉపస్పృశ్య, ఉష్ణేన వాయవుదకేనేత్యేతేన ఉష్ణజలం శీతజలే నినీయ్య, ఆప ఉన్దన్తు-ఇత్యేతయా తేన జలేన కుమారస్య శిరః ప్రాగాది ప్రదక్షిణం సేచయిత్వా, త్రీన్ దర్భాన్ పురస్తాత్కేశేష్వన్తర్ధాయ, యేనావపదితి క్షురేణవపన్త మాచార్యం యః కశ్చిద్బ్రహ్మచారీ కుమారస్య మాతా వా దక్షిణత ఉపవిశ్య "యత్ క్షురేణమర్చయతా" ఇత్యేతయాఽనుమన్త్రియేత్ । అథాచార్యస్సదర్భాన్ కేశాంశ్ఛిత్వా, తద్ధస్తే ప్రదాయ, యేన పూషేతి దక్షిణతశ్ఛిత్వా, పూర్వవత్ప్రదాయ, యేనభూయ ఇతి పశ్చాచ్ఛిత్వా, ప్రదాయ, యేనపూషేత్యుత్తరతశ్ఛిత్వా, ప్రదాయ, అపఉపస్పృశేత్ । బ్రహ్మచారీ మాతా వా తాన్ సర్వాన్ కేశాన్ ఆనడుహే శకృత్పిణ్డే యవాన్వితేనిధాయ, ఉప్త్వాయకేశాన్ - ఇత్యేతయోదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బేవా నిదధ్యాత్ । తతః క్షురం ప్రక్షాళ్య నిదధ్యాత్, తేనత్ర్యహం క్షురకర్మ నకుర్యాత్ । అథ నాపితేనోప్తకేశం కుమారముష్ణోదకేన సంస్నాప్య, దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ గాం దద్యాత్, ఫతురన్యశ్చౌళకర్తాచేత్, తస్మైదద్యాత్.

* అథ స్త్రీణాం జాతకర్మ *

స్త్రీణాం జాతకర్మాదిచౌళాన్తాన్ సంస్కారాన్ అఙ్కురాద్యఙ్గసహితాన్ హోమవర్జితాన్ అమన్త్రకంకుర్యాత్ । సప్తమాద్యయుగ్మే మాసి అన్నప్రాశనమ్.

* మాతుర్గర్భభావే, చౌళాదినిషేధః *

మాతరి రజస్వలాయాం సమనన్తరగర్భవత్యాం వా, పఞ్చమమాసాదూర్ధ్వం పుత్రస్య పఞ్చమాబ్దాదధశ్చౌళం నకుర్యాత్ । వ్యవహితగర్భవత్యాం నదోషః, సమనన్తరగర్భవత్యామపి పఞ్చమాబ్దే కుర్యాత్ । జన్మమాసే జన్మవారే జన్మనక్షత్రే వా శుభకర్మ నకుర్యాత్ । జన్మమాసే జ్యేష్ఠమాసే వా సీమన్తజస్య పుత్రస్య పుత్ర్యా వా, శుభకర్మ నకుర్యాత్ । పుంసవన సీమన్త జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశనేషు ద్వితీయాది వివాహే, వయోధికకన్యాదానే వా నదోషః । ఏకస్మిన్ గృహే త్రిమాసేషు శుభద్వయం నకుర్యాత్ । ఆచార్యభేదే ద్వారభేదే వా కుర్యాత్ । గృహాన్తరేపి పుత్రవివాహాదూర్ధ్వం షణ్మాసేషు పుత్రీవివాహం నకుర్యాత్ । పుత్రీవివాహశేషహోమానన్తరం పుత్ర్యన్తరవివాహం పుత్రవివాహంవా కుర్యాత్ । ఏకమాతృప్రసూతానా మేకస్మిన్ వర్షే తుల్యోత్సవం నకుర్యాత్ । తథా వివాహాదూర్ధ్వం చౌళోపనయనే, ఉపనయనాదూర్ధ్వం చౌళంచ నకుర్యాత్ । వర్షభేదే త్రిమాసాదూర్ధ్వం కుర్యాత్ । యమళయోర్భిన్నమాతృకయోశ్చ నతుల్యోత్సవనిషేధః । దేవోత్సవమధ్యే మనుష్యోత్సవం నకుర్యాత్ । చౌళోపనయన వివాహేభ్యఊర్ధ్వం వర్షం వర్షార్ధంవా క్షౌరంనకుర్యాత్ । తత్రోపాకర్మచేత్, బ్రహ్మచారీకుర్యాత్, తచ్ఛేషం కేశాన్ ధారయేత్ । జాతకర్మాది చౌళాన్తాన్ పితైవకుర్యాత్ । ఊర్ధ్వం శ్రుతవృత్తాదిసమ్పన్నః పితాఽన్యోవా కుర్యాత్ । పితురసన్నిధానే, సర్వమన్యః కుర్యాత్ । ప్రవాసాదాగతః పితా, అఙ్గాదఙ్గాదితిద్వాభ్యాం పుత్రమభిమన్త్ర్య, తాభ్యామేవమూర్ధన్యవఘ్రాయ, అగ్నిరాయుష్మానితి పఞ్చమ

న్త్రాన్ దక్షిణే కర్ణే జపేత్ । సర్వస్మాదాత్మన ఇత్యనూఘ్రాం పుత్రమభిమన్త్రయేత్ । ఏవం ప్రతిపుత్రం జ్యేష్ఠపుత్రక్రమేణ కుర్యాత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

నవమః ఖణ్డః

ఉపనయనమ్

అథోపనయనం పఞ్చమషష్ఠసప్తమాష్టమవర్షేషు వసన్తే కుర్యాత్ । సౌరచాన్ద్రనక్షత్రమానైర్గర్భాష్టమే కుర్యాదిత్యేకే । సుప్రక్షాళితపాణిపాదం ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం స్వాచాన్తం కుమారం దక్షిణత ఉపవేశ్య, ఉపనయనకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణ ప్రతిసరాభ్యుదయపుణ్యాహాని కృత్వా, అముకగోత్రమముకశర్మాణం కుమారముపనేష్య ఇతి సంకల్ప్య, యజ్ఞోపవీతం పరమమితి మన్త్రం సఋషిచ్ఛన్దో దైవతముచ్చార్య ఉపవీతం ధారయిత్వా, తన్మన్త్రం వాచయిత్వా, ఆచమయ్య, పరిషేచనాపోశనప్రాణాహుతిసహితం క్షారలవణవర్జం కుమారం భోజయిత్వా, చౌళవద్దిగ్వపనం కృత్వా, క్షౌరం కారయిత్వా, స్నాతం కుమారం దక్షిణత ఉపవేశ్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాది పాత్రసాదనాన్తే, అశ్మానమ్, సద్యఃకృత్తం వాసః, మౌఞ్జీమ్, అజినమ్, దర్భాన్, ఉదకమ్, కూర్చమ్, దణ్డం చ సాదయిత్వా, ఆజ్యభాగాన్తే కుమారస్య హస్తే పాలాశీం సమిధం ప్రదాయ, ఆయుర్దా దేవేతి మన్త్రముచ్చార్య ఆధేహీత్యుక్త్వా, కుమారేణ సమిధమాధాప్య, ఆతిష్ఠేమమితి మన్త్రముచ్చార్య అగ్నేరుత్తరతోఽశ్మానం దక్షిణేన పదా ఆతిష్ఠేతి బ్రూయాత్ । కుమారో దక్షిణేన పదా అశ్మానమాస్థాయ, తత్రైవాధస్తాత్ తిష్ఠేత్ । అథాచార్యః రేవతీస్త్వేతి ద్వాభ్యాం వస్త్రమభిమన్త్ర్య, యా అకృన్తన్ ఇతి తిసృభిః పరిధాప్య, పరీదం వాస ఇత్యేతయా కుమారమభిమన్త్రయేత । ఇయం దురుక్తాత్ - మిత్రస్య చక్షుః - ఆగన్త్రా - సముద్రాదూర్మిః - ఊర్జాయుషా - ఇత్యేతాన్మన్త్రాన్ స్వయముచ్చార్య, తత్తత్క్రియాః కృ

త్వా, పశ్చాత్కుమారం వాచయేత్ । ఇయం దురుక్తాత్ - ఋతస్య -
ఇతిద్వాభ్యాం త్రివృతాం మౌఞ్జీం కటిప్రదేశే త్రిఃప్రదక్షిణం పరిధా
ప్య, మిత్రస్యచక్షురిత్యేతయా అజినముత్తరలోమ ధారయిత్వా, అ
గ్నేరుత్తరతోదర్భాంత్సంస్తీర్య, తేషు ఆగన్త్రిత్యేతయాకుమారం ప్ర
త్యఙ్ముఖమవస్థాప్య, ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్నన్యవర్జితం స్వోదకాఞ్జలిం త
స్యాఞ్జలావానీయ, తేనోదకేన సముద్రాదూర్మిః - ఇత్యేతయా కుమారం
త్రిఃప్రోక్ష్య, అగ్నిష్టేహస్తమగ్రభీదిత్యాదిభిర్దశభిః తస్యసాఙ్గుష్ఠముత్తా
నం దక్షిణహస్తం గృహీత్వా, అగ్నయేత్వాపరిదదామ్యసావిత్యేకాద
శభిః ప్రతిమన్త్రమగ్న్యాదిదేవతాభ్యోదక్షిణార్ధంకించిత్కించిద్ధస్తం ప్ర
సార్యదత్వా, దేవస్యత్వేతి హస్తాభ్యామాలిఙ్గ్య, ఆత్మనస్సమీపం నీ
త్వా, యథాస్థానముపవిశ్య, సుప్రజాఃప్రజయేతి తస్య దక్షిణే కర్ణేజపి
త్వా, బ్రహ్మచర్యమాగామితి తం వాచయిత్వా, కోనామాసీతి పృ
చ్ఛేత్, అసౌనామాస్మీతి కుమారః ప్రతిబ్రూయాత్ । కస్యబ్రహ్మచా
ర్యస్య సావితిపృష్టే, ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మీతిప్రత్యుక్తే, అసా
వేషతే దేవసూర్యేతి స్వయముక్త్వా, అధ్వనామధ్వపతఇతి తం వాచ
యిత్వా, యోగేయోగఇత్యాదిష్వేకాదశసు ద్వితీయ్యచతుర్థౌ స్వయ
ముక్త్వా, స్వాహేతి కుమారం వాచయన్ హావయేత్ । అన్యాన్నవమ
న్త్రాన్ కుమారమేవవాచయన్ హావయిత్వా, జయాదిసంస్రావాన్తం
కృత్వా, భువస్స్వాహేతి హుత్వా, ప్రాయశ్చిత్త పరిషేచనప్రణీతా
మోక్షణాని కృత్వా, సదస్యాన్ ప్రణమ్య దక్షిణాం దత్వా అనుజ్ఞాప్య,
అగ్నేఃపశ్చాత్కుమారనిహితే కూర్చే, రాష్ట్రభృదసీతి ప్రాఙ్ముఖ
ఉపవిశేత్ । తతః కుమారఆచార్యం ప్రణమ్య, అభివాదయ్య, తస్యపురస్తా
త్ప్రత్యఙ్ముఖఆసీనో దక్షిణేన పాణినా తస్యదక్షిణం పాదం సవ్యేనస
వ్యముపసంగృహ్య, సావిత్రీంభో అనుబ్రూహీతి ప్రార్థయేత్ । ఆథా
చార్యః పాదాదౌ ప్రణవాదిం వ్యాహృతిత్రయమ్, అర్ధర్చాదౌ ప్రథ
మద్వితీయేవ్యాహృతీ, అనవానాదౌ తృతీయాం వ్యాహృతించ సంయో

జ్య, గాయత్రీం తస్యదక్షిణే కర్ణే జపిత్వా, తథైవ తం వాచయిత్వా, అవృధమసౌ సౌమ్యేతి దక్షిణహస్తేనోత్తరమోష్ఠముపస్పర్శయిత్వా, ఆచామయేత్ । నాత్రాదశ్మబ్దై శర్మ నిర్దిశేత్ । బ్రహ్మణఆణీస్థః, ఇతి హస్తాభ్యాం యుగపత్కర్ణావుపస్పర్శయిత్వా, సుశ్రవస్సుశ్రవసమితి పాలాశం బైల్వంవా దణ్డం ధారయిత్వా, ఆచమయ్య, స్మృతంచ మే ఇత్యాది సర్వవ్రతోభూయాసమిత్యన్తం వాచయేత్ । తతః కుమారః గురోవరంతే దదామీతి గురవే గాం దద్యాత్ । అథాచార్యో దక్షిణనాసికయా వాయుం సప్తదశకృత్వ ఆరోప్య, దేవస్యత్వేత్యుక్త్వా, రాజాత్వా వరుణోనయతు - దేవిదక్షిణేరుద్రాయ గామిత్యాది,ఆఙ్గిరసః ప్రతిగృణ్హో త్విత్యన్తముక్త్వా, తాం ప్రతిగృహ్య, ఉదాయుషేతి కుమారముత్థాప్య, తచ్చక్షురిత్యాది జ్యోక్చ సూర్యందృశ ఇత్యన్తైర్మన్త్రైరాదిత్యోపస్థానం కారయిత్వా, దక్షిణతో నిషాదితం బ్రాహ్మణం సమ్పూజ్య, ఆసమావర్తనాన్మత్తోఽయం నవిప్రయుజ్యేతేతి యం కుమారం కామయేత, తస్యదక్షిణహస్తమ్ యస్మిన్భూతంచ - ఇత్యేతయా స్వదక్షిణహస్తేన గృహీత్వా, అగ్నిముపతిష్ఠేత । తతః కుమారః త్రిః ప్రాణానాయమ్య, సమిధమాధాస్యామీతి సంకల్ప్య, ఉల్లిఖ్యావోక్ష్య, అగ్నింప్రతిష్ఠాప్య ప్రజ్వాల్య, పరిత్వా అగ్నే ఇతి పరిసమూహ్య, పరిషిచ్య, అగ్నయేసమిధమిత్యాదిభిర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైర్ద్వాదశ సమిధఆధాయ, తూష్ణీం పరిసమూహ్య, పరిషిచ్య, యత్తే అగ్నే ఇతి త్రిభిః, మయిమేధామితి త్రిభిశ్చాగ్నిముపతిష్ఠేత । ఏతమేవాగ్నిం త్ర్యహం ధారయేత్ । అస్మిన్నేవాగ్నౌ సాయం ప్రాతస్సమిధ ఆదధ్యాత్ । త్ర్యహాదూర్ధ్వమాసమావర్తనాత్సాయంప్రాతర్లౌకికాగ్నౌ సమిదాధానమ్, సాయమేవేత్యేకే । అథాచార్యః కుమారం బ్రహ్మచార్యసీత్యాదీన్ షడర్థాన్ సంశాసయేత్, ప్రతిసంశాసనం బాఢమితిబ్రూయాత్ । అథాచార్యస్తస్మై అరిక్తం పాత్రం ప్రయచ్ఛన్ మాతరమేవాగ్రే భిక్షస్వ భగినీంవేతి బ్రూయాత్ । సచ భవతి భిక్షాందేహీతి మాతరమేవాగ్రే భిక్షేత స్వభగినీంవా । తత్సమాహృత్య

ఉపనిధాయ, భైక్షమిదమాహృతమిత్యాచార్యాయ బ్రూయాత్. తత్సు భైక్షమిత్యాచార్యః ప్రతిగృహ్ణీయాత్. కుమారస్త్ర్యహం క్షారలవణ వర్జం భుఞ్జీత, మన్త్రవద్ధృతమేవ వస్త్రం ధారయేత్. చతుర్థే ఒహని తద్విస్రస్య, అన్యద్వస్త్రం పరిధాయ, గురో వాసస్తే దదామి, ఇతి పూర్వధృతం వస్త్రమాచార్యాయ దద్యాత్. అథాచార్యః, వాయుం పూర్వవదారోప్య, యస్య తే ప్రథమవాస్యగ్ంహరామ ఇత్యేతయా తత్ప్రతిగృహ్ణీయాత్. మాతరి గర్భిణ్యాం రజస్వలాయాం వా, పుత్రస్యోపనయనం న కుర్యాత్.

* అథ పునస్సంస్కార నిమిత్తాని *

తీర్థయాత్రాం వినా, అఙ్గ వఙ్గ కళిఙ్గ సౌవీర సౌరాష్ట్ర మాగధావన్తి దక్షిణాపథాదిదేశగమనే, సిన్ధుతరణే, మద్యపానే, విణ్మూత్రప్రాశనే, అనధ్యయనదివసే తత్పూర్వేద్యుశ్చోపనయనే, సర్వేషాం పునరుపనయనం కార్యమ్. బ్రహ్మచారిణస్తు పితృ మాతృ మాతామహాచార్యోపాధ్యాయ మాతృవ్యతిరిక్తప్రేతకార్యకరణే, పితృమాతృ జ్యేష్ఠభ్రాత్రాచార్య వ్యతిరిక్తోచ్ఛిష్టాన్న ప్రేతాన్నాశౌచాన్న గణాన్న గణికాన్నశూద్రాన్న సూతకాన్న శ్రాద్ధాన్న భోజనే, అనిర్దశాహక్షీరపానే, మధుమాంసభక్షణే, మాతరి రజస్వలాయాముపనయనే చ, పునరుపనయనం కార్యమ్. ఉపవీతపరిత్యాగే షట్కృచ్ఛ్రాణి కృత్వా, పునరుపనయనం కుర్యాత్. వపనాజినమౌఞ్జీదణ్డధారణభిక్షాచరణ త్రిరాత్రవ్రతాని చ పునరుపనయనే వర్జయేత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం
దశమఖణ్డః

అథోపవీతవిధిః

స్వాధ్యాయదివసే పూర్వాహ్ణే శుచికార్పాసనిర్మిత సూత్రం ప్రణవేన వ్యాహృతిత్రయేణ చాభిమన్త్ర్య, చతురఙ్గుళమానేన షణ్ణవ

తిసఙ్ఖ్యయా సూత్రమచ్ఛిన్నం త్రిగుణీకృత్య , ప్రణవవ్యాహృతిభిః ప్రోక్ష్య , కూర్చోపరి నిధాయ , ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభిః, హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకాఇతి చతసృభిః , పవమానస్సువర్జనఇత్యేతేనానువాకేనచదర్భైః ప్రోక్ష్య, తంప్రత్యఙ్ముఖేన గృహీతమధ్యం గృహీత్వా గ్రాక్ప్రాఙ్ముఖా దక్షిణహస్తోర్ధ్వంపాణిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిభిరనువర్త్య సావిత్ర్యాత్రిగుణీకృత్య , ప్రాణానాం గ్రన్థిరసీతి సూత్రాగ్రేణపార్శ్వయోర్మధ్యే చావేష్ట్య, శ్లిష్టంకృత్వా , వామహస్తోర్ధ్వం , భూరగ్నిం - భూర్భువస్సువరిత్యనువాకాభ్యామనువర్త్య , దర్భైర్ఘృష్ట్వా , దర్భాస్తృతేశుచౌదేశే ప్రసార్య , తదుపరిద్వాదర్భాప్రాస్య, త్రిః కరధ్వనిం కృత్వా , సూత్రభ్రమణం నావేక్షేత , అనన్తరం తత్సూత్రమాదాయ , అశ్వత్థాది యాజ్ఞీయవృక్షే , పితృభ్యో నమఇతి బధ్వా, సూత్రంకుటిలం ప్రణవవ్యాహృతిభిః ఋజూకృత్య , త్రివలయం కృత్వా, అగ్రాభ్యాంమధ్యమావేష్ట్య,పునస్సూత్రత్రయంపరివేష్ట్య,ప్రాణానాం గ్రన్థిరసీతి బ్రహ్మగ్రన్థిం కృత్వా , శుచౌదేశే గోమయోపలిప్తే వ్రీహీన్నిధాయ , తదుపరి జలపూర్ణం సకూర్చం సయాజ్ఞీయశాఖంకుమ్భంనిధాయ, తస్మిన్ ప్రణవవ్యాహృతిభిర్వ్యస్తాభిర్యజ్ఞోపవీతంనిధాయ, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠాంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య , యజ్ఞోపవీతంస్పృశన్ ప్రణవాదిభిః వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః ప్రతిష్ఠామన్త్రైశ్చప్రతిష్ఠాప్య, భూరగ్నిం చేత్యనువాకేనాభిమన్త్ర్య, నవతన్తుదేవతాః - పృథివీమపో౽గ్నిం వాయుమాకాశంప్రాణమాత్మానమన్తరాత్మానంపరమాత్మానమ్ , గ్రన్థిత్రయదేవతాః - బ్రహ్మాణంవిష్ణుం రుద్రమ్ , యజ్ఞోపవీతదేవతామ్ - పరమాత్మానం చావాహ్య , ఆసనాదిభిరభ్యర్చ్య, ఆసత్యేన - ఉద్వయమ్ - ఉదుత్యమ్ - చిత్రందేవానామ్, ఇతి చతుర్భిరాదిత్యాయప్రదర్శ్య , పూర్వవన్నిధాయ,యజ్ఞోపవీతంస్పృశన్, అష్టోత్తరశతంగాయత్రీంజపిత్వా , త్ర్యమ్బకం యజామహ ఇతి సకృజ్జపిత్వా , ఉత్తానేనదక్షిణహస్తేన అవాచీనేన వామహస్తేనచ యజ్ఞోపవీతంగృహీత్వా , సఋషిచ్ఛన్దోదైవతం

యజ్ఞోపవీతం పరమంపవిత్రమితిమన్త్రేణ ధారయేత్। ప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనే కుర్యాత్। విచ్ఛిన్నైకతన్తుమ్, భుక్త్వానిర్మితమ్, త్రిభిర్నానువర్తితమ్, అనువర్తనే మనుష్యమార్జాలాదిభిరధోగతమ్, పూయశోణిత విణ్మూత్ర శ్లేష్మోచ్ఛిష్టదూషితమ్, అశుచిస్పృష్టమ్, అశుచిక్షేత్రసమూద్భూత కార్పాసనిర్మితమ్, విణ్మూత్రోత్సర్జనే చణ్డాలైర్గ్రామచణ్డాలైశ్చసమ్భాషణే నివీతంకృత్వా దక్షిణకర్ణే అనిక్షిప్తంచోపవీతం పరిత్యజేత్ । భుజకూర్పరమణిబన్ధేషు ఉపవీతేగతే, త్రీన్ షడ్ద్వాదశ ప్రాణాయామాన్ క్రమేణ కుర్యాత్ । క్రోధాన్మోహాద్వా యజ్ఞోపవీతచ్ఛేదనే, నద్యాంస్నాత్వా, అష్టసహస్రగాయత్రీం జపేత్ । ఉపవీతనాశే, యావదుపవీతంనలభ్యతే తావత్ కార్పాస తన్తు గోవాలకుశేష్వన్యతమేన కృతమ్, పరిమణ్డలితం వస్త్రంవా ధారయేత్ । ఏకరాత్రమప్యుపవీతేన వినా శూద్రో భవతి.

* అథోపాకర్మ *

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం ప్రాతఃకాలే, తైష్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయోత్సర్జనాకరణదోషప్రాయశ్చిత్తార్థమష్టోత్తర సహస్రం కామోకార్షీన్మన్యురకార్షీదితిమన్త్రజపం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, తన్మన్త్రం జపేత్ । అనన్తరం బ్రహ్మచారీ కేశాన్వాపయేత్ ।.అథాపరాహ్ణే శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయోపాకర్మ కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, కౌపీన కటిసూత్ర వస్త్రోపవీత మౌఞ్జ్యజిన దణ్డాన్నవాన్ తత్తన్మన్త్రేణ యథార్హం ధృత్వా, పురాతనాన్ పరిత్యజ్య, స్నాత్వా ఆచమ్య, నివీతంకృత్వా, ప్రజాపతిం సోమమగ్నిం విశ్వాన్ దేవాన్ సాంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీర్బ్రహ్మాణం సదసస్పతించ నవైతాన్ కాణ్డఋషీన్ ఋషితీర్థేన తిలాక్షతోదకైస్త్రిస్త్రిస్తర్పయిత్వా, ఆచమ్య, శుష్కవస్త్రం ధారయేయుః । అథాచార్యః, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిముఖాన్తే శిష్యైరన్వారబ్ధః, ప్రజాపతయే కాణ్డఋషయే స్వాహేత్యాదిభిర్నవభిర్హుత్వా, ఇషేత్వేత్యాదీంశ్చతురోఽనువాకానధ్యాప్య, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తే, అభ్యు

దయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । పరేద్యుర్మహానద్యాం తత్సమ్బన్ధిని
వా జలే స్నాత్వా, మిథ్యాధీతప్రాయశ్చిత్తార్థం సావిత్ర్యా సమిత్స
హస్రమాధాస్యామీతి సంకల్ప్య, అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, పరిషి
చ్య, ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయా సావిత్ర్యా ఘృతాభ్యక్తం సమిత్స
హస్రమేకైకమాధాయ, పరిషిచ్య, అగ్నే నయేత్యగ్నిముపతిష్ఠేత్ । అ
థవా సావిత్రీం సహస్రకృత్వో జపిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, ప్రణవాదీనా
మృష్యాదిపూర్వకం ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా, సప్తవ్యాహృతి
పూర్వికాం గాయత్రీం శిరసా సహ దశవారం జపిత్వా, ఆయాత్విత్యా
వాహనాదిపూర్వకం సహస్రం జపిత్వా, త్రిః ప్రాణానాయమ్య, గా
యత్రీమభివాద్య, ఉత్తమే శిఖరే దేవీ త్యుద్వాసయేత్ .

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయామ్

ఏకాదశఖణ్డః

అథ ప్రాజాపత్యాది వ్రతాని

ప్రాజాపత్యసౌమ్యాగ్నేయవైశ్వదేవాఖ్యాని చత్వారి వ్రతాని
చత్వారి కాణ్డాని చత్వార్యుత్సర్జనాని తత్తద్వ్రతాని చరిత్వా, తత్తత్
కాణ్డాధ్యయనాన్తే తత్తదుత్సర్జనాని కుర్యాత్ । కాణ్డానాం సఙ్కీర్ణత్వేన
తథాఽధ్యయనాభావేఽపి యదాకదాచిదుత్తరాయణే వివాహాత్ప్రాగ్వ్ర
తాన్యుత్సర్జనాని చ కుర్యాత్ । బ్రహ్మచర్యవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తం ష
డబ్దకృచ్ఛ్రాది కృత్వా, ఉప్తకేశం స్నాతం శిష్యం దక్షిణత ఉపవేశ్య
ఆచార్యః, అముకగోత్రమముకశర్మాణం మాణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతేన క
ర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామీతి శి
ష్యం వాచయిత్వా, వస్త్రయజ్ఞోపవీతాది ఉపాకర్మవద్ధారయిత్వా, పు
రాతనాని త్యాజయిత్వా, స్నాతం శిష్యం సోమాగ్నివిశ్వేదేవవర్జం కా
ణ్డఋషితర్పణం పూర్వవత్ కారయిత్వా, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిము
ఖాన్తే శిష్యేణాన్వారబ్ధః ప్రజాపతయే కాణ్డఋషయే స్వాహేతి హుత్వా,

ప్రజాపతే నత్వదేతాని - రయీణామ్పతిమ్ - ప్రజాపతే త్వన్నిధిపాః - తవేమేలోకాః - ప్రజాపతింప్రథమమ్ - యోరాయఈశే - ఇతిషడ్భిః, సాగ్ంహితీభ్య ఇత్యాదిభిశ్చహుత్వా, అగ్నే వ్రతపతేకాణ్డఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామీత్యాదిభిశ్చతుర్భిరగ్న్యుపస్థానం కారయిత్వా, ఆచారోక్తజయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తే ఽభ్యుదయం పుణ్యాహం చకుర్యాత్। ఏవమేవోత్సర్జనమ్। ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనేన కర్మణా సంస్కరిష్యామి, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం చరిష్యామి, ప్రాజాపత్యవ్రతమచారిషమ్, ఇతి భేదః.

అథాపరాహ్ణే గ్రామాద్బహిః, అముకగోత్రమముకశర్మాణం మాణవకం సౌమ్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య, సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి శిష్యంవాచయిత్వా, వస్త్రయజ్ఞోపవీతాది పూర్వవద్ధారయిత్వా, స్నాతం శిష్యంప్రజాపత్యగ్ని విశ్వేదేవవర్జంకాణ్డఋషితర్పణం పూర్వవత్కారయిత్వా, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాది పాత్రసాదనాన్తే, చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధః, ఉదకుమ్భమ్, నవవస్త్రంచ సాదయిత్వా, అగ్నిముఖాన్తే శిష్యేణాన్వారబ్ధః, సోమాయ కాణ్డఋషయే స్వాహేతిహుత్వా, సోమోధేనుమ్ - అషాఢంయుత్సు - త్వగ్ంసోమక్రతుభిః - యాతేధామాని హవిషా - త్వమిమా ఓషధీః - యాతేధామాని దివియాపృథివ్యామ్ - ఇతి షడ్భిః, సాగ్ంహితీభ్య ఇత్యాదిభిశ్చ, జుహుయాత్। తతశ్శిష్యోఽగ్నేః పురస్తాద్ధాన్యోపరిస్థాపితం సకూర్చం వస్త్రవేష్టితముదకుమ్భముపస్పృశ్య, నమోవాచ ఇత్యనువాకం జపిత్వా, పృథివీ సమిత్ - అన్తరిక్షగ్ంసమిత్ - ద్యౌస్సమిత్ - ప్రాజాపత్యామేసమిదసి - ఇతి చతుర్భిరాజ్యాభ్యక్తాశ్చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధోఽగ్నావాధాయ, అగ్నే వ్రతపతేకాణ్డఋషిభ్యః సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామి, ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిరగ్న్యుపస్థానం కుర్యాత్। అథాచార్యః, యుఞ్జతేమనఇత్యాదీనాం, దేవావైసత్రమాసతేత్యాదీనాం చానువాకానాం ప్రథమపదాని, యుఞ్జతేనవితేతి పదద్వయంవా, శిష్యం వాచయిత్వా, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తంకుర్యాత్। తతశ్శిష్య ఉదకుమ్భ

ముపస్పృశ్య, శన్నోవాతఃపవతామిత్యనువాకంజపిత్వా, వాచంయచ్ఛేత్ । అథాచార్యశ్శిష్యస్య సముఖంశిరః నవవస్త్రేణప్రదక్షిణం వేష్టయిత్వా, అస్తమితే గ్రామంప్రాపయేత్ । తాంరాత్రిం శిష్యోవాగ్యతస్తిష్ఠేత్, ఆసీతవా । శ్వోభూతే గ్రామాద్బహిర్గత్వా శిరోవేష్టనవస్త్రమపనీయ, ఆచార్యాయ దత్వా, అగ్నిమాదిత్య ముదకుమ్భమాకాశం గిరిం వత్సం సువర్ణంచ యథాసమ్భవ మాచార్యదర్శితం దృష్ట్వా, వయస్సుపర్ణా ఇత్యాదిత్యముపతిష్ఠేత । ఏవమేవోత్సర్జనమ్ । యుఞ్జత ఇత్యాదివాచనం శిరోవేష్టనాద్యాదిత్యోపస్థానాన్తంచ వర్జయేత్ । ద్యౌస్సమిదిత్యాదిభిస్సమిదాధాన మాదిత్యవ్రతపత ఇత్యాదిభి రుపస్థాన మాచార్యాయవరదానం చకుర్యాత్ .

ప్రాజాపత్యవ్రతవదాగ్నేయవ్రతమ్ । ప్రజాపతి సోమవిశ్వేదేవవర్జం తర్పణమ్ । అగ్నయే కాణ్డఋషయే స్వాహా, అగ్నేనయేతి షడ్భిస్సాంహితీభ్య ఇత్యాదిభిశ్చ హోమః, ఆగ్నేయవ్రతంచరిష్యామి, ఇతిభేదః । ఏవమేవ వైశ్వదేవవ్రతమ్ । ప్రజాపతిసోమాగ్నివర్జం తర్పణమ్, విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః కాణ్డఋషిభ్యస్స్వాహా, ఆనోవిశ్వేఅస్త్రాగమన్తు దేవా ఇతిషడ్భిః, సాంహితీభ్యఇత్యాదిభిశ్చ హోమః, వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామీతి భేదః । ఉత్సర్జనేతు వ్రతమచారిషమితి .

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం
ద్వాదశఖణ్డః

అథసమావర్తనమ్

స్నానకర్మ కరిష్యమాణ స్సూర్యోదయాత్ప్రాగ్వ్రజం ప్రవిశ్య అన్తర్లోమ్నా చర్మణా ద్వారమాచ్ఛాద్య ఆసాయం తత్రైవ వసేత్ । తస్మిన్నహని బహిరాతపే ననిర్గచ్ఛేత్ । మధ్యన్దినే స్నానకర్మ కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాది పాత్రసాదనాన్తే పాలాశీంసమిధమ్, కటమ్, క్షురమ్, శీతముష్ణంచ జలమ్, యవాన్, శకృత్, ద

ర్భాః, ఔదుమ్బరం దన్తకాష్ఠమ్, స్నానీయమ్, నవవస్త్రద్వయమ్, ఉపవీతద్వయమ్, చన్దనమ్, సాపధానమ్, సూత్రప్రోతం సౌవర్ణమణిమ్, బాదరమణిమ్, కుణ్డలద్వయమ్, స్రజమ్, అఞ్జనమ్, ఆదర్శమ్, ఉపానహౌ, ఛత్రమ్, వేణుదణ్డంచ సాదయిత్వా, ఆజ్యభాగాన్తే, పాలాశీం సమిధమాజ్యాభ్యక్తామ్, ఇమంస్తోమమిత్యేతయాఽగ్నావాధాయ, అగ్నేః పశ్చాత్కటే ఏరకాయాం వోపవిశ్య, త్రియాయుషమిత్యేతయా క్షురమభిమన్త్ర్య, శివోనామాసీతికస్మైచిన్మన్త్రవిదే ప్రదాయ, తేన చౌళవద్దిగ్వపనేకృతే నాపితేన సర్వాఙ్గవపనంకారయిత్వా, స్నాత్వా, వ్రజస్యపశ్చిమార్ధ ఉపవిశ్య, మౌఞ్జీంవిస్రస్య, కస్మైచిద్బ్రహ్మచారిణేదద్యాత్। సతామిదమహమముష్యేత్యుదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బేవా, ఆచ్ఛాదయేత్। అథోష్ణా అపశ్శీతాస్వానీయ, తాభిః, ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభిః, హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాఇతి చతసృభిశ్చస్నాత్వా, అన్నాద్యాయవ్యూహధ్వమిత్యౌదుమ్బరేణ కాష్ఠేన దన్తధావనం కృత్వా, ధాత్రీపిష్టాదినా స్నానీయేన దేహం శిరశ్చానులిప్య స్నాత్వా, సోమస్య తనూరసీత్యహతం వాసః పరిధాయ, ద్విరాచమ్య, ఉపవీతద్వయం ధృత్వా, నమోగ్రహాయచేత్యేతైః కస్తూరికాది గన్ధద్రవ్యైర్వాసితం చన్దనం దేవతాభ్యః ప్రదాయ, అప్సరస్సుయోగన్ధఇత్యేతయా ఆత్మానమనులిప్య, వజ్రవైడూర్యాదినోభయతః పరిగృహీతం సూత్రప్రోతం సౌవర్ణం మణిమ్, ఇయమోషధేత్రాయమాణేత్యేతయా ఉదపాత్రే త్రిఃప్రదక్షిణమావృత్య, అపాశోస్యరోమా ఇత్యేతయా కణ్ఠే మణి మాబధ్య, సూత్రప్రోతం బాదర మణిం పూర్వవత్తూష్ణీం త్రిరావృత్య, సవ్యేపాణౌ బధ్నీయాత్। అథ మన్త్రవిత్కశ్చిద్బ్రాహ్మణః, రేవతీస్త్వేతిద్వాభ్యాంనవంవస్త్రమభిమన్త్ర్య, యాఅకృన్తన్నితి తిసృభిరుత్తరీయంధారయిత్వా, ధృతోత్తరీయం తమ్, పరీదంవాసఇత్యేతయాఽనుమన్త్రయేత్। అథోత్తరీయస్యదశాయాం కుణ్డలేబధ్వా, తేదర్వ్యగ్రేస్థాపయిత్వా, సవ్యే

న హస్తేన తయోరుపర్యాజ్యమానీయ, తేనాజ్యేన, ఆయుష్యం వర్చస్యమిత్యష్టాభిః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, కుణ్డలే అపనీయ, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తం కృత్వా, ఆయుష్యంవర్చస్యమిత్యష్టాభిరేవదక్షిణకర్ణే, పునశ్చ తాభిరేవ సవ్యేకర్ణేచ క్రమేణకుణ్డలే ధృత్వా, శుభికేశిర ఇతి ద్వాభ్యాం శిరసి స్రజమాబధ్య, యదాఞ్జనమ్ - మయిపర్వతపూరుషమితి ద్వాభ్యామక్ష్ణోర్యుగపదఞ్జనంధృత్వా, యన్మేవర్చ ఇత్యేతయా ఆదర్శమవేక్ష్య, ప్రతిష్ఠేస్థ ఇత్యుపానహౌ యుగపద్ధృత్వా, తూష్ణీంఛత్రమాదాయ, ప్రజాపతేశ్శరణమసీతి ఆత్మానమాచ్ఛాద్య, దేవస్యత్వేత్యాది యత్పాపం తన్నివారయేత్యన్తేనశిరఃప్రమాణమృజుంసత్వచమసుషిరం యుగ్మపర్వయుక్తం సకల్మాషం కాకపృష్ఠరహితం తం వైణవదణ్డమాదాయ ఆనక్షత్రోదయాన్మౌనీభూత్వా, ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య, దేవీష్షడుర్వీరితి ప్రాగాద్యధరాన్తాష్షడ్దిశఉపస్థాయ, మాహాస్మహీతి నక్షత్రాణి చన్ద్రమసంచ యుగపదుపస్థాయ, అభ్యుదయంపుణ్యాహంచ కృత్వా, మిత్రేణసహాలోచ్య, వివాహం సంన్యాసంవా కుర్యాత్.

ఏవం స్నానకర్మకర్తుమశక్తస్తూష్ణీం స్నానకర్మకరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, సర్వాఙ్గవపనంకారయిత్వా, స్నాత్వా, మౌఞ్జీం విస్రస్య బ్రహ్మచారిణేదత్వా, దన్తధావనాద్యుత్తరీయధారణాన్తమమన్త్రకంకృత్వా, అగ్నింప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, పరిషిచ్య, ప్రజాపతిం మనసాధ్యాయంస్తూష్ణీం పాలాశీంసమిధమగ్నావాధాయ, పరిషిచ్య, కుణ్డలధారణాదీనిసర్వాణ్యమన్త్రకం కృత్వా, అభ్యుదయంపుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । సమావర్తనప్రభృత్యావివాహాత్ సాయంప్రాతర్లౌకికాగ్నింప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, ఆజ్యం దర్వీంచసంస్కృత్య, పరిషిచ్య, వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః, అనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చ ఆజ్యేనహుత్వా, అగ్నిముపతిష్ఠేత । సంన్యాసం కర్తుకామోఽపి చత్వారి వ్రతానిసమావర్తనంచకృత్వైవ సంన్యసేత్ । నైష్ఠికస్తు సోత్సర్జనాని చత్వారివ్రతాని చరిత్వా, సమావ

ర్తనం కృత్వైవ కాషాయవాసా యావజ్జీవం బ్రహ్మచర్యం చరేత్ । ఉప కుర్వాణ ఉద్వాహేత్సంన్యసేద్వా.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయామ్
త్రయోడశఃఖణ్డః

॥ వివాహః ॥

ఉద్వాహంకరిష్యమాణ స్స్వయంవా, అన్యోవా, అముకగోత్రస్య అముకశర్మణోవరస్య, అముకగోత్రాయాఅముకనామ్న్యాః కన్యాయా శ్చోభయోరుద్వాహకర్మాఙ్గముజ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధంచ కుర్యాత్। అథవరోవరాన్ప్రేషయిష్యఇతి సంకల్ప్య, సుహృదస్సమవేతాన్వేదవిదశ్చతురోబ్రాహ్మణాన్, ప్రసుగ్మన్తేతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య, యూయమ్ అముకగోత్రామముకనామ్నీం కన్యామహ్యం వృణీధ్వమితి పేషయేత్। తతస్తేదుహితృమన్తంగత్వా, అముకగోత్రాయ అముకశర్మణేవరాయ, అముకగోత్రామముకనామ్నీం భవదీయాం కన్యాం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః వృణీమహఇతిబ్రూయుః। తతోదుహితృమాన్దాస్యామీతి ప్రతిబ్రూయాత్ । తతస్తే ప్రత్యాగత్య సిద్ధార్థావయమితి వరాయావేద్య తందుహితృమతోగృహమానయేయుః । తత్రసుస్నాతా మహతవాససం గన్ధానులిప్తాం స్రగ్విణీం భుక్తవతీమలఙ్కృతాం కన్యాం స్వయంనైవం భూతోవరఃపశ్యేత్। అథోపోషితో దుహితృమాన్కృతస్నానాదిః కన్యాదానం కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య, వరాయ ఆసనం దత్వా, భార్యావర్జితేన జలేన వరస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య, ఆచమ్య ఆచమయ్య, వస్త్రభూషణ, గన్ధపుష్పాణి, గామ్, భూమించ యథాశక్తిదత్వా, అముకగోత్రస్య అముకశర్మణోనప్త్రీం అముకశర్మణఃపౌత్రీం అముకశర్మణఃపుత్రీం అముకనామ్నీం మదీయామిమాం కన్యాం, అముకగోత్రస్య అముకశర్మణోనప్త్రే అముకశర్మణఃపౌత్రాయ అముకశర్మణఃపుత్రాయ అముకశర్మణేవరాయ తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతి

పాదయామీతి ప్రత్యఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ ప్రాఙ్ముఖస్య వరస్య దక్షిణహస్తే కన్యాయా దక్షిణహస్తం సహిరణ్యముదకపూర్వకం దద్యాత్ । వరస్తాం ప్రతిగృహ్య వివాహస్థానఉపవిశ్య, ఉద్వాహకర్మ కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య, మథితం శ్రోత్రియాగారాదాహృతంవాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, కన్యాశాలాంగచ్ఛేత్ । ఆగతాయ వరాయ దాతామధుపర్క ప్రదానం కరిష్యఇతి సంకల్ప్య, ఆసనార్థమయంకూర్చఇతి కూర్చం నిక్షిపేత్ । తస్మిన్ వరే, రాష్ట్రభృదసీతి ప్రాఙ్ముఖఉపవిష్టే, పాదప్రక్షాళనార్థం జలపాత్రమాదాయ, దాతా, ఆపఃపాద్యాఇతి బ్రూయాత్ । వరస్తజ్జలమ్, ఆపఃపాదావనేజనీరిత్యేతయాఽభిమన్త్ర్య, ప్రక్షాళనార్థం పూర్వందక్షిణపాదం ప్రసారయేత్ । దాతాపూర్వవత్పాదౌ ప్రక్షాళయేత్ । వరః, అపఉపస్పృశ్య ప్రక్షాళయితారం దక్షిణేభుజే స్పృష్ట్వా, ప్రతిలోమేన పాణినా, మయిమహఇతి స్వహృదయమభిమృశ్య, అపఉపస్పృశ్య ఆచామేత్ । దాతామృణ్మయె పాత్రే పుష్పాక్షత సంయుక్తమర్హణార్థం జలమానీయ్య సకూర్చాభ్యాం సవ్యదక్షిణపాణిభ్యామధస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిగృహ్య, అర్హణీయా ఆప ఇతి బ్రూయాత్ । వరః ఆమాగన్నిత్యేతయాఽభిమన్త్ర్య, తదేకదేశే దాత్రా సాఞ్జలౌ దీయమానె, విరాజోదోహోఽసీతి జపిత్వా తచ్ఛేషం దాత్రా పురస్తాన్నీయమానమ్, సముద్రంవః ప్రహిణోమీత్యేతయాఽనుమన్త్రయేత్ । దాతా వరాయ వస్త్రకుణ్డలాఙ్గులీయకాదిదత్వా, దధి మధు ఘృతంచ కస్మింశ్చిత్ పాత్రె సంసృజ్య, బృహతా కాంస్యపాత్రేణ పిధాయ, పూర్వవత్పరిగృహ్య, మధుపర్క ఇతి బ్రూయాత్ । వర స్తం పాణిభ్యాంపరిగృహ్య పిధానపాత్రమపనీయ, త్రయ్యైవిద్యాయై ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య, ఆచమ్య, అమృతోపస్తరణమసీత్యపః ప్రాశ్య, యన్మధునోమధవ్యమ్ - ఇత్యేతయా మధుపర్కం త్రిః ప్రాశ్య, అమృతాపిధానమసీతి పునరపః ప్రాశ్య, ఆచామేత్ । తతోదాతా వరాయగాం ప్రదర్శ్య, గౌరితిబ్రూయాత్ । వరః పాణిభ్యాం తాం పరిగృహ్య, యజ్ఞోవర్ధతామ్ - ఇత్యాదీన్మ

న్త్రాన్ ఉపాంశు జపిత్వా, ఓముత్సృజేత్యుచ్చైః ప్రతిబ్రూయాత్। సి
ద్ధేన్నే దాతా తిష్ఠన్ వరాయ, భూతమితి బ్రూయాత్। వరస్తదన్నం సు
భూతం సావిరాడిత్యుపాంశ్వభిమన్త్ర్య, ఓం కల్పయతేత్యుచ్చైః ప్రతి
బ్రూయాత్। తతో దాతా వరం భోజయేత్। తతో వరస్తణ్డులరాశిస్థాం
ధాన్యరాశిస్థాం వా కన్యాం దృష్ట్వా, అభ్రాతృఘ్నీమిత్యేతాం జపిత్వా
చక్షురుపసంహృత్య, అఘోరచక్షురిత్యేతయా కన్యాదృష్టౌ స్వదృష్టిం
నిపాత్య, అవయవశస్సమీక్ష్య, తయా సహ దర్భేష్వాసీనః, ఆవాభ్యాం కర్మా
ణి కర్తవ్యాని, ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యా ఇతి సంకల్ప్య, అఙ్గుష్ఠానా
మికాభ్యాం దర్భం సంగృహ్య, తేన, ఇదమహం యా త్వయీతి తస్యాః
భ్రువోర్మధ్యం సంమృజ్య, పశ్చాన్నిరస్యాప ఉపస్పృశేత్। తయా వా త
న్మాత్రాదిభిర్వా అన్యోన్యవియోగచిన్తయా రోదనే కృతే, జీవాగ్ంరుదన్తీ
త్యేతాం జపేత్। తతో వేదవిదశ్చతురో బ్రాహ్మణాన్ వధూస్నానార్థ
ముదకమాహర్తుం, వ్యృక్షతూర్యమిత్యేతయోచ్చైః ప్రేషయేత్। తే
చ యత్ర పూర్వం పురుషాస్స్నానాదిషు న మృతాః, తత ఉదకమానయే
యుః। తతో వరో దర్భైః కృతం వలయమ్, అర్యమ్ణో అగ్నిమితి తస్యాశ్శిర
సి నిధాయ, తదుపరి, ఖేనస ఇత్యేతయా దక్షిణం బాహ్యయుగచ్ఛిద్రం
నిధాయ, తస్మిన్ ఛిద్రే, శనైః, హిరణ్యమిత్యేతయా హిరణ్యమన్తర్ధా
య, పూర్వమాహృతేన జలేన, హిరణ్యవర్ణా ఇతి పఞ్చభిస్తాం స్నా
పయిత్వా, పరి త్వా గిర్వణో గిర ఇత్యేతయా అహతం వాసః పరిధాప్య,
ద్విరాచమయ్య, మాఙ్గల్యతన్తునానేతి ఆసీనాయాః కన్యాయాః కణ్ఠే మా
ఙ్గల్యసూత్రం బధ్వా, ఆశాసానా సౌమనసమిత్యేతయా తస్యాః కట్యాం
యోక్త్రేణ సన్నహ్య, స్వస్య దక్షిణేన హస్తేన తస్యా దక్షిణహస్తం గృ
హీత్వా, పూషా త్వేతో నయత్విత్యేతయాగ్నేరభిముఖమానీయ్య, అ
గ్నేః పశ్చాదుదగగ్రం కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ దక్షిణతో వధూరుత్తరతస్స్వయ
ఞ్చ యుగపదుపవిశ్య, పాత్రసాదనాన్తే అశ్మానం లాజాంశ్చ యుగ
పత్సాదయిత్వా, ఆజ్యభాగాన్తే, సోమః ప్రథమ ఇత్యేతాభ్యాం తాము

భిమన్త్రీ, తస్యాఉత్తానం సాఙ్గుష్ఠం దక్షిణహస్త మవాచీనేన స్వదక్షిణహస్తేన,గృభ్ణామితఇతి చతసృభిర్గృహీత్వా, తయాసహాగ్నేరుత్తరతో గత్వా, తతఆరభ్య ప్రాగాయతాన్యుదగాయతానివా సప్త పదాని, ఏకమిషఇత్యాదిభిః సప్తభిః ప్రతిమన్త్రం దక్షిణేన పదా ప్రక్రమ్య, సప్తమే పదే నిహితే, సఖాసప్త పదేత్యాది సూనృతఇత్యన్తం జపిత్వా, అగ్నిం ప్రదక్షిణం కుర్యాత్ । సర్వేష్వపి ప్రదక్షిణేష్వాజ్యస్థాలీం ప్రోక్షణీం ప్రణీతి మశ్మానం లాజాంశ్చాభ్యన్తరేకృత్వా, దక్షిణతో నిషాదితస్య బ్రాహ్మణస్యాగ్నేశ్చాన్తరాగచ్ఛేత్ । ఏవం పత్న్యాసహప్రదక్షిణం కృత్వా, యథాస్థానముపవిశ్య, హస్తం ముక్త్వా పత్న్యాఽన్వారబ్ధః, సోమాయజనివిదేస్వాహేత్యాదిభి ష్షోడశభిః ప్రతి మన్త్రం హుత్వా, అగ్నేరుత్తరతోఽశ్మానమ్, ఆతిష్ఠేమమశ్మానమితి పత్నీం దక్షిణేన పదాఽశ్మానమాస్థాప్య, దర్వీసంస్కారవత్పత్న్యాఅఞ్జలింసంస్కృత్య, తస్మిన్నుపస్తీర్య, ద్విర్లాజానావపేత్ । జమదగ్నీనాంత్రిః । పత్న్యాస్సోదర్యోలాజానావపేదిత్యేకే । అభిఘార్యవధ్వఞ్జలింగృహీత్వా, తేనదేవతీర్థేన, ఇయంనారీత్యేతయా హుత్వా, తస్యాహస్తంగృహీత్వోత్థాయ, తుభ్యమగ్రేపర్యవహన్నితితిసృభిస్తయాసహాగ్నింప్రదక్షిణంకృత్వా, పునరశ్మానమాస్థాప్యోపవిశ్య, అర్యమణన్నుదేవమితి పూర్వవల్లాజాన్హుత్వా, పూర్వవత్ప్రదక్షిణం కృత్వా, పునరశ్మానమాస్థాప్యోపవిశ్య, త్వమర్యమా భవసీతి పునర్లాజాన్హుత్వా, పునః ప్రదక్షిణంకృత్వా, యథాస్థానముపవిశ్య, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తంకృత్వా, ప్రత్వాముఞ్చామీతిద్వాభ్యాంయోక్త్రంవిముచ్య పశ్చాన్నిరస్య, అపఉపస్పృశ్య, ఏతమేవాగ్నిం యావజ్జీవంధారయన్, ఏతస్మిన్నగ్నౌ, యదృతేచిదితిహోమ ప్రవిశ్యహోమ స్థాలీపాక శేషహోమ పుంసవన సీమన్త గృహప్రవేశ పార్వణ పిణ్డపితృయజ్ఞ ఔపాసన వైశ్వదేవ పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ కుర్యాత్ ।

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

చతుర్దశఃఖణ్డః

శ్రీ గృహప్రవేశః

అథ తాం పత్నీంహస్తినా అశ్వేన శిబికయా ఆన్దోళికయా మనుష్యా దినా వా, స్వగృహం ప్రాపయేత్ । రథేన ప్రాపణే, సత్యేనోత్తభితేతి రథస్యోత్తమ్భనం కృత్వా, యుఞ్జన్తిబ్రధ్నమ్ - యోగేయోగే - ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణవామయోః క్రమేణ వాహౌ సంయోజ్య, రథాది వాహనమారోహన్తీం వధూమ్, సుకింశుకమితి చతసృభిరభిమన్త్ర్య, రథచక్రవర్త్మనోర్మధ్యభువోర్దక్షిణవామయోః క్రమేణ నీలలోహితే సూత్రే, నీలలోహితేభవత ఇత్యేతయా వ్యవస్తీర్య, తయోరుపరి, యేవధ్వశ్చన్ద్రం ఇతి తిసృభిర్గచ్ఛేత్ । పత్న్యాః పశ్చాదవధానేన వివాహాగ్నింహారయేత్। మార్గమధ్యే పుణ్యనద్యాది తీర్థస్థాణు చతుష్పథ వ్యతిక్రమే, తామన్దసానా - ఇత్యేతాంజపేత్ । అయంనోమహ్యాః పారయిత్యేతయానావమనుమన్త్రయేత్ । నపత్నీ నావికాన్పశ్యేత్ । నదీంతీర్త్వా, అస్యపార ఇత్యేతాం జపేత్ । శ్మశానోపరిగమనే, పత్నీభూషణనాశే, రథనాశేవా యదృతేచిదిత్యాది హోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యాజ్యభాగాన్తే పత్న్యాఽన్వారబ్ధః, యదృతెచిదిత్యాదిభిస్సప్తభిః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తం కుర్యాత్ । ప్లక్షన్యగ్రోధాద క్షీరవృక్షాతిక్రమణే, యేగన్ధర్వాః - ఇత్యేతాం జపేత్ । నదీ మరుకాన్తారయోరతిక్రమె, యా ఓషధయః - ఇత్యేతాంజపేత్। సఙ్కాశయామీత్యేతయా స్వగృహం పత్న్యాస్సన్దర్శయేత్ । ఆవామగన్, ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణవామయోః క్రమేణ వాహౌ విముచ్య గృహంప్రవిశ్య, అగారస్య మధ్యే, శర్మవర్మేత్యేతయా లోహితం ఆనడుహంచర్మ ప్రాక్శిర ఉత్తరలోమా స్తీర్య, దక్షిణపాదనిధానపూర్వకం పత్నీం గృహంప్రవేశయేత్ గృహాన్ భద్రానితి తాంవాచయేత్ । ఉభావపి పాదేన దేహళీం నస్పృశేతామ్ । గృహస్యోత్తరపూర్వదేశే ప్రవేశహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యాజ్యభాగాన్తే, పత్న్యాఽన్వారబ్ధః, ఆగన్ గోష్ఠమ్, ఇతి త్రయోదశభిః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, జయాద్యగ్న్య

పస్థానాన్తే, పూర్వాస్తీర్ణే చర్మణి, ఇహ గావః, ఇత్యేతయా ఉపవిశేతా-
మ్। సర్వతోప్రవేశనే దక్షిణతః పత్నీ, ఉత్తరతో వరః। అథ యస్యాః పుత్రా
ఏవ జాయన్తే, జాతాస్సర్వేపి జీవన్తి తస్యాః పుత్రమ్, సోమేనాదిత్యా-
ఇత్యేతయా పత్న్యఙ్కే నివేశ్య, తస్మై, ప్రసవస్థ ఇతి కదళ్యాది ఫలం ద-
త్త్వా, ఇహ ప్రియమిత్యేతే జపిత్వా, ఉభౌ వాచంయచ్ఛేతామానక్షత్రో-
దయాత్। ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశం గత్వా, ధ్రు-
వక్షితిర్ధ్రువయోనిః - ఇతి ధ్రువమ్, సప్తర్షయః ప్రథమామ్- ఇత్యరున్ధతీం చ
క్రమేణ దర్శయిత్వా, తయా సహోపవిశ్య, ఆగ్నేయేన స్థాలీపాకేన
యక్ష్య ఇతి సంకల్పయేత్। పత్నీ వ్రీహీనభిహన్యాత్। తస్మిన్నేవాగ్నౌ
స్వయం చరుం శ్రపయిత్వా, అభిఘార్యోత్తరతోఽవతార్య, పునరభిఘా-
ర్యాగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిముఖాన్తే పత్న్యాఽన్వారబ్ధో దర్వ్యాముపస్తీర్య
హవిర్మధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్ద్విరవదాయ,
జమదగ్నీనాం త్రిరవదాయ సకృదభిఘార్య, అగ్నయే స్వాహేత్యగ్నిమ-
ధ్యే హుత్వా, పూర్వవదుపస్తీర్య, ఆర్ద్రామలకమాత్రం ఉత్తరార్ధా-
త్సకృదవదాయ తేషాం ద్విరవదాయ ద్విరభిఘార్య, అగ్నయే స్విష్టకృ-
తే స్వాహేతి ప్రాగుదీచ్యాం పూర్వాహుత్యసంయుక్తం హుత్వా, ని-
ధానక్రమేణ పరిధీనభ్యజ్య, దక్షిణతః ప్రధానదర్వీం మధ్యేతరదర్వీం
ఉత్తరత ఆజ్యస్థాలీమగ్నేః పశ్చాన్నిధాయ, పాత్రసాదనదర్భానాదా-
య ప్రధానదర్వ్యామగ్రమితరదర్వ్యాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాం మూ-
లమితి క్రమేణ త్రిరక్త్వా, తేష్వేకం దర్భం ప్రజ్ఞాతం నిధాయ, దక్షి-
ణోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం దర్భాగ్రే దర్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య, సవ్యం ని-
రస్య తిర్యఞ్చం హస్తం ధారయన్, అగ్రముద్ధృత్య అగ్నౌ ప్రహృత్య పున-
రుద్ధృత్య మధ్యం ప్రహృత్య పునరుద్ధృత్య మూలం ప్రహృత్య దర్భఞ్చ
ప్రహృత్య తర్జన్యా త్రిరగ్నిం నిర్దిశ్య తమభిమన్త్ర్య దక్షిణహస్తేన
భూమిం స్పృష్ట్వా మధ్యమం పరిధిమగ్నౌ ప్రహృత్య అన్యౌ పరిధీ హస్తా-
భ్యాం యుగపదాదాయ, అగ్న్యుత్తరార్ధేఽఙ్గారేష్వగ్రం ప్రవేశ్య ప్ర-

హృత్య సంస్రావహోమాదికుర్యాత్ । ఏవం సర్వత్ర చరుకర్మసు పరిధ్యఞ్జనాది సంస్రావహోమాన్తం లేపకార్యం కుర్యాత్ । తతోబహ్వాజ్యసిక్తేన హుతశేషేణ హవిషా దక్షిణతోనిషాదితం బ్రాహ్మణంభోజయిత్వా, పూజ్యాయఋషభందద్యాత్ .

* ఔపాసనారమ్భః *

రాత్రౌ నవసు ఘటికాసు ఔపాసనమారభేత । నవఘటికాతిక్రమేశ్వోరాత్రావారభేత । బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య త్రిః ప్రాణానాయమ్య, ఔపాసన మారప్స్యే ఇతి సంకల్ప్య, పునః ప్రాణానాయమ్య, సాయమౌపాసన హోమం హోష్యామీతిసంకల్ప్య , ఉల్లేఖనాది పరిస్తరణాన్తంకృత్వా, పరిషిచ్య, అగ్నావేకాం సమిధమాధాయ, ద్వాదశపర్వపూరితం తణ్డులమ్, అగ్నయెస్వాహేతి మధ్యే, తతోపి కించిదధికమగ్నయె స్విష్టకృతెస్వాహేత్యగ్నౌ ప్రాగుదీచ్యాం పూర్వాహుత్యసంహితం దేవతీర్థేన హస్తేన హుత్వా, పునరేకాం సమిధమాధాయ పరిషిచ్యాగ్నిముపతిష్ఠేత । వివాహాది శేషహోమాన్తం ద్వితీయాదివివాహేష్వపి దంపత్యోః క్షారలవణమధు దన్తధావనాభ్యఞ్జన గన్ధపుష్పతామ్బూల ఖట్వాది శయనస్మరణ కీర్తన కేళిప్రేక్షణ గుహ్యభాషణ సంకల్పాధ్యవసాయ క్రియానివృత్తి రూపాష్టాఙ్గమైథునవర్జమ్, ఆగ్నేయస్థాలీపాకాది చతూరాత్రమెకస్మిన్ కాలె శయనమ్, శయనేచ తయోర్మధ్యే నైయగ్రోధౌదుమ్బరాశ్వత్థ ప్లాక్షేష్వన్యతమం దణ్డం గన్ధపుష్పాలంకృతం వాససా సూత్రేణవాపరివేష్టితంనిధాయ , తస్మిన్విశ్వావసుగన్ధర్వంభావయేత్ .

* శేషహోమః *

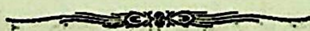
చతుర్థ్యాంరాత్ర్యామన్త్యయామె, దణ్డమ్, ఉదీర్ష్వాతః ఇతి ద్వాభ్యాముత్థాప్య, ప్రక్షాళ్య నిధాయ, శేషహోమంకరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యాజ్యభాగాన్తే పత్న్యాఽన్వారబ్ధః, అగ్నేప్రాయశ్చిత్తే ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తే, అగ్నేః పశ్చాత్పత్నీం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య, తస్యాశ్శిరసి, భూస్స్వ

హా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓంస్వాహేతిహుతశేషమాజ్యంనినయేత్। అపశ్యన్త్వా మనసా చేకితానమిత్యేతయా పత్నీ పతిం సమీక్షేత। అపశ్యన్త్వా మనసా దీధ్యానామిత్యేతయా పతిః పత్నీం సమీక్ష్య, ఆజ్యాభ్యక్తాభ్యామఙ్గుష్ఠానామికాభ్యామ్, సమఞ్జన్తు విశ్వేదేవా ఇత్యేతయా తయోర్హృదయదేశే యుగపత్సంమృజ్య, ప్రజాపతే తన్వంమ ఇతి తిస్రో జపిత్వా, అభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్.

* సమావేశనమ్ *

తద్రాత్రౌ వన్యస్యాంవా రాత్రౌ ఉపలిప్తం గన్ధపుష్పధూపవాసితం ఘృతదీపదీపితం స్వాస్తరణతల్పయుక్తం గృహం పత్న్యాసహ ప్రవిశ్య, సమావేశనం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, ఆరోహోరుమిత్యాది దేవేషు కృణుతోదువ - ఇత్యన్తం జపిత్వా, తయాసహసంవిశేత్। తత్పరదినమారభ్య ద్వాదశాహం పూర్వోక్తక్షారలవణవర్జనాది వ్రతమేకరాత్రోపవాసంచ సపత్నీకశ్చరిత్వా, పరేద్యుర్వైశ్వదేవ పఞ్చమహాయజ్ఞానారభేత। తతో ఽపరపక్షే మాసిశ్రాద్ధంచ, సంవేశనానన్తరమపరపక్షశ్చేత్, పూర్వం మాసిశ్రాద్ధమారభ్య పశ్చాత్ శుక్లపక్షే వైశ్వదేవమారభేత। యద్యస్మిన్ సమావేశనకాలే, దైవాద్ఋతుగమనం ప్రాప్తమ్, తదా సంవేశనం గర్భాధానంచ కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, ఆరోహోరుమితి పూర్వం జపిత్వా, విష్ణుర్యోనిమితి పశ్చాదభిమన్త్ర్య, తయాసహ సంవిశేత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయామ్
పఞ్చదశఖణ్డః

దర్శపూర్ణమాసస్థాలీపాకః

దర్శపూర్ణమాసస్థాలీపాకౌ, పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాంచ పత్న్యాసహ కృతైకభుక్తః, పరేద్యురాగ్నేయస్థాలీపాకవత్కుర్యాత్। ద్వేధావిభక్తస్య అహ్నో మధ్యేవా తత్పూర్వంవా పర్వప్రతిపత్సన్ధి

శ్చేత్తస్మిన్దినే స్థాలీపాకం కుర్యాత్ । పరతస్సన్ధిశ్చేత్పరస్మిన్దినేకుర్యాత్ । ఆగ్నేయ స్థాలీపాక శేషహోమయోర్మధ్యే తదూర్ధ్వంవా పౌర్ణమాస్యాం స్థాలీపాకమారభేత । తస్య ఆషాఢాద్ది పితృమాస చతుష్టయాధిమాస గురుశుక్ర మౌఢ్య గ్రహణ సఙ్క్రాన్తి దుష్టత్వే, తత్పూర్వం శేషహోమాత్పరం దర్శసమ్భవే దర్శాత్పూర్వమేవ యస్యాం కస్యాంచిత్తిథౌ పౌర్ణమాసస్థాలీపాకం కృత్వా, దర్శస్థాలీపాకంచస్వకాలే కుర్యాత్ । తత్ర, దర్శపూర్ణమాసస్థాలీపాకావారప్స్యే, పౌర్ణమాసస్థాలీపాకేన యక్ష్యే, దర్శస్థాలీపాకేనయక్ష్యే, ఆగామి పౌర్ణమాసస్థాలీపాకేన యక్ష్యఇతి యథార్హం సంకల్పః । ఏవందర్శపూర్ణమాసస్థాలీపాకౌ ప్రతిపది ప్రతిపదికుర్యాత్ .

* ఆగ్రయణస్థాలీపాకః *

శరదితు పౌర్ణమాస్యమమావాస్యాయాంవా ఆగ్రయణస్థాలీపాకేన యక్ష్యఇతి సంకల్ప్య, పూర్వవదీ్వ్రహ్యవహననాద్యగ్నిముఖాన్తే పత్న్యాఽన్వారబ్ధః పూర్వవదవదాయ, ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం స్వాహా, విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహా, ద్యావాపృథివీభ్యాం స్వాహా, అగ్నయే స్విష్టకృతేస్వాహేతి హుత్వా, లేపకార్యాది కృత్వా, గ్రాసమాత్రం హుతశేషమన్నం తణ్డులంవా ప్రాశ్య,అపఃపీత్వా, ఆచమ్య, యథోక్తి పృథ్వ్యాణో నశీర్యేత తథాసు దృఢమోదనపిణ్డం హుతశేషేణ కృత్వా, పరమేష్ఠ్యసి పరమాం మాంశ్రియం గమయేతి గృహాపృష్ఠవంశే తముక్త్వా పత్న్యా, బహ్వాజ్యసిక్తేన చరుశేషేణ బ్రాహ్మణం భోజయేత్ । ఏతేషు వృషభదానవర్జమష్టావింశత్యధికశత ముష్టిధాన్యపూర్ణం యతిరిక్త్వా పాత్రం దద్యాదిత్యేకే । ఆగ్రయణం కర్తుమశక్తః, శ్రోత్రియస్య కృతాగ్రయణస్య హుతశేషం యాచయిత్వా ప్రాశ్నీయాత్.

* వివాహమధ్యేరజోదర్శనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ *

వివాహే, సోమాయ జనివిదేస్వాహా ఇతి హోమాత్పూర్వం కన్యాయాం రజస్వలాయామ్ , ఆపోఅస్మాన్ ఇతి యజుఃపవిత్రేణ , పు

రుషసూక్త పఞ్చశాన్త్యల్లిఙ్గ గాయత్రీ పవమానైశ్చాభి మన్త్రిత జలేన తాం స్నాపయిత్వా, అన్యద్వస్త్రం పరిధాప్య , తస్మి న్నేవాగ్నౌ సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః , సప్తతేఅగ్నే - యన్మ ఆత్మ నోమిన్దా - పునరగ్నిః - ఇత్యేతైః,భూరగ్నయె - భూరన్నమగ్నయె - భూరగ్నయెచేత్యనువాక త్రయేణ ప్రతిస్వాహాకారమ్, తన్తుంతన్వన్నిత్యేతయా, వ్యస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః , అనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చ హుత్వా, బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య , తన్త్రిశేషం సమాపయేత్। ప్రధానహోమాత్పరం రజోదర్శనే, చతుర్థేహని స్నాన బ్రహ్మకూర్చప్రాశన పునస్స్నానానికారయిత్వా , తన్త్రిశేషం సమాపయేత్ .

ఇతిప్రయోగచన్ద్రికాయాంషోడశఃఖణ్డః .

పునర్వివాహః

వరస్యకన్యకాయావా మాతరిరజస్వలాయాం గర్భిణ్యాంవా, ఆశౌచెసూతకేవా, అశుభత్వేఽపివివాహేకృతే, వివాహానన్తరం ప్రవిశ్యహోమాత్పూర్వంస్వగ్రామప్రాపణే కేనచిద్విఘ్నేన ద్వాదశాహేఽతిక్రాన్తే, వివాహౌపాసనారమ్భయోర్మధ్యేఽగ్నినాశేచ పునర్వివాహం కుర్యాత్। తత్రఅఙ్కుర ప్రతిసర వరప్రేషణాదివర్జమ్, అభ్రాతృఘ్నీమిత్యాద్యౌపాసనాన్తం సర్వమేకస్మిన్దినెసుముహూర్తే కృత్వా, తస్మిన్నేవదినెఽపరరాత్రే శేషహోమం కుర్యాత్ .

* ప్రోషితాగతప్రాయశ్చిత్తమ్ *

ప్రోషితస్య పిత్రాదేర్వార్తాయాఅశ్రవణేన పఞ్చదశాబ్దాధికే కాలేగతేతత్పుత్రాద్యైస్తస్యౌర్ధ్వదైహికే కృతే పునరాగతేతస్మిన్ తస్యపుత్రాదిః తంఘృతపూర్ణే కటాహాదౌ త్రిరాత్రమేకరాత్రం వానిక్షిప్య, సుముహూర్తేతముత్థాప్య, జాతకర్మాద్యై ర్వైశ్వదేవవ్రతాన్తైస్సంస్కుర్యాత్ । ఏవం సంస్కృతః కస్మింశ్చిద్గిరౌద్వాదశాహం త్ర్యహంవా నియమపూర్వకముపోష్యాగత్య, సమావర్తనంకృత్వా, పూ

ర్వా భార్యాం, తదభావే అన్యాం వా ఉద్వాహ్య, అగ్నయె ఆయుష్మతె స్థాలీపాకం కుర్యాత్। ఆహితాగ్నిశ్చేదగ్నీనాధాయ వ్రాత్యస్తోమేన యజేత। అథవా, గిరింగత్వా, తత్రైన్ద్రాగ్నేయేన పశునా యజేత। యద్వా, అగ్నయె కామాయేష్టిం కుర్యాత్, తతోఽగ్నయ ఆయుష్మతేష్టిం కుర్యాత్, తతో యథేష్టం క్రతుభిర్యజేత.

* వివాహాద్యగ్నినాశే ప్రాయశ్చిత్తమ్ *

ఔపాసనారమ్భ శేషహోమయోర్మధ్యే అగ్నినాశే, దశరాత్రమధ్యే జాతకర్మాగ్నినాశే, త్రిరాత్రమధ్యే ఉపనయనాగ్నినాశే చ, క్రమేణ వివాహాగ్నిసన్ధానం జాతకర్మాగ్నిసన్ధానం ఉపనయనాగ్నిసన్ధానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అపహతా అసురా - శన్నో దేవీరితి ద్వాభ్యాం తద్భస్మ ప్రోక్ష్య, అయన్తే యోనిరితి తద్భస్మ సమిధి సమారోప్య, మథితాగ్నిం వివాహశ్చేన్మథితాగ్నిమ్, శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ వివాహశ్చేచ్ఛ్రోత్రియాగారాదాహృతమగ్నిమ్, జాతకర్మోపనయనయో లౌకికాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, ఆజుహోతనః - ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం తాం సమిధమగ్నావాధాయ, పరిస్తీర్య, ఆజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య, పరిషిచ్య, అయాశ్చాగ్నే - అగ్నిర్హోతా - ఇతి ద్వాభ్యామ్, బ్రాహ్మణ ఏకహోతేత్యనువాకేన దశభిః, మనోజ్యోతిః - యన్మ ఆత్మనో మిన్దా - పునరగ్నిరితి తిసృభిః, భూరగ్నయే - భూరన్నమగ్నయే - భూరగ్నయే చేత్యనువాకక్రమేణ ప్రతిస్వాహాకారం, వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః, అనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చ హుత్వా, పరిషిచ్య, తన్త్రశేషం సమాపయేత్.

* విచ్ఛిన్నాగ్నిసన్ధానమ్. *

శేషహోమాత్పరమగ్నినాశే, పత్న్యా సహ విచ్ఛిన్నోపాసనాగ్నిసన్ధానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, పూర్వవన్మథితం శ్రోత్రియాగారాదాహృతం వాఽగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, దర్వీమాజ్యస్థాలీం ప్రోక్షణీం స్రువం చ సాదయిత్వా, ప్రోక్షణీం సంస్కృత్య పాత్రాణి ప్రోక్ష్య, ఆ

జ్యందర్వీంచసంస్కృత్య, పరిషిచ్య, ఓంభూర్భువస్సువస్స్వాహేతిహుత్వా, అనాజ్ఞాతమిత్యాది శేషంసమాపయేత్.

దివారాత్రౌవాభోజనాత్పూర్వమగ్నినాశే, అగ్నింసన్ధాయ ఏకకాలముపవసేత్। భోజనాత్పరమగ్నినాశే కాలద్వయముపవసేత్। అమేధ్యాదినా స్పృష్టే అన్యైరపహృతేవాగ్నౌ ఏవం। స్వయమేవ శాన్తేత్వగ్నౌ, ఉపవాసమ్, అయాశ్చాగ్నేసీత్యాజ్యాహుతింవా, కుర్యాత్। సర్వత్రాగ్నిసన్ధానేసాయమారభ్యఆహుతిచతుష్టయంతన్త్రేణైవకుర్యాత్। ప్రతిమాసంపాదకృచ్ఛ్రంకృత్వా, పఞ్చప్రస్థతణ్డులం పాదప్రస్థఘృతంచ శ్రోత్రియేభ్యోదత్వా, అనన్తరమగ్నిసన్ధానంకుర్యాత్। ద్వాత్రింశత్ప్రసృతిష్షోడశముష్టిర్వాప్రస్థః.

ఔపాసనాగ్నిద్వయ సంసర్గప్రాయశ్చిత్తమ్.

ద్వయోరౌపాసనాగ్న్యోస్సంసర్గే, తమగ్నిం ద్వావపి యుగపత్, అయన్తేయోనీతి ద్వయోస్సమిధోస్సమారోప్య, తమగ్నిం ద్వేధావిభజ్య, మమాయమంశో మమాయమంశ ఇతి ద్వావపిప్రత్యేకమభిమానీకృత్య, స్వస్మిన్స్వస్మిన్నగ్నౌ స్వాంస్వాంసమిధమ్, ఆజుహ్వానః - ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యామాధాయ, పూర్వహోతా స్వాంశే, అగ్నయే వివిచయే స్వాహేతి హుత్వా, ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్। పశ్చాద్ధోతా స్వాంశే, అగ్నయే పథికృతే స్వాహేతిహుత్వా, ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్। తతస్తావుభౌసహైవసమారోపయేతామ్.

ఔపాసనాగ్నేర్లౌకికాగ్నినాసంయోగే, అగ్నయే వివిచయే స్వాహేతి హుత్వా, పాహిపఞ్చకం ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ జుహుయాత్.

* భార్యాద్వయాగ్నిసంసర్గః *

భార్యాయాం విద్యమానాయాం ధర్మార్థం ప్రజార్థం వా పునర్వివాహేకర్తవ్యే, పూర్వస్మిన్నగ్నౌ లౌకికాగ్నౌ వా ద్వితీయవివాహహోమః కార్యః। లౌకికాగ్నౌ ద్వితీయాదివివాహశ్చేత్, తయోరగ్న్యోస్సంస

ర్గం కుర్యాత్ । దక్షిణ వామపార్శ్వస్థాభ్యాం జ్యేష్ఠా కనిష్ఠాభ్యాం సహ ఔపాసనాగ్నిద్వయసంసర్గం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, ఆజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య, పరిషిచ్య, కనిష్ఠభార్యయాఽన్వారబ్ధః, ప్రధానదర్వ్యామితరదర్వ్యామాజ్యం చతుర్ధా గృహీత్వా, సమస్త్రేణాగద అవ్యథాయై త్వా స్వధాయై త్వా మానఇన్ద్రాభితస్త్వదృష్ట్వారిష్టాస ఏవా బ్రహ్మన్తవేదస్తు స్వాహేతి హుత్వా, అయన్తే యోనీతి తమగ్నిం సమిధి సమారోప్య, ఆజుహ్వాన - ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం పూర్వస్మిన్ అగ్నౌ తాం సమిధమాధాయ, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిముఖాన్తే, పత్నీభ్యామన్వారబ్ధః, యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఇతి ఘృతసూక్తేన ప్రత్యాహుతి చతుర్గృహీతమష్టావాహుతీర్హుత్వా, అగ్నేరుత్తరతః ప్రతిష్ఠితాదభిఘారితాదన్నాద్ద్విరవదాయ, అభిఘార్య, సమితగ్ం సఙ్కల్పేథామితి వాక్యద్వయం ప్రణవాన్తముక్త్వా, అగ్నే పురీష్యేత్యృచా హుత్వా, పురీష్యస్త్వమగ్న ఇత్యనువాకాన్తం ప్రతిమన్త్రం ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం వాక్యాభ్యామష్టాదశాహుతీరాజ్యేన హుత్వా, స్విష్టకృదాద్యుపస్థానాన్తం కృత్వా, దక్షిణతో నిషాదితాయ బ్రాహ్మణాయ గాం దత్త్వా, అగ్నేః పురస్తాద్దర్భస్తమ్బేషు, బ్రహ్మజజ్ఞానమ్ - పితా విరాజేతి ద్వాభ్యాం హుతశేషమన్నం నిదధ్యాత్ । ఏవం సంసృష్టేఽగ్నావుభయోః పత్న్యోః పుంసువనాది కుర్యాత్ । అథవా సంసృష్టాగ్నివిభాగం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, తమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య, ఆజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య, పరిషిచ్య, సప్త తే అగ్న ఇతి పూర్ణాహుతిం హుత్వా, అయన్తే యోనిరితి తమగ్నిం ద్వయోస్సమిధోర్యుగపదారోప్య, అచ్ఛాగిరో మతయ ఇత్యృచా తమగ్నిం ద్వేధా విభజ్య, ఆజుహ్వాన - ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం తయోరగ్న్యోస్సమిధావాధాయ, అయాశ్చాగ్నేఽసీత్యేతయా, వ్యాహృతిభిః, అనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చ తయోరగ్న్యోః ప్రత్యేకం హుత్వా, తత్తదగ్నౌ తత్తత్పుంసువనాదికుర్యాత్ । పూర్వస్మిన్నగ్నౌ ద్వితీయవివాహహోమేఽప్యేవమేవ విభాగం

కుర్యాత్ । బహుపత్నీకోఽప్యేవమేవాగ్నీనాం సంసర్గం భాగంచకుర్యాత్.

ఇతి ప్రయోగచన్ద్రికాయాం

సప్తదశఖణ్డః.

గృహారమ్భః

గృహం ప్రారభమాణో యో భూభాగ అగారత్వేనాఽభిప్రేతస్తం నైఋత్యాం నిమ్నం యథాభవతి తథా ఖనిత్రాదినా పాంసూనుత్పాద్య, పాలాశేన శమీమయేనవా ఉదూహాఫలకేన, యద్భూమేః క్రూరమిత్యేతయా ఏతామేవదిశం త్రిర్మన్త్రమావృత్య, త్రిరుదూహ్య, స్యోనాపృథివీత్యేతయా తం ప్రదేశమభిమన్త్ర్య, స్థూణా నిఖననార్థా గర్తాః కర్మకారైః ప్రదక్షిణం ఖాతయిత్వా, అగారాభ్యన్తరపాంసూనుదూప్య నిష్క్రామతో జనస్య దక్షిణభాగస్థే గర్తే, ఇహైవతిష్ఠ నిమితేత్యేతాభ్యాం స్థూణామాధాయ, తాభ్యామేవసవ్యే, అన్యేష్వపిగర్తేషు ఖననక్రమేణ అన్యా అపిస్థూణాస్తూష్ణీమవధాయ, దృఢీకృత్య, తాసు స్థూణాస్వాధీయమానం వంశమ్, ఋతేన స్థూణా అధిరోహేత్యేతేన అభిమన్త్ర్య, సర్వం నిర్మితం గృహంగత్వా, చతుర్దిక్షు మధ్యే చస్థాపితాః స్థూణాః ప్రాచ్యాదిక్రమేణ, బ్రహ్మచతే క్షత్రంచేత్యాదిభిః పఞ్చభిర్మన్త్రైస్తత్తదభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, గృహప్రవేశకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, పాలాశేన శమీమయేన వేధ్మేనాగ్నింప్రజ్వాల్య, తమగ్నిమ్, ఉద్ధ్రియమాణ ఇత్యేతయా అహ్నాప్రవేశే రాత్ర్యాయదేనః కృతమ్, రాత్రిప్రవేశే అహ్నాయదేనః కృతమిత్యూహేనోద్ధృత్య, ఇన్ద్రస్య గృహాఇతి గృహంప్రాపయిత్వా, ఉత్తరపూర్వదేశే, అమృతాహుతిమిత్యేతయా తమగ్నింప్రతిష్ఠాపయేత్ । ఏతస్మిన్కాలే అగ్నిహోత్రగృహే శ్రౌతాగ్నీనపిప్రతిష్ఠాపయేత్ । స్థాపితస్యౌపాసనాగ్నేర్దక్షిణతస్సర్వదిగగ్రాన్దర్భాన్ సంస్తీర్య, తేషు, అన్నపతేఽన్నస్యన ఇత్యేతయాద్రో

దన్యాన్వ్రీహీన్యవాంశ్చ నిక్షిప్య, తేషు కుమ్భం నిధాయ, అరిష్టా అస్మాకమితి కుమ్భచతుష్కజలేన ప్రతికుమ్భం మన్త్రమావృత్య, తం కుమ్భం పూరయేత్ । భిన్నే యద్యుదకుమ్భస్స్యాత్, భూమిర్భూమిమగాదితి తమనుమన్త్రయేత్ । సర్వత్ర మృణ్మయం పాత్రమభిన్నం, ఏతేనానుమన్త్రయేత్ । అథాగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యాజ్యభాగాన్తే, వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహీతి చతుర్భిర్హుత్వా, జయాద్యుపస్థానాన్తం కృత్వా, పూర్వస్థాపితం కుమ్భం గృహీత్వా, తేన జలేన, శివగ్ంశివమితి ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణం నివేశనం గృహాన్తరాళం వా, సన్తతధారయా త్రిః పరిషిచ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కృత్వా, అపూపసక్తుసహితం బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ .

ఏవం గర్భాధానాదిగృహప్రవేశాన్తానాం కర్మణాం ప్రయోగః, బహుగ్రన్థానవలోక్య తత్రస్థితానర్థాన్సంగృహ్య ఏకత్ర సుఖబోధార్థం భగవత్కృపాలబ్ధజ్ఞానలేశేన మయా తేనైవ ప్రేరితస్తస్యైవ ప్రీత్యర్థం యథామతి కృతః. తస్మాదత్ర గుణగ్రాహిణో మహాన్తః అనుక్త దురుక్తాధికోక్తపునరుక్తాదిదోషాన్సోఢ్వా ప్రమోదధ్వమ్.

ఇతి శ్రీమన్నైధ్రువ కాశ్యపకుల కలశపయోరాశి
రాకానిశాకరాయమాణ వీరరాఘవసూరి
విరచితాయాం ప్రయోగచన్ద్రికా
యామష్టాదశగఖణ్డః .

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౨	౧౦	అగ్నయేకయా	అగ్నవేకయా
౪	౧౪	అశుశ్మశానః	ఆశుశ్మశానః
౬	౨౫	మీఢుష్టమా	మీఢుష్టమ్
౭	౨౦	ధాశబ్దై	స్వధాశబ్దై
౯	౭	ఉక్తేః	ఉక్తే
౧౨	౨౩	వ్యాహృభి	వ్యాహృతిభి
౧౪	౨౬	గాయతా	గాయతి
౧౬	౧౭	వాస్యాత్	నస్యాత్
		అనాదృతే	అనావృతే
	౧౯	కణ్ఠే	కణ్ఠౌ
౨౦	౭	నక్షత్ర	నాక్షత్ర
	౯	కర్మాఙ్గమ్	కర్మాఙ్గాజుహు
	౧౧	సబుషి	సర్షి
౨౨	౧౫	సమిధమాధా	సమిధఆధా
౨౪	౨౬	సబుషి	సర్షి
౩౩	౧౦	ఉసస్పృశేత్	ఉపస్పృశేత్
	౨౦	ఆసినాయాః	ఆసీనాయాః
	౨౧	సౌమనసఇత్యే	సౌమనసమిత్యే
	౨౪	దక్షితో	దక్షిణతో
౩౪	౪	ప్రక్రమ్య	ప్రక్రమయ్య
౩౫	౪	ఉత్తమ్బనమ్	ఉత్తమ్భనమ్
	౭	వర్తిన్యోః	వర్తన్యోః
	౧౧	పార ఇత్యే	పారమిత్యే

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౩౬	౧౧	పత్న్యన్వారబ్ధః	పత్న్యైన్వారబ్ధః
	౧౭	మధ్యేతరదర్వీమ్	మధ్యఇతరదర్వీమ్
౩౭	౧౮	శయనమ్	శయనం కార్యమ్
౩౮	౪	తయోః	ద్వయోః
౪౧	౪	ఆయుష్మతేష్టి	ఆయుష్మతఇష్టిమ్
	౧౦	శన్నో దేవీతి	శన్నో దేవీ రితి
౪౨	౧౩	అయన్తేయోనీతి	అయన్తేయోనిరితి
౪౩	౨	అగ్నిమ్	ద్వితీయాగ్నిమ్
	౬	అయన్తేయోనీతి	అయన్తేయోనిరితి
	౭	ఆజుహ్వాన	ఆజుహ్వానః
	౧౬	పితావిరాజేతి	పితావిరాజామితి
	౨౨	ఆజుహ్వాన	ఆజుహ్వానః
౪౪	౧౧	సుహూష్య	సుహూహ్య
	౧౯	ఉద్ద్రియ	ఉద్ధ్రియ

ఔ

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్ధారీతకులతిలకైర్వైదికసార్వభౌమైః

శ్రీమద్వేఙ్కటనాథార్యైః

వైదికకర్మానుష్ఠానసౌకర్యాయ విరచితమ్

దశనిర్ణయో నామ

ధర్మశాస్త్రమ్

కోంబూరు, వఙ్గిపురమ్, శ్రీనివాసరాఘవాచార్య

ఫణిపురమ్, కేశవభట్టార్యసహాయేన

మణ్డయమ్, దామోదరమ్, అళశిఙ్గరాచార్యేణ

పరిశోధ్య

మద్రాస్ తిరువల్లిక్కేణి శ్రీ సరస్వతీభణ్డారాధ్యక్షైః

స్థాపితాయామ్

మైసూరు సద్విద్యామన్దిరముద్రాశాలాయామ్

ముద్రాపితస్సన్విజయతేతరామ్

౧౮౭౯ - ౧౧ - ౨౯

ఓమ్

శ్రీః

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ప్రకటనా

యద్యభిలషితాని గృహ్యరత్నాదిపుస్తకాని, మైసూరు హిందూ లైఫ్ ఇన్షూర్యెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, ఐయ్యనైయ్యఙ్గార్యతో౽ధిగన్తవ్యాని, తేహి ప్రదానే ప్రేషణేచ సముద్యుక్తాః.

పుస్తకనామాని.	మూల్యమ్	టపాల్
గృహ్యరత్నకణ్ఠభూషణమ్	౧ - ౧౨ - ౦	౦ - ౩ - ౦
స్మృతిరత్నాకరః	౩ - ౮ - ౦	౦ - ౫ - ౦
ఆశౌచశతకవ్యాఖ్యానమ్	౧ - ౩ - ౦	౦ - ౨ - ౦
దశనిర్ణయః	౧ - ౬ - ౦	౦ - ౨ - ౦
సుధీవిలోచనమ్	౩ - ౪ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయశ్రాద్ధకాణ్డః	౪ - ౦ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయాశౌచకాణ్డః	౧ - ౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ప్రయోగచన్ద్రికా	౦ - ౭ - ౦	౦ - ౧ - ౦
ప్రయోగదర్పణః	౦ - ౮ - ౦	౦ - ౧ - ౦
చణ్డకౌశికనాటకమ్	౦ - ౯ - ౦	౦ - ౧ - ౬
ప్రపన్నపారిజాతమ్	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౦ - ౬
ధనఞ్జయవిజయవ్యాయోగః	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౦ - ౬
దివ్యసూరిచరితమ్	౦ - ౧౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ఆర్తిప్రబన్ధః	౦ - ౭ - ౦	౦ - ౧ - ౦
ఉన్మత్తరాఘవమ్	౦ - ౨ - ౬	౦ - ౦ - ౬

గృహ్యరత్నాదిపుస్తకగళు అపేక్షితగళాదరే అవుగళన్ను, మైసూల్లిరువ హిన్దూలైఫ్ ఇన్షూర్యెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, ఐయ్యనైయ్యఙ్గార్యరింద పడయబహుదు. అవరు కొడువదక్కాగలి కళుహిసువదక్కాగలి ఉద్యుక్తరాగిరుత్తారే.

మూల్యవన్ను లేబిల్ రూపదిండకళుహిసువవరు రూపాయి౧ కే౽౧ఆణేప్రకార అధికవాగి కొడబేకు.

దశనిర్ణయాస్థ విషయానుక్రమణికా.

పు	విషయాః

దశనిర్ణయాస్థ శుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుటె	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౧	౨౧	పర్యహారీ	పర్యాహారి
౪	౫	విద్వామ్సో	విద్వాంసో
,,	౨౨	తతో౽ప్యవా	తతో౽ప్యవా
౭	౧	పూరణిష్యతి	పూరయిష్యతి
౯	౧౬	క్రకీర్తితా	ప్రకీర్తితా
౧౩	౫	వ్యతివిదత్తె	నవ్యతివిదతె
౧౬	౧౧	స్త్రత్రజాజో	స్త్రత్రజాతో
౧౯	౨౩	యుపిక్త్వా	యుక్త్వాపి
౨౭	౨౦	రోహిణ్యాంశ్చ	రోహిణ్యాశ్చ
౨౯	౧౭	ఇత్యాదిన్యా	ఇతిన్యా
౩౧	౧౨	వివర్ధయే	వివృద్ధయే
౩౨	౧౧	ప్రకోప	ప్రరోప
౩౩	౧౭	రోగశ్చ	రోగశ్చ
౩౬	౬	ప్రథమోక్కృతి	ప్రథమోపాకృతి
౪౪	౧౨	సమానప్రవరాదిని	ప్రవరని
౫౦	౨౬	పునరేకో	పునరేకో
,,	౨౭	ఇత్యుక్త్వా	ఇత్యుక్త్వా
౫౨	౬	పఞ్చసప్తపు	పఞ్చమసప్తమపు
౫౪	౭	పథనమ్ప	పఠనమ్ప
,,	౧౩	త్వప్రక్తేః	త్వప్రసక్తేః
౫౮	౨౪	వ్యతివిద్రవతె	నవ్యతివిదతె
౫౯	౧౧	వ్యతిదేశేమ	వ్యతిదేశేన
౬౦	౨౫	పూర్వార్ణగపూ	పూర్వార్ణగపూ
౭౧	౬	ర్శిర్వృత్తి	ర్శినృత్తి
౭౭	౨౧	తత్రప్రవర్త్తేక	తత్రప్రవర్తేరక
౮౮	౨౪	పతప్రతం	పతప్రతం

పుట	పఙ్క్తిః	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౯౧	౨	ఊష్ణా	ఊష్మా
౯౩	౨౧	న్నహాది	న్నహాని
౯౬	౧౫	సాన్తపనాఖ్యే	సాన్తాపనాఖ్యే
,,	౧౮	వింశతిఃస్సైవ	వింశతిస్సైనన
౯౭	౬	జన్మజ్యైష్ఠే	జన్మజ్యేష్ఠే
,,	౨౨	స్నానంచపుసః	స్నానంచపుంసః
౯౯	౪	నక్షరీత	నక్షర్వీత
,,	,,	పాన్మాషో	పాన్మాఘో
౧౧౪	౨౪	పఞ్చమేగ్రజ	పఞ్చమేఽబ్దేఽగ్రజ
౧౧౬	౮	యస్యైతే	యస్సైతే
,,	౧౫	అశావా	అరావా
౧౧౯	౭	సఞ్చన్తిసుధి	సఞ్చన్త్యసుధి
౧౨౪	౪	ఏకాశీ	ఏకాదశీ
౧౨౯	౧	శితిహాయనః	శీతిహాయనః
౧౩౪	౧౦	యత్షుయా	యఃక్షుయా
౧౩౫	౨౬	యజ్ఞాదికం	యజ్ఞాధికం
౧౩౯	౨౮	యజ్ఞాదికం	యజ్ఞాధికం
౧౪౩	౫	విజ్ఞేయవిష్ణుస్వపితి	విజ్ఞేయః విష్ణుస్స్వపితి
,,	౧౬	శ్రీధరీమే	శ్రీధరీమే
౧౪౪	౭	సంబభ్రమీవ	సంబభ్రమీషివ
౧౪౫	౫	యేన్ననతః	యేన్నరతః
,,	౧౨	త్రయోశశ్యాం	త్రయోదశ్యాం
,,	౨౮	పరాంతీథిం	పరాంతిథిం

శ్రీ

దశనిర్ణయీప్రారమ్భః.

నమస్తే రమాధీశ పుంసే పరస్మై నమస్తే విధీశాదిదేవార్చితాఙ్ఘ్రే । నమస్తే ముకున్దారవిన్దాక్ష విష్ణో నమస్తే సమస్తేశ మహ్యం ప్రసీద ॥ ౧ ॥ దశార్థినీ శ్రీదశనిర్ణయీతి ఖ్యాతానుబద్ధస్మృతిసన్నిబన్ధమ్ । స వైదికైర్వైదికసార్వభౌమస్సఙ్గృహ్యతాం సఙ్గ్రహసార్వభౌమః ॥ ౨ ॥ నిర్మత్సరోస్తీతి కృతిః కృతా మే సోఽయం న చేత్స్వార్థమిహాస్తు వా మే । భుఙ్క్తే స్వయం హి స్వకృతం తతస్తాం నిన్దన్తు నన్దన్తు భజన్తు వాన్యే ॥ ఫల్గూని వల్గూని బుధో వివిఙ్క్తే యథైవ పాథాంసి పయాంసి హంసః । కృతిం బుధాః పశ్యత మే కిమన్యైః కిం వేత్త్యహో కాచమణిర్మణీన్ద్రమ్ ॥ ౪ ॥

ఇహ తావజ్జయన్తీనిర్ణయః క్రియతే । సర్వత్ర నిర్ణయే శాస్త్రమేవ ప్రమాణమ్, న యుక్తయః । తథైవ భగవద్గీతాయాముక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ । జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ * ॥ ఇతి । నను శ్రీధరీయజ్యోతిషార్ణవకాలనిర్ణయేషూక్తా జయన్తీ నిర్ణీయతే కిమర్థమితి చేన్నైవమ్, తేషు సాకల్యేనానుక్తేః । ఉక్తం హి కాలనిర్ణయే సాకల్యేనేతి చేత్తదపి న చతురశ్రమివ దృశ్యతే । తథాహి — ॥ శ్లో ॥ రోహిణీసహితా కృష్ణా మాసి భాద్రపదేఽష్టమీ ॥ * ॥ ఇత్యత్ర శుక్లపక్షాదిమాసవివక్షయా యా శ్రావణీ భవతి సైవ కృష్ణపక్షాదిమాసవివక్షయా భాద్రపదీ భవతీతి " శ్రావణే మాసి " ఇత్యాదివచనవిరోధః పర్యహారి । హన్త! సన్తోఽపి వచనార్థం వ్యతివచతే । అహో సమ్పశ్యత మధ్యస్థాః, ఏవం వ్యాఖ్యానే కర్కటకార్కే దర్శే సతి తదన్తః కృష్ణాష్టమీ శ్రావణీ భాద్రపదీ చేతి తత్రైవ జన్మాష్టమీ జయన్తీ చ ప్రసజ్యేత, ప్రసజ్యతాం నామ కో దోషః, అయం తర్హి దోషః, సింహార్కే తద్వ్రతద్వయవిధాయిభిః శ్రీధరీయజ్యోతిషార్ణవబృహస్పతినారదవరాహ

బ్రహ్మసంహితాదివచనైర్విరోధో వేధోముఖైరపి దుర్నిరోధో భవేత్, తాని వచనాన్యవసరే స్పష్టముదాహరిష్యామః । " ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం సితచతుర్దశ్యాః ప్రతిపత్తో ధరాతిథిః । § ఋతుసన్ధిస్సవిజ్ఞేయో వపనం కారయేద్యతిః ॥ " ఇతి పౌర్ణమాస్యన్తమాసస్య యతివిషయతావగమాచ్చ శ్రావణ్యాఏవ భాద్రపదీత్వేన, కించ " శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాంవా " ఇతి వికల్పో దుర్వచస్స్యాత్, " నతు భాద్రపదాష్టమీ " ఇతి నిషేధశ్చస్యాత్, కించ ఆషాఢ్యాః పౌర్ణమాస్యాశ్చ సఙ్గమవ్యాపిన్యా శ్శ్రావణీత్వేన తస్యాంమిథునస్థాయామేవోపాకర్మవృషభ పౌర్ణమాస్యా ఆషాఢీత్వేన తత్రైవ చాతుర్మాస్యవ్రతంచ ప్రసజేత్, అహోయాకిమేవం లోకే శిష్టానుష్ఠానం దృష్టమిష్టం శ్రుతంవా, వయంతు బ్రూమః — సింహేదా తదత్రైవా కృష్ణాష్టమీసమ్భవే చాద్రైపూర్వా శ్రావణీ పరాభాద్రపదీతి తదభిప్రాయేణ తయోః ప్రవృత్తిరిత్యవిరోధః, శ్రావణె యోగాభావే " ॥ శ్లో ॥ శ్రావణేనభవేద్యోగో నభస్యేతు భవేద్ధ్రువమ్ " ఇతి భాద్రపద్యాం యోగసమ్భవే తద్గ్రహణస్మరణాత్తస్యాశ్చ సింహమాసస్థత్వాచ్చ । " నతు భాద్రపదాష్టమీ " ఇతి నిషేధః కన్యాభాద్రపదాభిప్రాయః, " నతుకర్కటకన్యయోః " ఇతివచనాత్ । కించ ॥ శ్లో ॥ కేవలేనోపవాసేన తస్మిఞ్జన్మదినేమమ ॥ * ॥ ఇతి కేవలశబ్దో దానాదివ్యుదాసకః । అతో జన్మాష్టమీవ్రతస్యోపవాసమాత్రమేవ స్వరూపం ఫలశ్రవణాన్నిత్యంచేతివివక్షితమిమంపక్షం సూక్ష్మవీక్షకయావీక్షణ ¶ మత్స్యవక్షురుదత్ । అత్రదానాదిభ్య ఉపవాసస్య ప్రాధాన్యమాత్రపరః కేవలశబ్దార్థోయుక్తః పాపక్షయే దానాదినైరపేక్ష్యపరోవా నదానాదివ్యుదాసకః ॥ శ్లో ॥ మాసిభాద్రపదేఽష్టమ్యాం నిశీథే కృష్ణపక్షకే । శశాఙ్కే వృషరాశిస్థే ఋక్షే రోహిణిసంజ్ఞికే ॥ యోగేస్మిన్వసుదేవాద్ధి దేవకీమామజీజనత్ । తస్మాన్మాం పూజయేద్భక్త్యా శుచిస్సమ్యగుపోషితః ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయేద్భక్త్యా తతోదద్యాచ్చ దక్షిణామ్ । హిరణ్యధాన్యభూగావో వాసాంసి కుసుమానిచ ॥ యద్యదిష్టతమంతత్తద్విష్ణుర్మెప్రియతామితి ॥ * ॥ ఇతిభవిష్యోత్తరవచనే అష్టమీ రోహిణీయుక్త నిశీథకాలీన కృష్ణజన్మనిబన్ధ

§ క్రతుసన్ధిరితిపాఠాన్తరమ్. ¶ మత్యచక్షురుదత్. ఇతిపాఠాన్తరమ్.

నేనైవ దానాది విధానాజ్జన్మనిమిత్తోభయ వ్రతవిషయమేవ దానాదికం న హ్యత్ర కేవలాతిథిర్నక్షత్రంవా నిమిత్తమ్, కాలాన్తరేపి తత్ప్రసక్తేః। ప్రతిమాసం జన్మాష్టమ్యాం దానోపవాసాది శక్త్యైః క్రియత ఇతి చేత్సిద్ధమ్, తర్హి దానాది తదఙ్గమితి యోగనిమిత్తత్వేపి యోగనిబద్ధనతాజ్జయన్తీ నిర్ణయఏవ జన్మాష్టమీవ్రతేపి తుల్య ఇతివదతాం సన్నియోగశిష్టత్వాత్తదుభయ వ్రతవిషయమేవేతి సువ్యక్తమ్। కిఞ్చ జన్మనిమిత్తం వా యోగనిమిత్తం వా దానాదివిశిష్ట విధిపరమేవేదం వచనముపాత్తస్వార్థత్వాదాగ్నేయాది వాక్యవత్ । తచ్చ జన్మనిమిత్తత్వాజ్జన్మాష్టమీ జయన్త్యోస్సమానమ్, తథాపి నపృథక్కార్యమ్, యథా ప్రయాజాదిః పశ్వర్థం సకృదనుష్ఠితః పశుతన్త్రాన్తః పాతినః పశు పురోడాశస్యాప్యుపకారకస్తథా ప్రసఙ్గేన వా యథా వా సకృత్కృతః ప్రయాజాదిర్దర్శపూర్ణమాస యాగానాం షణ్ణామఙ్గం తథా ఒతాన్త్రిపితన్త్రేణ వా సకృదేవ కృతం దానాదిజయన్త్యన్తర్భూతజన్మాష్టమీవ్రతార్థముపి భవిష్యతీతి నకశ్చిచ్చోద్యావకాశః। అస్తి చ ఫలశ్రవణం తస్మిన్నేవోత్తరార్ధే ॥శ్లో॥ సప్తజన్మకృతాత్పాపాన్ముచ్యతే నాత్రసంశయః ॥*॥ ఇతి । వహ్నిపురాణేచ జన్మాష్టమీజయన్త్యోః పార్థక్యేన ఫలంస్మర్యతే ॥ శ్లో ॥ సప్తజన్మకృతంపాపం రాజన్యత్త్రివిధంనృణామ్ । తత్క్షాళయతిగోవిన్దస్తిథౌతస్యాంస్వభావతః ॥ ఉపవాసశ్చ సంప్రోక్తో మహాపాతకనాశనః । జయన్త్యాం జగతీపాల విధినానాత్రసంశయః ॥ * ॥ నారదీయసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యజన్మచిహ్నాని కుర్యాజ్జాగరణంతుయః। అర్ధరాత్రయుతాష్టమ్యాం సోఽశ్వమేధఫలంలభేత్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే ॥ శ్లో ॥ యద్బాల్యేయచ్చకౌమారే యౌవనేవార్ధకేతథా। బహుజన్మకృతంపాపం హన్తిసోపోషితాతిథిః ॥ * ॥ వ్రతమాత్రేచ ॥శ్లో॥ పారణాన్తం వ్రతంజ్ఞేయం వ్రతాన్తేద్విజభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । నేదంసర్వఫలశ్రవణం జయన్తీః షయమితివాచ్యం తిథిగ్రహణాత్, పాపక్షయఫలశ్రవణమాత్రేణ న కామ్యత్వమ్, సన్ధ్యావన్దనస్యాపి తథాప్రసక్తేరితిపరిహారః ప్రతిబన్దీ వా । తదకరణే సర్వకర్మానర్హత్వప్రసక్త్యా తస్య కేవలనిత్యత్వం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వంచ, నైవంజన్మాష్టమీజయన్త్యోర్వ్రతస్యాసంస్కారకర్మత్వాత్, కించ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతయోనిగతానాంతు ప్రేతత్వంనాశితంహితైః। యైః

కృతా శ్రావణేమాసి అష్టమీరోహిణీయుతా ॥ కింపునర్బుధవారేణ సోమే
నాపివిశేషతః । కింపునర్నవమీయుక్తా కులకోట్యాస్తుముక్తిదా ॥ * ॥ ఇతి
పద్మపురాణాదివచనేషుఫలశ్రవణమ్ । బుధవారాదివద్రోహిణీతద్యోగయో
రుపలక్షణత్వేన జన్మాష్టమ్యాఃప్రాధాన్యవాదినాంమతే తస్యాఏవంస్యాది
తి జన్మాష్టమీ కామ్యైవస్యాత్ । తదిదంవిద్వాంసోవిదాంకుర్వన్తు కిమన్యై
సాధ్వసాధునీవ్యతివిద్రవతే । అతో జయన్తీవ జన్మాష్టమీచ నిత్యా కామ్యా
చ, ఫలప్రత్యవాయయోశ్శ్రుతేస్సన్నియోగశిష్టత్వాచ్చ । అతఏవహి రక్తా
విరక్తావాశక్తాదిశన్త్యాశయస్త్యుపవసన్తి । కించ యోగేతిథేఃప్రాధాన్యం
దుర్భణమ్, రోహిణీయుక్తాష్టమీవదష్టమీయుక్తారోహిణీతిచస్మృతేః । త
థా నారదీయాదౌ ॥శ్లో॥ రోహిణీచాష్టమీయుక్తా కృష్ణపక్షేష్టమీయుతా ॥*॥
॥ శ్లో ॥ చన్ద్రోదయేష్టమీయుక్తా ॥ * ॥ ఇతిద్రష్టవ్యమ్, జన్మాష్టమీరోహి
ణీచేతి సమప్రాధాన్యస్మృతేః । అత ఏవహి వ్రతభేదః । కించ ॥ శ్లో ॥ సిం
హస్థేఽర్కేఽసితేపక్షే రోహిణ్యాఽష్టమీయుతే । చన్ద్రోదయేజయన్తీస్యా
త్కేశవారాధనంపరమ్ ॥ రోహిణ్యామర్ధరాత్రేతు యదాకృష్ణాష్టమీభవే
త్ । తస్యామభ్యర్చనంశౌరేర్హన్తిపాపంత్రిజన్మజమ్ ॥ రోహిణీసహితా
కృష్ణామాసిభాద్రపదేఽష్టమీ ॥ అష్టమీకృష్ణపక్షస్యరోహిణ్యృక్షేణసంయు
తా ॥ రోహిణీతు యదాష్టమ్యాం కృష్ణాయాం శ్రావణేభవేత్ ॥ * ॥ ఇ
త్యాదిషు రోహిణీయోగస్మరణాత్ప్రత్తిశావ్యుదాసః । అష్టమీయోగస్మర
ణాత్సప్తమీనిషేధః । ఏవం వేధనిషేధోఽష్టమీరోహిణీయోగాదన్యత్ర । త
థానారదీయసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ విద్ధాష్టమీ ద్విజగ్రాహ్యా సప్తమ్యాం
రోహిణీయది । నచేత్పరస్మిన్దివసే నిశానాథోదయే ద్విజ ॥ * ॥ వహ్ని
పురాణే ॥ శ్లో ॥ సప్తమీసహితాష్టమ్యాంనిశీథేరోహిణీయది । తత్రైవవా
సంకుర్వీత తిథిభాన్తేచపారణమ్ ॥ * ॥ పాద్మేచ ॥ శ్లో ॥ కార్యావిద్ధాపిస
ప్తమ్యారోహిణీసహితాష్టమీ ॥ * ॥ వరాహసంహితాయాంచ ॥శ్లో॥ సిం
హార్కే రోహిణీయుక్తా నభఃకృష్ణాష్టమీయది । రాత్ర్యర్ధపూర్వాపరగా జ
యన్తీకలయాపిచ ॥ * ॥ ఇతి । రాత్ర్యోరర్ధే రాత్ర్యర్ధే, అత్రార్ధశబ్దోనిశీ
థపరః, తయోఃపూర్వాపరేగచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి రాత్ర్యర్ధపూర్వాపరగా।
నిశీథాత్పూర్వం పూర్వదినేవ్యాప్తారోహిణీయుక్తాష్టమీగ్రాహ్యా, పరదినే

నిశీథాదూర్ధ్వం వ్యాప్తాగ్రాహ్యేత్యర్థః । “ అర్ధరాత్రాదధస్తాద్వా ”
“ అర్ధరాత్రాదధశ్చోర్ధ్వమ్ ” ఇత్యాదీనామపి సఏవార్థః । పూర్వదినే
నిశీథవేధశఙ్కా-విధూననాయ పరదినే నిశీథవ్యాప్త్యభావసన్దేహవ్యుదాసా
యచ పూర్వోత్తరదినగ్రహణనియమపరం రాత్ర్యర్ధేత్యాదిద్రష్టవ్యమ్ । అ
తోరోహిణ్యయోగే దివసవిద్ధాత్యాజ్యైవ । తథాపాద్మే ॥ శ్లో ॥ సప్తమీ
సంయుతానహి ॥ * ॥ ఇతి । బ్రహ్మవైవర్త్తేచ ॥ శ్లో ॥ నసప్తమ్యాయుతాష్ట
మీ ॥ * ॥ ఇతి । జయోత్తరసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ అష్టమీసప్తమీయుక్తా
రోహిణీకృత్తికాన్వితా । తద్దినం వర్జయేద్ధీమాంస్తదన్యేవాసరేచరేత్ ॥*॥
సారసముచ్చయేచ ॥ శ్లో ॥ దశమ్యేకాదశీత్యాజ్యాసప్తమ్యాసంయుతాష్ట
మీ । కృత్తికారోహిణీత్యాజ్యాత్యాజ్యాపర్వచతుర్దశీ ॥ * ॥ స్మృత్య
న్తరేచ ॥ శ్లో ॥ నాష్టమీసప్తమీయుక్తా సప్తమీనాష్టమీయుతా । నవమ్యాస
హ కార్యాస్యాదష్టమీనాత్ర సంశయః ॥ కృష్ణజన్మాష్టమీలోకే ప్రసి
ద్ధాపాపనాశినీ । వర్జనీయాప్రయత్నేన సప్తమీసంయుతాష్టమీ ॥ * ॥ ఇ
త్యాదిద్రష్టవ్యమ్ । ఏతద్వచనజాతం దినద్వయే నిశీథయోగే పూర్వదినత్యా
గపరం నిశీథవేధత్యాగపరం వేతిచేన్న, అప్రతీతార్థకల్పనస్యాతిప్రసఙ్గాత్ ।
“ పూర్వవిద్ధైవ కర్తవ్యా - జయన్త్యాం పూర్వవిద్ధాయామ్ ” ఇత్యాదీ
నామపి తథాత్వప్రసక్తేః , నిశీథవేధత్యాగపర నిశీథాధోవేధగ్రహణపర
వచనాన్తరబలాన్నతత్ప్రసఙ్గ ఇతిచేత్తర్హి వచనాన్తరబలాదేవ రోహిణ్య
యోగే దివసవేధశ్చ త్యాజ్య ఇతిద్రష్టవ్యమ్ । అత్రనారదీయే ॥ శ్లో ॥ అ
ర్ధరాత్రాదధస్తాద్వా దివావాపిచసప్తమీ । నత్యాజ్యారోహిణీయుక్తాఅ
ష్టమీ నాన్యథాశుభా ॥ * ॥ జయోత్తరసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ దివసేకృ
త్తికాయుక్తా రాత్ర్యర్ధేరోహిణీయది । అష్టమీపూర్వయావిద్ధావర్జయేత్తాం
ప్రయత్నతః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ అష్టమీసప్తమీవిద్ధా రోహి
ణీకృత్తికాయుతా । దశమ్యేకాదశీయుక్తా హన్తిపుణ్యంపురాతనమ్ ॥ * ॥
స్కాన్దే ॥శ్లో॥ పూర్వవిద్ధాతథాష్టమీ ॥ సప్తమీపరయావిద్ధానోపోష్యా ॥ * ॥
ఇతి । జయోత్తరసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ కలయాకృత్తికాయుక్తా సంపూ
ర్ణారోహిణీయది । తాంతిథిం వర్జయేద్విద్వాన్ మోహాత్పాపమవాప్నుయా
త్ ॥ * ॥ అతస్తిథ్యృక్షయోర్వియుక్తయోర్వేధస్య వర్జనీయత్వమనర్జనీ

యమ్ ॥ శ్లో ॥ అష్టమీశివరాత్రిశ్చ అర్ధరాత్రాదధోయది । దృశ్యతే ఘటికాయాసా పూర్వవిద్ధాప్రకీర్తితా ॥ * ॥ ఇతివచనాన్న దివా వేధఇతిచేన్న, ॥ శ్లో ॥ అర్ధరాత్రాదధశ్చోర్ధ్వమేకార్ధఘటికాయది ॥ * ॥ ఇత్యాదివత్పూర్వవిద్ధోక్తిముఖేన కర్మకాలే యత్నాన్నియమపరత్వాత్తస్య । అతో నేదం విద్ధాగ్రహణపరమ్, నాపిదివావేధనిషేధపరంవా, అప్రతీతేః । “జయన్త్యాం పూర్వవిద్ధాయామ్” “పూర్వవిద్ధాజయన్తీవా” ఇత్యాదీనామస్యవచనస్యచ కాపూర్వవిద్ధా సాకింత్యాజ్యా గ్రాహ్యావేతిప్రశ్నే నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనాన్యోన్యసాపేక్షతయామిథస్సంబద్ధాత్పూర్వవిద్ధాయాజయన్త్యాస్సామానాధికరణ్యదర్శనాత్ “అష్టమ్యామసితేతిథౌ జయన్తీనామ” ఇత్యష్టమ్యాంజయన్తీశబ్దప్రయోగాచ్చ, పూర్వవిద్ధాష్టమీజయన్త్యేవేతి నిశ్చీయతే । అతోజయన్త్యాఃకర్మకాలవ్యాప్తిపరమేవతత్ ॥ శ్లో ॥ జన్మాష్టమీరోహిణీచ శివరాత్రిస్తథైవచ । పూర్వవిద్ధైవకర్తవ్యా ॥ * ॥ ఇతిపృథగభిధానాద్విద్ధాష్టమీగ్రాహ్యేతిచేన్న; చశబ్దేనేతరేతరయోగపరేణ రోహిణీయుక్తాష్టమీవిషయత్వావగమాత్, ॥ శ్లో ॥ అర్ధరాత్రాదధస్తాద్వా దివావాపిచసప్తమీ । నత్యాజ్యారోహిణీయుక్తా అష్టమీనాన్యథాశుభా ॥ విద్ధాష్టమీద్విజగ్రాహ్యా సప్తమ్యారోహిణీయది । నచేత్పరస్మిన్దివసే నిశానాథోదయే ద్విజ ॥ * ॥ ఇతిరోహిణ్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ గ్రహణాగ్రహణ నిర్ధారణాత్, ॥ శ్లో ॥ కార్యావిద్ధాపిసప్తమ్యా రోహిణీసంయుతాష్టమీ । తత్రోపవాసంకుర్వీత తిథిభాన్తేచపారణమ్ ॥ * ॥ శ్లో ॥ సప్తమీసంయుతాష్టమ్యాం నిశీథేరోహిణీయది । తత్రోపవాసం కుర్వీత తిథిభాన్తేచపారణమ్ ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ కార్యావిద్ధాపిసప్తమ్యా రోహిణీసంయుతాష్టమీ । జయన్తీశివరాత్రిశ్చ కార్యాభద్రాజయాన్వితా ॥ * ॥ ఇత్యాది పాద్మవహ్న్యాదిత్యపురాణ విష్ణుధర్మాదివచనైకార్థ్యాచ్చ రోహిణీయుక్తాష్టమీవిషయమేవతత్ । నహిపాక్షికోఽర్థః, కిన్తువచనాన్తరావిరుద్ధో న్యాయశ్చ ॥ శ్లో ॥ యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మంవేదనేతరః ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః, “యజేత” “నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇత్యాదేరాకాఙ్క్షామాత్రయపూర్వకవాక్యాన్తరేణార్థనిశ్చయవత్తాదృశేన వచనాన్తరేణార్థనిర్ణయస్యాప్యర్త్తుంయుక్తత్వాత్ । ఏవంహి, న్యాయవిదుద్ఘోషః ॥ శ్లో ॥ ధర్మేప్రమీయమాణేతు వేదేనకరణాత్మనా । ఇతి

కర్తవ్యతాభాగంమీమాంసాపూరఇష్యతి ॥ మీమాంసకాహివాక్యార్థవిచారే
ప్రస్తుతేసతి । లోకదృష్టింప్రతిఘ్నన్తివచనవ్యక్తిపాంసుభిః ॥ * ॥ ఇతిచస్మృ
తిష్వష్టమీ రోహిణీయోగస్యైవ జయన్తీతో వ్యక్తేః పూర్వవిద్ధాగ్రహణస్య
“ పూర్వవిద్ధాజయన్తీవా ” “ జయన్త్యాంపూర్వవిద్ధాయామ్ ” ఇత్యాదిభి
ర్జయన్తీవిషయతావగమాజ్జయన్త్యన్తర్గతాయా అపి జన్మాష్టమ్యాగ్రహణప
క్షేజయన్తీయోగనిర్ణయస్సమానఇతి జ్ఞాపనాయ వ్రతభేదసూచనాయచ జ
న్మాష్టమీరోహిణీచేతియోగాన్తర్గతయోస్తయోరేవ యుక్తానువాదః ద్వా
దశకపాలాన్తర్గతాష్టకపాలాదివత్ । యద్వా మిథోవిరహిణీరోహిణీవాష్ట
మీ యదా పృథక్పృథగ్గృహ్యేతే తదాయోగాన్తర్భూతయోస్తయోః పృథ
గ్గ్రహణార్థః పృథఙ్నిర్దేశః । అతో నిశీథేఽన్యతరయుక్తయోరేవ విద్ధయో
ర్గ్రహణం నవియుక్తయోః, ప్రమాణాభావాత్ । నను నిశాయా అర్వా
క్సప్తనాడ్యేకియత్యాపియుక్తావిద్ధా, సాత్రివిధా పూర్వేద్యురపరేద్యురుభ
యేద్యుశ్చ నిశీథవ్యాపినీతి, సూర్యోదయమారభ్యప్రవర్తమానాశుద్ధా, సా
నిశీథవ్యాప్త్యవ్యాప్తిభ్యాం ద్వివిధా, ఏవంభూతరోహిణీరహితావిద్ధా । శు
ద్ధాష్టమీగ్రహణే ॥ శ్లో ॥ దివావాయదివారాత్రౌ నాస్తిచేద్రోహిణీకలా ।
రాత్రియుక్తాంప్రకుర్వీత విశేషేణేన్దుసంయుతామ్ ॥ * ॥ ఇతివచనమేవ త
త్రప్రమాణమితిచేన్న, ప్రథమే “ నబ్రహ్మనేశానః ” ఇత్యర్థలోపశ్రుతేః,
“ హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే ” “ శివఏవకేవలః ” ఇతివాక్యస్యేవత
స్యవచనస్య తత్పరత్వానుపపత్తేః ॥ శ్లో ॥ జయన్తీద్వివిధాజ్ఞేయా విద్ధా
శుద్ధేతితద్ద్విధా । విద్ధాతు సప్తమీయుక్తా శుద్ధాతునవమీయుతా ॥ రోహి
ణీకృత్తికాయుక్తా విద్ధాశుద్ధాపరాన్వితా ॥ * ॥ ఇతినారదీయోక్తమతిక్ర
మ్య వేధపక్షపాతేనయుక్త్యాఽనల్పవికల్పనేపి తస్యవిద్ధాదిభేదకల్పనస్యా
నుపపత్తేశ్చ । ఇయంశుద్ధాసూర్యోదయమారభ్యైవ ప్రవృత్తావా, యద్వా
నిశాయాఅర్వాక్, కింవానిశీథాదూర్ధ్వమ్, ఉతనిశీథాదర్వాక్ప్రవృత్తా
వా? నాద్యః నిశీథావ్యాప్తేర్దుర్వచనత్వాత్, నహికిఞ్చిదధికాచత్వా
రింశద్ఘటికా తిథిరస్తి । నద్వితీయః, అసమ్భవాత్, నహిపూర్వదినేని
శాయా అర్వాక్ప్రవృత్తావిద్ధా వా శుద్ధా వా పరదినే నిశీథవ్యాపినీ భ
వతి, నహి పఞ్చసప్తతినాడికాతిథిరస్తి । నతృతీయః, అనుక్తేః । తథా

వివక్షితమితి చేన్న, “ శుద్ధాతునవమీయుతా ” ఇతి స్మృతివిరోధాత్ , వి
ద్ధాశుద్ధయోస్సాఙ్కర్యేణ శుద్ధేతి దుర్భణత్వాచ్చ , సూర్యోదయమా
రభ్యేత్యుక్తేర్నిరర్థకత్వాద్ధారవాచ్చ । నచతుర్థః , తథానుక్తేః । ఉక్తావాత
త్రకిం నిశీథవ్యాప్తిస్సంభవతీతి చేత్తతోపి కిం రాత్రియుక్తామితివచనాత్తద్గ్ర
హణమితి చేన్న , “ విశేషేణేన్దుసంయుతామ్ ” ఇతి వచనాద్విద్ధాగ్రహణ
ప్రసక్తేః । తచ్చ విరుద్ధమ్ “ సప్తమ్యాసంయుతానహి ” ఇతిస్మృతేః । శు
ద్ధావిషయం తదితి చేత్సిద్ధమ్ । తర్హి విద్ధావర్జనం విద్ధావిషయంచ తదితి చేన్న ,
ఇన్దుసంయుతాం రాత్రియుక్తామితి విధిద్వయబలాత్ , పూర్వోత్తరదినవ
ర్తినోర్విద్ధాశుద్ధయోర్ద్వయోరప్యష్టమ్యోర్గ్రహణప్రసక్తేః , పూర్వే
ద్యురేవ నిశీథవ్యాపినీ గ్రాహ్యేత్యుక్తేః , నిశీథవ్యాప్తిరహితాపి రాత్రియు
క్తాశుద్ధా గ్రాహ్యేత్యుక్తేశ్చ । అతోద్వావిధీమిథస్సన్నద్ధౌ యుధ్యేతామ్ ।
“ విశేషేణేన్దుసంయుతామ్ ” ఇతివచనాద్విద్ధైవ గ్రాహ్యేతి చేద హో వే
ధాపన్నవనైపుణీ , నైవమ్ , శుద్ధాగ్రహణోక్తేః । తచ్చానుపపన్నమ్ , పూ
ర్వేద్యుర్నిశాయా అర్వాక్ప్రవృత్తాయా విద్ధాయా శుద్ధాయా వా శ్వోని
శీథవ్యాప్త్యయోగేన తద్భేదస్యాసమ్భవేన తద్వచనవిషయత్వానుపపత్తేః ।
తర్హి కథం విద్ధాగ్రహణమితి చేన్న , అప్రతీతేః , నహితస్మిన్వచనే కార్యా
విద్ధాపీతివద్విద్ధాగ్రాహ్యేతి ప్రతీయతే , విద్ధాత్యాగపరవచనని చ యాప
చ యోగాచ్చ । అతోఽత్ర ప్రకారభేదగ్రహణసాక్షిత్వేన హి తాత్పరి
తం శతోక్తివదర్థం నప్రత్యాయయతి తద్వచనమ్ । అతో నారదీయలక్షితమే
వలక్షణం విలక్షణం విచక్షణానామ్ । ప్రకరణావిరుద్ధో వచనాన్తరానుగుణో
హ్యర్థస్సమర్థ్యస్సమర్థైః । వరాహసంహితావచనం హీదమ్ । తత్ర ॥ శ్లో ॥
సింహార్కే రోహిణీయుక్తా నభఃకృష్ణాష్టమీయది ॥ * ॥ ఇతి ప్రక్రాన్తత్వా
దిదం రోహిణీయుక్తాష్టమీవిషయమిత్యవగమ్యతే । అతోఽస్యాయమర్థః—
యదాపూర్వదినే దివా రోహిణీ నాస్తి పరదినే రాత్రౌ చ సా నాస్తి తదాసం
కల్పకాలీనత్వాదిగుణయోగాత్పరా గ్రాహ్యా ఉతపూర్వేద్యుః పూర్వోక్త
గుణాభావేపి ఇన్ద్వాదయయోగస్య బలీయస్త్వేన పూర్వా వా గ్రాహ్యేతి సన్దే
హే ఇదం వచనముపస్థితం వ్యవస్థాపయతీన్దుసంయుతైవ గ్రాహ్యేతి । యు
క్తంచైతత్ , శ్వోనిశీథయోగాభావాత్ “ ఇన్దుకలాన్వితా ” “ యతశ్చ

ద్రోదయేఽష్టమీయుక్తా" "సప్తమ్యామర్ధరాత్రాదధఃకలయాపి" ఇత్యాదివచనైకకణ్ఠ్యాత్ప్రకరణానుగుణ్యాచ్చ । కించ "విద్ధాష్టమీద్విజగ్రాహ్యా" "కార్యావిద్ధాపి" "విద్ధావిద్ధాపివాగ్రాహ్యా" ఇతివద్రోహిణీరహితాపివిద్ధాపి జన్మాష్టమీగ్రాహ్యేతి నకిఞ్చిద్వచనముదాహృతం నదృష్టంవా క్వచిద్గ్రన్థే, రోహిణీయోగ ఏవవిద్ధాగ్రాహ్యేతివహ్నిపురాణే చ న్యక్తముక్తమ్, ॥ శ్లో ॥ విద్ధాకృష్ణాష్టమీ గ్రాహ్యారోహిణీసహితానృప । రోహిణ్యాసహితాచైవ సర్వాఘౌఘవినాశినీ ॥*॥ ఇతి । అతో రోహిణీరహితవిద్ధాష్టమీగ్రహణే ప్రమాణం మృగ్యమేవ । కించాయంచాశ్చితోనిర్విపక్షః ప్రకరణనిరపేక్షఃపక్షః, దివాచరాత్రౌచరోహిణ్యభావేపి సూర్యోదయసఙ్కల్పకాలే సాయాహ్నరాత్రిచన్ద్రోదయకాలవ్యాప్తిరూపగుణాధిక్యాత్తిథిప్రాధాన్యాచ్చ । అహోరాత్రవ్యాపినీ శుద్ధాష్టమ్యేవగ్రాహ్యేతి । తథానారదీయసంహితాయామ్ ॥శ్లో॥ చన్ద్రోదయేష్టమీపూర్ణారోహిణీనభవేద్యది । తదాజన్మాష్టమీజ్ఞేయా నజయన్తీతి కథ్యతే ॥ * ॥ చన్ద్రోదయే రోహిణీనభవేద్యదీత్యన్వయః । బ్రహ్మసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాంకృష్ణపక్షస్య ఘటీషష్టిర్యదాష్టమీ । తదాజన్మాష్టమీప్రోక్తా సాసంపూర్ణాప్రకీర్తితా ॥ * ॥ విద్ధాధికాష్టమీపరైవ గ్రాహ్యేత్యుక్తంతత్రైవ ॥శ్లో॥ త్రిముహూర్తంతిథేర్వృద్ధౌ సునిరీక్ష్యపరీక్షయేత్ । సాతుజన్మాష్టమీజ్ఞేయా భుక్తిముక్తిఫలప్రదా ॥ * ॥ సారసముచ్చయేచ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యామమాయాంచ ద్వాదశ్యాంకృష్ణజన్మని । పశ్చాద్భాగకలామాత్రంకర్మాద్యన్తావసానికమ్ ॥*॥ అమాయామితకుహూశాన్తివిషయమ్। పాద్మేచ॥శ్లో॥పూర్వవిద్ధాష్టమీయాతుఉదయేనవమీదినే।ముహూర్తమపిసంయుక్తాసంపూర్ణాసాష్టమీభవేత్ ॥కలాకాష్ఠాముహూర్తాపియదాజన్మాష్టమీతిథిః। నవమ్యాంసైవగ్రాహ్యాస్యాత్సప్తమ్యాసంయుతానహి ॥*॥ ఇత్యాది, పరదినగ్రహణముఖేన రోహిణీరహితవిద్ధాష్టమీత్యాగపరమ్ । ఏతత్సర్వంరోహిణీయుక్తవిద్ధాధికాష్టమీవిషయం కిన్నస్యాదితిచేన్న, తేషురోహిణీయోగాప్రతీతేః । హన్తకిమిదం వచనజాతం వేధత్యాగచిహ్నమహ్నాయనిహ్నూయతే, ప్రాగేవవచనార్థాపహ్నవచాతురీకృతా, అతస్తేషాం తద్విషయత్వకల్పనం నకల్ప్యతే వికల్పాసహత్వాత్, ఏవంవదన్తం భవన్తం పృ

చాభ్రమః, కిమిదం నిశీథవేధే పరదినగ్రహణపరమ్? ఆహోస్విదర్వాగ్వే
ధే? కింవాదివసవేధే? యద్వా నిశీథాదూర్ధ్వవేధేవా। నాద్యః, అవివా
దాత్। నద్వితీయః, "అర్ధరాత్రాదధస్తాద్వా" ఇతి విద్ధాగ్రహణవిధా
నాత్, నహ్యేవం కేవలాష్టమీగ్రహణే ప్రమాణమస్తి రోహిణీరహితా వి
ద్ధాపి జన్మాష్టమీగ్రాహ్యేతి। నతృతీయః, కృష్ణావతారకాలయోగత్యాగే
ప్రత్యవాయస్మృతేః। నచతుర్థః, విరోధాదసమ్భవాచ్చ। నిశీథాదర్వా
క్ప్రవృత్తాపరేద్యురపి వర్తమానావిద్ధాధికేత్యుక్త్వా యానిశీథాదూర్ధ్వప్ర
వృత్త్యనుపపత్తేస్తయోరన్యతరోక్త్వావన్యతరస్యవ్యాహృతిరవర్జనీయా, నిశీ
థాదూర్ధ్వం ప్రవృత్తస్యతిథేశ్శ్వనిశీథావధివా దినాన్తంవా వ్యాప్తేః, ఉ
దయే నవమీదినే కలాకాష్ఠాముహూర్తాది శబ్దస్వారస్యాభావాచ్చ। పూ
ర్వేద్యురుదయానన్తరం కియత్యపి వేధేహి పరదినే కలాకాష్ఠాది సమ్భవతి
నహి నిశీథాదూర్ధ్వప్రవృత్తయోస్తథాత్వమితిచేన్న, తేషాం త్వయా ని
శీథాదూర్ధ్వప్రవృత్త తిథినక్షత్ర విషయత్వకథనాత్త్వదుక్తివైయర్థ్యాప
త్తేః, విద్ధకేవలాష్టమీవిషయత్వాచ్చ। తేషాం నిశీథాత్ప్రాగ్వాదివావా
ప్రవృత్తాష్టమీవిషయత్వోక్త్వా నిశీథయోగాత్తిథిప్రాధాన్యాచ్చ పూర్వదిన
స్యైవ గ్రాహ్యత్వశఙ్కామేనాప్యఙ్గీకార్యమ్। తచ్చ తవనశక్యమ్, శ్వో
ముహూర్తమాత్రయోగే తద్గ్రహణ పర విష్ణురహస్యవచన విరోధాత్। న
విరోధశ్శ్వఏవ రోహిణీయోగాత్తద్గ్రహణమితిచేన్న, తిథ్యృక్షయోరుభ
యోర్నిశీథాదూర్ధ్వప్రవృత్త్యుక్తివిరోధాత్। పూర్వేద్యుః ప్రవృత్తాన్య
తరముహూర్తయుక్తాన్యతరగ్రహణపరంహి తద్వచనమ్, తథాపి తద్విషయ
త్వకథనే ముఖాన్తరేణ విద్ధాష్టమీత్యాగఏవ నిశ్చితస్స్యాత్, బాఢమ్, శ్వో
రోహిణీయోగప్రాబల్యాదితిచేత్, హన్తకిం తిథిప్రాధాన్యమ్, తదా
భగ్నముతలగ్నముగ్నౌ ముగ్నముద్ధావా। ఏవంచ త్వదుక్త్యైవ రోహిణ్య
యోగే సర్వథా విద్ధాష్టమీత్యాగసిద్ధేస్తద్గ్రహణే వచనాభావాచ్చ రోహి
ణీరహితాపి నిశీథవ్యాపినీ విద్ధాష్టమీగ్రాహ్యేతి కిం విప్రలపితమ్। తత్ర పూ
ర్వదినగ్రహణోక్తిః పూర్వపరదినయోః రోహిణీరహితాష్టమీవిషయా, పర
దినగ్రహణోక్తిస్తు తద్యుక్తాష్టమీవిషయేతి నవిరోధోక్తిరితిచేన్న, రాత్రియు
క్తామిత్యస్య రోహిణీరహితవిద్ధాష్టమీగ్రహణపరత్వానుపపత్తేరుక్తత్వాత్।

తస్మిన్నవిరోధ ఇతి చేత్సత్యం కేవలవిద్ధాష్టమీత్యాగపక్షే, తద్గ్రహణపక్షే తు విరోధోఽస్తి వా న వేతి స్వయమేవ పరామృశతు భవాన్ । రోహిణీయుక్తపరదినగ్రహణేఽపి విద్ధాం జన్మాష్టమీం పరిత్యజ్య జయన్త్యేవ పరిగృహీతా స్యాత్ । తతశ్చ విద్ధాత్యాగపరవచనజాతం విష్ణురహస్యవచనద్వయం చ చిరంజీవేత్ । శ్వో రోహిణ్యయోగే విద్ధా గ్రాహ్యేతి చేన్న, వచనాభావాత్, విద్ధాత్యాగస్య వచనశతసిద్ధత్వాచ్చ । "పూర్వవిద్ధాష్టమీ" ఇతి పాద్మే । శ్వో ముహూర్తమపి విద్ధకేవలాష్టమీయోగేఽపి తద్గ్రహణవిధానాచ్చేత్ఫలమలం వన్ధ్యాసుతవర్ణనకల్పైర్విద్ధకేవలాష్టమీగ్రహణానులాపైః । కిఞ్చ, కేయం విద్ధాధికా నామ, రోహిణీయుక్తా శ్వో విద్యమానాష్టమీ, సా నిశీథాదర్వాక్ప్రవృత్తా వా తత్పరం వా ? నాద్యః, పరదినగ్రహణానుపపత్తేః, నిశీథయోగస్యైవ గ్రాహ్యత్వస్మృతేః । న ద్వితీయః నిశీథాదధస్సప్తమీయుక్తాష్టమ్యా ఏవ విద్ధాత్వోక్తేః, శ్వోవర్తిన్యాస్తు ॥ శ్లో ॥ విద్ధా తు సప్తమీయుక్తా శుద్ధా తు నవమీయుతా ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేశ్శుద్ధాత్వాచ్చ । నిశీథాదూర్ధ్వం వర్తిన్యా అనుభయత్వేన విద్ధాత్వోక్త్యా, "అర్ధరాత్రాదధో యది" "అర్ధరాత్రాదధస్సా హి" ఇత్యాదిస్మృతిః స్మర్యతే । కిఞ్చ, నిశీథే రోహిణ్యభావస్య శ్వోఽష్టమీరోహిణీయోగస్య తిథిప్రాధాన్యస్య చ తుల్యత్వేఽప్యేకస్య పూర్వత్ర గ్రహణమన్యస్య పరత్ర గ్రహణముక్తం తదవిమృశ్యైవోక్తమ్, విష్ణురహస్యవచనైః పరదినమేవ హ్యుభయత్ర గ్రాహ్యమ్, తచ్చ తవ న శక్యమ్, "విశేషేణేన్దుసంయుతామ్" ఇత్యస్య త్వయా పూర్వదినగ్రహణపరత్వోక్తేః । తస్మాదస్మాకమేవ న విరోధగన్ధః । "న చేత్పరస్మిన్దివసే నిశానాథోదయే ద్విజ" "రాత్ర్యామిన్దూదయే శుభే" "సాయన్తనీ త్రిముహూర్తగా" ఇత్యాదివచస్సు శిష్టైకవిధ్యఙ్గీకారాత్తవ మతే దినద్వయే కదాచిన్నిశీథేన్దుయోగే ద్వౌ విధీ మిథస్సన్నద్ధావద్ధా యుధ్యేతామిత్యధస్తాదభ్యుదాయి । అతోఽన్యతరబాధోఽవశ్యకార్యః । తతోఽపరం విశిష్టవిద్ధాశ్రయణమిత్యాస్తాం తావత్ । వ్యత్యస్తమిదం సమస్తం వ్యుదస్తమ్, నాపి శ్వస్తిథ్యృక్షయోగస్సువచః, శేషప్రతీతేః । "కలాకాష్ఠాదివా వాపి" ఇత్యాదివచనేషు పూర్వవిద్ధతిథిమాత్రాతిరేకోఽభిభాతి, భేదేనైవ తేష్వేకాతిరేకస్సుస్ఫుటః । కిఞ్చ ॥ శ్లో ॥ సప్తమీసంయుతాష్టమ్యాం

భూత్వాబుద్ధం ద్విజోత్తమ । ప్రాజాపత్యం ద్వితీయేఽహ్ని ముహూర్తార్ధం భవేద్యది ॥ తదష్టయామికం జ్ఞేయం ప్రోక్తం వ్యాసాదిభిః పురా ॥*॥ ఇతి స్కాన్దవచనమ్ । "ప్రాజాపత్యం ద్వితీయేఽహ్ని" ఇత్యాది "ప్రోక్తం భగవతా స్వయమ్" ఇతిజయోత్తరసంహితావచనంచ శ్వో రోహిణీమాత్రాతిరేకం వ్యనక్తి నతిథ్యతిరేకమపి । అతశ్శ్వస్తిథ్యృక్షయోగస్య దుర్ఘటత్వాత్త్వదుక్తవిద్ధాధికావిషయత్వం నోపపద్యత ఇత్యలమలమనల్పకల్పవికల్పనయా అల్పజనమోహనాయ । తస్మాచ్ఛ్వఃకలాకాష్ఠాముహూర్తాదియోగే విద్ధాయాః కేవలాష్టమ్యాః పరదినగ్రహణపరాణి పద్మపురాణాదివచనాని, విష్ణురహస్యవచనద్వయంతువిద్ధయోర్వాశుద్ధయోర్వాశ్వోఽన్యతరేణాన్యతరస్యాల్పయోగేపి పరదినగ్రహణపరమితి నకశ్చిద్విరోధః । అతో "దివావాయదివారాత్రౌ" ఇత్యస్యరోహిణీరహిత విద్ధాష్టమీవిషయత్వానుపపత్తేః, "అష్టమీశివరాత్రిశ్చ" ఇత్యస్యపూర్వవిద్ధాగ్రహణపరత్వాసమ్భవాచ్చ, ప్రత్యుతకేవలవిద్ధాత్యాగస్య వచనశతసిద్ధత్వాచ్చ, రోహిణీరహితవిద్ధాగ్రహణం ప్రమాణికానాం నయుక్తమితిసిద్ధమ్ । విద్ధాత్యాగో వైష్ణవవిషయఇతిచేత్తర్హి పిష్టపేషణేన, మైవమ్, నిశీథవేధత్యాగస్యాపివైష్ణవవిషయత్వప్రసక్తేః । తత్త్యాగవచనేషు విషయభేదోనప్రతీయతఇతిచేత్తుల్యమత్రాపి, సామాన్యేన సప్తమీవిద్ధాత్యాగపరవచనేషు విషయభేదాప్రతీతేః । అష్టమ్యయోగే జయన్తీస్వరూపేణ నస్యాదితిచేన్న, తిథ్యన్తరయోగేచ జయన్తీత్వస్మృతేః । తథా నారదీయసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ అష్టమ్యాంవా నవమ్యాంవా దశమ్యాం యత్రరోహిణీ । సాజయన్తీతి విఖ్యాతా ప్రశస్తాభుక్తిముక్తిదా ॥*॥ బ్రహ్మసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ శశినాసహరోహిణీ । జయన్తీనామపుణ్యాస్యాదష్టమ్యాసహితానవా ॥*॥ తర్హ్యష్టమీరోహిణీయోగస్య జయన్తీత్వస్మరణవిరోధఇతిచేన్న, విషయభేదేనావిరోధాత్ । ప్రత్యుతరోహిణ్యయోగేనసప్తమీవేధేచ ॥ శ్లో ॥ సంపూర్ణారోహిణీయత్ర అష్టమీనభవేద్యది । రోహిణ్యామేవకుర్వీతకృష్ణజన్మాష్టమీవ్రతమ్ ॥*॥ శ్లో ॥ విశేషాద్రోహిణీచన్ద్రే గృహస్థోవ్రతమాచరేత్ ॥*॥ ఇతినారదీయాదివచనైః రోహిణ్యాం జన్మాష్టమీవ్రతవిధానేపి రోహిణ్యవేధే జన్మాష్టమ్యేవ స్వరూపేణలోలుప్యేత సప్తమీవిద్ధత్వా

దష్టమ్యాః, శ్వోరోహిణ్యాశ్చ వహ్నివిద్ధత్వాత్ । అతఃపూర్వవిద్ధాత్యాగపరమేవ కళాకాష్ఠాదిగ్రహణపరం తద్వచనజాతం నతురోహిణీయుక్తవిద్ధాధికాష్టమీవిషయమితి శేముషీవిశేషజుషాం విదుషాం సువ్యక్తమ్, నాత్ర పక్షపాతోయుక్తయోవాప్రగల్భంతే, తమిమంనిశ్చయం విపశ్చిదపశ్చిమా విమృశంతు, తేహియుక్తాయుక్తైవ్యక్తివిదతే । ఏవంచ స్థితినక్షత్రయోరల్పీయసాన్యతరేణాన్యతరయోగే తద్దినమేవ గ్రాహ్యమితి విష్ణురహస్యోక్తమ్ । తథా ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తా కృష్ణానభసియాష్టమీ । ముహూర్తమపి సంయుక్తా సోపోష్యాసుమహాఫలా ॥ ముహూర్తమప్యహోరాత్రే యస్మిన్యుక్తంహిలభ్యతే । అష్టమ్యాం రోహిణీఋక్షంతాం సుపుణ్యాముపావసేత్ ॥ రోహిణీసహితాంహిత్వాయోన్యస్యామాచరేత్క్వచిత్ । ససర్వైస్సుకృతైర్హీనస్తిర్యగ్యోనిషుజాయతే ॥ * ॥ సారసముచ్చయేచ ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తాముహూర్తమపి లభ్యతే । నవమ్యాఽష్టమీయుక్తామృగేణదశమీయుతా ॥ * ॥ జయోత్తరసంహితాయాం చ ॥ శ్లో ॥ రోహిణీకలయాయుక్తా కృత్తికాభిర్వినాభవేత్ । అష్టమీకలయాయుక్తా మమప్రీతికరీభవేత్ ॥ అష్టమీకలయాయుక్తా సమ్పూర్ణా రోహిణీయుతా । సైవోపోష్యామహాపుణ్యా మహాపాతకనాశినీ ॥ * ॥ ఏవమాదీని విద్ధాష్టమీత్యాగపరాణి ద్రష్టవ్యాని । వైష్ణవైర్నిశీథయోగోఽపి న గ్రాహ్యఇతి వక్ష్యతే, ॥ శ్లో ॥ రోహిణీచాష్టమీయుక్తా కలయాసప్తమీయుతా । సాతిథిర్నిష్ఫలాత్యాజ్యాఉపవాసాది వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనైః । ఏవమత్ర వ్యవస్థానాస్థా విస్మరణాద్వచనాదర్శనాద్వా స్మార్తపక్షోక్తేస్తత్ర తదనాదరఇతిచేన్న, “ జన్మకాలాన్వితాయుతః ” “ వాసరేవా ” “ శ్రావణేవానభస్యేవా ” “ రాత్రియుక్తాం ప్రకుర్వీత ” “ రాత్ర్యర్ధపూర్వాపరగా ” “ ఉపోష్యజన్మచిహ్నాని ” ఇత్యాదిభిర్వసిష్ఠ వరాహ సనత్కుమార నారదాదిసంహితావచనైశ్చ నిశ్చయకరణాదవిద్ధాంశస్య సర్వత్రగ్రాహ్యత్వాద్విషయభేదేనావిరోధాచ్చేత్యలమలమనులాపేన.

అత్రాయంవివేకః—“ జయన్తీద్వివిధాప్రోక్తా ” ఇతి నారదీయవచనాద్విద్ధాశుద్ధాచేతి ద్వివిధైవ । అష్టమీరోహిణీచ అహోరాత్రవ్యాపినీశుద్ధా, “ ఘటీషష్టిర్యదాష్టమీ ” ఇతి స్మృతేః । శుద్ధాధికావిద్ధాధికాచ

శుద్ధైవ, పరాన్వితత్వాత్ । రోహిణ్యష్టమీసాహిత్యంయోగః । పూర్వతిథ్యృక్షయోరన్యతరసమ్పర్కో వేధః । నిశీథేయోగేన తస్యైవ విద్ధాగ్రాహ్యా నాన్యథా । దినద్వయే నిశీథయోగే తదయోగేవ పరైవగ్రాహ్యా। అహోరాత్రవ్యాపినీవిద్ధాచ శ్వోఽన్యతరేణ ముహూర్తమాత్రయోగేఽపి పరైవ గ్రాహ్యా । నిశీథవేధే విద్ధావిద్ధోపరుద్ధాశుద్ధాప్యుభయాపరైవగ్రాహ్యా। తథావియుక్తావిద్ధాచ పరైవగ్రాహ్యా । శుద్ధా వావిద్ధా వా బుధవారయోగే బుధయుక్తైవగ్రాహ్యా । నిశీథయోగే శ్వోఽన్యతరాతిరేకేపి పూర్వవిద్ధైవ గ్రాహ్యా వైష్ణవేతరైః । నిశీథయోగో వైష్ణవేతరవిషయః । శ్వోముహూర్తయోగస్సర్వవిషయఇతి సఙ్క్షేపః । శిష్టముపరిష్టాత్స్పష్టయిష్యామః । అతో పశంసాం పుసాం పుంసయన్తీ జయన్తీనిర్ణ్ణయతే.

జయన్తీనామ అష్టమీరోహిణీయోగః । తథా శ్రీవిష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ రోహిణీసహితా కృష్ణా మాసి భాద్రపదేఽష్టమీ । అర్ధరాత్రాదధస్సాహి కలయాపి యదా భవేత్ ॥ తత్ర జాతో జగన్నాథః కౌస్తుభీ హరిరచ్యుతః । తమేవోపవసేత్కాలం కుర్యాత్తత్ర ప్రజాగరమ్॥ అర్ధరాత్రేతు యోగోఽయం తారాపత్యుదయేసతి । నియతాత్మా శుచిస్స్నాతః పూజాం తత్ర ప్రకల్పయేత్ ॥ * ॥ విష్ణురహస్యే ॥ శ్లో ॥ అష్టమీ కృష్ణపక్షస్య రోహిణ్యృక్షసంయుతా । భవేత్ప్రోష్ఠపదే మాసి జయన్తీ నామ సా స్మృతా ॥ * ॥ పరమసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణే బహుళే పక్షే కృష్ణాష్టమ్యాం విధూదయే । ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తా జయన్తీ సాతు కథ్యతే ॥ * ॥ సనత్కుమారసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణస్య చ మాసస్య కృష్ణాష్టమ్యాం నరాధిప । రోహిణీ యది లభ్యేత సా జయన్తీ తిథిః స్మృతా ॥ * ॥ అత్ర శ్రావణ భాద్రపద నభస్యశబ్దాస్సింహశ్రావణ భాద్రపదపరాః , సింహమాసస్యైవ కృష్ణావతారకాలత్వస్మృతేః । తథా శ్రీవారాహే శ్రీధరీయే బార్హస్పత్యే చ ॥ శ్లో ॥ రోహిణీతు యదాష్టమ్యాం కృష్ణాయాం శ్రావణే భవేత్ । జయన్తీనామ సా ప్రోక్తా నతు భాద్రపదాష్టమీ ॥ * ॥ అత్రాపి శ్రావణశబ్దస్సింహశ్రావణపరః , నతు భాద్రపదఇతి నిషేధఃకన్యాభాద్రపదపరః । తథా బ్రహ్మసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ అథాతస్సంప్రవక్ష్యామి జయన్తీనిర్ణయం పరమ్ । సింహరాశిగతే సూర్యే గగనే జలదాకులే ॥ మాసి ప్రోష్ఠపదేఽష్టమ్యామర్ధ

రాత్రే విధూదయే । బుధవారే వృషే లగ్నే రోహిణ్యాశ్చరమాంశకే ॥ శుభే హర్షణయోగే చ కౌలవేన యుతే తథా । వసుదేవేన దేవక్యాం సహం జాతోఽస్మి పద్మజ ॥ * ॥ ఇతి । అతస్సింహమాసస్యైవ కృష్ణజన్మకాలత్వాజ్జన్మాష్టమీ చ సింహశ్రావణ ఏవ గ్రాహ్యా । తథా నారదీయే చ ॥ శ్లో ॥ సింహరాశిగతే సూర్యే శ్రావణే మాసి నారద । కృష్ణపక్షే తథాష్టమ్యాం బుధవారే నిశార్ధకే ॥ వసుదేవేన దేవక్యాం జజ్ఞే కృష్ణశ్చతుర్భుజః ॥ * ॥ అతశ్చ సింహమాస ఏవ జన్మాష్టమీ చ గ్రాహ్యా । జ్యోతిషార్ణవే చ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వా యదా సింహగతో రవిః । జయన్త్యారాధనం కుర్యాన్న తు కర్కటకన్యయోః ॥ * ॥ ఇత్యాది । అత్ర జయన్తీశబ్దేన జన్మాష్టమీ చోచ్యతే ॥ శ్లో ॥ సింహం గతే దినానాథే అష్టమ్యాముసితేఽథవా । జయన్తీ నామ లోకేఽస్మిన్నవతారదినం హరేః ॥ * ॥ ఇత్యష్టమ్యాం జయన్తీశబ్దప్రయోగాత్ , జయన్తీనిర్ణయస్యైవ జన్మాష్టమీనిర్ణయత్వాచ్చ । అతో జయన్త్యారాధనం జన్మాష్టమ్యారాధనం చేతి సిద్ధమ్ । ఏవం కర్కటశ్రావణే కన్యాభాద్రపదే చ జన్మాష్టమీ జయన్తీ చ విద్వద్భిర్న గ్రాహ్యా, అవిహితకాలత్వాదితి సిద్ధమ్ । అయమేవ యోగో జన్మాష్టమ్యాః, తథా వారాహే ॥ శ్లో ॥ సింహార్కే రోహిణీయుక్తా నభఃకృష్ణాష్టమీ యది । తత్ర జాతో జగన్నాథః కౌస్తుభీ హరిరచ్యుతః ॥ తామేవోపవసేత్కాలం కుర్యాత్తత్రైవ జాగరమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అతశ్చ సింహశ్రావణ ఏవ కృష్ణజన్మనిర్ణయాత్, తత్రైవ జన్మాష్టమీ జయన్తీ చ గ్రాహ్యా ॥ శ్లో ॥ సింహార్కే రోహిణీయుక్తా నభఃకృష్ణాష్టమీ యది ॥ * ॥ ఇతి జన్మాష్టమ్యాః ప్రాధాన్యం సింహార్క ఏవ తస్యా గ్రాహ్యత్వం చ సుస్పష్టమ్ । కించ । “అహం జాతోఽస్మి” “జజ్ఞే కృష్ణః” “తత్ర జాతో జగన్నాథః” “తస్మాత్పఞ్చాననస్థేఽర్కే” “సింహార్కే రోహిణీయుక్తా నభఃకృష్ణాష్టమీ యది” ఇతి సింహమాస ఏవ కృష్ణజన్మస్మరణాజ్జన్మనిబన్ధనత్వాత్కృష్ణాష్టమీ చ సింహశ్రావణ ఏవ గ్రాహ్యేతి ప్రామాణికానాం పన్థాః । అథోక్తకారణమేవ న తయోస్స్వరూపముక్తం నారదీయే ॥ శ్లో ॥ జన్మాష్టమీ జయన్తీతి ద్వివిధా పరికీర్తితా । కృష్ణపక్షేఽష్టమీ పూర్ణా శ్రావణే రోహిణీయుతా ॥ జన్మాష్టమీ సా విజ్ఞేయా ఉపోష్యా కృష్ణతుష్టిదా । శ్రావణే మాసి సమ్ప్రాప్తే కృష్ణపక్షేఽష్టమీయుతా ॥ సమ్పూర్ణా రోహిణీయుక్తా సా జయన్తీతి కీర్త్యతే ॥ * ॥ ఏ

వంజన్మాష్టమ్యాం తిథిప్రాధాన్యం జయన్త్యాం నక్షత్రప్రాధాన్యంచావగమ్యతే, "సహయుక్తేఽప్రధానే" ఇతిస్మృతేః। కిఞ్చ ॥ శ్లో ॥ సింహంగతే దినానాథే అష్టమ్యామసితేతిథౌ। జయన్తీనామలోకేస్మిన్నవతారదినంహరేః ॥ * ॥ ఇత్యాదిజ్యోతిషార్ణవవచనేషు తిథ్యృక్షయోరన్యతరస్యామన్యతరాన్వితాయామన్యతరస్యాంచ జయన్తీశబ్దప్రయోగోజయన్త్యనుష్ఠానేనైవ ఉభయసిద్ధిరితిజ్ఞాపనార్థః। అతోజయన్తీకాలఏవ జన్మాష్టమీకాలః, అత్రేదమన్తరమ్—అష్టమీరోహిణ్యోరహోరాత్రయోగో ముఖ్యతమః, చన్ద్రోదయేతయోర్యోగో ముఖ్యేతరః, బుధవారేముహూర్తమాత్రయోగోముఖ్యః, ఏవంయోగాభావేపి సింహార్కే శుద్ధాకేవలాష్టమీ కేవలారోహిణీచ గ్రాహ్యేతి। అత్రవారాహే ॥ శ్లో ॥ అష్టమీ రోహిణీయోగోముహూర్తంవా దివానిశమ్। ముఖ్యకాలఇతిఖ్యాతస్తత్రజాతోహరిస్స్వయమ్ ॥ * ॥ పరమసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణేమాసిలగ్నస్థా శశినాసహరోహిణీ। జయన్తీనామపుణ్యాస్యాదష్టమ్యాసహితానవా ॥ * ॥ నారదీయేచ ॥ శ్లో ॥ ఉదయేచాష్టమీకించిన్నవమీసకలాయది। ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తా బుధవారేణసంయుతా ॥ తస్యాందత్తంహుతంజప్తం ప్రూజితంకోటిసమ్మితమ్। ఉపవాసశ్చకర్తవ్యో మహాపాపప్రణాశనః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తా మృగేణసహితాశ్శశీ। భవేచ్చ బుధసంయుక్తా జయన్తీసాపిశిష్యతే ॥ * ॥ ఏవం సింహశ్రావణయోగాభావేతు సింహభాద్రపదేగ్రాహ్య। తథావసిష్ఠసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణేవానభస్యేవా రోహిణీసహితాష్టమీ। యదాకృష్ణానరైర్లబ్ధా సాజయన్తీతికీర్తితా ॥ శ్రావణెనభవేద్యోగో నభస్యేతుభవేద్ధ్రువమ్। తయోరభావేయోగస్యతస్మిన్వర్షేనసంపదః ॥ * ॥ అయమనయోగత్రవివేకః — రవేరాశ్యన్తరసంక్రమావలంబనో మేషాదిసౌరః, మేషాదిషుదర్శాన్తశ్చైత్రాదిశ్చాన్ద్రిః, ఏతదుభయనిబన్ధనో మధుమాధవాదిః, అతస్సింహేదర్శాత్పూర్వం నభాశ్రావణశ్చ, దర్శాత్పరోనభస్యోభాద్రపదశ్చ, అతస్సింహశ్రావణే యోగాభావే సింహనభస్యే ప్రాయేణయోగోభవతి, తతశ్చ సింహశ్రావణేయోగే తత్రైవకుర్యాత్తత్రాయోగే సింహభాద్రపదేకుర్యాత్, నరశబ్దస్సర్వాధికారజ్ఞాపనార్థః। నసమ్పదః- సమ్పద్యతఇతిసమ్పత్ సన్ని

ష్ఠాతః, సమ్పదాదిత్వాత్క్విప్; జన్మాష్టమీజయన్త్యోరనుష్ఠానయౌగపద్యసౌ
ష్ఠవం నాస్తీత్యర్థః । యద్వా నభోనభస్యయోస్తిథ్యృక్షయోగాభావేము
ఖ్యజయన్తీయోగో నాస్తి, శుద్ధా మహాఫలేత్యాహ మార్కణ్డేయః ॥ శ్లో ॥
ప్రాజాపత్యేన సంయుక్తా కృష్ణా నభసి యాష్టమీ । జయన్తీనామ సా ప్రో
క్తా సా హ్యుపోష్యా మహాఫలా ॥ * ॥ పద్మసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥
శ్రావణే మాసి కృష్ణే చ పక్షేఽష్టమ్యాం తిథౌ హరేః । అర్ధరాత్రే తతస్తస్మి
న్సర్వకల్యాణమాచరేత్ ॥ తిథ్యయోగేఽపి నక్షత్రే కేవలేర్చనమిష్యతే ॥ * ॥
నక్షత్రే సప్తమీవేధస్య త్యాజ్యత్వాన్నవ్యాప్యం రోహిణీయోగేఽపి హరే
రర్చనం కుర్యాన్న సప్తమీయుక్తే నక్షత్రే, చన్ద్రోదయే సప్తమీయోగే జయ
న్త్యాః పుణ్యనాశకత్వస్మృతేః । అతశ్చన్ద్రోదయే సప్తమీయుక్తా రోహిణీ
త్యాజ్యైవ । శుద్ధాభావేఽపి చన్ద్రోదయయోగో వైష్ణవేతరైర్గ్రాహ్యః ।
తథా నారదీయే ॥ శ్లో ॥ పూర్వవిద్ధా జయన్తీ వా పరవిద్ధాథ వా భవేత్ । చ
న్ద్రోదయేఽష్టమీయుక్తా రోహిణీసహితా యది ॥ * ॥ శ్రీవారాహే ॥ శ్లో ॥
దివా వా యది వా రాత్రౌ నాస్తి చేద్రోహిణీకలా । రాత్రియుక్తాం ప్రకు
ర్వీత విశేషేణేన్దుసంయుతామ్ ॥ * ॥ విద్ధాష్టమీయుక్తాం చన్ద్రోదయవ్యా
ప్తాం రోహిణీం కుర్యాన్న పరదినే దివామాత్రయుక్తామిత్యర్థః । రాత్రియో
గే వ్యవస్థోక్తా నారదీయే ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రోదయాదధస్తాద్వా పరస్తాద్వా కలా
న్వితా । రోహిణీ సాష్టమీయుక్తా గ్రాహ్యా సర్వైరుపోషణే ॥ * ॥ అయ
మర్థః — ॥ శ్లో ॥ జయన్తీ ద్వివిధా జ్ఞేయా శుద్ధా విద్ధేతి తద్ద్విధా । విద్ధా తు
సప్తమీయుక్తా శుద్ధా తు నవమీయుతా ॥ రోహిణీకృత్తికాయుక్తా విద్ధా శు
ద్ధాపరాన్వితా ॥ * ॥ తద్విధా - శుద్ధావిద్ధయోః ప్రకారః, తత్పరం పదద్వ
ముత్తరమితి ద్వివిధోక్తా, తత్ర యా కృత్తికావిద్ధా రోహిణీ వా సప్తవిద్ధాఽష్ట
మీ వా చన్ద్రోదయాదర్వాగేవ ప్రవృత్తా చన్ద్రోదయవ్యాప్తా సైవ గ్రాహ్యా,
ఏవం పరదినే చన్ద్రోదయాదూర్ధ్వం కలామాత్రాప్యస్తి చేత్తదా శుద్ధా సైవ
గ్రాహ్యేతి । తథా శ్రీవిష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ మధ్యరాత్రాదధశ్చోర్ధ్వం కలా
మాత్రాతు యాష్టమీ । సా జయన్తీతి విఖ్యాతా పుణ్యానాముత్తమోత్తమా ॥ * ॥
రోహిణీయుక్తేతి శేషః । తథా శ్రీవారాహే ॥ శ్లో ॥ సింహార్కే రోహిణీ
యుక్తా నభః కృష్ణాష్టమీ యది । రాత్ర్యర్ధపూర్వాపరగా జయన్తీకలయాపి

వా ॥ * ॥ కలయాపి రాత్ర్యర్ధపూర్వాపరగేత్యన్వయః । తథా ॥ శ్లో ॥
అర్ధరాత్రాదధశ్చోర్ధ్వమేకార్ధఘటికా యది । రోహిణీ సాష్టమీగ్రాహ్యా
ఉపవాసవ్రతాదిషు ॥ * ॥ ఏతేషామపి సఏవార్థః । ఏకేత - పూర్వదినేచ
న్ద్రోదయాత్పూర్వమేకఘటికావిద్ధాయామ్ , శుద్ధాయాం పరదినేత
దూర్ధ్వమర్ధఘటికేతి వ్యవస్థేతి కేచిత్ , ఉభయత్రాప్యేకార్ధఘటికేత్యన్యే ,
కలాస్మరణం కైముత్యనీత్యాఘటికామేవ ప్రతిపాదయతి , అపరేతుచన్ద్రో
దయవేధశఙ్కాకళఙ్కగన్ధవిధూననే తాత్పర్యం కలాస్మరణస్యేతి సఙ్గిరన్తే ,
అతశ్చన్ద్రోదయవేధస్త్యాజ్య ఏవ । తథా నారదీయే ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రోదయే
యదా విద్ధా సప్తమ్యా సాష్టమీ తిథిః । సప్తమీసంయుతా త్యాజ్యా తదా పుణ్యవి
నాశినీ ॥ రోహిణీ కృత్తికాయుక్తా త్యాజ్యా చన్ద్రోదయే యది । సర్వవిద్ధా
తిసాపి ప్రోక్తా త్యాజ్యా సర్వైరుపోషణే ॥ * ॥ తిథ్యృక్షయోరన్యతరవేధేప్య
విద్ధాప్రాధాన్యేనోపవాసే ప్రసక్తే తన్నిషేధార్థం పృథక్పృథగ్వేధత్యా
గవచనమ్ , ఏకైకవేధేఽపి యోగస్త్యాజ్య ఇత్యర్థః । చన్ద్రోదయే సప్తమీ
వేధే కృత్తికావేధేవా సతి శ్వశ్చన్ద్రోదయవ్యాప్తౌ ఽవ్యాప్తౌ వా శుద్ధైవగ్రా
హ్యేతి భావః । తథా బ్రహ్మసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ రోహిణీ చాష్టమీయు
క్తా సప్తమ్యా కలయాయుతా । సా తిథిర్నిష్ఫలా త్యాజ్యా వర్జయేత్తాం ప్రయ
త్నతః ॥ నవమీ రోహిణీయుక్తా హ్యష్టమ్యా కలయా యుతా । ఉపవాసశ్చ క
ర్తవ్యో మహాపాపప్రణాశనః ॥ * ॥ నహీదమ్ “ చన్ద్రోదయే యదా ”
ఇత్యాదినారదీయం వచనద్వయం కేవలాష్టమీరోహిణీవిషయమ్ , తయోర్ద్వి
వసవేధస్యచ త్యాజ్యత్వేనోదాహరిష్యమాణవచనవిరోధాత్ప్రకరణవిరో
ధాచ్చ । తత్ర హ్యష్టమీయుక్తా రోహిణీ జయన్తీత్యుపక్రమ్య తస్యైవ విధ్య
మభిధాయ విద్ధాభిధానే కృత్తికాసప్తమీవేధత్యాగాభిధానాత్ , అనన్తర
ఞ్చ ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవ వర్ణానామాశ్రమాణాం విధూదయే । అష్టమీరో
హిణీయుక్తదినమేతత్ప్రశస్యతే ॥*॥ ఇతి విద్ధాం ప్రశస్య “ ఏషా జయన్తీ
విద్ధోక్తా ” ఇత్యుపసంహారాదుపక్రమోపసంహారన్యాయేన పూర్వాపరవచ
నయోస్తిథ్యృక్షోభయపరత్వేన సన్దంశన్యాయేనచ వేధస్యాష్టమీరోహిణీయో
గవిషయత్వావగతేర్నకతమోఽవకాశలేశః । తర్హి జన్మాష్టమ్యాశ్చన్ద్రోదయ
వేధో నస్యాత్ , మైవమ్ , “ రోహిణీసహితా కృష్ణా ” “ రోహిణీసహితా

ష్టమీ ” ఇత్యాదివచనై రోహిణీయుక్తాష్టమ్యా జయన్తీత్యభిధానాద్రోహి
ణీయుక్తాష్టమీ జన్మాష్టమీతి నారదీయోక్తేశ్చ । జన్మాష్టమ్యా జయన్తీత్వస్మ
రణప్రయోజనం ప్రాగేవాభ్యధిష్మహి । కిఞ్చ చన్ద్రోదయాదధోవేధే
పి “ విద్ధాష్టమీ ద్విజగ్రాహ్య సప్తమ్యా రోహిణీ యది ” ఇతి రోహిణీయు
క్తాయా విద్ధాష్టమ్యా గ్రహణస్మరణాత్ “ చన్ద్రోదయాదధస్తాద్వా ” ఇ
త్యాది వచనానాంచ తిథ్యృక్షయోగవిషయత్వాచ్చ, కేవలాష్టమీరోహి
ణ్యోర్దివా వేధస్త్యాజ్య ఏవ । తథా నారదీయే ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రోదయాదధస్తా
ద్వా దివా వాపి చ సప్తమీ । నత్యాజ్యా రోహిణీయుక్తా హ్యష్టమీ నాన్యథా
శుభా ॥ * ॥ అన్యథా - రోహిణీయోగాభావే, సప్తమీవిద్ధాష్టమీ నశుభే
త్యర్థః, విద్ధాగ్రహణవచనాభావాత్ ॥ శ్లో ॥ విద్ధాచేత్సాతు సప్తమ్యా
శస్తా జన్మాష్టమీ తిథిః ॥ * ॥ ఇతివచనం న కేవలాష్టమీవిషయమ్, సేతి తచ్ఛ
బ్దేన ॥ శ్లో ॥ జయన్తీ శ్రావణీ కృష్ణా రోహిణ్యా సహితాష్టమీ ॥ * ॥ ఇతి పూ
ర్వార్ధోక్తరోహిణీయుక్తాష్టమీపరామర్శాత్ । తచ్చ “ అర్ధరాత్రాదధ
స్సా హి ” “ రాత్ర్యర్ధపూర్వాపరగా ” ఇత్యుదాహృతవచనేషు స్పష్టమ్ ।
తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ జయన్త్యాం పూర్వవిద్ధాయాముపవాసం సమాచరేత్ ॥ * ॥
॥ శ్లో ॥ జన్మాష్టమీ జయన్తీ చ శివరాత్రిస్తథైవ చ । పూర్వవిద్ధైవ కర్తవ్యా తిథి
భాన్తే చ పారణమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది వచనం చైతద్విషయం ద్రష్టవ్యమ్, అన్యథా వే
ధవిధినిషేధవిరోధో వేధసాపి దుర్నిరోధస్స్యాత్ । అతః కేవలాయాం దివా వేధ
స్త్యాజ్య ఏవ । స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ కృష్ణజన్మాష్టమీ లోకే ప్రసిద్ధా పాపనాశి
నీ । వర్జనీయా ప్రయత్నేన సప్తమీసంయుతాష్టమీ ॥ * ॥ ఏతత్సమానార్థమ్, “ పూ
ర్వవిద్ధా న కర్తవ్యా ” ఇతి పాఠే తద్వచనం తథోత్తరత్ర కేవలయోర్దివా వేధ
త్యాగే వచననిచయః ప్రదృశ్యతే । కించ నిశీథయోర్యోగే విద్ధా చంద్రోదయ
యుపిక్తా త్యాజ్యా । తథా నారదీయే ॥ శ్లో ॥ చంద్రోదయేఽష్టమీ బ్రాహ్మీ ప
రస్మిన్దివసే యది । తదాష్టమీం పూర్వవిద్ధాం సఋక్షాం వాపి పరిత్యజేత్ ॥ నచే
త్పరస్మిన్దివసే పూర్వవిద్ధాముపోషయేత్ ॥ * ॥ అత్ర విశేష ఉక్తస్తత్రైవ
॥ శ్లో ॥ అవిద్ధా బుధవారే చేత్పూర్వవిద్ధాం పరిత్యజేత్ । అన్యథా నపరి
త్యాజ్యా జన్మకాలాన్వితా యతః ॥ * ॥ బ్రాహ్మీ - రోహిణీ, అన్యథా -
బుధవారవ్యతిరిక్తవారేషు । బుధవారే తిథ్యృక్షయోర్దివా స్వల్పయోగేపి

పూర్వదినే చన్ద్రోదయయోగోపి త్యాజ్యఇత్యర్థః । చన్ద్రోదయయోగబలాద్విద్ధాగ్రహణేదోషస్తత్రైవ దర్శితః ॥ శ్లో ॥ అవిద్ధాయాజయన్త్యుక్తా బుధయుక్తాపరా చ సా । బుధవారయుతాంత్యక్త్వా జయన్తీం పుణ్యవర్ధనీమ్ ॥ అన్యవారయుతాంవిద్ధాం నగృహ్ణీయాత్కదాచన । సప్తజన్మకృతంపుణ్యం తత్క్షణాదేవనశ్యతి ॥ * ॥ చన్ద్రోదయయోగాదపి బుధవారయోగస్య విశిష్టత్వాదిత్యర్థః । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తాష్టమ్యాగేణసహితశ్శశీ । భవేచ్చబుధసంయుక్తా జయన్తీ సాపిశిష్యతే ॥ * ॥ జయన్తీకల్పేచ ॥ శ్లో ॥ ఉదయేచాష్టమీకిఞ్చిన్నవమీ సకలాయది । ప్రాజాపత్యర్క్షసంయుక్తా బుధవారేణసంయుతా ॥ సైవోపోష్యామహాపుణ్యా వర్షకోటిషుదుర్లభా । జయన్తీనామ సాప్రోక్తా విష్ణోఃప్రీతికరీతిథిః ॥ పాదత్రయబుధాష్టమ్యాం నవమీ పాదసంయుతా । త్రిపాదరోహిణీయుక్తా పుణ్యా సా చ తిథిర్భవేత్ ॥ ఏకపాదాష్టమీయుక్తా నవమీబుధసంయుతా । రోహిణీపాదమాత్రాసా జయన్తీచోత్తమోత్తమా ॥ * ॥ అత్రత్రిపాదపాదాదిగ్రహణం సర్వథా బుధవారయోగోతిప్రశస్తఇతి జ్ఞాపనార్థమ్ । అతఏవనారదీయే "ఉదయేచాష్టమీకిఞ్చిత్" ఇత్యుక్తమ్ । తథా[illegible] "పుణ్యా సా చ తిథిర్భవేత్" "జయన్తీనామసా" ఇతిచ భేదేనస్మరణాజ్జన్మాష్టమీ జయన్తీచ పూర్వత్రపరత్ర వాదినే బుధయుక్తా ప్రశస్తేతిగమ్యతే । ఏవంసోమవారేచేత్యుక్తం నారదీయే ॥ శ్లో ॥ అష్టమీరోహిణీ కిఞ్చిన్నవమీసోమవారగా । సమ్ప్రాప్తాసౌమ్యవారేచేత్సాజయన్తీ శుభాస్మృతా ॥ అష్టమీరోహిణీవా స్యాన్నవమ్యాంసౌమ్యవారగా । బుధవారేజయన్తీస్యాత్తస్యామేవార్చయేద్ధరిమ్ ॥ * ॥ కించ యదాపూర్వేద్యుర్దివారాత్రౌ రాత్రౌ చ రోహిణీనాస్తిపూర్వవిద్ధా చాష్టమీ తదా రాత్రియుక్తారోహిణ్యేవగ్రాహ్యా । తథావారాహే ॥ శ్లో ॥ దివావాయదివారాత్రౌ నాస్తిచేద్రోహిణీకలా । రాత్రియుక్తాంప్రకుర్వీత విశేషేణేన్దుసంయుతామ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ వినాబుధం నకర్తవ్యా సప్తమీసంయుతాష్టమీ । కార్యావిద్ధాపి సప్తమ్యా రోహిణీసంయుతాష్టమీ ॥ * ॥ శ్వశ్చంద్రోదయే నవమీయుక్తకేవలాష్టమీయోగేపి పూర్వేద్యుర్నిశీథే రోహిణీయుక్తావిద్ధాష్టమ్యేవ గ్రాహ్యా, రోహిణీవిరహే నగ్రాహ్యేత్యర్థః । ఏవం సాంయోగికవేధోనిరూ

పితః । ఏవం యోగాభావే తిథ్యర్క్షయోరేకైకస్య వేధనిరూపణపూర్వకం తద్యోగపృథగ్గ్రహణే ప్రమాణం ప్రదర్శ్యతే । అత్ర స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాం కృష్ణపక్షే తు ఘటీషష్టిర్యదాష్టమీ । తదా కృష్ణాష్టమీ ప్రోక్తా న సమ్పూర్ణా సా ప్రకీర్తితా ॥ త్రిముహూర్తం తిథేర్వృద్ధా సునిరీక్ష్య పరీక్షయేత్ । సా తు జన్మాష్టమీ ఖ్యాతా భుక్తిముక్తిఫలప్రదా ॥ * ॥ దివా సప్తమీవేధే శ్వో నవమ్యాం త్రిముహూర్తాష్టమీయోగో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః । పాద్మే చ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణే మాసి కృష్ణే చ ॥ * ॥ ఇతి । పరమసంహితాయాం చ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణే మాసి లగ్నస్థా ॥ * ॥ ఇతి । నారదీయే ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రోదయేఽష్టమీ పూర్ణా రోహిణీ నభ వేద్యది । తదా జన్మాష్టమీ జ్ఞేయా న జయన్తీతి కథ్యతే ॥ సమ్పూర్ణా రోహిణీ యత్ర అష్టమీ నభ వేద్యది । రోహిణ్యామేవ కుర్వీత కృష్ణజన్మార్చనాదికమ్ ॥ * ॥ చన్ద్రోదయే రోహిణీ నభ వేద్యదీత్యన్వయః । పూర్ణా - అహోరాత్రవ్యాపినీ, న జయన్తీతి - రోహిణ్యయోగాదిత్యర్థః । శ్వోఽష్టమ్యభావేపి సమ్పూర్ణా రోహిణీ యత్ర యస్మిన్ దినే సైవ గ్రాహ్యేత్యర్థః । అనేన జన్మాష్టమ్యా జయన్తీ ముఖ్యేతి ప్రతీయతే । అత ఏవ లోకే ప్రాయశో జయన్త్యేవానుష్ఠీయతే । నారదీయే ॥ శ్లో ॥ తిథిరేకగుణా ప్రోక్తా నక్షత్రం తు చతుర్గుణమ్ । కుర్యాత్పర్వాణి కర్మాణి జన్మనక్షత్రగే విధౌ ॥ రోహిణీ జన్మనక్షత్రం కృష్ణస్య శుభదం భవేత్ । విశేషాద్రోహిణీచన్ద్రే గృహస్థో వ్రతమాచరేత్ ॥ రోహిణీ సహితశ్చన్ద్రో గృహస్థానాం సమృద్ధిదః ॥ * ॥ అత్ర విధూదయప్రశస్త్యోక్తేః కృత్తికావేధానదోష ఇతి న భ్రమితవ్యమ్, శ్వశ్చన్ద్రోదయయోగవిషయత్వాదేషామ్, సప్తమీకృత్తికావేధస్య త్యాజ్యత్వాచ్చ । తథా వసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ అష్టమ్యాం వా నవమ్యాం వా దశమ్యాం వాఽథవా పునః । రోహిణీ తు యదా కృష్ణపక్షే గ్రాహ్యాగ్నివర్జితా ॥ అగ్నివేధో హి రోహిణ్యాం హన్తి పుణ్యం పురాతనమ్ । తస్మాత్పఞ్చాననస్థరేఖా ఘటికైకాపి శస్యతే ॥ * ॥ నాత్రాధికారిభేదేన సఙ్కోచో విషయవిశేషానుక్తేః, సామాన్యేనాగ్నివేధత్యాగపరత్వాత్ । బ్రహ్మకైవర్తే చ ॥ శ్లో ॥ సప్తమీ నాష్టమీయుక్తా న సప్తమ్యాయుతాష్టమీ । సర్వేషు వ్రతకల్పేషు అష్టమీ పరతః శుభా ॥ * ॥ పురాణాన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం జయన్త్యాం చ వ్రతే చానన్తసంజ్ఞికే । పూర్వవిద్ధా

తిథిర్వర్జ్యా పూర్వపుణ్యవినాశినీ ॥ * ॥ స్కాన్దేచ ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యం
ద్వితీయేహ్ని ముహూర్తార్థం భవేద్యది । తదష్టయామికం జ్ఞేయం ప్రోక్తం
వ్యాసాదిభిః పురా ॥ అష్టమ్యాం వా నవమ్యాం వా దశమ్యాం యదిరోహిణీ ।
ముహూర్తమపి లభ్యేత సా జయన్తీతి కథ్యతే ॥ కలాకాష్ఠా ముహూర్తాపి య
దా జన్మాష్టమీతిథిః । నవమ్యాం సైవ గ్రాహ్యా స్యాత్సప్తమ్యా సంయుతా న
హి ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిః పూర్వవిద్ధా నిషేధముఖేన పరదినోపవాసపరైః పర
దినవిధిముఖేన పూర్వదిననిషేధపరైరేతైర్వచనైః కేవలయోస్తిథి నక్షత్రయో
ర్దివా కిఞ్చిన్మాత్రవేధేఽపి జన్మాష్టమీ జయన్తీ చ న గ్రాహ్యే సర్వైరితి సిద్ధం విష
యభేదానుక్తేః । నను ॥ శ్లో ॥ వాసరే వా నిశాయాం వా యత్ర కుత్రాపి
రోహిణీ । విశేషేణ నభోమాసే సైవోపోష్యా మనీషిభిః ॥ * ॥ ఇతి స్మరణా
త్కథం విద్ధా త్యాజ్యేతి చేదహో తవ సామర్థ్యమ్, కోఽర్థః? వచనా
ర్థో జ్ఞాత ఇత్యర్థః, తర్హి తదర్థస్సమర్థనీయః, పూర్వేద్యుర్నిశావేధే శ్వోరా
త్రౌ రోహిణీ స్యాద్దివావేధే తు పరేద్యురపి దివా సా స్యాత్తస్మాదుభయత్ర
దివారాత్రౌ వా సతి రోహిణీ గ్రాహ్యేన విద్ధేత్యర్థః, అన్యథా పూర్వోదా
హృత వచన నిచయ వైయర్థ్యాపత్తేరిత్యలమ్ । నను పూర్వవిద్ధా త్యాగపరం ప
రదిన గ్రహణ పరం చేదం వచనజాతం బుధవారవిషయమితి చేదహో తవ
ప్రాగల్భ్యమాకాశమపి నిగిరసి, ఉపాలమ్భోఽయం నవిభ్రమత్వా
త్, తవ విజృమ్భణస్యాలం సమ్భావనయా, అర్థాననుసన్ధత్తామ్, తిథ్య
క్షోభయయోగే సత్యేవ బుధవార గ్రహణస్య వచనేషు సుస్పష్టత్వేనాన్యత
రకలాది యుక్తపరదిన గ్రహణ పరవచనానాం బుధవార విషయత్వానుపప
త్తేః, తస్మాత్తేషాం విద్ధ కేవలాష్టమీ కలాదియుక్త పరదిన గ్రహణపరత్వమకా
మేనాప్యఙ్గీకార్యమ్ । "అవిద్ధా బుధవారే చేత్" ఇతి వచనాదవిద్ధాష్టమీగ్ర
హణమితి చేన్న, కేవలవిద్ధాష్టమీగ్రహణపరత్వాభావాత్తస్య, విద్ధాగ్రహణ
స్య రోహిణీయోగనిబన్ధన తయైవానేకవచనసిద్ధేః, జన్మకాలాన్వితా యత
ఇతి రోహిణీయుక్తాష్టమీపరత్వావగమాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ముహూర్తమపి సం
యుక్తా సైవోపోష్యా మహాఫలా ॥ * ॥ ఇతి వచనమేవ రోహిణ్యా యోగేఽ
పి విద్ధాగ్రహణజ్ఞాపకమితి చేన్న, తస్య యోగప్రాశస్త్యమాత్రపరత్వాత్,
"వినా ఋక్షం న కర్తవ్యా" ఇత్యాది వచనశతేన రోహిణీయోగే సత్యేవ విద్ధా

గ్రాహ్యే నాన్యథేతి నిశ్చయాచ్చ । నను కథం విద్ధాత్యాగః శ్వోనిశీథే అ
ష్టమ్యభావాదితిచేన్నైవమ్, ॥ శ్లో ॥ ముహూర్తమపిసంయుక్తాసంపూర్ణా
సాష్టమీభవేత్ । పశ్చాద్భాగకలామాత్రం కర్మాద్యన్తావసానికమ్ ॥ * ॥
ఇత్యుదయకాలీనాష్టమీ క్షణస్యాహోరాత్రవ్యాప్తత్వావధారణాత్ ।వృ
క్షోపరిస్థితత్వా మూలచ్ఛేదే కుత్రనిపతిష్యతీతి కింనవిచార్యమ్, అతః కేవలవి
ద్ధాగ్రహణే ప్రమాణాభావో విద్ధావర్జనంచ బహుప్రమాణసిద్ధమితి తూష్ణీ
ముష్ణీషీక్వచిదాస్వేత్యలమ్ । నను ॥ శ్లో ॥ కృష్ణావతారకాలేతు వ్యాప్తాం
సర్వాఘనాశినీమ్ । జయన్తీం యస్త్యజేన్మోహాత్సర్వాభీష్టఫలప్రదామ్ । త
స్యాయుశ్శ్రీశ్చపుత్రాశ్చ వినశ్యన్తినసంశయః ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనాద్వి
ద్ధాత్యాగే ప్రత్యవాయస్స్యాదితిచేన్నైవమాయుష్మన్వాదీః, దత్తోత్తరత్వా
త్ । తనాపి బుధవారయోగగ్రహణే కృష్ణావతారకాలవ్యాప్తవిద్ధాత్యాగే న
దోషగన్ధస్స్యాదితిచేన్న, విహితాతిక్రమవిషయోహిప్రత్యవాయః, అ
తోవిద్ధాత్యాగశుద్ధాగ్రహణవిధి బలాదేవ నతత్ప్రసక్తి ఇతిచేదత్రాపి తుల్య
మ్, నహ్యస్మాకంవిహితా, అపితు నిషిద్ధైవ, తస్మాదస్మాకంచ విద్ధాత్యా
గే నదోషగన్ధః, క్వచిచ్ఛుద్ధైకాదశీత్యాగవత్సర్వదాసర్వథా విద్ధైకాదశీత్యా
గవచ్చ ॥ శ్లో ॥ అన్యేషు శుభవారేషు రాత్ర్యామిన్దూదయేశుభే । కృ
ష్ణావతారకాలేతు ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాద్బుధవ్యతిరిక్తవాసరవిద్ధాత్యాగవి
షయః ప్రత్యవాయః । అతోనప్రతిబద్ధీతిచేన్న, అన్యవారేషుచ "వినాఋ
క్షం నకర్తవ్యా" "నాస్తిచేద్రోహిణీకలా" "విద్ధాష్టమీద్విజత్యాజ్యా"
ఇత్యాదివచనైః రోహిణ్యయోగే కేవలాష్టమీ సప్తమీ విద్ధాత్యాజ్యేతి నిశ్చ
యాచ్చ । ఏవం యోగే పూర్వేద్యుర్నిశీథవ్యాప్తశుద్ధాష్టమీత్యాగే దోషా
పత్తేరనివార్యత్వాత్తత్రాపి నిశీథయోగాభావే పరైవగ్రాహ్యే విధిబలాన్న
త్యాగదోష ఇతిచేత్తర్హ్యస్మాకమపి "శుద్ధాష్టమీవినావాపి" ఇతి శుద్ధా
యా అభావే మృగశీర్షయుక్తతిథ్యన్తరవిధానబలాదేవ నప్రత్యవాయప్రస
క్తిరితి పశ్య శుభవాక్ । యథాపృథక్కుర్యాదితి విధిబలాత్ "ఏదిఘ్నస్తే
నభవతి" ఇత్యుక్తదోషాభావః । నను విద్ధాయాం బుధవారయుక్తాయాం
యుష్మాకంకథముపవాస ఇతిచేత్, ఆః! చోద్యమనవద్యమిదంకృతమ్, శ్రూ

యుతాముత్తరమ్ , ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రోదయేఽష్టమీయుక్తా రోహిణీబుధవారగా ।
విద్ధాశుద్ధాపి వా గ్రాహ్యా హ్యుపవాసార్చనాదిషు ॥ * ॥ ఇతి వచనాదితి
చేన్న , అత్ర వైష్ణవవిషయత్వాప్రతీతేస్తేషామ్ , సర్వప్రకార వేధత్యా
గస్మృతేరప్యద్యపీదం సాధారణమ్ , తథాపి " జయన్తీ ద్వివిధా జ్ఞేయా " ఇ
త్యాదినా విద్ధామభిధాయ " ఏషా జయన్తీ విద్ధోక్తా హ్యవిద్ధాం శ్రుణు నా
రద " ఇత్యుపక్రమ్య బుధవారయోగం బహుశః ప్రశస్య ॥ శ్లో ॥ తస్మాజ్జ
యన్తీ విజ్ఞేయా బుధవారయుతా శుభా । ఏషా జయన్తీ శుద్ధాఖ్యా భుక్తిముక్తి
ఫలప్రదా ॥ * ॥ ఇతి బుధవారయోగాతిశయేన విద్ధాయా అపి శుద్ధాత్వాభి
ధానాత్ ॥ శ్లో ॥ శుద్ధాష్టమీం వినావాపి శుద్ధర్క్షస్యాప్యభావతః । మృగే
ణ చ దశమ్యా చ యుక్తా గ్రాహ్యా తు వైష్ణవైః ॥ * ॥ ఇతి బ్రహ్మసంహితా
యాం శుద్ధాయా అభావ ఏవ వైష్ణవైః పరదిన గ్రహణస్మరణాచ్చ తస్య వైష్ణ
వవిషయత్వం సుగమమ్ । వేధే బుధవారయోగత్యాగ వచనమస్తి చేత్పరది
నే చన్ద్రోదయవ్యాప్తివిషయం వ్యవస్థాపనీయమ్ । నను తిథ్యృక్షయోరన్యో
న్యయోగేన జయన్తీత్వం జన్మాష్టమీత్వం చ స్మృతిసిద్ధం కేవలయోః కథం తదితి
చేన్న , యోగాభావేఽపి తయోస్తథాత్వస్య వచనసిద్ధత్వాత్ । తాని వచ
నాని పూర్వమేవోదాహృతాని । తర్హి కిం యోగేన , మైవమ్ , ముఖ్యత్వజ్ఞాప
నార్థత్వాత్తస్య । తర్హి తదయోగే కేవలయోర్గౌణత్వమాపతతీతి చేన్న , ॥ శ్లో ॥
తిథిరేకగుణా ప్రోక్తా నక్షత్రం తు చతుర్గుణమ్ ॥ * ॥ ఇతి నారదీయస్కాన్దా
దివచనాత్ " అష్టమ్యా సహితా న వా " " రోహిణ్యామేవ కుర్వీత కృష్ణజ
న్మార్చనాదికమ్ " ఇతి పరమసంహితా నారదీయవచనాచ్చ రోహిణ్యా ము
ఖ్యత్వావగతేః । ఏవమేవ హి భృగోశ్చ మతమ్ ॥ శ్లో ॥ జననే జన్మనక్షత్రం
మరణే తిథిరుచ్యతే । తస్మాత్తు ఋక్షమేకం స్యాత్కృష్ణజన్మదినే భృగోః ॥ * ॥
ఏవమేవ హి నారదీయే చ తద్వైశిష్ట్యముక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ కుర్యాత్సర్వాణి కర్మా
ణి జన్మనక్షత్రగే విధౌ । రోహిణీ జన్మనక్షత్రం కృష్ణస్య శుభదం భవేత్ ॥ * ॥
అత ఏవ హి లోకే ప్రాయశో జయన్త్యేవానుష్ఠీయతే । కించ ॥ శ్లో ॥ సం
పూర్ణా రోహిణీ యత్ర అష్టమీ న భవేద్యది । రోహిణ్యామేవ కుర్వీత కృష్ణజ
న్మార్చనాదికమ్ ॥ * ॥ ఇత్యష్టమ్యాస్సప్తమీవిద్ధత్వేన త్యాజ్యత్వాత్ , నవ
మ్యాం తదభావేన తస్మిన్వర్షే జన్మాష్టమ్యనుష్ఠానాభావే ప్రాప్తే రోహి

ణ్యామేవ తదనుష్ఠానవిధానాచ్చ జయన్తీశ్లాఘ్యతరా । తర్హి జన్మాష్టమ్యాః గౌణత్వమితి చేన్న, విష్ణుశృఙ్ఖలాఖ్యయోగాభావేప్యేకాదశ్యా ఇవ మైత్రాద్యయోగే ప్యాపారద్వాదశ్యా ఇవ ముఖ్యత్వాత్ । యోగకథనం తు ప్రాయికాభిప్రాయం సమ్భవదభిప్రాయం వా వారయోగకరణాంశలగ్నోక్తివత్, అన్యథా అతిప్రసఙ్గాత్ । నహీదానీం తదానీన్తనయుగదేశాదిసమ్భవః, తథాపి న గౌణత్వమ్, వచనాదుభయోరనుష్ఠానం, తత్ర యథా విద్ధాధికైకాదశీయుక్తాయా ద్వాదశ్యాశ్శ్రవణయోగేపి దశమీవేధనిషేధపరవచనానాం న తత్పరత్వం యోగస్యానియతత్వాద్బహువచనసఙ్కోచాపత్తేశ్చ । తథాఽత్రాపి విద్ధానిషేధవచనానాం బుధవారయోగపరత్వం నోపపద్యతే సామాన్యేన వేధనిషేధాత్ । తదేవమత్రాపి వేధనిషేధగ్రహణపరవచనానామవిరోధాయాధికారిభేదేన వ్యవస్థా కల్పనమేవ న్యాయ్యమ్, తచ్చ వచనసిద్ధమ్, నహి వాచనికేఽర్థే యుక్తయః క్రమన్తే । నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతీతి న్యాయవిదః । అత్రాయం సఙ్గ్రహః— కేవలయోర్జన్మాష్టమీజయన్త్యోర్దివసవేధస్సర్వైస్త్యాజ్యః, విశిష్టయోస్తు తయోర్నిశీథాదధో వేధో వైష్ణవేతరైర్గ్రాహ్యః, తైశ్చన్ద్రోదయవేధస్త్యాజ్యః, వైష్ణవైః పునస్సర్వప్రకారవేధస్త్యాజ్య ఇతి । ఏవం కేవలయోర్వేధత్యాగస్య సర్వవిషయత్వనిశ్చయాత్తిథ్యృక్షయోర్యోగే. చన్ద్రోదయాదధో వేధో గ్రాహ్యస్సర్వైరుపోషణ ఇతి విద్ధోపవాసే ప్రాప్తే వైష్ణవవిషయే తదపవాద ఉచ్యతే । అత్ర ॥ శ్లో ॥ కృష్ణాష్టమీ నభస్యే వా పూర్వవిద్ధాఽరుణోదయే । సరోహిణీ జయన్తీతి ప్రోక్తా చన్ద్రోదయే యది ॥ * ॥ ఇత్యనిరుద్ధసంహితోక్త అరుణోదయే సప్తమ్యా వా కృత్తికాభిర్వా విద్ధో రవేరుదయాద్దివారాత్రం వ్యాప్తో నిశీథేఽష్టమీరోహిణీయోగో ముఖ్యతమః, సింహశ్రావణే సింహభాద్రపదే వా తదలాభే దినైకదేశయుక్తోఽష్టమీరోహిణీయోగో ముఖ్యతరః, కేవలా చ రోహిణీ ముఖ్యా, తత్ర పూర్వేద్యుర్వేధే శ్వో రోహిణీనవమీయోగో గ్రాహ్యః । తథా వారాహే ॥ శ్లో ॥ అష్టమీరోహిణీయోగో ముహూర్తం వాధి వా నిశమ్ । ముఖ్యకాల ఇతి ఖ్యాతస్తత్ర జాతో హరిస్స్వయమ్ ॥ మాసద్వయే యదా లబ్ధో యోగస్తస్మిన్ దివానిశమ్ । నవమీరోహిణీయోగః కర్తవ్యో వైష్ణవైర్నరైః ॥ * ॥ తథా అనిరుద్ధసంహితాయాం చ ॥ శ్లో ॥ అ

ష్టమీనవమీయోగేరోహిణ్యాంచ విధూదయే । మహానిశినభస్యేవా కృష్ణపక్షేఽచ్యుతోఽజని ॥ * ॥ ఏవమష్టమీనవమీయోగస్యైవజన్మకాలత్వస్మృతేస్సప్తమీవిద్ధాష్టమీ నజన్మకాలఇతిసిద్ధమ్ । అతోదివావానిశివాశుద్ధాష్టమీరోహిణీయోగఃప్రశస్తః, వేధేతుసుమూరంత్యాజ్యః । తథాబ్రహ్మకైవర్తే ॥ శ్లో ॥ జయన్తీయాప్రయత్నేన సప్తమీసంయుతాష్టమీ । సాసర్క్షాపినకర్తవ్యా సప్తమీసంయుతాష్టమీ ॥ అవిద్ధాయాం హిసర్క్షాయాం జాతో దేవకీనన్దనః ॥ * ॥ "సప్తమీసంయుతాష్టమీ" ఇతి పునర్వచనం త్యాజ్యతాతిశయజ్ఞాపనార్థమ్ । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ పూర్వవిద్ధాయథానన్దా వర్జితాశ్రవణాన్వితా । తథాష్టమీంపూర్వవిద్ధాంసర్క్షాంవాపిపరిత్యజేత్ ॥ * ॥ "అవిద్ధాయాంహిసర్క్షాయాం జాతోదేవకీనన్దనః" "ఇత్యత్ర "అర్ధరాత్రాదధస్సాహి" ఇత్యాదివచనావిరోధాయ బ్రహ్మకైవర్తాదివచనం వైష్ణవవిషయంసమర్థనీయమ్ । నను ॥ శ్లో ॥ అవిద్ధాబుధవారేచేత్పూర్వవిద్ధాం పరిత్యజేత్ । అన్యథా నపరిత్యాజ్యా జన్మకాలాన్వితాయతః ॥ * ॥ ఇతివచనాత్కథంవిద్ధాత్యాగ ఇతి చేత్కింతు, తత్తు తేన, అధికారిభేదేన వ్యవస్థితత్వాత్ । అన్యథా విరోధోదుర్నిరోధః । అతోవిషయభేదాదవిరోధస్సువచః । నపరిత్యాజ్యారోహిణీయుక్తేతి శేషః । బ్రహ్మసంహితాయాంచ ॥ శ్లో ॥ రోహిణీచాష్టమీయుక్తా సప్తమ్యాకలయాయుతా । సాతిథిర్నిష్ఫలాత్యాజ్యా తస్యాంనోపవసేద్బుధః ॥ నవమీ రోహిణీయుక్తా అష్టమ్యాకలయాయుతా । ఉపవాసశ్చకర్తవ్యోమహాపాపప్రణాశనః ॥ * ॥ అతశ్చ దివాసప్తమీవేధస్త్యాజ్యః । యదారోహిణీ కృత్తికావిద్ధా తదోపోష్యదినమాహ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ కృష్ణాయాం శ్రావణేఽష్టమ్యాం స్యాస్స్వల్పారోహిణీ యది । తదాతాం కారయేద్విద్వాన్స్మృగేణనవమీయుతామ్ ॥ * ॥ "వాసరేవానిశాయాంవా" ఇతి దివాకృత్తికావేధే నిశీథే అష్టమీరోహిణీయోగేఽపిపరదినమేవగ్రాహ్యమ్ । తథా తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ దివసేకృత్తికాయుక్తా రోహిణీచాష్టమీయుతా । సాతిథిర్నిష్ఫలాత్యాజ్యా వర్జయేత్తాం ప్రయత్నతః ॥ * ॥ యదాపూర్వేద్యుఃకృత్తికావేధః శ్వోదివైవరోహిణీ తదాజన్మకాలేరోహిణ్యభావేపి సాదివాగతైవ గ్రాహ్యా । తథా తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ వాసరేరోహిణీయుక్తా నిశాయాంరోహిణీంవినా । దివాసఙ్గతరోహిణ్యాముపవాసం

సమాచరేత్ ॥ * ॥ తదేవం కృత్తికాసప్తమ్యన్యతరవేధే శ్వశ్చన్ద్రోదయే తిథినక్షత్రయోగాభావేపి పరదినమేవ గ్రాహ్యమితిసిద్ధమ్, తద్యోగయుక్తమపిపూర్వదినం త్యాజ్యమేవేతిచసిద్ధమ్ । తథాజయోత్తరసంహితాయాం చ ॥ శ్లో ॥ వర్జనీయా ప్రయత్నేన కృత్తికాసంయుతాష్టమీ । సప్తమ్యా సంయుతాష్టమ్యాం త్యజేదృక్షంచ పద్మజ ॥ * ॥ ఇతి । కించ, యదాఽష్టమ్యాం సప్తమీవేధశ్శ్వః కృత్తికావేధస్తదా నవమ్యాం రాత్రౌ మృగశీర్షదశమీయోగో గ్రాహ్యః । తథాతత్రైవ ॥ శ్లో ॥ నవమీచదివాయుక్తా మృగేణదశమీయుతా । పూర్వేతుదోషసంయుక్తే తస్యామేవోపవాసయేత్ ॥*॥ అతో విద్ధాత్యాగపరవచనానాం నిశీథవేధపరత్వకథనం వచనాన్తరాజ్ఞానవిజృమ్భితమాగ్రహకృతంవా । నిశీథాదధో విద్ధాగ్రహణే " విశేషాద్రోహిణీ చన్ద్రే గృహస్థో వ్రతమాచరేత్ " " రోహిణీసహితశ్చన్ద్రో గృహస్థానాం సమృద్ధిదః " ఇతి ధనధాన్యాయురాది సమృద్ధిహేతుత్వోక్తేరేకాదశీవత్సకామైర్విద్ధా గ్రాహ్యా, నిష్కామైస్తుశుద్ధేతి నిర్ణయః । కించ, విద్ధానుష్ఠాతృబాహుళ్యదర్శనాద్వాలజ్జయావా భీత్యావా మోహాద్వా స్వయంవాసప్తమీకృత్తికాన్యతరవేధగన్థే తద్దినే జయన్తీనానుష్ఠేయా పరదినపవ గ్రాహ్యేతి నిగమయతి ॥ శ్లో ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన సప్తమీం కృత్తికా అపి । కలామాత్రమపిత్యక్త్వా పరతో వ్రతమాచరేత్ ॥ * ॥ పూర్వేద్యుర్దివానిశం శ్వోముహూర్తమాత్రంవా వ్యాప్తాష్టమీ రోహిణీచశుద్ధా । ఏతదలాభేవిద్ధాం వహ్నియుక్తాంవా అష్టమీం విద్ధాం సప్తమీయుక్తాంవా రోహిణీంచ పరిత్యజ్య రోహిణ్యాం మృగేణవాయుక్తాం నవమీం దశమీంవా గృహ్ణీయాదిత్యుక్తార్థం వైష్ణవవిషయత్వేన వ్యవస్థాపయతి ॥ శ్లో ॥ శుద్ధాష్టమీం వినా వాపి శుద్ధర్క్షస్యాప్యభావతః । మృగేణచదశమ్యాచ యుక్తా గ్రాహ్యేతి వైష్ణవైః ॥ * ॥ ఇతి । సర్వప్రకారవేధో వైష్ణవైస్త్యాజ్యఇతి తత్త్వస్థితిః । నన్వయం సంహితోక్తః పక్షఇతిచేత్కిం తేనకృత్స్నో జయన్తీనిర్ణయః, సఏవకథమితిచేత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్తు వేదో విజ్ఞేయో ధర్మశాస్త్రంతు వైస్మృతిః । తేసర్వార్థేష్వమీమాంస్యే తాభ్యాం ధర్మోహినిర్బభౌ ॥ * ॥ ఇతి మనుస్మరణాత్ । తథాపి పురాణోక్తః కథం గ్రాహ్యఇతిచేన్నైవమ్, " ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం స్మృతేశ్చ స్మరన్తిచ " ఇత్యాది సూత్రేషు స్మృతిప్రసక్తే

స్మృతిత్వేన శ్రీవిష్ణుపురాణాది వచనోదాహరణాత్, ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ॥ * ॥ ఇతివేదోపబృంహణత్వేనోక్తపురాణస్థానే ॥ శ్లో ॥ దుర్బోధా వైదికాశ్శబ్దాః ప్రకీర్ణత్వాచ్చ యే ఖిలాః। తజ్జ్ఞైస్తదేవశాస్త్రార్థాః స్మృతితన్త్రే ప్రతిష్ఠితాః ॥ * ॥ ఇతిస్మృతిశబ్దప్రయోగాచ్చ పురాణస్యచ స్మృతిత్వావగమాత్, "పురాణన్యాయమీమాంసాః" ఇతిధర్మస్థానత్వస్మృతేశ్చ తదుక్తం ప్రమాణమ్। తర్హితదుక్తార్థస్యోదాహృతవారాహాదిపురాణవచనసిద్ధత్వాత్పఞ్చరాత్రస్యచ వేదవద్ధర్మశాస్త్రమూలత్వాచ్చ సంహితోక్తం ప్రమాణమితి తుల్యమ్। తథామహాభారతే ॥ శ్లో ॥ సాత్వతంవిధిమాస్థాయగీతస్సఙ్కర్షణేనయః। ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్ ॥ సాఙ్ఖ్యయోగకృతాం తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితమ్। నారాయణముఖోద్గీతం నారదోఽశ్రావయన్ మునీన్॥ బ్రహ్మణస్సదనే తాతయథాదృష్టం యథాశ్రితమ్। ఇదంశ్రేయఇదం బ్రహ్మమిదంహితమనుత్తమమ్ ॥ ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా। భవిష్యతిప్రమాణంవైఏతదేవానుశాసనమ్ ॥ ఏతద్ధిసర్వశాస్త్రాణాం శాస్త్రముత్తమసంజ్ఞితమ్ ॥ పఞ్చరాత్రమితిఖ్యాతం నారాయణముఖోద్గతమ్। తస్మాత్ప్రవక్ష్యతేధర్మాన్మనుస్స్వాయంభువస్స్వయమ్ ॥ అన్యేషాంధర్మశాస్త్రాణామేతదోన్యనిర్భవిష్యతి ॥*॥ ఇతి। కించ "పత్యురసామఞ్జస్యాత్" ఇతిసూత్రే పశుపతిమతంత్యాజ్యమితిప్రతిపాద్య "విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధః" ఇతివ్యాసేన పఞ్చరాత్రప్రామాణ్యసమర్థనాచ్చ తదుక్తమేవప్రబలమ్। తతశ్చ తత్తత్సంహితోక్తం తత్తద్వైవస్థానేషుగ్రాహ్యమ్, సంహితాసువా ధర్మశాస్త్రేవా విషయానధికృత్యోక్తంత్రైరేవగ్రాహ్యమ్, సామాన్యేనోక్తమవిరుద్ధం సర్వైర్గ్రాహ్యమితినిష్కర్షః। నన్వియం నిత్యాకామ్యావా? నాద్యః ఫలశ్రవణాత్, నద్వితీయః ప్రత్యవాయశ్రుతేః, మైవమ్, జన్మాష్టమీజయన్తీచోభయం నిత్యం కామ్యంచ। నిత్యస్యకామ్యత్వం విరుద్ధమితిచేన్న, సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన జ్యోతిష్టోమాదిషదవిరోధాత్। నాత్రాధికారశ్రవణమితిచేద్రాత్రిసత్రన్యాయేనాధికారసిద్ధేః, ॥ శ్లో ॥ యేనజానన్తికుర్వన్తికృష్ణజన్మాష్టమీవ్రతమ్। తేభవన్తి నరాః ప్రాజ్ఞాః వ్యాళావ్యాఘ్రాశ్చ కాననే ॥ కృష్ణాష్టమీదినే ప్రాప్తే యేనభుక్తం

ద్విజోత్తమ। త్రైలోక్యసమ్భవం పాపం తేనభుక్తం ద్విజోత్తమ ॥ * ॥
ఇతిస్మరణాన్నిత్యత్వమ్, ॥ శ్లో ॥ కేవలేనోపవాసేన తస్మిన్ జన్మదినే మ
మ। సప్తజన్మకృతాత్పాపాన్ముచ్యతేనాత్రసంశయః ॥ సప్తజన్మ కృతం
పాపం కృష్ణజన్మవిధాతృణామ్। తత్క్షాలయతి గోవిన్దస్తిథౌతస్యాం స్వభా
వతః ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనాత్కామ్యత్వంచ। తతశ్చ "పాపక్షయకామో
జన్మాష్టమీముపవసేత్" ఇతివిధిప్రకారః ॥ శ్లో ॥ జయన్తీవాసరేప్రాప్తే
కరోత్యుదరపోషణమ్। ఛిద్యతేఽలశఃకుక్షిర్యమదూతైస్సహస్రశః ॥ శూ
ద్రాన్నేనతు యత్పాపం శవహస్తస్థభోజనాత్ । తత్పాపం లభతేకున్తి జ
యన్త్యాం భోజనేకృతే ॥ క్రియాహీనస్యమూర్ఖస్య పరాన్నం భుఞ్జతస్స
దా । కృతఘ్నస్య నలోకోఽస్తి జయన్తీవిముఖస్యచ ॥ * ॥ ఇత్యాదిప్రమా
ణైర్జయన్త్యాః నిత్యత్వమ్, ॥ శ్లో ॥ పుత్రసన్తానమారోగ్యం సౌభాగ్యమ
తులం భవేత్ । ఇహధర్మరతోభూత్వా మృతోవైకుణ్ఠమాప్నుయాత్ ॥ జ
యన్తీవిష్ణుసంజ్ఞాసా సర్వసిద్ధిప్రదానృణామ్ । నభఃకృష్ణజయన్తీచ పరమా
పాపహారిణీ ॥ * ॥ ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః కామ్యత్వంచావగమ్యతే। "సన్తా
నాదికామోజయన్తీముపవసేత్" ఇతివిధ్యర్థక్రమః, అగ్రఫలంచాధికమ్।
నను జాతేష్టాపూర్ణాదివత్ఫలశ్రవణమర్థవాదఇతిచేన్న, సంస్కారకర్మత్వా
భావాత్ "ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు ఫలశ్రుతిరర్థవాదః" ఇత్యాదిన్యాయ
విదః। బ్రాహ్మణవిశేషత్వాదర్థవాదస్య స్వార్థే తాత్పర్యాభావే విధౌ ప్ర
వృత్త్యుత్పాదనరూప కిఞ్చిత్కారిత్వాభావేన తచ్ఛేషత్వానుపపత్తేస్స్వార్థే
తాత్పర్యమస్తీతి వేదాన్తినః.

కించాత్ర పారణవిషయే కిఞ్చిదుచ్యతే.

నన్వత్ర దివావా రాత్రౌ వా పారణమ్ ॥ శ్లో ॥ తిథ్యన్తేవాథభాన్తే
వాప్యుత్సవాన్తేచ పారణమ్ । కుర్యాత్సర్వోష్ణపర్వ్ణాం తేవా నకుర్యాన్నిశి
పారణమ్ ॥ * ॥ ఇతిజయత్సంహితాయాం చతుర్థాపారణావసరముక్త్వా రా
త్రిపారణం నిషిద్ధమితిచేన్న, తిథ్యక్షాన్యతరానవగమవిషయత్వాత్తస్య, ॥ శ్లో ॥
సాంయాగికేప్యుపవాసే యత్రైకోపివియుజ్యతే । తత్రైవ పారణం కు
ర్యాదితి వేదవిదోవిదుః ॥ * ॥ ఇతి నారదస్మృతేః । నను ॥ శ్లో ॥ తిథ్యక్ష
యోర్యదాఛేదో నక్షత్రాన్తముథాపివా । అర్ధరాత్రేఽథవాకుర్యాత్పారణం

తత్పరేఽహని ॥ * ॥ ఇతి పరదినఏవ పారణవిధానాన్నరాత్రౌ పారణమితిచేన్నైవమ్, ॥ శ్లో ॥ సర్వేష్వేవోపవాసేషు దివాపారణమిష్యతే । అన్యథా తత్ఫలస్యార్ధం ధర్మమేవోపసర్పతి ॥ ధర్మః - యమః, ॥ శ్లో ॥ అష్టమ్యాఞ్చరోహిణ్యాం నకుర్యాత్పారణం నిశి । హన్యాత్పురాకృతం ధర్మముపవాసార్జితంఫలమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది రాత్రిపారణ నిషేధవచనానాం ఫలహానిశ్రవణేన కామ్యోపవాసవిషయత్వావగతేః । అతఃఫలాభిసన్ధిరహితై రాత్రావపి పారణమవిరుద్ధమేవ । తథాఽనన్తాఖ్యసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ భక్తానాం వైష్ణవానాంచ శుద్ధానాం నియతాత్మనామ్ । విహితా సాత్త్వతాభిజ్ఞై రాత్రావేవతు పారణా ॥ * ॥ శుద్ధానామ్ - ప్రయోజనాన్తరగన్ధరహితానామ్, వైష్ణవానామ్ - ॥ శ్లో ॥ అధృత్వావిధినాచక్రం బ్రాహ్మణఃప్రాకృతోభవేత్ । విష్ణురేవహియేషాంవై దేవతా వైష్ణవాస్తు తే ॥ అనన్య దేవతాభక్తా యేమద్భక్తజనప్రియాః । మామేవశరణంప్రాప్తాస్తేమద్భక్తాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ ఇతి పాద్మాశ్వమేధికాద్యుక్తలక్షణానామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉత్సవాన్తేఽథతిథ్యన్తే వ్రతీకుర్యాత్తుపారణమ్ । ఫలాభిసన్ధిరహితో రాత్రావేవతుపారణమ్ ॥ * ॥ వ్రతీ - కామీ, పరేద్యురుత్సవాన్తే పారణంకుర్యాత్, నిష్కామస్తు రాత్రావేవ నివేదితం భుఞ్జీతేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పఞ్చకాలరతానాంచ దీక్షితైకాన్తినామపి । భక్తైర్భాగవతైస్సార్ధం రాత్రావేవతు పారణమ్ ॥ * ॥ ఇత్యేవం విద్ధానిషేధగ్రహణపరోభయవచనానాం వచనైరేవకృతాంవ్యవస్థామాస్థాయస్థిరప్రజ్ఞాస్సుస్థాస్థాస్యథేతిసర్వమనవద్యమ్.

ఇతి జయన్తీనిర్ణయస్సమాప్తః.

అధునా కృత్తికాదీపోత్సవోనిర్ణీయతే.

అత్ర భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ మాసస్యార్క్షే కృత్తికాధిష్ణ్యే సాయంకాలే ప్రదీపయేత్ । దీపాంశ్చైవమహాదీపాననేకాన్సర్వతోగృహే ॥ దేవాలయేనృపగృహే సభాయాం పుణ్యభూమిషు ॥ * ॥ సిద్ధాన్తేచ ॥ శ్లో ॥ వృశ్చికస్థే దివానాథే వృషభస్థే నిశాకరే । వృషభస్యోదయేకుర్యాద్దీపారోపమహోత్సవమ్ ॥ వృశ్చికేఽర్కే వృషేచన్ద్రే పూర్ణాయామగ్నిభే శుభే । దీపం దద్యాద్వృషస్యాంశే తతోధాన్యాదివర్ధతే ॥ * ॥ జయోత్తరసంహి

తాయాంచ ॥ శ్లో ॥ కృత్తికాదీపవిధినా సమారాధనముత్తమమ్ । స్థానస్యగా జరాష్ట్రస్య సంపత్కరమనుత్తమమ్ ॥ విపత్ప్రశమనం బ్రహ్మన్ ప్రీణనం జాతవేదసః । ఏవమేవ విధానేన కృత్తికోత్సవమాచరేత్ ॥ * ॥ మాసాద్వా మాసాన్నైచ కృత్తికాసమ్భవే పరత్రైవ దీపోత్సవం కుర్యాత్ , పూర్వత్ర వా పరత్రవా సఙ్క్రాన్తిరపి తేకుర్యాత్ , ఉభయత్ర సఙ్క్రాన్తిమే సమ్పూర్ణపర్వయుక్తే కుర్యాత్ , తథా భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ కృత్తికాద్వయసంయుక్తే మాసి తస్మిన్ కథం భవేత్ । తన్మాసాన్తగతాస్వేవ తాసు దీపాన్ప్రరోపయేత్ ॥ కృత్తికాసఙ్క్రాన్తియుక్తాయది దీపప్రరోపణమ్ । నతాసు కారయేదాదౌ కృత్తికాస్వేవ కారయేత్ ॥ మాసాన్తే కృత్తికాస్వేవ సఙ్క్రాన్తిస్తాసు వర్జయేత్ । సఙ్క్రాన్తిద్వయసంయుక్తం కృత్తికాద్వయమేవచేత్ ॥ ద్వయోరపి చ నక్షత్రే పూర్ణబిమ్బేన్దుసంయుతే । ఆగ్నేయం కారయేద్ధీమాన్ రాజరాష్ట్రవివర్ధనే ॥ * ॥ దత్తాత్రేయశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఏకస్మిన్నపరేఘస్రే యది సఙ్క్రమణం న చ । పూర్వస్మిన్ పౌర్ణమాసీ స్యాత్తస్మింస్తాన్ జ్వాలయేద్బుధః ॥ అపౌర్ణమాసం పూర్వష్టం సఙ్క్రాన్తిశ్చ దినేఽపి వా ॥ పరస్మిన్ కారయేద్ధీమాన్ మహాదీపప్రరోపణమ్ ॥ ఏతద్యో విధివత్కుర్యాన్మహాదీపప్రరోపణమ్ । రాజరాష్ట్రవివృద్ధ్యైచ లక్ష్మీలాభాయ కల్పతే ॥ సద్యో వర్షతి పర్జన్యశ్చోరా నశ్యన్త్యసంశయమ్ ॥ * ॥ యదా కృత్తికాద్వయం సఙ్క్రాన్తిమత్తమపర్వకంవా తదా పర్వయుక్తరోహిణ్యేవ గ్రాహ్యా । తథా భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ ద్వయోరన్యతరం పూర్ణమాస్యా న చ యుతం కథమ్ । తదానీం రోహిణీయుక్తా పౌర్ణమాసీ యది ద్విజ ॥ తస్యాం వా జ్వాలయేద్ధీమానితి శాస్త్రస్య నిశ్చయః । సఙ్క్రాన్తిద్వయసంయుక్తం కృత్తికాభద్వయం యది ॥ * ॥ ఏతత్పర్వరోహిణీయుక్తం మధ్యమమిత్యుక్తం జ్యోతిషార్ణవే ॥ శ్లో ॥ కృత్తికాపర్వసంయుక్తముత్తమం దీపమాచరేత్ । [illegible] పర్వసంయుక్తం మధ్యమం దీపమాచరేత్ ॥ * ॥ ఏవం రోహిణీయోగాభావేఽపి సఙ్క్రాన్తియుక్తాపి పరా కృత్తికా గ్రాహ్యా । తథా దత్తాత్రేయః ॥ శ్లో ॥ పౌర్ణమాస్యా న చ యుతా రోహిణీ కథమత్ర వై । ఏవం చేత్పరసఙ్క్రాన్త్యాం కృత్తికాస్వేవ కారయేత్ ॥ * ॥ గ్రహణే నియమో జ్యోతిశ్శాస్త్రే దర్శితః ॥ శ్లో ॥ అధిమాసప్రభేదేన పర్వద్వయమథో భవేత్ । ఉత్తరత్ర శుభం శస్తం దీపో

త్సవమథాచరేత్ ॥ సంవత్సరేతు సోమస్య గ్రహణం యద్దినే భవేత్ । త
ద్దినం వర్జయేదేవతద్వత్సూర్యగ్రహం త్యజేత్ ॥ సోమగ్రహాద్యదిభవే
త్త్రాంనిశాంవర్జయేచ్ఛుభే । సూర్యస్యగ్రహణంచేత్తు అహోరాత్రం శు
భం త్యజేత్ ॥ కార్తికేమాసినక్షత్రే కృత్తికాఖ్యేవిధోర్గ్రహే । తన్మాసం
వర్జయన్త్యేకే తద్దినంవాపరిత్యజేత్ ॥ * ॥ గ్రహణేదీపోత్సవేనిషిద్ధేకర్త
వ్యముక్తం జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ పర్వగ్రహణయుక్తం చేన్నాత్ర దీపో
త్సవోమతః । కుర్యాత్పరేహ్ని కలయాప్యగ్నిభంపర్వవాయది ॥ * ॥ ది
నద్వయే కృత్తికాధిక్యం యత్రతత్రకుర్యాత్సమే పరత్రైవ ॥ తథాఽఽత్రే
యే ॥ శ్లో ॥ ద్వివారగతనక్షత్రమాగ్నేయం చేత్కథంభవేత్ । అహోరా
త్రాధికంయస్మిన్నక్షత్రం కృత్తికాద్వయమ్ ॥ తస్మిన్నారోహయేద్దీపా
నహోరాత్రద్వయేసమే । అపరేదివసే కార్యం మహాదీపప్రరోప
ణమ్ ॥ * ॥ ఏవమభిప్రేత్యజ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ ద్వయోరహ్నాస్స
ఙ్గతిస్స్యాత్కలావాప్యన్తిమేదినే । పూర్వంహిత్వాపరత్రైవ దివసేదీపము
జ్జ్వలమ్ ॥ అపరేద్యైవికంకుర్యాద్దీపోత్సవవిధింద్విజ । సాతిథిస్సకలాజ్ఞేయా
సజ్గ్రాహ్యేత్యవదద్గురుః ॥ * ॥ అన్యత్రచ ॥ శ్లో ॥ ద్వయోర్దివసయోః
పర్వ యదిస్యాదాదిమం దినమ్ । హిత్వాపరత్ర దివసే కుర్యాద్దీపోత్సవం
బుధః ॥ కృత్తికాభిరయోగేవా కేవలాయాం తిథౌభవేత్ । అపవర్ణికృ
తేదీపే రాజా రాష్ట్రంవినశ్యతి ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పర్వయుక్తంస
మాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతిజ్యోతిషార్ణవోక్తమపి భౌమవారయుక్తం పర్వత్యా
జ్యమేవ । తథాసుప్రదీపే ॥ శ్లో ॥ పర్వయుక్తేవివర్జ్యంస్యాద్భౌమమన్య
దినేయది । అపరేదివసేకుర్యాత్కృత్తికాయామహోత్సవమ్ ॥ * ॥ ఏ
వంచతుర్దశీయుక్తం భరణీయుక్తంవాదినం త్యాజ్యమేవ । జయోత్తర సం
హితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ కృత్తికాభరణీమిశ్రం తద్దినం సచతుర్దశి । అల్పవృ
ష్టిశ్చరోగశ్చ రాష్ట్రక్షోభోనసంశయః ॥*॥ విష్ణురహస్యేచ ॥శ్లో॥ భరణీ
కృత్తికాయుక్తా తద్దినేపూర్ణిమాయది । తదన్యేవాసరేత్వేవ కృత్తికోత్స
వమాచరేత్ ॥ భరణీకలయాయుక్తా కృత్తికాపూర్ణిమాయది । సాతిథిర్ని
ష్ఫలాత్యాజ్యా దీపదానంనిషిధ్యతే ॥ భరణీకృత్తికాయుక్తా యుక్తపర్వ.
చతుర్దశీ । త్యాజ్యావేతౌసదాబ్రహ్మన్నుత్సవం నైవకారయేత్ ॥ * ॥ పర

దినే కలామాత్రయోగేపి తత్రైవకుర్యాత్ । తథావిష్ణురహస్యే ॥ శ్లో ॥
రోహిణీకృత్తికాయుక్తా పూర్ణిమాకలయాయుతా । నిశ్యాధాదీపఅరోప్య
స్సర్వసమ్పత్సుఖావహః ॥ కృత్తికారోహిణీమిశ్రే తద్దినేపూర్ణిమాయది ।
రాజరాష్ట్రవివృద్ధిస్స్యాత్తత్రాఽలేదీపముత్తమమ్ ॥ ఉదయేరోహిణీయుక్తా
కృత్తికాభిర్వినాభవేత్ । కేవలంపౌర్ణమాస్యైవకృత్తికోత్సవమాచరేత్ ॥
దివసే కలయావాపి పూర్ణిమాసంభవేద్యది । దివారాత్ర్యన్తరేబ్రహ్మాదీ
పోత్సవమథాచరేత్ ॥ కృత్తికారోహిణీమిశ్రం తద్దినంపౌర్ణమాస్యపి । మ
హావృష్టిశ్చసస్యంచ రాజారాష్ట్రంచ వర్ధతే ॥ * ॥ యత్తు ॥ శ్లో ॥ ఊ
ర్జేమాసిచతుర్దశ్యాయుతేచైవాగ్నిదైవతే । నక్షత్రేస్యప్రదోషేతుకృత్తి
కోత్సవమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి తత్పరదినే కృత్తికాపర్వాన్యతర కలామా
త్రాభావేవాముష్టేవాపూర్వదినగ్రాహ్యతాపరమ్, మాసాన్తే శుద్ధపర్వాగ్ని
సమ్భవే తత్రైవకుర్యాన్నచతుర్దశీయుక్తే, పూర్వత్ర తత్త్యాగపరానేక
వచనవిరోధాత్ । తత్సర్వం ప్రదోషవేధపరమితిచేన్న, “ ॥ శ్లో ॥ పూర్ణి
మాకలయాయుక్తా ఉదయే రోహిణీయుతా । దివసేకలయావాపి ॥ ” ఇ
త్యాదివచనవిరోధాత్ । ప్రత్యుత ప్రత్యవాయో జ్యోతిశ్శాస్త్రే ప్రదర్శి
తః ॥ శ్లో ॥ దీపశ్చైవాపభరణే సర్వంసంహరతిక్షణాత్ । కృత్తికాభరణీ
యుక్తం తద్దినం సచతుర్దశి ॥ అల్పవృష్టిశ్చరోగశ్చ రాష్ట్రక్షోభో నసం
శయః ॥ * ॥ అతఃకలామాత్రయోగేఽపి పరదినమేవ గ్రాహ్యమ్ । తచ్చ
తత్రైవోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ కృత్తికారోహిణీమిశ్రా కలావా పౌర్ణిమాస్యపి ।
రాజరాష్ట్రసుభిక్షంస్యాత్తత్రాఽలేదీపమాచరేత్ ॥ * ॥ భగవచ్ఛాస్త్రే
చ ॥ శ్లో ॥ దివసేతు కలామాత్రా పూర్ణిమారోహిణీయుతా । దివారాత్ర్యన్త
రేరాష్ట్రరక్షార్థందీపమాచరేత్ ॥ * ॥ నను పర్వదీపారోపణకాలే నాస్తీ
తిచేన్న, ఉదయకాలీనస్య తస్యనక్షత్రస్యవా జలే తైలబిన్దువదాసాయం
వ్యాప్తత్వేన “ అపర్వణికృతోదీపః ” ఇత్యస్యానవకాశాత్ । తథా భృ
గుః ॥ శ్లో ॥ సాతిథిస్సకలాజ్ఞేయా యస్యామభ్యుదితోరవిః । తన్నక్షత్ర
మహోరాత్రం యస్మిన్నస్తమితోరవిః ॥ * ॥ దేవలశ్చ ॥ శ్లో ॥ యాం
తిథిం సమనుప్రాప్య ఉదయం యాతిభాస్కరః । సాతిథిస్సకలాజ్ఞేయాదా
నాధ్యయన కర్మసు ॥ * ॥ భవిష్యత్పురాణేచ ॥ శ్లో ॥ శుక్లపక్షే తిథిర్గ్రాహ్యా

యస్యామభ్యుదితో రవిః । కృష్ణపక్షే తిథిర్గ్రాహ్యా యస్యామస్తమితో రవిః ॥*॥
అత్రాపి దీపోత్సవప్రకరణే జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ ద్వయోరహ్నోస్సఙ్గతి
స్స్యాత్కలా వాప్యన్తిమే దినే । సా తిథిస్సకలా జ్ఞేయా సా గ్రాహ్యేత్యవదన్గు
రుః ॥*॥ ఏవమభిప్రేత్యహి సూర్యోదయకాలే చతుర్దశీభరణ్యోర్యత్కలామా
త్రసద్భావేపి తస్య సాయంకాలవ్యాప్తత్వేన తద్దినవర్జ్యత్వం స్మృతిషూద్ఘు
ష్యతే । ఇదం వైష్ణవవిషయమితిచేన్న, జయన్త్యేకాదశ్యాదివద్విధాత్యా
గస్యాత్ర విషయభేదాప్రతీతేరనుక్తేశ్చ । అతశ్చతుర్దశీభరణీకలాయుక్త
దివసవర్జనం సర్వవిషయమితిసిద్ధమ్ । అత్ర జ్యోతిశ్శాస్త్రే పూర్వదినస్య
చతుర్దశీభరణీమత్త్వే ప్రతిపదేవగ్రాహ్యేత్యుక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ పూర్ణిమాప్ర
తిపత్సన్ధౌ చన్ద్రస్సంపూర్యతే యతః । ప్రథమాపూర్ణిమా జ్ఞేయా తత్ర దీపశ్రి
యావహః ॥ * ॥ అత్ర కామికే దీపారోపణకాలనియమ ఉక్తః ॥ శ్లో ॥ ర
వేరస్తమయాత్పూర్వం యామపాదావసానికః । కాలస్తదూర్ధ్వయామా
ర్ధపర్యన్తః కాలఏవవా ॥ * ॥ జ్యోతిషార్ణవే చ ॥ శ్లో ॥ రవేరస్తమయాత్పూ
ర్వం యామపాదప్రభృత్యపి । భోగీదీపోత్సవం కుర్యాద్రాజరాష్ట్రవివృద్ధ
యే ॥ * ॥ మాసాదిదినేష్వస్తమయాదూర్ధ్వం దీపారోపణకాలః, తత్రై
వ వృషభలగ్నసద్భావాత్ । మాసమధ్యమాసాన్తదినేష్వస్తమయాదర్వా
క్కాలః, అస్తమయాత్ప్రాగేవ వృషభలగ్నప్రవృత్తేః । అతో వృషభా
దౌ త్యాజ్యాంశం విహాయ ప్రదోషే కృత్తికాదీపారోపణం కార్యమితి నిరవద్య
మ్ । అత్ర షడ్ధర్మసఙ్గ్రహశ్లోకః ॥ శ్లో ॥ అర్కే వృశ్చికగే తదస్తసమయే
దీపోత్సవాఖ్యపర్వణి స్యాదాద్యం దినయోస్త్యజేద్దినమథోపర్వాస్తకాలాత్ప
రమ్ । యామార్ధం తదథస్తదర్ధమవధిస్స్యాత్పర్వయుక్తేవిధిర్ద్వ్యహేఽభౌ
మదినం త్యజేద్గ్రహణవత్పర్వాస్తిచేదగ్నిభే ॥ * ॥.

ఇతిశ్రీదశనిర్ణయగ్రన్థే కృత్తికాదీపోత్సవనిర్ణయస్సమాప్తః.

సామ్ప్రతముపాకర్మ నిర్ణీయతే

ఉపాకర్మ - ఉపక్రమః, వేదాధ్యయనారమ్భ ఇత్యర్థః । తథా యా
జ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అధ్యాయానాముపాకర్మ శ్రావణ్యామ్ ॥ * ॥ ఇతి । అధ్యా
యాః - వేదాః । ఇదంచోపాకర్మ స్వస్వగృహ్యోక్తకాలఏవకుర్యాత్ ।

తథాఽఽత్రేయే ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మస్వగృహ్యోక్తకాలేవస్వర్గవిష్ణు
భే ॥ * ॥ ఇతి । కార్ష్ణాజినిశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణిచోత్సర్గే యథా కా
లం సమేత్యచ । ఋషీన్దర్భమయాన్కృత్వా తర్పయేదర్చయేద్బుధః ॥*॥
దర్భైఃఋషికల్పనం ఛన్దోగవిషయమ్ । షష్ఠత్వాచ ॥ వా ॥ శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠప
ద్యాం వా స్వగృహ్యోక్తే కాలే పఞ్చమీపఞ్చదశ్యోః ॥ * ॥ ఇతి । అత
స్స్వస్వధర్మగృహ్యోక్తకాలఏవోపాకర్మ కార్యం నగృహ్యాన్తరవిహిత
కాలే, అన్యథా ॥ శ్లో ॥ స్వధర్మే విద్యమానేఽపి పరధర్మేణవర్తతే । అప్ర
మాణమృషింకృత్వా సోఽన్ధతమసిమజ్జతి ॥ * ॥ ఇతిస్మరణాత్ప్రత్యవాయ
స్స్యాత్ । స్వస్వగృహ్యానుక్తౌ జ్యోతిశ్శాస్త్రవిహితకాలాన్తరం గ్రాహ్య
మ్ । తథా బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్కాలే విరోధోఽస్తి జ్యోతిషాగ
మయోర్ద్వయోః । జ్యోతిషోక్తవిధానేన శ్రుతిచోదితమాచరేత్ ॥ ప్రయో
గశాస్త్రవిహితః కాలోయస్యనకస్యచిత్ । విధత్తేజ్యోతిషంతత్ర విహితే
త్వవిరోధితత్ ॥ * ॥ ప్రయోగశాస్త్రమ్ - కల్పసూత్రగృహ్యాది । అత్రా
శ్వలాయనః ॥ వా ॥ శ్రవణే శ్రావణస్య పఞ్చమ్యాం హస్తేనవా ॥ * ॥ ఇ
తి । ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ శ్రావణ్యాంపౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృత్య ॥*॥
ఇతి । ద్రాహ్యాయణశ్చ ॥ వా ॥ ప్రోష్ఠపద్యాం హస్తంగృహీత్వా ॥ * ॥ ఇతి ।
ప్రోష్ఠపదీ హస్తేనాధ్యాయానువాకః కార్యశ్శ్రావణమిత్యేకే । వైఖానస
సూత్రేచ ॥ వా ॥ శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం శిష్యం వాచయిత్వా సాఽ
తమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ అథాధ్యాయానాముపాక
ర్మ శ్రావణ్యాం శ్రవణేఽపివా । హస్తేనోషధిభావేవా పఞ్చమ్యాం శ్రవణ
స్యతు ॥ * ॥ శ్రావణ్యాం తైత్తిరీయకాఃకుర్యుః, బహ్వృచాశ్శ్రవణే
శ్రవణనక్షత్రే కుర్యుః, హస్తనక్షత్రయుక్తాయాం పఞ్చమ్యామమావా
స్యాయాం వా ప్రోష్ఠపద్యాం సామగాఃకుర్యుః । తథాఽఽత్రేయే ॥ శ్లో ॥
బహ్వృచాం శ్రావణేమాసి శ్రోణాశస్తముపాకృతౌ । పూర్ణావిష్ణౌ పసో
విశ్వేయజుషాంస్యాదుపాకృతిః ॥ పూర్ణావిష్ణౌ ప్రోష్ఠపద్యాం సామ్నాం
దర్శేథహస్తభే । ఋక్సామోపాకృతిర్హస్తే పఞ్చమ్యాంశ్రవణేశుభమ్ ॥ * ॥
ఇతి । బహ్వృచామితి ఛాన్దసప్రయోగః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాం
పౌర్ణమాస్యాం స్యాద్వేదోపకరణక్రియా । పర్వణ్యౌదయికేకుర్యుశ్శ్రా

వణం తైత్తిరీయకాః ॥ బహ్వృచాశ్శ్రావణేకుర్యుస్సఙ్క్రాన్తిగ్రహణం వి
నా ॥ * ॥ గోభిలోపి ॥ శ్లో ॥ పర్వణ్యౌదయికేకుర్యుశ్శ్రావణం తైత్తిరీ
యకాః । బహ్వృచాశ్శ్రావణర్క్షేతు హస్తర్క్షే సామగాయినః ॥ * ॥ గార్గ్య
శ్చ ॥ శ్లో ॥ పర్వణ్యౌదయికేకుర్యుశ్శ్రావణం తైత్తిరీయకాః । బహ్వృ
చాశ్శ్రావణేకుర్యుర్గ్రహసఙ్క్రాన్తివర్జితే ॥ * ॥ గ్రహః - గ్రహణమ్ ।
అత్రగ్రహణసఙ్క్రమణ వర్జనస్మరణం ప్రథమోపాకృతివిషయమ్, తథావక్ష్య
తే । అత్రవ్యవస్థోక్తాజ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ అర్ధరాత్రాదధస్తాచ్చేత్స
ఙ్క్రాన్తిర్గ్రహణంతువా । ఉపాకర్మనకుర్వీతపరతశ్చేన్నదోషకృత్ ॥ * ॥
ఔదయికశబ్దార్థస్స్మృత్యన్తరేనిరుక్తః ॥ శ్లో ॥ శ్రావణీపౌర్ణమాసీతు సఙ్గ
వస్పృగ్యదాభవేత్ । తదేవౌదయికంజ్ఞేయం నాన్యదౌదయికంవిదుః ॥ * ॥
ఔదయికం సఙ్గవవ్యాప్తమిత్యర్థః । అన్యచ్చ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణీపౌర్ణమా
సీతుసఙ్గవాత్పరతోయది । తదాత్వౌదయికంజ్ఞేయం నాన్యదౌదయికం వి
దుః ॥ * ॥ ఇతి । నిగమేచ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాంవా ప్ర
తిపన్మణ్మహూర్తకైః । విద్ధాస్యాచ్ఛన్దసాంకుర్యాత్తత్రోపాకర్మసంజ్ఞిక
మ్ ॥ దినద్వయంసమాశ్రిత్య పౌర్ణమాసీయదిస్థితా । పరేద్యుస్సఙ్గవంప్రా
ప్య స్థితాసాకర్మణోర్హతి ॥ * ॥ విధానేచ ॥ శ్లో ॥ సన్ధిస్సఙ్గవతఃపశ్చా
దర్వాఙ్మధ్యందినాద్యది । తస్మిన్నుపాకృతింకుర్యాత్సద్యస్సమిధ ఆహు
తిః ॥ * ॥ సమిదాధానమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ సన్ధిస్సఙ్గవతఃప్రాక్స్యాత్పూ
ర్వస్మిన్పర్వణిక్రియా । శ్వోభూతే సమిదాధానమేషశ్రావణకోవిధిః ॥ * ॥
అత్రసఙ్గవావర్తనాన్తరాళేపర్వప్రతిపత్సన్ధౌ తత్రోపాకర్మకరణే " శ్రా
వణ్యాం పౌర్ణమాస్యాంతిలభక్షఉపోష్యవా శ్వోభూతేమహానదీముదకము
పస్పృశ్య సావిత్ర్యాసమిత్సహస్రమాదధ్యాజ్జపేద్వా " ఇత్యాపస్తమ్బేన
రాత్రావ్యస్తాం పౌర్ణమాసీముపోష్య పరదినే ప్రాతర్గాయత్రీజపవిధా
నాత్, ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మాపరాహ్ణేస్యాదుత్సర్గఃప్రాతరేవహి ॥ * ॥ ఇ
తిస్మృతేశ్చ ప్రాతఃకాలేగాయత్రీజపంకృత్వా అపరాహ్ణే ఉపాకర్మకార్య
మితిసిద్ధమ్ । ఏవం బహుస్మృతిషు శ్రావణ విధానాద్విశేషతస్స్వస్వగృ
హ్యవిధానాచ్చ శ్రావణ్యేవగ్రాహ్యా । శ్రావణీనామశ్రవణాదినక్ష
త్రయుక్తా పౌర్ణమాసీ, సాకదాచిత్కర్కటకే దర్శానన్తరం భవతి కదా

తిథిస్సింహేఽర్కాత్ప్రాగ్భవతి । శ్రీధరీయే ॥ వా ॥ శ్రావణీ కర్కటకస్థే
సవితర్యసావాషాఢ్యనన్తరం ప్రాప్తపౌర్ణమాసీ భవతి ॥ * ॥ ఇతి । ఉజ్జ్వ
లాయాంచ ॥ వా ॥ సింహస్థే సవితరి దర్శాత్పూర్వా యా పూర్ణమాసీ సా
శ్రావణీ ॥ * ॥ ఇతి । స్మృతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ సింహాదర్వాక్తు యా పూర్వా పూ
ర్ణా సా శ్రావణీ భవేత్ । తత్రైవోపాకృతిం కుర్యాత్సింహస్థోఽర్కో భ
వేన్న వా ॥ * ॥ నను ॥ శ్లో ॥ వేదోపకరణే ప్రాప్తే కుళీరస్థే దివాకరే । ఉపా
కర్మ న కర్తవ్యం కర్తవ్యం సింహయుక్తకే ॥ * ॥ ఇతిస్మరణాత్కథం కర్కట
కే తదితి చేన్న, ॥ శ్లో ॥ నర్మదోత్తరతీరే తు కర్తవ్యం సింహయుక్తకే । కు
ళీరేఽపి చ కర్తవ్యం నర్మదాయాస్తు దక్షిణే ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । అతస్సింహే
ఽర్క ఇతి విశేషణం నర్మదోత్తరతీరవిషయమేవేతి వ్యవస్థాపనీయమ్ । అస్మి
న్నేవ విషయే కాలప్రకాశికాకారః ॥ శ్లో ॥ కుళీరే రవిసంయుక్తే ఉపాకు
ర్యాత్తు దక్షిణే । నర్మదోత్తరతీరే తు కర్తవ్యం సింహగే రవౌ ॥ శ్రవణే శ్రావ
ణే మాసి పౌర్ణమాసీ యదా భవేత్ । ఉపాకర్మ తదా కుర్యాద్బ్రహ్మతేజోఽభి
వృద్ధయే ॥ పౌర్ణమాస్యాస్తు నిత్యత్వాదాపస్తమ్బస్య శాసనాత్ । ముక్త్వా
భాద్రపదాషాఢౌ శ్రావణ్యామేవ కారయేత్ ॥ అసింహేఽర్కే ప్రోష్ఠపద్యాం
శ్రావణే చ వ్యవస్థయా । ఉపాకర్మ తు కుర్వీత గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః ॥
ప్రాధాన్యేన విధానాచ్చ మను నాధ్యాయకర్మణి । ప్రథమోపాకృతిశ్చై
వ కర్తవ్యేత్యాహ గౌతమః ॥ * ॥ యత్తు మనూక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాం
ప్రోష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి । యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మా
సాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమాన్ ॥ * ॥ ఇతి తత్ శ్రావణ్యాదుష్టత్వే ప్రోష్ఠప
ద్యాం ప్రథమోపాకృతివిధిపరమ్, కథంచిచ్ఛ్రావణ్యామసమ్భవే సర్వే
షాం ప్రోష్ఠపదీగ్రహణవిధిపరం వా । ఏవమభిప్రేత్య జ్యోతిశ్శాస్త్రే చ ॥ శ్లో ॥
సౌరచాన్ద్రనభసోస్తు పూర్ణిమావిశ్వవిష్ణువసుభేషు సఙ్గతా । శస్యతే య
జురుపాకృతౌ న చేద్వారుణీత్రికయుతా నభస్యయోః ॥ * ॥ అయమర్థః—
రవేరాశ్యన్తరసఙ్క్రమో మేషాదిస్సౌరః, మేషాదిషు దర్శాన్తైశ్చైత్రా
దిశ్చాన్ద్రః, ఏతదుభయనిబన్ధనో మధుమాధవాదిః, అతో నభశ్శబ్దః కర్క
టకసింహశ్రావణపరః, సింహకన్యాభాద్రపదపరో నభస్యశబ్దః, అతః క
ర్కటకే సింహే వా శ్రావణ్యామేవ కార్యమ్, తత్రాసమ్భవే ప్రోష్ఠపద్యా

మితి। శ్రావణీచ శ్రవణశ్రవిష్ఠానక్షత్రయోరన్యతరేణయుక్తా। తథాజ్యోతి
శ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ చిత్రాదితారకాద్వన్ద్వైః పౌర్ణమాసీసమన్వితైః। మా
సాశ్చైత్రాదయోజ్ఞేయాస్త్రిభిష్షష్ఠాన్త్యసప్తమైః ॥ * ॥ ఏతత్ప్రోష్ఠ
పదీగ్రహణం శ్రావణ్యామోషధిప్రాదుర్భావాభావవిషయమితి కేచిద్వ్యా
చక్షతే, తచ్చిన్త్యమ్, తదభావేప్యుపాకర్మణో నిత్యత్వేన సత్త్వాద్యవశ్యం కర్తవ్యత్వాత్సింహసవితృస్థిత్యభావవిషయమిత్యన్యే, తదప్య
సత్, దేశాన్తరవిషయత్వాత్సింహార్కోపాకర్మణః। అతశ్శ్రావణ్యామే
వ ఋగ్యజురుపాకర్మ కర్తవ్యమితి నిశ్చీయతే। యత్తు స్మృత్యన్తరవచనమ్
॥ శ్లో ॥ ఆషాఢ్యాంశ్రావణ్యాంవాపి ప్రోష్ఠపద్యాంతథాపివా। యత్ర నిర్దోషకా
లస్స్యాత్కుర్యాత్తస్మిన్నుపాకృతిమ్ ॥ కాలత్రయేపిదోషశ్చేచ్ఛ్రావణ్యా
మాచరేద్బుధః ॥ * ॥ ఇతి తదిదం స్వగృహ్యానుక్తకాలవిషయమ్, అర్ధరా
త్రాదధస్సఙ్క్రమగ్రహణయుక్తపర్వవిషయంవా, మాఘ్యాదిదోషే ప్రథ
మోపాకృతివిషయంవా సమర్థనీయమ్, ద్వితీయాద్యుపాకృతౌ దోషాభా
వేన శ్రావణ్యామేవ కర్తవ్యత్వాత్। తథాఽఽత్రేయే ॥ శ్లో ॥ గురుభార్గ
వయోర్మౌఢ్యే బాల్యేవావార్ధకేఽపివా। తథాధిమాససంసర్పమలమాసా
దిషుత్రిషు ॥ ప్రథమోపాకృతిర్నస్యాత్కుర్యాద్యదివినశ్యతి। చణ్డాంశో
ర్మణ్డలంప్రాప్తౌ యదాశుక్రబృహస్పతీ। శ్రావణస్యాపి నిత్యత్వాత్కర్తవ్యం
నిత్యకర్మవత్ ॥ * ॥ అతఃప్రథమేతరోపాకరణేన దోషగన్ధః। తథాస్మృత్య
న్తరవచనాని ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞోపవీతం కర్తవ్యం శ్రావణే గురుశుక్రయోః।
బాల్యేమౌఢ్యేఽపివార్ధక్యే కర్తవ్యం నిత్యకర్మవత్ ॥ శ్రావణీపూర్ణిమా
యత్ర గ్రహసఙ్క్రాన్తిదూషితా। స్వాధ్యాయస్యప్రధానత్వాన్నిత్యత్వా
చ్ఛ్రావణస్యచ ॥ అఞ్జసాశ్రావణం విప్రైఃకర్తవ్యం నిత్యకర్మవత్।
గ్రహసఙ్క్రాన్తయోశ్శూలం శ్రావణస్యనవిద్యతే ॥ పౌర్ణమాస్యాస్తు ని
త్యత్వాదాపస్తమ్బస్యశాసనాత్। అఞ్జసాశ్రావణం విప్రైఃకర్తవ్యం
నిత్యకర్మవత్ ॥ * ॥ "శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృ
త్య" ఇత్యాపస్తమ్బేన శ్రావణ్యామేవోపాకర్మవిధానాత్కాలాన్తరానుక్తే
శ్చ విధిప్రాబల్యాత్తిథిప్రాబల్యాన్నిత్యత్వాచ్చ శ్రావణ్యామేవకర్తవ్యం
నాన్యత్రేత్యర్థః। స్మృతిచన్ద్రికాయాంచ ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణిచోత్సర్గే

ప్రేతకార్యే తథాఽఽబ్దికే । జాతకే నామకరణే సీమన్తే పుంసికర్మణి ॥ బా
ల్యే వా వార్ధకే వాపి మౌఢ్యే నా గురుశుక్రయోః । సంసర్పాదిషు చైతాని
దోషాన్యపి న పశ్యతి ॥ సంసర్పాంహస్పతీ మాసౌ అధిమాసాదయస్తథా । శు
క్రే వాఽస్తంగతే జీవే బాల్యే వా వార్ధకేఽపి వా ॥ న దోషాయ భవేత్కర్మ క
ర్తవ్యం విధిచోదితమ్ ॥ * ॥ .

ప్రసఙ్గాదిదం నిరూప్యతే । భృగోః ప్రాగ్బాల్యం త్ర్యహమ్, పశ్చాద్బా
ల్యం దశాహమ్, ప్రాగ్వృద్ధత్వం పక్షః, పశ్చాద్వృద్ధత్వం పఞ్చాహమ్, గు
రోర్బాల్యం వార్ధకం చ పక్ష ఇతి సఙ్గ్రహః । అత్ర భృగుః ॥ శ్లో ॥ పశ్చాదభ్యుది
తో బాలో దశాహం ప్రాగ్దినత్రయమ్ । పక్షం వృద్ధస్తు పూర్వస్యాం పఞ్చాహం
పశ్చిమే సితః ॥ * ॥ విధిరత్నే చ ॥ శ్లో ॥ దినత్రయం తు బాలోఽయం పూ
ర్వస్యాముదితో భృగుః । తస్యామప్యస్తవేళాయాం పక్షవృద్ధస్తథా బలః ॥ * ॥
ఆత్రేయే చ ॥ శ్లో ॥ పక్షం వృద్ధో భృగుః ప్రాచ్యాం త్ర్యహం బాల్యం తు జీ
వవత్ । ప్రత్యగ్దశాహం బాల్యం స్యాద్వార్ధం పఞ్చదినం తయోః ॥ * ॥
రత్నమాలాయాం చ ॥ శ్లో ॥ ప్రాగుద్గతశ్శిశురహస్త్రితయం సితస్స్యా
త్పశ్చాద్దశాహమథ పఞ్చదినాని వృద్ధః । ప్రాచ్యాం తు పక్షమమరేన్ద్రగు
రుస్తు పక్షం ప్రాప్యేవవాగితి వదన్తి వసిష్ఠముఖ్యాః ॥ * ॥ దామోదరీయే
॥ శ్లో ॥ ప్రాగ్బాలో దివసత్రయం దశదినం పశ్చాత్సితో వృద్ధతాం పక్షే
వాసరపఞ్చకే చ లభతే పక్షం గురుస్సర్వదా ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీధరీయే చ ॥ శ్లో ॥
ప్రత్యగభ్యుదితశ్శుక్రో దశాహం బాలభావగః । అస్యాం వృద్ధస్తు పఞ్చాహం
గురుశ్చైవం ప్రచోదితః ॥ * ॥ ఇతి । ఏషు జ్యోతిశ్శాస్త్రవచనేషు లఘు
కాలస్మరణమాపద్విషయమ్ । తథా వృద్ధమిహిరః ॥ శ్లో ॥ బహవోదర్శితాః క
ాలా యే బాల్యే వార్ధకేఽపి వా । గ్రాహ్యస్తత్రాధికాశ్శేషా దేశభేదాదు
దాహృతాః ॥ * ॥ అతస్సఙ్కటే ఏవ లఘుకాలో గ్రాహ్యః । దేశభేదః - వి
న్ధ్యాదిః । తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ ప్రాక్పశ్చాదుదితశ్శుక్రః పఞ్చసప్తదినం శి
శుః । విపరీతం తయోరస్తే వృద్ధస్తద్వద్గురోరపి ॥ * ॥ ఇతి బృహస్పతివచ
నోక్తకాలగ్రహణం వ్యవస్థితమిత్యర్థః । తథా వృద్ధగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ శుక్రో
గురుః ప్రాక్చపరాక్చ బాలో విన్ధ్యే తథాఽవన్తిషు సప్తరాత్రమ్ । వఙ్గేషు
హూణేషు చ సప్తపఞ్చ శేషేషు దేశేషు దినత్రయం స్యాత్ ॥ * ॥ అతో

బృహస్పతివచన వ్యవస్థాపకం గార్గ్యవచనమ్, తేనప్రాయేణాజ్ఞాయి, అన్యథా భృగువిధిరత్నాత్రేయరత్నమాలా శ్రీధరీయదామోదరాది వచనాని దత్తజలాఞ్జలీనిస్యుః, అతో దేశభేదేన ఆపదావా లఘుకాలపరవచననిచయో వ్యవస్థాపనీయో విద్వద్భిః। గ్రన్థాన్తరే భృగోఃప్రాగ్బాల్యంపఞ్చాహమితివచనం నసాధీయః, సంవాదవచనాభావాత్, బృహస్పతివచనస్య వఙ్గహూణాదిదేశవిషయత్వాత్, భృగోఃప్రాక్త్రియహబాల్యస్య భృగ్వాద్యనేకవచనసిద్ధత్వాచ్చ తత్త్రియహమేవేతి సిద్ధమ్। ఏవంజ్యోతిషార్ణవవచనైరేవ భృగోఃపాశ్చాత్యస్తమయే పక్షవృద్ధత్వనిశ్చయాత్, పశ్చాదస్తమయే దశాహవృద్ధత్వ ప్రతిపాదనాముభయత్ర గురోఃపక్షవృద్ధత్వ బాల్యత్వ నిర్ధారణాచ్చాయమేవార్థో గ్రాహ్యఇతి శాస్త్రీయఃపన్థా ఇత్యలమ్। ప్రకృతమనుసరామః.

అత్రాధిమాసవిషయే కాలనిర్ణయే ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మ చహవ్యంచ కవ్యంపర్వోత్సవంతథా। ఉత్తరేనియతంకుర్యాన్మలమాసేవివర్జయేత్ ॥ * ॥ హారీతః ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మతథోత్సర్గం కామ్యముత్సవమష్టకాః। మాసవృద్ధౌపరాఃకార్యా వర్జయిత్వాతుపైతృకమ్ ॥ * ॥ దోషాపవాదసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ఏకోమూర్ధాభవేదన్య స్త్వోచ్చమిత్రాంశగోయది। అన్యస్యాస్తమయేకాలె కుర్యాచ్ఛ్రావణకర్మసా ॥ ప్రథమోపాకృతించాపికుర్యాదేవావిచారయన్ ॥ * ॥ ఆత్రేయేచ ॥ శ్లో ॥ కుర్యాద్వాఽన్యస్య సన్దర్శే చౌలంమౌఞ్జీం వినాశుభమ్ ॥*॥ ఇతి। అత్రాయంవివేకః — " ॥శ్లో॥ ఋగ్యజుస్సామాథర్వేశా జీవశుక్రకుజేన్దుజాః। శాఖాధీశేశక్తియుక్తేతచ్ఛాఖాధ్యయనంశుభమ్ ॥ " ఇత్యాత్రేయోదర్శనాచ్ఛుక్రేశక్తియుక్తేగురుమౌఢ్యేపి యజుశ్శాఖోపాకర్మకర్తవ్యమ్, ఏవంశుక్రమౌఢ్యేపి గురౌశక్తియుక్తే ఋగ్వేదోపాకర్మకార్యమ్, ఏవమన్యతరమౌఢ్యేపి భౌమేశక్తియుక్తే సామోపాకర్మకరణీయమ్, శాఖాధీశే శక్తియుక్తఇతిహేతూక్తేః। అతో మౌఢ్యాదిదోషేష్వుపాకర్మవర్జనస్మరణం స్వశాఖాధీశస్య శక్త్యభావవిషయమ్। శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ అనుప్తబీజేనృపతౌ వినష్టే సూతేమృతౌ రాష్ట్రసమాకులేచ। ఉత్సర్జనోపాకరణం నకుర్యాద్గ్రస్తేన్దుసూర్యేగురుణాస్తయానే ॥ * ॥ అనుప్తబీజ ఇతి ఓషధిప్రాదుర్భావస్తుతిః, సచసమ్భావా

భిప్రాయః, ఆశౌచం సర్వవిషయమితరత్ప్రథమోపాకర్మవిషయమ్ । అత్రోపాకర్మణ్యవశ్యం బ్రహ్మచారిభిర్వపనం కార్యమ్, "శ్రావణ్యాంపౌర్ణమాస్యాం శిష్యం వాపయిత్వా" ఇతి కాత్యాయనస్మృతేః । శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ దీక్షాకాలేఽభిషేకేవ్రతనియమవిధౌ ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ క్షురకర్మనకర్తవ్యం చౌలాత్పరమృతుత్రయమ్ । తథోపనయనాదూర్ధ్వముపాకర్మవినాక్వచిత్ ॥ * ॥ కర్మాఙ్గత్వాత్తస్మిన్నేవదినే క్షౌరంకార్యమ్, నపూర్వేద్యుః । చతుర్దశ్యాదుష్టత్వాత్పౌర్ణమాస్యాం విహితత్వాచ్ఛిష్టాచారాచ్చ తస్మిన్నేవదినే వ్రతినాక్షౌరం కార్యమ్, నాత్రవారాదిచిన్త్యమ్ । తథాజ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ తారవారతిథిజాగుణాఽగుణాః నాత్రసూత్రవిన్నివైభవాదతః । లగ్నమాత్రమనుకూలముజ్జ్వలం యత్తదేవవిమృశేదుపాకృతౌ ॥ * ॥ వసిష్ఠశ్చ ॥ శ్లో ॥ వైధేకర్మణితుప్రాప్తే కాలదోషం నచిన్తయేత్ । సద్యఃక్షౌరం ప్రకుర్వీత మాతాపిత్రోర్మృతౌతథా ॥ * ॥ అతోఽస్యాపి వైధత్వాదుపాకర్మక్షౌరే జన్మనక్షత్రకుజవారాది నచిన్త్యమ్ । కిమిదముపాకర్మబ్రహ్మచారిణాముతగృహస్థానాముభయేషాంవా, నాద్యఃగృహస్థైరప్యనుష్ఠీయమానత్వాత్, నద్వితీయస్స్వాధ్యాయాఙ్గత్వాత్, నతృతీయఃప్రమాణాభావాత్ ? అత్రోచ్యతే ఉభయవిషయంతదితి, "శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామ్" ఇత్యాపస్తమ్బేన బ్రహ్మచారిణాముపాకర్మవిధానాత్, గృహస్థానాంచ "సమావృత్తోబ్రహ్మచారికల్పేన యథాన్యాయమితరః" ఇతిశౌనకస్మరణాచ్చ । అత్ర కల్పశబ్దప్రయోగాద్వ్రతే బ్రహ్మచారిభ్యోగృహస్థస్య కిఞ్చిన్న్యూనతావగమ్యతే, మేఖలాజినదణ్డధారణాభావాద్గృహస్థస్య విరుద్ధత్వాచ్చ । అత్రావిరుద్ధముపవీతధారణం తర్పణం స్నానఞ్చ । అత్రభరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ అథయజ్ఞోపవీతస్య ధారణే కథ్యతేవిధిః । స్నాత్వాశుద్ధశ్శుచౌదేశే ప్రక్షాలితపదద్వయః ॥ సపవిత్రకరద్వన్ద్వఃకృతోపస్పర్శనోద్విజః । ఉపవిశ్యాసనేదార్భే ప్రాణానాయమ్యవాగ్యతః ॥ మన్త్రం సదైవముచ్చార్యబ్రహ్మసూత్రం గళేక్షిపేత్ । దక్షిణం బాహుముద్ధృత్య శిరస్సైవసహద్విజః ॥ గృహస్థస్యవనస్థస్యసూత్రం ప్రతిపునఃపునః । మన్త్రస్యోచ్చారణాచ్చామ ద్వితయంక్రమశఃస్మృతమ్ ॥ * ॥ తస్మాత్ప్రాఙ్ముఖఉదఙ్ముఖోవాఽనార్ద్రవస్త్రస్సన్నుపవిశ్య సకలేష్వ

సఋషిచ్ఛన్దోదైవతం మన్త్రముచ్చార్య యజ్ఞోపవీతంధారయేన్నార్ద్రవ స్త్రోనప్రావృత్యానతిష్ఠన్వా । అత్ర శాణ్డిల్యః ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా నకుర్వీత కర్మకిఞ్చిత్కథఞ్చన । రాక్షసం తద్ధివిజ్ఞేయం తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్రస్మృత్యన్తరమ్ ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణిసన్ధార్యముపవీతాదికం నవమ్ । అనవంవా నవంవాపి పురాతనమిహత్యజేత్ ॥ * ॥ అతశ్చ పూర్వధృతోపవీతస్య త్యాగఏవ నధారణమ్ । స్మృతిభాస్కరే ॥ శ్లో ॥ మౌఞ్జీయజ్ఞోపవీతాదీన్నవానేవహి ధారయేత్ । కటిసూత్రం నవంచైవ నవంవస్త్రముపాకృతౌ ॥ * ॥ ఏవమేవ ప్రాజాపత్యాదివ్రతచతుష్టయేచ ॥ శ్లో ॥ మేఖలామజినం దణ్డం వస్త్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । పూర్వోపయుక్తాన్యుత్సృజ్య ధారయేయుర్వ్రతేవ్రతే ॥ * ॥ కపర్దీ ॥ శ్లో ॥ ప్రజాపతిముఖాంశ్చైవానేకైకం త్రిస్త్రిలోదకమ్ । ఉద్ధృత్యతర్పణం కుర్యాచ్ఛ్రవణం తైత్తిరీయకాః ॥ * ॥ తస్మాదిదమధీతవేదానాం గృహిణాంచావశ్యం కర్తవ్యమ్ । తథాజ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ అధీతవేదవిద్యానాం కర్తవ్యంహి ద్విజన్మనామ్ । అధ్యాయాఙ్గమిదంప్రోక్తమితిప్రాహచభార్గవః ॥ * ॥ గోభిలః ॥శ్లో॥ అధ్యాయానాముపాకర్మ కుర్యాత్కాలేఽపరాహ్ణకే । పూర్వాహ్ణేకేవిసర్గస్స్యాదితి వేదవిదోవిదుః ॥ * ॥ ఏవముత్సర్గస్య ప్రాతఃకాలీనత్వేన తదకరణే ప్రాయశ్చిత్తార్థతయా “ ఏవమన్యేష్వపతనీయేష్వదోషవత్సు ” ఇత్యనుక్తప్రాయశ్చిత్తేషు కర్మసు పాపాల్పీయస్త్వభూయస్త్వాభిప్రాయేణ “ సంవత్సరమాచార్యహితః ” ఇత్యాదిభిర్విహితప్రాయశ్చిత్తవత్ “ కామమన్యుభ్యాంవాజుహుయాత్ , కామోఽకార్షీన్మన్యురకార్షీదితివాజపేద్వా ” ఇతి విహితజపః ప్రాతరేవకర్తవ్యః నత్వపరాహ్ణే, ఉత్సర్గకాలత్వాభావాత్ । తదకరణనిమిత్తోఽయంహిజపః । యత్త్విదం వచనమ్ ॥ శ్లో ॥ శ్రవణేనతుయత్కర్మ ఉత్తరాషాఢసంయుతమ్ । సంవత్సరకృతోఽధ్యాయస్తత్క్షణాదేవనశ్యతి ॥ * ॥ ఇతి తద్బహ్వృచవిషయమ్ , తదుపాకర్మణశ్శ్రవణప్రధానత్వాత్ । శ్రవణాసమ్భవే శ్రవిష్ఠాసుకుర్యాత్ । తథాజ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ శ్రవిష్ఠాసుచతత్కుర్యాచ్ఛ్రవణేకర్మయద్భవేత్ । తత్కర్మసఫలంవిద్యాదుపాకరణసంజ్ఞితమ్ ॥ * ॥ యచ్చాపరంవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ స్యాత్పూర్వాషాఢనక్షత్రంసఙ్గవాత్పరతోయది । తత్స

రాధ్యయనకృతంపుణ్యం సద్యోవినశ్యతి ॥ * ॥ ఇతితదపి ॥ శ్లో ॥ నసర్వర్క్ష-విష్ణువిశ్వేషు ఉపాకృతిరథర్వణామ్ ॥ * ॥ ఇతి నసర్వాద్యన్యతమర్క్షే అథర్వోపాకర్మస్మరణాత్తద్విషయమ్ । యజుశ్శాఖినాంతు “ విశ్వవిష్ణువసుభేషు ” ఇత్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । నృసింహశ్చ ॥ శ్లో ॥ శ్రావణ్యాం శ్రవణర్క్షే వా కర్తవ్యా వాసవేఽపివా । వారుణే ప్రోష్ఠపన్మాసి పౌర్ణమాస్యాముపాకృతిః ॥ ఉభయోర్మాసిహస్తే వా పఞ్చమ్యాం వాద్వయోర్బుధః ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే చ ॥ శ్లో ॥ సఙ్గవాత్ప్రాక్ఛ్రవణభం తదూర్ధ్వం వసుభం యది । అమృతం యోగఇత్యుక్తం గ్రహణంస్యాన్నదోషకృత్ ॥ మన్దవారం భౌమవారం ప్రోష్ఠపద్యాం తథాపివా । పౌర్ణమాసీసంయుతంచేదుపాకర్మ న కారయేత్ ॥ * ॥ అత్ర శ్రావణ్యాం మన్దభౌమవారయోగే నదోషః, ప్రోష్ఠపద్యామితి విశేషితత్వాత్, “ తారవారతిథిజాః ” ఇతిస్మృతేశ్చ ॥ శ్లో ॥ వారుణం భౌమవారేణ యుక్తం మరణదం భవేత్ । తస్మాత్తం వర్జయేద్ధీమాన్మృత్యుయోగఇతీరితః ॥ శ్రావణ్యాం వారుణం శస్తం పౌర్ణమాస్యాం విశేషతః । వర్జయేత్ప్రోష్ఠపద్యాంతచ్ఛ్రావణ్యాంతు నదోషకృత్ ॥ తస్మాత్కాలేతు సంప్రాప్తే నత్యజన్తిబుధావిధమ్ ॥ * ॥

ఉత్సర్జనవిషయే మనుః ॥ శ్లో ॥ పుష్యేతుఛన్దసాం కుర్యాద్బహిరుత్సర్జనంద్విజః । మాఘశుక్లస్యవాప్రాప్తే పూర్వాహ్ణే ప్రథమేఽహని ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ పౌష్యమాసే చరోహిణ్యామష్టకాయామథాపి వా । జలాన్తేఛన్దసాంకుర్యాదుత్సర్గం విధివద్బహిః ॥ * ॥ అత్ర ఛన్దోగానాం విశేషమాహ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ ఛన్దోగాభిహితాఃకుర్యుః ప్రాతరౌత్సర్గికక్రియామ్ । అపరాహ్ణేత్వుపాకర్మ కుర్యుర్హస్తర్క్షయోర్ద్విజః ॥ * ॥ ఇతి । తదేవముత్సర్గాకరణప్రాయశ్చిత్తార్థమ్ “ కామోఽకార్షీన్మన్యురకార్షీన్నమోనమః ” ఇతిమన్త్రమష్టోత్తరసహస్రం యథాశక్తివా ప్రాతఃకాలేజపిత్వా అపరాహ్ణే స్నాత్వా ధౌతంపరిధాయ మాధ్యాహ్నికీంక్రియాం కృత్వా ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖోవోపవిశ్య పవిత్రపాణిస్త్రిఃప్రాణానాయమ్య సఙ్కల్ప్య యజ్ఞోపవీతంధృత్వా గృహస్థఃప్రతి యజ్ఞోపవీతమాచమ్య మన్త్రముచ్చారయేత్ । బ్రహ్మచారీతూపవిశ్యానన్తరం మేఖలాజినదణ్డాన్ “ ఇయందురుక్తాత్ ” “ మిత్రస్యచక్షుః ” “ సుశ్రవః ” ఇతిమన్త్రైః

క్రమేణధృత్వాఽఽచామేత్ । అథాచార్యశ్శిష్యైస్సహస్నాత్వా ఉదఙ్ముఖః ఉపవిశ్య జలె నివీతీ ఋషితీర్థేన తిలాఞ్జలిభిః “ ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి ” ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైర్నవభిః కాణ్డఋషీనేకైకం త్రిస్తర్పయిత్వాఽఽచమ్య వస్త్రంపరిధాయ గృహమాగత్యాగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాన్తం కృత్వా శిష్యైరన్వారబ్ధః ప్రజాపతిముఖాన్ ఋషీన్నవాహుతిభిర్హుత్వా ఆద్యానువాకాని షే త్వేత్యాదీంశ్చతురోధ్యాప్య జయాదిహుత్వా తన్త్రశేషంసమాప్యాభ్యుదయశ్రాద్ధంకృత్వా పుణ్యాహం వాచయీత । ఏవం ప్రత్యబ్దం శ్రావణ్యామేవోపాకర్మ కార్యమ్ । అత్రకాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ అకాలేచేత్కృతంకర్మ కాలంప్రాప్యపునఃక్రియా । కాలాతీతంతుయత్కార్యాదకృతం తద్వినిర్దిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి .

ఇత్యుపాకర్మనిర్ణయస్సమాప్తః .

సమానప్రవరాదినిర్ణయః.

॥ శ్లో ॥ ఏకాదృష్యన్వయాచ్చైకాన్నిషిద్ధాయేకరగ్రహే । వక్ష్యేతాన్ సఙ్కలయ్యాహం సమానప్రవరాన్స్ఫుటమ్ ॥ బ్రవీత్యగ్రేసమానార్షానాపస్తమ్బర్షిసమ్మతాన్ । తత్తత్సూత్రపరీహార్యం స్మృతభేదం భణామ్యను ॥ జమదగ్నిశ్చవత్సశ్చ సావర్ణిశ్చాతిశాయనః ॥ * ॥ ¶ చిరజీవిచ జాబాలి § మణ్డుపాత్రీనయోగ్యకాః । వైరోహిత్యోభార్గవశ్చ చవనశ్చాప్నువానకః ॥ ఔర్వ్యారుపార్ష్ణిషేణాశ్చ మిథష్షోడశనాన్వయుః । వీతహవ్యశ్చవాధూలాగయాసోర్మానశ్చ భార్గవః । మాకస్సవేదసస్సప్తనోద్వాహేయుఃపరస్పరమ్ ॥ గృత్సమదశ్శునకో భార్గవో నాన్వయుర్మిథః । వ్యథ్యశ్వోమిత్రయుశ్చైవ భార్గవో నాన్వయుర్మిథః ॥ వైనశ్చభార్గవఃపార్థో నోద్వహేయుస్త్రయోమిథః । జామదగ్న్యాదయోహ్యష్టావింశతిస్తుభృగోర్గణః ॥ తేషాంభార్గవగోత్రేణ నాన్యోన్యం పాణిపీడనమ్ । గౌతమోయాస్య ఔచథ్యఔశిజోవామదేవకః । బృహదుక్థోఙ్గిరాః కుక్షీవానష్టౌనాన్వయుర్మిథః ॥ భరద్వాజస్త్వగ్నివేశ్యోజాయనాశ్శైన్యశైశిరీ । సర్వస్తమ్బఃకశశ్శృఙ్గోగార్గ్యాఙ్గిరసవాన్దనాః ॥ ఆతీర్లోమాతవచసో బా

¶ బిదజీవన్తి - చిదజీవన్తి ఇతిపాఠాన్తరమ్. § మణ్డు ఇతిపాఠాన్తరమ్.

ర్షానప్యత్యస్తథాకరః । § శాక్షినస్తదశాన్యోన్యం నకుర్య్యుఃపాణిపీడనమ్ ॥ కపిశ్చోరుక్షయాహ్వౌరాఙ్గిరసా నాన్వయుర్మిథః । హారితాఙ్గిరసా కుత్స యూవవాశ్చామ్బరీషకాః । మాన్ధాతాచవడన్యోన్యం నకుర్య్యుఃపాణిపీడనమ్ ॥ కణ్వాజమీఢాఙ్గిరసో నైతరేతరమన్వయుః । విరూపాఙ్గిరసావష్టాదంష్ట్రిశ్చపిరథీతరః ॥ బృహదశ్వశ్చ వక్షాశ్చైతే నోద్వహేయుఃపరస్పరమ్ ॥ ముద్గలస్తార్క్ష్యభార్మ్యాశ్వాఙ్గిరసో నాన్వయుర్మిథః ॥ విష్ణువృద్ధస్త్రిసదస్యుః పురుకుత్సశ్చభద్రణః । భద్రణశ్శరగర్ణశ్చ సాత్యకిర్బాదరాయణః ॥ సాత్యకామహ్యపఞ్చిత్యౌపగవ్యాఙ్గిరసతణ్డినః । ఆరుణశ్చమిత్రశ్చైతే నోద్వహేయుశ్చతుర్దశ ॥ చతుఃపఞ్చాశదృషయో గౌతమాద్యఙ్గిరోగణః । గోత్రేణాఙ్గిరసాఖ్యేన వివహేయుర్న తేమిథః ॥ అత్రయశ్చానసౌబీజావాపాతిథిగవిష్ఠిరాః । సుమఙ్గలోవాసురథ్యశ్చావాశ్వోనాన్వయుర్మిథః ॥ విశ్వామిత్రో దేవరాతో మనస్తంచౌల్బకీబకః । చకితోవారకోలూక యాజ్ఞవల్క్యధనంజయాః ॥ శాలాలిర్బృహదగ్నిశ్చబభ్రుశ్శాలావతౌదలాః । శాలఙ్కాయనపౌరాణశ్చ్యోష్యతాఙ్గకామజాయనః ॥ దేవాశ్రమోఽఘమర్షచ్ఛన్దో లోహితాజాహ్వష్టకాస్తథా ॥ పరిధాపనవాతీకలకిగశ్శైశిరికాశికాః । కుశశ్చదైవతరస కాలకుశిగాఘమర్షణాః ॥ వైశ్వామిత్రాశ్చతుస్త్రింశదేతేనాన్యోన్యమన్వయః । కాశ్యపో నైధ్రువో రేభో దేవలశ్శాణ్డిలోఽసితః ॥ వాత్సరశ్చైతినస్త్వైతే నోద్వహేయుఃపరస్పరమ్ । వసిష్ఠోన్ద్రప్రమాథౌచ భరద్వసుపరాశరౌ ॥ శక్తిశ్చపూతిమాషశ్చ మైత్రావరుణసంకృతీ । కుణ్డినో గౌరవీతశ్చ దశైతేనాన్వయుర్మిథః ॥ అగస్త్యదాఢ్యచ్యుతేధ్మవాహాస్త్వేనాన్వయుర్మిథః । ఇత్యాపస్తమ్బసూత్రోక్తసమానార్షేయనిర్ణయః ॥ * ॥

అత్ర బోధాయనః ॥శ్లో॥ గోత్రాణాంతు సహస్రాణి ప్రయుతాన్యర్బుదానిచ । ఊనపఞ్చాశదేతేషాం ప్రవరాఋషిదర్శనాత్ ॥ అపదోఽత్ర గణాశ్శస్త్రే హ్యష్టాదశగణాస్మృతాః । వినానువృత్తం తేష్వేతే వివహేయుర్ణ ణామిథః ॥ ఉపమన్యువసిష్ఠైస్తు తథావాహుతగోత్రిభిః । సోమవాహో యజ్ఞవాహశ్శాన్తవాహశ్చసామ్భవః ॥ అగస్తిభిర్దేవతముష్ఠో శనకశాకే ౩ పాలకః । శరద్వన్తఃకుమణ్డశ్చ గౌతమైర్నాన్వయుర్మిథః ॥ విశేషోఽత్ర

§ రౌక్షిః ఇతిపాఠాన్తరమ్.

స్వకీయానామితిబోధాయనోదితః । గౌతమైర్దీర్ఘతమసస్సోమరకార్యరుభాగణాః । హారీతైస్తైపిఙ్గళోదర్భస్తథా హైమగదాహ్వయః ॥ వసిష్ఠైరఙ్గిరాస్తస్మిశ్శఙ్ఖశ్చైవగవాస్తథా । విశ్వామిత్రైర్గాలవశ్చ రేణుగాథినరాస్తథా ॥ వీతహవ్యశ్మారకరాష్ట్రిర్జీవన్త్యాయనసార్ష్టయః । శాలంకాయనకాశ్చైతేనోద్వహేయుః పరస్పరమ్ ॥ శ్యైనోవైన్యైర్దివోదాసో వాధ్యశ్చైర్యశ్మనకోత్రయః । తథాభాత్సవైర్ఘోరకాశ్యపైరోన్నద్వహేన్మిథః ॥ ఆత్రేయవోళ్లాయనోధూమ్రౌజరరస్త్వైకహవ్యకః । జాబాలోబద్ధకిసూనుర్యనజోబాదరాయణః ॥ ఏతేఽష్టౌనోద్వహేయుస్తే విశ్వామిత్రైరితీతరే । విశ్వామిత్రవసిష్ఠాభ్యాం లోకాక్షిర్నఖలూద్వహేత్ ॥ విశ్వామిత్రభరద్వాజగోత్రాభ్యాం నోద్వహేత్కవిః । భరద్వాజశ్శాభ్యాంతు నోద్వహేచ్ఛౌఙ్గశైశిరిః ॥ ద్వాయముష్యాయణాహ్యేతే తస్మాత్క్షేత్రజదత్తకౌ । పుత్రికాపుత్రఇత్యేతైర్వర్జ్యం గోత్రద్వయంత్రిభిః ॥ గోత్రాజ్ఞానేభవేద్గోత్రముపనేతురితిస్థితిః । సఉద్వాహేపరిహరేత్తద్గోత్రప్రవరౌతతః ॥ సమానార్షాం సగోత్రాంవా సపిణ్డాం నోద్వహేద్యది । మోహాత్కృచ్ఛ్రం ధియాచాన్ద్రం మాతృవత్తాంతు పాలయేత్ ॥ మోహాద్గర్భోభగ్నవేత్స్వెబ్రహ్మకృచ్ఛ్రంగర్భస్తుకాశ్యపః । జ్ఞానాదుద్వాహ్యగర్భశ్చేద్గురుతల్పవ్రతం చరేత్ ॥ సమానార్షేయగ్రాసమేస్త్వర్భవాగర్భేభ్యసనేపతేత్ । మాతృతఃపఞ్చమాత్పుంసఃప్రాక్తనీం సప్తమాత్పితుః ॥ సమానార్షాంసగోత్రాంవా నోద్వహేదద్వహాన్పతేత్ ॥ ✻ ॥.

సమానప్రవరశ్వభ్రం తరీతుం గృహ్యతాంస్మృతిః ।
విమృశ్యబహుధాబహ్వీర్గకృతఃప్రవరనిర్ణయః ॥

ఇతి ప్రవరనిర్ణయస్సమాప్తః.

సమానప్రవరనిర్ణయః.

అథాతస్సమానప్రవరం నిర్ణేష్యామో వంశపరమ్పరాప్రసిద్ధం గోత్రమ్, తే జమదగ్న్యాదయస్సప్తసన్తానాః ప్రవరాస్తే భార్గవచ్యావనాదయ ఏకద్విత్రిపఞ్చార్షేయాస్తేపునరేకోనపఞ్చాశత్తేషాం గోత్రభేదేపి మిథస్సమ్బద్ధావిశేషాత్తేసర్వే సమానప్రవరాస్తేషుచ భృగ్వఙ్గిరోగణయోః పఞ్చార్షేయేషు ఋషిత్రయానువృత్త్యా త్ర్యార్షేయేషు ఋషిద్వయానువృత్త్యావ

స్యాత్ప్రవరేష్వేకర్ష్యనువృత్త్యా చ తే సర్వే సమానప్రవరాః “॥ శ్లో ॥ పఞ్చానాం త్రిషు సామాన్యాదవివాహస్త్రిషు ద్వయోః । భృగ్వఙ్గిరోగణేష్వేవ శేషేష్వేకం నివారయేత్ ॥” ఇతి హ్యాహుః । అత్ర బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ ఏకఏవ ఋషిర్యావత్ప్రవరేష్వనువర్తతే । తావత్సమానగోత్రత్వమన్యత్ర భృగ్వఙ్గిరోగణాత్ ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాదస్మాభిర్విస్పష్టం సమానప్రవరాణాం సఙ్కీర్త్యైకథనాదష్టాదశగణా భవన్తి “॥ శ్లో ॥ ఆరూఢపతితాపత్యం బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రజశ్చ యః । తావుభౌ విద్ధి చణ్డాలౌ సగోత్రాద్యశ్చ జాయతే ॥” ఇతి బోధాయనస్మరణాత్సపిణ్డాం సగోత్రాం సమానప్రవరాం కన్యాం నోద్వహేయుః, స్వం స్వం గణం హిత్వా పరస్పరం గణాః పరిణయేయుః, అత్ర అనువృత్తమృషిం వర్జయేయుః, తేషు ఋషిభేద మతభేదానుత్తరత్రోదాహరిష్యామః । అత్రాపస్తమ్బోక్తయే సమానార్షేయాంస్తాననుక్రమిష్యామః ॥ వా ॥ జామదగ్న్యవత్ససావర్ణిజీవన్తిజాబాల్యైతిశాయనవైరోహిత్యజడమన్థుపాత్రీనయోగ్య భార్గవ చ్యవనాప్లవానౌర్వార్ష్టిషేణానూపాష్టాదశ మునయో జమదగ్నిగణాస్తే మిథో నోద్వహేయుః । ఏవమాద్యాన్యస్యర్షేర్గణం విన్ద్యాత్ । వీతహవ్యయాస్కవాధూలమౌనమౌక భార్గవసావేదసాస్సప్త మిథో నోద్వహేయుః । గృత్సమదశునక భార్గవాస్త్రయో మిథో నోద్వహేయుః । వాధ్ర్యశ్వమిత్రయుర్భార్గవాస్త్రయో మిథో నోద్వహేయుః । వైన్యపార్థభార్గవాస్త్రయో మిథో నోద్వహేయుః । ఏతేఽష్టాదశ మునయో భృగుగణాస్తే భార్గవేణ మిథో నోద్వహేయుః । గౌతమాయాస్యౌచథ్యౌశిజ వామదేవాఙ్గిరసకాక్షీవతబృహదుక్థాః అష్టౌ మిథో నోద్వహేయుః । భరద్వాజకుత్సాగ్నివేశ్యాయనసర్వస్తమ్బకుశశుఙ్గశైశిరకతవైనగార్గ్యాఙ్గిరసబార్హస్పత్యకిలరౌక్ష మననమాతవచసాస్సప్తదశ మిథో నోద్వహేయుః । కప్యఙ్గిరోభ్యయారుక్షీయశ్చత్వారో మిథో నోద్వహేయుః । హారితాఙ్గిరసామ్బరీష యావ్వనాశ్వ మాన్ధాతృకుత్సాష్షణ్మిథో నోద్వహేయుః । కణ్వాజామీఢాఙ్గిరసాస్త్రయో మిథో నోద్వహేయుః । విరూపరథీతరాఙ్గిరస పార్షదశ్వాష్ట్రిదంష్ట్రీస్వపఞ్చ మిథో నోద్వహేయుః । ముద్గలాఙ్గిరస భార్మ్యాశ్వతాణ్డ్యాశ్చత్వారో మిథో నోద్వహేయుః । విష్ణువృద్ధశతమషణభద్రణమర్షణ బాదరాయణాపమిత్యోపగవిసాత్యకిసాత్యకామ్యాయ

తేను ద్వాభ్యాఙ్గిరస పౌర కుత్సాగ్రసదస్యాశ్చతుర్దశమిథో నోద్వహేయుః । గౌత
మాదయ్యష్టగణాశ్చతుః పఞ్చాశన్మ నయోఽఙ్గిరోగణాస్తేఽఙ్గిరసామిథో నోద్వ
హేయుః । అత్ర్యార్చనానసశ్యావాశ్వగవిష్ఠిరాతిథివామరథ్యసుమఙ్గలబీ
జావాపినోఽష్టౌమిథోనోద్వహేయుః । విశ్వామిత్ర దేవరాత చకితమన స్త
స్త్రౌల్పకీవారక ... జ్ఞనలూర్యలూకబృహదగ్నిబభ్రు శాలాలిశాలాతశాలం
కాయిన కాలబమాఖ్యలవశౌ ... త కామకాయన దైవశ్రవ సద్దైవతరసాజ్యము
ఖ భన్దన ధనఞ్జయాష్టక లోహితపారాణ పరిధాపయా ... ల శుఙ్గ త శైశ
రికుశాఘుమర్షణ కౌశికాశ్చతుస్త్రింశన్మిథో నోద్వహేయుః । కాశ్యపవ
త్సారనైధ్రువ రేఫ శణ్డిల దేవలాసితాస్సప్తమిథో నోద్వహేయుః । వసిష్ఠేన్ద్ర
ప్రమదభరద్వసు పారాశర శక్తికుణ్డిన మైత్రావరుణ పూతిమాషస ... తిగౌర
వీతాదశ మిథో నోద్వహేయుః । అగస్త్యహాలాఖ్యచ్యుతేధ్మవాహా స్త్రా
యోమిథో నోద్వహేయుః । ఇత్యాపస్తమ్బో బాహులో త్రిభిరుపమన్యుర్వసి
ష్ఠైస్సాస్సభ శాన్తవాహ యజ్ఞవాహ సోమవాహాగస్తిభిశ్శరద్వన్త కౌమణ్డ
దైర్ఘ్యతమస కారేణు పాలాశనసాగౌతమైర్నోద్వహేయుః ॥ * ॥ ఇతి ।
బోధాయనః ॥ ... ॥ ఋక్షగణసోమరాజ దైర్ఘ్యతమసా గౌతమైః పిఙ్గళదర్భ
హైమగవ హారీతైః సఙ్కృతసంబన్ధైఙ్గవాఙ్గిరసావసిష్ఠైర్గాలవ రేణుగాధినరావి
శ్వామిత్రైర్నాలంకాయన శారద్రాష్టి సాష్టిజీవన్త్యాయవావీతహవ్యై
ర్నోద్వహేయుః । కాశ్యపైర్లోహితైర్నైధ్రువైః శ్రైయసోవాద్ధ్రకైర్దైవోదాసో గా
ర్గ్యైర్మౌద్గల్యైర్న కాణ్వాత్రేయైర్నోద్వహేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఆశ్వలాయనో జాలకి
బాభ్రవ్య బాద గాయనసాంఖ్య పతఞ్జలయో జరత్కారు హవ్య విశ్వామిత్రైర్నోద్వ
హేయురిత్యేకే । భరద్వాజవిశ్వామిత్రాభ్యాం కవిర్వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాభ్యాం
లోహితోష్కురద్వాజకతాభ్యాం శృఙ్గశైశిరైర్నోద్వహేదితి సర్వేభ్యస్మాద్వ్యాము
ష్యాయణాశ్శుఙ్గపుత్రికాపుత్రదత్తక్షేత్రజాఃగోత్రద్వయం పరిహరేయుః । అజ్ఞా
తగోత్రా ఉపనేతృగోత్రప్రవరౌ పరిహరేయుః । మోహాత్సపిణ్డాసగోత్రా
సమానప్రవరా వివాహే ప్రాజాపత్యం కుర్యాన్నిర్దోషం చ, తాం మాతృ
వత్పరిపాలయేత్, జ్ఞానాచ్చాన్ద్రాయణమ్, తస్యాం కామతో గర్భోత్పాద
నే అబ్దకృచ్ఛ్రం కుర్యాత్ । సగర్భాకాశ్యపో భరద్వాజో వాజ్ఞానతః ప్ర
జోత్పాదే గర్భమన్త్యైస్సహ వాసయేత్, జనకస్తు గురుతల్పవ్రతం చరేదితి.

ఇదమిదానీంనిరూప్యతే కానామకన్యావివాహ్యా కీదృశీవాత్యాజ్యేతి। అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ అసపిణ్డాచయామాతురసగోత్రాచయాపితుః । సాప్రశస్తాద్విజాతీనాం దారకర్మణిమైథునే ॥ * ॥ మాతృసన్తానేపునరసగోత్రత్వేన వివాహేప్రాప్తేతన్నిషేధార్థమసపిణ్డేతి, తతశ్చ మాతుఃప్రపితామహస్యకూటస్థత్వాత్తత్సన్తానేషు పఞ్చమావధిసాపిణ్డ్యస్మరణాద్వరస్య చతుర్థీపఞ్చమీవాకన్యా నవివాహ్యేత్యుక్తంభవతిచకారాత్। పితుశ్చాసపిణ్డా ప్రశస్తా । అయమర్థః — పితృసన్తానే సప్తమావధి సపిణ్డత్వస్మరణాత్పిత్రాద్యైష్షడ్భిః పుత్రాద్యైష్షడ్భిస్సహ మధ్యస్థస్య కూటస్థస్య సప్తమత్వాత్తేషు యతస్సన్తానభేదస్తమాదాయ సఙ్ఖ్యాయ సప్తమీమతీత్యవరస్యాష్టమీ వివాహ్యేతి । ఏభ్యోఽన్యత్రాసపిణ్డత్వేన వివాహప్రసక్తౌ సమాభూదిత్యసగోత్రేత్యుక్తమ్, చకారాత్సమానప్రవరాచ, తతశ్చ పఞ్చమావధిమాతృసపిణ్డా సప్తమావధి పితృసపిణ్డా సమానప్రవరా పితృగోత్రాచ నోద్వాహ్యేతి సిద్ధమ్ । పితృగ్రహణాన్మాతృసగోత్రాపరిణేయా । నను "సగోత్రాం మాతురప్యేకే నేచ్ఛన్త్యుద్వాహకర్మణి" ఇతి వ్యాసస్మరణాత్కథం సావివాహ్యేతిచేన్న, పుత్రికాకరణే తస్యాస్త్యాగాభావేన గోత్రనివృత్త్యభావాద్దౌహిత్రస్య ద్వ్యాముష్యాయణత్వేన మాతృసగోత్రానిషేధపరత్వాత్తస్య, తచ్చ సూచితమేకఇతి వదతా । ఏవమ్ "మాతృగోత్రాం తథైవచ" ఇత్యాదికంద్రష్టవ్యమ్ । అనీదృశీమాతృసగోత్రా వివాహ్యైవ, మనునా మాతురసగోత్రేత్యనుక్త్వా అసపిణ్డేత్యుక్తేః । సాపిణ్డ్యావధిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్ । అనన్యపూర్వికాం కాన్తామసపిణ్డాం యవీయసీమ్ ॥ అరోగిణీం భ్రాతృమతీమసమానార్షగోత్రజామ్ । పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా ॥ * ॥ ఇతి । అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యః - ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచర్యంతపోభైక్ష్యం సన్ధ్యయోరగ్నికర్మ చ । స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ ఇత్యుక్తబ్రహ్మచర్యవిప్లవే ప్రాయశ్చిత్తమకృత్వానోద్వహేదిత్యర్థః ; అనన్యపూర్వికామ్ - దానేన భోగేనవాఽన్యేనాపరిగృహీతామ్, అసపిణ్డామ్ - మాతృతః పితృతశ్చ ఏకశరీరావయవాన్వయరహితామ్, యవీయసీమ్ - అత్ర విష్ణుః ॥ శ్లో ॥ వర్షైరేకగుణాంభార్యా

ముద్వహేత్త్రిగుణోవరః । ద్వ్యష్టవర్షోఽష్టవర్షాంవా వయోమాత్రా
వరాచయా ॥ * ॥ వయోమాత్రావరేత్యుక్తైర్ద్విత్రైఃకతిభిర్వామాసైరూ
నానోద్వాహ్యా । నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ హీనాఙ్గామధికాఙ్గాంచ వరాద్దీర్ఘాం
వయోఽధికామ్ । నోపేయాద్గర్భిణీంనారీం దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః ॥ * ॥ అ
రోగిణీమ్ - ॥ శ్లో ॥ వాతవ్యాధ్యశ్మరీకుష్ఠమహోదరభగన్దరాః । అర్శా
సిగ్రహిణీత్యష్టౌ మహారోగాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ ఇత్యుక్తమహారోగరహితా
మ్ । భ్రాతృమతీమ్ , పుత్రికాకరణశఙ్కయా । అసమానార్షగోత్రజా
మ్ - గోత్రం ప్రసిద్ధమ్ , ఋషేరిదమార్షమ్ , ప్రవరఇత్యర్థః । సమానతా
మాతృతో వేదితవ్యా । గోత్రప్రవరౌ పృథక్పృథక్పర్యుదాసే నిమిత్తమ్ ।
అసమానగోత్రజా అసమానప్రవరాచ వివాహ్యేత్యర్థః “ అసమానప్రవ
రామసగోత్రాం భార్యాం విన్దేత ” “ పరిణీయసగోత్రాంతు సమాన ప్రవ
రాం తథా ” ఇతిచ భేదేనస్మరణాత్ । పఞ్చమాదితి , మాతృతః మాతృ
సన్తానే పఞ్చమాదూర్ధ్వమ్ , పితృతః పితృసన్తానె సప్తమాదూర్ధ్వం సాపి
ణ్డ్యం నివర్తతఇతి శేషః, అతఃకన్యాయాః పఞ్చమసప్తమాతిక్రమే సాపి
ణ్డ్యాభావాద్వివాహోనిర్వివాదః । కించ “ పిత్రాదయస్త్రయస్సపిణ్డాః పుత్రా
దయష్షట్ ఆద్యస్సప్తమః , సన్తానభేదేఽపి యతస్సన్తానభేదస్తమాదాయ
గణయేద్యావత్సప్తమఇతి సర్వత్రయోజనీయమ్ ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణవ్యా
ఖ్యాతమ్ । ఏతచ్చ సాపిణ్డ్యమేకశరీరావయవాన్వయేన వేదితవ్యమ్ “ అ
ఙ్గాదఙ్గాత్సమ్భవసి ” “ ప్రజామనుప్రజాయసే ” “ ఏతస్మాత్షాట్కౌశికం
శరీరం త్రీణిమాతృతస్త్రీణి పితృతస్త్వఙ్మాంసరుధిరాణిమాతృతస్స్నాయ్వ
స్థిమజ్జానః పితృతః ” ఇతితత్రతత్రావయవాన్వయప్రతిపాదనాత్ । నిర్వా
ప్య పిణ్డాన్వయేన సాపిణ్డ్యవర్ణనే మాతృసన్తానే భ్రాతృపితృవ్యాదిషుచసా
పిణ్డ్యం నస్యాత్ , సముదాయశక్త్యఙ్గీకారేణ రూఢిపరిగ్రహే తత్రతత్రావ
గమ్యమానావయవశక్తిః పరిత్యక్తాస్యాత్ , తతశ్చాయమవయవశక్త్యావర్త
మానస్సపిణ్డశబ్దో నిర్మన్థ్య పఙ్కజాదిశబ్దవన్నియతవిషయఏవేతిచ వ్యాఖ్యా
తమ్ । చన్ద్రికాయాం పునరేకోద్దేశ్యావచ్ఛేదేన ఏకక్రియాన్వయినస్స
పిణ్డా ఇత్యుక్త్వా భ్రాతృపితృవ్యాది సాపిణ్డ్యసిద్ధావపి స్వస్రృదుహితృమాతృ
ష్వస్రృమాతులతద్దుహితౄణామపి పిణ్డదాతృత్వేన సాపిణ్డ్యభాక్త్వేనవా

లేపభాక్త్వేనవా ఏకైకక్రియాన్వయిత్వాభావేన సాపిణ్డ్యం నస్యాత్, తతశ్చ పఞ్చమాత్సప్తమాదిత్యాదివచన నిచయవైయర్థ్యం స్యాత్ , ఏవఞ్చసతి మాతులసుతాదీనామేకపిణ్డక్రియానుప్రవేశాభావేనా సపిణ్డత్వాత్తద్వివాహస్సిద్ధ్యతీతి గూఢాభిసన్ధీనాం నిర్వాప్య పిణ్డాపేక్షయా సాపిణ్డ్యకథనమాగ్రహకృతమితిసువ్యక్తమ్ । నిర్వాప్య పిణ్డాపేక్షయా సాపిణ్డ్యవర్ణనమయుక్తమ్ “ ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం పఞ్చసు పిత్రాదిష్వధఃపుత్రాదిపఞ్చసు । స్మృతం సజాతిసాపిణ్డ్యమేతత్సన్తతిజేష్వపి ॥ ” ఇతివచనవిరోధాపత్తేః । అతః “ ॥ శ్లో ॥ లేపభాజశ్చతుర్థాద్యాః పిత్రాద్యాః పిణ్డభాగినః । సప్తమః పిణ్డదస్తేషాం సాపిణ్డ్యం సప్తపూరుషమ్ ॥ ” ఇతి బ్రాహ్మోక్తసాపిణ్డ్యమ్, “ ॥ శ్లో ॥ అనన్తరస్సపిణ్డో యస్తస్యతస్యధనంభవేత్ । ” “ పుత్రాభావే సపిణ్డమాతృ సపిణ్డాశ్శిష్యాశ్చదద్యుః ” ఇతి మనుగౌతమాద్యుక్త దాయభాక్త్వమౌర్ధ్వదైహిక కర్తృవిషయమ్, “ అప్రత్తానాంతు స్త్రీణాం సాపిణ్డ్యం త్రిపూరుషంవిజ్ఞాయతే ” ఇతివసిష్ఠవచనమాశౌచవిషయత్వేన తత్ప్రకరణే విజ్ఞానేశ్వరాదిభిరుదాహృతమ్, అతోవివాహవిషయ బహుస్మృతిసిద్ధత్వాన్మాతృతః పఞ్చమావధికం సాపిణ్డ్యమితినిరవద్యమ్ । ఏవంచ సపిణ్డాసమానగోత్రాసమాన ప్రవరాసు భార్యాత్వమేవ నోపపద్యతఇతి విజ్ఞానేశ్వరః, పాతిత్యాదిదోషప్రసక్తేరితిభావః । అతః ప్రామాణికానాం పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వమేవ వివాహోపర్యనుయోజ్యః । తథామనుః ॥ శ్లో ॥ అసపిణ్డా చయామాతుః ॥ * ॥ ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వమ్ ॥ * ॥ ఇతి । గౌతమశ్చ ॥ వా ॥ అసమానప్రవరైర్వివాహఊర్ధ్వంసప్తమాత్పితృబన్ధుభ్యోబీజినశ్చ మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమాత్ ।*॥ ఇతి । శఙ్ఖశ్చ ॥ వా ॥ దారానాహరేత్సదృశాన సమానార్షేయానసమ్బన్ధానాసప్తమ పఞ్చమాత్పితృ మాతృబన్ధుభ్యః ॥ * ॥ అత్రాజభిధా । పితృమాతృబన్ధుభ్యస్సప్తమ పఞ్చమ పూరుషైరసమ్బద్ధాంకన్యాముద్వహేదిత్యర్థః । వసిష్ఠశ్చ ॥ వా ॥ అసమానార్షేయామస్పృష్టమైథునాం యవీయసీం భార్యాం విన్దేత ॥ * ॥ పఞ్చమీం మాతృబన్ధుభ్యస్సప్తమీం పితృబన్ధుభ్యఅతీత్యేతి శేషఇతివ్యాఖ్యాతమ్ । హారీతశ్చ ॥ వా ॥ శ్విత్రికుష్ఠ్యుదరియక్ష్మామయావ్యలాప్యయురనార్షేయమభ్రష్టా సమానార్షేయమిత్యేతా

న్యపతితాన్యపి కులానివర్జనీయానిభవన్తి, కులానురూపాఃప్రజాభవన్తీత్యా
దితష్షడయజ్ఞత్వాదనార్షేయమవేదత్వాదబ్రహ్మపకకులత్వాత్సమానా
ర్షేయమితి, తస్మాత్సప్తపితృతఃపరీక్ష్య పఞ్చమాతృతోఽసపిణ్డామస
గోత్రామసమానార్షేయాం భార్యాంవిన్దేత ॥*॥ ఇతి। ఇయంపఞ్చసప్త
పూరుషాన్తర్భూతావాపరా వేతి మాతృతఃపఞ్చపురుషాన్ పితృతస్సప్తపు
రుషాన్ పరీక్ష్య తదర్వాక్తనీం సపిణ్డాంపరిత్యజ్య పఞ్చసప్త పురుషాదూ
ర్ధ్వవర్తినీమసపిణ్డాముద్వహేదిత్యర్థః । పైఠీనసిః ॥ వా ॥ అసమానార్షే
యాం కన్యాంపఞ్చమాతృతఃపరిహరేత్సప్తపితృతః ॥*॥ విష్ణుశ్చ ॥ వా ॥
అసగోత్రామసమానప్రవరాం భార్యాం విన్దేతమాతృతఃపఞ్చమాదూర్ధ్వం
పితృతస్సప్తమాత్ ॥*॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆసప్తమాత్పఞ్చమాచ్చ
బన్ధుభ్యఃపితృమాతృతః । అవివాహ్యాసగోత్రా చ సమానప్రవరా త
థా ॥*॥ ఏతానివచనాని "సగోత్రాయదుహితరం నప్రయచ్ఛేన్మాతు
శ్చ యోనిగోత్రసమ్బన్ధేభ్యః" ఇతిసూత్రవ్యాఖ్యానేలిఖితాని । ఏతాని
మన్వాదివచనాని పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం వివాహవిధిముఖేన తదర్వా
ఙ్నిషేధపరాణి । అతఏవచన్ద్రికాయాం తదర్వాగ్వివాహేప్రత్యవాయ
పరాణి మన్వాదివచనాన్యుదాహృతాని । తత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ పైతృ
ష్వసేయీం భగినీం స్వస్రీయాం మాతురేవచ । పితుశ్చ భ్రాతురాప్త
స్య గత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఏతాస్తిస్రస్తుభార్యార్థేనోపయచ్ఛే
త బుద్ధిమాన్ । జ్ఞాతిత్వేనానుపేయాస్తాఃపతత్యుపయన్నధః ॥*॥
తత్రైవనారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ సప్తమాత్పఞ్చమాదర్వాగ్బన్ధుభ్యఃపితృమా
తృతః। అవివాహ్యాసగోత్రా చ సమానప్రవరాతథా ॥*॥ తత్రైవవి
ష్ణుశ్చ ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమాత్సప్తమాద్ధీనాం యఃకన్యాముద్వహేద్ద్విజః । గు
రుతల్పీసవిజ్ఞేయస్సగోత్రాంచైవముద్వహన్ ॥*॥ గురుతల్పీ - గురుతల్ప
వ్రతార్హ ఇత్యర్థః । అత్రైవమరీచిశ్చ ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమేసప్తమేచైవ యే
షాంవైవాహికీక్రియా । క్రియాపరాఅపిహితే పతితాశ్శూద్రతాంగతాః ॥*॥
ఇతీదంవచనం సాయణీయేచన్ద్రికాయాంచోదాహృతమ్ । ఆపస్తమ్బశ్చ
॥ వా ॥ అథఃపతనీయానిస్తేయమాభిశస్త్యం పురుషవధోబ్రహ్మోజ్ఝంగర్భ
శాతనం మాతుఃపితురితియోనిసమ్బన్ధేసహాపత్యేస్త్రీగమనమ్ ॥*॥ ఇతి।

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

యోనిసమ్బన్ధాః - పఞ్చమ సప్తమ పురుషాన్తర్వర్తిన్యః, తాసాం గమనం పతనీయమతస్తానోద్వహేదిత్యర్థః । గౌతమశ్చ ॥ వా ॥ బ్రహ్మహాసురాపి గురుతల్పగమాతాపితృయోనిసమ్బన్ధాగస్తేన నాస్తిక నిన్దిత కర్మాభ్యాసి పతితాత్యాజ్య పతితత్యాగినః పతితాః పాతక సంయోజకాశ్చ ॥ * ॥ ఇతి । మాతృపితృయోనిసమ్బన్ధాః - " ఊర్ధ్వం సప్తమాత్పితృబన్ధుభ్యో బీజినశ్చ మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమాత్ " ఇతి తేనైవోక్తేస్తదన్తర్వర్తిన్య ఇత్యర్థః । తా మాతృతః పితృతః పఞ్చమ సప్తమపురుషాన్తర్వర్తినీర్గచ్ఛతీతి మాతృపితృయోనిసమ్బన్ధాగః, స చ బ్రహ్మహాదిసహపాఠాత్పతిత ఇత్యర్థః । అతస్తా న వివాహ్యాః । తథా చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ స్త్రీసన్తతిస్తథా పుంసామపి వాహ్యే ఉభే మతే । స్త్రీపుంసోఽస్తు వివాహ్యే స్యాత్పఞ్చమాత్సప్తమాత్పరమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అతో వివాహే పఞ్చమాన్తం కన్యాసాపిణ్డ్యం మాతృపక్షే సప్తమాన్తం పితృపక్ష ఇతి సిద్ధమ్ । ఏవం పఞ్చమసప్తమాన్తం కన్యాసాపిణ్డ్యస్మరణం సజాతీయవిషయమేవ । తథా విజ్ఞానేశ్వరీయే ॥ వా ॥ " పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా " ఇతి పఞ్చమ సప్తమావధికం సాపిణ్డ్యం వ్యాఖ్యాయ, ఏతచ్చ సమానజాతీయవిషయే ద్రష్టవ్యమ్, విజాతీయవిషయే తు విశేషః, తథా శఙ్ఖః " ॥ శ్లో ॥ యద్యేకజాతా బహవః పృథక్క్షేత్రాః పృథగ్జనాః । ఏకపిణ్డాః పృథక్శౌచాః పిణ్డస్త్వావర్తతే త్రిషు ॥ " ఏకజాతాః - ఏకస్మాద్బ్రాహ్మణాదేర్జాతాః, పృథక్ క్షేత్రాః - భిన్నజాతీయాసు స్త్రీషు జాతాః, పృథగ్జనాః - సమానజాతీయాసు భిన్నాసు స్త్రీషు జాతాః, ఏకపిణ్డాః - సపిణ్డాః, పిణ్డస్త్వావర్తతే త్రిషు - త్రిపూరుషమేవ సాపిణ్డ్యమిత్యర్థః ॥ * ॥ ఇతి ప్రతిపాదితమ్ । పృథగ్జనా ఇతి బీజిపితృవిషయమ్, " ఊర్ధ్వం సప్తమాత్పితృబన్ధుభ్యో బీజినశ్చ " ఇతి నియోగవిషయమ్, తదేవమ్ " చతుర్థీముద్వహేత్కన్యామ్ " ఇతి వచనమదృష్టమూలం మానుషం వా ఆర్షం వా విజాతీయవిషయమేవేతి శేముషీవిశేషజుషాం విదుషాం సుష్యుక్తమ్ । విజాతీయస్య సాపిణ్డ్యాభావేన చతుర్థీవివాహస్యావ్యాహతత్వాత్సజాతీయానాం తు సపిణ్డత్వేన నిషిద్ధత్వాత్ " గురుతల్పీ స విజ్ఞేయః " ఇతి గురుతల్పప్రతాతిదేశాచ్చ పఞ్చమసప్తమాధోవర్తినీ వివాహస్య వర్జనీయత్వమవర్జనీయమ్, అతో నిష్ప్రమాణికోఽయం తదర్వాగ్వివా

హాః । ఆచారదర్శనాత్తన్మూలం ప్రమాణం కల్ప్యమితి చేన్న, అకృత్యానా
మపి తత్కల్పనప్రసక్తేః । ప్రత్యక్షప్రబలప్రమాణవిరోధాన్న తత్కల్పనమి
తి తుల్యమ్, తదర్వాగ్వివాహనిషేధపరవచనానాం భూయస్త్వాద్బలీయస్త్వా
చ్చ । హన్తైవం తర్హి లోకాచారో విహన్యత ఇతి చేత్కిముపవక్తవ్యమ్, ని
షిద్ధకరణవిహితాకరణాభ్యాం స్వతో విహతత్వాత్ । యథాహ యాజ్ఞవ
ల్క్యః ॥ శ్లో ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహా
చ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇతి పఞ్చమాత్సప్తమాదూ
ర్ధ్వమేవ విహితో వివాహః, తదర్వాఙ్నిషిద్ధశ్చ । తర్హి లోకో భృశం కుప్య
తీతి చేత్కుప్యతు కామమ్, కిం కుర్మో వయమ్, మహర్షయో హ్యేవమస్మార్షుః,
అహహ! నిషేద్ధౄణాం మహర్షీణాం కిం తదానీమేవం నావోచః, నిషే
ధే లోకః కుప్యతీతి జల్పన్తు మునయః, తదుక్తం కేన కర్తుం శక్యతే లోకాచా
రః ప్రమాణమితి చేన్నైవమ్, విహితకరణస్యైవాచారత్వాత్, అన్యథా అకృ
త్యకరణస్యాప్యాచారత్వప్రసక్తేః । తస్యైవ లోకే బాహుళ్యాదకృత్యమాచా
రో న భవతీతి చేత్సత్యమ్, కిం కిమకృత్యమ్? నిషిద్ధకరణమితి చేత్తర్హి పఞ్చ
మాదర్వాగ్వివాహస్య నిషిద్ధత్వేనాకృత్యం త్వయైవోపపాదితమ్, నైతద
కృత్యం వ్యభిచారాదివల్లోకే గర్హావిరహాత్, మైవమ్, వృథాపాక గ్రా
మయాజక భృతకాధ్యాపక వేదవిప్లావక మాహిషిక వార్ధుషికాదివృత్తస్యా
పి ప్రామాణ్యప్రసక్తేః, నహి తేషు లోకగర్హాస్తి ప్రత్యుత ప్రశంసైవ, అ
తస్తాదృశాచారభూయస్త్వనిబన్ధనో గర్హావిరహస్తస్యాపి తథాత్వాచ్చ । న
హి తావతా తస్యాచారత్వం శాస్త్రస్యాన్యథాత్వం వా, తర్హి శిష్టాచారః ప్ర
మాణమితి చేత్సత్యమ్, కో నామ శిష్టః? “ ॥ శ్లో ॥ ధర్మేణాధిగతో యైస్తు వేద
స్సపరిబృంహణః । తే శిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవః ॥ ”
ఇతి బోధాయనోక్తలక్షణవిశిష్ట ఇతి చేత్తర్హి, “శ్రుతిప్రత్యక్షధర్మాధిగమే
హేతుర్యేషాం తే శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవశ్శిష్టాః” ఇతి చన్ద్రికాయాం వ్యా
ఖ్యాతత్వాద్వేదవిదో విహితానుష్ఠాయిన ఏవ శిష్టాః । తతశ్చ పఞ్చమాదర్వాఙ్ని
షిద్ధో వివాహస్తత ఊర్ధ్వం శాస్త్రైర్విహితస్తత్ర కిమాచరన్ శిష్ట ఇతి స్వయ
మేవ పరామర్శితుం భవాన్ । తతశ్శాస్త్రముల్లఙ్ఘ్య యుక్తిచ్ఛలేన ధర్మబాధే
“ దమ్భహైతుకపాషణ్డిబకవృత్తీంశ్చ వర్జయేత్ ” ఇత్యుక్తార్థోఽవశిష్యతే ।

తథామనుః ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్తువేదోవిఖ్యాతో ధర్మశాస్త్రంతువైస్మృతిః । తే సర్వార్థేష్వమీమాంస్యే తాభ్యాం ధర్మోహినిర్బభౌ ॥ యోఽవమన్యేత తే చోభే హేతుశాస్త్రాశ్రయాద్ద్విజః । ససాధుభిర్బహిష్కార్యో నాస్తికో వేదనిన్దకః ॥ * ॥ ప్రచేతాశ్చ ॥ శ్లో ॥ అమీమాంసాబహిశ్శాస్త్రా యేచాన్యేవేదనిన్దకాః । యద్బ్రూయుర్నచ తత్కార్యం వేదాద్ధర్మోహి నిర్బభౌ ॥ * ॥ అమీమాంసాః - " ॥ శ్లో ॥ ఆర్షంధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మంవేదనేతరః ॥ " ఇత్యుక్తావాపోద్వాపరహితా ఆపాతప్రతీతార్థమాత్రగ్రాహిణః । బహిశ్శాస్త్రాః - " యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య " " ॥ శ్లో ॥ స్వాభిప్రాయకృతంకర్మయత్కించిద్విధివర్జితమ్ । క్రీడాకర్మైవబాలానాం తత్సర్వంస్యాన్నిరర్థకమ్ ॥ " ఇత్యుక్తాకారాః । అహోమూర్ఖవాదోఽయమ్, లోకేచతుర్థీవివాహస్య వ్యాహతత్వాత్కిం వికల్పసే కిమనేన శవముష్టిన్యాయేన గృహీతగ్రహణేన " ॥ శ్లో ॥ శజాకపిహితచారిత్రో యస్స్వాభిప్రాయమాశ్రితః । శాస్త్రాతిగస్స్మృతోమూర్ఖో ధర్మతన్త్రోపరోధనాత్ ॥ " ఇతిబోధాయనోక్తలక్షణోమూర్ఖస్త్వన్నామేతి విమృశ్యతాం శాస్త్రాతిగోవాశాస్త్రానుస్థాయీవేతి । కుబ్రాహ్మణస్యాయం స్వభావః యదాత్మానం మహన్నిన్దయా మహాబ్రాహ్మణంకరోతి । నను " చతుర్థీముద్వహేత్ " ఇతి కేనచిద్వచనేనాపి చతుర్థీవివాహోఽపి విహితఇతి చేన్న, పదాహవనీయన్యాయేన తస్య విధినిషేధపరవచనశతబాధితత్వాత్ । నచవైపరీత్య ప్రసఙ్గః, భూయసాం వచనానాం బలీయస్త్వాద్దర్వ్యాగ్నివాహే పాతిత్యస్మరణాచ్చ । అత ఏవ వచనవికల్పస్సకల్పతే విజాతీయవిషయత్వేనాస్య చరితార్థత్వాచ్చ । నచాస్యవిషయభేదకల్పనం యథాశ్రుతార్థస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాద్వచనాన్తరనైరపేక్ష్యేణ స్వార్థసమర్థనస్య యుక్తత్వాత్, హన్తతేమీమాంసావైదగ్ధ్యం దగ్ధం సన్దిగ్ధంవా న్యాయవిశేషవచనాపర్యాలోచనయా కస్యచిచ్ఛబ్దస్యార్థ సమర్థనానుపపత్తేః । కింసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయో విస్మృతః ? నహితత్కారణంలోకే ఇతికర్తవ్యతాభాగమితిహి న్యాయవిదోవిదుః । కించబహుస్మృతివిరోధేన తస్యైవ చతుర్థీవివాహవచనస్య త్యాజ్యత్వమ్ । తథావ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ధర్మంయోబాధతేధర్మోనసధర్మః ప్రకీర్తితః । అవిరోధీ

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

తుయోధర్మస్సధర్మస్సద్భిరుచ్యతే ॥ తస్మాద్ధర్మవిరోధేతు నిశ్చిత్యగురులాఘవమ్ । యతోభూయస్తతోవిద్వాన్కుర్యాద్ధర్మవినిర్ణయమ్ ॥ * ॥ అతో " యద్యేకజాతాః " ఇతివచనాత్ " చతుర్థీముద్వహేత్ " ఇత్యస్యవిజాతీయవిషయత్వమేవావగమ్యతే । వాక్యాన్తరేణ పశుజుహూకుశాదేరివ విశేషసిద్ధేర్నకతమోఽవకాశ లేశః । ఏవంచ యద్యత్పఞ్చమాదర్వాగ్వివాహపరం తత్తద్వచనం విజాతీయవిషయమేవేతి వ్యవస్థాపనీయం ప్రాజ్ఞైః । తత్రైవ చతుర్థీవివాహః క్షత్రియవిషయఇతి వ్యక్తముక్తవాన్సఙ్గ్రహకారః । " త్రీన్మాతృతః పితృతః పఞ్చాతీత్యవివాహః " ఇతివచనం క్షత్రియవివాహవిషయమితి వ్యాఖ్యేయమిత్యఖణ్డాదర్శకారః । యదపి వసిష్ఠోక్తమ్ " ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమీం సప్తమీం వాపి మాతృతః పితృతస్తథా । " ఇతి , యచ్చోక్తమ్ " త్రీనతీత్య మాతృతః పఞ్చాతీత్యపితృతః " ఇతి పైఠీనసివచనం తదర్వాఙ్నిషేధపరమేవ నపునస్తత్ప్రాప్త్యర్థమితి సర్వస్మృతీనామవిరోధ ఇతి విజ్ఞానేశ్వరః । చన్ద్రికాయాంచ ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమీం మాతృతః పక్షాత్పితృపక్షాచ్చ సప్తమీమ్ । గృహస్థఉద్వహేత్కన్యాం న్యాయేన విధినానృప ॥ * ॥ ఇతి విష్ణుపురాణవచనం పఞ్చమీమతీత్యేతివివృతమ్, " ॥ శ్లో ॥ తృతీయాం క్షత్రియోమాతుః పఞ్చమాత్పితృతః పరామ్ । ఉద్వహేన్నసజాతీయాం పఞ్చమాత్సప్తమాత్పరమ్ ॥ " ఏతత్కణ్వవచనబలాన్మాతృతస్తృతీయాం పితృతః పఞ్చమీమితి పైఠీనసివచనం క్షత్రియాది విషయం ద్రష్టవ్యమితి స్మృతివరదరాజీయే । తతశ్చ " అపరవయసీం భార్యాం విన్దేత పఞ్చమీం మాతృబన్ధుభ్యస్సప్తమీం పితృబన్ధుభ్యః " ఇత్యాదికమప్యేవమేవ సమర్థనీయమ్, " పఞ్చమాతృతః పరిహరేత్సప్తపితృతః , త్రీన్మాతృతః పఞ్చపితృతోవా " ఇతి పైఠీనసినోక్తో వికల్పోఽనువచనానుసారేణ । " పఞ్చమాతృతస్సప్తపితృతః పరిహరేత్ " ఇతి సజాతీయవిషయమ్, " త్రీన్మాతృతః పఞ్చపితృతః పరిహరేత్ " ఇతి విజాతీయవిషయం వ్యవస్థాప్యమ్ । నవికల్పః కల్ప్యః, నిషేధాద్దోషస్మరణాదతుల్యబలత్వాచ్చ । అతస్తతోఽర్వాఙ్నిషేధపరత్వేనవా విజాతీయవిషయత్వేనవా పఞ్చసప్తమాదర్వాచీనోద్వాహపరవచనానాం వ్యవస్థేతి సర్వస్మృతీనామవిరోధో ద్రష్టవ్యః । అతః పక్షద్వయేపఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వమేవ వివాహఇతి ప్రామాణికానాం నిష్కర్షకోఽయం

ఘంటాపథః । ఏవమేవాఖణ్డాదర్శకారస్స్పష్టం వ్యాచష్ట — కూటస్థమన్తరా
ళేవస్థాప్య తమాదాయాన్యోన్యగణనేసతి పితృపక్షే సప్తపురుషానతీత్య
యాకన్యావివాహేచ్ఛోఃపురుషస్యాష్టమీభవతి సావివాహ్యా, తథామాతృ
పక్షేచ కూటస్థమారభ్యాన్యోన్యగణనేసతి పఞ్చపురుషానతీత్య యాకన్యా
వివాహేచ్ఛోఃపురుషస్య షష్ఠీభవతి సైవవివాహ్యేతి । ఏవం పఞ్చమస
ప్తమాన్తం పరిహారో జన్మనామ్నోఃపరిజ్ఞానే, నాన్యథా । యథాఽఽహ
నారదః ॥ శ్లో ॥ జన్మనామ్నోరవిజ్ఞానేతూద్వహేదవిశంకితః । మాతుస్స
పిణ్డాయత్నేన వర్జనీయాద్విజాతిభిః ॥ * ॥ ఇతి । తర్హిలోకాచారస్య కిం
మూలమితిచేద్భ్రాన్తిః, విజాతీయవిషయస్య చతుర్థీముద్వహేదిత్యస్య స
జాతీయవిషయతావగమాదన్ధపరమ్పరావా । ప్రాతీతికార్థమాత్ర తృప్తా
నాంపామరాణాంతుగతానుగతికత్వమేవనహ్యన్యత్కిఞ్చిన్మూలంపశ్యామః ।
యదికథంచిత్కిఞ్చిత్క్వచిద్వచనం కృచ్ఛ్రలబ్ధమ్, తథాపి “ ॥ శ్లో ॥ మ
న్వర్థవిపరీతాతు యాస్మృతిస్సానశస్యతే । ఏకతస్సర్వమునయోయాజ్ఞవల్క్య
స్తథైకతః ॥ యదుక్తవాన్ధర్మశాస్త్రం తత్ప్రమాణం ప్రతీయతామ్ । ”
ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యాది ప్రబలప్రమాణవిరోధేన తస్యైవ త్యాజ్యత్వము
కామేనాప్యఙ్గీకార్యమ్ । ఏవం శాస్త్రవిరోధే లోకాచారఏవత్యాజ్యః । త
థా కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ స్మృతేర్వేదవిరోధేతు పరిత్యాగోయథాభవేత్ ।
తథైవలౌకికాచారం స్మృతిబాధాత్పరిత్యజేత్ ॥ * ॥ ఇతి । “ శిష్టాచారఃస్మృ
తిర్వేదస్త్రివిధం ధర్మలక్షణమ్ ” “ తృతీయంలోకసఙ్గ్రహః ” “ ఆచా
రశ్చైవ సాధూనామ్ ” ఇత్యాదేర్విషయమాహ వసిష్ఠః ॥ వా ॥ శ్రుతిస్మృ
తివిహితోధర్మస్తదలాభే శిష్టాచారఃప్రమాణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । శాస్త్రవిరో
ధే లోకాచారో నప్రమాణమిత్యర్థః । తథాగౌతమః ॥ వా ॥ దేశజాతికుల
ధర్మాఆమ్నాయైరవిరుద్ధాఃప్రమాణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । శాస్త్రార్థవిప్రతిషే
ధే యత్ర యశ్శిష్టాచారస్తత్రప్రమాణమిత్యాహ సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ యత్ర
శాస్త్రగతిర్భిన్నా సర్వకర్మసుభారత । ఉదితేఽనుదితేచైవ హోమభే
దోయథాభవేత్ ॥ సగరీయాన్మహాబాహో సర్వశాస్త్రోదితాదపి । త
స్మాత్కులక్రమాయాతమాచారన్త్వాచరేద్బుధః ॥ * ॥ ఇతి । మనుః ॥ శ్లో ॥
యేనాస్యపితరోయాతా యేనయాతాఃపితామహాః । తేన యాయాత్సతాం

మార్గం తేనగచ్ఛన్నరిష్యతి ॥ * ॥ యథా — "రాత్రింకుర్యాత్త్రిభాగం తు" ఇతి వచనార్థప్రకారస్తుణ్డీరమణ్డలే, "॥శ్లో॥ పూర్వమేవదినం గ్రాహ్యంయావన్నోదయతేరవిః।" ఇతివచనార్థప్రకారశ్చోళమణ్డలే। ననుతర్హి తద్వదేవ చతుర్థీవివాహఃక్వచిత్ క్వచిత్పఞ్చమాదూర్ధ్వం వివాహఇతివ్యవస్థా కింనస్యాత్, తదిదం శృణోతు నహి విప్రలాపఃపరీక్షకాణాం శ్రోత్రపద్ధతిమధ్యాస్తే శాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్, అత్రకిం వక్తవ్యం కింసపిణ్డావివాహ్యోనవేతి, ఆద్యేనోత్తరం పాతిత్యేనాసమ్భావ్యత్వాత్, ద్వితీయే చనోత్తరమవివాదాదేవ, అతఃపరం నశఙ్కానచోత్తరమ్, కిఞ్చహన్తాష్టాద్వైచాజానన్ స్వైరంచరీకరీతు కథంవాఽప్రాజ్ఞోప్రామాణికకోటీమాటీకతే, దురాగ్రహగ్రహగ్రహణేన ప్రాయోబహువిదామపి చిత్తం పిత్తోపహతవద్భ్రమ్యమీతిహి; మైవమ్, చన్ద్రికాదౌ "అసవర్ణాసునారీషువివాహశ్చద్విజాతిభిః" ఇతి కలావసవర్ణావివాహనిషేధాత్, "స్నాత్వాసముద్వహేత్కన్యాం సవర్ణాం లక్షణాన్వితామ్" ఇతి సవర్ణావివాహస్యైవ విధానాత్, సజాతీయవివాహవిషయే "గృహస్థస్సదృశీంభార్యాం విన్దేతోర్ధ్వం సప్తమాత్పితృబన్ధుభ్యోబీజినశ్చమాతృబన్ధుభ్యఃపఞ్చమాత్" "పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతఃపితృతస్తథా" ఇతి గౌతమయాజ్ఞవల్క్యాదిభిఃపక్షద్వయే పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వమేవ వివాహవిధానాత్, తదర్వాక్పాతిత్యాదిప్రత్యవాయస్మరణాత్, సజాతీయే చతుర్థీవివాహస్య దూరనిరస్తత్వాత్తదర్వాగ్వివాహో మహామూర్ఖసాహసమేవ। నను లోకే పతితం పరిహరన్తి నైవచతుర్థీవోఢారమితిచేత్? కిమథఃపతనేపి కేశగ్రహణేన, కింతావతా చతుర్థీవివాహశ్శాస్త్రీయస్స్యాత్, శాస్త్రంవాఽన్యథాస్యాత్, "॥ శ్లో ॥ మూర్ఖాస్స్వైరంప్రవదతాం శాస్త్రోన్మూలంకుయుక్తిభిః। శాస్త్రమేవానుధావామఃప్రమాణశరణావయమ్॥" తదిదం విద్వాంసోవిదాంకుర్వన్తు, తేహి యుక్తాయుక్తవ్యతివిద్రవతే, నహిసారాసారజ్ఞావ్యతివదతే, నహి లవణవణిక్కర్పూరమూల్యం జానాతి, కించేదంచ కించిదవరంచిన్త్యతే పఞ్చమాత్సప్తమాదర్వాక్సపత్నీమాతృబన్ధువర్గఃపరిహార్యోనవేతి, పరిహార్యస్సపిణ్డత్వాత్। "నతూర్ధ్వం సప్తమాత్పితృబన్ధుభ్యః" ఇత్యత్ర. "॥ శ్లో ॥ మాతుఃపితృష్వసుఃపుత్రామాతుర్మాతృష్వసుస్సుతాః।

మాతుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా మాతృబాన్ధవాః ॥ పితుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితుర్మాతృష్వసుస్సుతాః । పితుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాః పితృబాన్ధవాః ॥ " ఇతి దర్శితా బాన్ధవా ఇత్యుక్తం చన్ద్రికాయామ్, తత్కథం బన్ధుశబ్దస్య సపిణ్డపరత్వమ్? మైవమ్, " మృతబన్ధోర్దశాహాని కులస్యాన్నం న భుజ్యతే " " ప్రేతస్య బాన్ధవా యథావృద్ధముదకమవతీర్యానోత్కర్షయేయురుదకాన్తే ప్రసిఞ్చేయుః " ఇత్యాదిషు బన్ధుశబ్దవత్ " బన్ధుభ్యః పితృమాతృతః " " పఞ్చమీం మాతృబన్ధుభ్యః " ఇత్యాదిషు చ బన్ధుశబ్దస్య సపిణ్డపరత్వావగతేః, " అసపిణ్డా చ యా మాతుః " " మాతుస్సపిణ్డా యత్నేన " " అసపిణ్డాం యవీయసీమ్ " ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యవ్యాసాదివచనేషు సపిణ్డాసపిణ్డయోరేవ వివాహవిధినిషేధదర్శనాత్, ఏకశరీరావయవాన్వయలక్షణసాపిణ్డ్యాభావేఽప్యతిదేశేన సాపిణ్డ్యసిద్ధేశ్చ తథా సుమన్తుః ॥ వా ॥ పితృపత్న్యస్సర్వా మాతరస్తద్భ్రాతరో మాతులాస్తత్సుతా మాతులసుతాస్తత్స్వసారశ్చ మాతృష్వసారస్తత్సుతా మాతృష్వసృసుతాస్తద్దుహితరశ్చ భగిన్యస్తదపత్యాని భాగినేయాస్తస్మాత్తానోపయన్తవ్యాః, అన్యథా సఙ్కరకరాస్స్యుః ॥ * ॥ ఇతి । " అతో మిథ ఏషాం నిషేధః " ఇత్యఖణ్డాదర్శే పాఠాన్తరముక్తమ్ । స్మర్యతే చ సాపిణ్డ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ ఏకత్వం సా గతా భర్తుః పిణ్డే గోత్రే చ సూతకే ॥ * ॥ ఇతి । పత్యా సహైకశరీరోత్పాదకత్వలక్షణసాపిణ్డ్యసద్భావాచ్చ, పుత్రాదీనాం చ సపత్నీమాతృపిణ్డభూతపితృశరీరావయవాన్వయేన సపిణ్డత్వాత్తస్యాశ్చ, స్వమాతృపితృబన్ధుభిః పఞ్చమసప్తమావధిసపిణ్డత్వాచ్చ, అత ఏవ హి " బన్ధుభ్యః పితృమాతృతః " " మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమాత్ " " మాతృతః పితృతస్తథా " " పఞ్చమీం మాతృపక్షాచ్చ " ఇత్యాదిషు సామాన్యేన మాతృశబ్దః ప్రయుక్తః న జననీశబ్దః, తస్మాజ్జననీబన్ధువర్గవత్సపత్నీమాతృయోనిసమ్బన్ధబన్ధువర్గశ్చ పరిహార్య ఏవేతి సిద్ధమ్ । ఏవం సామాన్యేన పితృశబ్దప్రయోగాజ్జనకవ్యతిరిక్తపితృకులమపి సప్తమావధిపరిహార్యమ్ । తథా గౌతమః ॥ వా ॥ అసమానప్రవరైర్వివాహ ఊర్ధ్వం సప్తమాత్పితృబన్ధుభ్యో బీజినశ్చ ॥ * ॥ ఇతి । ఇదం చ నియుక్తబీజివిషయమ్, అనియోగే తు త్రిపూరుషమేవ బీజిపితృసాపిణ్డ్యమ్, " పృథగ్జనాః " ఇతి శఙ్ఖస్మృతేః । ఏతచ్చోపలక్షణమ్,

దత్తాదీనాం ద్వ్యాముష్యాయణత్వేన గోత్రద్వయస్యావశ్యపరిహార్యత్వాత్ । తథా పైఠీనసిః ॥ వా ॥ అథ దత్తక్రీతకృత్రిమపుత్రికాపుత్రాః పరపరిగ్రహేణార్షేణ జాతాస్తే సంహతగోత్రా ద్వ్యాముష్యాయణా భవన్తి ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ గోత్రరిక్థే జనయితుర్న హరేద్దత్త్రిమస్సుతః । గోత్రరిక్థానుగః పిణ్డో వ్యపైతి దదతస్స్వధా ॥ * ॥ దత్తగ్రహణం పుత్రాన్తరాణాముపలక్షణమితి వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞానేశ్వరే । అతః పక్షద్వయే పఞ్చమసప్తమపురుషాత్పరైవ కన్యా వివాహ్యేతి నిరవద్యోఽయం నిర్ణయః .

కిఞ్చేదం చ కిఞ్చిదపరం ప్రపఞ్చ్యతే । మనుః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మో దైవస్తథైవార్షః ప్రాజాపత్యస్తథాసురః । గాన్ధర్వో రాక్షసశ్చైవ పైశాచశ్చాష్టమః స్మృతః ॥ చతురో బ్రాహ్మణస్యాద్యాన్ప్రశస్తాన్కవయో విదుః । రాక్షసం క్షత్రియస్యైకమాసురం వైశ్యశూద్రయోః ॥ * ॥ అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మో వివాహ ఆహూయ దీయతే శక్త్యలఙ్కృతా । తజ్జః పునాత్యుభయతః పురుషానేకవింశతిమ్ ॥ యజ్ఞస్థ ఋత్విజే దైవ ఆదాయార్షస్తు గోయుగమ్ । చతుర్దశ ప్రథమజః పునాత్యుత్తరజస్తు షట్ ॥ ఇత్యుక్త్వా చరతాం ధర్మం సహ యా దీయతేఽర్థినే । స కాయః పావయేత్తజ్జః షట్షడ్వంశ్యాన్సహాత్మనా ॥ ఆసురో ద్రవిణాదానాద్గాన్ధర్వస్సమయాన్మిథః । రాక్షసో యుద్ధహరణాత్పైశాచః కన్యకాఛలాత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర దేవలః ॥ శ్లో ॥ ఏవం వివాహాశ్చత్వారో ధర్మ్యాస్తోయప్రదానకాః । అశుల్కా బ్రాహ్మణార్హాశ్చ తారయన్తి ద్వయోః కులమ్ ॥ * ॥ ఆర్షే గోమిథునదానం న శుల్కమిత్యర్థః । తర్హ్యాసురో న ధర్మ్య ఇతి చేన్న, చత్వారో ధర్మ్యాః ప్రథమా షడిత్యేకే ” ఇతి గౌతమేనాసురస్య చ ధర్మ్యత్వస్మరణాత్ । బ్రాహ్మణస్యాయం కథం ధర్మ్య ఇతి చేన్న, వైశ్యస్యాసురవివాహవిధానాత్ । అన్యత్ప్రశస్తమన్యదేవోత్తరం దత్తమ్, మైవమ్, వైశ్యవృత్త్యా కృష్యాజీవతాం తద్ధర్మస్యోచితత్వాత్ । విప్రస్యాపద్ధర్మ ఏవ కృషిరితి చేత్సత్యమ్, “ ॥ శ్లో ॥ వివాహాస్త్వష్టధా భిన్నా బ్రాహ్మాద్యా మునిసత్తమ । పూర్వః పూర్వో వరో జ్ఞేయః పూర్వాభావే పరః పరః ॥ ” ఇతి నారదేనాసురవివాహస్యాపద్ధర్మత్వస్మరణాత్ । నను చ “ ॥ శ్లో ॥ క్రీతా ద్రవ్యేణ యా కన్యా న సా పత్నీ విధీయతే । న సా దైవే చ పిత్ర్యే చ దాసీం తాం కాశ్యపోఽబ్రవీత్ ॥ ” ఇతి

శాతాతపస్మరణాద్విప్రస్య కథంధర్మ్య ఇతిచేన్న, దాసీవత్క్రీతత్వాభావాద్ధర్మార్థత్వాచ్చ ద్రవ్యదానస్య, "పాణిగ్రహణాద్ధిసహత్వం కర్మసు" ఇత్యాపస్తమ్బేన పాణిగ్రహణమారభ్యైవ వివాహసిద్ధాగ్నిసాధ్యాగ్నిహోత్రాది శ్రౌతస్మార్తకర్మాధికారస్మరణాత్, వివాహస్య ధర్మార్థత్వావగతేః శిష్టానాం వివాహో ధర్మప్రజార్థతయా ధర్మ ఏవ। "భిక్షణే నిమిత్తమాచార్యో వివాహః" "ద్రవ్యదానం వివాహసిద్ధ్యర్థం ధర్మతన్త్రసంయోగే చ" ఇత్యాపస్తమ్బగౌతమాదిభిర్జ్ఞాపనాచ్చ విత్తదానేన వివాహే న క్రయగన్ధః, తస్య ప్రజాధర్మార్థత్వాత్తదర్థత్వాద్ద్రవ్యదానస్య శ్రుతివిహితత్వాచ్చ। తథాఽఽపస్తమ్బః ॥ వా ॥ దానం క్రయశ్చ ధర్మశ్చాపత్యస్య న విద్యతే, వివాహే దుహితృమతే దానం కామ్యం ధర్మార్థం శ్రూయతే, తస్మాద్దుహితృమతేఽధిరథశతం దేయం తన్మిథుయా కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి। ॥ వా ॥ తస్యాం క్రయశబ్దస్సంస్తుతిమాత్రం ధర్మాద్ధిసమ్బన్ధః ॥ * ॥ ఇతి। అస్యార్థః — వాక్యశేషన్యాయేన "నజ్యేష్ఠం పుత్రం దద్యాన్నైకం పుత్రం దద్యాత్" ఇతి వసిష్ఠస్మరణాదత్రాపత్యశబ్దో జ్యేష్ఠైకపుత్రవిషయః। అతో దత్తపుత్రస్మరణం చావిరుద్ధం విషయభేదాత్। విక్రయే అపత్యశబ్దః పుత్రపుత్రీవిషయః, "నాస్తిక్యం వ్రతలోపశ్చ సుతానాం చైవ విక్రయః।" ఇతి సామాన్యేన యాజ్ఞవల్క్యేన సుతవిక్రయస్యోపపాతకేషు పాఠాత్, "మనుష్యాన్ పశూన్ రాగాన్వి శేషేణ న విక్రీణీయాత్" ఇతి మనుష్యమాత్రవిక్రయనిషేధాచ్చ। సకృచ్ఛ్రుతస్యాపత్యశబ్దస్య తన్త్రేణావృత్త్యా వా చోదనాసూత్రవదర్థద్వయపరత్వమవిరుద్ధమ్। అతోఽన్యస్మైకస్మైచిజ్జ్యేష్ఠైకపుత్రదానం పుత్రపుత్రీవిక్రయశ్చ నాస్తీత్యర్థః। తథా హి "వివాహే దుహితృమతే దానం కామ్యమ్" ఇతి దుహితృమతే కన్యాపిత్రే విషయే దానం ద్రవ్యదానం కామ్యం కామనిమిత్తం స్నాతకవ్రతవిషయే యజ్ఞాదినిమిత్తమ్। అత ఏవ "ప్రజాతన్తుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః" "జాయమానో హ వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవా జాయతే" "ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిహిత ప్రజాసహత్వకర్మార్థత్వాద్వివాహద్రవ్యదానయోః "అయజ్ఞో వా ఏష యోఽపత్నీకః" ఇతి శ్రుతేః, "పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్" ఇతి సపత్నీకస్యైవ ధర్మాధికారస్మరణాచ్చ దుహితృమతే దానం ధర్మార్థమేవ న క్ర

యార్థమ్ । శ్రూయతే - ధర్మార్థదానస్య శ్రుతివిహితత్వాదిత్యర్థః । తామే వశ్రుతిముదాహరతి ॥ వా ॥ తస్మాద్దుహితృమతేఽధిరథశతం దేయం తన్మి థుయాకుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాత్ - ధర్మార్థత్వాత్ , రథేనాధిగతం తథాధికంవా గవాంశతమ్ , దేయమ్ - దద్యాత్ , తత్ , దుహితృమాన్, మిథుయాకుర్యాత్ - కన్యాయై వరాయచ క్షేత్రాలంకారాది ప్రత్యర్ప ణేన తద్ద్రవ్యదాన సామ్యాగతక్రయప్రసఞ్జనం వితథీకుర్యాదిత్యర్థః । య ద్వా , మిథుయా - మిథునమ్, " ఆపోవాగ్నేర్మిథుయాన్మిథునవాన్భవ తి " ఇతిశ్రుతేః । మిథుయాకుర్యాత్ - వరదత్తద్రవ్యం మిథునసాత్కు ర్యాదిత్యర్థః, " మాదేవానాం మిథుయాకర్భాగధేయమ్ " ఇతి శ్రుతేః । ఏవం వరదత్తద్రవ్యస్య ప్రత్యర్పణేసతి , తస్యామ్ - వివాహ క్రియాయాం దుహితరివా , క్రయశబ్దః - కన్యాక్రీతేతి లోకవాదః , సంస్తుతమాత్రమ్- అవిద్యమానార్థకథనమేవస్యాత్ , కుతః ? ధర్మాద్ధిసమ్బన్ధః, హి - యస్మా ద్ధే తోః, దానం నక్రయార్థం నాపిదాసీక్రయవద్దాస్యక్రియార్థంకింతుధర్మార్థం ప్రజాసహత్వకర్మ నిబన్ధనోయం దమ్పత్యోస్సమ్బన్ధఇతి । అతోధర్మార్థత్వా దేవ హేతోర్యతఃపాణిగ్రహణం తతోధర్మప్రజాసమ్పత్తయే వివాహస్యావ శ్యకర్తవ్యత్వాద్ధర్మార్థం దానవిధానాచ్చ " సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దా నాన్యదృష్టార్థాని " ఇతిస్మరణాద్దుహితృమతే వరఉదకపూర్వమేవ తద్ద్ర వ్యం దద్యాత్ , దుహితృమాంశ్చకన్యాం ప్రజాసహత్వ కర్మభ్యఃప్రతి పాదయేత్ , తతశ్చ ధర్మార్థమేవ కన్యాప్రతిపాదన విధానాద్వరాయోద కపూర్వకమేవ కన్యాం దద్యాత్ । ఏవంహి శిష్టా ఆచరన్తి । యుక్తంచైత త్ , " ॥ శ్లో ॥ స్థావరేవిక్రయోనాస్తి కుర్యాదాధిమనుజ్ఞయా । ' ఇతి స్థావ రవిక్రయే ప్రతిషిద్ధే ' ॥ శ్లో ॥ భూమిం యఃప్రతిగృహ్ణాతి యశ్చభూమిం ప్రయచ్ఛతి । తావుభౌపుణ్యకర్మాణౌ నియతౌ స్వర్గగామినౌ ॥ ' ఇతి భూ దానప్రశంసా దర్శనాచ్చ స్థావరవిక్రయే కర్తవ్యే ' ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యో దకదానేన షడ్భిర్గచ్ఛతి మేదినీమ్ । ' ఇతిస్మరణాద్ధిరణ్యోదకం దత్వాదా నరూపేణ స్థావరవిక్రయంకుర్యాత్ " ఇతివిజ్ఞానేశ్వరోక్తరీత్యాఽత్రాపి " ॥ శ్లో ॥ కన్యావిక్రయిణోమూఢాః కిల్బిషస్యైవ కారకాః । పతన్తి నరకే ఘోరేయావదాభూతసంప్లవమ్ ॥ " ఇతి కన్యావిక్రయనిషేధాత్ , " నా

గ్నిచిన్నరకంయాతి నకన్యాదో న సత్సుతః । విశ్వజిత్సమ్మితో యజ్ఞః కన్యా
దానంమహాఫలమ్ ॥ " ఇతి కన్యాదానప్రశంసాదర్శనాచ్చ ద్రవ్యదాన
మన్తరేణ కన్యాధిగమేన గృహాశ్రమధర్మానుష్ఠానార్థం వివాహే అవశ్యకర్త
వ్యే సతి " ॥ శ్లో ॥ అద్భిరేవ ద్విజాతీనాం వివాహస్తు ప్రశస్యతే । " ఇ
తిస్మరణాదుదకపూర్వం ద్రవ్యదానే కన్యాదానేచ నక్రయగన్ధః । అశుల్కే
వలం దాస్యక్రియార్థం యా క్రీతా నూఢాచ యా రత్యర్థమేవోఢా తద్విష
యమేవ " నసా దైవేచ పిత్ర్యేచ " ఇతివచనాదితి నిరవద్యోఽయం నిర్ణ
యః । అతో నవరస్య క్రయదోషగన్ధః, ధర్మార్థదానస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాదక్షి
సన్ధిభేదాచ్చ । యథా — " ॥ శ్లో ॥ ఆత్మార్థం భోజనం యస్య రత్యర్థం య
స్య మైథునమ్ । వృత్త్యర్థం యస్య చాధీతం సయాతి నరకాన్బహూన్ ॥ "
ఇత్యాదయః ప్రతిషిద్ధా అప్యభిప్రాయభేదేన శిష్టైరనుష్ఠితా శ్లాఘ్యా భవ
న్తి । కించ " తన్మిథునం కుర్యాత్ " ఇతి శ్రుతేర్వరదత్తద్రవ్యప్రత్య
ర్పణాభావే దుహితృమతః పునరస్యైవ దోషః । తథా మనుః ॥ శ్లో ॥ నక
న్యాయాః పితా విద్వాన్ గృహ్ణీయాచ్ఛుల్కమణ్వపి । గృహ్ణంశ్శుల్కం
హి లోభేన స్యాన్నరోఽపత్యవిక్రయీ ॥ నానుశుశ్రుమ జాత్వేతత్పూర్వేష్వపి
హి జన్మసు । శుల్కసంజ్ఞేన మూల్యేన ఛన్నం దుహితృవిక్రయమ్ ॥ * ॥
యమోపి ॥ శ్లో ॥ కన్యాంతు జీవనార్థాయ యశ్శుల్కేన ప్రయచ్ఛతి । ఉ
పభుఙ్క్తే పురీషంచ మూత్రంతస్యాః పరత్ర చ ॥ తథా ॥ యో మనుష్యాన్
హి విక్రీయ యత్కించిద్ధనమిచ్ఛతి । తేషాం మూత్రపురీషేణ సహితోఽపి
జీవతి ॥ తథా ॥ కన్యావిక్రయిణో మూఢాః కిల్బిషస్యైవ కారకాః । పత
న్తి నరకే ఘోరే దహన్త్యాసప్తమం కులమ్ ॥ * ॥ కన్యాభూషణాద్యర్థం ద్ర
వ్యాదానేన దోషగన్ధో దుహితృమతోఽపి । తథా మనుః ॥ శ్లో ॥ యాసామా
దదతే శుల్కం జ్ఞాతయో న స విక్రయః । అర్హణం తత్కుమారీణామానృ
శంస్యంతు కేవలమ్ ॥ * ॥ ఆనృశంస్యమ్ - " కన్యావిక్రయిణో మూఢాః "
ఇత్యాద్యుక్తదోషాభావ ఇత్యర్థః । అతో వరేణ దత్తం కఞ్చిత్పరిగ్ర
హణీయమితి సర్వం నిరవద్యమ్ । కించేదమేకమిహ విచార్యతే — " ॥ శ్లో ॥
ప్రత్యుద్వాహో నైవ కార్యో నైకస్మై దుహితృద్వయమ్ । నచైకజా
తయోః పుంసోః ఏకజాతే తు కన్యకే ॥ " ఇతి స్మర్యతే, తత్ర ప్రత్యు

ద్వాహాదికముపపద్యతే నవేతి, ప్రత్యుద్వాహనిషేధో నసమ్భవతీతి, “మనుష్యాణాంచ మనుష్యైః” ఇత్యాపస్తమ్బేన వినిమయవిధానాత్, “నైకస్మై దుహితృద్వయమ్” ఇతిచ నసఙ్ఘటతీతి “తస్మాదేకో ద్వేజాయేవిన్దతే” ఇతిశ్రుతేః, “నచైకజాతయోః” ఇతీదమపి నసఙ్గతమితి విచారాసహత్వాత్ । అత్ర ప్రతివిధీయతే, ప్రత్యుద్వాహో నైవ కరణీయః, అస్మాదేవనిషేధాత్, చిరంనజీవతీతిలోకవాదాచ్చ । వినిమయస్మరణంతు దాస్యాదివిషయమితి వ్యాఖ్యానమ్ । “మనుష్యాన్రసాన్రాగాన్విశేషేణ నవిక్రీణీయాత్” ఇతివిక్రయనిషేధాత్తస్య చేత్తస్యాశ్చేద్వివాహే “పితృపత్న్యస్సర్వామాతరః” ఇతి వివోఢృదుహితుర్మాతృత్వేన కన్యాప్రదాతుస్తస్యా దౌహిత్రీత్వేన వివాహాయోగాచ్చ, భర్తృసాపిణ్డ్యం ప్రాప్తాయాస్సపత్నీదుహితృసాపిణ్డ్యసిద్ధేస్సపిణ్డావివాహాసమ్భవ ఏవ । అతఏవవివోఢృకన్యాయాస్స్వస్త్రీయాత్వేనచ స్యాలస్యచ వివాహో నోపపద్యతే । అతో “మాతుశ్చయోనిసమ్బన్ధేభ్యః” ఇతినిషేధోఽత్రాపి సమానః । “మాతుఃపితుః” ఇతి “యోనిసమ్బద్ధాః” ఇతి పాతిత్యహేతుస్మరణాదేకస్మై దుహితృద్వయదానంచ నయోయుజ్యతే, “॥ శ్లో ॥ సఖిభార్యాంసమారుహ్య స్వస్త్రీయాం స్యాలిమేవచ । అహోరాత్రోషితో భూత్వా తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥” ఇతిప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ । తచ్చ సకృద్గమనే, గమనాభ్యాసే “నిన్దితకర్మాభ్యాసీ” ఇతి గౌతమేన పాతిత్యస్మరణాత్ । నచస్యాలీగమననిషేధస్తదుద్వాహే । అనూఢాగమనే తదితి చేన్న, తదుద్వాహేపి స్యాలీత్వానపాయాత్, జాయాద్వయమాత్రప్రాప్తిపరత్వాచ్చ శ్రుతేః, నతుజ్యేష్ఠాకనిష్ఠాద్వయవివాహప్రాప్తిపరత్వంతస్యాః, అతోనవిరోధః । ఉత్తరార్ధమపి నసమ్పనీపద్యతే విచారాసహత్వాదేవ । “పితృపత్న్యస్సర్వామాతరః” ఇతివత్ “శ్వశ్రూశ్చపూర్వజపత్నీచమాతృతుల్యాఃప్రకీర్తితాః” ఇతి జ్యేష్ఠభ్రాతృపత్న్యా మాతృత్వాతిదేశాత్తస్యాస్స్వసుర్మాతృష్వసృతుల్యత్వేన తస్యావివాహః కనిష్ఠస్య నోపపద్యతే । “స్వసపిణ్డభూతజ్యేష్ఠభార్యాసన్నిబన్ధత్వేనాసన్నబన్ధోద్వాహశ్చ నశోభనకరః” ఇత్యఖణ్డాదర్శోక్త్యాసన్నబన్ధోద్వాహస్య చిరజీవిత్వాభావస్మరణాత్, “మాతుశ్చభ్రాతురాప్తస్య గత్వా చాన్ద్రా

యణంచరేత్ ” ఇతి మాతృభ్రాత్రోరాప్తస్య ప్రత్యాసన్నసపిణ్డస్య కన్యావివాహే ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాచ్చ । గమనాభ్యాసేయమః ॥ శ్లో ॥ స్నుషాం మాతృష్వసుర్భ్రాతృసఖీం మాతృష్వసుస్సుతామ్ । మాతులానీం తథాశ్వశ్రూం గత్వాసద్యఃపతేద్ద్విజః ॥ * ॥ ఇతి । అత్రాప్యతిదేశప్రాప్తమాతృత్వాది ప్రాప్త్యర్థమేవ జనన్యాది శబ్దాప్రయోగః । ఏవమన్యత్రాపి సామాన్యశబ్దప్రయోగే ద్రష్టవ్యమ్ । కించ పూర్వమేవపుత్రస్య కస్యాశ్చిద్వివాహేకృతే పశ్చాత్పితురావర్తనేన స్నుషాయాస్స్వసృమాతృష్వసృతత్సుతావివాహే స్నుషాయామాతులస్య పితృమాతులభ్రాతౄణాం స్వపుత్రీవివాహవచ్ఛాస్త్రవిరోధాభావేఽపి ప్రతీతివిరోధాల్లోకవిద్విష్టత్వాన్నశోభనకరశ్చిరమితి స్మరణాచ్చ తద్వర్జనమేవయుక్తమ్ । కించ యస్యావివాహేకృతే తస్యబన్ధుషు వివోఢుస్స్వసృత్వ మాతృత్వ స్వస్రీయత్వాది సమ్భవేసతి “ సఖిభార్యాకుమారీషు స్వయోనిష్వన్త్యజాసుచ ” “ రేతస్సిక్త్వాకుమారీషు స్వయోనిష్వన్త్యజాసుచ ” “ ॥ శ్లో ॥ పితుస్స్వసారం మాతుశ్చ మాతులాంచ స్నుషామపి । మాతుస్సపత్నీం భగినీమాచార్యతనయాం తథా ॥ ఆచార్యపత్నీం స్వసుతాం గచ్ఛంస్తు గురుతల్పగః । ” “ మాతృగమనం దుహితృగమనం స్వకులీనస్త్రీగమనం జ్ఞాతివిషయస్త్రీగమనమిత్యేతాన్యతిపాతకాని ” ఇతివిష్ణ్వాదినాదోషస్మరణాత్సప్తాద్వాపరంపరయావాఽతిదేశాద్వాతాదృశీనోద్వాహ్యేతిసఙ్గ్రహః । ఏవమియద్ధాపునరద్ధానిర్ధారితం శ్రద్ధాజాడ్యాదిమం నిశ్చయం విపశ్చిదపశ్చిమావిమృశన్తు .

ప్రామాణికోఽస్తీతివివాహనిష్ఠాంపర్యచ్ఛినద్వైదికసార్వభౌమః ।
నిర్మత్సరాఃపశ్యత సాధనస్తాం కింహైతుకైఃపణ్డితమానిభిస్తైః ॥ * ॥

ఇతి సమానప్రవరనిర్ణయస్సమాప్తః .

వివాహ్యకన్యానిర్ణయః.

ఇదమిహాపరం నిర్ణీయతే, వాచాద్భిర్వాదత్తాకన్యాఽన్యస్య వివాహార్హానార్హావేతి “ దత్తాం గుప్తాం వర్జయేత్ ” ఇత్యాపస్తమ్బస్మరణాదనర్హేతిచేన్న, గుణవద్వరదత్తావిషయత్వాత్తస్య । తథానారదః ॥ శ్లో ॥ దత్వాన్యాయేన యఃకన్యాం వరాయనదదాతితామ్ । అదుష్టశ్చేద్వరోరా

జ్ఞాసదణ్డ్యస్తత్రచోరవత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ సకృత్ప్రదీయ
తేకన్యాహరంస్తాంశ్చోరదణ్డభాక్ । దత్తామపి హరేత్కన్యాం శ్రేయాం
శ్చేద్వరఆవ్రజేత్ ॥ * ॥ అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ “ సకృదేవ కన్యా
ప్రదీయతే ” ఇతిశాస్త్రనియతమ్, అతస్తాం దత్వా హరన్కన్యాం చోరవ
ద్దణ్డ్యః, యది పూర్వస్మాచ్ఛ్రేయాన్విద్యాభిజనాతిశయయుక్తో వరఆగ
చ్ఛతి పూర్వస్యచ పాతకాది యోగో దుర్వృత్తంవా తదా వాగ్దత్తామపి
హరేత్, ఏతచ్చ సప్తమపదాదర్వాగ్ద్రష్టవ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । గౌతమశ్చ
॥ వా ॥ ప్రతిశ్రుత్యాప్యధర్మసంయుక్తాయనదద్యాత్ ॥ * ॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥
నాదుష్టాం దూషయేత్కన్యాం నాదుష్టం దూషయేద్వరమ్ । దోషేసతి న
దోషస్స్యాదన్యోన్యం త్యజతోర్ద్వయోః ॥ దీర్ఘకుత్సితరోగార్తావ్యఙ్గాసం
స్పృష్టమైథునా । దృష్టాన్యగతభావాచ కన్యాదోషాఃప్రకీర్తితాః ॥ * ॥
కాత్యాయనశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఉన్మత్తఃపతితఃకుష్ఠీతథాషణ్డస్సగోత్రజః । చ
క్షుశ్శ్రోత్రవిహీనశ్చ తథాపస్మారదూషితః ॥ వరదోషాఃస్మృతాహ్యేతే
కన్యాదోషాశ్చకీర్తితాః ॥ * ॥ ఏతఏవ కన్యాదోషాఇత్యర్థః । సఏవ ॥ శ్లో ॥
సతు యద్యన్యజాతీయఃపతితఃక్లీబఏవవా । వికర్మస్థస్సగోత్రోవా దాసోదీ
ర్ఘామయోపివా ॥ ఊఢాపిదేయాసాన్యస్మై సప్రావరణభూషణా ॥ * ॥ ఊ
ఢా - వాచాద్భిర్వాదత్తా, పాణిగృహీతాయాఃపునరుద్వాహస్య కలౌని
షేధాత్। యద్వా ఊఢాపిదేయాకిల కిముతదత్తేతి । దత్తాయాఏవాన్యస్మై
దానం కైముత్యసిద్ధమ్ । అతోదోషోనప్రచ్ఛాద్యః, “ ॥ శ్లో ॥ అనాఖ్యా
యదదద్దోషం దణ్డ్యఉత్తమసాహసః । అదుష్టాంతు త్యజేద్దణ్డ్యోదూషయం
స్తుమృషాశతమ్ ॥ ” ఇతి దణ్డస్మరణాత్ । ఉత్తమసాహసమ్ - సాశీతి పణ
సహస్రమ్ ; వివాహాత్ప్రాగేవ ద్వేషాదినా అవిద్యమానైఃకన్యాదోషై
ర్దూషయన్నపి తథాదణ్డ్యః । అత్ర చన్ద్రికాయాంచ ॥ వా ॥ ఏవంచ
వాగ్దానప్రభృత్యా సప్తమపదాదర్వాగ్దోషదర్శనే మరణాదౌవాకన్యామ
న్యస్మైదద్యాన్నోర్ధ్వమ్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తంభవతి । తథావసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ అద్భి
ర్వాచాచదత్తాయా మ్రియేతాతోవరోయది । నచమన్త్రోపనీతాస్యాత్కు
మారీపితురేవసా ॥ * ॥ కాత్యాయనశ్చ ॥ శ్లో ॥ వరయిత్వాతుయఃకశ్చిత్ప్ర
ణశ్యేత్పురుషోయది । రక్తాగమాంస్త్రీనతీత్య కన్యాఽన్యంవరయేద్వరమ్ ॥ * ॥

ప్రణశ్యేత్ - దేశాన్తరంగచ్ఛేత్, రక్తాగమః - రజఃప్రాదుర్భావః । తథానారదః ॥ శ్లో ॥ ప్రతిగృహ్యతుయఃకన్యాం వరోదేశాన్తరంగతః । త్రీనృతూన్సమతిక్రమ్యకన్యాన్యం వరయేద్వరమ్ ॥ * ॥ వరనాశాభావేపీత్యర్థః । ప్రతిగృహ్య - సర్వథాతవైవదాస్యామీతి నిశ్చయ హస్తస్వీకృత్యేత్యర్థః, ఉదకపూర్వకప్రతిగ్రహేతువరస్య దోషాభావే అన్యస్మైపునర్దానాయోగాత్ । ఇదంచపూర్వోక్త వరదోషసమ్భవే । అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ అదీయమానాభర్తారమధిగచ్ఛేద్యదిస్వయమ్ । నైనఃకించిదవాప్నోతి నచయం సాధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ పితరితావదదాతరి స్వయం కన్యాభర్తారం వరయేత్తదా కన్యావరయోర్నదోషః, పితురతిక్రమదోషో నాస్తీత్యర్థః । ఏవంసప్తమపదాదర్వాగ్దోషదర్శనే అన్యస్మై దానం శాస్త్రసిద్ధమ్ । అత్రబృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ త్రింశద్వర్షోదశాబ్దాంతు భార్యాం విన్దేతనగ్నికామ్ । ఏకవింశతివర్షో వా సప్తవర్షామవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ యత్తు ॥ శ్లో ॥ త్రింశద్వర్షోవహేత్కన్యాం హృద్యాం ద్వాదశ వార్షికీమ్ । త్ర్యష్టవర్షోష్టవర్షాంవా ధర్మేసీదతిసత్వరః ॥ ” ఇతి మనువచనం తద్వివోఢృనియమపరమ్, “ ॥ శ్లో ॥ వర్షైరేకగుణాంభార్యాముద్వహేత్త్రిగుణస్స్వయమ్ । ” ఇతివిష్ణుపురాణేదర్శనాత్ । యత్పునర్వచనమ్ “ ॥ శ్లో ॥ ప్రాప్తేద్వాదశమేవర్షే యఃకన్యాం నప్రయచ్ఛతి । మాసిమాసిరజస్తస్యాః పితాపిబతిశోణితమ్ ॥ ” ఇతి తథాచ “ ॥శ్లో॥ స్వయంకాలేతు సమ్ప్రాప్తే సోమోభుఙ్క్తేతుకన్యకామ్ । రజఃకాలేతుగన్ధర్వో వహ్నిస్తుకుచదర్శనే ॥ ” ఇతివద్ద్వాదశేవర్షే ప్రాప్తేగౌర్యాద్యవస్థాస్వదత్తాయాశ్శోణితం పితాభుఙ్క్తఇత్యర్థపరమ్ । యదప్యపరమ్ “ ॥ శ్లో ॥ కన్యాద్వాదశమేవర్షేయానదత్తాగృహేవసేత్ । భ్రూణహత్యా పితుస్తస్యాస్సాకన్యావరయేత్స్వయమ్ ॥ ” ఇతి తదపి “ యాకన్యాద్వాదశవార్షికీనదత్తాతస్యాద్వాదశేవర్షే కతిచిద్దినాన్యపి పితృగృహేవాసేపి భ్రూణహత్యాస్యాత్ ” ఇత్యేవమర్థం ప్రతిపాదయతి । అతఃకన్యాదానే కాలావధిత్వభ్రమోనకార్యః, దశాబ్దాత్పరం రజస్వలాత్వేనచ వృషలీపతిత్వేనచ తద్వివాహే పిత్రాదీనాం వివోఢుశ్చ ప్రత్యవాయస్మృతేః । తథాఅయమేవ ॥ శ్లో ॥ అష్టవర్షాభవేద్గౌరీ నవవర్షాతురోహిణీ । దశవర్షాభవేత్కన్యాఅతఊర్ధ్వం

రజస్వలా ॥ * ॥ బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ గౌరీం దదన్నాకపృష్ఠం వైకుణ్ఠం రోహిణీం దదత్ । కన్యాం దదద్బ్రహ్మలోకం రౌరవం తు రజస్వలామ్ ॥ మాతా చైవ పితా చైవ జ్యేష్ఠభ్రాతా తథైవ చ । త్రయస్తే నరకం యాన్తి దృష్ట్వా కన్యాం రజస్వలామ్ ॥ యస్తాం వివాహయేత్కన్యాం బ్రాహ్మణో మదమోహితః । అసంభాష్యో హ్యపాఙ్క్తేయస్స విప్రో వృషలీపతిః ॥ వృషలీసంగృహీతా యో బ్రాహ్మణో మదమోహితః । స తతం సూతకం తస్య బ్రహ్మహత్యా దినే దినే ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ అష్టమే తు భవేద్గౌరీ నవమే నగ్నికా భవేత్ । దశమే కన్యకా ప్రోక్తా ద్వాదశే వృషలీ స్మృతా ॥ * ॥ శ్రీధరీయే చ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశాబ్దాదారభ్య సర్తుర్నామాబలా భవేత్ । తతస్తు వృషలీ సా స్యాత్సా స్రాయోనిర్యది స్త్రియాః ॥ తద్భుక్త్వా వృషలీనాథో గర్హితస్సర్వకర్మసు ॥ * ॥ సా స్రా - ద్రవితా । అత్ర వృషలీ ద్వివిధా, రజస్వలా కాచిత్, కాచిద్దృష్టరజస్కా । తథా చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ పితృవేశ్మని యా నారీ రజః పశ్యత్యసంస్కృతా । భ్రూణహత్యా పితుస్తస్యాస్సా కన్యా వృషలీ స్మృతా ॥ * ॥ నారదః ॥ శ్లో ॥ యావన్తశ్చార్తవాస్తస్యాస్సమతీయుః పతిం వినా । తావన్త్యో భ్రూణహత్యాస్స్యుస్తస్య యో న దదాతి తామ్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరశ్చ ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలీ వర్ధకీ వేశ్యా రజస్థా యా చ కన్యకా । ఊఢా చ యా సగోత్రేణ వృషల్యః పఞ్చ కీర్తితాః ॥ * ॥ అత్ర ప్రాదుర్భూతరజస్కాయాః వృషల్యాస్సగోత్రోఢాసమభివ్యాహరణం వివోఢుస్సమానగోత్రవివాహగమనగర్భోత్పాదనేషూక్తప్రాయశ్చిత్తప్రాప్త్యర్థమ్ । యథా హి విజ్ఞానేశ్వరేణ “ ॥ శ్లో ॥ రేతస్సిక్త్వా కుమారీషు స్వయోనిష్వన్త్యజాసు చ । సపిణ్డాపత్యదారేషు ప్రాణత్యాగో న సంశయః ॥ ” అన్త్యజాశ్చ - “ ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలశ్శ్వపచః క్షత్తా సూతో వైదేహకస్తథా । మాగధో యాగవశ్చైవ సప్తైతేఽన్త్యావసాయినః ॥ ” ఇతి మధ్యమాఙ్గిరోదర్శితా ద్రష్టవ్యాః, న తు “ రజకశ్చర్మకారశ్చ ” ఇత్యాదిప్రతిపాదితాః, తేషు లఘుప్రాయశ్చిత్తస్యోక్తత్వాత్ । తథా “ ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాన్త్యస్త్రియో గత్వా భుక్త్వా చ ప్రతిగృహ్య చ । పతత్యజ్ఞానతో విప్రో జ్ఞానాత్సామ్యన్తు గచ్ఛతి ” ఇతి చణ్డాలాదిసామ్యం ప్రతిపాదయతా మనునా కామతోఽత్యన్తాభ్యాసే మరణాన్తికం దర్శితమ్, తథా హ్యజ్ఞానతశ్చణ్డాలీగమనాభ్యాసే పతతి, అతః

పతితప్రాయశ్చిత్తం ద్వాదశవార్షికం కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి వ్యాఖ్యాయస్వయోనిష్వన్త్యజాసు చేత్యేకవాక్యసమభివ్యాహారాత్, భగిన్యాదిష్వపీయమేవ వ్యవస్థా వేదితవ్యేతి వ్యవస్థాపితమ్ । వృషలీవిషయే యమః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణో వృషలీం గత్వా త్రియహం సూతకీ భవేత్ । తథాఽస్యాం గర్భమాధత్తే బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయతే ॥ * ॥ అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ యత్కరోత్యేకరాత్రేణ వృషలీగమనం ద్విజః । స భైక్షభుగ్జపన్నిత్యం త్రిభిర్వర్షైర్వ్యపోహతి ॥ * ॥ వృషలీ - చణ్డాలీ, తద్విషయమితి వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞానేశ్వరేణ । చతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ వృషల్యామభిజాతస్తు త్రీణి వర్షాణి సంయతః । చతుర్థకాలసమయే దత్తం భుఞ్జీత వాగ్యతః ॥ * ॥ ఇదం శూద్రాదివిషయమితి వ్యాఖ్యాతమ్, అత ఇదం శూద్రజాతీయవర్ధకీ వేశ్యావిషయమ్, "హీనయోనినిషేవణమ్" ఇత్యత్ర తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్, శూద్రత్వావిశేషాత్ "యదేకరాత్రేణ కరోతి పాపం కృష్ణం వర్ణం బ్రాహ్మణస్సేవమానః । చతుర్థకాలే ఉదకాభ్యవాయస్త్రిభిర్వర్షైస్తదపహన్తి పాపమ్॥" ఇత్యాపస్తమ్బవచనేన సమానార్థత్వాచ్చ । మనుః ॥ శ్లో ॥ వృషలీపీతఫేనస్య నిశ్వాసోపహతస్య చ । తస్యాం చైవ ప్రసూతస్య నిష్కృతిర్న విధీయతే ॥ * ॥ ఇత్యాది వచనజాతం చన్ద్రికాయాం వృషలీత్వావిశేషాత్ప్రాదుర్భూతరజసా- రజస్వలోభయవిషయత్వేన ఉదాహృతమ్ । అత్రాయం వివేకః — శూద్రావిషయత్వే "బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయతే" "నిష్కృతిర్న విధీయతే" ఇతి స్మరణమత్యన్తాభ్యాసవిషయమ్ । తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ శూద్రాగమనం సాధారణస్త్రీసమ్భోగశ్చ హీనయోనినిషేవణమ్, తత్ర యత్తు యమేన సాధారణస్త్రీగమనమధికృత్య గురుతల్పగమనవ్రతముక్తమ్, "॥ శ్లో ॥ గురుతల్పవ్రతం కేచిత్కేచిచ్చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ । గోఘ్నస్యేచ్ఛన్తి కేచిచ్చ కేచిద్యదవకీర్ణినః ॥" ఇతి, ఏతచ్చ జన్మప్రభృతి సానుబన్ధానవచ్ఛిన్నాభ్యాసవిషయమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్రేయం వ్యవస్థా — "॥ శ్లో ॥ పశువేశ్యాభిగమనే ప్రాజాపత్యం విధీయతే ।" ఇత్యకామవిషయమ్, కామతస్తు "॥ శ్లో ॥ వేశ్యాగమనజం పాపం వ్యపోహన్తి ద్విజాతయః । పీత్వా సకృత్తప్తకృచ్ఛ్రం సప్తరాత్రం కుశోదకమ్॥" ఇతి యమేనోక్తమ్, తత్రాభ్యాసాపేక్షయా చాన్ద్రాయణాదికం వ్యవస్థాప్య

మ్, గర్భోత్పాదే తు వర్షత్రయమ్, అనుత్పాదేఽపి కామతోఽత్యన్తావి
చ్ఛిన్న బహుకాలాభ్యాసే గురుతల్పవ్రతమిత్యేవమేకవాక్యోపాత్తత్వాత్,
"॥ శ్లో ॥ బహూనామేకధర్మాణామేకస్యాపి యదుచ్యతే। సర్వేషాం త
ద్భవేత్కార్యమేకరూపా హి తే స్మృతాః॥" ఇతి వచనాచ్చ ప్రాదుర్భూతర
జస్కాయా వృషల్యా భర్తుశ్చ ద్రష్టవ్యమ్, సామాన్యేన వృషలీవచనేషు వి
వేకానుక్తేశ్చ, చణ్డాలీసగోత్రాదిషు చ "చణ్డాల్యాం గర్భమాధాయ గు
రుతల్పవ్రతం చరేత్" "గురుతల్పీ స విజ్ఞేయస్సగోత్రాం చైవముద్వహన్" ఇ
తి ప్రాయశ్చిత్తతౌల్యదర్శనాచ్చ, తత్సహపఠితాయాఃకన్యాయాశ్చ గ
మనాదౌ తు ఇదమేవ ప్రాయశ్చిత్తం ద్రష్టవ్యమ్, తస్యాశ్చ వృషలీత్వాత్,
రజస్వలాగమనాదౌ తు "అసంభాష్యో హ్యపాఙ్క్తేయస్స విప్రో వృషలీప
తిః।" "తత్పతిర్వృషలీనాథో గర్హితస్సర్వకర్మసు।" ఇత్యాదిభిర్వ్య
క్తమేవోక్తం ద్రష్టవ్యమ్। అస్యా వృషలీత్వేఽపి "రజస్థాయాచకన్యకా"
"రజఃపశ్యత్యసంస్కృతా" ఇత్యాదివిశేషోక్తేర్న తద్విషయో గురుతల్పవ్ర
తాది ప్రసజ్జ ఇతి। అత్ర మనుః॥ శ్లో॥ కామమామరణాత్తిష్ఠేద్గృహే కన్య
ర్తుమత్యపి। న త్వేవైనాం ప్రయచ్ఛేత్తు గుణహీనాయ కర్హిచిత్॥ * ॥
ఇదం గుణవద్వరదానవిషయమ్। బోధాయనః॥ శ్లో॥ దద్యాద్గుణవతే క
న్యాం నగ్నికాం బ్రహ్మచారిణే। అపి వా గుణహీనాయ నోపరున్ధ్యాద్రజస్వ
లామ్॥ * ॥ మనుః॥ శ్లో॥ పాణిగ్రహణమన్త్రాస్తు నియతం దారలక్ష
ణమ్। తేషాం నిష్ఠా తు విజ్ఞేయా విద్వద్భిస్సప్తమే పదే॥ * ॥ నిష్ఠా - పర
మావధిః। కన్యావరయోర్దోషదర్శనేఽపి సప్తమపదాదూర్ధ్వం న పరిత్యాగ ఇ
త్యర్థః। అత్ర యమః॥ శ్లో॥ నోదకేన న వాచా చ కన్యాయాః పతిరుచ్య
తే। పాణిగ్రహణసంస్కారాత్పతిత్వం సప్తమే పదే॥ తతశ్చ॥ విధివత్ప్ర
తిగృహ్యాపి త్యజేత్కన్యాం విగర్హితామ్। వ్యాధితాం విప్రకృష్టాం వా ఛద్మ
నా చోపపాదితామ్॥ * ॥ ఇత్యాదికమపి సప్తమపదాదర్వాగేవేతి వ్యవస్థా
పనీయమ్। అత్ర వసిష్ఠో వ్యక్తమాహ॥ శ్లో॥ స్త్రీపుంసయోస్తు సమ్బన్ధా
ద్వరణం ప్రాగ్విధీయతే। వరణాద్గ్రహణం పాణేస్సంస్కారో హి విలక్షణః॥
తయోరనియతం ప్రాహుర్వరణం దోషదర్శనాత్॥ * ॥ పాణిగ్రహణా
త్ప్రాగ్దోషదర్శనాద్ధేతోర్వరణమనియతమిత్యర్థః। అతః "॥ శ్లో॥ దత్త్వా

యాఃపునరుద్వాహయేజ్యేష్ఠాంశం గోవధం తథా । కలౌ పఞ్చనకుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ ॥ ” ఇతినిషేధోగుణవద్వరదానవిషయః, ప్రముష్ట వివిధదోషదర్శనే ఛలదానేచ త్యాగస్మృతేః, అపాత్రే ఛలాదినా పాత్రేచ దత్తస్యాపి “ అదత్తం దోషదర్శనాత్ ” ఇతి అదత్తత్వస్మరణాత్ “ యత్రవాప్యుపధింపశ్యేత్తత్సర్వం వినివర్తయేత్ ” ఇతి సోపాధికదానాదేర్నిర్వృత్తిస్మరణాచ్చ । ఉక్తదోషాభావే మనుః ॥ శ్లో ॥ సకృదంశోనిపతతి సకృత్కన్యాప్రదీయతే । సకృదాహదదానీతి త్రీణ్యేతాని సకృత్సకృత్ ॥ నదత్వా కస్యచిత్కన్యాం పునర్దద్యాద్విచక్షణః । దత్వాపునఃప్రయచ్ఛేచ్చ ప్రాప్నోతి పురుషానృతమ్ ॥ * ॥ “ శతమశ్వానృతేహన్తి సహస్రం పురుషానృతే ” ఇత్యుక్తదోషమాప్నోతీత్యర్థః । కాత్యాయనః ॥శ్లో॥ సప్తపౌనర్భవాఃకన్యా వర్జనీయాఃకులాధమాః । వాచాదత్తామనోదత్తా కృతకౌతుకమఙ్గలా ॥ ఉదకస్పర్శితాయాచ యాచపాణిగృహీతికా । అగ్నింపరిగతా యాచపునర్భూఃప్రసవాచయా ॥ ఇత్యేతాఃకాశ్యపేనోక్తాదహన్తికులమగ్నివత్ ॥ * ॥ వాచాద్భిర్వాదానే నిశ్చయతామ్భాలెవాక్యతె అన్యస్మైకన్యాదానం గర్హితమ్ । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ ఏతత్తు నపరేచక్రుర్నాపరేజాతు సాధవః । యదన్యస్యప్రతిశ్రుత్య యదన్యస్యప్రదీయతే ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ వా ॥ వాగ్దత్తా మనోదత్తా అగ్నిం పరిగతా సప్తమపదం నీతా భుక్తాగృహీతగర్భాప్రసూతా చేతి సప్తవిధా పునర్భూస్తాం గృహీత్వానప్రజాం నధర్మం విన్దేత ॥ * ॥ ఇతి । గుణవద్వరాయోదకపూర్వకదానేమనుః ॥ శ్లో ॥ నష్టేమృతేప్రవ్రజితే క్లీబేచ పతితేపతౌ । పఞ్చస్వాపత్సు నారీణాం పతిరన్యోవిధీయతె ॥ * ॥ “ దేవరాచ్చసుతోత్పత్తిర్దత్తాకన్యా నదీయతె ” ఇతి కలౌనిషేధాద్భర్తృనాశాదిషు నదేవరనియోజనమిత్యర్థః । సర్వప్రకారేణానన్యపూర్వైవ వివాహ్యేతి ధర్మశాస్త్రరహస్యమ్ । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమైరుత్తమైర్నిత్యం సమ్బన్ధానాచరేద్బుధః । నినీషుః కులముత్కర్షమధమానధమాంస్త్యజేత్ ॥ * ॥ ఇతి నిశ్చేతవ్యం నిశ్చితమ్, పశ్చాదిదిపశ్చిదపశ్చిమానాం నిర్మత్సరాణాం సన్తోషాయేదముపరి ప్రసఙ్గాద్వివాహార్హానర్హా వ్యతే । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ పైతృష్వసేయాం భగినీం స్వస్రీయాం మాతురేవచ । మాతుశ్చ భ్రాతురాప్తస్యగత్వాచాన్ద్రాయణం

చరేత్ ॥ ఏతాస్తిస్రస్తు భార్యార్థే నోపయచ్ఛేత్తు బుద్ధిమాన్ । జ్ఞాతిత్వేనానుపేయాస్తాః పతత్యభ్యుపయన్నధః ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ ॥ శ్లో ॥ తృతీయాం మాతృతః కన్యాం తృతీయాం పితృతస్తథా । కులేన చోద్వహిష్యన్తి విప్రాః పాపవిమోహితాః ॥ * ॥ పురాణే చ ॥ శ్లో ॥ యో మే త్వం హృదయాజ్జాతో వయస్త్వం న ప్రయచ్ఛసి । పాపాన్మాతులసమ్బన్ధాత్ప్రజా వై తే భవిష్యతి ॥ * ॥ శాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాతులస్య సుతామూఢ్వా మాతృగోత్రాం తథైవ చ । సమానప్రవరాం చైవ గత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఉద్వాహితసగోత్రాం యస్తనయాం మాతులస్య చ । ఋషిభిశ్చైవ తుల్యాం చ స తు చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఏవం తృతీయావివాహమాత్రే సకృద్గమనమాత్రే చాన్ద్రాయణముక్తమ్, గమనాభ్యాసే తు "బ్రహ్మహాసురాపగురుతల్పగమాతృపితృయోనిసమ్బన్ధాగస్తేననాస్తికనిన్దితకర్మాభ్యాసి" ఇతి గౌతమేన పాతిత్యముక్తమ్ । అత్ర బ్రహ్మహాదిభిస్సహ పాఠేఽపి స్తేయాదికం ప్రాయశ్చిత్తాపనోద్యం తదేకవిషయం చ, మాతృపితృయోనిసమ్బన్ధాగమనే పునరభ్యస్తే "పతితస్యోత్పన్నః పతితో భవతి" ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్పుత్రపౌత్రాదే పుత్రపరంపరయా ద్విజాతికర్మహానిరేవ । అత్ర శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ సమానప్రవరాం కన్యామేకగోత్రామథాపి వా । వివాహయతి యో మూఢస్తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్ ॥ ఉత్సృజ్య తాం తతో భార్యాం మాతృవత్పరిపాలయేత్ । తస్యాముత్పాద్య చణ్డాలం బ్రాహ్మణ్యాత్ప్రచ్యుతో భవేత్ ॥ * ॥ అత్ర సగోత్రాసమానప్రవరయోరుక్తం ప్రాయశ్చిత్తాదికం సపిణ్డాదివిషయేఽపి తుల్యమ్, "అసపిణ్డామసగోత్రామసమానార్షేయామ్" ఇతి సహపఠితానామేకోక్తస్య సర్వేషాం తుల్యత్వాత్ । తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ బహూనామేకధర్మాణామేకస్యాపి యదుచ్యతే । సర్వేషాం తద్భవేత్కార్యమేకరూపా హి తే స్మృతాః ॥ * ॥ ఇతి । సపిణ్డాముద్వాహ్య గమనాభ్యాసే " ॥ శ్లో ॥ రేతస్సిక్త్వా కుమారీషు స్వయోనిష్వన్త్యజాసు చ । సపిణ్డాపత్యదారేషు ప్రాణత్యాగో న సంశయః ॥ " ఇత్యుక్తమధికమ్ । అతస్తృతీయావివాహాస్త్యాజ్యాః, "జ్ఞాతిత్వేనానుపేయాస్తాః పతత్యభ్యుపయన్నధః" ఇతి మనుస్మరణాత్ । అత్రోపయన్తురేవ పాతిత్యస్మరణాత్, సాఙ్కర్యాభావే కన్యాప్రదస్య తదన్యేషాం చ న దోషగన్ధః । మాతులసుతో

ద్వాహ నిషేధో గాన్ధర్వోద్వాహవిషయ ఇతిచేన్న, క్వచిదపి తథా విషయ భేదాప్రతీతేస్తథావచనాభావాచ్చ, వ్యవస్థాపకవచనాభావేపి తథాకల్పనస్యాతిప్రసఙ్గాత్, “ గురుతల్పేసవిజ్ఞేయః పతితాశ్చాద్రతాంగతాః ” ఇత్యాదీనామపి తద్విషయత్వప్రసక్తేః । అసతి విశేషోపస్థాపకే సామాన్యసఙ్కోచో నయుక్తఇతిచేత్తుల్యమత్రాపి, అన్యథా “ ॥ శ్లో ॥ ఉద్వహేత సగోత్రాంయస్తనయాం మాతులస్యచ । ఋషిభిశ్చైవ తుల్యాంచ ” ఇతిసమానోపాత్తత్వేన సగోత్రా సమానార్షవివాహనిషేధస్యాపి గాన్ధర్వవివాహ విషయత్వప్రసక్తేః । కించ, గాన్ధర్వవివాహవిషయత్వేపి బ్రాహ్మాదివివాహే సపిణ్డత్వేనపాపాత్ప్రత్యవాయః పునరవర్జనీయః, “ జ్ఞాతిత్వేనానుపేయాస్తాః పతత్యభ్యుపయన్నధః ” అధః పతనీయానీతి ప్రకాన్తపతనహేతుషు మాతుః పితురితి యోనిసమ్బన్ధే సహాపత్యే స్త్రీగమనమితి తృతీయోద్వాహస్య పాతిత్యస్మృతేః । ననుచన్ద్రికాయాం పాయణీయేచ మాతులసుతా పరిణయనముక్తమితి చేత్సత్యముక్తం దురుక్తమ్, నతద్దురుక్తమ్, “ ॥ శ్లో ॥ తృతీయాం మాతృతః కన్యాం తృతీయాం పితృతస్తథా । వివాహయేన్మనుః ప్రాహ పారాశర్యోయమోఽఙ్గిరాః ॥ ” ఇతి వచనోదాహరణాదితిచేన్నైవమ్, ద్విచన్ద్రభేదవద్భేదమిథ్యాత్వసాధకస్య భేదత్వస్యాశుక్తిరజతాభేదవద భేదమిథ్యాత్వసాధకేనాభేదత్వేనేవ “ తృతీయాం మాతృతః కన్యాంతృతీయాం పితృతస్తథా । వివాహయతి యోమూఢః ” “ ఉద్వహేత సగోత్రాంయస్తనయాం మాతులస్యచ ” “ మాతులస్యసుతామూఢ్వా ” ఇత్యాది ప్రబలప్రమాణైస్సత్ప్రతిపక్షత్వేన సాధ్యాసాధకత్వాత్, “ ద్వైధేబహూనాం వచనమ్ ” “ యతోభూయస్తతోవిద్వాన్కుర్యాద్ధర్మవినిర్ణయమ్ ” “ భూయసాంస్యాద్బలీయస్త్వమ్ ” “ బహూనామనుగ్రహోన్యాయ్యః ” ఇత్యాది వచనన్యాయైస్తస్యైవ బాధాచ్చ । కించయథా విజ్ఞానేశ్వరేణ పితృవిషయే పార్వణపరానేకవచన సఙ్కోచ దోషభయేన ఏకోద్దిష్టపరవచనమేవ నిరస్తమ్, తద్వదత్రాపి పఞ్చమసప్తమాదో వివాహనిషేధపర పూర్వోదాహృత మను యాజ్ఞవల్క్యాపస్తమ్బ బౌధాయన గౌతమ పరాశరవ్యాస విష్ణునారద పైఠీనసి శాతాతపాది వచననిచయస్య సఙ్కోచప్రసఙ్గాద్విరోధాత్ప్రాబల్యాచ్చ తృతీయావివాహవచనమేవని

రస్యం న్యాయవిద్భిః, పాతిత్యప్రసక్తేః । అతఏవ భట్టాచార్యైర్మాతులసు
తా వివాహోఽగర్హితః । కించ సవర్ణస్య సపత్నీపుత్రస్య కథంచిదన్యత్ర
కన్యాలాభే "ఊర్ధ్వం సప్తమ్యా అలాభే సప్తమీముద్వహేత్" ఇత్యాప
స్తమ్బోక్తసప్తమీవివాహవదసవర్ణపుత్రస్యాప్యద్విషయమేవ తృతీయావివా
హపరం వచనమితియుక్తమ్ । "సర్వత్రాతిదేశ్యాత్" ఇతి దిష్టస్యైవ వైష
మ్యదృష్టేః "పితృపత్న్యస్సర్వా మాతరః" ఇత్యతిదిష్టం మాతృత్వం సప
త్నీపుత్రస్య సాపిణ్డ్యావధిభూత తృతీయావివాహస్యోభయత్ర తుల్యత్వాన్న
చోద్యావకాశః । ఏవమేవ "॥ శ్లో ॥ మాతృష్వస్రుసుతాం కేచిన్మాతులస్య
సుతామపి । వివహన్తిక్వచిద్దేశే సగోత్రాం చాప్యపి సపిణ్డతామ్ ॥" ఇతివచనం
చ విజాతీయవిషయమేవ సమర్థనీయం విశేషజ్ఞైః । సర్వత్రాపమపాధిత్వాత్స
ఙ్కోచస్య లోకే ద్రామిడేతరేషు తృతీయావివాహోఽమహాప్రవాహో
వరీవృతతీతిచేత్ కింతేన, నహి తావతా శాస్త్రప్రామాణ్యం గతమ్, అ
శాస్త్రీయానుష్ఠానే అనుష్ఠాతైవ హతస్స్యాత్ । శాస్త్రవజ్జాతిధర్మశ్చ
ప్రమాణమితిచేన్న, శాస్త్రావిరుద్ధస్యైవ తస్య ప్రామాణ్యాత్ । తథాగౌ
తమః ॥ వా ॥ దేశజాతికులధర్మా ఆమ్నాయైరవిరుద్ధాః ప్రమాణమ్ ॥ * ॥
ఇతి, అన్యథాఽతిప్రసఙ్గాత్ । తథాపి జాత్యాచారే నిర్బన్ధః నతావతా శా
స్త్రస్యవాన్యస్యవా హానిః, అపితు శాస్త్రాతివర్తినఏవ । నహ్యన్యకృతమ
న్యోఽనుభుఙ్క్తే, "యతస్స్వకృతభుక్పుమాన్" ఇతిస్మృతేః ॥ శ్లో ॥ వేద
శాస్త్రం మృషాయేషాం తేషాం యుక్తం తదత్యయః । తన్నస్సత్యంహి త
న్నిష్ఠావరిష్ఠావైదికావయమ్ ॥ * ॥ నహి శాస్త్రోల్లఙ్ఘనం సాధీయః "॥శ్లో॥
యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః । నచసిద్ధిమవాప్నోతి నసు
ఖం నపరాంగతిమ్ ॥" ఇతిగీతత్వాత్ । అతశ్శాస్త్రావిరుద్ధఏవ దేశాద్యా
చారః ప్రమాణమ్ । అతఏవ శాస్త్రవిహితస్యైవ దేశాద్యాచారస్య అవి
చాల్యత్వమాహ దేవలః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్ దేశే పురేగ్రామే త్రైవిద్యే న
గరేపివా । యోయత్రవిహితోధర్మస్తం ధర్మం నవిచాలయేత్ ॥ * ॥ స్మృ
తిద్వైధే తత్తద్దేశాచారానుసారేణ ధర్మః కల్ప్యఇత్యర్థః । కించ, "॥శ్లో॥
నమాంసభక్షణేదోషో నమద్యేనచమైథునే । ప్రవృత్తిరేషాభూతానాం ని
వృత్తిస్తు మహాఫలా ॥" ఇత్యాద్యుక్తమాంసభక్షణాదిషు ఇచ్ఛాయాం

వివాహయజ్ఞ సురాగ్రహైరేవ వ్యవస్థాపనమేవ శిష్టాచారః నతు స్వేచ్ఛాచారః । “ గర్భాష్టమేఽష్టమేవాబ్దే ” “ ఏకాగ్నేస్త్రివిధంసమారోపణమాత్మన్యరణ్యోర్వా సమిత్సుపఞ్చసప్తత్రయోపివా ” ఇత్యాదికవైకల్పికధర్మేష్వాత్మనస్తుష్టిశ్శిష్టాచారోవాప్రమాణమ్ । “ ఉత్తరాంశః ప్రభాతే తు ” “ పూర్వమేవదినంగ్రాహ్యం యావన్నోదయతేరవిః ” “ దేవాన్పితౄన్సమభ్యర్చ్య ఖాదన్మాంసంనదోషభాక్ ” “ గృహేపినివసన్విప్రో మునిర్మాంసవివర్జనాత్ ” ఇత్యాదిషు దేశాచారోవక్తుంయుక్తమ్ । యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహశస్త్రాస్త్రభృత్త్వయుద్ధప్రజాపాలనకృషిగోరక్షవాణిజ్యవిప్రశుశ్రూషాశిల్పజీవనాదికోహిజాతిధర్మః ప్రసిద్ధః । ఏతద్విషయమేవ “ ॥ శ్లో ॥ సహజంకర్మకౌన్తేయ సదోషమపి నత్యజేత్ । ” ఇతిగీతమ్ । ఏవంహి ధర్మశాస్త్రప్రవీణా విజ్ఞానేశ్వరాదయో వ్యవస్థాపయామాసుః “ యథర్షిశ్శిఖాం నిదధాతి యథైవైషాం కులధర్మస్స్యాద్దక్షిణతః కుముజావసిష్ఠానాముభయతశ్శిఖాకాశ్యపానాం ముణ్డా భృగవః పఞ్చచూడాఆంగీరసాశ్శిఖావాజిమేకేమఙ్గళార్థంశిఖినోఽన్యేయథాకులధర్మంచ ” ఇత్యాపస్తమ్బలౌగాక్షిప్రముఖమునిముఖముఖరితధర్మేషు కులాచారఇతివక్తుముచితమ్ । కుముజా - శిఖా , వాజిః - కేశపఙ్క్తిః । అతశ్శాస్త్రనిషిద్ధోఽర్థో దేశజాతికులాచారోనభవతి, శాస్త్రవిప్రతిషేధేతు యస్సద్భిరనుష్ఠితస్సఏవలోకాచారశ్శిష్టాచారశ్చేతి తత్వస్థితిః । కించ “ ॥ శ్లో ॥ ఉద్వాహ్యతే దాక్షిణాత్యైర్మాతులస్య సుతాద్విజైః । మధ్యదేశేస్త్రియరతాశ్శిల్పినశ్చగవాశినః ॥ మత్స్యాదాశ్చనరాస్సర్వే వ్యభిచారరతాస్స్త్రియః । ఉత్తరే మద్యపానార్యస్స్పృశ్యాస్సర్వాణాం రజస్వలాః ॥ అప్రజాతాం ప్రగృహ్ణాతి భ్రాతృభార్యామభర్తృకామ్ । విరుద్ధాస్తుప్రదృశ్యన్తే దాక్షిణాత్యేషు భూయశః ॥ ” ఇతి సాయణీయఏవ వివాహప్రకరణే తత్తద్దేశాచారపరిగణనాయాం సహ పతితత్వేన మాతులసుతావివాహస్యానాచారత్వం సువ్యక్తమ్, అన్యథా తత్సహపఠితత్వాన్మద్యపానవ్యభిచారాదీనామప్యాచారత్వప్రసఙ్గాత్ । తత్తద్దేశే సఆచారఇతిచేన్న, తస్యతస్య వినివర్త్యత్వస్మరణాత్ । తథాతత్రైవ ॥ శ్లో ॥ మాతులస్యసుతోద్వాహోమాతృబన్ధుత్వదూషణమ్ । ¶ కులేకన్యాప్రదానంచ దేశేష్వన్యేషు దృశ్యతే ॥ ఏవం విరుద్ధానా

¶ కులేఽకన్యాప్రదానంచేతి పాఠాన్తరమ్.

చారాన్ప్రయత్నేన నివర్తయేత్ । దేశజాత్యాదిధర్మస్య ప్రమాణే నవిరోధినః ॥ * ॥ ఇతి । “ శాస్త్రేణాతో నృపస్సర్వం శాస్త్రదృష్ట్యా ప్రవర్తయేత్ ” ఇత్యత్రానాదరేషష్ఠీ । ప్రమాణవిరుద్ధాన్ దేశజాత్యాదిధర్మాననాదృత్యేత్యర్థః । అత్రధర్మశబ్దో గర్హావిరహమాత్రనిబన్ధనః , అన్యథా “ ఏవంవిరుద్ధానాచారాన్ప్రమాణేనవిరోధినః ” ఇతిదుర్వచత్వాత్ । అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ ఏతేన దేశకులధర్మా వ్యాఖ్యాతాః ॥ * ॥ ఇతి । ఇదంచవ్యాఖ్యాతం హరదత్తేన ॥ వా ॥ “ జ్యేష్ఠోదాయాదఇత్యేకే ” ఇత్యాదికం శాస్త్రవిప్రతిషేధాదప్రమాణమిత్యుక్తమ్ , ఏతేన శాస్త్రవిరుద్ధస్యాప్రమాణత్వవ్యాఖ్యానేన శాస్త్రవిప్రతిషిద్ధా మాతులసుతా పరిణయాదరోఽప్రమాణమితి ॥ * ॥ ఇతి । అతస్తృతీయోద్వాహస్త్యాజ్యఏవ , “ అధర్మాణాంతు సతతమాచారః పతనహేతుః ” ఇతిస్మృతేః । ఏవమాపఞ్చమాదాసప్తమాచ్చ వివాహోనకార్యః , తస్యచ పతనహేతుత్వాత్ “ గురుతల్పసవిజ్ఞేయః ” ఇత్యాదిస్మృతేః । ఏతత్సర్వమాగ్రహావగ్రహగృహీతేభ్యోనరోచతే , అథాపి నిర్మత్సరః ప్రమాణపరతన్త్రః కశ్చిద్విపశ్చిదస్తీతి వ్యవస్యామస్మ । కించ “ స్త్రీసన్తతిస్తథాపుంసామ్ ” “ ఆపఞ్చమాత్సప్తమాచ్చ ” “ పఞ్చమాత్సప్తమాద్ధీనామ్ ” “ పఞ్చమేసప్తమేచైవ ” ఇత్యాదీని పఞ్చమాత్సప్తమాదర్వాగ్వివాహే పాతిత్యపరాణి వచనాని యఃఖలూదాజహార సఏవహిమాతులసుతావివాహమాతిష్ఠేత , ఏవం పూర్వాపరవిరుద్ధమనున్మత్తః కోబ్రవీతి , తద్వచనజాతం స్వేనైవోదాహృతమ్ , నూనం తేనవిస్మృతమ్ , మాతులసుతావివాహనిషేధస్య గాన్ధర్వవివాహవిషయత్వకల్పనే మాతులసుతయాసహ పఠితసగోత్రాసపిణ్డావివాహనిషేధస్యాపి తద్విషయత్వకల్పనప్రసక్త్యా తత్కల్పనస్య నిరస్తత్వాత్ । కించ , “ వివాహయేన్మనుః ప్రాహ పారాశర్యోఙ్గిరాయమః ” ఇతివచనమసఙ్గతమేవవిచారాసహత్వాత్ । తథాహి — “ అసపిణ్డాతు యామాతుః ” “ ఏతాస్తిస్రస్తుభార్యార్థే ” ఇతివదన్మనుః కథంకారంతృతీయావివాహంవదేత్ , యదివదేదున్మత్తప్రలపితంస్యాత్ , “ యద్వైకించమనురవదత్తద్భేషజమ్ ” ఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధంప్రామాణ్యంభజ్యేత , తథా “ మాతుస్సపిణ్డాయత్నేనవర్జనీయాద్విజాతిభిః ” “ తృతీయాం మాతృతః కన్యాం తృతీయాంపితృతస్తథా ।

శులే–నచోద్వహిష్యన్తినరాః పాపవిమోహితాః ॥ ” ఇతి వదన్వ్యాసః కథంఖలుతృతీయావివాహంబ్రూయాత్, యదిబ్రూయాత్, “ స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్యః ” ఇతి శ్రుతివ్యాఖ్యాతమాప్తతమత్వం కథముజ్జీవేత్, సచ విప్రలమ్భక కోటిం నాటీకతే, కించ, మనువ్యాసాఙ్గిరోయమైస్స్వస్వస్మృతిషు నహి తృతీయావివాహఉక్తః అపితు పఞ్చమసప్తమార్వాక్తనీవివాహనిషేధపవోక్తః, సచ చన్ద్రికాకారేణచోదాహృతః, అతో “ వివాహయేన్మనుః ప్రాహ ” ఇతి వచనమసఙ్గతమేవేత్యాస్తాం తావత్, ఇదం సమస్తం మూర్ఖాస్సైన్స్వైరం కుర్వన్తు, హన్త ఆచారాది కరణార్థవేదినోపి మాతృమోనిబన్ధసమ్బన్ధమనురున్ధతే, “ ॥శ్లో॥ లోకస్తిష్ఠతుశాస్త్రార్థం నవివిఞ్చన్త్యహోబుధాః । వృథాకిలానుధావన్తి లోకం ధర్మస్తతోహతః ॥ ” కించ “ తృస్తాంజుహూం మాతులస్యైవ యోషాభాగస్తే మాతృష్వసేయీవపామివ ” ఇత్యర్థవాదశ్రుతిదర్శనాత్తృతీయావివాహే కర్తవ్యేమతే “ నాపుత్రస్యహిలోకోఽస్తి ” ఇతి, “ తత్సర్వే పశవోవిదుః ” “ తస్మాత్పుత్రోమాతరం స్వసారంచాధిరోహతి ” ఇత్యపి శ్రవణాత్స్వప్రాద్యధిరోహశ్చప్రసజ్యేత, “ సూర్యగ్రహే కురుక్షేత్రే మేషకృష్ణాజినాదికమ్ । ” “ చణ్డాలాత్ప్రతిగృహ్యాపి యజేతావశ్యకైర్మఖైః । ” ఇత్యాద్యధివా నిత్యస్యావశ్యకర్తవ్యత్వే తాత్పర్యపర్యవసానాద్భ్రూణాపకరణప్రజాతత్త్వవ్యచ్ఛేదవర్ణాశ్రమధర్మానుష్ఠానార్థవివాహస్యావశ్యకర్తవ్యత్వే తాత్పర్యగ్రహణమేవ యుక్తమితి సర్వస్మృతీనామవిరోధః “ యేతత్రబ్రాహ్మణాస్సమ్మర్శినః । యుక్తాఆయుక్తాః । అలూక్షాధర్మకామాస్స్యుః । యథాతేతత్రవర్తేరన్ । తథాతత్రవర్తేథాః ” ఇతిశ్రుతేః, సమ్మర్శియుక్తాలూక్షధర్మకామవర్తనానువర్తనమేవానువర్తనం నలోకవిలోకనమ్ । తస్మాన్మాతృతః పఞ్చమాత్పితృతస్సప్తమాదూర్ధ్వమేవ వివాహఇతి ప్రామాణికానాం ధర్మశాస్త్రఘణ్టాపథః.

నిర్మత్సరాః పాతకభీరవోయే పశ్యన్తు పాణిగ్రహనిర్ణయన్తై ।
బహ్వీః స్మృతీర్వీక్ష్యవిమృశ్యసారం సమగ్రహీద్వైదికసార్వభౌమః ॥

ఇతి వివాహ్యకన్యానిర్ణయస్సమాప్తః.

ఇహ తావత్ స్థాలీపాకో నిర్ణీయతే । ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ ఏవముత ఊర్ధ్వం దక్షిణావర్జముపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః పూర్ణపాత్రస్తు దక్షిణేత్యేకే ॥ * ॥ ఇతి । ఏవమ్ - పత్న్యవహన్తి శ్రపయిత్వేత్యాది సూత్రోక్తప్రకారేణేత్యర్థః, అత ఊర్ధ్వమ్ - ఆగ్నేయస్థాలీపాకాత్పరమ్ । ఏవం చ దత్తా వివాహశేషమధ్యే పర్వసమ్భవేఽపి తత్ర స్థాలీపాకః కార్య ఇత్యుక్తం భవతి, యద్యాగ్నేయస్థాలీపాకః కృతస్స్యాత్ । యథాఽఽహుః ॥ శ్లో ॥ వివాహశేషమధ్యే తు పర్వణ్యుత్పతితే సతి । తస్మిన్నపి చ కర్తవ్యం స్థాలీపాకం యథావిధి ॥ తత్ర యద్యప్యమావాస్యా వివాహాత్స్యాదనన్తరమ్ । యది వా పౌర్ణమాసీ స్యాత్ స్థాలీపాకక్రియా మతా ॥ * ॥ ఇతి । అత్రామావాస్యాయామపి స్థాలీపాకస్మరణమాగామిపౌర్ణమాస్యా మాధ్యాధిమాసదోషదుష్టత్వే ద్రష్టవ్యమ్ । తథా గౌతమః ॥ వా ॥ పౌర్ణమాస్యోపక్రమా దర్శపూర్ణమాసౌ దర్శశ్చేత్పూర్వముపపద్యేత పౌర్ణమాసీ నేష్టా స్యాత్తదాఽ ర్వాదకుర్వన్ పౌర్ణమాసీమాకాఙ్క్షేదిత్యేకే ॥ * ॥ ఇతి । చతుర్థీహోమానన్తరం యది దర్శః పూర్వమాగచ్ఛేత్తదా దర్శకాలాత్పూర్వమేవ పౌర్ణమాసీ స్థాలీపాకం కృత్వా తతస్స్వకాలే దర్శస్థాలీపాకం కుర్యాదితి తద్వ్యాఖ్యానే వ్యాఖ్యాతమ్ । ఏవమేవ స్మృత్యన్తరే చోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ పాకయజ్ఞస్య చారమ్భను న్వారమ్భణమేవ చ । పౌర్ణమాస్యాం యజేత్పూర్వం దర్శే తు న కథంచన ॥ మాధ్యాధిమాసదోషే తు పౌర్ణమాస్యాం యజేత్కథమ్ । దర్శేఽపి వా యజేత్పూర్వం పౌర్ణమాసీమమామపి ॥ అతికాలాన్తరారమ్భే యజమానశ్చ పాపకృత్ । ఆయుశ్శ్రియం యశో హన్యాత్తస్మాత్తం నాత్యతిక్రమేత్ ॥ * ॥ యావద్దర్శం తావత్పౌర్ణమాసస్థాలీపాకస్య కాలః అతో దర్శాత్పూర్వమేవ పౌర్ణమాసీం యజేత్ । ఏవమిష్ట్వా తతస్స్వకాలే, అమామపి - దర్శమపి, యజేత్, న తు ప్రతిపది పౌర్ణమాసీమమామపి సహ యజేదిత్యర్థః । అన్యథా దర్శకాలప్రాప్తౌ న పునరతిపన్నపౌర్ణమాసానుష్ఠానమ్, అధికాలాన్తరానురోధేన పూర్వాధికారనివృత్తేః । తదుక్తం స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ వా ॥ అకాలాత్కాలత్వే నాగామి పర్వకాలాత్ప్రాగేవాతిపన్నపర్వానుష్ఠానం కార్యమ్, న తత్ప్రాప్తౌ తు వ్యతీతానుష్ఠానమ్, "తావద్దర్శం పౌర్ణమాసం యావదన్యో న పర్వకాలః" ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ ఇతి । కించ, ఆగామి

పర్వణోమష్టత్వే "॥ శ్లో ॥ రాకాచేచ్ఛేషహోమాత్ప్రాగపాస్యారమ్భో౽
త్రపర్వణి । వైశ్వదేవమాసికయోస్సంవేశనజపాత్పరమ్ ॥" ఇత్యా
దిభిఃప్రాక్ఛేషహోమాత్పర్వభేదానాదరేణ స్థాలీపాకస్యావశ్యకర్త
వ్యత్వావగతేః, అనేనైవాభిప్రాయేణాపస్తమ్బేన "ఏవమతఊర్ధ్వమ్"
ఇత్యనుశాసనాచ్చాకరణే ప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ దర్శేపితత్పూర్వమే
వ పౌర్ణమాసస్థాలీపాకంకృత్వా దర్శంకుర్యాదితిసిద్ధమ్ । వివాహానన్త
రపర్వణి గ్రహణాదిదోషసమ్భవే ॥ శ్లో ॥ ఉపరాగో౽ధిమాసోవా యది
ప్రథమపర్వణి । నాహరేత్ప్రథమామిష్టిం మౌఢ్యేచ గురుశుక్రయోః ॥ * ॥
ఇతి నిషేధాత్ప్రథమస్థాలీపాకోనకార్యః । ఏవం వివాహానన్తరమాషా
ఢాది పితృమాససమ్భవేచ నకార్యమ్, "॥ శ్లో ॥ స్థాలీపాకక్రియాంకు
ర్యాద్వివాహముత్తరాయణే । పితృమాసచతుష్కే-తు యదికుర్యాద్విన
శ్యతి ॥" ఇతిప్రత్యవాయస్మృతేః । నను స్థాలీపాకాకరణే పునరౌపాసనా
గ్నేః ప్రాబల్యం నాస్తీతిచేన్న, "ఔపాసనం హోమో వైశ్వదేవమ
ష్టకాపార్వణశ్రాద్ధం సర్పబలిరీశానబలిః" ఇతిసప్తపాకయజ్ఞానాం పృ
థక్ప్రకరణత్వేనాన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్ । నను "॥ శ్లో ॥ ఆషాఢేప్య
ధికేమాసి సజాతేప్రతిగ్రహణేపివా । అన్వారమ్భం ప్రకుర్వీత సమానన్తర
పర్వణి ॥" ఇతివచనాదన్వారమ్భఃకార్యఇతిచేన్మైవమ్, "నాహరేత్ప్ర
థమామిష్టిమ్" ఇతివచనవిరోధాపత్తేః, ఆగామిపర్వణిమలాధిమాసబా
ధాద్యసమ్భవే తత్పూర్వమేవ వివాహానన్తరం పర్వసమ[illegible]స్మిన్ప
ర్వణి పౌర్ణమాసీమమాపీత్యుక్తక్రమేణాన్వారమ్భంకుర్వీతేత్యుక్తత్వా
చ్చ । అన్యథామలాధికమాసాదౌ ప్రథమస్థాలీపాక నిషేధవచన నిషయో
వ్యర్థస్యాన్యత్ । తథా కాలనిర్ణయాదౌ ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మచ హవ్యంచ క
వ్యం పర్వోత్సవంతథా । ఉత్తరే నియతంకుర్యాన్మలమాసే వివర్జయే
త్ ॥ * ॥ పర్వ-ప్రాథమికేష్టిఃప్రథమస్థాలీపాకశ్చ, నతుద్వితీయః, త
స్యదోషాభావాత్, "ప్రారబ్ధేతుద్వితీయాదౌ ప్రోక్తదోషానవిద్యతే"
ఇతిస్మరణాత్ । స్మృతిసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ఆరమ్భం దర్శపూర్ణేష్ట్యో
రగ్నిహోత్రస్యచాదిమమ్ । ప్రతిష్ఠాపఞ్చకర్మాద్యం మలమాసే వివర్జ
యేత్ ॥ * ॥ నను "॥ శ్లో ॥ అధిమాసేతుశుక్రస్య గురోరస్తమయేపిచ ।

నిత్యం నైమిత్తికం కుర్యాత్కామ్యం కర్మ వివర్జయేత్ ॥ ” ఇతి నిత్యస్య కర్తవ్యత్వవచనాత్, “ నిత్యాని హాపయన్యేన తేజస్వీ జాయత ఇతి విజ్ఞాయతే ” ఇతి తదకరణే ప్రత్యవాయస్మృతేశ్చ నిత్యత్వాత్ స్థాలీపాకః కార్య ఇతి చేన్న, నిత్యకర్మ కార్యత్వపరవచనానాం ప్రారబ్ధకర్మవిషయత్వాత్, మాసదోషేతు “ ప్రారమ్భం దర్శపౌర్ణేష్ట్యోః ” ఇత్యాదివచనైస్తేషాం ప్రారమ్భనిషేధాత్, “ ఉత్తరే నియతం కుర్యాత్పూర్వే త్వేతన్నిష్ఫలం భవేత్ ” ఇతి తత్కరణేపి నైష్ఫల్యస్మరణాచ్చ । అత్రపర్వపక్షయోః నియమమాహాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ పర్వసు చోభయోరుపవాస ఔపవస్తమేవ కాలాన్తరే భోజనం తృప్తిశ్చాన్నస్య యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని భుఞ్జీయాతామధశ్చ శయీయాతాం మైథునవర్జనం చ శ్వోభూతే స్థాలీపాక స్తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాతో నిత్యం లోక ఉపదిశన్తి ॥ * ॥ ఇతి । నన్వేతస్మిన్నితి పాణిగ్రహణ మహః పరామృశ్యతే, తత్ర ప్రత్యబ్దం ప్రియభోజనాదికం విధీయత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్, అతః కథమిదం పర్వవిషయమితి చేన్న, తథా క్వచిదపి లోకే సమాచారాభావాత్ । నహి కశ్చిదపి పాణిగ్రహణమహః స్మరన్ ప్రియభోజనాదికం ప్రత్యబ్దం కరోతి శ్వః స్థాలీపాకం చాచరతి । నన్వస్య పర్వవిషయత్వే పర్వస్వితి బహువచనాన్తస్య ఏతస్మిన్నిత్యేకవచనాన్తతయా ప్రత్యవమర్శోఽనుపపన్నః, మైవమ్, వక్ష్యమాణధర్మాణాం ప్రతిపర్వ ప్రాప్త్యర్థత్వాదేకవచనాన్తస్య । కించ పాణిగ్రహణమహరితి విశేషణమేవానుపపన్నమ్, తదన్తరేణాపి విశేషార్థస్య గమ్యమానత్వాత్ । యథాఽఽహుః ॥ శ్లో ॥ గమ్యమానస్య చార్థస్య నైవ యుక్తం విశేషణమ్ । శబ్దాన్తరైర్విభక్త్యా వా ధూమోయం జ్వలతీతివత్ ॥ * ॥ తస్మాదేతస్మిన్నితి ప్రకృతపర్వప్రతీతేస్తద్విషయమేవేదమితి యుక్తమ్ । కించాత్ర పక్షే ఉపోషితాభ్యామితి విహితమేవౌపవస్తమత్రానూద్యతే, కాలాన్తరే భోజనమివౌపవస్తం నతు తద్దివసోపవాస ఇత్యర్థవిశేషం బాధితుం తత్ర నియమ్యతే “ తృప్తిశ్చాన్నస్య ” ఇత్యాదినా । నను పర్వపరత్వే తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాత ఇతి స్వస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యానమనుపపన్నమితి చేన్న, స్వాధ్యాయవిధివత్స్వపరనిర్వాహకత్వేన స్వస్యాప్యజ్ఞాతార్థజ్ఞాపనావిరోధాత్ । యద్వా “ అత ఊర్ధ్వమ్ ” ఇతి పర్వస్వతిదిష్టా

గ్నేయస్థాలీపాకధర్మ ఏవ పార్వణశబ్దేనోచ్యతే, తస్య నిత్యత్వోపదేశార్థమ్, అతః "ప్రతిపర్వపత్న్యవహన్తి" ఇత్యాద్యుక్తక్రమేణైవోపచారః కార్యః । చన్ద్రికాయాంచ ॥ వా ॥ ఔపవస్త్రప్రియభోజనంకార్యం తథాఽఽపస్తమ్బః "యస్మైచనయోః ప్రియంస్యాత్తదేతస్మిన్నహని భుఞ్జీయాతామ్" ఇతి ॥ * ॥ ఇతి । ఇదం పర్వవిషయత్వేనైవోదాహృతమ్, అత్ర నియమాన్తరంచ గృహ్యపరిశిష్టోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ శాకం మాంసం మసూరంచ లవణం కోరదూషకాన్ । మాషం మధుపరాన్నంచ త్యజేదుపవసన్ స్త్రియమ్ ॥ * ॥ కించత్వత్పక్షే "నిత్యం లోకఉపదిశన్తి" ఇతిసూత్రమత్యన్తానుపపన్నమ్, "ప్రతిసంవత్సరం వివాహాత్పరేద్యుః స్థాలీపాకః కార్యః" ఇతి శిష్టానుపదేశాత్క్వచిదప్యాచారాభావాచ్చ । పర్వవిషయత్వేతు సుసఙ్గతమేవేదమ్, లోకే వేదార్థప్రదర్శకే ధర్మశాస్త్రే గౌతమాదిభిః "అష్టకాపార్వణం నిత్యం స్థాలీపాకం సమాచరేత్ §" ఇతి పాకయజ్ఞేషు నిత్యత్వేనోపదేశాత్ । అతఏవహి ప్రారబ్ధస్యాస్య మాఘ్యాదావపి కర్తవ్యత్వాస్మరణమ్ । తథా విష్ణుయామళే ॥ శ్లో ॥ సురావస్త్రంగతే శుక్రే బాల్యే వా వార్ధకేఽపి వా । నదోషాయ భవేత్కర్మ నిత్యత్వాన్నతు దుష్యతే ॥ * ॥ ఇతి । నిత్యగ్రహణాత్కామ్యనిషేధః, "పక్షే వా యదివా మాసే" ఇత్యకరణే ప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ నిత్యః । అతః ప్రియభోజనాధశ్శయన మైథునవర్జనాది విధానం పర్వవిషయత్వేనైవ సుసఙ్గతమిత్యలమ్ । అన్య కాలమాహ వృద్ధశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ పర్వణో యశ్చతుర్థాంశ ఆద్యాః ప్రతిపదస్త్రయః । యాగకాలస్స విజ్ఞేయః ప్రాతరుక్తో మనీషిభిః ॥ లలాటసమ్మితే భానౌ ప్రథమః ప్రహరః స్మృతః । స ఏవాధ్యర్ధసంయుక్తః ప్రాతరిత్యభిధీయతే ॥ * ॥ సన్ధిభేదేన పర్వచతుర్థాంశస్యాపి యాగకాలత్వమాహ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ ఆవర్తనే యదా సన్ధిః పర్వప్రతిపదోర్భవేత్ । తదహర్యాగ ఇష్యేత పరతశ్చేత్పరేఽహని ॥ * ॥ పరతశ్చేత్ - ఆవర్తనాత్పరం సన్ధిశ్చేదిత్యర్థః, " ॥ శ్లో ॥ రవిరావర్తతే యస్మింస్తదావర్తనమిష్యతే । ఆవర్తనాత్పరం సన్ధౌ యాగంకుర్యాత్పరేఽహని ॥". ఇతి రవేరావర్తనం ద్వేధావిభక్తస్య దినస్యార్ధం నతు పఞ్చధావిభక్తస్య తృతీయో మధ్యా

§ న్నిత్యం స్థాలీపాకం సమాచరేదితి పాఠాన్తరమ్.

హ్నభాగః, నహి షోడశఘటికాకాలే తదధికే వారవిరావర్తతే, “ ॥ శ్లో ॥ పర్వప్రతిపదోస్సన్ధిరర్వాగావర్తనాద్యది । తస్మిన్నహనియష్టవ్యం పూర్వేద్యుస్స్యాదుపక్రమః ॥ ఆవర్తనాత్పరం సన్ధిర్యదితస్మిన్నుపక్రమః । పరేద్యురిష్టిరిత్యేవపర్వద్వయవినిర్ణయః ॥ ” లోకాక్షిశ్చ ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణే వాథమధ్యాహ్నే యదిపర్వసమాప్యతే । ఉపోష్యతత్రపూర్వేద్యుస్తదహర్యాగఇష్యతే ॥ * ॥ తదహః - సన్ధిదినమ్, కాలాధ్వనోరితి ద్వితీయా, తస్మిన్నహనీత్యర్థః । నను “ ॥ శ్లో ॥ నయష్టవ్యశ్చతుర్థాంశే యాగఃప్రతిపదఃక్వచిత్ । రక్షాంసి తద్విలుమ్పన్తి శ్రుతిరేషాసనాతనీ ॥ ” ఇతి కాత్యాయనవచనాత్కథం ప్రతిపచ్చతుర్థాంశే యాగఃకర్తవ్యఇతిచేన్నైవమ్ , మధ్యందినే తదర్వాగ్వాసన్ధౌ తత్రైవయాగే కర్తవ్యే ఆలస్యాదినా తత్రాకృత్వా పరదినే ప్రతిపచ్చతుర్థాంశే యదాస్థాలీపాకం కరోతి తద్విషయత్వాత్తస్య, ఆవర్తనాదూర్ధ్వం పర్వసన్ధౌశ్వఃపర్వచతుర్థాంశే యాగస్మరణాచ్చ । తథా వృద్ధశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ సన్ధిర్యద్యపరాహ్ణేస్యాద్యాగం ప్రాతఃపరేఽహని । కుర్వాణఃప్రతిపద్భాగే చతుర్థేపి నదుష్యతి ॥ * ॥ ఇతి । యత్విదం గార్గ్యవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ ప్రతిపద్యప్రవిష్టాయాం యదిచేష్టిస్సమాప్యతే । పునఃప్రణీయకృత్స్నేష్టిఃకర్తవ్యాయాగవిత్తమైః ॥ * ॥ ఇతి తదిదమిష్టివిషయమ్ , నస్థాలీపాకవిషయమ్, “ పునఃప్రణీయకృత్స్నేష్టిః ” ఇతిజ్ఞాపనాత్ । ముఖ్యకాలాతిపత్తౌ గౌణకాలమాహ గోభిలః ॥ వా ॥ అథ యదిగృహ్యేగ్నౌ సాయంప్రాతర్హోమయోర్దర్శపూర్ణమాసయోర్వా హవ్యం హోతారంవా నాధిగచ్ఛేత్కథం కుర్యాదాసాయమాహుతేః ప్రాతరాహుతిర్నాత్యేత్యాప్రాతరాహుతేస్సాయమాహుతిర్నాత్యేత్యామావాస్యాయాఃపౌర్ణమాసీనాత్యేత్యాపౌర్ణమాస్యా అమవాస్యానాత్యేతి ॥ * ॥ ఇతి । గౌతమశ్చ ॥ వా ॥ సర్వోపరపక్షఃపౌర్ణమాసస్య పూర్వపక్షోదర్శస్య ॥ * ॥ ఇతి । కాలఇతి శేషః । కాత్యాయనశ్చ ॥ వా ॥ పౌర్ణమాస్యత్యయే హవ్యం హోతా వా యదహర్భవేత్ । తదహర్జుహుయాదేవమమావాస్యాత్యయేపిచ ॥ * ॥ ఏవమేషు వచనేషు కృత్స్నస్య పక్షస్యకాలత్వోక్తేఃక్వచిద్దినేకర్తవ్యం నతుప్రతిపది , సంహత్యతస్యాఃపక్షాన్తరాదిత్వేనాతీతయాగస్యకాలత్వాదధికారాన్తరానురోధేన పూర్వాధికారిణి

వృత్తేః । తథా వామనః ॥ శ్లో ॥ ఉక్తకాలవ్యతిక్రాన్తౌ దివసే యత్రకుత్రచిత్ । ఆగామి పర్వణః పూర్వం స్థాలీపాకం సమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర పౌర్ణమాస్యాం విశేషః — పూర్ణిమాప్రతిపత్సన్ధిస్సఙ్గవావర్తనయోర్మధ్యే స్యాత్సద్యస్కాలవిధిస్స్యాత్, అన్వాధానాది తత్రైవ స్యాన్న పూర్వేద్యుః, తథాఽఽపస్తమ్బః ॥ వా ॥ పౌర్ణమాస్యాం త్వన్వాధాన పరిస్తరణోపవాసాస్సద్యో వా సద్యస్కాలాయాం సర్వం క్రియతే ॥ * ॥ ఇతి । కాత్యాయనశ్చ ॥ శ్లో ॥ సన్ధిశ్చేత్సఙ్గవాదూర్ధ్వమర్వాగావర్తనాద్రవేః । సా పౌర్ణమాసీ విజ్ఞేయా సద్యస్కాలవిధౌ భవేత్ ॥ * ॥ తథాఽమావాస్యాయాం చ విశేషః । అత్ర వృద్ధశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ద్వితీయాత్రిముహూర్తా చేత్ప్రతిపద్యపరాహ్ణికీ । అన్వాధానం చతుర్దశ్యాం పరతస్సోమదర్శనాత్ ॥ * ॥ అపరాహ్ణికీ - కృత్స్నచతుర్థకాలవ్యాపినీత్యర్థః । తదా పూర్వేద్యురన్వాధానమిష్టిస్తు చతుర్దశ్యపరదినే నతు సన్ధిదినే ప్రతిపది. చన్ద్రదర్శనసద్భావాత్, " ॥ శ్లో ॥ ఆవర్తనాత్పరం సన్ధిర్యది తస్మిన్నుపక్రమః । పరేద్యురిష్టిరిత్యేష పర్వద్వయవినిర్ణయః ॥ " ఇత్యుక్తనియమోఽత్ర నాస్తీత్యర్థః । వృద్ధవసిష్ఠశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఇష్ట్వా నిరుప్తే హవిషి పురస్తాదుదితే విధోః । జుహోతి చాహుతీస్తస్మిన్పశ్చాత్కపిహి తద్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర సన్ధిపరిజ్ఞానోపాయమాహ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ పరేఽహ్ని ఘటికాన్యూనాస్తథైవాభ్యధికాశ్చ యాః । తదర్ధక్షిప్త్వా పూర్వస్మిన్ హ్రాసవృద్ధీ ప్రకల్పయేత్ ॥ * ॥ లోకాక్షిశ్చ ॥ వా ॥ తిథేః పరస్యా ఘటికాయాశ్చ న్యూనాస్తథైవాభ్యధికాశ్చ యాస్తాసామర్ధం విభజ్యాథ తథా ప్రయోజ్య హ్రాసే చ వృద్ధౌ ప్రథమే స్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । ప్రథమే - ప్రతిపది, యో హ్రాసః సః క్షయః, వృద్ధిశ్చ, తద్వయం ద్వేధా విభజ్య అర్ధం పర్వణి సంయోజ్య సన్ధిర్నిశ్చేతవ్య ఇత్యర్థః.

శ్రుతిస్మృతీ యస్య దృశౌ ప్రసిద్ధే యత్స్వం త్రయీలక్షణమద్వితీయః ।
సద్వృత్తభవ్యాభరణస్సమిద్ధే సుధీరయం వైదిక సార్వభౌమః ॥

ఇతి స్థాలీపాకనిర్ణయస్సమాప్తః.

ఇహతావజ్ఞాత్యాది దుష్టభక్షణనిబన్ధనం ప్రాయశ్చిత్తం నిర్ణీయతే — అత్రవ్యాసః ॥ శ్లో ॥ సంసర్గదుష్టం యచ్చాన్నం క్రియాదుష్టంచ కామతః । భుక్త్వాస్వభావదుష్టంచ తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ కేశకీటావపన్నంచ నీలీలాక్షోపవాసితమ్ । స్నాయ్వస్థిచర్మసంస్పృష్టం భుక్త్వాతూపవసేదహః ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ వా ॥ కేశకీటావపన్నరుధిరమాంసాన్యతరాస్పృశ్యస్పృష్టభూరిణఘ్నావేక్షితావలీఢశ్వసూకరగవాఘ్రాతశుక్తపర్యుషితవృథాపక్వదేవాన్నహవిషాం భోజనే ఉపవాసః పఞ్చగవ్యాశనంచ ॥ * ॥ ఇతి । ఏతదుభయమకామవిషయమ్, కామతస్తు “ ॥ శ్లో ॥ మృద్వారికుసుమాదీంశ్చ ఫలకందేక్షుమూలకాన్ । విణ్మూత్రదూషితాన్ప్రాశ్య కృచ్ఛ్రపాదం సమాచరేత్ ॥ సన్నికృష్టేఽర్ధమేవస్యాత్కృచ్ఛ్రస్యాశువిశోధనమ్ ॥” ఇతివిష్ణూక్తం వేదితవ్యమ్ । దేవాన్నమ్ - అనివేదితమ్ । తథావిష్వక్సేనః ॥ శ్లో ॥ ప్రాక్సాధితంతు యాగార్థం దేవతానాం ప్రయత్నతః । తత్సన్తర్పణపర్యన్తం తావద్దేవాన్నముచ్యతే ॥ * ॥ అతోఽనివేదితం భోజ్యమేవ । అల్పసంసర్గేపాదః మహత్సంసర్గేఽర్ధమితివ్యవస్థా । శఙ్ఖః ॥ వా ॥ అమేధ్యపతితచణ్డాలపుల్కసరజస్వలాప్రసూతికుణికుష్ఠికునఖిస్పృష్టానిభుక్త్వా కృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి । కుణిః - హస్తవికలః । ఏతదాకామకారవిషయమ్, అకామతోఽర్ధమ్ । అశక్తివిషయేవిష్ణుః ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వాస్పృశ్యైస్తథాశౌచి కేశకీటాదిదూషితమ్ । కుశోదుమ్బరబిల్వాద్యైర్యాగపనసామ్బుజపత్రకైః । శఙ్ఖపుష్పీసువర్చాది క్వాథంపీత్వావిశుధ్యతి ॥ * ॥ శూద్రాద్యుపహతే హారీతః ॥ శ్లో ॥ నశూద్రోపహతంభోజ్యం కీటైర్వామేధ్యసేవిభిః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ భుఞ్జానేషుతువాయత్ర శూద్రఉపస్పృశేదనర్హాద్భిర్వాసమానపఙ్క్తౌభుఞ్జానేషువా యత్రానుత్థాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాచామేద్వాకుత్సయిత్వావా యత్రాన్నందద్యుస్తత్ర ప్రాయశ్చిత్తమహోరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఉచ్ఛిష్టపఙ్క్తిభోజనేక్రతుః ॥ శ్లో ॥ యస్తుభుఙ్క్తేద్విజఃపఙ్క్త్యాముచ్ఛిష్టాయాంకదాచన । అహోరాత్రోషితో భూత్వా పఞ్చగవ్యేనశుధ్యతి ॥ * ॥ షట్త్రింశన్మతేవిశేషః ॥ వా ॥ అజావికమహిషమృగాణాంమాంసభక్షణే కేశనఖరుధిరప్రాశనే బుద్ధిపూర్వే

త్రిరాత్రమజ్ఞానాదుపవాసః ॥ * ॥ ఇతి । అకామతస్సకృద్భక్షణే ప్ర
చేతాః ॥ వా ॥ నఖకేశమృల్లోష్టభక్షణే 'అహోరాత్రాభోజనాచ్ఛు
ద్ధిః ॥ * ॥ ఇతి । ముఖమాత్రప్రవేశే స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ కేశకీటనఖంప్రా
శ్య అస్థికీకటమేవవా । హేమతప్తఘృతంపీత్వా తత్క్షణాదేవశుద్ధ్యతి ॥ * ॥
సూక్ష్మతరక్రిమికీటాస్థిభక్షణే హారీతః ॥ వా ॥ కీటపిపీలికాజలూకాతదఙ్గా
స్థిభక్షణే గోమూత్రగోమయాహారస్త్రిరాత్రేణ విశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ మ
నుః ॥ శ్లో ॥ బిడాలకాకాఖూచ్ఛిష్టం జగ్ధ్వా శ్వనకులస్య చ । కేశకీటావప
న్నంచ పిబేద్బ్రాహ్మీం సువర్చలామ్ ॥ * ॥ ఇదమకామవిషయమ్ । కా
మతస్తు విష్ణుః ॥ శ్లో ॥ పక్షిశ్వాపదజగ్ధస్య రసస్యాన్నస్య భూయసః । సం
స్కారరహితస్యాపి భోజనే కృచ్ఛ్రపాదకమ్ ॥ * ॥ అకామతోభ్యాసే శా
తాతపః ॥ వా ॥ శ్వకాకాద్యవలీఢశూద్రోచ్ఛేషణభోజనే త్వతికృచ్ఛ్రమ్ ॥ * ॥
ఇతి । కామతోభ్యాసే సఏవ ॥ శ్లో ॥ శునాముచ్ఛిష్టకం భుక్త్వా మాసమే
కంవ్రతీభవేత్ । కాకోచ్ఛిష్టం గవాఘ్రాతంభుక్త్వాపక్షంవ్రతీభవేత్ ॥ * ॥
కామతోబ్రాహ్మణాద్యుచ్ఛిష్టాశనే బృహద్యమః ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణ
శ్శూద్రోచ్ఛిష్టాశనే సప్తాహం పఞ్చగవ్యప్రాశనం వైశ్యోచ్ఛిష్టాశనే
పఞ్చాహం రాజన్యోచ్ఛిష్టాశనేత్రిరాత్రం బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాశనేఽహో
రాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । కామతోభ్యాసే మనుః ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వాసహబ్రాహ్మ
ణేన ప్రాజాపత్యేన శుద్ధ్యతి । భూభుజాసహభుక్త్వాన్నం తప్తకృచ్ఛ్రే
ణశుద్ధ్యతి ॥ వైశ్యేన సహభుక్త్వాన్నమతికృచ్ఛ్రేణశుద్ధ్యతి । శూద్రేణ
సహభుక్త్వాన్నం చాన్ద్రాయణమథాచరేత్ ॥ * ॥ అకామతస్తు శఙ్ఖః ॥
॥ వా ॥ బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాశనే మహావ్యాహృతిభిరభిమన్త్ర్యాపః పిబేత్,
క్షత్రియోచ్ఛిష్టాశనే బ్రాహ్మీరసపక్వేన త్ర్యహంక్షీరేణవర్తయేత్, వైశ్యో
చ్ఛిష్టభోజనే త్రిరాత్రోపోషితోభూత్వాబ్రాహ్మీంసువర్చలాంపిబేత్,
శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే షడ్రాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । తత్రాభ్యాసే ద్విగు
ణ్యాదికల్ప్యమ్, ఏతచ్చ పిత్రాద్యుచ్ఛిష్టవ్యతిరేకేణ, తత్ర దోషాభా
వాత్, పితుర్జ్యేష్ఠస్యచ భ్రాతురుచ్ఛిష్టంభోక్తవ్యమ్, ధర్మవిప్రతిపత్త్యావ
భోజ్యమ్ " ॥ శ్లో ॥ గురోస్స్వస్య యదుచ్ఛిష్టం భోజ్యం తత్పుత్రశిష్య
యోః । భార్యాభృత్యకదాసేభ్య ఉచ్ఛిష్టం శేషయేద్బుధః ॥ " ఇత్యాది

స్మృతిభ్యః । అతో బ్రహ్మచారిభిర్గృహస్థైశ్చాచార్యోచ్ఛిష్టం భోజ్య మేవ విహితత్వాత్ । సహభోజనే బృహద్వ్యాసః ॥శ్లో॥ మాతా వా భగినీ వాథ భార్యా వాన్యాశ్చ యోషితః । నతాభిస్సహభోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయ ణం చరేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే సప్తరాత్ర మభోజనం స్త్రీణాం చైవమ్ ॥ * ॥ ఇతి । యత్త్వఙ్గిరోవచనమ్ “ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణ్యాసహ యోఽశ్నీయాదుచ్ఛిష్టం వా కదాచన । తత్ర దోషం న మ న్యన్తే సర్వ ఏవ మనీషిణః ॥ ” ఇతీదం పత్న్యా సహభోజనం వివాహవిషయ మాపద్విషయం వేతి విజ్ఞానేశ్వరేణ వ్యాఖ్యాతమ్ । అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ అన్త్యా నాం భుక్తశేషం తు భక్షయిత్వా ద్విజాతయః । చాన్ద్రం కృచ్ఛ్రం తదర్ధం చ బ్రహ్మక్షత్రవిశాం క్రమాత్ ॥ చాన్ద్రమ్ - చాన్ద్రాయణమ్ ॥ చణ్డా లపతితాదీనాముచ్ఛిష్టాన్నస్య భక్షణే । చాన్ద్రాయణం చరేద్విప్రః క్షత్ర స్సాన్తపనం చరేత్ ॥ షడ్రాత్రం చ త్రిరాత్రం చ వర్ణయోరానుపూ ర్వ్యశః ॥ * ॥ ఆపది తు పరాశరః ॥ శ్లో ॥ ఆపత్కాలే తు విప్రేణ భుక్తం శూద్రగృహే యది । మానస్తోకే నశుద్ధ్యేత ద్రుపదాం వా శతం జపేత్ ॥*॥ షట్త్రింశన్మతే ॥ శ్లో ॥ దీపోచ్ఛిష్టం తు యత్తైలం గాత్రే రథ్యాహృతం చ యత్ । అభ్యఙ్గాచ్చైవ యచ్ఛిష్టం భుక్త్వా నక్తేన శుధ్యతి ॥ * ॥ యదా హ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ పీతశేషం తు యత్తోయం భోజనే ముఖనిస్సృతమ్ । అభోజ్యం తద్ద్విజస్యాహుర్భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి త దభ్యాసవిషయమ్ , పీతశేషమితి చషకస్థవిషయమ్ , “ పీత్వావశిష్టం చష కే పునస్తన్న పిబేజ్జలమ్ ” ఇతి శాణ్డిల్యస్మృతేః । ధీపూర్వే తు స ఏవ ॥ శ్లో ॥ పీతోచ్ఛిష్టం తు పానీయం పీత్వా తు బ్రాహ్మణః క్వచిత్ । త్రిరాత్రం తు వ్ర తం కుర్యాద్వామహస్తేన వా పునః ॥ * ॥ అకామతస్త్వర్ధం కల్ప్యమ్ । ఉప హతోదపానే విష్ణుః ॥ వా ॥ మృతపఞ్చనఖాత్కూపాదత్యన్తోపహతాద్వా ఉదకం పీత్వా బ్రాహ్మణస్త్ర్యహముపవసేద్ద్వ్యహం రాజన్య ఏకాహం వైశ్య శ్శూద్రో నక్తం సర్వే చాన్తే పఞ్చగవ్యం పిబేయుః ॥ * ॥ ఇతి । అత్యన్తోప హతాత్ - మూత్రపురీషాదిభిరుపహతాదిత్యర్థః । యదా తు తత్రైవ శవ ముచ్ఛిష్టతయా భిన్నం భవతి తదా పునర్విశేషమాహ హారీతః ॥ శ్లో ॥ క్లిన్నం భిన్నం శవం తోయే తత్రస్థం యది తత్పిబేత్ । శుద్ధ్యై చాన్ద్రాయణం కుర్యా

స్త్రప్తకృచ్ఛ్రమథాపివా ॥ యదికశ్చిత్తతస్నాయాత్ప్రమాదేనద్విజో
త్తమః । జపం స్త్రిషవణస్నాయీత్వహోరాత్రేణశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ ఇదం
చాన్ద్రాయణం కామతోమనుష్యశవోపహత జలపానవిషయమ్ , అకామ
తఃపానే దేవలః ॥ శ్లో ॥ క్లిన్నం భిన్నం శవంచైవ కూపస్థం యదిదృశ్యతే ।
పయఃపిబేత్త్రిరాత్రంతు మానుషేద్విగుణం భవేత్ ॥ * ॥ ద్విగుణమ్ -
షడ్రాత్రమ్ । ఆపస్తమ్బః ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలకూపభాణ్డస్థం నరఃకామాజ్జలం
పిబేత్ । ప్రాయశ్చిత్తం కథంతత్ర వర్ణేవర్ణేవినిర్దిశేత్ ॥ చరేత్సాన్తపనం
విప్రఃప్రాజాపత్యంతు భూమిపః । తదర్ధంతు చరేద్వైశ్యః శూద్రఃపా
దం వినిర్దిశేత్ ॥ శూద్రాదీనాం జలం పీత్వా పుష్కరిణ్యాం ప్రదేఽపివా ।
జానుదఘ్నం శుచిజ్ఞేయమధస్తాదశుచిస్స్మృతమ్ ॥ తత్తోయం యఃపిబేద్వి
ప్రః కామతోఽకామతోపివా । అకామతోనక్తభోజీ అహోరాత్రంతు
కామతః ॥ * ॥ దేవలః ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలకూపభాణ్డస్థమజ్ఞానాదుదకం పిబే
త్ । ద్విజస్త్ర్యహేణ శుద్ధ్యేత శూద్రస్త్వేకేనశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ రజకాదిభా
ణ్డతోయే పరాశరః ॥ శ్లో ॥ భాణ్డస్థమన్త్యజానాంతు జలం దధిపయఃపిబె
త్ । బ్రాహ్మణఃక్షత్రియోవైశ్యశ్శూద్రశ్చైవప్రమాదతః ॥ బ్రహ్మకూర్చోప
వాసేనద్విజాతీనాంచనిష్కృతిః । శూద్రస్యచోపవాసేనతథాదానేన శక్తి
తః ॥ * ॥ కామతస్తుద్విగుణమ్, అభ్యాసేత్వాపస్తమ్బః ॥శ్లో॥ అన్త్యజైఃఖాని
తాఃకూపాస్తటాకావాప్యఏవవా । ఏషుస్నాత్వాచ పీత్వాచ ప్రాజాపత్యే
నశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ అత్రాపి, అన్త్యజాః - రజకాదయః “ ॥శ్లో ॥ రజకశ్చర్మ
కారశ్చ నటోబురుడఏవచ । కైవర్తమేదభిల్లాశ్చ సప్తైతేత్యన్త్యజాస్స్మృ
తాః ॥ ” ఇత్యుక్తాస్త్రమాన్త్యజాఏవాత్రాన్త్యశబ్దేనోచ్యన్తే నతుబహిరన్త్య
జాశ్చ ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణ వివృతమ్ । అశక్తవిషయే పరాశరః ॥ శ్లో ॥ ప్ర
పాస్వరణ్యేఘటకేచ కూపేద్రోణ్యాంజలం కోశవినిస్సృతంచ । శ్వపాకచ
ణ్డాల పరిగ్రహేషు పీత్వాజలం పఞ్చగవ్యేనశుద్ధిః ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥
పాదుకాపాదమాక్రమ్య తోయం పిబతి యోద్విజః । అహోరాత్రోపవా
సేన పఞ్చగవ్యేన శుద్ధ్యతి ॥ * ॥ వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ శృఙ్గాస్థిద
న్తజైఃపాత్రైశ్శఙ్ఖశుక్తికపర్దకైః । పీత్వానవోదకంచైవ పఞ్చగవ్యేన శు
ద్ధ్యతి ॥ * ॥ ఏతదకామవిషయమ్, కామతస్త్రుపవాసశ్చ “ ॥ శ్లో ॥ కాలే

నవోదకం శుద్ధం నపిబేత్త్ర్యహమేవతు । అకాలే సప్తరాత్రస్తు పీత్వా నాద్యాదహర్నిశమ్ ॥ " ఇతిస్మరణాత్ । క్షీరవిషయే మనుః ॥ శ్లో ॥ అనిర్దశాహే గోక్షీరమౌష్ట్రమైకశఫం తథా । ఆవికం సన్ధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్చ గోః పయః ॥ ఆరణ్యానాంచ సర్వేషాం మృగాణాం మహిషీం వినా । స్త్రీక్షీరంచ వివర్జ్యాని సర్వశుక్తాని చైవహి ॥ * ॥ ఇతి । ఏతేషు " శేషేషూపవసేదహః " ఇత్యేకరాత్రోపవాస ఉక్తః, సోఽకామతస్సకృత్పానే ద్రష్టవ్యః । తథా విష్ణుః ॥ వా ॥ గోజామహిషీవర్జమకామాత్సర్వపయాంసి ప్రాశ్యోపవసేత్, అనిర్దశాహ గోక్షీరం సన్ధినీయమసూస్యన్దినీవివత్సాక్షీరంచామేధ్యభక్షాయాశ్చ ॥ * ॥ సన్ధినీ - యా వృషేణ సన్ధీయతే సా " ॥ శ్లో ॥ వశాం వన్ధ్యాం విజానీయాద్వృషాక్రాన్తాంచ సన్ధినీమ్ " ఇతి త్రికాణ్డీ, " యా చైకాం వేళామతిక్రమ్య దుహ్యతే యా చ వత్సాన్తరేణ సన్ధీయతే సా చ సన్ధినీ " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరః । అనతిక్రాన్తదశాహా - అనిర్దశాహా, వివత్సా - మృతవత్సా, యమసూః - యమళప్రసవిత్రీ, స్యన్దినీ - సదాప్రస్రవత్క్షీరా, ఏకశఫా - బడబాదయః, స్త్రీక్షీరం ప్రసిద్ధమ్ । శఙ్ఖః ॥ వా ॥ సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం క్షీరమభోజ్యమజావర్జమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అజాగ్రహణాదావికం త్యాజ్యమ్, ఆవికమ్ - ఐళకమ్ । బౌధాయనః ॥ వా ॥ సన్ధినీక్షీరమపేయం వివత్సాన్యవత్సయోశ్చ, అపేయపయఃపానే కృచ్ఛ్రమన్యత్రగవ్యాద్గవ్యే తు త్రిరాత్రముపవాసః ॥ * ॥ ఇహ త్రిరాత్రగ్రహణమజ్ఞానవిషయమ్, జ్ఞానతస్త్వఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ అనిర్దశాహగోక్షీరం మాహిష్యంచాజమేవచ । గోశ్చ క్షీరం వివత్సాయాస్సన్ధిన్యాశ్చ పయస్తథా ॥ క్షీరాణి యాన్యభక్ష్యాణి తద్వికారాశనే బుధః । సప్తరాత్రం వ్రతం కుర్యాత్తాసాం పయసి చ స్మృతమ్ ॥ * ॥ అభ్యాసే యమః ॥ శ్లో ॥ గోజావిమహిషీక్షీరవర్జం సర్వపయాంసి చ । తాన్యప్యనిర్దశాహాని పీత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ జాబాలిశ్చ ॥ శ్లో ॥ సన్ధిన్యమేధ్యభక్షాయాః పీత్వా పక్షవ్రతం చరేత్ । క్షీరం క్షీరవికారాంశ్చ శకృన్మూత్రమథాపి వా ॥ అపేయమన్యవత్సాయా వివత్సాయాస్తథైవచ ॥ * ॥ కామతోఽభ్యాసే పైఠీనసిః ॥ వా ॥ ఖరోష్ట్రమహిషీక్షీరప్రాశనే తప్తకృచ్ఛ్రం పునరుపనయనంచ, అనిర్దశాహ గోక్షీరపానే షడ్రాత్రమభోజనమ్, సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం పయఃప్రాశనేప్యజా

న్నమేతదేవ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ క్షీరాణియాన్యభక్ష్యాణి తద్వికారాశనేబుధః । సప్తరాత్రవ్రతంకుర్యాత్ప్రయత్నేన సమాహితః ॥ సన్ధినన్యమేధ్యభక్ష్యాయా భుక్త్వాపక్షవ్రతం చరేత్ ॥ * ॥ అత్రబ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తస్య కపిలాక్షీరనిషేధః ॥ శ్లో ॥ క్షత్రియశ్చాపివృత్తస్థో వైశ్యశ్శూద్రోఽథవాపునః । యఃపిబేత్కపిలాక్షీరం నతతోఽన్యోస్తిపాపకృత్ ॥ * ॥ పరాశరః ॥ శ్లో ॥ వాగ్దుష్టంభావదుష్టంచభావనే భావదూషితమ్ । భుక్త్వాన్నం బ్రాహ్మణఃపశ్చాత్త్రిరాత్రేణ విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఏతత్కామకారవిషయమ్ । శఙ్కాయాంతు వసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ శఙ్కాస్థానేసముత్పన్నే హ్యభోజ్యాభక్ష్యసంజ్ఞితే । ఆహారశుద్ధిం వక్ష్యామి తన్మేనిగదతశ్శృణు ॥ అక్షారలవణం రూక్షం పిబేద్బ్రాహ్మీం సువర్చలామ్ । త్రిరాత్రం శఙ్ఖపుష్పీంవా బ్రాహ్మణఃపయసాసహ ॥ పలాశబిల్వపత్రాణి కుశాశ్వత్థముదుమ్బరమ్ । అపఃపిబేత్క్వథయిత్వా త్రిరాత్రేణ విశుధ్యతి ॥ * ॥ ప్రచేతాః ॥ శ్లో ॥ భక్షయేద్యదినీలీంతు ప్రమాదాద్బ్రాహ్మణఃక్వచిత్ । చాన్ద్రాయణేనశుద్ధిస్స్యాదాపస్తమ్బోఽబ్రవీన్మనుః ॥ * ॥ కామతోభ్యాసే ద్విగుణాదికల్ప్యమ్ । యత్తుసుమన్తూక్తమ్ ॥ వా ॥ లశునపలాణ్డుగృఞ్జనకవకభక్షణే సావిత్ర్యష్టసహస్రేణ మూర్ధ్నిసమ్పాతానవనయేదేతాన్యేవ వ్యాధితస్య భిషక్క్రియాప్రతిషిద్ధానిభవన్తి యానిచైవం ప్రకారాణి తేష్వపి నదోషః ॥ * ॥ ఇతి తదేకసాధ్యవ్యాధ్యుపశమనార్థే ద్రష్టవ్యమ్, అన్యత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ పలాణ్డువిడ్వరాహంచ లశునం గ్రామకుక్కుటమ్ । ఛత్రాకం గృఞ్జనంచైవ జగ్ధ్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ పలాణ్డుః - స్థూలకందనాళోలశునానుకారీ, లశునమ్ - రసోనంసూక్ష్మశ్వేతకందనాళమ్, గృఞ్జనమ్ - లశునానుకారిలోహితసూక్ష్మకన్దమ్, మతిపూర్వదీర్ఘకాలాభ్యాసేమనుః ॥ శ్లో ॥ ఛత్రాకం విడ్వరాహంచ లశునం గ్రామకుక్కుటమ్ । పలాణ్డుం గృఞ్జనంచైవ మత్యాజగ్ధ్వాపతేద్బుధః ॥ అమత్యైతానిషడ్జగ్ధ్వా కృచ్ఛ్రం సాన్తపనంచరేత్ । యదిచాన్ద్రాయణం వాపి శేషేషూపవసేదహః ॥ * ॥ ఛత్రాకమ్ - కవకమ్, అమతిపూర్వాభ్యాసే శఙ్ఖః ॥ వా ॥ లశునపలాణ్డుగృఞ్జనవిడ్వరాహగ్రామకుక్కుటకుమ్భీకభక్షణేద్వాదశరాత్రం పయఃపిబేత్ ॥ * ॥ ఇతి । కుమ్భీకమ్ - ఛత్రాకమ్ । హో

రీతః ॥ శ్లో ॥ ఉపోతకీం లతాయుక్తాం స్వస్తికం శిగ్రుమూలకమ్ । హస్తినీం నారికేరీఞ్చ భుక్త్వా చోపవసేదహః ॥ * ॥ కామతోభ్యాసే బృహద్యమః ॥ శ్లో ॥ ఛత్రాకవాతాకకుమ్భీకం వ్రశ్చనప్రభవాం స్తథా । భూస్తృణం శిగ్రుభేదంచ కుక్కుటం కవకానిచ । ఏతేషాం భక్షణం కృత్వా ప్రాజాపత్యంచరేద్ద్విజః ॥ * ॥ మతిపూర్వాభ్యాసే మనుః ॥ శ్లో ॥ తణ్డులీయక కుమ్భీక వ్రశ్చన ప్రభవాం స్తథా । నాళికా నారికేరీచ శ్లేష్మాతకఫలానిచ ॥ భూస్తృణం శిఘ్రుకంచైవ ఖడ్గకం కవకం తథా । ఏతేషాం భక్షణం కృత్వా ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ * ॥ ఏతేషాం కామతస్సకృద్భక్షణే । "శేషేషూపవసేదహః" ఇతి మనూక్తోపవాసః కార్యః । అశక్తవిషయే విష్ణుః ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా స్పృశ్యైస్తథా శౌచి కేశకీటాదిదూషితమ్ । కుశోదుమ్బరబిల్వాద్యైః పలాశామ్బుజపత్రకైః ॥ శఙ్ఖపుష్పీసువర్చాది క్వాథం పీత్వా విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతి । వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ఆసనారూఢపాదో వా వస్త్రార్ధప్రావృతోపి వా । ముఖేనధమితశ్చైవ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఉపదంశమథాన్నం వా భోజనే ముఖనిస్సృతమ్ । ద్విజాతీనామ భోజ్యం తద్భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఏతద్వచనద్వయమభ్యాసవిషయమ్, ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ । బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ అలేహ్యానామపేయానామ భక్ష్యాణాంచ భక్షణే । రేతోమూత్రపురీషాణాం శుద్ధ్యై చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ ॥ * ॥ అలేహ్యాదికమభ్యాసవిషయమ్ । పురీషాది సకృద్విషయమ్ । ప్రజాపతిః ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మసూత్రం వినా భుఙ్క్తే విణ్మూత్రం కురుతేఽపి వా । గాయత్ర్యష్టసహస్రేణ ప్రాణాయామైర్విశుధ్యతి ॥ * ॥ మనుః ॥ శ్లో ॥ అనాపదిచరేద్యస్తు సిద్ధభిక్షాం గృహే వసన్ । దశరాత్రంచరేద్వజ్రమాపత్కాలేత్ర్యహం విదుః ॥ ప్రతిమాసమిదం ప్రోక్తమభక్ష్యం ప్రతిశఙ్కయా । ప్రతిసంవత్సరంచాపి శ్రోత్రియస్య విధీయతే ॥ * ॥ సిద్ధభిక్షాగ్రహణాదావేతు నదోషః । గృహేవసన్ - గృహస్థః, వజ్రమాహాఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ గోమూత్రేణతుసంయుక్తం యావకంచోపయోజయేత్ । ఏతత్తువిహితం పుణ్యం కృత్స్నమఙ్గిరసా స్వయమ్ ॥ ప్రణవాన్తసమారమ్భం నామా వజ్రమితి స్మృతమ్ ॥ * ॥ హారీతః ॥ శ్లో ॥ కేవలాన్యపి శుక్తాని తథా పర్యుషితంచ య

త్ । ¶ ఋజీషపక్వం భుక్త్వాతుత్రిరాత్రంతువ్రతీభవేత్ ॥ * ॥ ఋజీషమ్-అనగ్నిః ఊష్మా, తత్పక్వం ఋజీషపక్వమ్ । ఇదంఘృతహీనవిషయమ్ । ఘృతయుక్తం నదుష్టమిదమ్ ; " ఋజీషపక్వం భోక్తవ్యం సర్పిర్యుక్తమితిస్థితిః " ఇతిస్మృతేః । అత్ర ద్విఃపక్వపర్యుషితశుక్తవిషయే భోజ్యాభోజ్యవివేకోఽస్మదుక్తే స్మృతిరత్నాకరే విస్తరేణ ద్రష్టవ్యమ్ । శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ వృథాపాకస్య భుఞ్జానః ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్బుధః । ప్రాణాయామం త్రిరభ్యస్య ఘృతం ప్రాశ్యవిశుధ్యతి ॥ * ॥ వృథాపాకః - ఔపాసనరహితః । ఇదమజ్ఞానతస్సకృద్భుక్తవిషయమ్ । మనుః ॥ శ్లో ॥ అభక్ష్యాణిద్విజాతీనామమేధ్యప్రభవానిచ । పేలుం గవ్యంచ పీయూషం ప్రయత్నేన వివర్జయేత్ ॥ * ॥ పీయూషమ్ - అనిర్దశాహగోక్షీరమ్ । అమేధ్యప్రభవానిచేతి వృక్షవ్యతిరిక్త సర్వవస్తువిషయమ్, వృక్షస్యతునదోషః । తథా బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ అమేధ్యేషుచ యేవృక్షాఉప్తాఃపుష్పఫలోపగాః । తేషామపినదుష్యన్తి పుష్పాణిచ ఫలానిచ ॥ * ॥ మనుఃపునరభోజ్యాని పరిగణయ్య ప్రాయశ్చిత్తమాహ ॥ శ్లో ॥ మత్తక్రుద్ధాతురాణాంచ నభుఞ్జీత కదాచన । అభిశస్తస్య షణ్డస్య పుంశ్చల్యా దాంభికస్యచ ॥ శుక్తం పర్యుషితంచైవ శూద్రస్యోచ్ఛిష్టమేవచ । చికిత్సకస్య మృగయోః క్రూరస్యోచ్ఛిష్టభోజినః । ఉగ్రాన్నం సూతకాన్నంచ పర్యాయాన్నమనిర్దశమ్ ॥ రాజాన్నం తేజఆదత్తే శూద్రాన్నం బ్రహ్మవర్చసమ్ । ఆయుస్సువర్ణకారాన్నం యశశ్చర్మావకృన్తినః ॥ కారుకాన్నం ప్రజాంహన్తి బలంనిర్ణేజకస్యచ । గణాన్నం గణికాన్నంచ లోకేభ్యఃపరికృన్తతి ॥ పూయం చికిత్సకస్యాన్నం పుంశ్చల్యాస్త్వన్నమిన్ద్రియమ్ । విష్ఠావార్ధుషికస్యాన్నం శస్త్రవిక్రయిణోమలమ్ ॥ యఏతేఽన్యేత్వభోజ్యాన్నాఃక్రమశఃపరికీర్తితాః । తేషాంత్వక్స్థిరోమాణి వదన్త్యన్నంమనీషిణః ॥ భుక్త్వాతోఽన్యతమస్యాన్నమమత్యాత్ర్యహం క్షపేత్ । మత్యాభుక్త్వాచరేత్కృచ్ఛ్రం రేతోవిణ్మూత్రమేవచ ॥ * ॥ ఇతి । యమః ॥ శ్లో ॥ అపాఙ్క్తేయస్యయఃకశ్చిత్పఙ్క్తౌ భుఙ్క్తే ద్విజోత్తమః । అహోరాత్రోపోషితస్సన్ పఞ్చగవ్యేనశుధ్యతి ॥ పక్షేవా యదివామాసే యస్యనాశ్నన్తిదేవతాః । భుక్త్వాదురాత్మనస్తస్య ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరే

¶ ఋచీసపక్వం

త్ ॥ * ॥ పక్షేనాశ్నన్తీతి స్థాలీపాకాభావఉక్తః, మాసేనాశ్నన్తీతి దర్శశ్రాద్ధాభావఉక్తః, అతస్తద్ద్వయమవశ్యం కర్తవ్యమ్, తదకర్తురన్నభోజనే చాన్ద్రాయణం కార్యమిత్యర్థః। సర్వాభక్ష్యభక్షణే కర్తవ్యశేషమాహ యమః ॥ శ్లో ॥ స్వస్తికర్మ నిరూహైశ్చ ప్రచ్ఛర్దనవిరేచనైః। శిశుకృచ్ఛ్రేణ శుద్ధ్యేత తస్మాన్నాస్త్యత్రసంశయః ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ దృష్ట్వోదక్యాంచ చణ్డాలాన్ ప్రతిలోమాంస్తథాఽనుజాన్। భుఞ్జానోఽనుద్గిరన్భుక్తం త్రిరాత్రాదేకతశ్శుచిః ॥ * ॥ అనుజాన్ - అనులోమజాన్। భుక్తముద్గిరన్నేకరాత్రోపవాసేన శుచిః, అనుద్గిరన్ పునస్త్రిరాత్రోపవాసాచ్ఛుచిరిత్యర్థః। అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహే భుక్త్వాన్నం సూతకే మృతకే తథా। అసంస్పృశ్యోభవేత్తావద్యావదన్నం వ్రజత్యధః ॥ * ॥ భుక్తమన్నం నజీర్ణంసన్నిశ్శేషేణ యావదధోవ్రజతి తావదస్పృశ్యః। అధోవ్రజతీతి నిష్పురీషత్వమేవోచ్యతే। తచ్చ కియతా కాలేనేత్యాకాఙ్క్షాయామాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ అభోజ్యం భుక్త్వానైష్పురీష్యన్తత్సప్తరాత్రేణవాప్యతే ॥ * ॥ ఏతచ్చ గురుద్రవ్యాశనవిషయమ్, లఘుపదార్థాశనే త్ర్యహమేవ। అనేనాభిప్రాయేణ గౌతమః ॥ వా ॥ అభక్ష్యభోజనే నిష్పురీషభావస్త్రిరాత్రం సప్తరాత్రంవా ॥ * ॥ ఇతి। స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలసూతకోదక్యావాక్యంశ్రుత్వాద్విజోత్తమః। భుక్త్వాతుగ్రాసమాత్రేణదినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యామథచణ్డాలం గ్రామకుక్కుటసూకరౌ। భుక్త్యన్తరేసమీక్ష్యైతాన్జపేత్పూర్వోదితామృచమ్ ॥ * ॥ ఋక్ - మానస్తోకఇతి మన్త్రః। తథా ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలం పతితంశ్వానముదక్యాం సూతికాం తథా। దృష్ట్వాభుక్త్యన్తరేస్నాత్వా మానస్తోకే ఋచం జపేత్ ॥ హోమేదానేచ యాగేచ యదేభిరవలోకితమ్। దైవేకర్మణిపిత్ర్యేచ తత్సర్వం పరివర్జయేత్ ॥ రజస్వలాదృష్టమన్నంభుక్త్వా వమనమిష్యతే। చణ్డాలదృష్టమన్నంచ సూతికాదృష్టమేవచ ॥ * ॥ పరాశరః ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విప్రాణాం సహభోజనే। యద్యేకోపి త్యజేత్పాత్రం శేషమన్నం నభోజయేత్ ॥ మోహాద్భుఞ్జీతచేత్తస్యాం పఙ్క్త్యాముచ్ఛిష్టభోజనమ్। ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్విప్రఃకృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ యదాభోజనకాలేతు అశుచిర్భవ

తద్విజః । పాత్రేనిధాయ తంగ్రాసం స్నాత్వావిప్రో విశుధ్యతి ॥ విశుధ్యత్యుపవాసేన త్రిరాత్రేణైవ భోజనే ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్తిషు భుఞ్జానో బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణం స్పృశేత్ । తదన్నమత్యజన్భుక్త్వా గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ కృతేమూత్రపురీషేవా భుక్తోచ్ఛిష్టేతథాద్విజః । శ్వాదిస్పృష్టేజపేన్మన్త్రం సహస్రంస్నానపూర్వకమ్ ॥ చణ్డాలాద్యైస్తు సంస్పృష్టముచ్ఛిష్టంచేద్ద్విజోత్తమః । గోమూత్రయావకాహారషడ్రాత్రేణ విశుధ్యతి ॥ * ॥ హారీతః ॥ శ్లో ॥ భోజనేతు గుదస్రావే త్యక్త్వాన్నం శౌచమాచరేత్ । స్నాత్వోపోష్యఘృతం ప్రాశ్యపఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ యత్యన్నం యతిపాత్రస్థం యతినా ప్రేషితంచ యత్ । తదేతదన్నత్రితయం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఏకాదశ్యాంతు యోభుఙ్క్తే తద్భుక్తం శ్వానవిట్సమమ్ । ప్రతిగ్రాసమఘం భుఙ్క్తే భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ నిష్కృతిర్మద్యపస్యోక్తా ధర్మశాస్త్రే మనీషిభిః । ఏకాదశ్యన్నకామస్య నిష్కృతిః క్వాపినోదితా ॥ ఏకపఙ్క్తౌతు భుఞ్జానఉచ్ఛిష్టం స్పృశతేయది । ద్వౌవిప్రౌ విసృజేదన్నం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ భుఞ్జానానాం మిథస్స్పర్శే యన్మాత్రమవశిష్యతే । తదన్నమత్యజన్భుక్త్వా గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ * ॥ ఇదం భుఞ్జానానాం మిథస్స్పర్శవిషయమ్, పూర్వవచనంతు మిథస్స్పర్శవ్యతిరేకేణ భుక్తిపాత్రోచ్ఛిష్టస్పర్శవిషయమితివివేకః । హారీతః ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా గ్రహణకాలేతు ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ । తస్మిన్నేవదినేభుక్త్వా శ్రాద్ధేతు త్ర్యహమాచరేత్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రస్యయదివా భానోర్యస్మిన్నహని భార్గవ । గ్రహణంతుభవేత్తస్మిన్న పూర్వం భోజనక్రియా ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధం గ్రామయాజకాన్నం సఙ్గ్రహభోజనమ్ । నారీప్రథమగర్భాన్నం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్రనవశ్రాద్ధగ్రహణాదన్యశ్రాద్ధే విశేషోఽవగమ్యతే । క్షత్రియాదిశ్రాద్ధభోజనే త్వనాపది షట్త్రింశన్మతే ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే పరాకోమాసికేస్మృతః । త్రైపక్షికే సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం మాసద్వయేస్మృతమ్ ॥ క్షత్రియస్య నవశ్రాద్ధే వ్రతమేతదుదాహృతమ్ । వైశ్యస్యార్ధాధికం ప్రోక్తం క్షత్రియాత్తుమనీషిభిః ॥ శూద్రస్యతు

నవశ్రాద్ధే చరేచ్చాన్ద్రాయణద్వయమ్ । సార్ధం చాన్ద్రాయణం మాసే త్రిపక్షే త్వైన్దవం స్మృతమ్ ॥ మాసద్వయే పరాకం స్యాదూర్ధ్వం సాన్తపనం స్మృతమ్ ॥ * ॥ స్తేనపతితక్లీబాద్యపాఙ్క్తేయానాం శ్రాద్ధే భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణస్తత్రభుక్త్వాన్నం శిశుచాన్ద్రాయణం చరేత్ । ఆమశ్రాద్ధే తథా భుక్త్వా తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుద్ధ్యతి ॥ సఙ్కల్పితే తథా భుక్త్వా త్రిరాత్రం క్షపణం స్మృతమ్ ॥ * ॥ తథా సర్పాదిహతశ్రాద్ధే ॥ శ్లో ॥ పతనానాశకైశ్చైవ విషోద్బన్ధోదకైర్మృతా । భుక్త్వైషాం షోడశశ్రాద్ధేకుర్యాదిన్దువ్రతద్వయమ్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మణశ్రాద్ధే అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే ప్రాణాయామాంష్షడాచరేత్ । ఉపవాసస్త్రిమాసాదివత్సరాన్తం ప్రకీర్తితః ॥ ప్రాణాయామత్రయం వృద్ధావహోరాత్రం సపిణ్డనే । ఆమరూపే స్మృతం నక్తం తథైవ వ్రతపారణే ॥ ద్విగుణం క్షత్రియస్యైతత్త్రిగుణం వైశ్యభోజనే । సాక్షాచ్చతుర్గుణం జ్ఞేయం స్మృతం శూద్రస్యభోజనే ॥ * ॥ శూద్రవిషయే శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే పరాకో మాసికే స్మృతః । త్రైపక్షికేఽతికృచ్ఛ్రం స్యాత్షాణ్మాసే కృచ్ఛ్రమేవ తు ॥ ఆమశ్రాద్ధాశనే విద్వాన్మాసమేకం వ్రతం చరేత్ । ఆబ్దికే కృచ్ఛ్రపాదస్స్యాదేకాహం పునరాబ్దికే ॥ బ్రహ్మచర్యమనధ్యాయస్సర్వేష్వేవం వినిర్ణయః ॥ * ॥ ఇతి । బ్రహ్మచారివిషయే మనుః ॥ శ్లో ॥ మాసికాదిషు యోఽశ్నీయాదసమాప్తవ్రతో ద్విజః । త్రిరాత్రముపవాసోఽస్య ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే ॥ ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇదమజ్ఞానవిషయమ్, జ్ఞానతస్తు ॥ శ్లో ॥ మధుమాంసం తు యోఽశ్నీయాచ్ఛ్రాద్ధం సూతకమేవ వా । ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రం వ్రతశేషం సమాపయేత్ ॥ ఆమశ్రాద్ధే భవేదర్ధం ప్రాజాపత్యస్య సర్వదా ॥ * ॥ యమః ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మౌదనే చ సోమే చ సీమన్తోన్నయనే తథా । జీవశ్రాద్ధే నవశ్రాద్ధే భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ యస్తు బలాత్కారేణ మ్లేచ్ఛాద్యైరన్నం భోజ్యతే తస్యాపస్తమ్బో విశేషమాహ ॥ శ్లో ॥ బలాద్దాసీకృతా యే తు మ్లేచ్ఛచణ్డాలదస్యుభిః । అశుభం కారితాః కర్మ గవాదిప్రాణిహింసనమ్ ॥ ఉచ్ఛిష్టమార్జనం చైవ తథా తస్యైవ భోజనమ్ । ఖరోష్ట్రవిడ్వరాహాణామామిషస్య చ భక్షణమ్ ॥ తత్స్త్రీణాం చ తథా సంగస్తాభిశ్చ సహభోజనమ్ ।

మాసోషితే ద్విజాతౌ తు ప్రాజాపత్యం విశోధనమ్ ॥ చాన్ద్రాయణం చాహితాగ్నేః పరాకస్త్వథవా భవేత్ । చాన్ద్రాయణం పరాకం చ చరేత్సంవత్సరోషితః ॥ సంవత్సరోషితశ్శూద్రో మాసార్ధం యావకం పిబేత్ । మాసమాత్రోషితశ్శూద్రః కృచ్ఛ్రపాదేన శుధ్యతి ॥ ఊర్ధ్వం సంవత్సరాత్కల్ప్యం ప్రాయశ్చిత్తం ద్విజోత్తమైః । సంవత్సరైస్త్రిభిశ్చైవ తద్భావం సన్నిగచ్ఛతి ॥ * ॥ తద్భావస్తజ్జాతిత్వమ్, తత్సామ్యమితి యావత్ । ఏవం సామ్యైవ త్రిస్మరణం వత్సరత్రయాత్పరం ప్రాయశ్చిత్తాభావప్రదర్శనపరమ్, "ప్రతిలోమా ధర్మహీనాః" ఇతి స్మృతేః ధర్మవిధురమ్లేచ్ఛాదిజాతితావ్యాపత్తేః । అత్ర దాసీకరణాదీన్యష్టౌ నిమిత్తాని । అతశ్చ ప్రతినిమిత్తం నైమిత్తికమావర్తత ఇతి న్యాయేనైకైకస్య నిమిత్తస్య ప్రాజాపత్యం భవతి, యావన్నిమిత్తం సమ్భవతి తావత్ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రాచరణం కార్యమిత్యర్థః । యస్తు బలాత్కారేణ భోజ్యతే తస్యాపస్తమ్బేన విశేష ఉక్త ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణ భోజనమాత్రస్య నిమిత్తత్వోక్తేః ప్రత్యేకనిమిత్తమితి సుస్పష్టమ్ । ఇదం చ సకృద్విషయమ్, తథా పరాశరః ॥ శ్లో ॥ సకృద్భుక్త్వా తు యా నారీ నేచ్ఛన్తీ పాపకర్మతత్ । ప్రాజాపత్యేన సా శుద్ధ్యేత్సో ఋతుప్రస్రవణేన చ ॥ * ॥ అత్ర "తత్ స్త్రీణాం చ తథా సఙ్గః" ఇత్యుక్తస్త్రీసఙ్గస్యైవ సకృత్కృతస్యైవ ప్రాజాపత్యస్మరణాదత్రాపి సకృత్త్వం సిద్ధమ్ । ఏవం తత్సహపతితానాం సహభోజనాదీనాం సకృత్త్వం ద్రష్టవ్యమ్ । అభ్యాసే తు ద్విగుణమ్ । ఆహితాగ్నేః ప్రతినిమిత్తం చాన్ద్రాయణమభ్యాసే ద్విగుణమ్ । ఏవం బ్రాహ్మణగవాదిప్రాణహింసాదివ్యతిరేకేణ మాసమాత్రోషితే చ ప్రాజాపత్యమాహితాగ్నేశ్చాన్ద్రాయణమ్, సంవత్సరోషితే చాన్ద్రపరాకౌ, ఊర్ధ్వం సంవత్సరాద్ద్విగుణాదికార్యమ్, సంవత్సరత్రయోషితస్య తు ప్రాయశ్చిత్తాభావ ఏవ, తదభావాపత్తిస్మృతేః । అత్ర వక్తవ్యశేషం స్మృతిరత్నాకరే సుగమమ్ । అపాఙ్క్తేయాన్నే విశేషమాహ పైఠీనసిః ॥ వా ॥ కునఖిశ్శ్యావదన్తకః పిత్రా వివదమానః స్త్రీజితః కుష్ఠీ పిశునః సోమవిక్రయీ వాణిజ్యకో గ్రామయాజకోఽభిశస్తకో వృషలాభ్యమభిజాతః పరివిత్తిః పరివిపిదమానో దిధిషూపతిః పునర్భూపుత్రశ్చరకః కాణ్డపృష్ఠః సేవకశ్చేత్యభోజ్యాన్నాః అపాఙ్క్తేయా అశ్రాద్ధార్హాః, ఏషాం దత్త్వా చ భుక్త్వా చ అజ్ఞానాత్త్రిరా

త్రమభ్యాసే చాన్ద్రాయణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అజ్ఞానాత్త్రిరాత్రస్మరణా
త్ జ్ఞానాత్షడాత్రం కల్ప్యమ్, “ విహితం యదకామానాంకామాత్త
ద్ద్విగుణంభవేత్ ” ఇతిమనుస్మృతేః । సంస్కారాన్నభోజనే వ్యాసః ॥ శ్లో ॥
నివృత్తే చౌలహోమే తు ప్రాఙ్నామకరణాత్తథా । చరేత్సాన్తపనం భు
క్త్వా జాతకర్మణి చైవహి ॥ అతోఽన్యేషు చ భుక్త్వాన్నం సంస్కారేషు ద్వి
జోత్తమః । నియోగాదుపవాసేన శుధ్యేచ్చానిన్ద్యభోజనే ॥ నారీ ప్రథమ
గర్భాన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ । నాన్యస్మిన్దిగుణంకల్ప్య
మ్ ॥ * ॥ ప్రాజాపత్యాద్యశక్తౌ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యేతు
గామేకాం దద్యాత్సాన్తపనేద్వయమ్ । పరాకతప్తకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రే తిస్ర
స్తు గాః స్మృతాః ॥ ప్రాజాపత్యక్రియాశక్తౌ ధేనుం దద్యాద్విచక్షణః । ధే
నోరభావే తన్మూల్యం దాతవ్యం వా నసంశయః ॥ గవామభావే నిష్కం
స్యాత్తదర్ధం పాదమేవ వా । పాదహీనం నకర్తవ్యమితి వేదవిదో విదుః ॥ * ॥
కృచ్ఛ్రే తు బ్రాహ్మణభోజనవ్యవస్థోక్తా తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ కృచ్ఛ్రే పఞ్చాతి
కృచ్ఛ్రే త్రిగుణః పరహస్త్రింశదేవం త్రితీయే చత్వారింశచ్చ తప్తే త్రి
గుణితగుణితా వింశతిస్స్యాత్పరాకే । కృచ్ఛ్రే సాన్తపనాఖ్యే భవతి షడధికా
వింశతిః సైవహీనా ద్వాభ్యాం చాన్ద్రాయణే స్యాత్తపసికృశబలో భోజయే
ద్విప్రముఖ్యాన్ ॥ * ॥ గోమతా గౌర్దేయా, ధనినా ధనమ్, ధాన్యవతా
విప్రభోజనమ్, దరిద్రస్య వేదపారాయణగాయత్రీజపాదికమితి వ్యవస్థా.

యతిః కశ్చిదభ్యస్తమిదం సమస్తం స్వార్థం పరేషాం
గదితుం సమర్థః । శ్రుతావబోధోచితశీలశాలీ
విరాజతే వైదిక సార్వభౌమః ॥

ఇత్యభక్ష్య భక్షణ ప్రాయశ్చిత్త నిర్ణయస్సమాప్తః.

ఉత్సవనిర్ణయస్సంక్షిప్తం ప్రతన్యతే । అత్ర భృగుః ॥ శ్లో ॥ దే
వోత్సవే ప్రవృత్తేతు నమనుష్యోత్సవో మతః । తస్మిన్గ్రామే నకర్తవ్యం కు
ర్యాచ్చేత్సవినశ్యతి ॥ * ॥ శఙ్ఖః ॥ వా ॥ దేవోత్సవే ప్రవృత్తే త్వానాదృతేఽ
న్యదభ్యుదయం నకరణీయమ్ ॥ * ॥ ఇతి । సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ కృష్ణోత్సవే ప్ర
వృత్తేతు నాన్యదేవోత్సవో మతః । ఉభౌ చ నిష్ఫలౌ స్యాతామశుభాని ఫలం

తిచ ॥ హరిదేవోత్సవాన్తేతు కారయేత్తేఽశవోత్సవమ్ । తాదృశ్యావర్ధతే
సంపన్నో చేత్సాత్రహీయతే ॥ * ॥ పాద్మే ॥ శ్లో ॥ దేవతాన్తరకల్యాణే
వర్తమానేతు వైష్ణవమ్ । కుర్యాద్దేవోత్సవం నైవవైష్ణవేఽన్యోత్సవం క్వచి
త్ ॥ ఉత్సవే దేవదేవస్య ధ్వజారోహణపూర్వకే । ప్రవృత్తేనైవ యాగా
ది చౌలాదిం నైవసంస్క్రియామ్ ॥ గ్రామాద్యఙ్గాయతనే ప్రవృత్తేహ్యు
త్సవేపునః । కుర్యాదేవాన్తరేయాగం చౌలాదించైవసంస్క్రియామ్ ॥ ఆ
రోపితేధ్వజేవిష్ణోరుత్సవార్థం విశేషతః । గ్రామాన్తరం నైవగచ్ఛేద్యదిగచ్ఛే
ద్విపనశ్యతి ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ ఏకమాతృప్రసూతానామేకస్మి
న్నేవవత్సరే । వివాహం మౌఞ్జిబన్ధంచ చూడాకర్మ నకారయేత్ ॥ * ॥ ఏ
కమాతృగ్రహణాద్భిన్నమాతృకేషు నదోషః । వత్సరగ్రహణాన్మధ్యేతూత్స
వనిషేధః । అయమర్థః — సోదరాణామేకస్మిన్వర్షే వివాహాదికంతు
ల్యోత్సవం నకుర్యాదితి । తథామిహిరః ॥ శ్లో ॥ ఏకోదరప్రసూతానామేక
స్మిన్నేవ వత్సరే । వివాహోనైవకర్తవ్యో గార్గ్యస్య వచనం యథా ॥*॥
వివాహగ్రహణం తుల్యోత్సవోపలక్షణమ్ । యద్వా వివాహంకృత్వా మౌఞ్జీ
బన్ధం నకుర్యాత్ , మౌఞ్జీబన్ధం కృత్వా చూడాకర్మ నకారయేత్ । తథా
॥ శ్లో ॥ మణ్డనాన్మణ్డనం కార్యం మణ్డనాన్నతుముణ్డనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । మ
ణ్డనం వివాహః, ముణ్డనముపనయనమ్ । మిహిరశ్చ ॥ శ్లో ॥ నపుం వివా
హోర్ధ్వమృతుత్రయేణ వివాహకార్యం దుహితుఃప్రకల్పయేత్ । నముణ్డ
నాచ్చాపిహిముణ్డనంచస్యాన్మణ్డనాన్మణ్డనమప్యగేవ ॥ * ॥ పుంవివాహగ్ర
హణాత్ స్త్రీవివాహోనన్తరం పుంవివాహః కార్యఏవ । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥
పుత్రస్య పాణిగ్రహణాత్పరస్తాన్నమాసషట్కేత్తనయావివాహః । తద్వద్వి
వాహాదపి నోపనీతిస్తథోపనీతేఃపరతశ్చచౌలమ్ ॥ * ॥ అతుల్యోత్సవత్వే
నా నియమేప్రాప్తే పూర్వాపరభావోనియమ్యతే । తద్వదితి - మాసషట్కా
దిత్యర్థః । అస్యాపవాదమాహమిహిరః ॥ శ్లో ॥ ఏకమాతృప్రసూతానాం
శుభద్వయమృతుత్రయే । నకుర్యాద్వర్షభేదేతు త్రిమాసాదూర్ధ్వమిష్య
తే ॥ ఫాల్గునే చైత్రమాసేచ పుత్రోద్వాహోపనాయనే । భేదాదబ్దస్యకు
ర్వీత నర్తుత్రయవిలమ్బనమ్ ॥ * ॥ పుత్రీవిషయే విశేషమాహ మిహిరః ॥శ్లో॥
ఉద్వాహ్యపుత్రీంతు పితావిదధ్యాత్పుత్ర్యన్తరస్యోద్వహనం నజాతు । యా

వచ్చతుర్థీదినమఙ్గళస్య సమాపనం తావదతోవిదధ్యాత్ ॥*॥ శేషహోమా
న్తమేవ పుత్ర్యన్తరవివాహనిషేధఇత్యర్థః । అయంనిషేధో యమళయో
ర్నాస్తి ॥ శ్లో ॥ భ్రాతృద్వయే స్వసృయుగే స్వసృభ్రాతృయుగేతథా । స
మానాపి క్రియాకార్యా మాతృభేదేతథైవచ ॥*॥ ఇతి సమానోత్సవస్యా
పి సమానకాలకర్తవ్యత్వస్మృతేః । తత్రప్రథమజఏవ జ్యేష్ఠః । తథాహమనుః
॥ శ్లో ॥ నమాతృతోజ్యైష్ఠ్యమస్తి జన్మతోజ్యైష్ఠ్యముచ్యతే ॥ జన్మజ్యైష్ఠే
నచాహ్వానం సుబ్రహ్మణ్యాస్వపిస్మృతమ్ । యమయోశ్చైవ గర్భేచ జన్మ
తోజ్యేష్ఠతామతా ॥*॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రేచ ॥ శ్లో ॥ యమయోర్జననాజ్జ్యై
ష్ఠ్యమాధానాన్నేష్యతేబుధైః । గర్భస్యైకస్యదిల్లోకే చిరాజ్జనన దర్శనా
త్ ॥*॥ అతోమహాప్రబలమనుస్మృతివిరోధాత్పశ్చాజ్జాతస్యజ్యేష్ఠత్వప
రవచనమనాదరణీయమ్, జ్యోతిశ్శాస్త్రే॥శ్లో॥ఏకస్మింస్తుగృహేకుర్యాదేకా
మేవశుభక్రియామ్ । అనేకాంయస్తుకుర్వాణస్సనాశమధిగచ్ఛతి ॥ ద్విశో
భనం త్వేకగృహేతు నేష్టం శుభంతు కుర్యాన్నవతేఃపరస్తాత్ । ఆవశ్య
కేశోభన ఉత్సవేచేద్వారోథవాచార్యవిభేదకేవా ॥*॥ ద్వారగస్యాచా
ర్యస్యవా విభేదఇత్యర్థః । యమళవ్యతిరిక్తవిషయమిదమ్ । తత్రైవ ॥ శ్లో ॥
సూనోర్మాతరిగర్భిణ్యాం చూడాకర్మనకారయేత్ । షణ్మాసాదధస్తూ
ర్ధ్వం గర్భిణ్యామపి కారయేత్ ॥*॥ ఆత్రేయే ॥ శ్లో ॥ జన్మభేజన్మది
వసే జన్మమాసే శుభంత్యజేత్ । జ్యేష్ఠమాస్యాద్యగర్భస్య శుభంవర్జ్యం
స్త్రియాఅపి ॥ మాఙ్గల్యద్వాహప్రతిష్ఠాదీనేవచిత్తత్రాపి కుర్వతే ॥*॥
అతఃపుంసవన సంస్కృతగర్భస్యైవ జన్మమాసజ్యేష్ఠమాసయోరుత్సవ ని
షేధః । తథాజ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ మౌఞ్జీనిబద్ధవ్రతకర్మణీచ చూడాకృ
తిశ్చ ప్రథమోవివాహః । స్నానంచపుసఃప్రథమస్యనేష్టో జ్యేష్ఠాఖ్యమా
సేపిచ జన్మమాసే ॥*॥ ప్రథమోపివాహఇత్యుక్తేః “ ॥ శ్లో ॥ ద్విజ్యే
ష్ఠం మధ్యమం ప్రోక్తమేకజ్యేష్ఠం శుభావహమ్ । జ్యేష్ఠత్రయంనకుర్వీత వి
వాహస్సర్వసమ్మతః ॥” ఇత్యుక్తనిషేధోద్వితీయ వివాహే నాస్తీత్యర్థః ।
తథా ॥ శ్లో ॥ జన్మమాసినచజన్మభేతథానైవ జన్మదివసేషుకారయేత్ । ఆ
ద్యగర్భదుహితుస్సుతస్యవా జ్యేష్ఠమాసినహి పాణిపీడనమ్ ॥*॥ శ్రీధ
రీయే ॥ శ్లో ॥ జన్మమాసేనకుర్వీత ఆద్యగర్భస్యశోభనమ్ । కనిష్ఠపుత్రపు

త్రొ్యస్తు శోభనం నారదోఽబ్రవీత్ ॥ దేశేకాలేచ పాత్రేచ సత్స్వేతు
మునీశ్వరాః । కన్యాదానం వయోధిక్యే జన్మమాసే శుభం విదుః ॥ * ॥ వృ
ద్ధగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ మీనే ధనుషి సింహేచ స్థితే సప్తతురఙ్గమే । క్షౌరమన్నం
నకురీత వివాహం మౌఞ్జిబన్ధనమ్ ॥ ఆషాఢఃప్రోష్ఠపాన్మాఘో మార్గశీర్షస్త
థైవచ । చత్వారోదూషితా మాసా వర్ణసంస్కారకర్మణి ॥ * ॥ గృహ్య
పరిశిష్టే ॥ శ్లో ॥ ధర్మ్యేష్వేవ వివాహేషు శుభకాలపరీక్షణమ్ । నాధర్మ్యే
షు ॥ * ॥ ఇతి । అనేన "సర్వఋతవో వివాహస్య" ఇత్యుక్తకాలః అధ
ర్మ్య వివాహ విషయ ఇత్యుక్తం భవతి, ॥ శ్లో ॥ ధర్మ్యేష్వపి వివాహేషు
చౌళాదిషు చ కర్మసు । పౌష్ణ కార్తికమీనాఖ్యం వైశాఖం మూలమాసకమ్ ॥
ఉత్తమం మేషసింహాఖ్యౌ మాసౌ తౌలిస్తు మధ్యమః । అధమశ్చైవ మాసేషు
వివాహం వర్జయేత్సదా ॥ * ॥ మూలమాసశ్చైత్రమాసః " ॥ శ్లో ॥ తృతీ
యేబ్దే త్రియంశోనే పఞ్చమే చోత్తరాయణే । గర్భాద్వా జన్మతో వాస్యా
న్నషష్ఠే జన్మనశ్శిశోః ॥ " "గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత" ఇత్యా
ద్యుక్తకాలస్య మలాదిదోషదుష్టత్వే సతి నతత్రోత్సవఃకార్యః । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥
యదారవేర్మణ్డలమేతి కావ్యో నష్టతేజా గురురప్యథైవమ్ । కాలస్సదీక్షా
వ్రతతీర్థయాత్రా వివాహయజ్ఞోత్సవనాశహేతుః ॥ * ॥ వృద్ధమనుః ॥ శ్లో ॥
అగ్న్యాధేయం ప్రతిష్ఠాంచ యజ్ఞదానవ్రతానిచ । వేదవ్రతవృషోత్సర్గచూడా
కరణమేఖలాః ॥ మాఙ్గల్యమభిషేకంచ మలమాసే వివర్జయేత్ । బాలేవా
యదివావృద్ధే శుక్రే చాస్తఙ్గతే గురౌ । మలమాస ఇవైతాని వర్జయేద్దేవదర్శ
నమ్ ॥ * ॥ దేవదర్శనమపూర్వవిషయమ్ । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ నామాన్న
ప్రాశనే చౌలం వివాహం మౌఞ్జిబన్ధనమ్ । నిష్క్రమం జాతకర్మాపి కా
మ్యం వృషవిసర్జనమ్ ॥ అస్తగేచ గురౌ శుక్రే వృద్ధే బాలే వలిమ్లుచే । ఉ
ద్యాపనముపాలమ్భం వ్రతానాం నైవ కారయేత్ ॥ * ॥ అత్ర వ్యవస్థామా
హ సఏవ ॥ శ్లో ॥ నామకర్మ చ జాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ । అ
తిపాతేతు కుర్వీత ప్రశస్తే మాసి పుణ్యభే ॥ * ॥ మరీచిః ॥ శ్లో ॥ గృహప్ర
వేశగోదానస్నానాశ్రమమహోత్సవాన్ । నకుర్యాన్మలమాసేపి గురౌ
శుక్రే తథాస్తగే ॥ * ॥ స్నానమ్ - సమావర్తనమ్ । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥
అనాది దేవతాం దృష్ట్వా శుచిస్సన్నష్టభార్గవే । మలమాసేప్యనావృత్తతీర్థ

యాత్రాం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ అనాదీత్యపూర్వ దేవతాదర్శనమేవోచ్యతే। అనావృత్తమ్ - అపూర్వమ్ " జన్మనోధి తృతీయేవర్షే " ఇతి గర్భ చతుర్థాబ్దశ్చౌలకాలస్సిద్ధః, " పఞ్చమేచోత్తరాయణే " ఇతి జన్మచతుర్థస్సిద్ధః, ఏవం గర్భతో జన్మతశ్చతుర్థాబ్దస్య చౌలకాలత్వే సిద్ధేపి చాథే తృతీయోఽబ్దః పఞ్చమశ్చోక్తః, నక్వచిదపి చతుర్థోఽబ్దఇతి వాదో భ్రాన్తి మూలఇతి సిద్ధమ్। యథా " చతుర్థీముద్వహేత్ " ఇతివచనస్య విజాతి విషయస్యైవ సజాతివిషయత్వభ్రాన్తిః। ఏవమిహవక్తవ్యమ్ — కింసపిణ్డాపివివాహ్య ఉతనవివాహ్యేతి, ఆద్యేనోత్తరమ్, సపిణ్డా సగోత్రా సమానప్రవరా వివాహస్య పాతిత్య హేతుత్వస్మరణేపి శాస్త్రముల్లఙ్ఘ్య స్వేచ్ఛయా వివాహే శాస్త్రానవతారాత్। తథాఽఽపస్తమ్బః ॥ వా ॥ యత్రతు ప్రీత్యుపలబ్ధితః ప్రవృత్తిర్నతత్ర శాస్త్రమస్తి ॥ * ॥ ఇతి। ద్వితీయేచనోత్తరమ్, అవివాదాదేవేత్యలమ్। నను " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధజాతక నామాని యేచసంస్కారసంజ్ఞితాః। మలిమ్లుచేపి కర్తవ్యాః కామ్యాఇష్టీర్వివర్జయేత్ ॥ " ఇతి వచనాత్కథం వివాహాది సంస్కారా మాసదోషేన కార్యాఇతి చేన్న, పూర్వోక్తగార్గ్యాది వచనవిరోధాత్పిణ్డోదకాది పరత్వాచ్చ సంస్కారశబ్దస్య। తథా సత్యతపాః ॥ శ్లో ॥ మలిమ్లుచాహ్వ యేమాసే ఐపద్యేతయదిద్విజః। తస్మిన్నపిచకర్తవ్యాః పిణ్డదానోదకక్రియాః ॥ జాతకర్మచ పుంసూతిం సీమన్తోన్నయనవ్రతమ్। మలిమ్లుచేపి కుర్వీత నిమిత్తం యదిజాయతే ॥ * ॥ అతో నిత్యత్వేపి జాతకాద్యన్నప్రాశన సంస్కారాః కర్తవ్యాః, నచౌలాదయః। తథాఽఽత్రేయే ॥ శ్లో ॥ మాసప్రాప్తేషు కార్యేషు మూఢత్వం జీవశుక్రయోః। అధిమాసాది దోషాశ్చ నస్స్యుఃకాలవిధేర్బలాత్ ॥ * ॥ " సీమన్తోన్నయనం ప్రథమేగర్భే " " చతుర్థేమాసిషష్ఠేఽష్టమేవా సీమన్తః " " షష్ఠేఽన్నప్రాశనంమాసి " ఇత్యాదిభిస్థాన ప్రోక్తానాం పుంసవన సీమన్త జాతకర్మ నామాన్నప్రాశన సంస్కారాణామేవ మాస దోషేపి కార్యత్వం సిద్ధమ్, ఏవం పునరుత్సవేపి మలాదిమాసస్త్యాజ్యః। ఆత్రేయే ॥ శ్లో ॥ అశుభేక్షే కృతోద్వాహే పునస్తాముద్వహేచ్ఛుభే ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ వా ॥ అథచేదౌపాసనారమ్భాత్ప్రజ్వలనస్యనాశే పునర్వివాహం కుర్వీత, అథపునర్వివాహేష్వేతానుతీసీదన్తి వ్రతోదమిషుం వాసః

పూర్వం భోజనం త్రిరాత్రవ్రతమిత్యాది వివాహశేషాన్వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ హోమాదౌపాసనారమ్భదినలే శాన్తిమాగతే । యుగాద్యవాన్తరం కర్మ శేషం కృత్వా సమాపయేత్ ॥ * ॥ శేషమ్-శేషహోమాన్తమ్ । తథా సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ప్రాక్చేదౌపాసనారమ్భద్వివాహోఽగ్నిర్వినశ్యతి । గృహప్రవేశనాదర్వాగ్ద్వాదశాహవ్యతిక్రమే ॥ వివాహో నైవసిధ్యేత పునర్విశీతకన్యకామ్ ॥ * ॥ అస్యార్థః — " ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్హోమస్సఙ్గవాన్త కాలస్స్యాదుదితేరవౌ । సాయమస్తమితేహోమ కాలస్తు నవనాడికాః ॥ " ఇత్యుక్తకాలే ఆగ్నేయస్థాలీపాకాత్పరం ఔపాసనహోమః ప్రారబ్ధశ్చేత్ " అనుగతోమన్థ్యః " ఇత్యుక్తమేవ కార్యమ్ , తతోఽర్వాగగ్నినాశే పునర్వివాహః కార్యఏవ, స్వగ్రామస్యాతి దూరత్వేనవా కేనచిద్విఘ్నేనవా వధ్వాసహ నిష్క్రాన్తస్య మధ్యే ద్వాదశాహవ్యతిక్రమేచ పునర్వివాహః కార్యఇతివా । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ లేఖాహోమాత్పురావహ్నిర్వినాశేపునరుద్వహేత్ । చతుర్థీహోమకరణాత్ప్రాగగ్న్యనుగమేసతి ॥ గృహ్యాగ్న్యనుగమోక్తం స్యాత్ప్రాయశ్చిత్తసుతఃపరమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ అమత్యా వారుణీంపీత్వా ప్రాశ్యవిణ్మూత్రమేవవా । బ్రాహ్మణఃక్షత్రియోవైశ్యః పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ * ॥ వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ సిన్ధుసౌవీరసౌరాష్ట్రాం స్తథాప్రత్యన్తవాసినః । అఙ్గవఙ్గకలిఙ్గాంశ్చ గత్వా సంస్కారమర్హతి ॥ * ॥ ప్రత్యన్తవాసినః - చణ్డాలప్రదేశాః । చన్ద్రికాయాంచ ॥ శ్లో ॥ సిన్ధుసౌవీరసౌరాష్ట్రమావన్త్యం దక్షిణాపథమ్ । తీర్థయాత్రాంవినాగత్వాపునస్సంస్కారమర్హతి ॥ * ॥ బోధాయనః " అథోపనీతస్యావృత్యాః " ఇత్యుపక్రమ్య ఆద్యశ్రాద్ధాశౌచాన్న మధు మాంస భోజనాదీని పరిగణయ్య " ఏతేషు పునస్సంస్కారో విద్యతే " ఇతి । తత్కాలే వర్జ్యమాహ సఏవ ॥ శ్లో ॥ వపనం మేఖలాదణ్డభైక్షచర్యావ్రతానిచ । నివర్తన్తేద్విజాతీనాం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ సర్వమన్యత్తు కుర్వీత యథాశాస్త్రం యథావిధి । కాలశ్చైవవసన్తాదిర్న నిరీక్ష్యఃకదాచన ॥ * ॥ మాసదోషస్తు నిరీక్ష్యఏవ , " ॥ శ్లో ॥ మలిమ్లుచైస్సమాక్రాన్తం మాసం సఙ్క్రాన్తివర్జితమ్ । మలిమ్లుచం విజానీయాద్గర్హితం సర్వకర్మసు ॥ " ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః । వివాహే కన్యారజఃప్రాదుర్భావే

అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ వివాహే వితతే తత్ర హోమకాల ఉపస్థితే । కన్యామృతుస్సమాగచ్ఛేత్కథం కుర్వన్తి యాజ్ఞికాః ॥ యజుః పవిత్రైః ఖల్లికైస్నాపయిత్రీ పూతవారిభిః । అనేన చానువాకేన పవమానస్సువర్జనః ॥ స్నాపయిత్వా చ విద్వద్భిరన్యవస్త్రైరలఙ్కృతామ్ । పూర్ణాహుత్యా చ మన్త్రాభ్యాం హుత్వాఽనుజ్ఞాప్య తాం సతః ॥ తయా సహ తతస్తత్ర శేషం కార్యం సమాపయేత్ । ప్రధానహోమనిర్వృత్త్యా మలవద్వాససీ యది ॥ త్రియహే పర్యపేతే తు తన్త్రైశ్శేషం సమాపయేత్ ॥ * ॥ కించ వయోధికత్వే కాలాన్తరే దోషశఙ్కాయాం వా కన్యాకుమారయోరుపనయనం పిత్రాద్యాశౌచసమ్భవేఽపి తత్కాలే కారయితవ్యమ్, "అత్ర హ్యధికారశాస్త్రైర్భవతి" ఇత్యుపనయనోత్తరకాలమేవ తయోశ్శాస్త్రోక్తకర్మాధికారస్మరణేన ఆశౌచాభావాత్ । "తస్మాదభిజనవిద్యాసముదితం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేత్" ఇతి, సమాహితేన - ఆశౌచరహితేనాన్యేన కారయితవ్యస్మరణాత్, "॥ శ్లో ॥ పితా పితామహో భ్రాతా సకుల్యో జననీ తథా । కన్యాప్రదః పూర్వనాశే ప్రకృతిస్థః పరః పరః ॥ కన్యాయాస్తు పితా మాతా భ్రాతా మాతులపర్వతా । పితుర్భ్రాతా గురుర్వాపి ప్రదాతుం ప్రభుతాం గతాః ॥" ఇతి పితామహాదీనాం కన్యాప్రదానాధికారస్మరణాచ్చ । యథాకాలాతిక్రమో న భవతి తథా పిత్రాద్యనుమత్యాఽన్యోఽన్యగృహేఽన్యదీయైర్ద్రవ్యైరుపనయనం కారయితవ్యమేవ । ఏవమేవాఖణ్డాదర్శే చ వ్యాఖ్యాతమ్ । వృద్ధగార్గ్యః కర్మమధ్యే పునరాశౌచసమ్భవే కార్యమాహ ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠస్య తు క్రతోర్మధ్యే మాతాపిత్రోర్మృతిర్యది । దీక్షారూపం విధాయాత్ర సంస్కార్యాఽప్రతరాహితః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ దీక్షితోఽప్యేకపుత్రశ్చేన్మాతాపిత్రోర్మృతిర్యది । సంస్కృత్య శాలామాగత్య యజ్ఞశేషం సమాపయేత్ ॥ * ॥ ఏకపుత్రశ్చేదితి పుత్రాన్తరసద్భావే స ఏవ పితరౌ సంస్కుర్యాదితి భావః ॥ శ్లో ॥ ప్రతిష్ఠాదిషు కృత్యేషు యస్మిన్గ్రామే మృతిర్భవేత్ । శీఘ్రం బహిశ్శవం నీత్వా కర్మ శేషం సమాపయేత్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దేన చౌలోపనయనాదిగ్రహణమ్ । నీత్వా - మధ్యే విళంబ్య శవే నిర్హృతే కర్మ శేషం సమాపయేదిత్యర్థః । విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ వివాహోత్సవయజ్ఞాదిష్వన్తరా మృతసూతకే । శేషమన్నం పరైర్దేయం దాతౄన్భోక్తౄంశ్చ నస్పృ

శేత్ ॥ * ॥ పరైః - ఆశౌచరహితైః, నస్పృశేత్ - ఆశౌచిజనమితి శేషః । ఏవంవివాహాదిమధ్యే ఆశౌచసమ్భవే దక్షః ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞకాలేవివాహేషు దైవయోగేవనిష్కృతౌ । హూయమానే తథైవాగ్నౌ నాశౌచం నచసూతకమ్ ॥ * ॥ వివాహేష్వితి బహువచనం ప్రధానహోమాది శేషహోమాన్తకర్మాభిప్రాయమ్ । తథాబ్రాహ్మపురాణే ॥ శ్లో ॥ వివాహయజ్ఞోఽగ్నికార్యేయా లాజహోమాదికర్మణి । ప్రాయశ్చిత్తపరస్యాపి స్వాధ్యాయనిరతస్యచ ॥ సద్యశ్శౌచమ్ ॥ * ॥ ఇతిప్రకృతమ్ । ఆదిశబ్దేనయదృత్రాది హోమానుప్రవిశ్య హోమస్థాలీపాక శేషహోమాఉచ్యన్తే । విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ శ్లో ॥ దానేవివాహేయజ్ఞేచ సఙ్గ్రామే దేశవిప్లవే । ఆపద్యపిచకష్టాయాం సద్యశ్శౌచం విధీయతే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞేసమ్భృతసమ్భారే వివాహేశ్రాద్ధకర్మణి । తథాచౌళాదిసంస్కారే ప్రాగబ్ధేసద్యఇష్యతే ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయేచ ॥ శ్లో ॥ ఆశౌచం కర్మమధ్యేషు శావం సూతకమేవవా । ఆపతేద్యదిసర్వేషాం సద్యశ్శౌచం విధీయతే ॥ మాతాపిత్రోశ్చమరణే పుత్రస్య మరణేతథా ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారే తావదాశౌచాభావే వ్యవస్థోక్తా ॥ శ్లో ॥ ఆరమ్భోవరణం యజ్ఞే సఙ్కల్పోవ్రతసత్రయోః । నాన్దీముఖం వివాహాదౌ శ్రాద్ధేపాకపరిక్రియా ॥ * ॥ ఇతి । “ ॥ శ్లో ॥ తత్పూర్వేద్యుర్గకృత్వా చేత్కుర్యాన్నోఽభ్యుదయం తతః । కుర్యాత్కర్తా తదాతత్ర సద్యఃకర్మేతికీర్త్యతే ॥ ” ఇతి వచనాత్పూర్వేద్యురభ్యుదయే తదాద్యాశౌచాభావః, ఉత్సవదినేప్రాతరభ్యుదయే తత్ప్రభృతితదభావః, అత్రహ్యధికారశ్శాస్త్రైర్భవతి “ పూర్వంసఙ్కల్పితంద్రవ్యందీయమానంనదుష్యతి ” ఇతిస్మరణాత్ । కన్యాద్రవ్యయోరాశౌచాభావాద్గృహాన్తరేతైరేవ ద్రవ్యైర్వివాహకరణంనిర్వ్యాకులమ్, ప్రాతరభ్యుదయాకరణేపీతి వ్యవస్థాపనీయా । వరస్యతు తస్మిన్నబ్దే జ్ఞాతిమృతౌ సమావృత్తస్య “ ॥ శ్లో ॥ ఆదిష్టీం నోదకం దద్యాదావ్రతస్యసమాపనాత్ । సమాప్తేతూదకం దత్వా త్రిరాత్రమశుచిర్భవేత్ ॥ ” ఇత్యతిక్రాన్తాశౌచస్మరణాత్త్రిరాత్రాద్యతిక్రాన్తాశౌచే తత్కాలీనజ్ఞాత్యాశౌచేచ నవివాహఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । తథాసపిణ్డీకరణాకరణే నోత్సవః కార్యః, “ ॥ శ్లో ॥ యావత్సపిణ్డీకరణం తావత్పృథ్వ్యాదినేష్యతే । తత్సోదరస్యపు

త్రస్య నత్వన్యస్య సగోత్రిణః ॥ ” ఇతిస్మృతేః । ఇదముపలక్షణమ్ “ ॥ శ్లో ॥ భ్రాతా వా భ్రాతృపుత్రో వా సపిణ్డశ్శిష్య ఏవ వా । సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః ॥ ” ఇతివచనాత్ । తస్మాత్ “ పుత్రః పౌత్రశ్చ తత్పుత్రః ” ఇత్యాదిభిర్యస్మిన్కర్తృత్వం పర్యవసితం స పునః సపిణ్డీకరణం కృత్వైవ శుభం కుర్యాత్ , “ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధమకృత్వా శుభకర్మకృత్ । ధ్రువమాప్నోతి నరకం సపిణ్డానాం మృతౌ క్రమాత్ ॥ అకృత్వా ప్రేతకార్యాణి నిత్యనైమిత్తికాన్యపి । నకుర్యాత్తావదాశౌచం యావత్ప్రేతస్య మోక్షణమ్ ॥ ” ప్రేతమోక్షణమ్ - సపిణ్డీకరణమ్ “ ॥ శ్లో ॥ అకృతే ప్రేతసంస్కారే నకుర్యాదాత్మనశ్శుభమ్ । కుర్యాదేవ శుభం కర్మ ముఖ్యకర్తుశ్చసన్నిధౌ ॥ ” ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః । అతఏవ శాట్యాయనిః ॥ శ్లో ॥ ప్రేతశ్రాద్ధాని శిష్టాని సపిణ్డీకరణం తథా । అపకృష్యాపి కుర్వీత కర్తా నాన్దీముఖే ద్విజః ॥ * ॥ అతశ్శుభాగమే ఊర్ధ్వమాసికాన్యపకృష్య కర్తా కుర్యాత్ , తథా ద్వాదశాహాదాపకృతం సాపిణ్డ్యం చ మాసికైస్సహ మృతాహే కుర్యాత్ , శుభాగమస్యైవ సాపిణ్డ్యకాలత్వాత్ । ద్వాదశాహాదావపకృష్య కృతాన్యపి పునరపకృష్య కుర్యాత్ । తథా శాట్యాయనిః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదర్వాగపకృష్య కృతాన్యపి । పునస్తాన్యపకృష్యన్తే వృద్ధ్యుత్తరనిషేధనాత్ ॥ * ॥ నిషేధమాహ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ నిర్వృత్య వృద్ధితన్త్రం తు మాసికాని న తన్త్రయేత్ । అయాతయామం మరణం భవేదితి వినిశ్చితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । తదేవమ్ “ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతసంస్కారకార్యాణి యాని శ్రాద్ధాని షోడశ । యథాకాలేషు కార్యాణి నాన్యథా ముచ్యతే తతః ॥ ” ఇతివచనం వృద్ధివ్యతిరేకేణాపకృష్య కృతమాసికానాం స్వస్వకాలే పునఃకరణపరమ్, అతో వృద్ధావపకృష్య కృతానాం న పునఃకరణం నిషేధాత్ । ఏవం మాసికాపకర్షో మాసికకర్తురేవోత్సవే, “ కర్తా నాన్దీముఖే ” ఇతి స్మృతేః । కేచిదత్ర భ్రాత్రాద్యుత్సవేపి మాసికాన్యపకృష్య కుర్వన్తి, తత్కాల శబ్దశాస్త్రానభిజ్ఞత్వవిజృమ్భితమ్, “ నిర్వృత్య తన్త్రయేత్ ” ఇతి వృద్ధితన్త్రమాసికయోస్సమానకర్తృకత్వావగమాత్ । అతో న భ్రాత్రాద్యుత్సవే మాసికాపకర్షః, భిన్నకర్తృకత్వాత్తయోః, అన్యథా “ స్నాత్వా భుఞ్జీత ” ఇత్యేవమాదావన్యేన స్నానాదికరణేపి తదకృత్వాఽన్యస్య భోజనాది

ప్రసక్తేః, " జగ్ధ్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ " ఇత్యాదావన్యస్యాపి ప్రా యశ్చిత్తప్రసక్తావచ్చ । నచవాచ్యం ప్రయోజకకర్తృత్వమస్తీతి, అనుశా సనవిరోధాత్, గ్రామయాజకస్య గ్రామే కస్యచిదుత్సవేపి స్వపితృమాసి కాపకర్షప్రసక్తేశ్చ । ఏవం శబ్దశక్త్యైవార్థసిద్ధత్వాన్మాసికకర్తురేవోత్సవే మా సికాపకర్షానభ్యనుజ్ఞాన్మ్యుత్సవ ఇతి శేముషీవిశేషజుషాం విదుషాం సువ్యక్త మిత్యాస్తాం తావత్ । ఏవం మాసికాపకర్షే నియతోత్సవవిషయః, వివా హాదిరనియతః, పుంసవనాద్యుత్సవో నియతః, తస్యావశ్యకత్వాత్, " నివే శేహివృత్తే నైయ్యమికానిశూర్యస్తై, అగ్నిహోత్రమతిథయః " ఇత్యా పస్తమ్బేన వివాహానన్తరమేవాగ్నిహోత్రాదేర్నైయమికత్వస్మరణా త్, వివాహస్యతు రాగాధీనత్వాచ్చ వివాహశ్చానియతః । " స్నాత్వా స ముద్వహేత్కన్యామ్ " ఇతి సమావర్తనవివాహయోరవినాభావావగ మాత్, " ॥ శ్లో ॥ స్నాతస్తూపయమాదర్వాఙ్మృతో నరక్చతి సద్గతిమ్ । తస్మాదాసన్నవైవాహ్యస్నానకర్మ సమాచరేత్ ॥ " ఇతి వచనాచ్చ వివా హాభావే స్నానంచానియతమ్ । వేదవ్రతానితు వేదాఙ్గత్వాన్నియతాని బ్ర హ్మచారిభిరవశ్యకార్యాణి " ॥ శ్లో ॥ వేదవ్రతాదికానాదౌ ప్రారభేదుత్త రాయణే । యావత్సంవత్సరాన్తం తు తావచ్చరణమిష్యతే ॥ " ఇతి శ్రీధ రీయవచనాత్తేషాం వేదాఙ్గత్వం సువ్యక్తమ్ । అతఏవ వివాహానపేక్షత్వేప్య ధీత వేదేన తాని కార్యాణి, అనధీతస్యననియమః, వేదాధ్యయనాభావా దుపాకర్మవత్ ॥ శ్లో ॥ అధీతవేదవిద్యానాముపాకర్మ ద్విజన్మనామ్ । అ ధ్యాయాఙ్గమిదం ప్రోక్తమితిహోవాచ భార్గవః ॥ * ॥ ఇతి । అతఃపుంసు వనాదికమేవావశ్యకార్యమ్, తదుక్తమ్ " జాతకర్మ చపుంసూతేః " ఇతి, " నామకర్మ చజాతేష్టిమ్ " ఇతిచ । వ్రతాదేశవ్రతానామవశ్యకార్యత్వేపి మలే నకార్యాణి, తచ్చోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ వేదవ్రతవృషోత్సర్గచూడాకరణమేఖ లాః ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ అమాచపూర్ణిమాచైవ యస్మిన్మాసే యు గళంభవేత్ । యస్మిన్నదృశ్యతే మాసి చౌలకర్మాదివర్జయేత్ ॥ ఏకమాసే ద్వయేపూర్ణే దర్శస్యైకస్య సమ్భవే । అగ్నిజ్వాలేతి విఖ్యాతా శుభకర్మవి నాశినీ ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ వివాహయజ్ఞోత్సవనాశహేతుః ॥ * ॥ ఇతిచ । దేవలశ్చ ॥ శ్లో ॥ పితరౌ ప్రమితౌ యస్య దేహస్తస్యాశుచిర్భవేత్ । నదై

వం నాపిపిత్ర్యంచ యావత్పూర్ణోనవత్సరః ॥ * ॥ అగ్న్యాధానాదికంచ ప్రథమాబ్దే నకార్యం తదాహ సఏవ ॥ శ్లో ॥ స్నానంచైవ మహాదానం స్వాధ్యాయశ్చాగ్నితర్పణమ్ । ప్రథమేఽబ్దే నకర్తవ్యం మహాగురునిపాతనే ॥ * ॥ ఏవం పితృమృతాబ్దే వివాహాది నిషేధాత్తదర్థం నమాసికాపకర్షః । ఏవం చ స్వస్యైవావశ్యకార్యోత్సవమన్తరేణ మాసికాపకర్షే ప్రత్యవాయశ్చ ప్రసజేత్ । తథా కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ అన్తరేణైవ యో వృద్ధిం మాసికాన్యపకర్షతి । సశ్రాద్ధీ నరకే ఘోరే పితృభిస్సహ మజ్జతి ॥ * ॥ ఏవమప్యజ్ఞానాత్తదపకర్షేప్యకాలే కృతస్యాకృతత్వాత్, "యథాకాలేతు కార్యాణి నాన్యథా ముచ్యతే తతః" "అకాలేచేత్కృతం కర్మ కాలం ప్రాప్య పునః క్రియా" ఇత్యాదివచనాచ్చ యథాకాలే పునరపి కార్యాణి । ఏవం భ్రాత్రాద్యుత్సవే స్వస్యచ వివాహోత్సవార్థం మాసికాపకర్షో నాస్తీతి నిరవద్యోయం నిర్ణయ ఇత్యలమ్ । అకృతవివాహే విదేశనిష్ఠే జ్యేష్ఠే కనిష్ఠస్య వివాహావస్థాయాం వ్యవస్థామాహ శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశైవతు వర్షాణి జ్యాయాన్ ధర్మార్థయోగతః । న్యాయ్యం ప్రతీక్షితుం భ్రాత్రా శ్రూయమాణః పునః పునః ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః ॥ వా ॥ అష్టౌ ద్వాదశ వర్షాణి వా జ్యేష్ఠం భ్రాతరమనివిష్టమవీక్షమాణః ప్రాయశ్చిత్తీ భవతి ॥ * ॥ ఇతి । గౌతమః ॥ వా ॥ నష్టేభర్తరీత్యుపక్రమ్య ద్వాదశవర్షాణి బ్రాహ్మణస్య విద్యాసమ్బన్ధేశ్చ ॥ * ॥ ఇతి । పత్న్యాః పత్యుః ప్రతీక్షణ నియమమాహ ॥ వా ॥ భ్రాతర్యేవం జ్యాయసి కనీయానన్యాగ్న్యాధేయేషు ॥ * ॥ ఇతి । ఏవంచ ద్వాదశాబ్దాదూర్ధ్వం నతత్ప్రతీక్షణమ్, కింతు వివాహః కార్యః । తథా స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాబ్దాత్తు నాయాతి దేశాన్తరగతః స్థితః । వివాహాదీని కర్మాణి కనిష్ఠస్తు తదాచరేత్ ॥ దేశాన్తరగతే జ్యేష్ఠే ద్వాదశాబ్దాన్నిరీక్ష్య తు । పశ్చాత్కనిష్ఠో విధివత్కుర్యాద్వై దారసఙ్గ్రహమ్ ॥ * ॥ ఏవం ప్రతీక్షణం పతితాదివ్యతిరిక్తవిషయమ్ । తథా చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉన్మత్తః కిల్బిషీ కుష్ఠీ పతితః క్లీబ ఏవ వా । రాజయక్ష్మామయావీచ న న్యాయ్యస్స్యాత్ప్రతీక్షితుమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ క్లీబే దేశాన్తరస్థేచ పతితే భిక్షుకే తథా । జాత్యన్ధే బధిరే మూకే నదోషః పరివేదనే ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ దేశాన్తరస్థ క్లీబైకవృషణానసహోదరాన్ । వేశ్యాదిసక్తపతితపాపతు

లాంశ్చిరరోగిణః ॥ కుహకోన్మత్తచోరాంశ్చ పరివిన్దన్న దుష్యతి । జడమూకా న్ధబధిరకుబ్జవామనఖేటకాన్ ॥ అతివృద్ధానభార్యాంశ్చ కృషిసక్తాన్నృపస్యచ । కుహకోన్మత్తమూకాంశ్చ పరివిన్దన్న దుష్యతి ॥ * ॥ ఖేటకః - భగ్నపదద్వయః । ధర్మసారే ॥ శ్లో ॥ షణ్డాన్ధబధిరస్తబ్ధజడగద్గదపఙ్గుషు । కుబ్జవామనరోగార్తకుష్ఠాఙ్గపికలాదిషు ॥ మత్తోన్మత్తేషు మూకేషు శయనస్థే నిరిన్ద్రియే । ధ్వస్తపుంస్త్వేషు చైతేషు సంస్కార్యత్వం యథోచితమ్ ॥ మూకోన్మత్తా నసంస్కార్యా ఇతి కేచిద్వదన్తిహి । కర్మస్వనధికారిత్వాత్పాతిత్యం నాస్తియత్తయోః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ కుబ్జవామనఖఞ్జేషు గద్గదేషు జడేషుచ । యోగశాస్త్రాభియుక్తేషు నదోషఃపరివేదనే ॥ * ॥ ధర్మసారేచ ॥ శ్లో ॥ షణ్డాన్ధబధిరస్తబ్ధజడగద్గదపఙ్గుషు । యతినైష్ఠికకుబ్జేషు నదోషఃపరివేదనే ॥ * ॥ పతితాదివ్యతిరిక్తమత్తాదీనాం రమ్భాది వివాహం కారయిత్వాఽనుజోపవహేత్ । తథా మనుః ॥ శ్లో ॥ మత్తోన్మత్తజడక్లీబపతితానాం ద్విజన్మనామ్ । నోద్వాహోనచసంస్కారో నాశౌచం నోదకక్రియా ॥ రమ్భావివాహఃకర్తవ్యస్తదలాభేఽర్కశాఖయా । వివాహం మనుజాఃకుర్యురిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాదీదృగ్విషయే కనిష్ఠస్య నకాలప్రతీక్షణం నవాపరివేదన దోషగన్ధః । ఏవమపవాదశతసద్భావాదిత్యలమ్ । ఏవం స్మృతిషూపనయనాదిషు పరివేదనదోషస్మరణాత్కనిష్ఠస్య జాతకాది చౌలాన్తసంస్కారాయథాకాలం కర్తవ్యా ఇతిసిద్ధమ్ । శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ నాగ్నయఃపరివేదన్తి నవేదా నతపాంసిచ । నచశ్రాద్ధం కనిష్ఠస్య నచకన్యావిరూపికా ॥ * ॥ అత్రాభిజ్ఞాదర్శకారః ॥ మా ॥ దత్తస్య జ్యేష్ఠానుమత్యా కనిష్ఠస్యాధానే నాగ్నయఃపరివిన్దన్తి , తథా జ్యేష్ఠే మహారోగగ్రస్తే దేశాన్తరస్థేవా అవిజ్ఞాతే తథాపూర్వోక్తవిషయే కనిష్ఠ ఉపనీతేన వేదాఃపరివిన్దన్తి , తథాజ్యేష్ఠే అకృతవ్రతే కనిష్ఠేన తపసిచీర్ణే నతపాంసి పరివిన్దన్తి , తథా విరూపికావైకల్య యుక్తాఅనుజాయా వివాహే విఘ్నహేతుర్నభవతి ॥ * ॥ ఇతి । వృద్ధవసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ అగ్రజస్తు యదానగ్నిరాదద్యాదనుజఃకథమ్ । అగ్రజానుమతఃకుర్యాదగ్నిహోత్రంయథావిధి ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డపురాణే ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞకర్మణిచోద్వాహే జ్యేష్ఠేసతి కనీయసా । జ్యేష్ఠానుమత్యాకర్తవ్యే సతి తత్కర్మశోభనమ్। ఏవం జ్యేష్ఠానుమ

త్రైవదత్తాగ్నిహోత్రాదికంకుర్యాత్ । ఇదమదత్తవిషయం కింనస్యాత్ , నస్యాత్ , పరివేదనదోషస్మరణాత్ । తథా యమః ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠేనివిష్టే భార్యాతు కనిష్ఠస్య విధీయతే । నివిష్టశ్చానివిష్టేతు పరివేత్తాసఉచ్యతే ॥ దారాగ్నిహోత్రసంయోగం కురుతేయోఽగ్రజేస్థితే । పరివేత్తాసవిజ్ఞేయఃపరివిత్తిస్తుపూర్వజః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠాయాం యద్యనూఢాయాముహ్యతేహ్యనుజాతు యా । సైవాగ్రే దిధిషూర్జ్ఞేయా పూర్వాతు దిధిషూస్మృతా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః “ అగ్రే దిధిషూ దిధిషూపతిపర్యాహిత పరివిష్టపరివిత్తపరివిన్నపరివివిదానేషూత్తరోత్తరస్మిన్నశుచికరనిర్వేషోగరీయాన్ ” ఇత్యుక్త్వా “ శుచికరణాద్ద్వాదశమాసాన్ద్వాదశార్ధమాసాన్ ” ఇత్యాదినా పతనీయవృత్తిం స్మరతి । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః॥ వా॥ పరివిత్తేచ వసిష్ఠేన ప్రాయశ్చిత్తవిశేషోనోక్తః , తత్ర నాపదిమానవముపపాతక సాధారణప్రాప్తం త్రైమాసికమ్ , ఆపదితు యాజ్ఞవల్కీయం వ్రతచతుష్టయం శక్త్యపేక్షయా యోజ్యమ్ , తథా పరివేత్తరిచ వసిష్ఠేన ప్రాయశ్చిత్తవిశేషఉక్తః , “ పరివివిదానఃకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా తస్మైదత్త్వా పునర్నివేశేత్తాంచైవోపయచ్ఛేత ” ఇతి, పరివివిదానః - పరివేత్తోచ్యతే, అసౌ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా, తస్మై-జ్యేష్ఠాయ, తాం-స్వోఢామ్ , దత్త్వా - బ్రహ్మచర్యాహృతభైక్షవద్గురుపరిభవపరిహారార్థం నివేద్య పునరుద్వహేత్ , తామేవ స్వోఢాం జ్యేష్ఠాయ నివేదితాం తేనచానుజ్ఞాతాముపయచ్ఛేత్ । యత్తు హారీతేనోక్తమ్ “ జ్యేష్ఠేఽనివిష్టే కనీయాన్నివిశమానఃపరివేత్తాభవతి, పరివిన్నోజ్యేష్ఠః , పరివేదనీకన్యా, పరివివిదానోదాతా, పరివేష్టాయాజకః , సర్వేపతితాఃప్రాజాపత్యేన కృచ్ఛ్రేణ పావయేయుః ” ఇతి, యదపి శఙ్ఖేనోక్తమ్ “ పరివిత్తిఃపరివేత్తా సంవత్సరం బ్రాహ్మణగృహేషు భైక్షం చరేయాతామ్ ” ఇతి , తదుభయమపి కామకారేణ కన్యాపిత్రాద్యననుజ్ఞాతోద్వాహవిషయమ్ , ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ । యదా పునఃకామతఃకన్యాం పిత్రాది దత్తామేవ పరిణయతి తదామానవోక్తం త్రైమాసికం పూర్వోక్తౌ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా తస్మైదత్త్వా పునర్నివేశేతి తత్రాగ్రే దిధిషూపతిఃప్రాజాపత్యకృ

చ్ఛ్రం కృత్వా తామేవ జ్యేష్ఠాం పశ్చాదన్యేనోఢాముద్వహేత్ , దిధిషూపతిస్తు కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా సోఢాం జ్యేష్ఠాం కనీయస్యైఃపూర్వోఢే దత్త్వా తాం కన్యాముద్వహేత్ ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరః ॥ శ్లో ॥ పరివిత్తిఃపరివేత్తా యయాచపరివిద్యతే । సర్వేతే నరకం యాన్తి దాతృయాజకపఞ్చమాః ॥ * ॥ అతోజ్యేష్ఠానుమత్యా దారాగ్నిహోత్రకరణస్మరణం దత్తవిషయమేవ “ ॥ శ్లో ॥ భగినీషు కనిష్ఠస్య నదోషఃపరివేదనే। భగినీషు కనీయస్యా దోషోఽస్తిపరివేదనే ॥ నత్వేవాధానయోగేషు పరతన్త్రాయ తస్సదా ।” ఇతికవషోక్తభర్తృపరతన్త్రప్రత్తావద్దత్తస్యాపి “ ॥ శ్లో ॥ గోత్రాన్తరం ప్రవిష్టానాం దాయమాశౌచమేవచ । జ్ఞాతిత్వంచ నివర్తన్తే తత్కులే సర్వముచ్యతే ॥ ” ఇతి గృహీతృగోత్రత్వాదిస్మరణాత్తద్విషయత్వం స్పష్టమ్ । తథాస్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ దత్తస్య పరివేత్తృత్వమాశౌచం దాయమేవచ । గృహీతృగోత్రాత్సంగ్రాహ్యం శ్రౌతస్మార్తాదికం తథా ॥ * ॥ ఇతి । అతః “॥శ్లో॥ జ్యేష్ఠశ్చేద్దీర్ఘరోగీస్యాత్పతితో వా విదేశగః । షణ్ఢోవాప్రవ్రజత్తస్య కనిష్ఠోదారవర్హతి ॥ ” ఇత్యాది దోషసద్భావఏవ కనిష్ఠవివాహో నిర్వ్యాకులః నాన్యథేతి నిర్ణయః । కించ “ ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠోభ్రాతా యదాతిష్ఠేదాధానం నైవకారయేత్ । అనుజాతస్తు కుర్వీత శఙ్ఖస్య వచనం యథా ॥ పితుర్యస్యతు నాధానం కథం పుత్రస్తు కారయేత్ । అగ్నిహోత్రేఽధికారోఽస్తి శఙ్ఖస్య వచనంయథా ॥ ” ఇత్యాది శఙ్ఖసుమన్త్వాది వచనంచ దత్తవిషయమితికేచిత్, “ ॥ శ్లో ॥ అగ్రజస్తు యదానగ్నిరాదధ్యాదనుజఃకథమ్ । అగ్రజానుమతఃకుర్యాదగ్నిహోత్రం యథావిధి ॥ సోదరాణాంతు సర్వేషాం పరివేత్తా కథం భవేత్ । దారైస్తు పరివిద్యన్తే నాగ్నిహోత్రేణ నేజ్యయా ॥ ” ఇతి వృద్ధవసిష్ఠాది వచనాదాధానమాత్రస్య దోషాభావపరమిత్యన్యే, ఇజ్యయా - పఞ్చమహాయజ్ఞేన, దారాగ్నిహోత్రవిషయే పర్యాహిత పరివిష్టేత్యాది వచనవిరోధాన్నతద్విషయమిత్యపరే, “ ॥ శ్లో ॥ పితా పితామహోయస్య నవ్రతీ నాగ్నిమాన్క్వచిత్ । తపోఽగ్నిహోత్రమన్త్రేషు నదోషఃపరివేదనే ॥ ” ఇత్యుశనస్స్మరణాదీదృశవిషయమిత్యేకే, యదత్ర యుక్తం తద్గ్రాహ్యమ్ । అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ ఏకమాతృప్రసూతానాం భ్రాతౄణాం పరివేదనే । దో

షస్న్యాత్సర్వవర్ణేషు నదోషో భిన్నమాతృషు ॥ * ॥ యమః ॥ శ్లో ॥ పితృ
వ్యపుత్రాన్ సాపత్న్యాన్ పరనారీసుతాం స్తథా । దారాగ్నిహోత్ర సం
యోగే నదోషః పరివిన్దతః ॥ * ॥ వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఆవసథ్యస్య
నాదృత్య త్రేతాయాం యః ప్రవర్తతే । సోనాహితాగ్నిర్భవతి పరివేత్తా న
థోచ్యతే ॥ * ॥ ప్రథమమాధేయమావాసనాగ్నిస్సనాధాయ గార్హపత్యా
ద్యగ్న్యాధానే పరివేత్తా భవతీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । బౌధాయనః ॥ వా ॥ అ
థ జడ బధిర మూకానాం సంస్కారం వ్యాఖ్యాస్యామః ఋతుర్యథా కామీస్యా
త్పుణ్యనక్షత్రే బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా కేశానోప్య
స్నాతం కుమారం శుద్ధం యజ్ఞోపవీతనవః పరిధాప్య దేవయజనముదానయ
త్యథ దేవయజనప్రభృత్యగ్నిముఖాన్కృత్వా యాజ్ఞికీం సమిధమాజ్యేనాక్త్వా
తూష్ణీమభ్యాధాపయతి తూష్ణీమశ్మానమాస్థాపయతి యథాలాభం తూష్ణీం
మేఖలామమన్త్రవద్గ్రన్థిం కరోతి తూష్ణీమజినం ప్రముంచతి తూష్ణీం ద
ణ్డం ప్రయచ్ఛతి యాజ్ఞికవృక్షస్య ననానుపృచ్ఛతి । అథైనం దక్షిణే హస్తే
గృహ్ణాతి యస్మిన్భూతంచ భవ్యంచేత్యథైనం పరిదదాతి దేవేభ్యస్త్వేత్యథై
నముపనయతి దేవస్య త్వేతి సర్వనామగ్రహణవర్జమాచార్య ఏవ పక్త్వాజు
హోతి తూష్ణీం సర్వాన్ మన్త్రానాచార్య ఏవ జపేదిత్యేకే ఏష్వేవ జడక్లీబహీ
నాధికాఙ్గానామామయావ్యపస్మారిశ్విత్రిణాం దీర్ఘరోగిణాంచైతేన వ్యా
ఖ్యాతా ఇత్యేకే ॥ * ॥ ఇతి.

కించ “ సీమన్తోన్నయనం ప్రథమే గర్భే చతుర్థేమాసి ” ఇతి సీ
మన్తస్య చతుర్థమాస కార్యత్వస్మృతేః, “ సవనం స్పన్దనాత్పురా ” ఇతి
పుంసవనస్య ప్రసవాత్ప్రాక్కార్యత్వనిశ్చయాచ్చ సీమన్తం ప్రథమం కు
ర్యాదితి నాశఙ్కనీయమ్, చతుర్థమాసాత్ప్రాగేవ గర్భస్పన్దనస్మరణాత్ ।
తథా బైజావాపః ॥ వా ॥ మాసి ద్వితీయే తృతీయే వా పురాస్పన్దతే గర్భః ॥ * ॥
ఇతి । అతో జఠరే గర్భచలనమేవస్పన్దనం నప్రసవః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ప్ర
థమం పుంసవనం కార్యం సార్ధంసీమన్తకర్మణా । సీమన్తోన్నయనస్యోక్తమా
సవారర్క్షరాశిషు ॥ * ॥ ఏవంసహ కర్తవ్యత్వస్మరణాచ్చతుర్థమాసే సీ
మన్తోన్నయనం కథమితి చేన్న, “ గర్భస్పన్దనే సీమన్తోన్నయనం యావ
ద్వా న ప్రసవః ” ఇతి శఙ్ఖస్మరణాచ్చతుర్థమాసాత్ప్రాగపి తత్సహకరణే

నవిరోధః । "యావద్వాసప్రసవః" ఇతి దైవాన్తరితోభయవిషయమ్, "గర్భలక్షణంచ తృతీయేమాసిసమ్భవతి" ఇతి, "పుంసువనం వ్యక్తేగర్భే" ఇతిస్మృత్యాచ నవిరోధః । అతఃకాలైక్యేపి ప్రథమం పుంసువనంకార్యమితి నియమాన్నవ్యత్యయప్రసఙ్గః । ఇదంచ నప్రతిగర్భం కార్యమ్, "ప్రథమేగర్భే" ఇతిస్మృతేః । అత్ర హారీతః ॥ శ్లో ॥ సకృచ్చకృతసంస్కారాస్సీమన్తేనద్విజస్త్రియః । యంయంగర్భంప్రసూయన్తే ససర్వస్సంస్కృతోభవేత్ ॥ * ॥ సీమన్తగ్రహణం పుంసువనస్యాప్యుపలక్షణం సాహచర్యాత్ । అతఏవ సామాన్యేనాహ దేవలః ॥ శ్లో ॥ సకృచ్చసంస్కృతానారీసర్వగర్భేషు సంస్కృతా ॥ * ॥ ఇతి । అనేన గర్భిణ్యాగర్భస్యచాయంసంస్కారఇతి నభ్రమితవ్యమ్, "గర్భాధాన పుంసువన సీమన్తోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌళోపనయన చత్వారి వేదవ్రతాని స్నానంసహ ధర్మచారిణీసంయోగఃపఞ్చానాం యజ్ఞానామనుష్ఠానమ్" ఇతి గౌతమేన జాతకర్మాదివన్నిషేకాదీనామపి జాతసంస్కారస్మరణాదుపనయనాది సహపాఠేనగర్భసంస్కారత్వావగమాచ్చ । అత్ర చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ గర్భిణ్యాభర్తరిప్రేతే తత్పితాభ్రాతరస్తథా । అన్యేవాబాన్ధవాఃకుర్యుస్తస్యాఃపుంసువనాదికమ్ ॥ * ॥ తత్పితా-భర్తృపితా, భ్రాతరో బాన్ధవాశ్చ తస్యైవ । తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ భార్యాద్వయం యస్య భవేత్తుతస్య సంస్పృష్టవహ్నిసవనంప్రకుర్యాత్ । తత్రైవ సీమన్తమపి ప్రశస్తం వదన్తివహ్నేరవిభాగఇష్టః ॥ స్త్రీయదాఽకృతసీమన్తా గర్భిణీప్రసువీతచేత్ । గృహీతపుత్రావిధివత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ వా ॥ షష్ఠేఽష్టమేవా సీమన్తోమాస్యేతే ॥ * ॥ బైజావాపః ॥ వా ॥ సీమన్తోన్నయనం మాసిచతుర్థే షష్ఠేపఞ్చమేవా ॥ * ॥ సాఙ్ఖ్యాయనః ॥ వా ॥ సప్తమేమాసిప్రథమేగర్భే సీమన్తోన్నయనమ్ ॥ * ॥ ఏవం కాలవికల్పస్స్వస్వగృహ్యోక్తావుక్తావపి కాలాతిక్రమేవాగ్రాహ్యః । అతశ్చతుర్థమాసప్రభృతి ప్రసవాత్ప్రాక్సంస్కారేషు క్వచిత్కార్యమ్ । అయంసావనేనైవగ్రాహ్యః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేసావనేమాసి షష్ఠేవాప్యష్టమేపివా । సీమన్తోన్నయనం కార్యం తేనపుంసువనం తథా ॥ * ॥ తేన - సీమన్తోన్నయనేన సహేత్యర్థః । తదేవం మాసమధ్యే మాసాన్తేవా ఋతుసమ్భవే తత్రైవ

గర్భసమ్భవాత్సంయోగదినమారభ్య ప్రతిమాసం త్రింశద్దిన సఙ్ఖ్యయా సఙ్ఖ్యాయ చతుర్థాది మాసే సీమన్తోన్నయనం కార్యమ్ । ఏతద్వచనబలాద్యుగ్మమాసఏవ సఙ్కటేపి కార్యమ్, అయుగ్మమాసస్యశూద్రాదివిషయత్వాత్ । యత్త్విదం వచనమ్ " ॥ శ్లో ॥ సౌరేమాసి శుభర్క్షేతు శుభకర్మాణి కారయేత్ । గ్రహాణాం నాయకస్సూర్యస్తస్మాత్సౌరం విశిష్యతే ॥ " ఇతి, తత్తు మీనదర్శానన్తరం చైత్రమాస ప్రవృత్తేస్తత్ర శుభకర్మకార్యత్వ ప్రసక్తౌ జ్యేష్ఠదర్శానన్తరమాషాఢత్వాత్తత్ర శుభనిషేధేచ ప్రసక్తే తదుభయం మాభూదితి చాన్ద్రమాసగ్రహణనిషేధపరమితి న విరోధః । బైజావాపః ॥ శ్లో ॥ జన్మనోనన్తరం కార్యం జాతకర్మ యథావిధి । దైవాదతీతకాలం చేదతీతే సూతకే భవేత్ ॥ * ॥ అత్ర సత్యవ్రతః ॥ శ్లో ॥ ఆశౌచేతు సముత్పన్నే పుత్రజన్మ యదా భవేత్ । కర్తుస్తాత్కాలికీ శుద్ధిఃపూర్వాశౌచేన శుద్ధ్యతి ॥ * ॥ జ్ఞాత్యాశౌచే వర్తమానేపి పుత్రేజాతే జాతకర్మ కార్యమేవ । కించ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ్యాఽపరే రాత్రౌ మాసేపూర్ణే తథాఽపరే । అష్టాదశేఽహని తథా వదన్త్యన్యే మనీషిణః ॥ * ॥ మనుయమౌచ ॥ శ్లో ॥ నామధేయం దశమ్యాంతు ద్వాదశ్యాంవాఽస్య కారయేత్ ॥ * ॥ శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశే షోడశే వింశే ద్వాత్రింశేఽహ్ని ద్విజాతయః । నామకర్మ క్రమాత్కుర్యుర్దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా ॥ * ॥ అత్ర మాసప్రాక్తవద్దినోక్త నామకరణేచ నమాసదోషః । తథాతత్రైవ ॥ శ్లో ॥ యస్యాః క్రియాయాస్సమ్ప్రోక్తః కాలో మాసైర్దినైరపి । తస్యానదోషో మూఢత్వం వక్రంవాజీవశుక్రయోః ॥ * ॥ కాలాతిక్రమేతు మాసదోషపరిహార్య ఏవ, అత్రాపి పూర్వవత్కాలభేదవ్యవస్థా । లౌకాక్షిః ॥ వా ॥ షష్ఠేఽన్నప్రాశనం జాతేషువాఽదన్తేషువా ॥ * ॥ శఙ్ఖః ॥ వా ॥ సంవత్సరేఽన్నప్రాశనమర్ధ సంవత్సర ఇత్యేకే ॥ * ॥ యమః ॥ శ్లో ॥ అష్టమే మాసిబాలాన్నం యచ్చేష్టం మఙ్గళంకులే ॥ * ॥ " జన్మనోధిషష్ఠేమాసి " ఇత్యాపస్తమ్బః । అత్రాపిస్వగృహ్యానుసారేణ వ్యవస్థా, సఙ్కటేఽన్యోగ్రాహ్యః । మార్కణ్డేయః ॥ శ్లో ॥ దేవతాపురతస్తస్య ధాత్ర్యుత్సఙ్గగతస్య చ । అలంకృతస్యదాతవ్యమన్నం పాత్రేతు కాఞ్చనే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అహన్యేకాదశే నామ చతుర్థే మాసినిష్క్రమః । షష్ఠేఽన్న

ప్రాశనం మాసిచూడాం కుర్యాద్యథాకులమ్ ॥ * ॥ నిష్క్రమః - గృహా
న్నిష్క్రమణమ్ । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థమాసికర్తవ్యం శిశో
ర్నిష్క్రమణం గృహాత్ ॥ * ॥ నిర్గత్యకర్తవ్యమాహ యమః ॥ శ్లో ॥
తతస్తృతీయేకర్తవ్యం మాసి సూర్యస్యదర్శనమ్ । చతుర్థమాసికర్తవ్యం శి
శోశ్చన్ద్రస్య దర్శనమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ జన్మనోఽధితృతీయేవ
ర్షే చౌళంపునర్వస్వోః ॥ * ॥ శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ తతస్సంవత్సరేపూర్ణేచూ
డాకర్మ విధీయతే ॥ * ॥ బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ తృతీయేబ్దే శిశోర్గర్భాజ్జ
న్మనోవావిశేషతః । పఞ్చమేచౌళకంకార్యం స్త్రియాఃపుంసోఽథవాన
వమ్ ॥ తృతీయే పఞ్చమేవాపి సప్తమేజన్మతశ్శిశోః । గర్భాద్వాచౌళకం
కార్యమితిజీవేనభాషితమ్ ॥ సావనాత్ప్రథమేవర్షే తృతీయే పఞ్చమేపి
వా । దామోదరమతంహ్యేతత్సప్తమేచౌళమిష్యతే ॥ తృతీయేబ్దత్రయం
శోనే పఞ్చమేవోత్తరాయణే । గర్భాద్వాచౌళకం కార్యం నష్టేజన్మత
శ్శిశోః ॥ * ॥ తదేవం జన్మారభ్య సావనేన తృతీయేవర్షే చతుర్షుమాసే
షు గతేషు చౌళంకార్యమ్, "గతేత్రిభాగేతు వదన్తిచౌళమ్" "తృతీయే
బ్దేత్రియంశోనే" ఇత్యాదిస్మృతేః । అత్ర చతుర్థేఽబ్దేపి చౌళం సిద్ధమ్,
తదనుక్తిస్తు గర్భపఞ్చమగ్రహణేన జన్మతశ్చతుర్థవర్షసిద్ధేః, "నష్టేజ
న్మతశ్శిశోః" ఇతివజ్జన్మచతుర్థాబ్దనిషేధాభావాచ్చ । యత్తు "॥ శ్లో ॥
చూడాకృతాశిశోర్మాతా గర్భిణీతు భవేద్యది । విపద్యతే తదాగర్భో దమ్ప
తీతు తదబ్దతః ॥" ఇతి వచనం తత్పఞ్చమాబ్దాదధోవిషయమ్, "పఞ్చ
మాబ్దాదధస్తూర్ధ్వం గర్భిణ్యామపికారయేత్" ఇతిస్మృతేః । అత్రాపి,
"॥ శ్లో ॥ నాతుర్త్రత్ప్రథమేవర్షే తృతీయే పఞ్చమేపివా । సప్తమేచౌ
ళకంకుర్యాదితికాశ్యపదర్శనమ్ ॥" ఇత్యాదిభిరుక్తకాలవికల్పస్స్వస్వగృ
హ్యసుక్తా సఙ్కటేవాగ్రాహ్యః । సావననాక్షత్రయోర్వ్రీహియవవద్విక
ల్పః । స్మృత్యన్తరేపి శేషః ॥ శ్లో ॥ చౌళంశిశోర్మాతరిగర్భవత్యాం కుర్యా
త్పుంస్తాదపి పఞ్చమాసాత్ ॥ చతుర్షుమాసేష్విత్యర్థః ॥ దృష్టేద్వితీయే
పి శిశోస్తు చౌళం శేషం భవేద్గర్భవినాశనాయ ॥ * ॥ (సప్తమాసాత్) ఇతి
పాఠాన్తరమ్ । తదావట్సుమాసేషు మాతరిగర్భిణ్యామపి శిశోశ్చౌళంకు
ర్యాదిత్యర్థః । ఆత్రేయేచ ॥ శ్లో ॥ మాతుర్గర్భే శిశోశ్చౌళం గర్భఘ్నం

పితృహాఽబ్దతః । తస్మాచ్చౌళం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః ॥ దృ
ష్టేద్వితీయేశిరసి చౌళం దుఃఖాయ నేతరత్ ॥ * ॥ ఇతి । ద్వితీయేగర్భే స
త్యపి ప్రథమస్య చౌళే దుఃఖాయన భవతీత్యర్థః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ అతి
పాతిషు చౌళేషు శిరోరోగాదిభిశ్శిశౌ । పీడితేసర్వవర్షేషు సర్వర్తుష్వపి వి
చారయన్ ॥ చూడాకర్మప్రయత్నేన కుర్యాదేనాయుషేశిశోః ॥ * ॥ స్మృ
త్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ శిశోరకృతచౌళస్య చౌళం పితృమృతౌ కథమ్ । తూష్ణీం
కృత్వాఽథసాపిణ్డ్యే కృతేకుర్యాత్సమన్త్రికమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః
॥ శ్లో ॥ గర్భాష్టమేఽష్టమేవాబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ ॥ * ॥ ఆపస్త
మ్బః ॥ వా ॥ గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత ॥ * ॥ ఇత్యత్రబహు
వచనం కామ్యోపనయనోక్తనవమాబ్దాదికాలగ్రహణార్థమ్, యద్వాగర్భ
సప్తమజన్మాష్టమకాలగ్రహణార్థమ్ । బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ జన్మతః కేవ
లం సంజ్ఞా సప్తమేగర్భతోఽష్టమే । నసన్త్యేవిధివత్కుర్యాద్విప్రాణాము
పనాయనమ్ ॥ * ॥ అతోబ్రాహ్మణస్య గర్భగ్రహణాచ్చారభ్య జన్మతోఽష్ట
మే వర్షేవ్రతాదేశఃకార్యః, అత్రగర్భాష్టమోముఖ్యః, "గర్భాష్టమే" ఇ
తి ప్రథమోపాత్తత్వాత్, "గర్భాదిసఙ్ఖ్యావర్షాణామ్" ఇతిగౌతమస్మృ
తేశ్చ । బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ నవమం దశమం వాపి వర్షేష్టోత్తమమధ్య
మే । బ్రాహ్మణస్యక్రమాత్ప్రోక్తమధమం చాధమాధమమ్ ॥ * ॥ గర్భ
తోఽష్టమనవమౌ వత్సరౌ ఉత్తమమధ్యమౌ, జన్మతోనవమదశమావధమా
ధమావిత్యర్థః । యత్త్వాత్రేయమ్ ॥ శ్లో ॥ ఋగ్యజుస్సామాథర్వేశా జీవ
శుక్రకుజేన్దుజాః । శాఖాధీశశక్తియుక్తేతచ్ఛాఖాధ్యయనం శుభమ్ ॥ * ॥ ఇ
తి తత్పునః, "అథకామ్యాని సప్తమే బ్రహ్మవర్చసకామమష్టమే ఆయు
ష్కామం నవమే తేజస్కామం దశమేఽన్నాద్యకామమేకాదశేఇన్ద్రియ
కామం ద్వాదశేపశుకామమ్" ఇత్యుక్తకామ్యవిషయమ్ । పఞ్చమేఽపి
కామ్యమాహాఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మవర్చసకామస్య పఞ్చమేగ్రజన్మనః ।
ఆయుష్కామస్యనవమే కార్యంమౌఞ్జీనిబన్ధనమ్ ॥ * ॥ ఆత్రేయేచ ॥ శ్లో ॥ స
ప్తమాదిషు వర్షేషు గర్భతస్తూపనాయనమ్ । కేప్యాహుర్జన్మతష్షష్ఠే పఞ్చ
మేవావ్రతతమే ॥ * ॥ అతోగ్రహబలాబలచిన్తనం కామ్యోపనయనవిష
యమేవ, "అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత, తమధ్యాపయేదితిశ్రుతేః

ప్రబలత్వాద్దుర్బలస్మార్త గ్రహబలాది చిన్తనం నకిఞ్చిత్కరమ్ ” ఇతి కాలదీ
పవ్యాఖ్యానే నిర్ణీతత్వాన్నిత్యాష్టను వర్షోపనయనే శాఖాధీశ బలాబలవి
న్తా న కార్యేత్యతి సిద్ధమ్ । అత్రపితుర్విద్యావృత్త్యాది విరహే తదవ్యక్తస్సముదే
తోఽన్య ఉపనేతా ప్రార్థనీయః । తథాఽఽపస్తమ్బః ॥ వా ॥ తమసో వా ఏ
ష తమః ప్రవిశతి యమవిద్వానుపనయతే యశ్చావిద్వానితిహి బ్రాహ్మణమ్,
తస్మాదభిజనవిద్యా సముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేత్ ॥ * ॥
ఇతి । ఏవం స్వస్య సముదేతత్వే ప్యాశౌచ సమ్భవేప్యన్యేన కారయిత
వ్యముపనయనమన్యథా కాలాతిక్రమ దోషాపత్తేః । ఏవం కాలాతిపత్తావన్యే
నకార్యప్రధానం పిత్రాద్యనుజ్ఞయా కార్యమితి ప్రాగేవ నిరణైష్మ । కిం
చ “ త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యమ్ ” ఇత్యవిశేషేణస్మర
ణాదుత్తరత్ర క్రమవిధానాచ్చ వివాహాది శేషహోమాన్తం బ్రహ్మచర్యం
ద్వితీయాది వివాహేపి కార్యమ్ । ఏవం బ్రహ్మచర్యవిధానాత్ “ ॥ శ్లో ॥
తామ్బూలేఽభ్యఙ్గకస్త్రీణాం యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ । ఏకైకం మాంస
తుల్యం స్యాత్సంభూయతు సురాసమమ్ ॥ ” ఇతి బ్రహ్మచారిణాం తా
మ్బూలభక్షణే ప్రత్యవాయస్మరణాత్తచ్చనకార్యమ్ । ఏవం “ షోడశో
ద్వాహ గర్భాబ్దేపిత్రన్త్యాబ్దేతురంత్యజేత్ ” “ వష్ఠాబ్దేషోడశాబ్దేచ వివాహో
బ్దే తథైవచ । మాతాపిత్రోర్మృతాబ్దేచ వపనం నైవ కారయేత్ ॥ ” “ బద్ధా
స్మక్తేవివాహే తనునఖవపనే సార్వకాలః ప్రశస్తమ్ ” “ వివాహేపఞ్చమా
హేచ దశాహేస్మృతసూతకే । సద్యః క్షౌరం ప్రకుర్వీత తనురక్షోపజీవినా
మ్ ॥ ” ఇత్యాదివచనేషు వివాహమాత్రావలమ్బనేన సామాన్యేన క్షౌరవిధి
నిషేధదర్శనాద్విశేషానుక్తేశ్చ ద్వితీయాది వివాహేషుచ వపనం కార్యం
వివాహాబ్దేచ తన్నకార్యమితి నిరవద్యోఽయం నిర్ణయః.

ఏతేచ నిషేకాదయో దేహసంస్కారాఏవ । తథామనుః ॥ శ్లో ॥
వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాద్యైర్ద్విజన్మనామ్ । కార్యశ్శరీర సంస్కారః
పావనః ప్రేత్యచేహచ ॥ స్వాధ్యాయేనవ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సు
తైః । మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతేతనుః ॥ * ॥ ఏతేబీ
జగర్భదోషప్రశమనార్థాశ్చ । తథాయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఏవమేనశ్శ
మం యాతి బీజగర్భసముద్భవమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవమ్ - నిషేకాది సంస్కా

రకరణే । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచూడామౌఞ్జీనిబన్ధనైః । బైజికం గార్భికంచైతద్ద్విజానామపమృజ్యతే ॥ * ॥ హారీతః ॥ వా ॥ ద్వివిధ ఏవ సంస్కారో భవతి బ్రాహ్మో దైవశ్చ, గర్భాధానాదస్స్మార్తో బ్రాహ్మః పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞాశ్చేతి దైవః, బ్రాహ్మసంస్కారేణసంస్కృతః ఋషీణాం సమానతాం సాయుజ్యంగచ్ఛతి , దైవేనోత్తరేణ సంస్కృతో దేవానాం సమతాం సలోకతాం సాయుజ్యంగచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇతి । ఏతద్గుణవిహీనాభిప్రాయమ్ । తథా గౌతమః ॥ వా ॥ యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కారా నచాష్టావాత్మగుణా నస బ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యంచ గచ్ఛతి యస్యఖలు సంస్కారాణామేకదేశోప్యష్టావాత్మగుణాస్స బ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యంచ గచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇతి । శఙ్ఖశ్చ ॥ శ్లో ॥ సంస్కారైస్సంస్కృతః పూర్వైరుత్తరైరపి సంస్కృతః । నిత్యమష్టగుణైర్యుక్తో బ్రాహ్మణో బ్రహ్మలౌకికమ్ ॥ బ్రాహ్మం పదమవాప్నోతి యస్మాన్న చ్యవతే పునః ॥ * ॥ తే చాత్మగుణా గౌతమేనోక్తాః ॥ వా ॥ అథాష్టావాత్మగుణాః దయా సర్వభూతేషు క్షాన్తిరనసూయా శౌచమనాయాసో మఙ్గళమకార్పణ్యమస్పృహా ॥ * ॥ ఇతి । తేషాం లక్షణమాహ బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ అశావాబన్ధువర్గేవామిత్రేద్వేష్టరివా సదా । ఆపన్నేరక్షితవ్యత్వధీర్దయైషాప్రకీర్తితా ॥ బాహ్యేవాభ్యన్తరేవాపి దుఃఖఉత్పాదితే పరైః । న ప్రకుప్యతి నోహన్తి సా క్షాన్తిః పరికీర్తితా ॥ నగుణాన్గుణినోహన్తి స్తౌతిమన్దగుణానపి । నాన్యదోషేషు రమతే సానసూయా ప్రకీర్తితా ॥ అభక్ష్యపరిహారశ్చ సంసర్గశ్చాప్యనిన్దితైః । స్వధర్మేచ వ్యవస్థానం శౌచమేతత్ప్రచక్షతే ॥ శరీరం పీడ్యతే యేన సుశుభేనాపి కర్మణా । అత్యన్తం తంనకర్తవ్యమనాయాసస్స ఉచ్యతే ॥ ప్రశస్తాచరణం నిత్యమప్రశస్తవివర్జనమ్ । ఏతద్ధి మఙ్గళం ప్రోక్తం ఋషిభిస్తత్వదర్శిభిః ॥ స్తోకాదపిహి దాతవ్యం ముదితేనాన్తరాత్మనా । అహన్యహని యత్కిఞ్చిదకార్పణ్యం తదుచ్యతే ॥ యథోత్పన్నేన సన్తోషః కర్తవ్యస్స్వగతైర్ధనైః ॥ పరార్థాన్నాభిలష్యేత సాఽస్పృహాపరికీర్తితా ॥ * ॥ ఇతి । నిషేకాదయ ఉపనయన వేదవ్రతాన్తా ఏకోనవింశతి సంస్కారాః, పాకయజ్ఞసంస్థాస్సప్తహవిర్యజ్ఞసంస్థాస్సప్త సోమయజ్ఞసంస్థాశ్చ సప్తేత్యేకవింశతిసంస్థాః , ఏతే చత్వారింశత్సంస్కారాః । ఏతేష్వవశ్యకర్తవ్యాః

వేదవ్రతాన్తైస్సః వివాహే ఔపాసన హోమస్థాలీపాక వైశ్వదేవపఞ్చమహాయజ్ఞ శ్రాద్ధాదిభిర్నిత్యైస్సంస్కారైరన్యైశ్చ సంస్థాసు యథాశక్త్యనుష్ఠానైరష్టభిరాత్మగుణైశ్చ యుక్తః పురుషః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతీతి తాత్పర్యమ్ । అక్షణ్ణాదర్శే ॥ శ్లో ॥ భర్త్రా పత్నీ సదాభ్యర్చ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః । ఉత్సవే బన్ధుభిః పూజ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః ॥ * ॥

వేదే ద్వితీయః స్మృతిషు ప్రవీణో వేదాన్తవిశ్రాన్తమనాః శ్రితేషు ।
సుశీలస్సదాచారనిధిస్సమిద్ధే సద్వత్సలో వైదికసార్వభౌమః ॥ * ॥

ఇత్యుత్సవనిర్ణయస్సమాప్తః.

ఇహ తావదేకాదశీ నిర్ణీయతే । నను గ్రన్థాన్తరే పునరష్టాదశధా విభజ్య వ్యవస్థయా నిర్ణీతత్వాత్తన్నిర్ణయః కిమర్థం వ్యాక్రియతే, మిథో వ్యాహతి బాహుల్యాత్ప్రతివాదప్రాయత్వాత్తద్వ్యవస్థాయా దుస్థత్వాచ్చ । తథాహి — సూర్యోదయమారభ్య వర్తమానైకాదశీషు శుద్ధేత్యుక్తం తదయుక్తమ్, "॥ శ్లో ॥ అరుణోదయం యదా శుద్ధం దశమీగన్ధవర్జితమ్ । సర్వదోషవినిర్ముక్తముపోష్యం తద్దినం నరైః ॥" ఇతి భవిష్యత్పురాణవచనేనారుణోదయవేధవిధురాయా ఏకాదశ్యాశ్శుద్ధత్వనిశ్చయాత్, ఉదయాదిప్రవృత్తిస్మరణస్యైకాదశీవ్యతిరిక్తతిథివిషయత్వాచ్చ । తథా స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ ప్రతిపత్ప్రభృతయో హ్యేతా ఉదయాదోదయాద్రవేః । సంపూర్ణా ఇతి విఖ్యాతా హరివాసరవర్జితాః ॥ * ॥ ఇతి ప్రకృతస్యైకాదశ్యా ఉదయాదిత్వస్యాపవాదత్వేన హరివాసరవర్జితా ఇత్యస్యార్థసమర్థనస్య యుక్తత్వేన అరుణోదయే దన్తధావనవర్జనపరత్వకథనం విద్వాంసః పరామృశన్తు, అప్రకృతార్థాపవాదయోగాత్ । తదానీమ్ "ప్రత్యూషే ధావయేద్దన్తాన్ హరివాసరవర్జితమ్" ఇత్యేవ వచనవ్యక్తిస్స్యాన్న తథాస్తి, అరుణోదయవిద్ధోపవాసనిషేధాభిప్రాయం తదితి యుక్తమ్ । తథా స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ దశమ్యనుగతా యత్ర తిథిరేకాదశీ భవేత్ । తస్యాపత్యవినాశాయ పరేత్య నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదీని యాని విద్ధోపవాసనిషేధపరాణి తాని సర్వాణ్యరుణోదయవేధాభిప్రాయాణీతి మన్తవ్యమ్ । తథా కణ్వః ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయకాలే తు దశమీ యత్ర దృశ్యతే । తత్రోపోష్యా ద్వాదశీ స్యాత్

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

త్రయోదశ్యాంతుపారణమ్ ॥ * ॥ భవిష్యత్పురాణే ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయ కాలేతు దశమీయదిదృశ్యతే । పాపమూలం తదాజ్ఞేయమేకాదశ్యాముపోషణమ్ ॥ * ॥ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయకాలేతు దశమీయదిసఙ్గతా । సంయుక్తైకాదశీంతాంతు మోహిన్యైదత్తవాన్హరిః ॥ * ॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయకాలేతు దశమీయదిదృశ్యతే । నతత్రైకాదశీకార్యాధర్మకామార్థనాశినీ ॥ * ॥ ఏవంచ యత్తు కైశ్చిదుక్తం యానివిద్ధోపవాసనిషేధపరాణి తాన్యుదయాదూర్ధ్వవేధపరాణీతి తదప్యపాస్తమ్ , ఏవం స్మృతిచన్ద్రికాయామరుణోదయవేధస్య త్యాజ్యత్వనిశ్చయాత్ । స్మృతిసారసముచ్చయేచ ॥ శ్లో ॥ ఉదయాత్ప్రాగ్యదావిప్రా ముహూర్తద్వయసంయుతా । సంపూర్ణైకాదశీనాస్యాత్తత్రైవోపవసేద్గృహీ ॥ కలాన్వయేపి విప్రేన్ద్ర దశమ్యైకాదశీం త్యజేత్ । సురయాబిన్దునాస్పృష్టం గఙ్గామ్భఇవ దుష్యతి ॥ నతత్రైకాదశీగ్రాహ్యా ధర్మకామార్థనాశినీ ॥ * ॥ అతస్త్రివర్గార్థిభిరరుణోదయవేధస్త్యాజ్యఇత్యర్థః । సౌధర్మేషుచ ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యోదయవేళాయాః ప్రాఙ్ముహూర్తద్వయాన్వితా । సైకాదశీతు సంపూర్ణా విద్ధాన్యాపరికీర్తితా ॥ * ॥ అతోఽరుణోదయే దశమీయుక్తా విద్ధేతి సిద్ధమ్ । భవిష్యత్పురాణేచ ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయకాలేతు దశమీ యది దృశ్యతే । సావిద్ధైకాదశీతత్ర పాపమూలముపోషణమ్ ॥ అరుణోదయ వేలాయాం దశాగన్ధో భవేద్యది । ప్రదుష్టం తత్ప్రయత్నేన వర్జనీయం నరాధిప ॥ * ॥ నను "॥ శ్లో ॥ దశమీశేషసంయుక్తో యదిస్యాదరుణోదయః । నైవోపోష్యం వైష్ణవేన తద్దినైకాదశీవ్రతమ్ ॥" ఇతివచనాదరుణోదయ వేధనిషేధో వైష్ణవవిషయఇతిచేన్న , "ఉపోష్యం తద్దినం నరైః" ఇతిసర్వవర్ణాధికార స్మరణభఙ్గ ప్రసఙ్గాద్ధర్మార్థకామవినాశస్మరణాచ్చ । కించ "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం నిరాహారో యోభుఙ్క్తే ద్వాదశీదినే । శుక్లేవాయదివాకృష్ణే తద్వ్రతం వైష్ణవం మహత్ ॥" "ఏకాదశ్యాంనభుఞ్జీత వ్రతమేతద్ధివైష్ణవమ్" ఇతి మాత్స్యాదివచనేష్వేకాదశ్యుపవాసస్య వైష్ణవవ్రతత్వప్రతిపాదనాదవైష్ణవానాం తత్రానధికారస్స్యాత్ , "నచలతి నిజవర్ణధర్మతో యః" "॥ శ్లో ॥ సమాత్మాసర్వభూతేషు నిజాచారాదవిప్లుతః । విష్ణ్వర్పితాఖిలాచారస్సహి వైష్ణవఉచ్యతే ॥" ఇతి వైష్ణవలక్షణస్మృతేః । వర్ణాశ్రమధర్మవద్భిః

సద్భిరరుణోదయ వేధస్యావశ్య పరిహరణీయత్వాదన్యథా సర్వవర్ణసాధారణ్యేనైకాదశ్యుపవాసవిధాయకాని వచనాని భ్రాన్తజల్పితాని స్యుః । తస్మాత్ ఆహిణాగస్త్యస్మృతి నిషేధవచనవద్వైష్ణవస్య దోషాధిక్య ప్రదర్శనపరం తదితి మన్తవ్యమ్ । అతో ధర్మార్థకామ కామైరరుణోదయ వేధస్త్యాజ్య ఏవ, అన్యథా “ మోహిన్యై దత్తవాన్ హరిః ” ఇత్యరుణోదయవిద్ధోపవాసఫలస్య హరిణా మోహిన్యై దత్తత్వేన తన్మోహిన్యా ఏవ స్యాత్ ; ఏవం హి దేవాశ్చ తస్యై వరం దత్తవన్తః, “ ॥ శ్లో ॥ మోహిన్యాస్తు వచశ్శ్రుత్వా సురాస్సర్వే సహిపతే । సఞ్చిన్త్యసుచిరం కాలం దిగమ్బరపురోగమాః ॥ యమస్య దర్శనార్థాయ వైకుణ్ఠవ్యసనాయచ । పాషణ్డినాం వివృధ్యర్థం పాపసఞ్జననాయచ ॥ ఊచుస్తే మోహినీం దేవా లోకసంమోహనాయచ । దత్తం మోహిని తే స్థానం ప్రత్యూషే దశమీయుతమ్ ॥ వృద్ధం హరిదినోపేతం దశమ్యాగ్రస్తమేవహి ॥ ” ఇత్యాదివచనైరరుణోదయవిద్ధోపవాసే, చన్ద్రికాయాం యమదర్శనాది ఫలావాప్తిప్రతిపాదనాచ్చ సర్వైరేవారుణోదయ వేధస్త్యాజ్యః । పాద్మేచ ॥ శ్లో ॥ దశమ్యాగ్రస్తవిద్ధం హి దత్తం జమ్భాసురాయతు । బ్రహ్మణాపరితుష్టేన ధూర్జటేర్వచనేనచ ॥ న ప్రార్థయేయముదయం నచైవహరివాసరమ్ । నైన తే హ్యోదయో గ్రాహ్యం దీయతాం విబుధేశ్వరాః ॥ సూర్యోదయవిహీనంతు దశమ్యాగ్రస్తతః స్థితమ్ । పద్మనాభదినాసన్నం తత్ర యద్యత్ఫలం తవ ॥ * ॥ ఇత్యరుణోదయవిద్ధోపవాసో జమ్భాసురార్థ ఇతి సుస్పష్టమ్ । కించ “ ॥ శ్లో ॥ గ్రహణా దశ్యాం నలభ్యేత ద్వాదశీయది కిఞ్చన । ఉపోష్యైకాదశీ తత్ర దశమీమిశ్రితాచయా ॥ ” ఇతి వచనేన ద్వాదశీసామ్య హానిసయుక్తే విద్ధసన్యైకాదశ్యా గృహియతో వ్యవస్థితేఽ ఇత్యుక్తమ్, సహి ప్రౌఢవాద ఏవ, తదుదాహృతవచనై తథా వ్యవస్థానవగమాత్ “ ॥ శ్లో ॥ శుద్ధైవ ద్వాదశీ రాజన్నుపోష్యా మోక్షకాఙ్క్షిభిః । సకామైర్గృహిభిః పూర్వా విద్ధాపీతి వినిశ్చయః ॥ ” ఇతి వచనాన్తరేణ వ్యవస్థాయామపి విద్ధసమావిషయత్వాప్రతీతేః “ ॥ శ్లో ॥ దశమీమిశ్రితా పూర్వా ద్వాదశీ యది లుప్యతే । ఏకాదశ్యాం తదా బ్రహ్మన్నుపవాసః కథం భవేత్ ॥ ” ఇతి ప్రకృతపూర్వవచనాపేక్షయా వ్యవస్థాయాం ద్వాదశీసామ్యప్రాప్తియుక్తయోరవిద్ధహీనయోరవ్యవధానేన వచనేన వ్యవస్థా ప్రసజ్యేత,

తచ్చతవానిష్టమ్, తద్గత్యయా సర్వేషాం సర్వతోఽపవాసోక్తేస్తదపి తవ నశక్యంవక్తుమ్, "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీనలభ్యేత సకలా ద్వాదశీయది। ఉపోష్యా దశమీవిద్ధా ఋషిరుద్దాలకోఽబ్రవీత్ ॥" ఇతిపూర్వతోఽపోష్యత్వేన త్వదుదాహృతేనానేన వచనేన దశమీపూర్వత్వస్య వ్యవస్థాపచనస్యచ తుల్యార్థత్వేన ద్వాదశీసావ్యవహితసంయుక్తయోరేకాదశ్యోఃపూర్వత్రైవ సర్వేషాముపవాసప్రసక్తేర్విద్ధహీనయోర్వ్యవస్థాప్రసజ్యేత। కించ "॥ శ్లో ॥ కలార్ధేనాపివిద్ధా స్యాద్దశమ్యైకాదశీయదా। తదాహ్యేకాదశీం త్యక్త్వా ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥" ఇతిద్వాదశ్యాధిక్యవత్యామపి విద్ధసమాయాం పరతోఽపవాసఉక్తః। తతస్తేనైవ వచనేన విద్ధహీనాయామత్రాపి పరత్రోపవాసేఽవశ్యకర్తవ్యేపి "ఏకాదశీనలభ్యేత" ఇతి వచనేన పూర్వత్రోపవాసకథనం వేధపక్షపాత ఏవేతిస్పష్టమ్, ఉభయత్ర విద్ధత్వావిశేషాద్వ్యవస్థాపకాభావాచ్చ। ద్వాదశ్యాధిక్యేపరత్రోపవాస ఉక్తస్తదభావాత్పూర్వత్రోక్తఇతిచేన్న, "కలార్ధేనాపి" ఇత్యస్య ద్వాదశ్యాధిక్యవిషయత్వాప్రతీతేః, ద్వాదశ్యాధిక్యయుక్తాయామపి విద్ధహీనాయామ్, "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీనలభ్యేత సకలా ద్వాదశీయది। ఉపోష్యా దశమీవిద్ధా ఋషిరుద్దాలకోఽబ్రవీత్ ॥" ఇతి వచనేన పూర్వత్రోపవాసోక్తేశ్చ। వచనద్వయే ద్వాదశ్యాధిక్యాప్రతీతావపి కస్యాశ్చిత్పూర్వత్రోపవాసః కస్యాశ్చిద్విద్ధహీనాయాః పరత్రోపవాసఇతి వ్యాహతిస్స్ఫుటా। త్రయోదశ్యాం కామినః పారణనిషేధాద్విద్ధహీనాత్రయే పూర్వత్రోపోష్యత్వేనోక్తావపి విద్ధాధికాయా ద్వాదశీసామ్యవత్యా "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యష్టమీషష్ఠీ ద్వితీయాచ చతుర్దశీ। అమావాస్యాతృతీయాచ ఉపోష్యాస్స్యుః పరాన్వితాః ॥" ఇతి పరత్రోపోష్యత్వేన త్వదుక్తాయాః పూర్వత్రోపవాసః ప్రసజ్యేత, త్రయోదశ్యాం ద్వాదశ్యభావాత్ "ఏకాదశ్యష్టమీ" ఇత్యస్మిన్వచనే విద్ధాధిక్యం ద్వాదశీసామ్యాధిక్యం వా నప్రతీయతే, తథా "॥ శ్లో ॥ కలార్ధేనాపి విద్ధా స్యాద్దశమ్యైకాదశీయదా। తదాహ్యేకాదశీంత్యక్త్వా ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥" ఇత్యత్రచ విద్ధాసామ్యం ద్వాదశ్యాధిక్యం వా నప్రతీయతే, అతోవిద్ధామాత్రస్య త్యాజ్యతాపరమిదం వచనద్వయమ్। కించ ద్వాదశ్యాధిక్యయుక్తాయావిద్ధాహీనాయా అపి పూర్వత్రోపవాసకథనం మహాసాహసమ్,

“ ॥ శ్లో ॥ తతోఽపోష్యాద్వితీయాతు పరతోద్వాదశీయది । శుద్ధాప్యేకా
దశీత్యాజ్యాపరతోద్వాదశీయది ॥ ద్వాదశీతుత్రయోదశ్యాం కలామాత్రాపి
దృశ్యతే । పారణాయనలభ్యేత ద్వాదశీయదికించన ॥ ” ఇత్యాది వచనై
స్త్రయోదశ్యాం ద్వాదశ్యభావఏవ పూర్వత్రోపవాసవిధానాత్ , ద్వాద
శ్యాధిక్యేపి పూర్వత్రోపవాసే “ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశద్వాదశీర్హన్తి పూర్వ
స్యాం పారణం కృతమ్ । ” ఇతి ప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ । తర్హి పరత్రోప
వాసఇతి చేత్తచ్చతవనశక్యమ్, “ ॥ శ్లో ॥ శుద్ధాయదాసమాహీనాసమక్షీ
ణాధికోత్తరా । ఏకాదశీముపవసేన్నశుద్ధాం వైష్ణవీమితి ॥ ” “ ఏకాదశీన
లభ్యేత ” ఇత్యాదివచనైర్ద్వాదశ్యాధిక్యేపి త్వయాపూర్వత్రోపవాసోక్తేః ।
సచతవవిరుద్ధమ్, “ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశీతు కలాకాష్ఠాయదిస్యాదపరేఽహని ।
ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి పూర్వస్యాం పారణం కృతమ్ ॥ ” ఇతి పరత్రైవో
పవాసవిధానాత్ । “ నశుద్ధాం వైష్ణవీమ్ ” ఇతివచనవిరోధాన్న పరత్రోప
వాసఇతిచేన్న, “ ద్వాదశీతుకలామాత్రా ” ఇత్యేతద్వచనవిరోధాత్ ,
“ ద్వాదశద్వాదశీర్హన్తి ” ఇతి ప్రత్యవాయాధిక్యస్మరణేన పూర్వత్రోపవా
సాయోగాచ్చ । ననుశుద్ధసమాహీనయోర్ద్వాదశ్యాధిక్యాభావే పూర్వత్రో
పవాసోనవిరుద్ధః , తత్సహపాఠత్వాద్ద్వాదశ్యాధిక్యయుక్తాయాఅపి
శుద్ధైకాదశ్యాఃపూర్వత్రోపవాసఇతిచేన్న, బహువచనవిరోధాత్, “ శుద్ధా
యదాసమాహీనా ” ఇతి శుద్ధసమాహీనయోరేవానూదితత్వాత్, తత్ప్ర
తియోగిత్వేన “ సమాక్షీణాతథోత్తరే ” ఇత్యేవపాఠస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ ।
అహోవిరోధపరంపరా, విద్ధాధికాయాం సమాధికోత్తరాయాం పూర్వ
త్రోపవాసమాశఙ్క్య విద్ధైకాదశ్యుపవాసస్య దోషవత్తయా నిరస్తత్వాది
త్యుక్త్వా “ ॥ శ్లో ॥ నోపోష్యాదశమీవిద్ధాసదైవైకాదశీతిథిః । తాముపో
ష్యనరోజహ్యాత్పుణ్యంవర్షశతోద్భవమ్ ॥ దశమ్యాం యస్తువిద్ధాయామే
కాదశ్యాముపోషయేత్ । తస్యాయుఃక్షీయతేసత్యం నారదోఽహం బ్రవీమి
వః ॥ దశమ్యనుగతాయత్ర తిథిరేకాదశీభవేత్ । తస్యాపత్యవినాశాయపరే
త్యనరకంవ్రజేత్ ॥ దశమీ శేషసంయుక్తా గాన్ధార్యాసముపోషితా । తస్యాః
పుత్రశతం నష్టం తస్మాత్తాంపరివర్జయేత్ ॥ ” ఇత్యాది నారదాది వచనాని
తేనైవోదాహృతాని, తథాపి కుళిఙ్గశకునిన్యాయేన విద్ధహీనయోరుపవాసః

ఉక్తః, నచ విద్ధహీనావిద్ధాధికాత్వభేదేన వ్యవస్థా స్థేయా, తేషు వచనేషు తథావిషయభేదాప్రతీతేః । యేనవిద్ధహీనాత్ర యేపూర్వత్రోపవాసశ్చ విద్ధాధికాయాం పరత్రోపవాసశ్చ స్యాత్ । కించ వేధనిరూపణప్రకరణే “ ॥ శ్లో ॥ నవమ్యేకాదశీచైవ దశావిద్ధాయదాభవేత్ । తదాత్యాజ్యావిశేషేణ గఙ్గామ్భశ్శ్వద్రుతౌయథా ॥ ” ఇత్యాదివచనముదాహృత్య ఏకాదశ్యాం దశమ్యా కిఞ్చిన్మాత్రవిద్ధాయాం ద్వాదశ్యేవోపవాసే స్వీకార్యేతి నిశ్చితమ్, తథాప్యత్ర విద్ధోపవాసపవోక్తః । కించ ప్రతీచ్యమతోపన్యాసావసరేప్యష్టధాభిన్నైకాదశీషు ద్వాదశీహాని యుక్తశుద్ధైకాదశీవ్యతిరిక్తాసుసప్తస్వేకాదశీషు పరైవోపోష్యేత్యుక్త్వా, తత్రప్రమాణత్వేన “ ॥ శ్లో ॥ సర్వత్రైకాదశీ కార్యా ద్వాదశీమిశ్రితానరైః । ప్రాదుర్భవతు వామావాయతోనిత్యముపోషణమ్ ॥ ద్వాదశీమిశ్రితాకార్యా సర్వత్రైకాదశీతిథిః । ద్వాదశీచత్రయోదశ్యాం విద్యతే యదివానవా ॥ ” ఇతివచనాని తత్రోదాహృతాని, తేషు ద్వాదశీపదముద్ధృత్య దశమీపదంప్రక్షిప్య “ దశమీమిశ్రితాకార్యా ” ఇతి తాన్యేవ వచనాని విద్ధహీనాత్ర యోపవాసవిధావన్యత్రచోదాహృతాని । అహో వేధపక్షపాతం సమ్పశ్యన్తుసన్తః । హన్త కిం తదానీమపి స్వైనైవోదాహృత నరకవ్రజనాయుఃక్షయాపత్య [illegible] శతోద్భవపుణ్యనాశాది ప్రత్యవాయ పరవచనజాతం పలాయితం శాయితం వా। నను విద్ధానాం దశమీదుష్టత్వేన తత్రోపవాసాసమ్భవాత్పరత్ర ద్వాదశ్యాశ్చోదయాత్పారికప్రవిష్టత్వేన శుద్ధద్వాదశీత్వాభావాత్తత్రోపవాసపరవచనాభావాచ్చ సర్వదోపవాసబాధప్రసక్తౌ వచనబలాద్విద్ధాస్వేవోపవాసఇతి నిశ్చీయతే ఇతినిశ్చితత్వాద్విద్ధైవోపోష్యేతిచేద హోవ్యామోహం పశ్యన్తు, విద్ధోపవాసే తేనైవోదాహృతైనానర్థపరంపరావాదినా వచననిచయేన విద్ధోపవాసస్యైవ త్యాజ్యత్వాత్ । తర్హి విద్ధోపవాస పరవచనానాం కాగతిరితిచేదగతిరేవగతిః, తేషామన్యార్థం ప్రవృత్తత్వాత్ । తథా స్మృతిసారసముచ్చయే స్పష్టం నిర్దిష్టం శిష్టానామ్ ॥ శ్లో ॥ యాని కానిచవాక్యాని విద్ధోపోష్యపరాణితు । అసురాణాం మోహనాయ పాషణ్డానాం వివృద్ధయే ॥ అతోవిద్ధాం పరిత్యజ్య ద్వాదశీముపవాసయేత్ । కోటిజన్మార్జితం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి ॥ * ॥ శౌనకశ్చ ॥ శ్లో ॥ అర్ధరాత్రేషు

కేషాంచిద్దశమ్యా వేధ ఇష్యతే । అరుణోదయవేళాయాం నావకాశో విచారణే ॥ * ॥ బ్రహ్మకైవర్తేచ ॥ శ్లో ॥ చతస్రో ఘటికాః ప్రాతరరుణోదయ ఉచ్యతే । చతుష్టయవిధానేన వేధాదీనాం కిలోదయః ॥ అరుణోదయవేధస్స్యాత్సార్ధంతు ఘటికాత్రయమ్ । అతివేధో ద్విఘటికా ప్రభాతం దర్శనాద్రవేః ॥ ఆప్రభాతమితి పదచ్ఛేదః ॥ మహావేధోఽపి తత్రైవ దృశ్యతే వా న దృశ్యతే । తురీయస్తత్ర కథితో వేధస్సూర్యోదయే బుధైః ॥ సర్వప్రకార వేధోఽయముపవాసస్య దూషకః ॥ * ॥ నారదీయేచ ॥ శ్లో ॥ కలావేధేఽపి విప్రేన్ద్ర దశమ్యేకాదశీం త్యజేత్ । సురయా బిన్దునా స్పృష్టం గఙ్గామ్భ ఇవ నిర్మలమ్ ॥ * ॥ యదుక్తముదయాత్ప్రాక్ప్రవిష్టాయాం ద్వాదశ్యాముపవాస విధాయకం వచనం నాస్తీతి, తత్ర “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ యదా లుప్తా పరతో ద్వాదశీ యది । ఉపోష్యా ద్వాదశీ తత్ర యఇచ్ఛేత్పరమాం గతిమ్ ” ॥ ఇతి వ్యాసస్మృతిః స్మర్యతే । కించ “ శ్లో ॥ దశమీమిశ్రితా పూర్వా సమావృద్ధిం గతా పరా । ఉపోష్యా ద్వాదశీ తత్ర నదశమ్యా యుతా క్వచిత్ ॥ ఏకాదశీముపోష్యైత ద్వాదశీమథవాపి తామ్ । విమిశ్రాం వాపి కుర్వీత నదశమ్యా యుతాం క్వచిత్ ॥ ” ఇత్యాదివచనజాతం కిం న విజ్ఞాతం విస్మృతం వా, తామితి ద్వాదశీం పరామృశ్య “ విమిశ్రాం వా ” ఇత్యుక్తేః “ నదశమ్యా యుతామ్ ” ఇతి నిషేధాచ్చ త్రయోదశీ విమిశ్రామితి వ్యాఖ్యానం సాధీయః । కించ “ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశీ సఙ్గతా యత్ర భవత్యేకాదశీ తిథిః । దినక్షయేఽపి సా పుణ్యా నదశమ్యా యుతా క్వచిత్ ॥ ఏకాదశీ ద్వాదశీచ రాత్రిశేషే త్రయోదశీ । తత్ర క్రతుశతం పుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ ” ఇత్యాది, “ ఏకాదశీ ద్వాదశీచ రాత్రిశేషే త్రయోదశీ । త్రియహస్పృగహోరాత్రం నోపోష్యం తత్సుతార్థిభిః ॥ ఏకాదశీ ద్వాదశీచ రాత్రిశేషే త్రయోదశీ । ఉపవాసం నకుర్వీత పుత్రపౌత్రసమన్వితః ॥ ” ఇత్యాదికంచ వచనముదాహృత్య విప్రతిషేధవృత్త్యా తిథిత్రయే త్రయోదశ్యాం పారణనిషేధాత్సకామైః పూర్వతోఽపవాసః కార్యః, నిష్కామైస్తిథిత్రయముపోష్యమిత్యుక్తం తదయుక్తమ్, “ సుతార్థిభిః ” “ పుత్రపౌత్రసమన్వితః ” “ నకుర్యాత్పుత్రవాన్గృహీ ” ఇత్యాదిషు ఫలవిశేషస్మరణాత్ । “ ॥ శ్లో ॥ పారణంతు త్రయోదశ్యాం న కర్తవ్యం ఫలార్థిభిః ॥ ” ఇత్యత్రాపి ఫలశబ్దస్య భాగపశున్యాయేన పుత్ర

రూపఫలవిశేషపర్యవసానాత్పుత్రార్థిన ఏవ త్రయోదశీపారణనిషేధః నాన్యఫలార్థిన ఇతి విదుషాం సుస్పష్టమ్ । నచ నిషేధస్తిథిత్రయప్రయుక్తోపవాసనిబన్ధనః నైకాదశీవిషయః, తదుపవాసస్య నిత్యత్వేనావశ్యకర్తవ్యత్వాదవిశేషేణోపవాసవిధానాచ్చ । తథా కౌర్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకాశీద్వాదశీ చ రాత్రిశేషే త్రయోదశీ । తత్ర క్రతుశతంపుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ స్కాన్దేచ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశీసఙ్గతా యత్ర భవేదేకాదశీ తిథిః । దినక్షయేపి సా పుణ్యా నదిశాధ్యా కదాచన ॥ * ॥ కౌర్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ ద్వాదశీ చ రాత్రిశేషే త్రయోదశీ । త్రిభిర్మ్యసా తిథిః కార్యా సర్వపాపహరా స్మృతా ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ ద్వస్పృగేకాదశీ యత్ర తత్ర సన్నిహితో హరిః । పుణ్యం క్రతుశతస్యోక్తం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ ద్వాదశీ చ రాత్రిశేషే త్రయోదశీ । త్రిస్పృశీ నామ సా ప్రోక్తా బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ తత్ర క్రతుశతంపుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ ఏవమేషు వచనేషు బహుఫలోక్తేస్సకామస్యాపి త్రయోదశీపారణమవిరుద్ధమ్, సిద్ధం చ తిథిత్రయే ప్యేకాదశ్యుపోషణమ్, అతో విప్రతిషేధాభావాన్న వ్యవస్థా స్థాప్యా । అన్యథా క్రతుశతపుణ్యఫలశ్రవణాన్నిష్కామస్య త్రయోదశ్యాం పారణం నస్యాత్, తతశ్చ తిథిత్రయైకాదశ్యుపవాసపరవచననిచయవైయర్థ్యం స్యాత్, పాపవత్పుణ్యస్యాపి మోక్షప్రతిబన్ధకత్వేన త్యాజ్యత్వాత్, "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇతి శ్రుతేః । తథా సతి త్రయోదశీపారణపరవచనాని దత్తజలాఞ్జలీని స్యుః । అతోఽత్ర త్రయోదశీపారణం తిథిత్రయాత్మకైకాదశ్యుపోషణం చ సకామాకామయోర్విధిబలాత్కర్తవ్యమేవ । " ॥ శ్లో ॥ తిథిత్రయస్పృతే దేవి నోపోష్యా దశమీయుతా । సైవోపోష్యా సదా పుణ్యా పరతశ్చేత్త్రయోదశీ ॥ " ఇత్యేకాదశీకలాయుక్తా త్రయోదశీమిశ్రితా తిథిత్రయాత్మికా ద్వాదశ్యేవోపోష్యా, ఇదం తిథిత్రయం విహాయ దశమీయుక్తైకాదశేనోపోష్యేతి విద్ధైకాదశ్యుపవాసనిషేధపూర్వకం పరత్రోపవాసవిధానాత్, " ॥ శ్లో ॥ శుద్ధం హరిదినం నస్యాద్ద్వాదశీం గ్రాహయేత్తదా । ద్వాదశ్యాముపవాసోఽత్ర త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ అన్యథా కురుతే యస్తు

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

సయాతినరకం ధ్రువమ్। దశమ్యనుగతాహన్తి ద్వాదశ ద్వాదశీఫలమ్॥ తస్మాదప్యథవాయుశ్చ త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్॥ " ఇతిస్కాన్దాదివచనైర్విద్ధోపవాసే ప్రత్యవాయవిధానాచ్చ। నను "॥ శ్లో॥ ఏకాదశీముపోష్యైవ ద్వాదశ్యాం పారణంస్మృతమ్। త్రయోదశ్యాం నతత్కుర్యాద్ద్వాదశ ద్వాదశీక్షయాత్॥ పారణంతు త్రయోదశ్యాం యఃకరోతినృపోత్తమ। ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి నాత్ర కార్యావిచారణా॥ ఉపోష్యైకాదశీం యస్త్రయోదశ్యాంతుపారణమ్। కరోతితస్యనశ్యన్తి ద్వాదశ్యోద్వాదశైవతు॥" ఇతికౌర్మస్కాన్దాదివచనైస్త్రయోదశీపారణనిషేధాత్కథంకామినస్తత్ర పారణమితిచేన్న, "తత్ర క్రతుశతం పుణ్యమ్" ఇత్యపశేషేణ సకామాకామయోస్త్రయోదశ్యాం పారణవిధానాత్। తర్హి వికల్పోఽస్త్వితి చేన్న, నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాత్, సతిగత్యన్తరే అష్టదోషదుష్టస్య తస్యాయుక్తత్వాద్విద్ధోపవాసే దోషస్మృతేశ్చ। తథా శ్రీవిష్ణురహస్యే॥ శ్లో॥ దశమీశేషసంయుక్తాముపోష్యైకాదశీంనృప। సంవత్సరకృతేనేహ నరోధర్మేణముచ్యతే॥ * ॥ బ్రహ్మకైవర్తేచ॥ శ్లో॥ దశమీశేషసంయుక్తాంయఃకరోతివిమూఢధీః। ఏకాదశీఫలంతస్య నస్యాద్ద్వాదశవార్షికమ్॥ * ॥ నారదశ్చ॥ శ్లో॥ నోపోష్యాదశమీవిద్ధానద్యైవైకాదశీతిథిః। తాముపోష్యనరోజహ్యాత్పుణ్యం వర్షశతోద్భవమ్॥ * ॥ ఇతి। సకృదభ్యాసాత్యన్తావృత్తిభేదేనవా బుద్ధిపూర్వాబుద్ధిపూర్వాభ్యాసభేదేనవా వర్షద్వాదశవర్షశతోద్భవపుణ్యహానివ్యవస్థాస్థాప్యా, "నోపోష్యాదశమీవిద్ధా ధర్మకామార్థనాశినీ" "సయాతి నరకం ధ్రువమ్" "దశమ్యనుగతాహన్తిద్వాదశ ద్వాదశీఫలమ్" ఇతిప్రత్యవాయభూయస్త్వస్మృతేః। నకదాచిదపివిద్ధోపోష్యేత్యర్థః। అతస్త్రయోదశీపారణనిషేధవచనానాం నతథావ్యవస్థాదుస్థత్వాత్। వయం పునరత్ర బ్రూమః — ద్వాదశీసామ్యహ్రాసయుక్తాయాం శుద్ధాధికైకాదశ్యాం సకామాకామయోః "పూర్వముపవసేత్కామీ" "నిష్కామస్తూత్తరాం సదా" ఇత్యాదివచనైర్వ్యవస్థాకృతా తద్విషయే క్రతుశతపుణ్యఫలావాప్తిబలేన సకామైశ్శుద్ధాధికోపవాసో నకార్యః కింతు శుద్ధైకాదశ్యుపవాసఏవకార్యః, సకామస్య త్రయోదశీపారణనిషేధాత్, ద్వాదశద్వాదశీక్షయస్మరణాచ్చ। యదా ద్వాదశ్యాధిక్యే

సత్యాలస్యాదినా తదతిక్రమేణ త్రయోదశీపారణే ప్రత్యవాయపరం కౌర్మ
స్కాన్దాది వచనజాతమితి యుక్తం చైతత్, తథా తేష్వర్థప్రతీతేః, "మ
హాహానికరీ హ్యేషా ద్వాదశీలఙ్ఘితా నృణామ్" ఇత్యాదిస్మృతిభ్యశ్చ। అతస్తి
థిత్రయోద్దేశ్యోపవాసస్యైవ నిషేధః। తథా కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ తత్ప్ర
యుక్తోపవాసస్య నిషేధోఽయముదాహృతః। ప్రయుక్త్యన్తరయుక్తస్య న
విధిర్న నిషేధనమ్ ॥ * ॥ తత్ప్రయుక్తేతి సఙ్క్రాన్త్యాది ప్రయుక్తేత్యర్థః।
ప్రయుక్త్యన్తరయుక్తస్య - నిత్యైకాదశ్యుపవాసవిధిచోదితస్య। జైమినిశ్చ
॥ శ్లో ॥ తన్నిమిత్తోపవాసస్య నిషేధోఽయముదాహృతః। నానుషఙ్గస్తతో
గ్రాహ్యో యతో నిత్యముపోషణమ్ ॥ * ॥ తన్నిమిత్తేతి సఙ్క్రాన్త్యాది నిమి
త్తేత్యర్థః। అనుషఙ్గః - తిథిత్రయసఙ్క్రాన్త్యాదిరేకాదశీసమ్బద్ధసఙ్క్రా
న్త్యాదిగతో నిషేధః, ఏకాదశ్యుపవాసేన గ్రాహ్యః, నిత్యత్వాదిత్యర్థః। అ
నుషఙ్గనిషేధమాహ గౌతమః ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యేఽహని సఙ్క్రాన్త్యామసితై
కాదశీషు చ। వ్యతీపాతే కృతే శ్రాద్ధే పుత్రీ నోపవసేద్గృహీ ॥ * ॥ అసితై
కాదశీతి కామ్యాభిప్రాయమ్। మాత్స్యే చ ॥ శ్లో ॥ దినక్షయే చ సఙ్క్రా
న్త్యాం గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః। ఉపవాసం న కుర్వీత పుత్రపౌత్రసమ
న్వితః ॥ * ॥ జైమినిశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యేఽహని సఙ్క్రాన్త్యాం వ్యతీపా
తే దినత్రయే। పారణం చోపవాసం చ న కుర్యాత్పుత్రవాన్గృహీ ॥ * ॥ అ
త్ర సర్వత్ర "పుత్రవాన్" "పుత్రీ" ఇతి హేతూక్తేః కామ్యోపవాస వి
షయోఽయం నిషేధః, న తు నిత్యైకాదశ్యుపవాసవిషయః। పాద్మే ॥ శ్లో ॥
ఏకాదశీవాసరదినే భరణ్యాం వా యదా భవేత్। ఉపోష్యైకాదశీం తాం తు
బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ దశమీశేషసంయుక్తాం న కుర్వీత కదాచన। తిథి
వృద్ధౌ తథా హాన్యాం సంప్రాప్తే వా దినత్రయే ॥ * ॥ విద్ధోపవాస పరవచన
దర్శనేపీత్యర్థః। అతో దశమీద్వాదశీయుక్త దినత్రయం నోపోష్యమ్। త
థా గోభిలః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ యదా బ్రహ్మన్ దినక్షయతిథిర్భవేత్। తదా
హ్యేకాదశీం త్యక్త్వా ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥ తత్ర క్రతుశతం పుణ్యం త్ర
యోదశ్యాం తు పారణమ్ ॥ * ॥ ఋష్యశృఙ్గశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ యదావ
స్య దినక్షయతిథిర్భవేత్। తత్రోపోష్యా ద్వాదశీ తు త్రయోదశ్యాం తు పార
ణమ్ ॥ * ॥ అతస్తిథిత్రయే సకామనిష్కామయోరుభయోరప్యుపవాసస్త్ర

త్రయోదశీపారణం చ వచనసిద్ధమ్ । అతః ప్రౌఢవాదేన సకామస్య విద్ధోపవాసకథనం మోహినీమోహప్రయుక్తమేవ । కించ విద్ధాశుద్ధోపవాసవచనేష్వన్యతరాభ్యుపగమేఽన్యతరపరోధో దుర్నిరోధో వేధాముఖైరపి, తేషు వచనేషు భేదేన విషయవ్యవస్థాఽస్తు, తేషు విషయభేదాప్రతీతేః । అప్రతీతావప్యుభయవిధవచనావిరోధవ్యవస్థాస్థాయాం వ్యవస్థాపకాభావేన వైపరీత్యప్రసఙ్గోఽపి దుర్నివారః స్వాగ్రహగ్రస్తైరపి । ఏవం విద్ధాఙ్గీకారే సర్వశతోత్పన్నపుణ్యనాశాద్యయుః శ్రియాపత్యవినాశధర్మకామార్థవినాశనరకాద్యనేకానర్థానస్త్రైర్విద్ధోపవాసకథనమ్ “వ్యామూఢచేతసాం బోధాయ క్రియతేఽస్మాభిరేకాదశ్యాదినిర్ణయః” ఇతి త్వదుక్తేభ్యో మూఢేభ్య ఏవ రోచతే న పరీక్షకాణామ్ । అతో బహువిరోధాద్వ్యాహతత్వాత్ప్రౌఢవాదప్రాచుర్యేణార్థనిర్ణయస్యానుపపన్నత్వాద్బహుదోషదుష్టత్వాచ్చ గ్రన్థాన్తరమనాదరణీయమేవ.

సాంప్రతం వివేకినాం ప్రీతయేఽస్మాభిరేకాదశ్యాదినిర్ణయః క్రియతే —

అత్ర విద్ధాత్యాగాన్న ప్రత్యవాయప్రసఙ్గః । విద్ధోపవాసపరవచనానాము నార్థం ప్రవృత్తత్వాత్తత్ర నాదరో యుక్తః । వేధశ్చారుణోదయవిషయో వచననిచయసిద్ధః । త్రయోదశీపారణనిషేధవచనానాం శుద్ధాధికైకాదశ్యుపవాసార్థసకామవిషయత్వాత్తద్విధాయకవచనానాం విషయభేదేన వ్యవస్థితత్వాన్న మిథో విషయవిప్రతిషేధః । ద్వాదశ్యధిక్యే పూర్వదినే పారణే ద్వాదశద్వాదశీహానిస్మరణాద్ద్వయోరపి న త్రయోదశీపారణనిషేధః । తదా న శుద్ధాత్యాగవిరోధః, పరత్రైవోపవాసవిధానాత్ । తథోభయోరపి తిథిత్రయాత్మికైకాదశ్యుపవాసవిధానాత్త్రయోదశ్యాం పారణం నిర్వ్యాకులమితి సఙ్గ్రహః । తథా విష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ ఉపావృత్తస్తు పాపేభ్యో యస్తు వాసో గుణైస్సహ । ఉపవాసస్స విజ్ఞేయస్సర్వభోగవివర్జితః ॥ విష్ణుమభ్యర్చయేద్భక్త్యా రాత్రౌ జాగరణాదికమ్ । తత్ర జప్యం జపం ధ్యాయం తత్కథాశ్రవణాదికమ్ ॥ తదర్చనం చ తన్నామకీర్తనశ్రవణాదయః । ఉపవాసకృతా మేతే గుణాః ప్రోక్తా మనీషిభిః ॥ అసమ్భాష్యాన్ సమాభాష్య తులస్యాస్సికాదళమ్ । ఆమలక్యాః ఫలం వాపి పారణే ప్రాశ్య శుధ్యతి ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ తస్మాత్పాషణ్డిభిః పాపైరాలాపస్స్పర్శనం త్యజేత్ । విశేషతః క్రియాకాలే యజ్ఞాదౌ చాపి దీక్షితః ॥ స్పర్శనేతు

బుధస్స్నాత్వా శుచిరాదిత్యదర్శనాత్ । సమ్భాష్య తాం శుచిషదం చిన్తయేదచ్యుతం బుధః ॥ తేషా మాలోకనాత్సూర్యం పశ్యేత మతిమాన్నరః ॥ * ॥ కౌర్మేతు ॥ శ్లో ॥ బహిర్గ్రామాన్త్యజాం సూతిం పతితం చరజస్వలామ్ । నస్పృశేన్నాభిభాషేత నేక్షేత వ్రతవాసరే ॥ * ॥ బహిరన్త్యజాశ్చణ్డాలాదయః, గ్రామాన్త్యజారజకాదయః । హారీతః ॥ వా ॥ పతితనాస్తిక పాషణ్డికాది సమ్భాషణముపవాసదినే వర్జయేత్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ మిథ్యావాదే దివాస్వాపే బహుశోఽమ్బునిషేవణే । అష్టాక్షరం ప్రతీజప్త్వా శతమష్టోత్తరం శుచిః ॥ * ॥ వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ అసకృజ్జలపానాచ్చ సకృత్తామ్బూలచర్వణాత్ । ఉపవాసః ప్రణశ్యేత్తు దివాస్వాపాచ్చ మైథునాత్ ॥ స్త్రీణాంతు ప్రేక్షణాత్స్పర్శాత్తాభిస్సఙ్కథనాదపి । నిష్పతేత బ్రహ్మచర్యం నదారేష్వృతు సఙ్గమాత్ ॥ * ॥ సుమఙ్గలీవిషయే మనుః ॥ శ్లో ॥ పుష్పాలఙ్కారవస్త్రాణి గన్ధధూపానులేపనమ్ । ఉపవాసేన దుష్యన్తి § దన్తధావనవర్జనమ్ ॥ * ॥ నారదః ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసదినే రాజన్ దన్తధావనకృన్నరః । సపూతివక్త్రసంయుక్తో నరకం ప్రతిపద్యతే ॥ * ॥ విష్ణురహస్యే ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధోపవాసదివసే ఖాదిత్వా దన్తధావనమ్ । గాయత్ర్యాశతసంపూతమమ్బు ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసో యదా నిత్యశ్శ్రాద్ధంచ ప్రకృతం భవేత్ । ఉపవాసం తదా కుర్యాదాఘ్రాయ పితృసేవితమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీవ్రతం చైవ పితుస్సాంవత్సరం దినమ్ । ఋతుకాలశ్చ తత్రాపి శ్రాద్ధకర్మ విధీయతే ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారేచ ॥ శ్లో ॥ పిత్రోః క్షయదినే ప్రాప్తే భవేదేకాదశీ యది । అభ్యర్చ్య పితృదేవాదీనాజిఘ్రేత్పితృసేవితమ్ ॥ * ॥ ఏవం స్మృతిభిర్నిశ్చితత్వాద్ద్వాదశ్యాం శ్రాద్ధపరం పురాణవచనమనాదరణీయమ్, స్మృతేః ప్రబలత్వాత్పురాణస్య దుర్బలత్వాత్, “ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధవిఘ్నే సముత్పన్నే నవిజ్ఞాతే మృతేఽహని । ఏకాదశ్యాంతు కర్తవ్యం దర్శే వాథ విచక్షణైః ॥ ” ఇత్యజ్ఞాతే ప్యేకాదశ్యామేవ శ్రాద్ధవిధానాచ్చ । బోధాయనకాత్యాయనౌ ॥ శ్లో ॥ అష్టవర్షాధికో విప్రో హ్యపూర్ణాశీతివత్సరః । ఏకాదశ్యాముపవసేత్పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥ నారదః ॥ శ్లో ॥ అష్టవర్షాధికో మర్త్యో

§ దన్తధావనమజ్జనమితి పాఠాన్తరమ్

హ్యపూర్ణాశితిహాయనః । ఏకాదశ్యాముపవసేత్పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥
నను తర్హి “ ॥ శ్లో ॥ ఆహితాగ్నిరనడ్వాంశ్చ బ్రహ్మచారీచ తేత్రయః । అ
శ్నన్తఏవసిధ్యన్తి నైషాంసిద్ధిరనశ్నతామ్ ॥ ” ఇత్యాపస్తమ్బస్మరణం కథమి
తిచేన్న, “ ద్వాత్రింశతం గృహస్థస్య ” ఇత్యుక్తగ్రాసనియమాపవాదక
త్వాదస్యతయోర్విశేషేణవిహితత్వాచ్చ । తథా స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ।
॥ శ్లో ॥ గృహస్థోబ్రహ్మచారీచ ఆహితాగ్నిస్తథైవచ । ఏకాదశ్యాం నభుఞ్జీ
త పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥ అతస్తయోరపి భోజనే ప్రత్యవాయో దుర
త్యయః । మాత్స్యేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాంతు యోభుఙ్క్తే శక్తిమా
న్నిరుపద్రవః । సురాపానసమం పాపం భవేత్తస్యనసంశయః ॥ * ॥ కౌ
ర్మే ॥ శ్లో ॥ § ఏకభుక్తేన నక్తేన తథైవాయాచితేనచ । ఉపవాసేన దానే
ననద్వాదశికోభవేత్ ॥ * ॥ ఏకభుక్తాదివిషయఃపాద్మేదర్శితః ॥శ్లో॥ ఏక
§ భుక్తేన నక్తేన క్షీణవృద్ధాతురఃక్షిపేత్ । నాతిక్రమేద్ద్వాదశీంతు యథా
కాలం ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసేష్వశక్తానామా
శీతేరూర్ధ్వజీవినామ్ । ఏక § భుక్తాదికంకార్యమాహబోధాయనోమునిః ॥*॥
పాద్మే ॥ శ్లో ॥ అనుకూలస్త్వయంప్రోక్తః క్షీణానాం వరవర్ణిని । మూలం
ఫలం పయస్తోయముపభోజ్యం భవేచ్ఛుభమ్ ॥ నత్వేవభోజనంకైశ్చిదేకా
దశ్యాం బుధైఃస్మృతమ్ । గాత్రాభ్యఙ్గం శిరోఽభ్యఙ్గం తామ్బూలమను లేప
నమ్ ॥ వ్రతేషు వర్జయేన్నిత్యం భక్ష్యంవాపిచకించన । శాకంమాంసంత
థాక్షౌద్రం తైలం వితథభాషణమ్ ॥ వ్యాయామంచప్రవాసంచ దివాస్వా
పంచమైథునమ్ । శష్కుల్యపూపం ద్వాదశ్యాం వర్జయేద్భోజనంపునః ॥*॥
విష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ అశక్తాస్తూపవాసేషు బాలవృద్ధాశ్చరోగిణః । కృత్వై
క § భుక్తం విప్రేన్ద్ర ఉపవాసఫలం లభేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ కా
వ్యాలాపంగన్ధలేపం పుష్పధారణమేవచ । రక్తస్త్రీదర్శనంచైవ క్షౌరమ
భ్యఙ్గమేవచ ॥ అనివేదితభక్తంచ వర్జయేన్మర్దనాదికమ్ । త్యజేదుష్ణోదకస్నా
నం సుగన్ధామలకాదికమ్ ॥ దధిక్షీరంఘృతంగవ్యమైక్షవం గుడవర్జితమ్ । తి
లాశ్చైవాసితాముద్గాఃకన్దంకేసరవర్జితమ్ ॥ ప్రశస్తం సిన్ధులవణం ఘృతే
నాభ్యఞ్జనంవ్రతే ॥ * ॥ స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం మసూరంచ

---

§ భక్తమితి పాఠాన్తరమ్

చణకం కోరదూషకాః । శాకం మధు పరాన్నంచ హన్యురష్టావిమే ఫలమ్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం మసూరంచ పునర్భోజన మైథునే । ద్యూతమత్యమ్బుపానంచ ఫలప్రేప్సుర్వివర్జయేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః ॥ శ్లో ॥ భార్యాపత్యుర్వ్రతంకుర్యాద్భార్యాయాస్తుపతిర్వ్రతమ్ । అసామర్థ్యేపరస్తాభ్యాం వ్రతభఙ్గోనజాయతే ॥ * ॥ స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ పుత్రం వావినయోపేతం భగినీం భ్రాతరంతువా । ఏషామభావఏవాన్యం బ్రాహ్మణం దక్షిణాదిభిః ॥ కారయేద్ధర్మపత్నీంవా పుత్రంవా వినయాన్వితమ్ । భ్రాతరం భగినీం శిష్యం బ్రాహ్మణంవానియోజయేత్ ॥ కర్త్రాదశగుణంపుణ్యం ప్రాప్నోత్యేవనసంశయః ॥ యముద్దిశ్యకృతఃసోపి సంపూర్ణం ఫలమశ్నుతే ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ కామ్యేప్రతినిధిర్నాస్తి నిత్యేనైమిత్తికేచసః । కామ్యేప్యుపక్రమాదూర్ధ్వం కేచిత్ప్రతినిధింవిదుః ॥ * ॥ గారుడే ॥ శ్లో ॥ యత్తుసాకురుతేపుణ్యం వినాపాపంపతివ్రతా । తత్తస్యాస్సకలం దేవి తస్యార్ధంనలభేత్పతిః ॥ భర్త్రాకరోతియాసాధ్వీ యత్కిఞ్చిత్సుకృతం శుభమ్ । తస్యపుణ్యస్యసంపూర్ణమర్ధంప్రాప్నోత్యసంశయః ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః ॥ శ్లో ॥ నారీఖల్వననుజ్ఞాతా భర్త్రాపిత్రాసుతేనవా । నిష్ఫలంతు భవేత్తస్యా యత్కరోతివ్రతాదికమ్॥ అనాపృచ్ఛ్యతుభర్తారముపోష్యవ్రతమాచరేత్ । ఆయుష్యంహరతేభర్తుస్సానారీనరకంవ్రజేత్ ॥ నాస్తిస్త్రీణాం పృథక్కర్మ నవ్రతం నాప్యుపోషణమ్ । పతిశుశ్రూషణంతాసాం తేనస్వర్గో విధీయతే ॥ * ॥ యద్యపి పాణిగ్రహణాద్ధిసహత్వంకర్మసు తథాపిశక్తౌ భర్త్రాద్యనుజ్ఞయా నదోషః । వారాహే ॥ శ్లో ॥ సూతకేమృతకేవాపిదానార్చనవివర్జితమ్ । ఏకాదశ్యాం నభుఞ్జీత వ్రతమేతన్నలుప్యతే ॥ * ॥ ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ సంప్రవృత్తేపిరజసి నత్యాజ్యం ద్వాదశీవ్రతమ్ । కామ్యే నియోజయేద్విప్రం స్వయంనాద్యాద్రజస్వలా ॥ * ॥ పులస్త్యః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం నభుఞ్జీత నారీదృష్టేరజస్యపి । సూతకేమృతకేచైవ నాశ్నీయాద్ధరివాసరే ॥ * ॥ అయమేకాదశ్యుపవాసోనిత్యః ప్రత్యవాయస్మృతేః । తథావిష్ణుః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం నభుఞ్జీత కదాచిదపిమానవః । యదిభుఞ్జీత మోహేన నరకేషునిమజ్జతి ॥ * ॥ సనత్కుమారసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం మునిశ్రేష్ఠ యోభుఙ్క్తే మూఢచేతనః । ప్రతిగ్రాసమసౌభుఙ్క్తే

కిల్బిషం శ్వానవిట్సమమ్ । నిష్కృతిర్మద్యపస్యోక్తా ధర్మశాస్త్రైర్మనీషిభిః ।
ఏకాదశ్యన్నకామస్య నిష్కృతిః క్వాపి నోదితా ॥ * ॥ నారదః ॥ శ్లో ॥ పృ
థివ్యాం యాని పాపాని బ్రహ్మహత్యా సమాని చ । అన్నమాశ్రిత్య తిష్ఠన్తి సం
ప్రాప్తే హరివాసరే ॥ తాని పాపాన్యవాప్నోతి సంప్రాప్తే హరివాసరే ॥ * ॥
కార్మే ॥ శ్లో ॥ రటన్తీహ పురాణాని భూయో భూయో మహామునే । న
భోక్తవ్యం న భోక్తవ్యం సంప్రాప్తే హరివాసరే ॥ * ॥ పాద్మే ॥ శ్లో ॥ భో
క్ష్యే విషం విశేవహ్నిం పతిష్యే పర్వతాగ్రతః । ఖడ్గేన వా శిరశ్ఛిన్ద్యాం న భో
క్ష్యే హరివాసరే ॥ పరం శ్వమాంసం మద్యం వా సుతామాంసం వరాననే ।
తచ్ఛేదపి నరైర్భుక్తం న భుక్తం హరివాసరే ॥ * ॥ అయం నైమిత్తికశ్చ —
పాద్మే ॥ శ్లో ॥ తావద్గర్జన్తి పాపాని దేహేఽస్మిన్ మనుజాధిప । యావన్నోప
వసేజ్జన్తుః పద్మనాభదినం పరమ్ ॥ నేదృశం పావనం కిఞ్చిత్త్రిషు లోకేషు
విద్యతే । యాదృశం పద్మనాభస్య దినం పాతకనాశనమ్ ॥ న గఙ్గా న గయా
భూప న కాశీ న చ పుష్కరమ్ । న చాపి వైష్ణవం క్షేత్రం తుల్యం హరిదినేన
తు ॥ * ॥ అయం కామ్యశ్చ సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన నిత్యస్య కామ్య
త్వం న విరుద్ధమ్ — పాద్మే ॥ శ్లో ॥ యదిచ్ఛేద్విపులాన్భోగాన్ ముక్తిం
వాత్యన్తదుర్లభామ్ । ఏకాదశ్యాముపవసేత్పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥ వి
ష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ యదిచ్ఛేద్విష్ణుసాయుజ్యం సుతాన్ సంపదమాత్మనః । ఏ
కాదశ్యాం న భుఞ్జీత పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥ కార్మే ॥ శ్లో ॥ యదిచ్ఛే
ద్విష్ణుసాయుజ్యం శ్రియం సన్తతిమాత్మనః । ఏకాదశ్యాముపవసేత్పక్షయో
రుభయోరపి ॥ * ॥ యత్తు వచనమ్, “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం న భుఞ్జీత పక్ష
యోరుభయోరపి । వనస్థయతిధర్మోఽయం శుక్లామేవ సదా గృహీ ॥ ” ఇతి
తత్ పక్షద్వయోపవాసపరానేకస్మృతివిరోధాత్ప్రత్యవాయస్మృతేశ్చ
నాదరణీయమ్, యద్వా “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం సితే పక్షే యస్తు కుర్యా
దుపోషణమ్ । స విష్ణులోకం వ్రజతి కృష్ణపక్షే విముచ్యతే ॥ ” ఇతి గోభిలా
ద్యుక్తశుక్లైకాదశ్యుపవాసఫలమాత్రాభిప్రాయం వా । అత్ర — కార్మే ॥ శ్లో ॥
న శక్ష్యే నపి బేత్తోయం న ఖాదేత్ కూర్మసూకరౌ । ఏకాదశ్యాం న భుఞ్జీత పక్ష
యోరుభయోరపి ॥ * ॥ గారుడే ॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యైకాదశీ నిత్యం పక్ష
యోరుభయోరపి ॥ * ॥ సనత్కుమారసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ

సదోపోష్యేపక్షయోశ్శుక్లకృష్ణయోః ॥ * ॥ ఆగ్నేయే ॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యై
కాదశీ రాజన్యావదాయుస్సువృత్తిభిః ॥ * ॥ కణ్వః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీము
పవసేన్నకదాచిదతిక్రమేత్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ సబ్రహ్మహా సగో
ఘ్నశ్చ స్తేయీచగురుతల్పగః । ఏకాదశ్యాంతు యోభుఙ్క్తే పక్షయోరు
భయోరపి ॥ మాతృహాపితృహాచైవ భ్రాతృహాగురుహాతథా । ఏకాదశ్యాం
తుయోభుఙ్క్తే పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥ గారుడే ॥ శ్లో ॥ సాయంప్రా
తర్యథాసన్ధ్యే సాయంప్రాతర్యథాహుతీ । తథాసితాసితేపుణ్యేద్వాఽశ్యౌ
ధర్మతస్సమే ॥ * ॥ పాద్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీముపోష్యేతపక్షయోరుభయో
రపి । యథాశుక్లాతథాకృష్ణానవిశేషోఽస్తిధర్మతః ॥ * ॥ స్మృతిసారసము
చ్చయే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాంతు యోభుఙ్క్తే మోహేనావృతచేతనః । శు
క్లాయామథకృష్ణాయాం నిరయంయాతి వైధ్రువమ్ ॥ వివేచయతియోమో
హాచ్ఛుక్లాకృష్ణేతి పాపకృత్ । ఏకాదశీంస్వయంయాతి నరకంనాత్రసం
శయః ॥ వరంస్వమాతృగమనం వరంగోమాంసభక్షణమ్ । వరంహత్యావరం
పాతమేకాదశ్యాంతుభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిద్రష్టవ్యమ్, అతఃప్రత్యవాయ
భీరుభిశ్శుక్లకృష్ణైకాదశ్యుపవాసఃకర్తవ్యఇతిసిద్ధమ్ । కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥
నిత్యోపవాసీయోమర్త్యస్సాయంప్రాతర్భుజిక్రియామ్ । సత్యజేన్మతిమా
న్విప్రస్సంప్రాప్తేహరివాసరే ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ అథనిత్యోపవా
సీచేత్సాయంప్రాతర్భుజిక్రియామ్ । వర్జయేన్మతిమాన్విప్రస్సంప్రాప్తేహ
రివాసరే ॥ * ॥ కామ్యేదేవలః ॥ శ్లో ॥ సాయమాద్యన్తయోరహ్నోస్సా
యంప్రాతశ్చమధ్యమే । ఉపవాసఫలప్రేప్సుర్జహ్యాద్భుక్తచతుష్టయమ్ ॥ * ॥
ఇయమేకాదశీతావద్విద్ధాశుద్ధాధికైకాదశీఅధికద్వాదశీచేతి చతుర్విధా, అ
త్రైవవిద్ధాభేదాన్తర్భావాత్ । అరుణోదయ దశమీయుక్తావిద్ధా, సచనా
డీచతుష్టయాత్మకఃకాలః, “ ॥ శ్లో ॥ ఉదయాత్ప్రాక్చతస్రస్తు ఘటికా
అరుణోదయః ” “ చతస్రోఘటికాఃప్రాతరరుణోదయఉచ్యతే ” ఇత్యా
దిస్మృతేః । అరుణోదయే దశమీగన్ధరహితా శుద్ధాసమ్పూర్ణాఖ్యా । తథా
సౌరధర్మేషు ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యోదయవేళాయాఃప్రాఙ్ముహూర్తద్వయా
న్వితా । సైకాదశీతు సమ్పూర్ణా విద్ధాన్యాపరికీర్తితా ॥ * ॥ భవిష్యత్పు
రాణేచ ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయకాలేతు దశమీయదిదృశ్యతే । సావిద్ధైకాదశీ

తత్ర పాపమూలముపోషణమ్ ॥ * ॥ అతస్సూర్యోదయవేధో విద్ధాశబ్దార్థ
ఇతినభ్రమితవ్యం వచనాభావాత్, “ ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయవేళాయాంది
శాగన్ధోభవేద్యది । ప్రమష్టం తత్ప్రయత్నేన వర్జనీయం నరాధిప ॥ ” ఇ
త్యాదివచనవిరోధాచ్చ । అతస్సర్వైస్సర్వదా విద్ధాత్యాజ్యైవ । తథాపా
ద్మే ॥ శ్లో ॥ కలార్ధేనాపివిద్ధాంతు దశమ్యైకాదశీంత్యజేత్ । సురయాబిన్దు
నాస్పృష్టం గఙ్గామ్భఇవ నిర్మలమ్ ॥ శ్వలీఢం పఞ్చగవ్యంవా దశమీదూ
షితాంత్యజేత్ । ఏకాదశీంనృపశ్రేష్ఠ పక్షయోరుభయోరపి ॥ * ॥ స్కా
న్దే ॥ శ్లో ॥ అష్టమీ సప్తమీ విద్ధా రోహిణీకృత్తికాన్వితా । దశమ్యైకాదశీ
విద్ధా హన్తి పుణ్యం పురాతనమ్ ॥ * ॥ “ నోపోష్యాదశమీవిద్ధా ” “ దశ
మ్యనుగతాహన్తి ” “ సయాతినరకంధ్రువమ్ ” “ నతత్రైకాదశీకార్యా ”
“ పాపమూలం తదాజ్ఞేయమ్ ” “ ఏకాదశ్యాముపోషణమ్ ” “ మోహి
న్యైదత్తవాన్హరిః ” “ ధర్మకామార్థనాశినీ ” “ పుణ్యంవర్షశతోద్భవమ్ ”,
“ తస్యాపత్యవినాశాయ ” “ పరేత్యనరకంవ్రజేత్ ” “ పాషణ్డానాంవి
వృద్ధయే ” “ నరోధర్మేణముచ్యతే ” ఇత్యాదీని ప్రోక్తానిచాత్రానుసన్ధే
యాని । అతఏవ వేధసన్దేహేపి ద్వాదశ్యేవోపోష్యేతి వ్యక్తముక్తం స్మృ
తిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ బహువాక్యవిరోధేన సన్దేహోయత్రజాయ
తే । ఉపోష్యాద్వాదశీతత్ర త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థ
సారేచ ॥ శ్లో ॥ బహ్వాగమవిరోధేతు బ్రాహ్మణేషు వివాదిషు । ఉపోష్యా
ద్వాదశీతత్ర త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ పాద్మేచ ॥ శ్లో ॥ ఏకాశీ
ముపోష్యేత పక్షయోరుభయోరపి । సన్దిగ్ధేషుతుకార్యేషుద్వాదశీం సముపో
షయేత్ ॥ తత్రక్రతుశతంపుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ ఏవం
విద్ధావిషయే ద్వాదశ్యుపవాస త్రయోదశీపారణ విధానాత్కామినోపి త్ర
యోదశీ పారణం నిర్వ్యాకులమ్। “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాంతు విద్ధాయాం
నోపవాసం సమాచరేత్ । ద్వాదశ్యామేవకుర్వీత త్రయోదశ్యాంతు పార
ణమ్ ॥ ” ఇత్యాదికంచాత్రానుసన్ధేయమ్ । ఏతేన విద్ధసమాశ్రయం విద్ధహీ
నాశ్రయంచ సర్వైర్నోపోష్యమితి సిద్ధమ్ । శుద్ధావిషయే భవిష్యత్పురా
ణే ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయం యదాశుద్ధం దశమీశేషవర్జితమ్ । సర్వదోషవినిః
ర్ముక్తముపోష్యం తద్దినం నరైః ॥ * ॥ నరైః - వర్ణాశ్రమజాతిభేదభిన్నైః ।

సర్వదోషవివర్జితమ్ - ధర్మార్థకామాపత్యనాశ నరకాదిదోషవివర్జితమ్, దశమీశేష వివర్జితత్వాదిత్యర్థః । నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యా సర్వదా శుద్ధా ద్వాదశీ వా ద్విజోత్తమైః । క్షత్త్రియైర్వైశ్యైస్తథా శూద్రైః కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ * ॥ నను “ ॥ శ్లో ॥ దశమీమిశ్రితా పూర్వా ద్వాదశీ యది లుప్యతే । ఏకాదశ్యాం మహాప్రాజ్ఞ ఉపవాసః కథం భవేత్ ॥ శుద్ధైవ ద్వాదశీ రాజన్నుపోష్యా మోక్షకాఙ్క్షిభిః । సకామైర్గృహిభిః పూర్వా విద్ధాపీతి వినిశ్చయః ॥ ” ఇతి నిర్ధారణాద్విద్ధైవ కామిభిరుపోష్యేతి చేన్న, “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ యదా విద్ధా పరతో న వివర్ధతే । యతిభిర్గృహిభిశ్చైవ విద్ధోపోష్యా సదా తిథిః ॥ ” ఇతి స్మృతిచన్ద్రికోదాహృతవచనేన సత్ప్రతిపక్షత్వేన నిష్ఠామస్యాపి విద్ధోపవాసప్రసక్తేః । అస్త్వితి చేన్న, ధర్మకామార్థనాశాయుః క్షయాపత్యనాశవంశనాశతోద్భవపుణ్యహాని నరకాది ప్రత్యవాయాపత్తేః । సా వ్యవస్థా దుస్స్థైవ । విద్ధోపవాసవచనజాతం కిమర్థం ప్రవృత్తమితి చేత్ తామసశాస్త్రప్రమోహనార్థమిత్యుక్తం కిం విస్మృతమ్ ? తద్యథా “ ॥ శ్లో ॥ త్వం హి రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ । దర్శయిత్వాల్పమాయాసం ఫలం శీఘ్రం ప్రదర్శయ ॥ కుహకం చేన్ద్రజాలాని విరుద్ధాచరణాని చ । దర్శయిత్వా జనం సర్వం మోహయాశు మహేశ్వర ॥ యద్ధీనతపసా యుక్తం కేవలం తామసం చ యత్ । తద్దుర్గతిప్రదం నృణామిహలోకే పరత్ర చ ॥ యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్మాముద్దిశ్యోపసేవ్యతే । తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ ॥ ” ఇతి వారాహోద్యుక్తమ్, తథాఽత్రాపి మోహనార్థమ్ । తథా స్మృతిసారసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ యాని కానిచ వాక్యాని విద్ధోపోష్యపరాణి తు । అసురాణాం మోహనార్థం పాషణ్డానాం వివృద్ధయే ॥ అతో విద్ధాం పరిత్యజ్య ద్వాదశీం సముపోషయేత్ । కోటిజన్మార్జితం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉచుస్తే మోహినీం దేవా లోకసంమోహనాయ వై । దత్తం మోహిని తే స్థానం ప్రత్యూషే దశమీయుతమ్ ॥ * ॥ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయవేళాయాం దశమీ యది దృశ్యతే । సంపృక్తైకాదశీం తాం తు మోహిన్యై దత్తవాన్ హరిః ॥ * ॥ ఇత్యాది ప్రాగుక్తమత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । అతో మోహిన్యర్థత్వాద్విద్ధోపవాసస్త్యాజ్య ఏవ సర్వైరితి సిద్ధమ్ । అథాధికైకాదశీ ద్వివిధా విద్ధాధికా శుద్ధాధికా

చేతి। విద్ధాధికావిషయే స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ కలాయుక్తా యేన ద్వాదశ్యుపోషితా । కింతస్య బహుభిర్యజ్ఞైరశ్వమేధాదిభిర్నృప ॥*॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ కలాప్యేకాదశీయత్ర పరతో ద్వాదశీ నచేత్ । తత్ర క్రతుశతం పుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ అత్రాపి విద్ధాయాస్త్యాజ్యత్వవిధానాద్విద్ధాధికాయా ఉపోష్యత్వస్మరణాచ్చ కామినోఽప్యత్ర త్రయోదశీపారణం నిర్వ్యాకులమ్, క్రతుశతపుణ్యసిద్ధిరధికా। కార్ష్ణే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి పూర్వవిద్ధా హ్యుపోషితా । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥ * ॥ స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశీసంగతా యత్ర భవత్యేకాదశీ కలా । దినక్షయేఽపి సా పుణ్యా న దశాఢ్యా కదాచన ॥ * ॥ దశాఢ్యా - దశమీవిద్ధా, దినక్షయః - తిథిత్రయమ్ । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ్యైకాదశీ యత్ర సంగతా త్రిదశాధిప । తాముపోష్య తతః కుర్యాత్త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ ద్వాదశీమిశ్రితా కార్యా సర్వత్రైకాదశీ తిథిః । ద్వాదశీ చ త్రయోదశ్యాం విద్యతే యది వా న వా ॥ * ॥ పాద్మే చ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాః కలాప్యేకా పరతో ద్వాదశీ నచేత్ । తత్ర క్రతుశతం పుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ ఇదం సర్వం వచనం నిష్కామవిషయమితి చేన్న, క్రతుశతపుణ్యశ్రుతేః, “ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే ” “ పుణ్యపాపే విధూయ ” ఇతి ముముక్షోః ప్రతిబన్ధకత్వేన పుణ్యస్యాపి త్యాజ్యత్వశ్రుతేః। “ ॥ శ్లో ॥ కలా కాష్ఠాముహూర్తాపి యది న స్యాత్పరేఽహని। ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ ” ఇతి దోషస్మరణాత్కామినోఽపి విద్ధోపవాస ఇతి చేన్న, అస్య శుద్ధాధికైకాదశీవిషయత్వాద్విద్ధోపవాసేఽనర్థపరంపరాస్మరణాచ్చ। విద్ధాధికావిషయే త్రయోదశీ పారణవిధానాచ్చ న దోషప్రసఙ్గః, విద్ధాక్రమనిబన్ధనత్వాత్ప్రత్యవాయస్య। ప్రత్యుతాత్ర ఫలం చ స్మర్యతే వాయుపురాణే ॥ శ్లో ॥ కలాప్యేకాదశీ యత్ర పరతో ద్వాదశీ నచేత్ । తత్ర క్రతుశతం పుణ్యం త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ స్కాన్దే చ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాంతు విద్ధాయాం నోపవాసార్చనాదికమ్ । ద్వాదశ్యామేవ కుర్వీత త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ శతయజ్ఞాదికం పుణ్యం ముక్తిరేవ పరం ఫలమ్ ॥ * ॥ అస్య విద్ధావిషయత్వేఽపి విద్ధాధికావిషయత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధమ్ । శతయజ్ఞాధికమితి సకామవిషయమ్, ముక్తిరేవేతి ని

ష్కామవిషయమ్। అతో నిష్కామకామినోరుభయోరపి విద్ధావిద్ధాధికయోః
పరత్రోపవాస ఇతి సిద్ధమ్ । తథా విష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యష్టమీషష్ఠీ ద్వి
తీయా చ చతుర్దశీ । అమావాస్యా తృతీయా చ ఉపోష్యాస్స్యుః పరాన్వి
తాః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ కలార్ధేనాపి విద్ధా స్యాద్దశమ్యైకా
దశీ యది । తదా హ్యేకాదశీం త్యక్త్వా ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥ * ॥
నను విద్ధైకాదశ్యుపవాస పరవచనబలేన విద్ధైకాదశ్యుపవాస ఇతి చేన్న, వి
ద్ధాత్యాగపరవచననిచయబలేన శుద్ధైకాదశ్యుపవాస విధాయక స్మృతిశత
బలేన చ శుద్ధైకాదశ్యుపవాస ఇతి నిశ్చయాత్ । తథా పాద్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకా
దశీముపోష్యైత ద్వాదశీమథవా పి తామ్ । విమిశ్రాం వాపి కుర్వీత న దశమ్యా
యుతాం క్వచిత్ ॥ * ॥ శుద్ధామేవైకాదశీముపోష్యేత, తస్యాం దశమీవే
ధదూషితాయాం త్రయోదశీవిమిశ్రాం ద్వాదశీమేవోపోష్యేత, న కదాచి
దపి దశమ్యాయుతామ్ । ఇదం శుద్ధాధికావిషయమితి చేన్న, శుద్ధాశుద్ధా
ధికయోః పూర్వాపరభావేన గృహస్థయత్యోర్వ్యవస్థితత్వస్మృతేః । శుద్ధా
ధికావిషయే స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహని సమ్పూర్ణా వ్యాప్యాహో
రాత్రసంయుతా । ద్వాదశ్యాం చ తథా తత్ర దృశ్యతే పునరేవ సా ॥ పూర్వా
కార్యా గృహస్థైస్తు నిష్కామైస్సోత్తరా తిథిః ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః ॥ శ్లో ॥
సమ్పూర్ణైకాదశీ యత్ర ప్రభాతే పునరేవ సా । పూర్వాముపవసేత్కామీ
నిష్కామస్తూత్తరాం సదా ॥ * ॥ విష్ణుధర్మే ॥ శ్లో ॥ నిష్కామస్తు గృహీ కు
ర్యాదుత్తరైకాదశీం సదా । సకామస్తు సదా పూర్వాం పరతో ద్వాదశీ న
చేత్ ॥ * ॥ పరతః - త్రయోదశ్యామ్ । గారుడే చ ॥ శ్లో ॥ పునః ప్రభా
తసమయే ఘటికైకా యదా భవేత్ । తత్రోపవాసో విహితశ్చతుర్థవనవా
సినోః ॥ విధవాయాశ్చ తత్రైవ పరతో ద్వాదశీ న చేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికా
యాం చ ॥ శ్లో ॥ సమ్పూర్ణైకాదశీ యత్ర ప్రభాతే పునరేవ సా । ఉత్తరాం
తు యతిః కుర్యాత్పూర్వాముపవసేద్గృహీ ॥ * ॥ ఏవం సతి “ ॥ శ్లో ॥ సం
పూర్ణైకాదశీ యత్ర ప్రభాతే పునరేవ సా । లుప్యతే ద్వాదశీ తత్ర ఉపవా
సః కథం భవేత్ ॥ ఉపోష్యే ద్వే తిథీ తత్ర విష్ణుప్రీణనతత్పరైః ॥ ” “ ॥ శ్లో ॥
సమ్పూర్ణైకాదశీ యత్ర ప్రభాతే పునరేవ సా । త్రయోదశీ ఉషఃకాలే ఉ
పోష్యా తత్ర కా భవేత్ ॥ ఉపోష్యే ద్వే తిథీ తత్ర విష్ణుప్రీణనతత్పరైః ॥ ”

ఇత్యాదివచనానామయమర్థః — అధికారిభేదేన ద్వితీయోపోష్యే విష్ణుప్రీణనతత్పరైస్సంయుక్తే ద్వితీయోపోష్యేతి వ్యవస్థా ద్వాదశ్యాధిక్యాభావే "లుప్యతే ద్వాదశీ తత్ర" "త్రయోదశీ పారణకాలే" ఇత్యాది జ్ఞాపనాత్, తస్మిన్ సతి సర్వేషామప్యుత్తరత్రోపవాసః, తథాపత్న్యాద్యాః, ఏవమేతైర్వ్యవస్థాపకైర్వచనైః కామినో విద్ధోపవాసపరవచనజాతం అధికైకాదశీవిషయమితి వ్యవస్థాపితమ్, అతః పిత్రాద్యుచ్ఛిష్టభక్షణవత్ప్రాప్త్యానృతపాతకవన్నాన్యత్ర ప్రసఙ్గః, అత్రవిషయే "బహ్వాగమవిరోధేన" ఇత్యాది జ్ఞాపనాద్గణితభేదేనారుణోదయవిద్ధైకాదశ్యాధిక్యద్వాదశీ ప్రోషసమ్భవాభిప్రాయం గృహస్థయత్యోర్వ్యవస్థాపనవచనజాతమితి న చోద్యావకాశలేశః। ననుచ "॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యా దశమీవిద్ధా ఋషిరుద్దాలకోఽబ్రవీత్। సకామైర్గృహిభిః పూర్వా విద్ధాపీతి వినిశ్చయః ॥" "॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యైకాదశీ తత్ర దశమీమిశ్రితాపిచ। ఏకాదశీ యదా విద్ధా" ఇత్యాదిష్వవిశేషేణ స్మరణాత్సూర్యోదయవేధః కిం న స్యాత్, న స్యాత్, తథా తత్రాప్రతీతేః, "ఉదయాత్ప్రాగ్యదా విప్ర ముహూర్తద్వయసంయుతా" "ఆదిత్యోదయవేళాయాం ప్రాఙ్ముహూర్తద్వయాన్వితా" ఇత్యాదివచనైర్వాక్యశేషన్యాయేన విద్ధాశబ్దస్యారుణోదయవేధపరత్వనిశ్చయాదన్యత్ర వ్యవస్థాపకాభావాచ్చ, అన్యథా త్వత్పక్షే సూర్యోదయాత్ప్రాక్ప్రవిష్టహీనైకాదశ్యా విద్ధాత్వస్య దుర్వచత్వాత్, "ఏకాదశీ యదా విద్ధా ద్వాదశీ సకలా యది" "ఉపోష్యా దశమీవిద్ధా" ఇత్యాదివచనవిషయత్వాభావాత్, ఉదయాదోదయాన్తం వర్తమానత్వాత్తథా శుద్ధాత్వాభావేన చ "శుద్ధా యదా సమా హీనా సమా క్షీణా తథోత్తరా" "ఏకాదశీముపవసేన్న శుద్ధాం వైష్ణవీం బుధః" ఇత్యాదివచనవిషయత్వాభావాచ్చ, నేయం శుద్ధా నాపి విద్ధా, తదుభయావలమ్బినౌ హి విధినిషేధౌ, తతస్సూర్యోదయాదర్వాక్తనాసు సమాక్షీణాసూపవాసలోప ఏవ స్యాత్, అతో విద్ధోపవాసపరవచనజాతం కామినో బహువాక్యవిరోధేనేతి జ్ఞాపనాద్వాక్యభేదేనారుణోదయవిద్ధైకాదశీవిషయమేవేతి నిశ్చీయతే। తదేవమ్ "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ తు సంపూర్ణా పరతః పునరేవ సా। పుణ్యం క్రతుశతస్యోక్తం త్రయోదశ్యాం తు పారణమ్ ॥" "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ తు సంపూర్ణా ప్రభాతే పునరేవ సా। ద్వాద-

శ్యాం లఙ్ఘనంకార్యం త్రయోదశ్యాంతుపారణమ్ ॥ ” ఇత్యాదికం నిష్కామవిషయమితి మన్తవ్యమ్, సకామస్య పూర్వత్రైవోపవాసవిధానాత్ । తథా శ్రీవిష్ణురహస్యే ॥ శ్లో ॥ నిష్కామస్తుగృహీకుర్యాదుత్తరైకాదశీం సదా । సకామస్తుసదాపూర్వామితిబోధాయనోఽబ్రవీత్ ॥ * ॥ ననుచ ధర్మకామార్థనాశినీత్యరుణోదయవిద్ధోపవాసే త్రివర్గనాశస్మరణాత్కథం తత్రోపవాసఇతిచేన్న, పక్షే వేధాభావాత్, బహుభిర్వచనైస్సకామ నిష్కామయోరధికైకాదశ్యుపవాసవ్యవస్థాపనస్యానతిక్రమణీయతయా అరుణోదయవిద్ధోపవాసపరవచనానామధికైకాదశీవ్యతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధేః, సర్వత్ర విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాన్నిషేధస్య । అన్యథా యాగీయపశు హింసాయా అపి నిషేధస్స్యాత్ । ననుచ ద్వాదశీహానిసయుక్తయోర్విద్ధాధికాశుద్ధాధికయోస్తిథిత్రయత్వేన “ నోపోష్యం తత్సుతార్థిభిః ” “ నకుర్యాత్పుత్రవాన్గృహీ ” ఇత్యాదిభిస్తత్రోపవాసనిషేధాత్కథం తే ఉపోష్యే, మైవమ్, “ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి పూర్వవిద్ధాప్యుపోషితా । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పూర్వవిద్ధాం పరిత్యజేత్ ॥ ” ఇతివిద్ధోపవాస పరిత్యాగస్మరణాత్, “ ॥ శ్లో ॥ తాముపోష్యనరోజహ్యాత్పుణ్యంవర్షశతోద్భవమ్ । ” ఇతి ప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ కథం విద్ధోపవాసఇతి తుల్యమ్। “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ యదాశుద్ధా ద్వాదశీచక్షయంగతా । దశమీమిశ్రితాతత్ర ఉపోష్యా మునిసత్తమ ॥ ” ఇతి విధానాద్విద్ధోపవాసఇతిచేత్తర్హి నిషేధవిద్ధోపవాసవిధీ మిథస్సన్నద్ధావద్ధాయుధ్యేతామ్ । సకామవిషయోవిధిః, నిష్కామవిషయో నిషేధః “ ॥ శ్లో ॥ శుద్ధైవద్వాదశీరాజన్నుపోష్యామోక్షకాఙ్క్షిభిః । సకామైర్గృహిభిఃపూర్వా విద్ధాపీతివినిశ్చయః ॥ ” ఇతినిర్ధారణాదితిచేన్న, ద్వాదశీహానిసంయుక్తయోస్తయోస్సూర్యోదయాన్తం వర్తమానతయా శుద్ధాత్వాభావేన “ శుద్ధైవద్వాదశీరాజన్ ” ఇతివచనేన ద్వాదశ్యుపవాసస్య చుర్భణత్వాత్ । యథా త్వయైవ విద్ధహీనాత్రయమేవోపోష్యం నతుసూర్యోదయాత్ప్రాక్ప్రవిష్టా ద్వాదశీ తస్యాశ్శుద్ధాత్వాభావాదిత్యుక్తమ్, తథాఽత్రాపి । కించ “ ధర్మకామార్థనాశినీ ” “ తస్యాపత్యవినాశాయ పరేత్య నరకంవ్రజేత్ ” “ ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి ” “ జహ్యాత్పుణ్యం వర్షశతోద్భవమ్ ” “ పాపమూలం తదాజ్ఞేయమ్ ” ఇత్యాది వచనశతైస్సకామస్యైవ

విద్ధోపవాసానర్థపరంపరాప్రతిపాదనాత్ । అతోదశమీమిశ్రితద్వాదశీయుక్తమేకాదశీదినం నోపోష్యమేవ । తథాగోభిలః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీయదాబ్రహ్మా దినత్రయతిథిర్భవేత్ । తదాహ్యేకాదశీం త్యక్త్వా ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥ తత్రక్రతుశతంపుణ్యం త్రయోదశ్యాంతుపారణమ్ ॥ * ॥ ఋష్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ యదావత్స దినత్రయతిథిర్భవేత్ । తత్రోపోష్యా ద్వాదశీస్యాత్త్రయోదశ్యాంతు పారణమ్ ॥ * ॥ అతః “ త్రియహస్పృగ్ అహోరాత్రం నోపోష్యం తత్సుతార్థిభిః ” ఇత్యాదివచనం తిథిత్రయనిబద్ధనోపవాసనిషేధపరమ్, “ ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యేఽహనిసఙ్క్రాన్తౌ వ్యతీపాతేదినత్రయే । పారణంచోపవాసంచ నకుర్యాత్పుత్రవాన్గృహీ ॥ ” ఇతి తిథిత్రయోపవాసస్యైవ పుత్రవతోనిషేధాత్ । అతః “ ఏకాదశీయదాబ్రహ్మా ” “ ఏకాదశీ యదావత్స ” “ ఏకాదశీ ద్వాదశీచ రాత్రిశేషేత్రయోదశీ । త్రిభిర్యాసాతిథిస్సాగ్ర్యా సర్వపాపహరాస్మృతా ॥ ” ఇత్యాదివచనమేకాదశీనిమిత్తోపవాసాభిప్రాయమ్ । అతోఽయం తిథిత్రయసఙ్క్రాన్త్యాదినిమిత్తోపవాసవిషయోనిషేధః, నిత్యత్వాదేకాదశ్యుపవాసవిషయో విధిరితిన కశ్చిద్విరోధః । అత్ర త్రయోదశ్యాం పారణవిధానాత్, “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీవారుణదినే భరణ్యాంవాయదాభవేత్ । ఉపాస్యైకాదశీంతాంతు బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ ” “ ద్విస్పృగేకాదశీయత్ర తత్ర సన్నిహితోహరిః ” “ పుణ్యంక్రతుశతస్యోక్తం త్రయోదశ్యాంతుపారణమ్ ” ఇత్యాదిభిఃఫలవిశేషవిధానాచ్చ, త్రయోదశీపారణం కామినోనిర్వ్యాకులమ్ । అరుణదినం తిథిత్రయాద్యుపలక్షణమ్, అతస్తస్మిన్దినే ప్యేకాదశ్యుపవాసః సఙ్కార్యఏవ “ ద్వాదశీసంగతాయత్ర తదాహ్యేకాదశీం త్యజేత్ ” “ నోపోష్యాదశమీయుతా ” ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః ద్వాదశీహానిసంయుక్తాయావిద్ధాధికాయాః కామ్యైకాదశ్యుపవాసేపి త్రయోదశీపారణనిషేధః । కేచిన్నాత్ర ద్వాదశీసమ్భవే ద్వాదశ్యతిక్రమే త్రయోదశీపారణఏవ నిషేధః । ద్వాదశ్యభావే త్రయోదశీపారణస్యైవ విహితత్వాత్, అనన్తపుణ్యహేతుత్వాచ్చ నతత్రదోషః । తథానారదః ॥ శ్లో ॥ త్రయోదశ్యాంతుశుద్ధాయాం పారణేపృథివీఫలమ్ । శతయజ్ఞాదికంపుణ్యంనరఃప్రాప్నోత్యసంశయః ॥ * ॥ “ పుణ్యంక్రతుశతస్యోక్తమ్ ” “ తత్రక్రతుశతంపుణ్యమ్ ” ఇత్యాదిస్మృ

తిథ్యాః గృహస్థయతోర్యః పూర్వాపరభావేన ఉపవాసవ్యవస్థా న స్థేయసీ । అత్ర
శుద్ధా వా విద్ధా వా ద్వాదశ్యాధిక్యే సర్వైర్ద్వాదశ్యేవోపోష్యా । తథా నార
దః ॥ శ్లో ॥ నచేదేకాదశీవిఘ్నా ద్వాదశీపరతః స్థితా । ఉపోష్యా ద్వాదశీ తత్ర య
దీచ్ఛేత్పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ పరతః - త్రయోదశ్యామ్ । వ్యాసః ॥ శ్లో ॥
ఏకాదశీ యదా లుప్తా పరతో ద్వాదశీ యది । ఉపోష్యా ద్వాదశీ తత్ర తిథివృద్ధిః
ప్రశస్యతే ॥ * ॥ గారుడే ॥ శ్లో ॥ పూర్ణా భవేద్యదా నన్దా భద్రా చైవ వివర్ధ
తే । ఉపోష్యా ద్వాదశీ తత్ర తిథివృద్ధిః ప్రశస్యతే ॥ * ॥ పూర్ణా - శుద్ధా, న
న్దా - ఏకాదశీ, భద్రా - ద్వాదశీ । పాద్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ భవేత్పూర్ణా
పరతో ద్వాదశీ యది । ఏకాదశీం పరిత్యజ్య ద్వాదశీం సముపోషయేత్ ॥ * ॥
స్మృతిసారసముచ్చయే చ ॥ శ్లో ॥ పూర్ణాప్యేకాదశీ త్యాజ్యా ద్వితీయా య
దివర్ధతే । శుద్ధా వా యది వా విద్ధా వృద్ధామేవోపవాసయేత్ ॥ * ॥ వృద్ధా -
అధికైకాదశీ, ద్వితీయా - ద్వాదశీ, పూర్ణా - వేధరహితా, త్రయోదశ్యాం
ద్వాదశీసమ్భవే ద్వాదశీమేవోపవాసయేదిత్యర్థః । ఇత్థం బహుభిర్వచనై
ర్ద్వాదశ్యాధిక్యమాత్రావలమ్బనేన ద్వాదశ్యుపవాసవిధానాత్, ద్వాదశ్యా
ధిక్యయుక్తాసు విద్ధహీనా శుద్ధసమాసు పూర్వత్రోపవాసకథనం బహుస్మృతి
విరుద్ధత్వాద్దూరం నిరస్యమ్ । నను “ ॥ శ్లో ॥ శుద్ధా యదా సమాహీనా సమా
క్షీణాధికోత్తరా । ఏకాదశీముపవసేన్న శుద్ధాం వైష్ణవీం బుధః ॥ ” ఇతి వచ
నవిరోధాన్న పరత్రోపవాస ఇతి చేన్న, అధికద్వాదశ్యుపవాసపరానేకస్మృతి
విరోధేన దుర్బలస్యాస్య త్యాజ్యత్వాత్, “ శుద్ధాప్యేకాదశీ త్యాజ్యా, పరతో
ద్వాదశీ యది ” ఇత్యాది వచనవిరోధాచ్చ “ శుద్ధా యదా సమాహీనా ”
ఇత్యనూదితయోస్సమహీనయోః ప్రతియోగిత్వేన “ సమా క్షీణా తథోత్తరా ”
ఇతి వక్తుం యుక్తత్వాత్ । “ సమా క్షీణాధికోత్తరా ” ఇతి పాఠోఽపపాఠః । న
ను “ దశమీమిశ్రితా కార్యా సర్వత్రైకాదశీ తిథిః । ప్రాదుర్భవతు వా
హానా వా యతో నిత్యముపోషణమ్ ॥ త్రయోదశ్యాం న లభ్యేత ద్వాదశీ యది కి
ఞ్చన । ఉపోష్యైకాదశీ తత్ర దశమీమిశ్రితాపి చ ॥ ” ఇత్యాది వచనైర్విద్ధ
హీనాసూపవాస ఇతి చేన్న, విద్ధహీనావిషయత్వాప్రతీతేః, “ ద్వాదశీమి
శ్రితా ” ఇత్యేవ పాఠాచ్చ । తత్రైవ హి త్వయా ప్రతీచ్య మతోపన్యాస సమ
యే పఠితమ్ । సఙ్గ్రహే చ ద్వాదశీమిశ్రితేత్యేవ పాఠో దృశ్యతే । అతో దశమీ

మిశ్రితేత్యాదిషు పాఠస్య సన్దేహాద్దశమీ వేధత్యాగస్య బహుస్మృతిసిద్ధత్వా ద్వేధస్యాన్యార్థం ప్రవృత్తత్వాచ్చ నవిద్ధహీనాసూపవాసప్రసఙ్గః। నను చ “ ॥ శ్లో ॥ సమ్పూర్ణైకాదశీయత్ర ప్రభాతేపునరేవసా। తత్రోపోష్యా పరాపూర్ణా పరతోద్వాదశీయది ॥ ” ఇతిస్మృతేరుభయాధిక్యఏవ సకామస్య పరత్రోపవాసఇతి నభ్రమితవ్యమ్, “ ఏకాదశీయదాలుప్తా ” “ నచేదేకాదశీవిద్ధా ” ఇత్యాదివచనైరేకాదశ్యాధిక్యాభావేప్యధికద్వాదశ్యుపవాస విధానాత్, “ ఏకాదశీపరిత్యాజ్యా ” “ శుద్ధాప్యేకాదశీత్యాజ్యా ” ఇత్యాదౌ “ ఉపోష్యాద్వాదశీశుద్ధా ” ఇత్యాదౌచ అధికారివిశేషానుల్లేఖేనైవాధికైకాదశ్యుపవాసవిధానాన్నవిషయసఙ్కోచోయుక్తః। కించ “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీవివృద్ధాచేచ్ఛుక్లపక్షే విశేషతః। ఉత్తరాంతు యతిఃకుర్యాత్పూర్వాముపవసేద్గృహీ ॥ ” ఇత్యధికైకాదశ్యాం యథాసకామస్య పూర్వత్రోపవాసోవిహితస్తథా ద్వాదశ్యాధిక్యేపి ప్రసక్తేతదపవాదత్వేన “ పరతోద్వాదశీయది ” ఇత్యాదిద్వాదశ్యాధిక్యేఽనూద్యపరత్రోపవాసోవిధీయతే, “ తత్రోపోష్యాద్వితీయా ” ఇతి, అతోద్వాదశ్యాధిక్యే సర్వైరపి పరత్రోపవాసఃకార్యః। తథానారదః ॥ శ్లో ॥ సమ్పూర్ణైకాదశీయత్ర ప్రభాతేపునరేవసా। సర్వైరేవోత్తరాకార్యా పరతోద్వాదశీయది ॥ * ॥ సంపూర్ణా - “ ॥ శ్లో ॥ ఉదయాత్ప్రాగ్యదావిప్రముహూర్తద్వయసంయుతా। సమ్పూర్ణైకాదశీనామతత్రైవోపవసేద్గృహీ ॥ ” ఇతి గారుడాద్యుక్తలక్షణా। నారదః ॥ శ్లో ॥ సమ్పూర్ణైకాదశీయత్ర ప్రభాతే పునరేవసా। తత్రోపోష్యాద్వితీయాతు పరతోద్వాదశీయది ॥ * ॥ తత్ర - అధికైకాదశ్యామ్, ఉపోష్య - అధికైకాదశీఇయంప్రథమా, తత్ర, యదిపరతః - త్రయోదశ్యాం ద్వాదశీస్యాత్, తదా, ద్వితీయా - అధికద్వాదశ్యైవోపోష్యేత్యర్థః। తత్రైకైకామేవోపవసేదితి నిమిత్తమితిస్పష్టమ్। చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ సమ్పూర్ణైకాదశీయత్ర ప్రభాతేపునరేవసా। వైష్ణవీచ త్రయోదశ్యాం ఘటికైకాపిదృశ్యతే ॥ గృహస్థోపి పరాంకుర్యాత్పూర్వాంనోపవసేద్గృహీ ॥ * ॥ “ సకామస్తుసదాపూర్వామ్ ” ఇతిచపాద్మప్రతిషేధోనానుపపన్నః। అధికద్వాదశ్యుపవాసస్య సన్తానహేతుత్వమాహ నారదః ॥ శ్లో ॥ సంపూర్ణైకాదశీయత్ర ప్రభాతేపునరేవసా। తత్రో

పోష్యాద్వితీయాతు పుత్రపౌత్రవివర్ధనీ ॥ * ॥ అత్రచ పాఠైక్యం స్ప
ష్టమ్ । తదేవమ్ “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ నచేద్విష్ణా ద్వాదశీపరతఃస్థితా ।
ఉపోష్య ద్వాదశీ తత్ర యదీచ్ఛేత్పరమం పదమ్ ॥ ” ఇతి వారాహా
దివచనం చైవమేవ ద్రష్టవ్యమ్ । ద్వాదశ్యాధిక్యాభావేప్యధికైకాదశ్యు
పవాసస్యానేకవచన సిద్ధత్వాదధికైకాదశ్యైవోపోష్యా, ఏవమేకాదశ్యా
ధిక్యాభావేపి ద్వాదశ్యాధిక్యే సైవోపోష్యా, శుద్ధైకాదశ్యుప వాసేతు
“ ఏకలిప్త్యాచ సంయుక్తా యదివృద్ధి పరాతిథిః ” “ అథవైకాదశీనాస్తి
దశమ్యావాప్యసఙ్గతా ” “ ద్వాదశీతు కలా కాష్ఠా యదిస్యాదపరే హ
ని ” “ ద్వాదశ ద్వాదశీర్హన్తి పూర్వస్యాం పారణం కృతమ్ ” ఇతిప్రత్యవా
యస్మరణాత్ “ ఏకాదశీంపరిత్యజ్య ” “ శుద్ధాప్యేకాదశీత్యాజ్యా ” ఇ
తిశుద్ధాయా అప్యేకాదశ్యాఃపరిత్యాగ విధానాచ్చాధిక ద్వాదశ్యైవ స
ర్వైరుపోష్యేతి నిరవద్యోయం నిర్ణయః । స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీ
తుసమ్పూర్ణా ద్వాదశీవృద్ధిగామినీ । వఞ్జులానామసాప్రోక్తా కోటియ
జ్ఞఫలప్రదా ॥ వఞ్జుళద్వాదశీంత్యక్త్వా యఃకుర్యాత్పూర్వవాసరే । సప్త
జన్మకృతంపుణ్యం తత్క్షణాదేవనశ్యతి ॥ * ॥ వారాహే ॥ శ్లో ॥ ఆభాకా
సితపక్షేషు మైత్రశ్రవణరేవతీ । ఆదిమధ్యావసానేషు భవేయుర్ద్వాదశీషు
చేత్ ॥ తేపావనాహ్వయాయోగా మునిభిఃపరికీర్తితాః ॥ * ॥ ఆభాకాసి
తపక్షేషు - ఆషాఢ భాద్రపద కార్తీకశుక్లపక్షేష్విత్యర్థః । మాత్స్యేచ ॥ శ్లో ॥
శేతేవిష్ణుస్సదాఽఽషాఢే భాద్రేచపరివర్తతే । కార్తికేచప్రబుధ్యేత శుక్ల
పక్షేహరేర్దినే ॥ * ॥ చాతుర్మాస్యం నామ చతుర్మాసకర్తవ్యం వ్రతమ్,
తస్యవిష్ణుస్వాపనిమిత్తత్వాత్సతావన్నిరూప్యతే — స్వభావతోమిథునాషా
ఢపఏవ విష్ణోస్స్వాపః । తథాశ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ స్వాపస్తు విష్ణోర్మిథునే శుక్ల
ద్వాదశికాతిథౌ । పవిత్రం విదధీతైవ మిథునస్థదివాకరె ॥ * ॥ భృగుశ్చ
॥ శ్లో ॥ ఆషాఢశుక్ల ద్వాదశ్యాం శయనం కురుతేహరిః । కార్తీక శు
క్ల ద్వాదశ్యాం కురుతే బోధనం హరిః ॥ తథా ॥ దుగ్ధాబ్ధౌ శేష పర్య
ఙ్కే ఆషాఢ్యాం సంవిశేద్ధరిః । నిద్రాం త్యజతి కార్తిక్యాం తయోస్స
మ్పూజయేద్ధరిమ్ ॥ * ॥ మాత్స్యేచ ॥ శ్లో ॥ శేతేవిష్ణుస్సదాషాఢే భా
ద్రేచపరివర్తతే । కార్తికేతు ప్రబుధ్యేత శుక్లపక్షే హరేర్దినే ॥ * ॥

సదేతిమిథునాషాఢేవా కర్కటాషాఢేవా సర్వథాఆషాఢఏవ విష్ణోస్స్వాపో నాన్యథేత్యర్థః । కర్కటకేశయనవచనం మిథునే దర్శద్వయసమ్భవ విషయమ్ । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ మిథునస్థో యదాభానురమావాస్యాద్వయం స్పృశేత్ । ద్విరాషాఢస్సవిజ్ఞేయః విష్ణుస్స్వపితికర్కటే ॥ * ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ దర్శద్వయం భవేద్యత్ర రవిసఙ్క్రాన్తివర్జితమ్ । అధిమాసస్సవిజ్ఞేయవిష్ణుస్స్వపితికర్కటే ॥ * ॥ మరీచిశ్చ ॥ శ్లో ॥ కృష్ణపక్షేదశమ్యాద్యా మేషంగచ్ఛేద్దివాకరః । ద్విరాషాఢస్సవిజ్ఞేయః విష్ణుస్స్వపితి కర్కటే ॥ * ॥ వృద్ధమిహిరశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాధవాద్యేషు షట్స్వేకం మాసిదర్శద్వయం భవేత్ । ద్విరాషాఢస్సవిజ్ఞేయశ్శేతే కర్కటకేఽచ్యుతః ॥ * ॥ మేషాది షట్స్వన్యతరమాసే దర్శద్వయసమ్భవేమిథునాది దర్శేజ్యేష్ఠమాసస్య గతత్వాన్మిథునకర్కటకరాశిద్వయస్థస్య చాన్ద్రమసమాసద్వయస్యాషాఢసంజ్ఞత్వాత్పూర్వస్య దుష్టత్వాదుత్తరాషాఢస్య శుద్ధత్వాచ్చ కర్కటకాషాఢఏవ విష్ణోస్స్వాపఇత్యర్థః । ఏవం కర్కటకాధికత్వేతు కర్కటకాది దర్శేనకర్కటకాషాఢస్య గతత్వాచ్ఛ్రావణమాసద్వయస్య ప్రవృత్తేస్తత్రవిష్ణుస్వాపేప్రమాణాభావాదధికమాసస్య దుష్టత్వాత్సదాషాఢశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాదుత్సర్గః “ ప్రాప్తేమిథునాషాఢఏవ విష్ణోస్స్వాపః ” ఇతిశ్రీధరీయేవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ మిథునాషాఢఏవ విష్ణోస్స్వాపః । తథా భవిష్యత్పురాణే ॥ శ్లో ॥ మిథునస్థేసహస్రాంశౌ స్వాపయేన్మధుసూదనమ్ । తులాప్రాప్తేమహారాజ తతఉత్థాపయేచ్యుతమ్ ॥ అధిమాసేతుపతితేప్యేషఏవ విధిః స్మృతః । నాన్యథాస్వాపయేత్కృష్ణం నాన్యతోత్థాపయేద్ధరిమ్ ॥ * ॥ అతస్సామాన్యహింసానిషేధస్య యాజ్ఞీయపశ్వాలమ్భనవిధినేవ మిథునస్థఇతి విశేషవచనేన కర్కటాషాఢశయన పరసామాన్యవచనస్య బాధోద్రష్టవ్యః । తర్హి మాధవాద్యేషు షట్స్వేకేకిమర్థమితిచేన్నైవమ్, సామాన్యేనోక్తస్య దర్శద్వయయుక్తస్య ద్విరాషాఢాపరనామ్నోధిమాసస్య వత్సరాన్తరే విష్ణుస్వాపవ్యవస్థాప్రదర్శనార్థత్వాత్ । తథావృద్ధమిహిరః ॥ శ్లో ॥ మేషాదిమిథునాన్తేషు యదా దర్శద్వయంభవేత్ । అబ్దాన్తరేతదావశ్యం మిథునార్కేహరిస్స్వపేత్ ॥ కర్కటాదిత్రికేవాపి యదాదర్శద్వయంభవేత్ । అబ్దాన్తరేతదావశ్యం కర్కటార్కేహరిస్స్వపేత్ ॥ * ॥ ఏవంవ్యవస్థోపయోగిత్వేన

మాధవాద్యైషిష్వితి వచనమిత్యవిరోధః । ఏవమాషాఢశుక్లద్వాదశ్యాం విష్ణుశయనవిధానాదాషాఢపౌర్ణమాస్యామేవ యతీనాం సఙ్కల్పః, కథంచిత్తత్రాసమ్భవే " యావత్స్యాత్కృష్ణపఞ్చమీ " ఇతిస్మరణాత్తత్ర వా సఙ్కల్పః కార్యః । నను " ॥ శ్లో ॥ శ్వోభావినీం ప్రతిపదమారభ్య శ్రావణీం యతిః । నప్రయాయాచ్చతుర్మాసాన్ వపనం కారయేన్నచ ॥ శ్రావణంమాసమారభ్య యావన్మాసచతుష్టయమ్ । వసేయుస్సర్వయతయ ఏకత్రైవేతి నిశ్చితమ్ ॥ " ఇత్యాదివచనైశ్శ్రావణేపి యతీనాం సఙ్కల్పస్స్మర్యత ఇతి చేత్ మైవమ్, సమర్థస్త్వం తదర్థమవిజ్ఞాయ సంబభ్రమీవ, " ॥ శ్లో ॥ దర్శాన్తాః పూర్ణమాసాన్తాశ్చాన్ద్రమాసా ద్విధా స్మృతాః । యతీనాం పూర్ణమాసాన్తా దర్శాన్తాః పితృకర్మణి ॥ " ఇతి దర్శాన్తచాన్ద్రమాసాషాఢాన్తః పాతి పౌర్ణమాస్యన్తత్వేన యత్యాషాఢస్యగతత్వేపి కృష్ణప్రతిపత్ప్రభృతిప్రవృత్తయతిశ్రావణమాసస్యాషాఢత్వాత్తదవలమ్బేన శ్రావణం మాసమిత్యాదివచనమిత్యవిరోధః । తతశ్చాషాఢాతిక్రమే సఙ్కల్పకాలాతిక్రమప్రాయశ్చిత్తం కృచ్ఛ్రం కృత్వా సఙ్కల్పః కార్య ఇతి వివేకః । నన్వేవం మాసాధిక్యే చాతుర్మాస్యవ్యపదేశభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న, " షష్టిభిర్దివసైర్మాసః కథితో బాదరాయణైః " ఇతి షష్టిదినానామేకమాసత్వస్మరణాత్ । నన్వధికాభావేప్యాషాఢమాసమారభ్య కార్తికమాస ఏవ సమాపనేపి చాతుర్మాస్యాధిక్యమితి చేన్నైవమ్, అవిచారితరమణీయత్వాదాషాఢకార్తికయోః పూర్ణమాసయోరేవారమ్భసమాప్తివిధానాత్సఙ్కల్పసమాపనయోః పూర్వత్రచ పరత్రచ పఞ్చదశదినపరిహారాన్నచోద్యావకాశః । భగవానప్యాహ ॥ శ్లో ॥ శయనే బోధనే చైవ మదఙ్గపరివర్తనే । ఉపవాసమకుర్వాణో హృది శల్యం సమార్పయేత్ ॥ * ॥ అత్యన్తాశక్తేనాప్యవశ్యమిదం త్రయముపోషితవ్యమితి భావః । శౌనకః ॥ శ్లో ॥ హింసాత్మకైస్తు కింతస్య యజ్ఞైః కార్యం మహాత్మనః । ప్రస్వాపే చ ప్రబోధే చ పూజితో యేన కేశవః ॥ * ॥ నారదః ॥ శ్లో ॥ శుక్లా వా యది వా కృష్ణా ద్వాదశీ శ్రవణాన్వితా । తయోరేవోపవాసస్స్యాత్త్రయోదశ్యాం తు పారణమ్ ॥ * ॥ అత్ర త్రయోదశీపారణే నిషేధో నాస్త్యేవ, విహితత్వాత్ । పాద్మే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యామవిద్ధాయాం సమ్ప్రాప్తా శ్రవణా తదా । ఉపోష్యా ద్వాదశీ తత్ర సర్వపాపక్షయా

నహి ॥ * ॥ ఏకాదశ్యామవిద్ధాయామపినోపవసేద్బుధః, అపితు సమ్ప్రాప్త
శ్రవణద్వాదశ్యైవోపోష్యేత్యర్థః । తథాత్రైవ ॥ శ్లో ॥ యదాహ్యేకా
దశీశుద్ధా ద్వాదశీశ్రవణాన్వితా । తదాహ్యేకాదశీంత్యక్త్వా ద్వాదశీం స
ముపోషయేత్ ॥ * ॥ మాత్స్యే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ్యాం శుక్లపక్షస్య నక్ష
త్రం శ్రవణం యది । ఉపోష్య ద్వాదశీంతత్ర హరిమభ్యర్చయేన్నరః ॥ * ॥
స్మృతిసారసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశీం శ్రవణోపేతాం యోనోపోష్య
తిమర్త్యతః । పఞ్చసంవత్సరకృతం పుణ్యంతస్యవినశ్యతి ॥ * ॥ అతశ్శ్రా
వణద్వాదశీత్యాగప్రత్యవాయశ్రుతేశ్శక్తవిషయే తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ ఏకాద
శీముపోష్యైవ ద్వాదశీం సముపోషయేత్ । నతత్రవిధిలోపస్స్యాదుభయోర్దే
వతం హరిః ॥ * ॥ పైఠీనసిః ॥ శ్లో ॥ యుగ్మాగ్నియుగభూతానిషణ్ము
నీవసురన్ధ్రకే । రుద్రేణద్వాదశీయుక్తా చతుర్దశ్యాచపూర్ణిమా ॥ ప్రతిపద్య
ప్యమావాస్యా త్రయోదశ్యాం చతుర్దశీ । ఏతద్యుగ్మం మహాపుణ్యం ప్రవ
దన్తి మనీషిణః ॥ వ్యస్తమేతన్మహాదోషో హన్తిపుణ్యం పురాతనమ్ ॥ * ॥
యుగ్మా - ద్వితీయా, అగ్నిః - తృతీయా, యుగమ్ - చతుర్థీ, భూతమ్ -
పఞ్చమీ, షట్ - షష్ఠీ, మునిః - సప్తమీ, వసుః - అష్టమీ, రన్ధ్రమ్ - నవ
మీ, రుద్రః - ఏకాదశీ, ద్వాదశీ - శ్రవణద్వాదశీ, ఏతద్యుగ్మమ్ - తిథిద్వ
యమ్, వ్రతోపవాసాదిషు పూజ్యమ్, వ్యస్తమ్ - వియుక్తమ్, ద్వితీయాప్ర
తిపద్యుక్తా తృతీయాయుక్తా చతుర్థ్యేవం పృథక్తిథియుక్తా పుణ్యవినాశి
నీ, అతఏకాదశీయుక్తైవ శ్రవణద్వాదశ్యుపోష్యానతు త్రయోదశీ యుక్తా,
"హన్తిపుణ్యంపురాతనమ్" ఇతిస్మృతేః । తథాకార్ష్ణే ॥ శ్లో ॥ నాగవిద్ధా
తుయాషష్ఠీ రుద్రవిద్ధోదివాకరః । కామవిద్ధోభవేద్విష్ణుర్నగ్రాహ్యాస్తేతు
వాసరాః ॥ * ॥ నాగః - పఞ్చమీ, రుద్రః - అష్టమీ, దివాకరః - సప్తమీ,
కామః - త్రయోదశీ, విష్ణుః - శ్రవణద్వాదశీ । వేధనియమమాహ పైఠీనసిః
॥ శ్లో ॥ పక్షద్వయేపితిథయస్తిథింపూర్వాంతథోత్తరామ్ । త్రిభిర్ముహూర్తై
ర్విధ్యన్తి సామాన్యోయంవిధిస్స్మృతః ॥ * ॥ అస్యార్థః — ఉదయానన్తరం
పూర్వాతిథిస్త్రిముహూర్తాచేత్సాపరాం తిథింవిధ్యతి, పరేద్యురస్తమయా
త్ప్రాగుత్తరాత్రిముహూర్తాచేత్సాపూర్వాం తిథింవిధ్యతి, తదేతత్సఙ్గ్ర

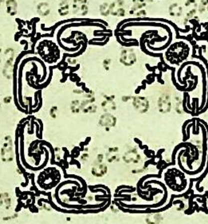
హితం కాలనిర్ణయే ॥ శ్లో ॥ ఉదయేపూర్వయాతిథ్యా విధ్యతే త్రిముహూ
ర్తయాన్తైః । సాయంతూత్తరయాతద్వన్న్యూనయాతు నవిధ్యతే ॥ * ॥ ఇతి ।
అతస్త్రిముహూర్తవేధపక్షగ్రాహ్యః । శ్రీవిష్ణుపురాణే విశేషః ॥ శ్లో ॥
యాఃకాశ్చతిథయఃప్రోక్తాః పుణ్యానక్షత్రయోగతః । తాస్వేవతద్వ్రతం
కుర్యాచ్ఛ్రవణద్వాదశీంవినా ॥ * ॥ నజ్ఞ్రిహే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశీశ్రవణ
స్పృష్టంచ స్పృశేదేకాదశీంయది । సఏవవైష్ణవోయోగో విష్ణుశృఙ్ఖలసంజ్ఞి
తః ॥ * ॥ పారణవిషయే పాద్మే ॥ శ్లో ॥ కలార్ధంత్రితయంవాపి ద్వాదశీం
నవ్యతిక్రమేత్ । మహాహానికరీహ్యేషా ద్వాదశీలఙ్ఘితానృణామ్ ॥ కరోతి
ధర్మవిధ్వంసమస్నాతేవ సరస్వతీ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఏకా
దశీముపోష్యైవ ద్వాదశ్యాం పారణంభవేత్ । త్రయోదశ్యాం నకుర్వీత
ద్వాదశద్వాదశీక్షయాత్ ॥ * ॥ అతోఽల్పాయామపి ద్వాదశ్యాం పార
ణమవశ్యం కర్తవ్యం ప్రత్యవాయస్మరణాత్ । నారదః ॥ శ్లో ॥ కలాయా
మపివిప్రేన్ద్ర ద్వాదశ్యాం పారణంస్మృతమ్ । అజ్ఞానాచ్చేత్త్రయోద
శ్యాం పారణం నతుసంభవేత్ ॥ యదాభవేత్త్రయోదశ్యాం ద్వాద
శ్యాస్తుకలాద్వయమ్ । ద్వాదశద్వాదశీర్హన్తి త్రయోదశ్యాంతు పారణ
మ్ ॥ * ॥ ద్వాదశ్యభావే త్రయోదశ్యాం పారణే నదోషః ॥ శ్లో ॥ ఏకాద
శీకలాయుక్తాముపోష్యద్వాదశీం నరః । త్రయోదశ్యాంతు యోభుఙ్క్తే వి
ష్ణోస్సాయుజ్యమృచ్ఛతి ॥ * ॥ గారుడే ॥ శ్లో ॥ యదాత్వల్పాద్వాదశీస్యా
దపకర్షోభుజేర్భవేత్ । ప్రాతర్మాధ్యాహ్నికస్యాపి నిత్యస్యాపకర్షణ
మ్ ॥ * ॥ స్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ యదాభవేదతీవాల్పా ద్వాదశీపారణాదినే ।
ఉషఃకాలేద్వయంకుర్యాత్ప్రాతర్మాధ్యాహ్నికం తథా ॥ * ॥ దేవలః
॥ శ్లో ॥ సఙ్కటేవిషమేప్రాప్తే ద్వాదశ్యాం పారయేత్కథమ్ । అద్భిస్తు
పారణంకుర్యాత్పునర్భుక్తం నదోషకృత్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥
సన్ధ్యాదికంభవేన్నిత్యం పారణంతు నిమిత్తతః । అద్భిస్తు పారయిత్వాథ
నైత్యకాన్తేభుజిర్భవేత్ ॥ * ॥ పాద్మే ॥ శ్లో ॥ కలాయామపివిప్రేన్ద్ర ద్వా
దశ్యామరుణోదయే । స్నానార్చనక్రియాః కార్యా దానహోమాది సం
యుతాః ॥ ఏతస్మాత్కారణాద్విప్రప్రత్యూషేస్నానమాచరేత్ । పితృత

తృణాదికం కృత్యం స్వల్పం దృష్ట్వైవ ద్వాదశీమ్ ॥ అరుణోదయవేళా
యాం కృత్యం సర్వం సమాపయేత్ । నాతిక్రమేద్ద్వాదశీం తు యథాకాలం
ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం సురాం క్షౌద్రం లో
భం వితథభాషణమ్ । వ్యాయామం చ ప్రవాసం చ దివాస్వాపమథాఞ్జనమ్॥
తిలపిష్టం మసూరాంశ్చ ద్వాదశైతాని వైష్ణవః । ద్వాదశ్యాం వర్జయేన్ని
త్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ ద్వాదశ్యాం పారణం కుర్యాద్వర్జయిత్వా
హ్యుపోతకీమ్ ॥ * ॥ “ శాకం మాంసం తథా క్షౌద్రమ్ ” ఇత్యత్ర శాకం
వ్యాఖ్యాతమ్ । పాద్మే ॥ శ్లో ॥ వ్యాయామం వ్యవసాయం చ § దివాస్వప్న
మథాఞ్జనమ్ । శష్కుల్యపూపం ద్వాదశ్యాం వర్జయేద్భోజనం పునః ॥ * ॥
అత్రేదం చిన్త్యతే — “ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యమ్ ” ఇతి త్రివిధం కర్మ,
నిత్యేషు యథాధికారవిధిః ప్రవర్తతే, కామ్యేషు యథావిధ్యధికారః, ని
త్యం తు యథాశక్తికరణేనాపి చరితార్థమ్, కామ్యం పునస్సాఙ్గానుష్ఠానేన
సఫలమ్, తచ్చ న శక్యం కర్తుమ్, ద్రవ్యమనశ్శరీరాదిశుద్ధ్యభావాత్ । అతః
కామ్యానుష్ఠానాన్నిత్యసిద్ధిరితి వ్యామోహమాత్రమ్, కర్మకర్తృసాధనవైగు
ణ్యేన కామ్యస్యైవాసిద్ధేః । అతఏవాపస్తమ్బేనేదం లౌకికమర్థం పురస్కృ
త్య “ ధర్మాంశ్చరేన్నిష్ఫలా హ్యుభయే భవన్తి ” ఇతి సాఙ్గానుష్ఠానవైకల్యే
న కామ్యస్య వైఫల్యమభిధాయ “ తద్యథా ఆమ్రే ఫలార్థే నిమితే ఛాయా
గన్ధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యన్తే నో చేదనూ
త్పద్యన్తే న ధర్మహానిర్భవతి ” ఇతి । నిత్యానుష్ఠానాదేవ కామ్యసిద్ధిమాహ
ఉజ్జ్వలాయామ్ ॥ శ్లో ॥ యథేక్షుహేతోస్సలిలం నిషేచితం తృణాని వల్లీర
పి చ ప్రసిఞ్చతి । ఏవం నరో ధర్మపథేన వర్తయన్యశశ్చ కర్మాణి వసూని
విన్దతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ అకృత్స్నత్వాత్సాధనానాం మాధ్యా
త్కర్మకృతస్తథా । ఫలస్య చాభిసన్ధానాదపవిత్రో విధిః స్మృతః ॥ * ॥ అతో
నిత్యానుష్ఠానాదేవ కామ్యసిద్ధిః, తదసిద్ధావపి కామ్యవన్నార్థహానిః । ఏ
వం ముఖ్యకల్పశక్తస్యానుకల్పానుష్ఠానే ఫలహానిః । “ ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్ర
థమకల్పస్య యోఽనుకల్పేన వర్తతే । న సాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్వి

§ దివాస్వాపం చ మైథునమ్ । ఇతి పాఠాన్తరమ్.

దృతేఫలమ్ ॥ " ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యాదిస్మృతేః । యథావస్మశ్యకల్పా సమ్భవాన్ గౌణకల్పనిషేధాచ్చ యథాశక్తినిత్యమేవానుష్ఠేయమ్ । పాద్మే ॥ శ్లో ॥ హరిదివసముపోష్యప్రోక్తమార్గేణజన్తుర్వ్రజతి నపునరన్తర్వాస్తి గోళం జననాయ్యాః । బహువృజినసమేతఃకామరాగాన్వితోపి వ్రజతి పదమనన్తం లోకనాథస్యవిష్ణోః ॥*॥ * * * * * * * *

ఇతి శ్రీ హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభపౌత్రస్య
శ్రీరఙ్గనాథసూనోః వైదికసార్వభౌమాపరనామధేయస్య
శ్రీవేఙ్కటనాథస్య కృతిషు దశనిర్ణయ్యాం
ఏకాదశీనిర్ణయస్సమాప్తః.

శ్రీ దశావతారదినాని వక్ష్యన్తే

॥ శ్లో ॥ చైత్రేతుశుక్లపఞ్చమ్యాం భగవాన్మీనరూపధృత్ । జ్యేష్ఠేతు శుక్లద్వాదశ్యాం కూర్మరూపధరోహరిః ॥ చైత్రకృష్ణనవమ్యాంతుహరిర్వారాహ రూపధృత్ । నరసింహశ్చతుర్దశ్యాం వైశాఖే శుక్లపక్షకే ॥ మాసిభాద్రపదేశుక్ల ద్వాదశ్యాం వామనోహరిః । రాధాశుద్ధ తృతీయాయాం రామోభార్గవరూపధృత్ ॥ చైత్రశుక్లనవమ్యాంతు రామోదశరథాత్మజః । నభస్యేతు ద్వితీయాయాం బలభద్రో భవద్ధరిః ॥ శ్రావణేబహులేష్టమ్యాం కృష్ణోభూల్లోకరక్షకః । జ్యేష్ఠశుక్ల ద్వితీయాయాం బుద్ధఃకల్కీభవిష్యతి ॥ * ॥ తదత్రసమూలత్వనిర్ణయే సతికల్పభేదేన వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా । ఏతాశ్చ తత్తదుపాసకానాం నిత్యాః, అన్యేషాంతు కామ్యాః । చైత్రశుద్ధనవమీ శ్రీరామనవమీ, తదుక్తమగస్త్యసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ చైత్రేనవమ్యాం ప్రాక్పక్షే దివాపుణ్యేపునర్వసౌ । ఉదయేగురుచన్ద్రాంశే స్వోచ్చస్థే గ్రహపఞ్చకే ॥ మేషం పూషణి సమ్ప్రాప్తే లగ్నేకర్కటకాహ్వయే । ఆవిరాసీత్సకలయా కౌసల్యాయాం పరఃపుమాన్ ॥ తస్మిన్దినేతుకర్తవ్యముపవాసవ్రతంసదా । తత్రజాగరణంకుర్యాద్రఘునాథపరాయణః ॥ * ॥ ఇయంచ మధ్యాహ్నయోగినీగ్రాహ్యా, "॥ శ్లో ॥ చైత్రశుద్ధేతు నవమీ పునర్వసుయుతాయది । సైవమధ్యాహ్నయోగేన మహాపుణ్యతమాభవేత్ ॥" ఇతి తత్రైవోక్తేః ॥ శ్లో ॥ చైత్రమాస నవమ్యాంతు జాతోరామస్స్వయంహరిః । పునర్వస్వృక్షసంయుక్తా సాతిథిస్సర్వకామదా ॥ శ్రీరామనవమీప్రోక్తా సాతుకోటిగ్రహాధికా । కేవలాపి సదోపోష్యా నవమీశబ్దసంగ్రహాత్ ॥ తస్మాత్సర్వాత్మనాసర్వైః కార్యంతన్నవమీవ్రతమ్ ॥ * ॥ దినద్వయేమధ్యాహ్నవ్యాప్తౌ తదభావేవా పూర్వదినే పునర్వస్వృక్షసంయుక్తామపిత్యక్త్వాపరైవకార్యా, తదుక్తమగస్త్యసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ నవమీ చాష్టమీవిద్ధాత్యాజ్యావిష్ణుపరాయణైః । ఉపోషణంతుకుర్వీతదశమ్యాంచైవ పారణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । "అష్టమీసత్త్వేపినోపోష్యా" ఇతిమాధవః । రామార్చనచన్ద్రికాయామపి ॥ శ్లో ॥ విద్ధాచేదృక్షసంయుక్తా వ్రతంతత్ర కథంభవేత్ । విద్ధానిషేధశ్రవణాన్నవమీచేతివాక్యతః ॥ వైష్ణవానాం విశేషా

త్తు తత్రవిష్ణుపరైరపి । దశమ్యాదిషువృద్ధిశ్చేద్విద్ధాత్యాజ్యైవవైష్ణవైః ॥ త
దన్యేషాంతు సర్వేషాం వ్రతంతత్రైవనిశ్చితమ్ ॥ * ॥ ఇతిపదద్వయాదాప్రా
తస్త్రిముహూర్తానవమీదశమీచ క్షయవశాత్సూర్యోదయాత్ప్రాగేవ స
మాప్యతే తదాస్మార్తానాం తత్రైవైకాదశీనవమీనిమిత్తోపవాసాన్నవమీవ్ర
తాఙ్గపారణలోపస్స్యాత్, అతోఽష్టమీవిద్ధైవస్మార్తైఃకార్యా, వైష్ణవానా
మరుణోదయవిద్ధైకాదశ్యా హేయత్వాన్నపారణాలోపప్రసఙ్గ ఇతి ద్వితీయై
వ కార్యేతి సూచయతి । దశమీవృద్ధ్యభావేఽష్టమీవిద్ధాయాః క్షయేచ వైష్ణవై
రపివిద్ధైవోపోష్యేత్యర్థసిద్ధమ్ । ఇదంవ్రతం సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన కా
మ్యంనిత్యంచ । తదుక్తం హేమాద్రావగస్త్యసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉ
పోషణం జాగరణం పితౄనుద్దిశ్యతర్పణమ్ । తస్మిన్దినేతుకర్తవ్యం బ్రహ్మ
ప్రాప్తిమభీప్సుభిః ॥ సర్వేషామప్యయంధర్మో భుక్తిముక్త్యేకసాధకః । అశు
చిర్వాపిపాపిష్ఠఃకృత్వేదం వ్రతముత్తమమ్ ॥ పూజ్యస్స్యాత్సర్వభూతానాం
యథా రామస్తథైవసః । యస్తు రామనవమ్యాంతు భుఙ్క్తే మోహాద్విమూ
ఢధీః ॥ కుంభీపాకేషు ఘోరేషు పచ్యతే నాత్రసంశయః । అకృత్వా రామ
నవమీవ్రతం సర్వోత్తమోత్తమమ్ । వ్రతాన్యన్యానికురుతేన తేషాంఫలభాగ్భ
వేత్ ॥ ప్రాప్తే శ్రీరామనవమీ దినే మర్త్యో విమూఢధీః । ఉపోషణం నకు
రుతే కుంభీపాకేషుపచ్యతే ॥ * ॥ కేచిత్తూపాసకానామేవేదం వ్రతం ని
త్యం నత్వన్యేషామిత్యాహుః, అన్యే త్వకరణే దోషశ్రవణాత్సర్వైస్త్వవశ్యకా
ర్యం సర్వైరామనవమీవ్రతమితి పూర్వోక్తవచనాచ్చ జన్మాష్టమ్యాదివదిదమపి
సర్వేషాంనిత్యమ్, అన్యథా జన్మాష్టమ్యాదావపి తదుపాసకానామేవ నిత్య
తాంవక్తుంకేవారయన్తీత్యాహుః । అత్రవిశేషో హేమాద్రావగస్త్యసంహితా
యాముక్తః ॥ శ్లో ॥ ఆచార్యంచైవసంపూజ్యవృణుయాత్ప్రార్థయన్నితి । శ్రీ
రామప్రతిమాదానం కరిష్యేఽహంద్విజోత్తమ ॥ భక్త్యాచార్యోఽపిసంప్రీత
శ్శ్రీరామోఽపిత్వమేవనః ॥ తథా ॥ స్వగృహేచోత్తరేదేశే ధాన్యస్యోపరిమ
ణ్టపమ్ । శఙ్ఖచక్రహనూమద్భిః ప్రాగ్ద్వారేసమలంకృతమ్ ॥ గరుత్మచ్ఛా
ర్ఙ్గబాణైశ్చ దక్షిణేసమలంకృతమ్ । గదాఖడ్గాంగదైశ్చైవ పశ్చిమేసువి

తముష్టో త్తరంతతః । సాజ్యేనపాయసేనైవ స్మరన్ రామమనన్యధీః । తతో భక్త్యాసుసంతుష్ట ఆచార్యం పూజయేన్మునే ॥ తతోరామంస్మరన్దద్యా దేనం మన్త్రముదీరయన్ । ఇమాంస్వర్ణమయీం రామప్రతిమాం సమలఙ్కృతామ్ ॥ చిత్రవస్త్రయుగచ్ఛన్నాం రామోఽహంరాఘవాయతే । శ్రీరామప్రీతయేదాస్యే తుష్టోభవతురాఘవః ॥ ఇతిదత్వావిధానేనదద్యాద్వై దక్షిణాంభువమ్ । బ్రహ్మహత్యాదిపాపేభ్యోముచ్యతేఽత్రసంశయః ॥ * ॥ ఇతి । ఇయంమలమాసేనకర్తవ్యా ॥ శ్లో ॥ నకుర్యాన్మలమాసేతు మహాదానవ్రతానిచ ॥ * ॥ ఇతిమాధవీయసంగ్రహవచనాత్ । నను రామనవమీవ్రతస్య నిత్యత్వాదేకాదశీవన్మలమాసేపికర్తవ్యతాస్యాదితిచేదత్రబ్రూమః — నైకాదశ్యుపవాసస్య వ్రతత్వేనప్రాప్తిః, కిన్తు “ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం నభుఞ్జీత పక్షయోరుభయోరపి ॥ ” ఇత్యాది నిషేధస్య మలమాసేపి పాలనీయత్వాత్ । నత్విహ తథేతి, వ్రతత్వేన ప్రాప్తేః । ఏవం జన్మాష్టమ్యాదావపిబోధ్యమ్.

పాణ్డిత్యవిఖ్యాపనతత్పరాణాం గ్రన్థైర్విరుద్ధైరలమవ్యవస్థైః ।
నిర్మత్సరాఃపశ్యతతంప్రబన్ధంబ్రవీతియంవైదికసార్వభౌమః ॥

